GRAMATYKA ORMIAŃSKA

(GRABAR – ASZCHARABAR)

ANDRZEJ PISOWICZ

GRAMATYKA ORMIAŃSKA

(GRABAR – ASZCHARABAR)

KRAKÓW 2001

Opinia wydawnicza:
prof. dr hab. Leszek Bednarczuk

Korekta:
Jadwiga Pisowiczowa

Redakcja techniczna:
Agnieszka Kuczkiewicz-Fraś

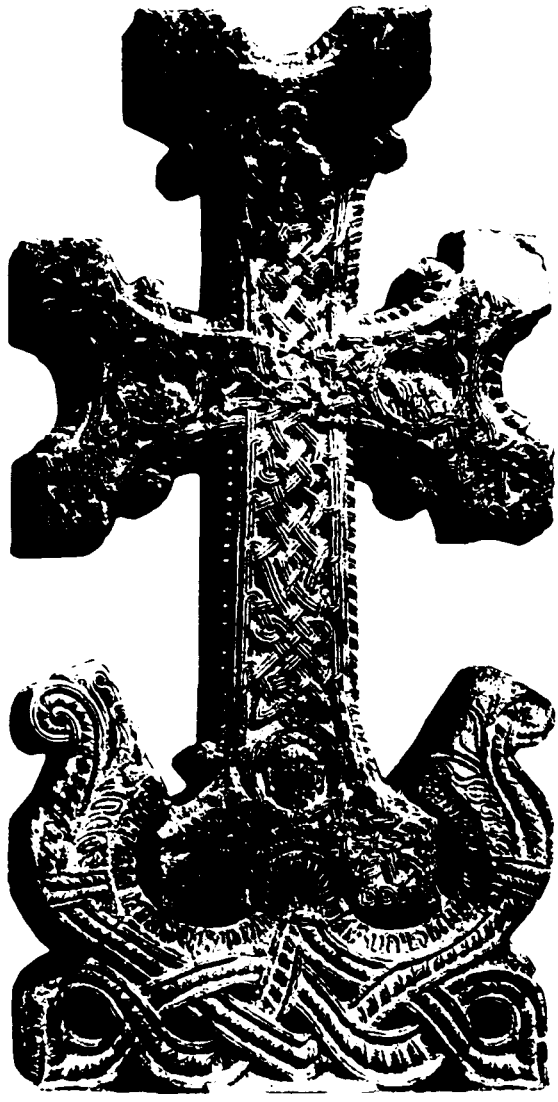
Projekt okładki:
Igor Stanisławski

© Copyright by Andrzej Pisowicz and Księgarnia Akademicka

Książka została wydana przy pomocy finansowej Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Fundacji Calouste'a Gulbenkiana (Lizbona)

ISBN: 83-7188-489-3

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. Św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./fax: (012) 431-27-43, tel. 422-10-33 w. 1167
e-mail: akademicka@cicero.law.uj.edu.pl
http://www.ch.uj.pl./ksiegarnia.html

Հեղինակը ձոնում է այս քերականությունը լեհահայերին Հայաստանի քրիստոնեության 1700-ամյակի առթիվ։

Autor dedykuje niniejszą gramatykę polskim Ormianom z okazji 1700-lecia chrztu Armenii.

Յեղինակը կը ձօնէ այս քերականութիւնը լեհահայերուն Հայաստանի քրիստոնէութեան 1700-ամեակին առիթով։

Wstęp 13
Wykaz skrótów 14

Część I
WIADOMOŚCI OGÓLNE O JĘZYKU I NARODZIE ORMIAŃSKIM

A. ZAKRES POJĘCIA „JĘZYK ORMIAŃSKI" 17
1. Język staroormiański 17
2. Język średnioormiański 17
3. Języki nowoormiańskie 18
3.1. Literacki język wschodnioormiański 18
3.2. Literacki język zachodnioormiański 19
4. Dialekty 19
B. DANE LICZBOWE 22
C. PISMO 24
D. POCHODZENIE NARODU ORMIAŃSKIEGO 26
E. POCHODZENIE JĘZYKA ORMIAŃSKIEGO 29

Część II
JĘZYK STAROORMIAŃSKI (GRABAR)

A. ALFABET 35
B. FONETYKA – FONOLOGIA 38
1.-2. Wiadomości ogólne 38
3. System fonologiczny 45
3.1. Samogłoski 45
3.2. Spółgłoski 45
4. Redukcje i alternacje samogłosek 46
C. (hist.) PRAORMIAŃSKA PRZESUWKA SPÓŁGŁOSKOWA 48
D. MORFOLOGIA – FLEKSJA 55
1. Rzeczownik 55
1.1.-1.4. Wiadomości ogólne 55
1.5. Wzory deklinacji rzeczowników 57
1.5.1. Tematy samogłoskowe 57
1.5.1.1. Tematy na *-o* 57
1.5.1.2. Tematy na *-a* 59

1.5.1.3. Tematy na *-i* ... 60
1.5.1.4. Tematy na *-u* ... 61
1.5.2. Tematy spółgłoskowe ... 62
1.5.2.1. Tematy na -r ... *62*
1.5.2.2. Tematy na *-l* ... 63
1.5.2.3. Tematy na *-n* ... 64
1.5.3. Nieregularna odmiana rzeczowników ... 66
2. Przymiotnik ... 67
2.1. Wiadomości ogólne ... 67
2.2. Stopniowanie przymiotników ... 69
3. Przysłówek ... 70
4. Liczebnik ... 71
4.1.-4.2. Liczebniki główne ... 71
4.3. Liczebniki porządkowe ... 74
4.4. Inne formacje liczebnikowe ... 74
5. Zaimek ... *75*
5.1. Zaimki osobowe ... 75
5.2. Zaimek zwrotny, zaimek <ink^{c}n>, zaimki wzajemne ... 76
5.3. Zaimki dzierżawcze ... 77
5.4. Zaimki wskazujące ... 78
5.4.1.-5.4.2. Wiadomości ogólne ... 78
5.4.3.-5.4.4. Zaimki wskazujące sufigowane ... 80
5.5. Zaimki pytajne i względne ... 82
5.6. Zaimki nieokreślone ... 83
5.7. Zaimki zbiorowe ... 84
5.8. Zaimki przysłowne ... 84
6. Czasownik ... 85
6.1.-6.2. Wiadomości ogólne ... 85
6.3. Formy czasownikowe tworzone od tematu teraźniejszego (TT) ... 86
6.3.1. Czas teraźniejszy trybu oznajmującego (praesens indicativi) ... 87
6.3.1.1. Przykład odmiany tematu na *-e* ... 87
6.3.1.2. Przykład odmiany tematu na *-i* ... 88
6.3.1.3. Przykład odmiany tematu na *-a* ... 89
6.3.1.4. Przykład odmiany tematu na *-u* ... 90
6.3.1.5. Temat teraźniejszy na *-o* ... 90
6.3.1.6. Formy przeczące ... 90
6.3.1.7. (hist.) ... 92
6.3.2. Czas przeszły niedokonany (imperfectum) ... 93
6.3.2.1. Tematy na -e oraz -i ... *93*
6.3.2.2. Przykład tematu na *-a* ... 94
6.3.2.3. Przykład tematu na *-u* ... 94

6.3.3. Coniunctivus praesentis (czas teraźniejszy trybu zależnego) ... 96
6.3.3.1. (hist.) ... 97
6.3.3.2. Przykład odmiany tematów na *-e, -i* ... 97
6.3.3.3. Przykład odmiany tematu na *-a* ... 98
6.3.3.4. Przykład odmiany tematu na *-u* ... 99
6.3.3.5. Przykłady użycia coniunctiwu praesentis ... 99
6.3.4. Imperativus praesentis (czas teraźniejszy trybu rozkazującego) ... 101
6.3.5. Infinitivus (bezokolicznik) ... 103
6.4. Formy czasownikowe tworzone od tematu aorystu (TA) ... 105
6.4.1. Tematy teraźniejsze na *-e* ... 106
6.4.2. Tematy teraźniejsze na *-i* ... 108
6.4.3. Tematy teraźniejsze na *-a* ... 109
6.4.4. Tematy teraźniejsze na *-u* ... 110
6.4.5. Aoryst trybu oznajmującego (aoristus indicativi) ... 111
6.4.5.1. Przykłady odmiany czasowników w aoryście ... 112
6.4.5.1.1. Tematy (teraźniejsze) na *-e* ... 112
6.4.5.1.2. Tematy (teraźniejsze) na *-i* ... 116
6.4.5.1.3. Tematy (teraźniejsze) na *-a* ... 117
6.4.5.1.4. Tematy (teraźniejsze) na *-u* ... 119
6.4.5.2. Przykłady użycia aorystu ... 120
6.4.6. Coniunctivus aoristi ... 121
6.4.7. Imperativus aoristi (tryb rozkazujący aspektu dokonanego) ... 127
6.4.7.1. Tematy praesentis na *-e* ... 127
6.4.7.2. Tematy praesentis na *-i* ... 129
6.4.7.3. Tematy praesentis na *-a* ... 130
6.4.7.4. Tematy praesentis na *-u* ... 131
6.4.7.5. Przykłady użycia imperatiwu aoristi ... 131
6.4.8. Formy „hortatywne" trybu rozkazującego (imperativus futuri) ... 132
6.5. Imiesłowy. Czasy złożone ... 133
6.5.1. Imiesłów przeszły (participium perfecti) ... 133
6.5.2. Imiesłów przyszły I ... 136
6.5.3. Imiesłów przyszły II ... 137
6.5.4. Imiesłów teraźniejszy ... 137
6.6. Causativa ... 137
6.7. Czasowniki defektywne i nieregularne ... 139
6.7.1. Czasowniki defektywne ... 139
6.7.2. Wybrane czasowniki nieregularne ... 140
6.7.3. Czasowniki nieregularne supletywne ... 143

7. Przyimek 145
7.1. Przyimek զ <z> 145
7.2. Przyimek ի <i> 148
7.3. Przyimek ար <ar> 150
7.4. Przyimek ընդ <ənd> 153
7.5. Przyimek ըստ <əst> 155
7.6. Przyimek ց <c'-> 156
8. Prepozycja 157
9. Spójnik 158
E. MORFOLOGIA – SŁOWOTWÓRSTWO 161
1. Sufiksacja 161
1.1. Wybrane sufiksy tworzące rzeczowniki 161
1.2. Wybrane sufiksy tworzące przymiotniki 164
1.3. Sufiksy tworzące przysłówki 165
1.4. Sufiksy tworzące czasowniki 166
2. Prefiksacja 166
3. Kompozycja 169
F. WYBRANE ZAGADNIENIA SKŁADNIOWE 173
1.-5. Wiadomości ogólne 173
6. Przegląd głównych typów zdań złożonych 178
6.1. Zdania współrzędnie złożone 178
6.1.1. Kopulatywne (łączne) 178
6.1.2. Adwersatywne (przeciwstawne) 178
6.1.3. Alternatywne (rozłączne) 178
6.2. Zdania podrzędnie złożone 179
6.2.1. Zdania podmiotowe 179
6.2.2. Zdania orzecznikowe 180
6.2.3. Zdania dopełnieniowe 181
6.2.4. Zdania okolicznikowe 182
6.2.5. Zdania przydawkowe 187

Część III
JĘZYKI NOWOORMIAŃSKIE (ASZCHARABAR)

A. WIADOMOŚCI WSTĘPNE 191
B. (hist.) ZMIANY W OKRESIE POKLASYCZNYM (WIEKI V-XIX) W ZAKRESIE FONETYKI 193
1. System spółgłosek zwartych i zwarto-szczelinowych (afrykat), przesuwki spółgłoskowe, osiem grup dialektalnych 193
2. Pozostałe zmiany fonetyczne w okresie poklasycznym 199
C. (hist.) KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA OGÓLNYCH CECH ROZWOJOWYCH MORFOLOGII I SKŁADNI ORMIAŃSKIEJ W EPOCE POKLASYCZNEJ 202

D. JEDEN CZY DWA JĘZYKI NOWOORMIAŃSKIE 204
E. FONETYKA I FONOLOGIA – ORTOGRAFIA 206
1. (hist.-teoret.) Podsystem spółgłosek zwartych i afrykat 206
2. Streszczenie praktyczne poprzedniego paragrafu 214
3. Pozostałe spółgłoski 216
4. Samogłoski (akcent: 221) 219
5. Alfabet nowoormiański 222
5.1. Pisownia samogłosek 225
5.2. Pisownia spółgłosek 227
F. MORFOLOGIA – FLEKSJA
1. Rzeczownik 228
1.1. Kategoria liczby 228
1.2. Kategoria przypadka 231
1.2.1-1.2.2. Wiadomości ogólne 231
1.2.3. Deklinacja z gen. dat. sg. na *-i* 232
1.2.4. Deklinacja z gen. dat. na *-u* 234
1.2.5. Deklinacja z gen. dat. na *-oj [-ocz]* 237
1.2.6.-1.2.8. Deklinacja z gen. dat. na *-an* 239
1.2.9. Deklinacja z gen. dat. na *-va(n)* 242
1.2.10. Deklinacja „wewnętrzna" *-a-* 244
1.2.11. Deklinacja „wewnętrzna" *-o-* 248
1.2.12. Archaiczne formy fleksyjne liczby pojedynczej 249
1.2.13. Archaiczne formy fleksyjne liczby mnogiej 252
1.3. Kategoria określoności 252
1.4. Funkcje składniowe przypadków 258
1.4.1. Nominativus 258
1.4.2. Genetivus 259
1.4.3. Dativus 260
1.4.4. Accusativus 262
1.4.5. Ablativus 264
1.4.6. Instrumentalis 267
1.4.7. Locativus 269
2. Przymiotnik 270
2.1.-2.2. Wiadomości ogólne 270
2.3. Stopniowanie przymiotników 272
2.3.1. Stopień wyższy (comparativus) 272
2.3.2. Stopień najwyższy (superlativus) 273
3. Przysłówek 275
3.1. Wiadomości ogólne 275
3.2. Stopniowanie przysłówków 276
4. Zaimek 277
4.1. Zaimki osobowe 277
4.2. Zaimek intensyfikująco-zwrotny <ink^{c}ə> / <ink^{c}n> 281

4.3. Zaimki wskazujące samodzielne 286
4.3.1. Formy pochodne zaimków wskazujących 292
4.4. Zaimki wskazujące sufigowane 293
4.5. Zaimki wzajemne 302
4.6. Zaimki pytajne i względne 303
4.7. Zaimki określające 307
4.8. Zaimki nieokreślone 309
5. Liczebnik 310
5.1. Liczebniki główne 310
5.2. Składnia liczebników głównych 311
5.3. Liczebniki porządkowe 313
5.4. Pozostałe formy liczebnikowe 314
6. Czasownik 317
6.1. Wiadomości ogólne 317
6.2. Copula w czasie teraźniejszym 319
6.3. Imperfectum copulae 322
6.4. Tryb oznajmujący (modus indicativus) 323
6.4.1. Czas teraźniejszy 323
6.4.1.1. Czas teraźniejszy w języku z. orm. 323
6.4.1.1.1. Tematy teraźniejsze na *-e* 323
6.4.1.1.2. Tematy teraźniejsze na *-i* 324
6.4.1.1.3. Tematy teraźniejsze na *-a* 325
6.4.1.1.4. Tematy teraźniejsze na *-u* 325
6.4.1.1.5. Archaiczne formy czasu teraźniejszego 326
6.4.1.1.6. Formy przeczące czasu teraźniejszego 328
6.4.1.2. Czas teraźniejszy w języku w. orm. 330
6.4.2. Imperfectum 338
6.4.2.1. Imperfectum zachodnioormiańskie 338
6.4.2.2. Imperfectum wschodnioormiańskie 340
6.4.3. Zachodnioormiańskie formy czasów przyszłych 342
6.4.3.1. Futurum I (z. orm.) 342
6.4.3.2. Futurum II (z. orm.) 343
6.4.4. Wschodnioormiańskie formy czasów przyszłych 344
6.4.4.1. Futurum I (w. orm.) 344
6.4.4.2. Futurum II (w. orm.) 346
6.4.5. Aoryst (czas przeszły prosty) 347
6.4.5.1. Ogólna charakterystyka 347
6.4.5.2. Temat pierwiastkowy aorystu 348
6.4.5.3. „Cojowy" (słaby) temat aorystu 350
6.4.5.4. Tworzenie form osobowych aorystu 351
6.4.5.4.1. Wiadomości ogólne 351
6.4.5.4.2. Aoryst czasowników bez sufiksów inchoatywnych 351

6.4.5.4.3. Aoryst czasowników wykazujących sufiksy inchoatywne 353
6.4.5.5. Odrębności zachodnioormiańskie w zakresie tworzenia aorystu 356
6.4.5.6. Formy przeczące aorystu 358
6.4.5.7. Aoryst czasowników kauzatywnych 359
6.4.5.7.1. Wiadomości ogólne 359
6.4.5.7.2. Aoryst czasowników kauzatywnych w języku zachodnioormiańskim 359
6.4.5.7.3. Aoryst czasowników kauzatywnych w języku wschodnioormiańskim 360
6.4.5.8. Nieregularne formy aorystu 361
6.4.5.9. Znaczenie aorystu 368
6.5. Tryb rozkazujący (modus imperativus) 369
6.5.1. Nieregularne formy imperativu 371
6.5.2. Formy przeczące trybu rozkazującego (prohibitivus) ... 374
6.6. Strona bierna (passivum) 375
6.6.1. Znaczenie form passywnych 379
6.7. Imiesłowy (participia) 380
6.7.1. Wiadomości ogólne 380
6.7.2. Participium perfecti na <-ac> 381
6.7.2.1. Znaczenia i funkcje part. perfecti na <-ac> 382
6.7.3. Perfectum na <-ac> (perfectum I) 391
6.7.4. Plusquamperfectum na <-ac> (plusquamperfectum I) ... 395
6.7.5. Perfectum na <-el> / <-er> (perfectum II) 396
6.7.5.1. Znaczenie perfectum II na <-el> / <-er> 399
6.7.6. Plusquamperfectum II na <-el> / <-er> 401
6.7.7. Pozostałe participia 402
6.7.7.1. Participium praesentis na <-oł> [-ogh] 402
6.7.7.2. Wschodnioormiańskie participium praesentis na <-l-is> 405
6.7.7.3. Participium futuri na <-l-ik^{c}> (gerundivum) 407
6.7.7.4. Przymiotniki odsłowne na <-l-i> 409
6.7.7.5. Participium futuri na <-ow> [u] 409
6.8. Tryb łączący (modus subiunctivus) 409
6.8.1. Subiunctivus praesentis 409
6.8.2. Subiunctivus imperfecti 412
6.8.3.- 6.8.9. Zastosowania trybu łączącego 414
6.9. Tryb warunkowy (modus conditionalis) 422
6.9.1. Wiadomości ogólne 422
6.9.2. Conditionalis praesentis w języku wschodnioormiańskim 422

6.9.2.1. Formy zaprzeczone conditionalu praesentis w języku w. orm. ... 423
6.9.2.2. Znaczenie w. orm. conditionalu praesentis ... 424
6.9.2.3. Wschodnioormiański conditionalis imperfecti ... 425
6.9.2.4. Znaczenie w. orm. conditionalu imperfecti ... 427
6.9.3. Conditionalis w języku zachodnioormiańskim ... 428
6.9.3.1. Zachodnioormiański conditionalis imperfecti ... 428
6.9.3.2. Zachodnioormiański conditionalis plusquamperfecti ... 429
6.9.3.3. Formy oboczne zachodnioormiańskiego conditionalu ... 430
6.9.3.4. Conditionalis imperfecti w języku zachodnioormiańskim ... 431
6.10. Tryb koniecznościowy (modus necessitativus) ... 431
6.10.1. Necessitativus praesentis ... 431
6.10.2. Necessitativus imperfecti ... 433
6.11. Funkcje składniowe bezokolicznika ... 434
7. Przyimki i postpozycje ... 437
7.1. Wiadomości ogólne ... 437
7.2. Przyimki ... 437
7.3. Postpozycje ... 439
8. Spójniki ... 444
8.1. Wiadomości ogólne ... 444
8.2. Spójniki współrzędne ... 444
8.3. Spójniki podrzędne ... 445
G. MORFOLOGIA – SŁOWOTWÓRSTWO ... 449
1. Wiadomości ogólne ... 449
2. Prefiksacja ... 449
3. Sufiksacja ... 452
3.1. Sufiksy tworzące rzeczowniki ... 452
3.2. Sufiksy tworzące przymiotniki ... 459
3.3. Sufiksy tworzące przysłówki ... 463
4. Kompozycja ... 464
4.1.-4.6. Composita rzeczownikowe i przymiotnikowe ... 464
4.7. Composita czasownikowe ... 469
4.8. Czasowniki złożone ... 469
H. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA SŁOWNICTWA NOWOORMIAŃSKIEGO ... 471

Bibliografia ... 475
Źródła przykładów ... 480

WSTĘP

Książka niniejsza pomyślana została jako kompendium przeznaczone nie tylko dla językoznawców i orientalistów, ale także dla szerokiego grona czytelników, wśród których szczególne miejsce zajmą – można mieć nadzieję – polscy Ormianie, związani z Polską od co najmniej 650 lat i spolonizowani niemal całkowicie. Z myślą o tym szerszym gronie odbiorców książki, niekoniecznie przyzwyczajonych do lektur językoznawczych, autor starał się o maksymalnie przystępne ujęcie tematu (stąd np. szerokie zastosowanie polskiej transkrypcji wyrazów ormiańskich). Paragrafy poświęcone zagadnieniom językoznawstwa historycznego zostały oznaczone skrótem: (hist.). Czytelnicy zainteresowani wyłącznie praktyczną stroną gramatyki języka staroormiańskiego (*grabaru*) i szukający w niniejszej książce pomocy przy próbach zrozumienia tekstów (np. liturgicznych), będą sobie mogli te paragrafy darować.

W książce zostały przedstawione kolejno języki: staroormiański i dwa współczesne: wschodnio- i zachodnioormiański (dwa ostatnie – równolegle, w ujęciu porównawczym). Wykład gramatyki ilustrowany jest przykładami zaopatrzonymi w komentarze, których celem jest ułatwienie czytelnikom nie znającym żadnej formy ormiańszczyzny praktycznego zapoznania się z podstawowymi strukturami składniowymi i elementarnym słownictwem. Przykłady zostały zaczerpnięte z innych gramatyk i podręczników a także z utworów literatury pięknej, a w przypadku *grabaru* z przekładu *Nowego Testamentu*. Przykłady, których źródeł nie podano, pochodzą od autora. Czytelnikom można zaproponować zapoznanie się z artykułem autora o języku ormiańskim zawartym w pracy zbiorowej pod redakcją prof. L. Bednarczuka zatytułowanej *Języki indoeuropejskie* (tom I, Warszawa 1986, PWN, str. 341-396). Artykuł ów zawiera pewne wiadomości wychodzące poza gramatykę, m.in. szkic o słownictwie ormiańskim (str. 381-391). Z drugiej strony, poglądy autora wyrażone w niniejszej książce na temat chronologii przesuwek spółgłoskowych w języku praormiańskim (część I, E) są nieco zmodyfikowane w porównaniu z ujęciem zawartym we wspomnianym wyżej artykule z *Języków indoeuropejskich*.

Podobnie jak w innych książkach naukowych także i w tej odnośniki do prac umieszczonych w bibliografii podane są nie w formie przypisów na dole strony, a skrótowo w tekście: w nawiasach podawane jest tylko nazwisko autora i strona tekstu, na której występuje przywoływana informacja.

Szczególne podziękowanie za zachętę do napisania niniejszej gramatyki i cenne rady autor składa kierownikowi Katedry Językoznawstwa Ogólnego i Indoeuropejskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu.

WYKAZ SKRÓTÓW

abl.	=	ablativus, przypadek odpowiadający na pytanie „skąd?"
Abr.	=	Abrahamyan A., *Grabari jeŕnark* (p. bibliografia)
acc.	=	accusativus (biernik)
dat.	=	dativus (celownik)
E.j.o.	=	*Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (p. bibliografia)
gen.	=	genetivus (dopełniacz)
hist.	=	paragraf historyczno-porównawczy
i.e.	=	indoeuropejski
ins.	=	instrumentalis (narzędnik)
J	=	Ewangelia według św. Jana
Kurk.	=	Kurkjian (p. bibliografia)
l. mn.	=	liczba mnoga
loc.	=	locativus (miejscownik)
l. poj.	=	liczba pojedyncza
Łk	=	Ewangelia według św. Łukasza
Min.	=	Minassian (p. bibliografia)
Mk	=	Ewangelia według św. Marka
Mt	=	Ewangelia według św. Mateusza
mtn	=	międzynarodowa transliteracja naukowa
NBHL	=	*Nor barġirk^{c} haykazean lezowi* (p. bibliografia)
nom.	=	nominativus (mianownik)
n. orm.	=	nowoormiański
os.	=	osoba
p.i.e.	=	praindoeuropejski
pl.	=	pluralis (liczba mnoga)
p. orm.	=	praormiański
ptp	=	polska transkrypcja popularna (fonetyczna)
sg.	=	singularis (liczba pojedyncza)
st. orm.	=	staroormiański (*grabar*)
TA	=	temat aorystu
TT	=	temat teraźniejszy
Tum.	=	Tumanjan (p. bibliografia)
w. orm.	=	wschodnioormiański
wt	=	wymowa tradycyjna (wspólna: wschodnio- i zachodnioormiańska)
wtw	=	wymowa tradycyjna wschodnioormiańska
wtz	=	wymowa tradycyjna zachodnioormiańska
z. orm.	=	zachodnioormiański
Ž. H. L.	=	*Žamanakakic^{c} hayoc^{c} lezow* (p. bibliografia)
Ž. H. X. L.	=	*Žamanakakic^{c} hayeren xosakc^{c}akan lezown* (p. bibliografia)

Część I

WIADOMOŚCI OGÓLNE O JĘZYKU I NARODZIE ORMIAŃSKIM

A. ZAKRES POJĘCIA „JĘZYK ORMIAŃSKI"

Język ormiański należy do wielkiej rodziny języków indoeuropejskich (dalej w skrócie: i.e.) i zajmuje w niej izolowaną pozycję, tzn. nie posiada żadnego bliższego „krewnego". Posługują się nim Ormianie, samych siebie określający terminem *Haj* (tu: w polskiej transkrypcji popularnej, a więc z polską wartością fonetyczną litery „j"), a swój język – *hajeren* (wyraz ten ma znaczenie rzeczownikowe: „język ormiański" a także przysłówkowe: „po ormiańsku") lub *hajoc lezu* (dosłownie: „język Ormian"). (Uwaga! Akcent w języku ormiańskim pada na ostatnią sylabę wyrazu.)

W zakres pojęcia „język ormiański" wchodzi kilka większych jednostek, z których ostatnia (dialekty) ma charakter zbiorowy. Są to kolejno:

1. język staroormiański
2. język średnioormiański
3. języki nowoormiańskie: wschodni i zachodni
4. dialekty.

1. Język staroormiański

Język staroormiański czyli *grabar* (wschodni Ormianie wyraz ten wymawiają: *grap^{h}ar*, zachodni: *k^{h}rap^{h}ar*). Najstarsze teksty pisane tym językiem pochodzą z początków V w. po nar. Chr. (pełny przekład *Biblii*: *Starego i Nowego Testamentu*). Termin *grabar* (tak prawdopodobnie wymawiany w I tysiącleciu) oznacza język literacki (pisany), w przeciwieństwie do języka potocznego (mówionego). Oczywiście podział ten jest późniejszy: w V w. język pisany pokrywał się zapewne z mówionym, bowiem wcześniej żadnej rodzimej tradycji literackiej utrwalanej na piśmie nie było w Armenii. Wykształceni Armeńczycy (później, w średniowiecznej Polsce zaczęto ich po polsku nazywać Ormianami) pisali po grecku.

Grabar był używany w charakterze języka literackiego Ormian aż do początków XIX w., a obecnie jest językiem liturgicznym stosowanym przez narodowy Ormiański Kościół Apostolski (jego zwierzchnikiem jest patriarcha-katolikos rezydujący w Eczmiadzynie koło Erywania, stolicy zakaukaskiej Republiki Armeńskiej) oraz przez Ormian-katolików.

2. Język średnioormiański

Język średnioormiański (*miczin hajeren*) znany głównie w wersji pisanej, używanej w ormiańskim Królestwie Cylicji (wieki: XI-XIV), gdzie stanowił język urzędowy. (Cylicja leżała na południu dzisiejszej Turcji, nad Morzem Śródziemnym w pobliżu granicy z Syrią.)

3. Języki nowoormiańskie

Języki nowoormiańskie (łączna nazwa własna: *aszcharabar w* wersji wschodniej, *aszcharap^{h}ar w* wersji zachodniej, nadal w polskiej transkrypcji popularnej, jedynej w I części niniejszej książki). Termin ormiański oznacza język „świecki", potoczny, w przeciwieństwie do liturgicznego *grabaru* będącego od wieków przede wszystkim językiem pisanym.

Nowożytna ormiańszczyzna literacka występuje w dwóch mocno różniących się od siebie wariantach: wschodnim i zachodnim, które można uważać za dwa odrębne, choć oczywiście bliskie sobie, języki (p. niżej, część III D). Oba powstały w ciągu XIX w. w związku z rozwojem szkolnictwa i prasy. Język staroormiański (*grabar*), w którym było redagowane pierwsze czasopismo ormiańskie („*Azdarar*" czyli „Herold" wychodził w 1794 r. w indyjskim mieście Madras), był już pod koniec XVIII w. praktycznie niezrozumiały dla ludzi niewykształconych i jego nauka wymagała od Ormian pewnego wysiłku.

Języki nowoormiańskie powstały na bazie mówionych dialektów (p. niżej) jako kompromis, jeśli chodzi o strukturę gramatyczną, między mówioną XIX-wieczną ormiańszczyzną a *grabarem*, który jednocześnie posłużył jako źródło odświeżenia leksyki: usunięto liczne zapożyczenia z sąsiadujących z ormiańskim języków „muzułmańskich" (arabskiego, perskiego i, przede wszystkim, tureckiego) i zastąpiono je wyrazami zaczerpniętymi z języka klasycznego (inna nazwa *grabaru*) z V w. Utworzono też wiele neologizmów opartych na *grabarze*.

3.1. Literacki język wschodnioormiański

Literacki język wschodnioormiański (*arewel-a-hajeren*) powstał na bazie dialektów: ararackiego (= erywańskiego) i tyfliskiego (pod koniec XIX w. Ormianie stanowili większość ! mieszkańców stolicy Gruzji). Dziś jest językiem literackim i urzędowym niepodległej Republiki Armeńskiej używanym także przez Ormian w sąsiednim Iranie i dalej na wschód – w Indiach, a także, oczywiście, w Rosji. Różnice dotyczą ortografii: irańscy (czy indyjscy) Ormianie (podobnie jak cała diaspora ormiańska) używają niezmienionej od V w. ortografii zwanej klasyczną. Natomiast w Armenii sowieckiej przeprowadzono dwie reformy ortograficzne, które miały na celu nadanie pisowni charakteru mniej więcej „fonetycznego" w przeciwieństwie do historycznej (klasycznej) pisowni w wielu punktach rozmijającej się ze współczesną wymową. (Pierwsza reforma, z 1922 r., była bardziej radykalna, druga, z 1940 r., stanowiła częściowy powrót do ortografii klasycznej.)

Na język wsch. ormiański pewien wpływ (zwłaszcza w dziedzinie składni i słownictwa) wywarł język rosyjski, poprzez który przeniknęły do ormiańszczyzny liczne „internacjonalizmy" pochodzenia greckiego i łacińskiego.

3.2. Literacki język zachodnioormiański

Literacki język zachodnioormiański (po w. orm.: *arewmyt-a-hajeren*) ukształtował się w Stambule, który był w XIX w. największym skupiskiem Ormian (w stolicy Imperium Osmańskiego mieszkało wówczas ok. 400 tys. Ormian). Bazą był tu dialekt stambulski, ale w zakresie fonetyki za podstawę przyjęto inne dialekty (głównie tzw. grupy V, patrz niżej, część III B.1.).

Literacki język zach. ormiański (nazwa własna: *arewmyd-a-hajeren)* jest obecnie używany przez całą diasporę ormiańską pochodzącą z terenów należących do Turcji: w krajach arabskich, na Cyprze, w Grecji, w Bułgarii, Rumunii, w krajach Europy zachodniej (głównie we Francji) i wreszcie w Ameryce: północnej (USA) i południowej (Argentyna, Brazylia). W samej Turcji po masakrach ludności ormiańskiej z 1915 r. (i następnych lat), a także w następstwie masowej emigracji, z niemal dwóch milionów Ormian, którzy tam mieszkali przed pierwszą wojną światową, pozostało nie więcej niż kilkadziesiąt tysięcy (tak jak w innych krajach, również w Turcji ukazują się jednak czasopisma ormiańskie i są publikowane książki w języku ormiańskim).

Głównym ośrodkiem języka zach. ormiańskiego jest teraz stolica Libanu, Bejrut, choć po wojnie, która rozpoczęła się w tym kraju w 1975 r., wielu Ormian wyjechało stamtąd i osiedliło się w różnych państwach świata (USA, Francja, Anglia, Niemcy, Grecja, Szwecja itd.).

Na język zach. ormiański pewien wpływ (zwłaszcza w zakresie składni) wywarł język turecki. W przeciwieństwie do języka wschodnioormiańskiego (w skrócie: w. orm.), dalekiego od puryzmu, język zachodnioormiański (w skrócie: z. orm.) stara się zastępować „internacjonalizmy" rodzimymi neologizmami.

4. Dialekty

Język staroormiański (w skrócie: st. orm.) był raczej jednolity pod względem gramatycznym. Pod względem fonetycznym prawdopodobnie też, ale pewności co do tego oczywiście nie ma. W każdym razie o ewentualnym istnieniu dialektów staroormiańskich niewiele pewnego da się powiedzieć. H. Adżarian (w bibliografii: Ačaŕyan) w swej *Historii języka ormiańskiego* (część II, Erywań 1951, str. 134) w odniesieniu do V w. używa terminu „poddialekty" a nie „dialekty". Za kolebkę pisanego języka st. ormiańskiego (*grabaru*) uważa się prowincję Taron (pierwotnie: Tarawn) położoną w okolicach jeziora Wan (płd. wsch. Turcja).

Z tego dość jednolitego, jak się zdaje, języka rozwinęło się w ciągu piętnastu stuleci około 50 dialektów, które opisano na podstawie danych z XIX i początków XX w. Następnie wiele dialektów z terenów tureckich wymarło w następstwie prześladowań, jakim podlegli Ormianie w Imperium Osmańskim podczas pierwszej wojny światowej.

Dialekty nowoormiańskie (dalej w skrócie: n. orm.) można podzielić według dwóch kryteriów: morfologicznego i fonetycznego. Klasyfikacja morfologiczna oparta jest na różnicach w tworzeniu czasu teraźniejszego. Dialekty zachodnie (głównie z terenów tureckich ale również dialekt miasta Giumri w Republice Armeńskiej) tworzą ten czas w sposób bardziej archaiczny niż wschodnie (większość dialektów z terenu Republiki Armeńskiej, Karabach w Azerbejdżanie, Iran, dawniej także stolica Gruzji – Tyflis). Przed formami dawnego (klasycznego, st. orm.) czasu teraźniejszego dialekty zachodnie kładą partykułę *gy/ky* (gdzie „y" oznacza, w uproszczonej polskiej transkrypcji popularnej samogłoskę zredukowaną typu angielskiego „ə") w różnych wariantach. Pochodzenie tej partykuły nie jest jasne. W każdym razie jej użycie zapewnia formom kontynuującym w tych dialektach dawne, staroormiańskie praesens (czas teraźniejszy) znaczenie indicatiwu (trybu oznajmującego), w przeciwieństwie do owych dawnych form, które mają obecnie znaczenie trybu zależnego (subiunctiwu). O ile np. forma *sirem* w języku st. orm. znaczyła „kocham", o tyle dzisiaj w dialektach (zarówno zachodnich jak i wschodnich) ma ona znaczenie „żebym kochał". Dla znaczenia „kocham" dialekty zachodnie (i język literacki zach. orm.) używają form typu *gy sirem* (*gə sirem*), w których czasownik odmienia się, w poszczególnych osobach, przy pomocy końcówek („kochasz" to *gy sir-es*, dokładniej: *gə sir-es* itd.). Natomiast dialekty wschodnioormiańskie używają tu form analitycznych, dwuczłonowych. Czas teraźniejszy składa się w nich z imiesłowu (participium) zakończonego na *-um* i form osobowych czasownika „być" (copuli), np. w dialekcie araracki (i we w. orm. języku literackim) „kocham" to *sir-um em*, „kochasz" – *sir-um es* itd. (lub: *-em sir-um*, *-es sir-um*).

Prócz tych dwóch grup, zwanych odpowiednio grupą dialektów „*gy* (*gə*)" i dialektów „*um*" , istnieje jeszcze jedna, drobna grupa dialektów, z której nie wyłonił się żaden język literacki. Ta trzecia grupa, rozpowszechniona na wschodzie obszaru ormiańskiego (dialekty z terenów płn. zach. Iranu oraz enklawa tychże w płn. wsch. Turcji – miasto Artvin), typologicznie bliższa jest grupie „*um*", ponieważ tworzy praesens w sposób analityczny, tyle że imiesłów kończy się w niej na *-lis*, a więc „kocham" to np. w Artvinie *sirelis em.*

Słabo opracowane jest zagadnienie stosunku języka literackiego do dialektów w mówionej ormiańszczyźnie. Jeśli chodzi o obszar zachodni, to – jak już wspomniano wyżej – wiele dialektów z terenu Turcji wymarło w następstwie tragedii 1915 r. Większość Ormian zachodnich (w Turcji i na emigracji) używa dziś raczej języka literackiego (z. orm.) niż dialektów, choć elementy dialektalne są niekiedy obecne, zwłaszcza w mowie starszej generacji. Często chodzi tu o elementy dialektu stambulskiego. Mam np. na myśli postpozycję *gor* nadającą czasowi teraźniejszemu znaczenie progresywne (analogiczne do angielskiego present continuous typu *I am writing*).

Natomiast w Republice Armeńskiej, zwłaszcza w jej stolicy, Erywaniu, mówi się potocznie językiem literackim z pewnymi elementami dialektu araracckiego (zwanego także erywańskim). Najbardziej charakterystyczne jest tu użycie formy 3. osoby sg. copulae w postaci „*a*" (= „jest") zamiast literackiego „*e*". Ponadto na zachodzie republiki w Giumri (dawniej Leninakan, a za czasów carskich Aleksandropol) dość żywotny jest dialekt typu zachodniego zwany dialektem Karinu (Garinu), tj. Erzurumu.

W Iranie Ormianie mówią na ogół językiem literackim (wsch. orm.), niekiedy z pewnymi cechami dialektalnymi. Zwraca uwagę np. częstsze niż w języku literackim używanie dawnych końcówek mediopassywnych w czasie przeszłym prostym (aoryście): *-a*, *-ar* itd. zamiast aktywnych : *-i*, *-ir*.

Na zakończenie powyższych uwag o zakresie znaczeniowym terminu „język ormiański" warto zwrócić uwagę na fakt, iż mimo wielkich różnic dzielących *grabar* (język st. orm.) od współczesnych dialektów w popularnym, uproszczonym, ujęciu nieraz uważa się całość przedstawionych wyżej jednostek językowych za jeden język ormiański, z podziałem na starożytny i współczesny itd. Rzadko mówi się w liczbie mnogiej o „językach ormiańskich" (podobnie jak nie mówi się np. o „językach greckich"), ponieważ istnieje (i istniał w przeszłości) jeden tylko naród ormiański (podobnie jak znamy jeden tylko naród grecki). Wszyscy Ormianie, zarówno ci, którzy posługują się obecnie językiem wschodnioormiańskim, jak i ci, którzy mówią po zachodnioormiańsku, uważają się, bez żadnych wahań, za członków jednego narodu. Autor niniejszej gramatyki opowiada się jednak za stosowaniem w odniesieniu do epoki współczesnej formy liczby mnogiej: „języki nowoormiańskie" z racji poważnych różnic między ormiańszczyzną wschodnią i zachodnią, p. niżej: III D.

B. DANE LICZBOWE

Dane liczbowe dotyczące użytkowników dwu współczesnych języków ormiańskich są niepewne w związku z trudną nieraz do określenia sytuacją językową Ormian-emigrantów, którzy stanowią, być może, nawet około połowy (!) narodu ormiańskiego. Zamieszkali poza granicami ojczystej Armenii nieraz od wieków (np. we Lwowie Ormianie przebywali już w XIV w.) są nieraz w znacznym stopniu zasymilowani (językowo i etnicznie) z miejscową ludnością, tak że np. określenie liczby Ormian, dla których w USA językiem ojczystym jest ormiański, jest praktycznie zadaniem niewykonalnym.

Również na terenach historycznej Armenii pewne grupy Ormian zatraciły język ojczysty na rzecz języka tureckiego, lub – rzadziej – kurdyjskiego (na płd. krańcach obszaru historycznej Wielkiej Armenii). Dość znaczna liczba Ormian zamieszkałych w Rosji (Moskwa, dawniej także Astrachań, Rostów nad Donem i inne miasta) czy we wschodniej Ukrainie mówi po rosyjsku a nie po ormiańsku. Dotyczy to także w pewnej mierze kolonii ormiańskich w Gruzji i Azerbejdżanie. Te ostatnie po upadku ZSRR znacznie się skurczyły, m.in. wskutek konfliktu ormiańsko-azerbejdżańskiego o Górski Karabach (enklawa ormiańska na terenie Azerbejdżanu, która ogłosiła się niepodległą republiką).

Należy tu podkreślić, że dla ormiańskiej tożsamości narodowej nie kryterium językowe jest najważniejsze, choć oczywiście gra ono poważną rolę. Ważniejsza jest przynależność wyznaniowa (choćby tylko formalna). Ogromna większość wierzących Ormian to członkowie Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego (nazwa własna, po wschodnioormiańsku, to *Haj Arrakelakan Jekegheci*, w polskiej transkrypcji popularnej), który ma charakter kościoła narodowego (odłączył się od reszty chrześcijaństwa w połowie VI w.).

Ormianie turkojęzyczni, nie znający języka ormiańskiego, byli z jednej strony traktowani jako rodacy przez pozostałych Ormian (na podstawie kryterium wyznaniowego i kulturowego), a z drugiej – prześladowani w 1915 r. przez władze tureckie tak samo okrutnie jak Ormianie mówiący po ormiańsku.

Na płn. zachód od Kaukazu drobne grupy Ormian przechodziły w przeszłości na język czerkieski z rodziny kaukaskiej (spokrewniony z abchaskim).

Poszczególne źródła dotyczące liczebności Ormian w poszczególnych krajach (z pominięciem kryterium językowego, trudnego do uwzględnienia) znacznie różnią się między sobą. Poniższe liczby podaję za *Nową encyklopedią powszechną PWN* (tom 4, Warszawa 1996, str. 681). W Republice Armeńskiej mieszka ok. 3 mln. Ormian, w Gruzji – 380 tys., w Rosji – 370 tys., w Syrii – 360 tys., w Azerbejdżanie – 340 tys., w Iranie – 280 tys. (według innych danych – 150 tys.), w Libanie – 170 tys., w USA – 120 tys. Ogólna liczba Ormian

w świecie oceniona jest w wymienionym źródle na ok. 5 300 tys. Nie sposób jest dokładnie orzec, ilu z nich uważa język ormiański za swój język ojczysty.

Ormiańska Encyklopedia Sowiecka (tom specjalny: *Sowetakan Hajastan* z 1987 r., str. 27) łączną liczbę Ormian na całym świecie ocenia na około 7 mln. (stan na 1986 r.). Kolonia ormiańska w USA ma według tego źródła liczyć aż 800 tys. osób, a we Francji – 350 tys. Dane te wydają się jednak zawyżone.

C. PISMO

W przeciwieństwie do historii innych alfabetów, których początki nie są znane w szczegółach, dzieje powstania alfabetu ormiańskiego zostały dość dokładnie opisane (tekst z V w. pt. *Żywot Masztoca* pióra Korjuna). Znana jest osoba jego twórcy. Alfabet ormiański opracował mianowicie około 400 r. mnich Mesrop Masztoc na polecenie króla ormiańskiego Wramszapuha z dynastii ormiańskich Arsacydów (Arszakidów). Państwo ormiańskie utraciło właśnie swoją niepodległość (w 387 r. nastąpił podział kraju między Cesarstwo Wschodniorzymskie i Persję Sasanidów) i król ormiański, poddany władzy Persów, uznał, wraz z patriarchą-katolikosem Sahakiem Partewem, że czynnikiem podkreślającym tożsamość narodową Ormian (Armeńczyków) w warunkach niewoli będzie wprowadzenie języka narodowego do liturgii. Przedtem, od początku IV w., kiedy to chrześcijaństwo stało się religią państwową Armenii (ormiański duchowny, św. Grzegorz Oświeciciel, ochrzcił króla Armenii Tyrdata/Tiridatesa III około roku 300), w kościołach ormiańskich (armeńskich) nabożeństwa odprawiano po grecku lub po syryjsku (język semicki, kontynuacja aramejskiego).

Mesrop Masztoc zapoznał się z ówczesnymi systemami pisma (greckiego i alfabetów semickich) i skomponował oryginalny alfabet wyróżniający się, jak na owe czasy, doskonałym wyczuciem fonologicznym twórcy, który zorientował się, jakie głoski języka (staro)ormiańskiego są istotne dla różnicowania znaczenia wyrazów, i tylko dla tych głosek wymyślił odrębne litery. Ich kształty były częściowo wzorowane na kształtach liter greckich (choć podobieństwo jest nikłe), częściowo na alfabetach pochodzenia aramejskiego (np. pierwsza litera alfabetu), a częściowo oryginalne (dla głosek nie występujących w alfabetach obcych znanych Mesropowi).

Początkowo nie było rozróżnienia liter dużych i małych, jednakże w średniowieczu, wzorem greckim, rozbito alfabet na majuskułę (litery „duże", używane na początku zdania i dla notowania imion własnych) i minuskułę. Wprowadzono również dość skomplikowaną interpunkcję.

Należy tu podkreślić, że własne pismo odgrywa u Ormian szczególnie ważną rolę jako istotny czynnik świadomości narodowej. Są oni do niego tak przywiązani, że zapoznają się z nim często nawet wtedy, gdy nie znają już języka ormiańskiego i na co dzień posługują się jakimś innym językiem. Tak było np. z częścią polskich Ormian, którzy w XVI w. często sporządzali dokumenty sądowe w języku polskim (!) zapisując je literami ormiańskimi (Pisowicz, Grigoryan 1964, Urbańczyk, p. bibliografia). Przedtem posługiwali się oni należącym do języków tureckich dialektem kipczackim i również, w przypadku sporządza-

nia tekstów pisanych owym językiem, używali pisma ormiańskiego (patrz: bibliografia, pod: Tryjarski). Także w XIX-wiecznej Turcji turkojęzyczni Ormianie pisali często po turecku alfabetem ormiańskim.

Tabela liter alfabetu ormiańskiego zostanie podana niżej, na początku części II niniejszej książki.

D. POCHODZENIE NARODU ORMIAŃSKIEGO

Początki narodu ormiańskiego (armeńskiego) sięgają wstecz czasów co najmniej końca VI w. przed Chr. Za najstarszy ślad istnienia Ormian, czy też – jak się ich starożytnych przodków częściej po polsku nazywa – Armeńczyków, uważa się nazwy własne: *Armina* (nazwa kraju) i *Arminiya/Arminija* (nazwa kraju lub mieszkańca) zanotowane w tej postaci w tekście staroperskim tzw. inskrypcji behistuńskiej. Zabytek ten, mieszczący się na wysokiej skale w pobliżu miejscowości Behistun (między Hamadanem a Kermanszahem w zach. Iranie), zawierał równoległe teksty wyryte pismem klinowym w trzech językach: staroperskim (z grupy irańskiej rodziny języków indoeuropejskich), babilońskim (z rodziny semickiej) i elamickim (język o niewyjaśnionych związkach genetycznych). Napis ten pochodzi z początkowego okresu panowania króla Dariusza ze staroperskiej dynastii Achemenidów. Za datę jego powstania uważa się rok 520 przed Chr.

Przypuszcza się, że Armeńczycy już około roku 600 przed Chr. zamieszkiwali okolice jeziora Wan (wschodnia Turcja). Według na pół legendarnych źródeł wzięli udział w zburzeniu stolicy państwa asyryjskiego, Niniwy, w 612 r. przed Chr. (Lang: 109).

Mówiąc o początkach narodu ormiańskiego (w odniesieniu do starożytności lepiej używać terminu: armeńskiego) należy rozróżniać dwie wiążące się ze sobą płaszczyzny: czysto etniczną i językową. Populacje o różnym genetycznie pochodzeniu mogą ulegać scalaniu pod wpływem czynnika językowego. Tak też było ze starożytnymi Armeńczykami. Różne pierwotnie grupy ludności zamieszkującej przed VII wiekiem przed Chr. Wyżynę Armeńską (wschodnia część Turcji) zaczęły się jednoczyć w jeden naród przyjmując należący do indoeuropejskiej rodziny język (dialekt) pra-armeński. Językiem tym mówili przybyli w okolice jeziora Wan pod koniec VII w. przed Chr. (a może już wcześniej, o czym będzie mowa niżej) pra-Armeńczycy. Stopniowo zasymilowali oni językowo miejscową ludność, stapiając się z nią w ciągu kilku wieków (a może całego tysiąclecia, poczynając od czasów hetyckich), tak że pod koniec I w. przed Chr., według greckiego geografa Strabona, mieszkańcy Wyżyny Armeńskiej używali już jednego języka (por. Zakrzewska-Dubasowa: 26).

Nie jest jasne, kiedy i skąd indoeuropejscy pra-Armeńczycy przybyli do Armenii. Samych siebie określali oni, a ich potomkowie czynią to do dzisiaj, terminem *Haj*. Jego etymologia nie jest pewna. Istnieją próby dopatrywania się tu rodzimego wyrazu kontynuującego pra-indoeuropejskie **poti-* „gospodarz, pan" (F. Spiegel, H. Kiepert, por. Schmitt: 18). Inni badacze (P. Jensen, H. Pedersen, I. M. Diakonow) kojarzyli etnonim *Haj* z przedindoeuropejskim ludem

Hattu/Hatti (poprzednicy indoeuropejskich Hetytów). Najbardziej uzasadnione wydaje się jednak kojarzenie etnonimu *Haj* z nazwą krainy *Hajasa* wymienianej wielokrotnie w źródłach hetyckich z XIV-XIII w. przed Chr. (D. Kretschmer, R. Roth). Kraina ta (zdaniem E. Forrera, G. A. Kapancjana i innych) najprawdopodobniej leżała na wschód od państwa hetyckiego, a więc na Wyżynie Armeńskiej.

Wśród miejscowej ludności, która uległa pełnej indoeuropeizacji (armenizacji) w drugiej połowie I tysiąclecia przed Chr. główną grupę, oprócz – być może – potomków mieszkańców Hajasy (p. niżej), stanowili Urartyjczycy (stworzone przez nich państwo istniało od IX do początków VI w. przed Chr.). Byli oni potomkami Hurrytów, narodu spokrewnionego prawdopodobnie z rodziną kaukaską, który pozostawił po sobie na Wyżynie Armeńskiej napisy wyryte pismem klinowym poczynając od drugiej połowy III tysiąclecia do XII wieku przed Chr. (Russell: 25).

Ilościowy udział Urartyjczyków i, być może, zarmenizowanych wcześniej Hajów z Hajasy w kształtowaniu się narodu armeńskiego był zapewne znaczny. Najprawdopodobniej tym właśnie dwu narodom zawdzięczają Armeńczycy (Ormianie) takie cechy antropologiczne jak śniada karnacja, czarne włosy i wydatne nosy (dawniej dla określenia ludzi o takich właśnie cechach używano terminu: rasa armenoidalna). Trzeba jednak przy tym pamiętać, że pełna konsolidacja antropologiczna narodu armeńskiego (ormiańskiego) nie jest procesem zakończonym. Do dziś wśród Ormian zamieszkujących trudno dostępne wioski górskie przytrafiają się osoby jasnowłose (rude), o niebieskich oczach, być może kontynuujące szczątkowo typ antropologiczny, jaki reprezentowali starożytni indoeuropejscy pra-Armeńczycy.

Drugi termin, *Armina*, *Arminija* itp., odnoszący się do omawianego narodu i jego ojczyzny, używany poza nim (egzoetnonim), poświadczony najwcześniej ok. r. 520 przed Chr. w napisie behistuńskim (p. wyżej), jest równie niejasny etymologicznie, jak nazwa własna *Haj*. Owa staroperska *Armina* (*Arminija*) i późniejsza grecko-łacińska *Armenia* kojarzą się z nazwą krainy leżącej nad górnym Eufratem, której warianty *Urumu*, *Urme* lub *Arme* znane były już ze źródeł asyryjskich i urartyjskich (Russell: 27).

Jest to zapewne nazwa miejscowa, przedindoeuropejska. Być może ma ona coś wspólnego z nazwą krainy *Aram* w płn. Mezopotamii, od której swą nazwę wzięli semiccy *Aramejczycy*, ale oba terytoria się nie pokrywają. Zestawianie pochodzących jeszcze z II (a może nawet III) tysiąclecia przed Chr. nazw krain typu *Ur(u)me*, *Ar(i)me* z *Armenią* jest o tyle uzasadnione, że w języku urartyjskim istniał sufiks *-(i)ni* (J̌ahowkyan 1987: 287, 439), co pozwala w formie staroperskiej *Armin(ij)a* dopatrywać się urartyjskiego pierwowzoru typu **Arme-ni*.

Istnieją także mało przekonujące próby znalezienia indoeuropejskiej etymologii dla etnonimu znanego ze staroperskiego *Arminija* „Armeńczyk" (J̌ahow-

kyan 1987: 287-288), którego kontynuację stanowi (poprzez grekę) łaciński *Armenus* (skąd polskie formy: *Armeńczyk*, *Ormianin*, por. Pisowicz 2000).

W starożytności Armeńczycy swoją ojczyznę określali terminem *Hajk^h* (tu zaznaczam końcowe przydechowe *-k^h* także w polskiej transkrypcji popularnej dla odróżnienia od imienia legendarnego protoplasty narodu armeńskiego *Hajka*, które na końcu zawierało inne, nieprzydechowe „k"), co było także formą liczby mnogiej nazwy mieszkańca tego kraju. A więc *Hajk^h* = „Armenia; Armeńczycy" (podobnie jak polska nazwa *Niemcy*, która także odnosi się zarówno do kraju jak i do jego mieszkańców). Natomiast współczesna nazwa Armenii w języku nowoormiańskim (wschodnim i zachodnim) to *Hajastan*, z sufiksem irańskim *-stan* dodanym do etnonimu *Haj*.

E. POCHODZENIE JĘZYKA ORMIAŃSKIEGO

Podobnie jak sprawa pochodzenia narodu armeńskiego/ormiańskiego, również okoliczności kształtowania się języka armeńskiego/ormiańskiego nie doczekały się jednoznacznego wyjaśnienia. Wprawdzie znane są i nie budzą wątpliwości ogólne dane, że mianowicie język ormiański należy do rodziny indoeuropejskiej i zajmuje w jej obrębie miejsce izolowane, jednakże szczegóły dotyczące ewentualnych wcześniejszych powiązań tego języka z innymi grupami (językami, dialektami) wewnątrz rodziny indoeuropejskiej, są dyskusyjne.

W pierwszej połowie XIX w., gdy zdano sobie sprawę ze związków genetycznych łączących główne języki Europy z niektórymi językami Azji, uznano język ormiański – na podstawie licznych wyrazów przypominających starożytne słownictwo irańskie – za jeden z języków irańskich, tworzących wraz z częścią języków Indii tzw. grupę indoirańską (zwaną także aryjską) języków indoeuropejskich (Schmitt: 17).

Dopiero w drugiej połowie XIX w. H. Hübschmann (1875-77: 5-49) stwierdził, że owe wyrazy są zapożyczeniami irańskimi, natomiast rdzennie ormiańskie wyrazy wykazują cechy fonetyczne niezgodne z irańskimi, różne także, i to zdecydowanie, od innych języków i.e. Na tej podstawie przyznał on ormiańszczyźnie status odrębnego, izolowanego, języka i.e., nie posiadającego (podobnie jak np. greka) żadnego blisko spokrewnionego partnera. Pogląd ten jest do dziś powszechnie akceptowany.

Wątpliwości natomiast budzi „odległość" języka ormiańskiego od innych języków i.e. Chodzi o archaiczne powiązania dialektalne z epoki rozpadu wspólnoty i.e. Wiąże się to z poglądami na zagadnienie drogi, jaką musieli przemierzyć i.e. przodkowie starożytnych Armeńczyków od swej praojczyzny do Wyżyny Armeńskiej, na której się pojawili najpóźniej pod koniec VII w. przed Chr.

Istnieją na ten temat dwa poglądy. Jedni naukowcy (głównie w Europie) są zdania, iż pra-Armeńczycy przybyli do Armenii od zachodu, z Półwyspu Bałkańskiego, a przedtem, w czasach przedhistorycznych, pozostawali w bliższych kontaktach z pra-Grekami w rejonie położonym na północ od Półwyspu Bałkańskiego w sąsiedztwie Morza Czarnego (Schmitt: 23). Przesłanką do tej opinii są informacje zawarte w dziełach starożytnych Greków, którzy Armeńczyków kojarzyli z Frygami, wymarłym ludem i.e. zamieszkującym zachodnią część Azji Mniejszej w pierwszej połowie I tysiąclecia przed Chr. Lud ten przybył na owe tereny prawdopodobnie z Półwyspu Bałkańskiego już pod koniec II tysiąclecia przed Chr., a w VIII w. utworzył silne państwo (król Midas). Historyk grecki z V w. przed Chr. Herodot nazywa (*Historia*, VII, 73) Armeńczyków „kolonistami Greków" (*Phrygon apoikoi*, Schmitt: 18-19), a inny grecki uczony Eudoksos (ok.

370 przed Chr.) pisze, że Armeńczycy w mowie „mocno frygizują" (*polla phrygizousin*, Russell: 31). Nie jest jednak jasne, co dokładnie miał na myśli Herodot używając terminu *apoikoi*, ani też to, czy informacja Eudoksosa oznacza, że język Armeńczyków był podobny do frygijskiego, czy też tylko umieli oni mówić po frygijsku (jako językiem obcym).

Uczeni biorący poważnie pod uwagę świadectwa starożytnych Greków skłonni są dopatrywać się pokrewieństwa języka ormiańskiego z mało znanym frygijskim. Badania G. Dżahukiana (J̌ahowkyan) a wcześniej O. Haasa nie potwierdziły bliższych związków ormiańsko-frygijskich. Jedynie język przedfrygijski (u Haasa: Vorphrygisch) wykazuje podobieństwo do ormiańskiego (J̌ahowkyan 1968: 124, 137).

Drugi pogląd, reprezentowany głównie przez uczonych ormiańskich, kładzie nacisk na postulowaną bardzo dawną obecność indoeuropejskich pra-Armeńczyków na Wyżynie Armeńskiej (już w II tysiącleciu przed Chr.) i oddziela ich od Frygów. Uczeni ci powołują się m.in. na istnienie wyrazów ormiańskich ewidentnie i.e. pochodzenia, które wykazują inny stan konsonantyzmu niż poświadczony przez *grabar* (język staroormiański) z V w. po Chr. Miałyby one stanowić relikt jakichś starszych dialektów i.e. (obecnych na Wyżynie Armeńskiej już w II tysiącleciu przed Chr.), które nie przeprowadziły tzw. przesuwki spółgłoskowej (p. niżej rozdział o fonetyce staroormiańskiej). Te stare zapożyczenia miałyby świadczyć o obecności pra-Armeńczyków w Armenii już w II tysiącleciu przed Chr. (J̌ahowkyan 1987: 340). Na poparcie tej tezy G. Dżahukian przytacza imiona osobowe (zanotowane w tekstach hetyckich XVII-XII w. przed Chr.), których fonetyka wykazuje cechy pra-ormiańskie (J̌ahowkyan 1987: 340-341).

Za argument pozwalający na przesunięcie datowania hipotetycznego przybycia pra-Armeńczyków do Armenii do II tysiąclecia przed Chr. można uważać ponadto fakt, iż zapożyczenia urartyjskie (zaskakująco nieliczne skądinąd) w języku staroormiańskim nie wykazywały śladów przesuwki spółgłoskowej: ich konsonantyzm pokrywa się ze stanem urartyjskim (J̌ahowkyan 1987: 431). Przesuwka pra-ormiańska musiała zatem działać wcześniej, już w II tysiącleciu przed Chr., a jej wystąpienie można by wiązać z nieznanym nam językiem Hajasy, krainy położonej na wschód od państwa Hetytów i wymienianej w źródłach hetyckich z wieków XIV-XIII (J̌ahowkyan 1987: 322). Jej mieszkańcy mówili – być może – językiem i.e., który podobnie jak hetycki przeszedł procesy mutacyjne (przesuwkowe) polegające głównie na ubezdźwięcznieniu pierwotnych (pra-i.e.) spółgłosek dźwięcznych (zwartych). Być może mówili innym, nie i.e. językiem. Tak czy owak mogli być odpowiedzialni za wprowadzenie zmian mutacyjnych do i.e. języka przybyłych do Armenii pra-Armeńczyków. Śladem niemutacyjnego dialektu tych ostatnich byłyby owe dublety, z zachowanymi pier-

wotnymi spółgłoskami dźwięcznymi, o których pisał G. Dżahukian w swych *Očerkach po istorii dopiśmennogo perioda armjanskogo jazyka* (str. 300-313). Natomiast liczniejsza liczebnie miejscowa ludność hajaska wchłonęła w siebie i.e. przybyszów przejmując ich język i przekazując go dalszym pokoleniom, ale tylko w wersji poddanej już przesuwce spółgłoskowej (p. niżej rozdział o fonetyce staroormiańskiej). Bardziej archaiczny dialekt nie-mutacyjny wymarł.

To po owych mieszkańcach Hajasy Ormianie do dziś określają samych siebie terminem *Haj*. Prawdopodobnie w I tysiącleciu przed Chr. Hajowie zaczęli się mieszać z Urartyjczykami zlewając się z nimi stopniowo i narzucając im swój język przejęty, jak sądzi autor niniejszej gramatyki, od i.e. pra-Armeńczyków już w II tysiącleciu przed Chr.

Na podstawie badań G. Dżahukiana, który skonfrontował język staroormiański z innymi językami starożytnymi (m.in. Jahowkyan 1970), a także innych obserwacji, można uznać, że dialekt i.e., z którego rozwinął się język ormiański, miał pierwotnie najwięcej kontaktów z dialektami i.e., z których pochodzą greka i języki indo-irańskie. Z tymi drugimi łączy ormiańszczyznę przynależność do tzw. grupy *satəm* (greka należy do grupy *kentum*) w obrębie rodziny i.e. (chodzi o istotne różnice w rozwoju konsonantyzmu). Z greką natomiast język ormiański ma więcej paralel w zakresie wokalizmu (zachowanie większej liczby samogłosek w przeciwieństwie do tzw. monotonii wokalicznej języków indo-irańskich).

H. Adżarian w swej *Historii języka ormiańskiego* (tom I) stwierdza, że wśród 713 wyrazów ormiańskich cytowanych przez *Słownik porównawczy języków indoeuropejskich* (autorzy: Walde, Pokorny) leksykalnych paralel grecko-ormiańskich jest aż 524, natomiast liczba paralel irańsko-ormiańskich i słowiańsko-ormiańskich jest również wysoka (i przypadkiem identyczna: 432 paralele w jednym i drugim wypadku).

Język ormiański jest tzw. językiem mutacyjnym (w jego rozwoju miały miejsce tzw. przesuwki spółgłoskowe), co upodabnia go do języków germańskich (por. st.orm. *du* „ty" i niemieckie *du* o tym samym znaczeniu, w przeciwieństwie np. do łacińskiego *tu* i polskiego *ty*). Jednakże jest to podobieństwo przypadkowe, niezależne, które nie świadczy o żadnym archaicznym bliższym pokrewieństwie ormiańsko-germańskim.

Luźniej niż z greką i grupą indo-irańską jest ormiański spokrewniony z językami słowiańskimi, a najluźniej (w obrębie rodziny i.e.) – z językami italo-celtyckimi (Schmitt: 23).

Część II

JĘZYK STAROORMIAŃSKI (GRABAR)

A. ALFABET

(O powstaniu pisma ormiańskiego była mowa wyżej: Część I C.)

W poniższej tabeli obok poszczególnych liter w wersji dużej i małej podane są znaki międzynarodowej transliteracji naukowej (dalej w skrócie: mtn) opartej na literach alfabetu łacińskiego. Transliteracja ta bazuje na rekonstruowanej wartości fonetycznej (fonologicznej) liter alfabetu Mesropa Masztoca (mtn: Mesrop Maštoc^{c}) dla języka staroormiańskiego z początków V w. po Chr. Kolejność liter nawiązuje częściowo do kolejności liter w alfabecie greckim. Prócz mtn podana jest także polska transkrypcja popularna (fonetyczna, w skrócie: ptp) oparta na tradycyjnej wschodnioormiańskiej wymowie współczesnej (patrz niżej: B.2.) oraz wartość liczbowa litery. Transkrypcja ptp jest tu bardziej rozbudowana niż w projekcie przeznaczonym do użytku w tekstach niejęzykoznawczych (por. Pisowicz 1979) i uwzględnia wszystkie różnice fonologiczne. Transliteracja będzie dalej ujmowana w nawiasy typu: <...>, a transkrypcja fonetyczna – [...].

Litera duża	Litera mała	Nazwa litery w mtn	Transliteracja międzynar. (mtn)	Transkrypcja polska (ptp)	Wartość liczbowa
Ա	ա	ayb	a	a	1
Բ	բ	ben	b	b	2
Գ	գ	gim	g	g	3
Դ	դ	da	d	d	4
Ե	ե	eč^{c}	e	je-, -e(-)	5
Զ	զ	za	z	z	6
Է	է	ê	ê	e	7
Ը	ը	ət^{c}	ə	y	8
Թ	թ	t^{c}o	t^{c}	t^{h}	9
Ժ	ժ	žê	ž	ż	10
Ի	ի	ini	i	i	20
Լ	լ	liwn	l	l	30
Խ	խ	xe	x	ch	40
Ծ	ծ	ca	c	c:	50
Կ	կ	ken	k	k:	60
Հ	հ	ho	h	h	70
Ձ	ձ	ja	j	dz	80
Ղ	ղ	łat	ł	gh	90
Ճ	ճ	čê	č	cz:	100

Մ	մ	men	m	m	200
Յ	յ	yi	y	j	300
Ն	ն	now	n	n	400
Շ	շ	ša	š	sz	500
Ո	ո	o	o	wo-, -o(-)	600
Չ	չ	č^{c}a	č^{c}	cz	700
Պ	պ	pê	p	p:	800
Ջ	ջ	jê	j	dż	900
Ռ	ռ	ṙa	ṙ	rr	1000
Ս	ս	sê	s	s	2000
Վ	վ	vew	v	w	3000
Տ	տ	tiwn	t	t:	4000
Ր	ր	rê	r	r	5000
Ց	ց	c^{c}o	c^{c}	c	6000
Ւ	ւ	hiwn	w	w, (u)	7000
Փ	փ	p^{c}iwr	p^{c}	p^{h}	8000
Ք	ք	k^{c}ê	k^{c}	k^{h}	9000

Ligatura և stanowiąca połączenie liter ե <e> oraz ւ <w> nie ma majuskuły.

W średniowieczu do powyższego alfabetu dodano dwie litery: օ, ֆ.

1. Duże i małe „O", „o" przejęto z alfabetu łacińskiego dla oznaczenia monoftongizacji dawnego dyftongoidu աւ <aw> w pozycji przed spółgłoską. Np. w okresie klasycznym (V wiek) pisano աւր <awr> „dzień" i wymawiano prawdopodobnie [aur] z niezgłoskotwórczym „u". Natomiast w średniowieczu zgodnie z nowszą (aktualną do dziś) wymową zaczęto notować ów wyraz: օր. Tę nową literę (w oryginale łacińskie „o") w transliteracji zaznacza się symbolem <ô>.

2. Ֆ (majuskuła) i ֆ (minuskuła) wprowadzono dla notowania spółgłoski „f", której w *grabarze* nie było. W transliteracji: <f>.

Uwaga! Litery powyższe były także używane jako cyfry (podobnie jak litery alfabetu łacińskiego, w którym np. „C" oznaczało setkę itd.). W systemie tym nie było „zera", a więc zapis był dość skomplikowany. Np. grupa liter ռձլդ <ṙčld> w dawnych rękopisach mogła oznaczać datę 1134, przy czym rok ery ormiańskiej odpowiadał rokowi ery chrześcijańskiej pomniejszonemu o 551, bowiem za pierwszy rok ery ormiańskiej uznano rok 552 po nar. Chr., datę odłączenia się kościoła ormiańskiego od kościoła powszechnego. Tak więc podany wyżej zapis ռձլդ <ṙčld> odpowiada rokowi 1685 po Chr. (1134 + 551).

Prócz zróżnicowania liter na duże i małe w średniowieczu wprowadzono, pod wpływem greki, również znaki interpunkcyjne. Różnią się one od znaków ogólnie używanych w pismach takich jak m.in. łacińskie. I tak np. „ogólnej"

kropce odpowiada w ormiańskich tekstach dwukropek (!). I odwrotnie, ormiańska kropka to mniej więcej nasz dwukropek lub, czasem, średnik. Przecinek ma tę samą wartość w obu systemach.

Znakiem sygnalizującym przerwę zaznaczaną w międzynarodowym systemie pauzą (–) lub przecinkiem, a także, czasem, dwukropkiem jest w ormiańskim piśmie tzw. <bowt^{c}> w. orm. [but^{h}] (dosłownie: „tępy") przypominający francuski „accent grave" (`).

Znak zapytania *<harc^{c}akan nšan>* ՞ stawiają Ormianie nad samogłoską sylaby, która w zdaniu jest punktem szczytowym intonacji pytajnej, np. յո՞ երթաս <yo՞ ert^{c}as> „dokąd idziesz?" Zdanie to (w języku staroormiańskim) tradycyjnie (p. niżej: B.2.) wymawiane jest dzisiaj [ho jert^{h}as] (ptp). (Zostało ono użyte w tytule tłumaczenia „Quo vadis?" H. Sienkiewicza na współczesny język wschodnioormiański pióra Stepana Lisicjana. Łacinie w polskim tekście odpowiada w nowoormiańskim *grabar*, będący do dziś językiem używanym w liturgii.)

Naszemu wykrzyknikowi (chodzi tu oczywiście o znak „!", a nie o część mowy typu „hej") odpowiadają w ormiańskim piśmie aż dwa znaki: nad rzeczownikami w funkcji wokatywnej (polski „wołacz") stawia się znak przypominający francuski „accent aigu" (´) o nazwie <šešt> (dosłownie: „akcent"), natomiast nad wykrzyknikiem (chodzi o część mowy) – znak ՛ , noszący nazwę <bac^{c}akanč^{c}akan šešt> (dosłownie: „akcent wykrzyknikowy") lub <erkar> (dosłownie: „długi"). Ten ostatni znak może także stać nad dowolnym wyrazem zdania (ściślej: nad literą odpowiadającą samogłosce akcentowanej sylaby) noszącym intonację wykrzyknikową.

Kierunek pisma ormiańskiego (od lewej do prawej) jest wzorowany na grece, a nie na pismach semickich, w których kolejne litery tekstu pisze się od prawej do lewej.

B. FONETYKA – FONOLOGIA

1.-2. Wiadomości ogólne

1. Dokładnymi danymi na temat ormiańskiej wymowy z początków V w. po Chr., kiedy Mesrop Masztoc opracował alfabet ormiański („ajbuben" w ptp), nauka oczywiście nie dysponuje. Jednak na podstawie analizy współczesnej wymowy ormiańskiej (zwłaszcza dialektalnej) oraz starych zapożyczeń leksykalnych (do ormiańskiego z obcych języków i odwrotnie) można zrekonstruować przybliżony obraz staroormiańskiej fonetyki i fonologii. W poniższej tabeli podane są informacje o tym, jak przedstawiała się – prawdopodobnie – wymowa poszczególnych głosek języka staroormiańskiego z V w. po Chr. (O tradycyjnej wymowie *grabaru* stosowanej obecnie przez samych Ormian będzie mowa niżej w paragrafie 2.)

W nawiasach < > podana jest międzynarodowa transliteracja naukowa. Kolejność – według alfabetu.

ա <a> wymawiano prawdopodobnie jak polskie „a"
բ <b> jak polskie „b"
գ <g> jak polskie „g"
դ <d> jak polskie „d"
ե <e> jak polskie „e" w wariancie szerokim (por. francuskie „è")
զ <z> jak polskie „z"
է <ê> jak polskie „e" w wariancie wąskim (por. francuskie „é")
ը <ə> średnia, zredukowana samogłoska występująca tylko w sylabach nieakcentowanych, pośrednia między polskim „y" i „a" (por. angielskie [ə])
թ <t^{c}> przydechowe (aspirowane) „t" podobne do niemieckiego „t" z pozycji początkowej wyrazu
ժ <ž> jak polskie „ż"
ի <i> jak polskie „i"
լ <l> jak polskie „l"
խ <x> podobnie do polskiego „ch" lub, raczej, jak niemieckie „ch" w wyrazie „Dach"
ծ <c> jak polskie „c"
կ <k> jak polskie „k"
հ <h> jak niemieckie lub angielskie „h" na początku wyrazów „Haus, house", lekki wydech bez tarcia w jamie ustnej
ձ <j> jak polskie „dz" w takich wyrazach jak „dzwon, miedza"
ղ <ł> prawdopodobnie jak „ciemne" „l" w języku angielskim lub twarde rosyjskie л (= polskie „ł" zwane „kresowym")

ճ <č> jak polskie „cz"
մ <m> jak polskie „m"
յ <y> jak polskie „j"
ն <n> jak polskie „n"
շ <š> jak polskie „sz"
ո <o> jak polskie „o"
չ <$č^c$> jak polskie „cz" z następującym przydechem („czh")
պ <p> jak polskie „p"
ջ <j> jak polskie „dż" w wyrazie „drożdże"
ռ <ṙ> jak polskie „r" z początku wyrazu wymawiane prawdopodobnie jeszcze intensywniej (jak hiszpańskie inicjalne „r") , z silną wibracją przedniej części języka
ս <s> jak polskie „s"
վ <v> prawdopodobnie jak polskie „w", lecz szczegóły nie są jasne
տ <t> jak polskie „t"
ր <r> słabsze od polskiego „r", ograniczone do jednego tylko drgnienia przedniej części języka
ց <c^c> jak polskie „c" z następującym przydechem (c + h)
ւ <w> Wymowa tej głoski budzi dla okresu staroormiańskiego wątpliwości. Być może było to niezgłoskotwórcze „u" (= angielskie „w") analogiczne do „u" w wyrazie „pauza" (lub ogólnopolskie, „nie-kresowe" „ł")
փ <p^c> przydechowe (aspirowane) „p", podobne do angielskiego i niemieckiego „p" z pozycji początkowej wyrazu
ք <k^c> przydechowe (aspirowane) „k", podobne do angielskiego i niemieckiego „k" z pozycji początkowej wyrazu

2. Ponieważ *grabar* jest do dziś, nieprzerwanie od V w. po Chr., używany przez Ormian jako język liturgiczny (a do początków XIX w. w dużym zakresie stosowany był jako język znacznej części literatury pisanej), istniała u Ormian i do dzisiaj istnieje tradycja wymawiania *grabaru* na bazie ojczystego dialektu (czy też ormiańskiego języka literackiego w nowszych czasach). W związku z tym istnieją dwie główne tradycje w tym zakresie: wschodnia i zachodnia, pokrywające się ze strefami użycia języków literackich: wschodnioormiańskiego (Armenia, kraje byłego ZSRR, Iran) oraz zachodnioormiańskiego (Turcja i emigracja na Bliskim Wschodzie prócz Iranu, Europa i Ameryka).

Tradycja wschodnia jest bardziej konserwatywna, ale bynajmniej nie pokrywa się ze stanem, jaki daje się zrekonstruować dla V w. (p. wyżej: 1).

Spółgłoski zwarte i afrykaty w wyrazach i tekstach staroormiańskich wymawiane są przez **wschodnich Ormian** zgodnie ze współczesną wartością fonetyczną odpowiednich liter, których pisownia nie uległa zmianie od starożytności umożliwiając historyczną identyfikację poszczególnych głosek. A więc np. st.

orm. wyrazy բերան <beran> „usta", գին <gin> „cena", ձախ <jax> „lewy" czy imiona własne takie jak np. Գարեգին <Garegin> są przez wschodnich Ormian wymawiane dokładnie tak, jak odpowiednie wyrazy nowoormiańskie w wymowie wschodniej, tj. bez jakichkolwiek zmian: *beran*, *gin*, *dzach* (ptp), *Garegin*. Jednakże tam, gdzie dany wyraz uległ przesuwce spółgłoskowej (p. niżej: C.), co dotyczy podstawowego zasobu wyrazów, wymowa jest oparta na współczesnej, a więc np. st. orm. (i nowoormiański!) wyraz մարդիկ <mardik> „ludzie", kiedyś wymawiany niewątpliwie zgodnie z pisownią *mardik*, dzisiaj, napotkany przez Ormianina wschodniego w tekście pisanym *grabarem*, ma wymowę *mart^{h}ik:* zgodnie ze stanem współczesnym. (Doświadczenie autora tych słów z pobytu w Armenii, a także świadectwo Abr.: 10, różni się w tym punkcie od stanu opisanego przez R. Schmitta (por. Schmitt: 30) i R. Godela (Godel: 23-25), którzy informują o wymowie tradycyjnej nie uwzględniającej przesuwki poklasycznej.) W st. orm. wyrazach nieznanych współczesnym Ormianom, lub używanych obecnie (w języku nowoormiańskim) tylko jako zapożyczenia literackie, nienagłosowe բ, դ, գ, ձ, ջ <b, d, g, j, ǰ> wymawiane są (przy odczytywaniu tekstów pisanych *grabarem)* bez zmian, jeśli chodzi o dźwięczność, np. որոգանեմ <oroganem> „zwilżam, nawadniam" czy մերձենամ <merjenam> „zbliżam się" to we współczesnej wschodniej wymowie *grabaru*: *worroganem*, *merdzenam* (ptp).

St. orm. պ, փ, կ, ծ, ճ <p, t, k, c, č> są przez wschodnich Ormian wymawiane jako spółgłoski intensywne, a w przypadku afrykat <c>, <č> lekko glottalizowane, jak we wsch. orm. języku literackim (p. niżej, s. 207, 215), a więc np. կապոյտ <kapoyt> „niebieski, ծով <cov> „morze", Պետրոս <Petros> „Piotr" to dzisiaj: *k:ap:ujt:*, *c:ow*, *P:et:ros* (napięta, intensywna wymowa jest w niniejszej gramatyce oznaczana przy pomocy dwukropka stojącego za odpowiednią literą). *W grabarze* były to prawdopodobnie spółgłoski bezdźwięczne słabe (p. niżej).

Trzeci szereg st. orm. spólgłosek zwartych i afrykat փ, թ, ք, ց, ջ <p^{c} , t^{c} , k^{c} , c^{c} , č^{c} > jest przez wschodnich Ormian wymawiany z lekkim przydechem, przy afrykatach ց, ջ <c^{c} , č^{c} > zredukowanym praktycznie do zera, jako że aspiracja (przydech) nie jest prawdopodobnie cechą dystynktywną tych spółgłosek (p. niżej, część III E.1.) we współczesnym wsch. orm. języku literackim. W *grabarze* aspiracja była prawdopodobnie silniejsza. W związku z powyższym w niniejszej gramatyce tradycyjna wsch. orm. wymowa *grabaru* jest w przypadku tych głosek oddawana w polskiej popularnej transkrypcji fonetycznej (ptp) przy pomocy znaków: *p^{h}* , *t^{h}* , *k^{h}* , *c*, *cz* (afrykaty bez aspiracji!, zgodnie z wymową lecz inaczej niż w międzynarodowej transliteracji naukowej mtn).

Natomiast **zachodni Ormianie** rozróżniają w *grabarze*, tak jak w swym języku literackim (zach. orm.), tylko dwie artykulacje: dźwięczną (na miejscu st. orm. bezdźwięcznych zwykłych պ, փ, կ, ծ, ճ <p, t, k, c, č>) i bezdźwięczną przydechową (na miejscu st. orm. dźwięcznych բ, դ, գ, ձ, ջ <b, d, g, j, ǰ> oraz

bezdźwięcznych przydechowych փ, թ, ք, ց, չ <p^c , t^c , k^c , c^c , $č^c$>). Tak więc podane wyżej przykłady st. orm. (i wsch. orm.!) բերան, գին, ձախ, Գարեգին <beran, gin, jax, Garegin> są przez zachodnich Ormian wymawiane (zarówno we współczesnym języku mówionym jak i przy odczytywaniu tekstu napisanego *grabarem*, np. w liturgii) odpowiednio: *p^heran*, *k^hin*, *cach* (z praktycznie nieprzydechowym „c"), *K^harek^{h}in*. Następujące st. orm. pary minimalne są zatem przez Ormian zachodnich wymawiane jednakowo: արփի <arp^{c}i> „jasne niebo, blask słońca" i արբի <arbi> „wypiłem" (oba: *arp^{h}i*), թուք <t^{c}owk^c> „ślina" i դուք <dowk^c> „wy" (oba: *t^{h}uk^h*), քան <k^{c}an> „niż, aniżeli" i գան <gan> „uderzenie (oba: *k^{h}an*). Przykłady te pochodzą z gramatyki R. Schmitta (str. 36). Dodam tu jeszcze: ձախ <jax> „lewy" i ցախ <c^{c}ax> „gałąź" (oba: *cach* ptp), ջէ <jê> „nazwa litery ջ" i չէ <č^{c}ê> „nie jest" (oba: *cze* ptp). Przez wschodnich Ormian wszystkie z wymienionych par są w wymowie doskonale rozróżniane (p. wyżej), tak jak w V w. Jedynie արբի <arbi> może być w Armenii przeczytane *arp^{h}i* pod wpływem współczesnej wymowy spokrewnionego z tą formą czasownikową wyrazu wsch. orm. հարբած <harbac> „pijany", który się wymawia *harp^{h}ac:*.

Przykłady zach. orm. wymowy st. orm. wyrazów zawierających spółgłoski pierwotnie bezdźwięczne: կապոյտ <kapoyt> *gabujd*, ծով <cov> *dzow* (ptp), Պետրոս <Petros> *Bedros*. Wyrazy te są identycznie pisane i wymawiane przez Ormian zachodnich w ich współczesnym języku literackim.

W niniejszej gramatyce przykłady staroormiańskie prócz transliteracji (w nawiasach < >) będą także zaopatrywane, tam gdzie zachodzi potrzeba, w transkrypcję fonetyczną (ptp). Przede wszystkim będzie podana ptp dla wersji wschodniej (jako bliższej wymowie klasycznej z V w.), w skrócie wtw (= wymowa tradycyjna wschodnia), rzadziej – zachodniej (wtz = wymowa tradycyjna zachodnia). Jeżeli wymowa wschodnia pokrywa się z zachodnią, to transkrypcja będzie zaopatrzona skrótem uproszczonym wt (=wymowa tradycyjna).

Pozostałe spółgłoski a także samogłoski języka st. orm. są traktowane jednakowo przez **wszystkich Ormian** odczytujących na głos teksty spisane *grabarem* lub cytującym je z pamięci. I tak np. litera յ <y> na początku wyrazu jest tradycyjnie wymawiana jak */h/* , np. st. orm. liczebnik յիսուն <yisown> „pięćdziesiąt" wszyscy Ormianie wymawiają zgodnie ze współczesną wymową tego wyrazu w obu językach nowoormiańskich jak *hisun*. Podobnie: st. orm. յարկ <yark> „mieszkanie, dach" (dzisiaj: „piętro") to we wschodniej wymowie *hark:*, a w zachodniej – *harg* (wyraz ten jest zatem traktowany przez wszystkich Ormian tak samo jak st. orm. հարկ <hark> „konieczność", dzisiaj „podatek"). Także w imionach własnych: Յիսուս <Yisows> „Jezus" wymawia się dziś wszędzie: *Hisus*, a Յովսէփ <Yovsêp^c> „Józef": *Hofsep^h*.

W środku wyrazu յ <y> jest wymawiane jak polskie „j", np. հայերէն <hayerên> „po ormiańsku; język ormiański" wszędzie wymawia się *hajeren* (bez

zróżnicowania <e> i <ê>). Na końcu wyrazów wielosylabowych յ <y> się nie wymawia: st. orm. արքայ <ark^{c}ay> „król" to dzisiaj *ark^{h}a*. W jednosylabowych rzeczownikach końcowe յ <y> się zachowuje, np. w takich wyrazach jak: հայ <hay> „Armeńczyk, Ormianin", բայ <bay> „słowo" (dzisiaj: „czasownik"). Natomiast forma czasownikowa կայ <kay> „istnieje, znajduje się" jest wymawiana bez końcowego <y> (w ptp „j"): przez Ormian wschodnich: *k:a*, przez zachodnich – *ga*, znów zgodnie z wymową tego wyrazu we współczesnych językach.

St. orm. ղ <ł>, kiedyś twarde „l", jest tradycyjnie wymawiane zgodnie ze stanem współczesnym jak dźwięczny spirant uwularny (!) *gh* (tak w ptp, w międzynarodowej transkrypcji fonetycznej: *γ*), por. niżej, część III E.3.a., lub, przed spółgłoskami zwartymi i afrykatami, które uległy przesuwce poklasycznej (por. niżej, s. 213, 215), jak jego bezdźwięczny odpowiednik *ch* (w ptp; w międzynarodowej transkrypcji fonetycznej a także w mtn: *x*), a więc w przybliżeniu jak polskie „ch". Np. wyraz կաթողիկոս <kat^{c}ołikos> „zwierzchnik Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego, patriarcha" we wsch. orm. wymowie tradycyjnej (wtw) brzmi: *k:at^{h}oghik:os*, a w zach. orm. (wtz): *gat^{h}oghigos*. Imię własne Ղազարոս <Łazaros> „Łazarz" wymawia się *Ghazaros* (wt).

W grupach spółgłoskowych z przesuwką: st. orm. եղբայր <ełbayr> „brat" jest wymawiane tak jak współczesny kontynuant tego wyrazu, identycznie zresztą pisany: *jechp:ajr* (wtw), *jechp^{h}ajr* (wtz). Podobnie st. orm. աղջիկ <ałjik> „dziewczyna" w dzisiejszej wymowie wsch. orm. brzmi: *achczik:*, a w zach. orm.: *achczig*.

Bezdźwięcznie, jak *ch*, wymawia się we wsch. orm. tradycji ղ <ł> także przed etymologicznie (historycznie) bezdźwięcznymi spółgłoskami zwartymi i afrykatami, np. st. orm. կեղտ <kełt> „plama" to (w wtw) *k:echt:* (w wymowie zachodniej: *geghd*), jak również przed etymologicznie bezdźwięcznymi przydechowymi, np. st. orm. աղքատ <ałk^{c}at> „biedny" to dzisiaj: *achk^{h}at:* (wtw), *achk^{h}ad* (wtz).

Natomiast w wyrazach st. orm. nie występujących we współczesnych językach ormiańskich, albo będących tam zapożyczeniami literackimi (por. niżej, część III E.2.a.), grupy (st. orm.) ղ<ł> + zwarta (afrykata) dźwięczna wymawiają się (w wtw) w całości dźwięcznie, np. բաղդատեմ <bałdatem> „porównuję", ողջամ <əłjam> „pragnę, życzę (sobie)" to w wymowie wsch. orm. *baghdat:em*, *yghdzam* (ale w zachodniej – z przesuwką: *p^{h}acht^{h}adem*, *ychcam*).

Litery վ <v> i ւ <w> pozostawały do siebie w stosunku dystrybucji komplementarnej. W nagłosie i po ո <o> (dla zaznaczenia, że nie chodzi o ու = u) występowała tylko pierwsza z tych liter, natomiast w pozostałych pozycjach wyrazu występowało tylko ւ <w>. Były to więc swojego rodzaju „allografy". Być może վ <v> oznaczało spirant wargowo-zębowy typu polskiego „w", a ւ <w> – niezgłoskotwórcze „u̯" (angielskie „w"), ale szczegóły nie są jasne i pro-

blem, czy *grabar* miał tu jeden fonem czy dwa, pozostaje otwarty (por. Schmitt: 31, 36).

Tradycyjnie literę վ <v> zawsze się dziś wymawia jak polskie „w" , natomiast ւ <w> jest dziś realizowane w zależności od sąsiedztwa fonetycznego i graficznego:

a) Po ո <o> litera ւ <w> nie ma samodzielnej wartości, lecz wspólnie z owym ո <o>, wzorem greckiego zapisu <ου> służy do notowania samogłoski */u/*. Przed następującą samogłoską grupa liter ու <ow> jest wymawiana jak polskie „w", np. st. orm. (i zach. orm.) Աստուած <Astowac> „Bóg" to dzisiaj [*Astwac:*] w wymowie wschodniej i [*Astwadz*] – w zachodniej. (W języku wsch. orm. wyraz ten ma uproszczoną pisownię, por. niżej, s. 226).

b) Na końcu wyrazu (oczywiście nie po ո <o>) i pomiędzy samogłoskami ւ <w> jest wymawiane jak polskie „w" (tzn. analogicznie do վ <v>), np. st. orm. թիւ <tᶜiw> „liczba", հովիւ <hoviw> „pasterz", նաւ <naw> „statek", հիւանդ <hiwand> „chory", բեւեռ <bewer> (ligatura և = ե + ւ) „gwóźdź" (współczesne znaczenie: „biegun") są dziś wymawiane odpowiednio jak: *tʰiw*, *howiw*, *naw*, *hiwand* (zach. orm. *hiwantʰ*), *bewerr* (zach. orm. *pʰewerr*). Wyrazy powyższe istnieją także we współczesnych językach literackich, gdzie są identycznie wymawiane, przy czym w języku zach. orm. pisane są tak samo jak w *grabarze* (ortografia klasyczna), a we wsch. orm. – w sposób uproszczony (por. niżej, s. 226-227).

c) Po հ <i> a przed spółgłoską ւ <w> tradycyjnie wymawia się jak samogłoska (!) „u" (a հ <i> jak polskie „j"!), np. հիւր <hiwr> „gość", սիւն <siwn> „kolumna" to dzisiaj *hjur*, *sjun*. Tu również odnosi się odsyłacz kończący (w nawiasach) poprzedni punkt (b).

Litery oznaczające samogłoski ե <e>, ո <o> w nagłosie otrzymują spółgłoski protetyczne (odpowiednio: *j-*, *w-* ptp). A więc np. st. orm. երեք <erekᶜ> „trzy" wymawia się dziś tradycyjnie *jerekʰ* , tak jak we współczesnych obu językach literackich. Podobnie st. orm. որբ <orb> „sierota" – *worpʰ*, w obu tradycjach (wschodniej i zachodniej), bowiem wyraz ten nie tylko w dialektach zachodnich ale również we wschodnich uległ przesuwce spółgłoskowej (p. niżej, s. 211-214). Sekwencja liter <ea> wymawia się tradycyjnie jak *ja*, np. w sufiksie imion własnych <-ean> występującym już w starożytności: <Mamikonean> „Mamikonida, syn Mamikona" to *Mamik:onjan* w wtw i *Mamigonjan* w wtz.

Uwaga! Litera ո <o> wraz z następującym ւ <w> ma wartość */u/* także w nagłosie, a więc powyższa informacja o protetycznym *w-* przed nagłosowym ո- <o-> nie ma tu zastosowania, np. ութ <owtᶜ> „osiem" wymawia się dziś wszędzie tak jak w starożytności: *utʰ*.

Litera է <ê> jest tradycyjnie wymawiana tak samo jak ե <e>, tj. jak polskie „e", jednakże w nagłosie (ani tym bardziej w innych pozycjach) nie otrzymuje żadnego protetycznego *j-*, np. st. orm. (i nowoormiańskie) էշ <êš> „osioł" wy-

mawia się nadal *esz*, պարտէզ <partêz> „ogród" to dzisiaj *p:art:ez w* wymowie wsch. orm. i *bardez* – w zach. orm.

Podobnie, dodana do alfabetu ormiańskiego w średniowieczu łacińska litera „o" (na miejscu archaicznego աւ <aw>, nie ma w nagłosie (ani w innych pozycjach wyrazu) protetycznego *w-*, np. st. orm. (i nowoormiańskie) օր <ôr> „dzień" (pisownia starożytna: աւր <awr>) wymawia się dziś wszędzie *or* (nie: **wor*) a մօրուք <môrowk^{c}> „broda" (pisownia starożytna: մաւրուք <mawrowk^{c}> – *moruk^{h}*.

Samogłoska zredukowana ը <ə> (tzw. „szwa", w ptp notowana tutaj przez polskie „y") miała już w języku st. orm. niekiedy wartość fonologiczną, tj. była samodzielnym fonemem, choć występującym tylko w sylabach nieakcentowanych. Często jednak miała charakter czysto fonetyczny i służyła tylko jako element wokaliczny ułatwiający wymowę skomplikowanych grup spółgłoskowych. Nie była wówczas w ogóle oddawana na piśmie, choć zapewne ją wymawiano. Np. w wyrazie pisanym մշտնջենաւոր <mštnjenawor> „wieczny" trudno sobie wyobrazić grupę nagłosową *msztndż- w* realnej wymowie bez samogłosek epentetycznych. Wyraz ten jest dzisiaj, a zapewne także był w starożytności, wymawiany jako wyraz pięcio- a nie trzysylabowy: **mysztyndżenawor*, w wymowie wsch. orm. *mysz:yndżenawor*, w zach. orm. – *mysztynczenawor*.

Nie pisano również samogłoski ը <ə> wymawianej, jak się zdaje, (podobnie do fakultatywnej wymowy we współczesnych językach) przed (!) nagłosowymi grupami spółgłosek typu: spirant <s, z, š, ž> plus zwarta, np. st. orm. սպիտակ <spitak> „biały" to w *grabarze*, podobnie jak w *aszcharabarach* (językach nowoormiańskich): *ysp:it:ak:* (wtw) lub *yspidag* (wtz).

Tradycyjnie wymawia się ը <ə> nie tylko w grupach spółgłoskowych, w których to jest konieczne (z punktu widzenia możliwości tworzenia sylab we współczesnych językach ormiańskich), ale także w pewnych morfemach (elementach) gramatycznych, np. przed końcówką acc.-loc. (biernika i miejscownika) liczby mnogiej rzeczowników: *-s*, np. st. orm. ի Հայս <i Hays> „w Armenii" (od plurale tantum Հայք <Hayk^{c}> „Armenia") wymawia się tradycyjnie: *i hajys* (z akcentem na *ha-*).

Również st. orm. sufigowane zaimki wskazujące: -s, -d, -n pełniące funkcję zbliżoną do zachodnioeuropejskich rodzajników określonych (por. niżej, s. 80) są po spółgłoskach tradycyjnie wymawiane z samogłoską epentetyczną („y" w ptp), np. շունս <šowns> w znaczeniu „(ten przy mnie) pies" (od: շուն <šown> „pies") tradycyjnie wymawia się *szunys* (z akcentem na *szu-*), tak samo zresztą jak forma acc.-loc. pl. tegoż rzeczownika (por. poprzedni akapit).

W *grabarze* samogłoskę zredukowaną „ə", dla której istniała jednak odpowiednia litera (ը), pisano tylko na początku wyrazu przed grupami spółgłosek innymi niż <s, z, š, ž> plus zwarta, np. ընթեռնում <ənt^{c}eṙnowm> „czytam"

wymawiane jest dzisiaj w obu tradycjach: *ynt^{h}errnum*. Wyjątkowo przed <st> pisano <ə > w przyimku ⱪuɥ <əst> mającym wiele znaczeń (m.in. „według").

3. System fonologiczny

System fonologiczny języka st. orm. daje się zrekonstruować następująco.

3.1. Samogłoski

Samogłoski: *a, e, ê, i, o, u*, (Uwaga! Symbole użyte w tym paragrafie odpowiadają symbolom międzynarodowej transliteracji naukowej – mtn)

Skrajne pozycje zajmowały tu fonemy: /ê/ oraz /ə/. Pierwszy (wąskie „e" pełniące funkcje dyftongoidu **ey*) występował głównie w sylabach akcentowanych. Drugi (zredukowane, średnie „ə"), odwrotnie, był realizowany wyłącznie w sylabach nieakcentowanych, często jako wynik redukcji samogłosek */i/, /u/* (p. niżej: 4). Ponadto samogłoska „ə" tym się różniła od pozostałych, że nie zawsze miała charakter fonologiczny (por. wyżej, s. 44).

Ponieważ samogłoski st. orm. nie znały rozróżnienia iloczasowego (długich i krótkich samogłosek), trudno mówić, w odniesieniu do *grabaru*, o dyftongach. Niemniej jednak sekwencje ոյ <oy>, եա <ea>, իւ <iw>, czy եայ <eay>, իայ <iay> wykazują pewne specyficzne cechy, które uprawniają do określenia ich terminami „dyftongoidy, tryftongoidy" (por. niżej, paragraf 4 mówiący o redukcjach samogłosek w związku z akcentem). Są to jednak sekwencje dwu lub trzech fonemów, a nie pojedyncze fonemy o niejednolitej artykulacji (tylko takie byłyby właściwymi „dyftongami" i „tryftongami").

3.2 Spółgłoski

Spółgłoski zwarte i afrykaty (zwarto-szczelinowe) rozróżniały pięć miejsc artykulacji i trzy jej rodzaje: dźwięczną, bezdźwięczną (zwykłą) i bezdźwięczną przydechową (aspirowaną). Spółgłoski bezdźwięczne zwykłe były, być może, słabe (por. Meillet 1936: 24). Schematycznie:

zwarte	dźwięczne	bezdźwięczne zwykłe	bezdźwięczne przydechowe
wargowe (labialne)	b բ	p պ	p^{c} փ
zębowe (dentalne)	d դ	t տ	t^{c} թ
tylnojęzykowe (welarne)	g գ	k կ	k^{c} ք
afrykaty			
zębowe (dentalne)	j ձ (ptp: dz)	c ծ	c^{c} ց
średniojęzykowe (palatalne)	j ջ (ptp: dż)	č ճ	č^{c} չ

Spiranty (spółgłoski trące, szczelinowe) znały tylko rozróżnienie artykulacji dźwięcznej i bezdźwięcznej i to nie w każdym szeregu lokalnym:

	dźwięczne	bezdźwięczne
zębowo-wargowe	v ⱶ	—
zębowe	z ⵕ	s ⵓ
średniojęzykowe	ž ⵔ	š ⵒ
tylnojęzykowe	—	x ⵀ (ptp: ch)
krtaniowe (laryngalne)	—	h h (ptp: h)

Ponadto inwentarz fonemów st. orm. obejmował tzw. spółgłoski płynne:

a. dwie spółgłoski nosowe: wargową /m/ ⵎ i nosową /n/ ⵏ,
b. dwie spółgłoski lateralne (boczne): /l/ ⵍ oraz /ł/ ⵏ. Ta druga była prawdopodobnie welaryzowana i twarda (w rodzaju angielskiego „ciemnego l" lub rosyjskiego л),
c. dwie spółgłoski drżące: jednouderzeniowe /r/ ⵔ i wielouderzeniowe /ŕ/ ⵕ, oraz
d. dwie półsamogłoski: /y/ ⵊ (ptp: j) i /w/ ⵡ, przy czym związek tej ostatniej ze spirantem /v/ ⱶ nie jest jasny (por. wyżej, s. 42).

Fonemy /r/ i /ŕ/ oraz /l/ i /ł/ wywodziły się z pierwotnych wariantów pojedynczych fonemów, ale w V w., gdy je zapisano na piśmie, stanowiły już niewątpliwie odrębne jednostki fonologiczne zdolne do różnicowania znaczenia wyrazów, por. st. orm. /gol/ ⵖⵔⵍ „być, istnieć" i /goł/ ⵖⵔⵏ „złodziej"; /lur/ ⵍⵓⵔ „wiadomość" i /luŕ/ ⵍⵓⵕ „milczący" (Schmitt: 37).

Uwaga! Znaki (litery) oddające fonemy umieszczane są w nawiasach typu: /.../. Zapis fonetyczny (uwzględniający także warianty fonemów oraz elementy niefonologiczne takie jak zredukowane samogłoski epentetyczne) umieszczane są w nawiasach typu: [...].

4. Redukcje i alternacje samogłosek

Samogłoski mogły w *grabarze* zmieniać swą jakość (identyfikować się z innymi), a nawet całkowicie znikać w sylabach nieakcentowanych, które były w V w. wymawiane zapewne znacznie słabiej niż sylaby akcentowane (podobnie jak się to dzieje np. w języku rosyjskim czy angielskim). Akcent w języku st. orm. padał stale na ostatnią sylabę wyrazu (zawierającą jakąkolwiek samogłoskę prócz „ə"), toteż zmiana jakości danej sylaby z akcentowanej na nieakcentowaną

(utrata akcentu) następowała w przypadku poszerzenia wyrazu o dodatkową (dodatkowe) sylabę (sylaby). Miało to miejsce:

a. we fleksji, gdy np. do rzeczownika dochodziły końcówki przypadków (zawierające samogłoskę) lub do tematów czasownikowych – końcówki osobowe,
b. w słowotwórstwie, gdy do wyrazu dodawano jakiś sufiks (oczywiście zawierający samogłoskę),
c. w słowotwórstwie – w przypadku tworzenia wyrazów złożonych (compositów)

Nieakcentowane samogłoski wąskie */i/*, */u/* ulegały redukcji w [ə] lub znikały całkowicie (w zależności od sąsiedztwa fonetycznego). I tak np. rzeczownik սիրտ <sirt> „serce" w dopełniaczu (genetiwie) l. poj. charakteryzującym się końcówką *-i* (akcentowaną) przybierał postać pisaną սրտի <srti>, wymawianą dziś (według tradycji wsch. orm.) *syrt:i* (ptp). Podobnie: dopełniacz l. poj. od հուր <howr> */hur/* „ogień" pisany w starożytności հրոյ <hroy> jest dziś wymawiany *hyro* (wt, ptp).

Przykłady pełnej redukcji samogłosek wąskich */i/*, */u/* mamy np. w wyrazach ամիս <amis> „miesiąc" – gen. ամսոյ <amsoy> (wt: *amso*) czy ուսումն <owsowmn> (wt: *usumyn*) „nauka" – gen. ուսման <owsman> */usman/*. Ale w podobnym do ամիս <amis> wyrazie միս <mis> „mięso" redukcja będzie niepełna, gen. մսոյ <msoy> (wt: *myso*, ptp), bowiem w nagłosie grupa **ms-* nie jest w języku ormiańskim możliwa.

Redukcji (alternacji) w */i/* ulega prawie zawsze (choć są wyjątki) wąskie է <ê>, które występuje głównie w sylabach akcentowanych, np. վէմ <vêm> „kamień" ma gen. sg. վիմի <vimi> (z akcentem, oczywiście, na ostatniej sylabie).

Podobnie dyftongoid ոյ <oy> wymawiany tradycyjnie */uj/ w* pozycji nieakcentowanej tracił końcowe յ <y> i był wymawiany jak */u/*, co oddawano na piśmie, np. լոյս <loys> „światło" > լուսաւոր <lowsawor> „świetlisty" (wt: *lusawor*, ptp). Także լեառն <leaṙn> „góra" (wt: *ljarryn*, ptp) tworzyło przymiotnik „górzysty, górski" przez dodanie sufiksu (przyrostka) *-ayin* i zmianę *-ea->-e-*: լեռնային <leṙnayin> (wt: *lerrnajin*, ptp).

Także tryftongoidy upraszczały się (redukowały) w pozycji nieakcentowanej: Հրեայ <Hreay> „Żyd" (wt: *hryja*, ptp), ale հրէական <hrêakan> „żydowski" (wtw: *hreak:an*, wtz: *hreagan*); podobnie: միայն <miayn> „samotny" (m.in.) ale մենաստան <menastan> „klasztor, samotnia" (por. Schmitt: 41).

C. (hist.) PRAORMIAŃSKA PRZESUWKA SPÓŁGŁOSKOWA

Najbardziej charakterystycznym procesem rozwojowym, który dotknął znaczną część głosek ormiańskich w ich ewolucji od stanu praindoeuropejskiego (dalej w skrócie: p.i.e) do stanu znanego nam z języka st. orm. zanotowanego na piśmie w V w. po Chr., była tzw. przesuwka spółgłoskowa (inny termin: mutacja konsonantyczna). Proces tego typu nie należy do zjawisk uniwersalnych i występuje (występował) tylko w niektórych językach. W obrębie rodziny i.e. daje się on (prócz ormiańskiego) zaobserwować m.in. w grupie języków germańskich, gdzie np. angielskiemu czasownikowi *(to) drink* „pić" odpowiada niemieckie *trinken* (chodzi o zmianę typu *d->t-*).

Ogólnie rzecz biorąc, przesuwka spółgłoskowa polega przede wszystkim na ubezdźwięcznieniu (w procesie rozwojowym, w diachronii) pierwotnych spółgłosek zwartych dźwięcznych typu *b, d, g* w bezdźwięczne *p, t, k*. Proces ten, dotyczący jednocześnie kilku punktów w systemie fonologicznym danego języka, pociąga za sobą „przesunięcie" dawnych, pierwotnych spółgłosek bezdźwięcznych typu *p, t, k* (o ile istniały w danym języku) w odpowiednie spółgłoski aspirowane (przydechowe) typu p^h, t^h, k^h, względnie w spiranty, tj. spółgłoski szczelinowe (trące) typu *f*, *θ* (jak w angielskim wyrazie *thick*), *x* (jak polskie „ch").

Główna różnica pomiędzy przesuwkami spółgłoskowymi a zmianami uniwersalnymi takimi jak np. asymilacja (upodobnienie) polega na tym, że te drugie są związane z sąsiedztwem głosek w wyrazie (w tekście), podczas gdy przesuwki spółgłoskowe wiążą się z sąsiedztwem poszczególnych fonemów w systemie fonologicznym stanowiącym pewną abstrakcję w stosunku do tekstu mówionego.

Upodobnienie głosek typu polskiego *jabłko* > *japko* jest wywoływane na płaszczyźnie artykulacyjnej. To materia i fizjologia narządów mowy wymusza niejako ubezdźwięcznienie grupy *-bł-* przed następującym bezdźwięcznym *-k-* (oczywiście czynnik psychologiczny: dążenie do jak najoszczędniejszego wydatkowania energii także odgrywa tu ważną rolę). I na miejscu dawnej wymowy *jabłko* (która się utrzymywała, dopóki istniała „pamięć" o zredukowanej samogłosce typu „jer", występującej wcześniej między „ł" a „k") potocznie pojawia się wymowa „uproszczona", „niedbała" typu *japko.*

Natomiast zmiany typu mutacyjnego (przesuwkowego) wypływają ze znacznie głębszej płaszczyzny: tej, w której zakodowany jest w mózgu użytkownika system fonologiczny języka. W przypadku wymowy typu *japko* na miejscu wcześniejszej wymowy *jabłko* „zysk" w ekonomii procesu mówienia jest oczywisty: wysiłek artykulacyjny uległ zmniejszeniu. Nie jest natomiast jasne, czy jakikolwiek „zysk" w wydatkowaniu energii osiągnęli Niemcy zmieniając np.

wymowę czasownika **drinken* „pić" (i, analogicznie, wielu innych wyrazów) na *trinken* (Holendrzy nadal mówią: *drinken*).

Dlatego też interpretacja procesów mutacyjnych jest w językoznawstwie zagadnieniem trudnym, które do dziś nie doczekało się powszechnie aprobowanego, jednolitego rozwiązania. W szczególności z licznymi wątpliwościami wiążą się próby wykrycia przyczyn (!) procesów mutacyjnych, które występują, jak wspomniałem, tylko w nielicznych stosunkowo językach.

Jedną z teorii tłumaczących pojawianie się procesów przesuwkowych jest teoria *substratu*. Wskazuje ona, iż w przypadku zmiany języka ojczystego ludność mówiąca jeszcze swym pierwotnym językiem (zwanym *substratem*) przenosi związane z nim nawyki artykulacyjne do nowego, nabywanego języka (zjawisko zwane *interferencją*). Np. Polacy mówiący po angielsku mają skłonność do zastępowania angielskich spirantów międzyzębowych θ, δ spirantami dziąsłowymi *s*, *z*.

Jeżeli taka interferencja się utrwali, to o owej zmianie będzie można powiedzieć, iż została wywołana wpływem substratu. W przypadku procesów mutacyjnych sytuacja tego typu zachodzi wtedy, gdy ludność mówiąca językiem nie znającym zwartych spółgłosek dźwięcznych typu *b*, *d*, *g* i używająca tylko artykulacji bezdźwięcznej (*p*, *t*, *k*) przechodzi na nowy język, w którym istnieją spółgłoski *b*, *d*, *g*. Zachodzi wówczas prawdopodobieństwo wprowadzenia do nabywanego języka rodzimej artykulacji typu *p*, *t*, *k* na miejsce obcego *b*, *d*, *g*. To jest właśnie pierwszy etap przesuwki spółgłoskowej, który może pociągnąć za sobą znaczne zmiany w całym podsystemie spółgłosek zwartych (czasem także zwarto-trących czyli afrykat). Zmiany te mogą obejmować całe szeregi spółgłosek i, wobec zakłócenia równowagi systemu (różnice między nowo powstałymi szeregami są nieraz niewielkie), mogą powtarzać się cyklicznie.

W językach germańskich na przykład prócz przesuwki pragermańskiej, która wyodrębniła język (pierwotnie dialekt) pragermański spośród pozostałych języków (dialektów) i.e., miała później miejsce tzw. przesuwka wysokoniemiecka, w której następstwie dialekty południowoniemieckie odróżniły się od bardziej konserwatywnych dialektów północnoniemieckich (i pozostałych języków germańskich).

Również w ormiańskim prócz przesuwki praormiańskiej toczyły się jeszcze, już w średniowieczu, dalsze procesy mutacyjne (jednym z nich była tzw. przesuwka cylicyjska), o których będzie mowa w części III niniejszej książki (s. 196, grupa IV), poświęconej językom nowoormiańskim. Należy przy tym wyraźnie zaznaczyć, iż ormiańskie procesy mutacyjne przebiegały niezależnie od przesuwek germańskich i nic nie wskazuje na jakiekolwiek archaiczne związki dialektalne ormiańsko-germańskie.

Rolę substratu w rozwoju fonetycznym języków uświadamiali sobie obserwatorzy zjawisk językowych od dawna. Doskonałą ilustrację tego stanowi np. cytat ze średniowiecznego (VIII w.) filologa ormiańskiego Stefana ze Sjuniku, który w swym komentarzu do gramatyki greckiej Dionizjusza Traka pisał:

„I w taki sposób nastąpiło zniekształcenie ich mowy: byli sepleniący [ludzie] i o niewyraźnej wymowie spośród narodu, który był przed nami, i nie mogli rozróżnić w swej mowie dźwięków *b*, *m*, *p*, *p*^{h} z powodu ich wzajemnego podobieństwa i jeden po drugim przekazywali to zniekształcenie swym synom [...] A zwyczaj ten, powtarzany, zachował się jako prawo w każdej prowincji" (Pisowicz 1986: 346, tamże dane bibliograficzne). W przypadku języka praormiańskiego (dalej w skrócie: p. orm.) rolę substratu mógł odgrywać język urartyjski, a przed nim, być może, język (języki ?) Hajasy, por. wyżej, część I E.

Nie tylko substrat może wywoływać procesy mutacyjne. Innym czynnikiem powodującym podobne rezultaty mogą być także, jak się zdaje, zmiany frekwencji fonemów (częstości ich występowania w tekstach), por. niżej paragraf B.1. części III o przesuwkach ormiańskich w okresie poklasycznym.

Dla ustalenia przyczyn i chronologii przesuwki praormiańskiej bardzo istotne znaczenie posiada fakt, iż zapożyczenia z języka urartyjskiego, które mogły przedostać się do języka p. orm. w wiekach IX-VI przed Chr. (z tego okresu pochodzą zabytki języka urartyjskiego), nie uległy zmianom w zakresie konsonantyzmu aż do początków V w. po Chr., kiedy to język ormiański (st. orm.) został zarejestrowany na piśmie. Skoro konsonantyzm st. orm. wykazuje różnice w porównaniu z innymi językami i.e. pozwalające na stwierdzenie, iż musiały go wcześniej objąć procesy mutacyjne (por. st. orm. գամ <tam> „daję" ze staro-cerkiewno-słowiańskim *damь* i polskim *dam*, łac. *do*, gr. *di-dō-mi*, st. indyjskim *da-dā-mi*), to – w takim razie – procesy te musiały być w wiekach IX-VI przed Chr. już zakończone. W przeciwnym razie spółgłoski dźwięczne w zapożyczeniach z urartyjskiego (Jahowkyan 1987: 431) musiałyby, podobnie jak w wyrazach rodzimych typu st. orm. *tam* „daję", w V w. po Chr. być wymawiane bezdźwięcznie.

Przesuwkę praormiańską należy zatem datować na okres wcześniejszy niż wiek IX przed Chr. Można ją kojarzyć z ewentualnym działaniem substratu hajaskiego (p. wyżej, część I, E), który był albo przed-indoeuropejski albo indoeuropejski zbliżony do hetyckiego (bez spółgłosek dźwięcznych).

Rezultatem przesuwki praormiańskiej było zastąpienie p.i.e. spółgłosek zwartych o artykulacji dźwięcznej aspirowanej (przydechowej) zwykłymi spółgłoskami dźwięcznymi. Natomiast p.i.e. dźwięczne zwykłe stały się w p. orm. bezdźwięczne (oba procesy są równoległe do tych, które zmieniły konsonantyzm pragermański). Z kolei p.i.e. spółgłoski bezdźwięczne pra-Ormianie zaczęli wymawiać z przydechem. W ten sposób trzy odrębne fonologicznie artykulacje p.i.e. spółgłosek zwartych zostały pod względem ilościowym w p. orm. zachowane (inaczej niż np. w językach słowiańskich), jednakże zmieniła się ich jakość. Schematycznie, na przykładzie szeregu dentalnego (spółgłoski przedniojęzykowo-zębowe), zmiany te (mutację) można przedstawić następująco:

p.i.e. *d^h > p. orm. *d
p. i. e. *d > p. orm. *t
p. i. e. *t > p. orm. *t^h <t^c>

Stan ten zachował się aż do V w. po Chr. Przykłady:

(p.i.e. *d^h) st. orm. դնեմ <dnem> „kładę", por. st. ind. *da-dhâ-mi*, pol. *(po)dzieję*, *(po)dziać*,

(p.i.e. * *d*) st. orm. դամ <tam> „daję", por. st. ind. *da-dâ-mi*, gr. *di-dô-mi*, łac. *do*, pol. *dam*,

(p.i.e. * *t*) st. orm. թարշամիմ <t^caršamim> lub թառամիմ <t^carамim> „więdnę", por. gr. *tersomai* „schnę", łac. *torreo* „suszę" (Schmitt: 59-60). Analogicznie rozwinęły się spółgłoski labialne (wargowe) i welarne (tylnojęzykowe).

Proces ten L. Zabrocki (p. bibliografia) nazywał „usilnieniem", jako że spółgłoski bezdźwięczne są artykulacyjnie silniejsze od dźwięcznych. Z procesami mutacyjnymi, których etapem wstępnym jest ubezdźwięcznienie spółgłosek dźwięcznych, wiążą się niekiedy także procesy odwrotne polegające na udźwięcznianiu się spółgłosek zwartych pierwotnie bezdźwięcznych. Jeśli zjawisko takie występuje tylko w śródgłosie (w środku wyrazu, nie na początku), tak jak np. w językach romańskich czy irańskich (por. włoskie i hiszpańskie *padre*, nowoperskie *pedar* „ojciec" na miejscu, odpowiednio, łacińskiego *pater* i staroperskiego *pitar-*), to jest to proces nie-mutacyjny związany z najbliższym sąsiedztwem zwartej spółgłoski bezdźwięcznej w obrębie wyrazu, w powyższym przykładzie „*t*", wobec spółgłoski dźwięcznej (tu: „*r*") i samogłoski poprzedzającej („*a*" w łacińskim *pater*, „*i*" w staroperskim *pitar-*), a więc swego rodzaju asymilacja pod względem dźwięczności pod wpływem kontekstu.

Z tego typu „lenicją" (czyli osłabieniem artykulacyjnym spółgłoski bezdźwięcznej w połączeniu z jej udźwięcznieniem) trzeba się także liczyć dla okresu praormiańskiego, bowiem np. w pozycji po *-r-* mamy w st. orm. մարդ <mard> „człowiek, śmiertelnik", por. st. ind. *mṛta-* „martwy" (Schmitt: 53).

Podobnie jak dentalne rozwinęły się w praormiańskim p.i.e. spółgłoski labialne (wargowe) oraz welarne (tylnojęzykowe). Śladów p.i.e. spółgłosek labiowelarnych (typu *k^u*, *g^u* wymawianych z zaokrągleniem warg) w języku ormiańskim należącym do grupy *satəm* (gdzie p.i.e. zwarte spółgłoski palatalne czyli średniojęzykowe rozwinęły się w spółgłoski zwarto-szczelinowe a później szczelinowe typu *s*, *z*) nie ma (były w należącej do grupy *kentum* łacinie, gdzie dla odpowiedniej spółgłoski bezdźwięcznej używano odrębnej litery „q" w połączeniu z „u" wskazującym na zaokrąglenie warg). P.i.e. labiowelarne zostały w p.orm. potraktowane jak zwykłe welarne.

Poza procesami mutacyjnymi na pojawienie się w języku st. orm. takiego inwentarza fonemów, jaki oddaje na piśmie alfabet Mesropa Masztoca (p. wyżej, rozdział A), wpłynęły m.in. palatalizacje, tzn. procesy „zmiękczania" spółgłosek zwartych przed samogłoskami przednimi */i/*, */e/* (por. tendencje do wymowy

miękkiego „g" w polszczyźnie w takich wyrazach obcych jak *generał*, *geografia* wymawianych często: *gienerał*, *gieografia*). Procesy tego typu doprowadziły do powstania w języku p. orm. kilku spółgłosek zwarto-szczelinowych (tzw. afrykat): **j* (= polskie *dz*), **ǰ* (= polskie *dż*), **c* (= polskie *c*), **č* (= polskie *cz*), **c'* (= polskie *c* z przydechem), **č'* (= polskie *cz* z przydechem). W języku st. orm. na początku V w. po Chr. zaczęto je notować przy pomocy liter: ձ, ջ, ծ, ճ, ց, ւ.

Natomiast p.i.e. palatalne (miękkie) **ḱ* dało w orm. *s*, podobnie jak w językach słowiańskich czy irańskich (cecha języków grupy *satəm*), np. greckiemu *kardia* i łacińskiemu *cor* „serce" odpowiada st. orm. սիրտ <sirt>, por. scs. *srьdьce*, pol. *serce* (*serdeczny*).

Szczegóły dotyczące indoeuropejskiego pochodzenia wymienionych wyżej a także pozostałych fonemów języka st. orm. znajdzie czytelnik w moim artykule o języku ormiańskim w *Językach indoeuropejskich* (tom I, W-wa 1986, str. 348-354) a przede wszystkim w licznych pracach językoznawców zachodnioeuropejskich, np. A. Meilleta (1936: 19-59), R. Godela (1975: 69-91), R. Schmitta (1981: 48-79). P. także: Pisowicz 1976. W bibliografii na końcu niniejszej książki podane są dokładniejsze dane dotyczące tych publikacji.

Na zakończenie tego krótkiego szkicu o zagadnieniu przesuwek spółgłoskowych w języku ormiańskim (o których będzie jeszcze mowa w części III poświęconej językom nowoormiańskim) należy wspomnieć także o innych poglądach na pochodzenie konsonantyzmu (systemu spółgłoskowego) ormiańskiego. Jak wspomniałem wyżej, zagadnienia tego typu są bardzo trudne do jednoznacznego objaśnienia, toteż nie powinno dziwić, iż pojawiają się coraz to nowe próby spojrzenia na procesy mutacyjne i nowe interpretacje faktów historycznych.

Taką próbę głębokiej rewizji tradycyjnych poglądów na konsonantyzm ormiański (a także germański i w ogóle na tradycyjną rekonstrukcję p.i.e. systemu spółgłoskowego, próbę opartą na przesłankach typologicznych) stanowi **teoria** zwana **glottalną**, rozwijana od przeszło dwudziestu lat przez takich językoznawców jak m.in. T. Gamkrelidze i W. Iwanow w byłym ZSRR czy Fr. Kortlandt w Holandii (p. bibliografia). Uczeni ci zakwestionowali tradycyjną rekonstrukcję p.i.e. systemu spółgłoskowego z powodu wątpliwości wokół p.i.e. **b*. Otóż wyrazów potwierdzających obecność kontynuantów tak rekonstruowanego (tradycyjnie) fonemu jest w językach poświadczonych historycznie bardzo niewiele i budzą one wątpliwości. Tymczasem w znacznej liczbie żywych języków świata, w których występuje tylko jedna zwarta spółgłoska wargowa, owym brakującym członem korelacji dźwięczności jest spółgłoska bezdźwięczna „*p*", a nie dźwięczne „*b*". (Tak jest np. w języku arabskim, gdzie nazwa *Polski*, wobec braku „*p*", brzmi: *Bulanda* lub *Bulunja*.) Budzi to wątpliwości, czy tradycyjna rekonstrukcja p.i.e. **b* jako spółgłoski dźwięcznej nie jest błędna, i czy nie chodziło tu pierwotnie o jakąś spółgłoskę bezdźwięczną.

Ponadto glottaliści zakwestionowali prawidłowość rekonstrukcji jakości trzech szeregów artykulacyjnych powszechnie dotąd przyjmowanych dla prajęzyka indoeuropejskiego (p.i.e.). Chodzi o artykulację dźwięczną przydechową, dźwięczną zwykłą i bezdźwięczną (tylko niektóre języki pozwalają przypuszczać, że w części archaicznych dialektów, które się rozwinęły w końcowej fazie prajęzyka i.e., pojawiła się czwarta artykulacja: bezdźwięczna przydechowa). Jest mało prawdopodobne, i z tym trzeba się zgodzić, by jedyną (!) artykulacją przydechową miała być w języku p.i.e. artykulacja dźwięczna przydechowa, wymagająca znacznie większego wysiłku (dodatkowe drgania wiązadeł głosowych) niż artykulacja bezdźwięczna przydechowa.

Na podstawie powyższych zastrzeżeń (trzeba przyznać, że są one uzasadnione; rekonstruowany tradycyjnie system spółgłosek p.i.e. robi wrażenie dziwnie nieekonomicznego systemu), glottaliści wysunęli rewolucyjną wręcz hipotezę stawiającą „na głowie" całą tradycyjną indoeuropeistykę. Głównym punktem nowej teorii jest teza, iż szereg rekonstruowany tradycyjnie dla p.i.e. jako **b*, **d*, **ĝ*, **g*, **g*^{u} był faktycznie nie dźwięczny lecz bezdźwięczny i glottalizowany (tj. wymawiany z dodatkowym zwarciem krtaniowym a więc podobnie do spółgłosek transkrybowanych *p'*, *t'*, *k'* znanych z języków kaukaskich, takich jak np. gruziński, abchaski lub czeczeński). W związku z tym języki germańskie i staroormiański, w których te spółgłoski są wymawiane właśnie bezdźwięcznie (por. st. orm. ասուն <tasn> „dziesięć" i angielskie *ten* (z bezdźwięcznym „*t*") wobec dźwięcznego „*d*" w pozostałych językach: st. ind. *daśa-*, gr. *deka*, łac. *decem*, scs. *desętь* itd.) robią wrażenie języków archaicznych zachowujących pierwotnie bezdźwięczną jakoby wymowę p.i.e. **b*, **d* itd.

Ponieważ w dialektach wschodnioormiańskch spółgłoski te są wymawiane intensywnie (por. niżej, część III E.1.; 2.2.1.), a więc podobnie do kaukaskich spółgłosek glottalizowanych, glottaliści szczególną uwagę poświęcili właśnie językowi ormiańskiemu.

Dla objaśnienia różnic w zakresie konsonantyzmu, zachodzących między językami germańskimi i ormiańskim z jednej strony a pozostałymi językami i.e. z drugiej, glottaliści byli zmuszeni przyjąć tezę, iż właśnie te pozostałe języki są językami mutacyjnymi, które po rozpadzie wspólnoty indoeuropejskiej podległy procesom przesuwkowym.

Autor niniejszej gramatyki odniósł się krytycznie do teorii glottalnej (Pisowicz 1988), podobnie jak najwybitniejszy ormiański językoznawca G. Dżahukian (Džaukjan 1982, w bibliografii p. pod: Jahowkyan). Glottaliści mają podstawy, by kwestionować tradycyjną rekonstrukcję konsonantyzmu p.i.e., ale ich wnioski są, w przekonaniu piszącego te słowa, fałszywe. Ich rekonstrukcja zawierająca spółgłoski bezdźwięczne glottalizowane na miejscu tradycyjnych **b*, **d* itd. jest być może słuszna, ale w odniesieniu do epoki wcześniejszej niż praindoeuropejska. Po niej nastąpiło stadium p.i.e. znane z rekonstrukcji tradycyjnej. Ten nieekonomiczny

system typu **dh – *d – *t* uległ dalszej ewolucji właśnie z powodu swego nieekonomicznego charakteru, ale – w opinii autora tych słów – kiedyś, jako stadium przejściowe między stanem rekonstruowanym przez glottalistów a późniejszym, rzeczywiście istniał i wszystkie poświadczone historycznie języki i.e. z ormiańskim włącznie przeszły przez stadium zrekonstruowane przez indoeuropeistów w XIX w.

Przeciwko traktowaniu ormiańskiego jako języka bardzo archaicznego (jeśli chodzi o konsonantyzm) przemawia kilka okoliczności, m.in. odpowiedniość: st. orm. *-rk-* wobec *-dų-* w innych językach, np. st. orm. երկու <erkow> „dwa" wobec st. ind. *dvau*, łac. *duo*, scs. (i polskiego) *dva* (*dwa*) itd. St. orm. *-rk-* w tym a także paru innych przykładach zakłada dźwięczne **g* jako konieczne (!) stadium pośrednie między niezgłoskotwórczym **u* a *k*. Wskazuje to na wtórność (!) bezdźwięcznej wymowy st. orm. *k* (por. jednak Kortlandt 1989).

Poważnym kontrargumentem wobec teorii glottalnej jest również ormiańska dialektalna (w tzw. I i II grupie dialektów) forma zaimkowa *d^{h}u* „ty" (por. st. ind. *tvam*, łac. *tu*, scs. (i polskie) *ty*, gdzie dialektalna „dźwięczna przydechowa" (faktycznie tylko jej końcowa faza artykulacyjna jest dźwięczna) nie ma nic wspólnego ze stanem p.i.e. W wyrazie tym doszło do nieregularnej lenicji (udźwięcznienia) p.i.e. **t* (ujęcie tradycyjne) z racji prawdopodobnie nieakcentowanego charakteru zaimków osobowych (por. Meillet: 33-34). I w tym wypadku zatem ormiańskie dialektalne *d^{h}* (w innych wyrazach odpowiadające, faktycznie, choć również wtórnie, praindoeuropejskiemu **d^{h}*) jest wyraźnie wtórne i stanowi kontynuację pośredniego *d* znanego z *grabaru*.

A więc ormiański jest jednak językiem mutacyjnym. Świadczy o tym również sam fakt ogromnego zróżnicowania dialektów ormiańskich właśnie w zakresie stanu spółgłosek zwartych i afrykat (aż osiem różnych typów kontynuacji stanu st. orm., p. Pisowicz 1976: 10-12). Fakt, iż jakiś dialekt ormiański odpowiada faktycznie stanowi postulowanemu przez glottalistów dla języka p.i.e. nie jest argumentem przemawiającym za słusznością tej teorii, ponieważ obecność tych czy innych spółgłosek zwartych (i afrykat) w tych dialektach jest sprawą wtórną.

Ostrożnie w sprawie teorii glottalnej, choć biorąc ją poważnie pod uwagę, wypowiedział się pisząc o rozwoju konsonantyzmu ormiańskiego J. Weitenberg (142-143). Tez glottalistów nie przyjęli m.in. tacy badacze jak R.-P. Ritter (1996: 24), R. Stempel (1994) i M. Job (1995: 307). Ten ostatni zastrzega się, że prehistoria głosek ormiańskich nie jest dotąd należycie wyjaśniona (Job: 291, 308). Nie czuje się on jednak przekonanym pewnymi argumentami autora niniejszych słów w polemice z glottalistami i postuluje konieczność dalszych badań (Job: 307, przypis 57). Co do tego wszyscy się chyba zgadzają: nie wszystko jest jasne w zakresie konsonantyzmu ormiańskiego.

D. MORFOLOGIA – FLEKSJA

1. Rzeczownik

1.1. Rzeczownik st. orm. zachował dwie odziedziczone ze stanu p.i.e. kategorie fleksyjne (tj. związane z odmianą): liczby i przypadka. Wytworzył natomiast, podobnie jak niektóre inne języki i.e., zwłaszcza nowożytne, kategorię określoności (Schmitt: 120). Typowa dla starożytnych i wielu nowożytnych języków i.e. kategoria rodzaju gramatycznego zanikła w języku ormiańskim jeszcze w epoce przedhistorycznej. Kategoria liczby jest uboższa w *grabarze*, w porównaniu z niektórymi językami i.e., o liczbę podwójną (której ślady występują m.in. w języku polskim). Liczbie pojedynczej (po łacinie: singularis, dalej w skrócie: sg.) przeciwstawiała się tylko liczba mnoga (pluralis, pl.). Przypadków *grabar* rozróżniał, choć nie zawsze, siedem: nominativus (w skrócie: nom. = mianownik), genetivus (gen. = dopełniacz), dativus (dat. = celownik), accusativus (acc. = biernik), ablativus (abl., przypadek odpowiadający na pytanie „skąd?"), instrumentalis (ins. = narzędnik) i locativus (loc. = miejscownik). Odrębnych form vocatiwu (= wołacza) nie było. Zastępował go nominativus.

Przypadków było wprawdzie siedem, jednakże żaden rzeczownik nie wykazywał pełnego wachlarza odrębnych form. Większość rzeczowników rozróżniała tylko cztery formy, a to w związku z daleko posuniętym synkretyzmem (zbieżność form). I tak:

a. w l. poj. nom. jest równy acc. (bez końcówki),

b. gen. równa się dat. (tylko niektóre zaimki zachowują tu rozróżnienie form),

c. w l. poj. loc. pokrywa się, dla większości rzeczowników, z gen.-dat., a dla niektórych – z nom.-acc. Tylko parę rzeczowników ma odrębną formę loc. sg.: տեղի <teli> „miejsce", տեղւոջ <telwoj> „w miejscu" (wtw: *t:eghwocz*, wtz: *deghwocz*),

d. w l. mn. loc. = acc. (końcówka -u <-s>),

e. abl. sg. jest albo identyczny z gen.-dat. sg., albo posiada odrębną formę (końcówka -է <ê>),

f. abl. pl. = gen.-dat. pl.

Ponadto, prócz różnych końcówek, do rozróżniania przypadków służyły częściowo przyimki, np. զ- <z-> dla acc. (określonego), ի <i> (przed samogłoską յ- <y->, wymawiane tradycyjnie jak *h*-) dla abl. i loc.

1.2. Fleksja rzeczownika (i przymiotnika) w *grabarze* była zróżnicowana. Wybór zestawu końcówek przypadkowych zależał od przynależności danego rzeczownika do odziedziczonego z epoki p.i.e. fleksyjnego typu tematycznego.

Typów tych było kilka i różniły się między sobą zakończeniem tematu, tj. tej części wyrazu, która poprzedza końcówkę przypadka. Najbardziej rozpowszechnione były w *grabarze* typy fleksyjne (deklinacyjne) tematów zakończonych na samogłoski: *-o*, *-a*, *-i*, *-u* oraz na spółgłoski półotwarte: *-n*, *-r*, *-ł*.

Występujące w słownikach formy podstawowe rzeczownika (nominatiwy) nie wykazują owych różnic tematycznych, jednakże są one widoczne w formach instrumentalu przed końcówkami: -վ <-v>, -ւ <-w>, -բ <-b>. Np. forma գետով <getov> „rzeką" zawiera informację, iż rzeczownik ten (w nom. sg. գետ <get> „rzeka") należy do tematów na *-o* (*get-o-v*) i odmienia się według odpowiedniego wzoru (p. niżej).

1.3. Fleksja rzeczownika ormiańskiego już w starożytności, a w jeszcze większym stopniu w okresie nowożytnym, charakteryzuje się tendencją do aglutynacji (łac. *agglutino* „przylepiam"), polegającą na kojarzeniu danej końcówki z jedną tylko funkcją. Np. w formie abl. pl. գետովք <get-o-v-k^{c}> „rzekami" jednej polskiej końcówce *-ami* wyrażającej w całości i liczbę (mnogą) i przypadek (narzędnik) w *grabarze* odpowiadają dwie następujące po sobie („doklejane") końcówki: *-v* oraz *-k^{c}* , z których pierwsza jest wykładnikiem tylko narzędnika, a druga – tylko liczby mnogiej.

1.4. (hist.) St. orm. końcówki przypadków odziedziczone po prajęzyku indoeuropejskim (p.i.e.) dają się tylko częściowo zidentyfikować w materiale porównawczym z innych języków i.e. Oto przegląd niektórych końcówek przypadkowych *grabaru w* ujęciu diachronicznym (według Schmitta: 111-114, por. także Godel: 99-106) na przykładzie odmiany pierwotnych tematów na (p.i.e.) **o-*.

W nom. acc. l. poj. rzeczownik st. orm. nie miał w ogóle końcówek. W związku z zanikiem końcowych sylab w okresie praormiańskim pierwotne (p.i.e.) zakończenia wyrazów obejmujące samogłoskę tematyczną **-o* i końcówkę nominatiwu **-s* lub acc. sg. **-m* odpadły. Np. kontynuantami zarówno p.i.e. formy nom. sg. **sṷopn-o-s* „sen" jak i acc. sg. **sṷopn-o-m* było st. orm. քունն <k^{c}own> (wt: *k^{h}un*).

Gen. sg. miał końcówkę -ոյ <-oy> (wymawianą dziś tradycyjnie: *-o*) kontynuującą p.i.e. **-o-sio* (por. gr. *-οιο*, *-οο*, *-ου* i st. ind. *-a-sya*). Tak samo wyglądała (w *grabarze*) końcówka abl. sg., którą można jednakże wyprowadzać z innego punktu wyjścia, mianowicie z p.i.e. form przysłówkowych (!) zakończonych na **-o-tos*, leżących u podstaw takich form jak gr. *ἐκτός* „bez, z dala (od czegoś)", łac. *funditus* „z gruntu, zupełnie, do szczętu" i st. ind. (wedyjskie) *anyatas* „skądinąd, dokądś".

W innych natomiast (niż tematy na *-o*) typach deklinacyjnych koncówką abl. sg. było -է <-ê>, w którym obecny jest ślad praormiańskiego **y* kontynuującego p.i.e. interwokaliczne **-t-* z wymienionego wyżej sufiksu przysłówkowego **-otos* (st. orm. է <ê> < **ey*).

Końcówka ins. sg. miała postać -վ <-v>, -ւ <-w> lub -բ <b> kontynuującą p.i.e. końcówkę *bhi (= -φι w archaicznej grece u Homera i -bhi-s w st. ind.).

Tylko nieliczne rzeczowniki miały odrębną końcówkę loc. sg. -ոջ <-oj>, p. wyżej p. 1 c. Prawdopodobnie i ta końcówka pochodzi od formacji przysłówkowych typu gr. οὐρανόθι „w niebie" (st. orm. -oj < p.i.e. *o-dhį przed samogłoską).

W l. mn. nominativus (końcówka -ք <-k^{c}>) różnił się od accusatiwu (końcówka -ս, po samogłoskach wymawiana [əs]. Pochodzenie owego -k^{c} jest sporne (Godel 1970). Wyprowadza się je z p.i.e. *-s bądź widzi się tu analogię do jednej tylko nieregularnej formy mianownika l. mn. rzeczownika կին <kin> „kobieta", pl. կանայք <kanayk^{c}>, w którym końcowe -k^{c} jest normalnym historycznym odpowiednikiem fonetycznym greckiego κ w γυναῖκες „kobiety".

Końcówka acc. pl. -ս <-s> kontynuuje p.i.e. *ns. Identycznie wyglądająca końcówka loc. pl. pochodzi jednak z p.i.e. końcówki *-su (por. litewskie -su, polskie -ch w końcówce miejscownika l. mn. -ach).

Wspólna dla trzech przypadków l. mn. (gen. dat. abl.) końcówka -ց <-c^{c}> pochodzi od form przymiotnikowych zakończonych sufiksem p.i.e. *-sḱo znanym np. ze scs. form na -ьskъ (por. polskie niebie-ski).

W ins. pl. mamy do czynienia z aglutynacją: -վք, -ւք, -բք <-v-k^{c}, -w-k^{c}, -b-k^{c}> (por. wyżej p. 1.3).

W ukształtowaniu się systemu st. orm. końcówek przypadkowych ważną rolę odegrały procesy fonetyczne, m.in. zanik końcowych sylab po ustaleniu się, w języku praormiańskim, akcentu na przedostatniej sylabie. Ponadto do głosu dochodziły zmiany przez analogię a także gramatykalizacja sufiksów słowotwórczych i zapożyczanie końcówek jednych typów deklinacyjnych przez drugie (Meillet 1936: 67-86, Godel: 99-106, Schmitt: 11-114).

Jest sporo rzeczowników, które się mogą odmieniać na różne sposoby, według różnych typów deklinacyjnych, p. niżej.

1.5. Wzory deklinacji rzeczowników

Rozróżniamy tematy samogłoskowe, zakończone na -o, -a, -i, -u, oraz spółgłoskowe: na -r, -l, -n. Istnieją także rzeczowniki odmieniające się nieregularnie.

1.5.1. Tematy samogłoskowe

Samogłoska tematyczna widoczna jest w formach ins. sg. przed końcówkami: -վ <-v>, -ւ <-w>.

1.5.1.1. Tematy na -o.

Tu samogłoska tematyczna zachowała się także przed końcówką gen. dat. abl. pl. -ց <-c^{c}>.

Odmiana na przykładzie rzeczownika գետ <get> „rzeka" (wyraz ten jest spokrewniony z polskim wyrazem „woda"):

l. poj.

nom. acc. loc.	գետ <get> (wtw *get:*, wtz k^hed)
gen. dat. abl.	գետոյ <get-o-y> (wtw *get:o*, wtz k^hedo)
ins.	գետով <get-o-v> (wtw *get:ow*, wtz k^hedow)

l. mn.

nom.	գետք <get-k^c > (wtw *get:*k^h , wtz k^hetk^h)
acc. loc.	գետս <get-s> (wtw *get:ys*, wtz k^hedys)
gen. dat. abl.	գետոց <get-o-c^c > (wtw *get:oc*, wtz k^hedoc)
ins.	գետովք <get-o-v-k^c > (wtw *get:ofk*^{h} , wtz k^hedofk)

Według powyższego wzoru odmieniają się m.in. następujące rzeczowniki: մարդ <mard> (wt *mart*^{h}) „człowiek, mężczyzna", ծեր <cer> (wtw *c:er*, wtz *dzer)* „starzec", բերան <beran> (wtw *beran*, wtz p^heran) „usta", երազ <eraz> (wt *jeraz*) „sen (marzenie)", երգ <erg> (wt *jerk*^{h}) „pieśń", խոտ <xot> (wtw *chot:*, wtz *chod*).

Niektóre rzeczowniki odmieniane według powyższego wzoru mają odrębne formy loc.sg. na -ի <-i>, np. գիշեր <gišer> „noc", loc.sg. գիշերի <gišer-i> „w nocy, nocą".

W obrębie tematów na *-o* wyróżnia się grupa rzeczowników wielosylabowych zakończonych w nominatiwie i accusatiwie sg. na -ի <-i>. Przed samogłoską tematyczną (*-o*) zamieniają one owo ի <i> na ւ <w>, np.:

l. poj.

nom. acc. loc.	հոգի <hogi> (wt hok^hi) „dusza"
gen. dat. abl.	հոգւոյ <hogw-o-y> (wt hok^hwo)
ins.	հոգւով <hogw-o-v> (wt hok^hwow)

l. mn.

nom.	հոգիք <hogi-k^c > (wt hok^hik^h)
acc. loc.	հոգիս <hogi-s> (wt hok^his)
gen. dat. abl.	հոգւոց <hogw-o-c^c > (wt hok^hwoc)
ins.	հոգւովք <hogw-o-v-k^c > (wt hok^hwofk^h)

Niektóre należące do tego podtypu rzeczowniki mogą w loc. sg. przyjmować odrębną końcówkę -ոջ <-oj> (por. wyżej, s. 58), np. որդի <ordi> (wt $wort^hi$) „syn", gen.dat. որդւոյ <ordwoy> (wt $wort^hwo$) z loc. sg. որդւոջ <ordwoj> (wt $wort^hwocz$) „w synu".

Uwaga! Należy pamiętać, iż w związku z przesuwaniem się akcentu na końcówkę (w języku ormiańskim, starożytnym i współczesnym, akcent stale pada na ostatnią sylabę wyrazu) dają znać o sobie alternacje samogłosek (por. wyżej, część II B.4.). I tak np. w wyrazie գիր <gir> „litera" w gen.dat.sg. nieakcentowane – */i/* ulega redukcji: գրոյ <gr-o-y> (wtw *gyro*, wtz k^hyro, z fakultatywnym „y"). Ten sam wyraz w l.mn. ma znaczenie „książka": w nom. գիրք <gir-k^c> ale

w gen. dat. abl. pl. գրոց <gr-o-c^c> (wtw *gyroc*, wtz *k^h yroc*, z fakultatywnym „y"). W wyrazach dłuższych niż jednosylabowe redukcja ta była prawdopodobnie, przynajmniej w niektórych grupach spółgłoskowych, pełna, np. մարմին <marmin> „ciało", gen. dat. abl. sg. մարմնոյ <marmnoy> (wt *marmno*).

Dalsze przykłady redukcji samogłosek w przypadkach zależnych: գունդ <gownd> (wtw *gund*, wtz *k^{h}unt^h*) „kula" ma w gen. dat. abl. sg. գնդոյ <gndoy> (wtw *gyndo*, wtz *k^{h}ynt^{h}o)*, եշ <êš> (wt *esz*),„osioł" – gen. dat. abl. sg. իշոյ <išoy> (wt *iszo*), a լոյս <loys> (wt *lujs*) „światło" – լուսոյ <lowsoy> (wt *luso*) itd.

O redukcjach samogłosek należy pamiętać przy odmianie takich rzeczowników (należących do omawianych tu tematów na -o) jak np. գետին <getin> „ziemia", թուղթ <t^{c}owłt^c> (wt *t^{h}ucht^h*) „karta, papier", հուր <howr> (wt *hur*) „ogień", սուր <sowr> (wt *sur*) „miecz", ջուր <jowr> (wtw *dżur*, wtz *czur*) „woda", մեջ <mêj> (wt *mecz*) „środek", յոյս <yoys> (wt *hujs*) „nadzieja".

Jednosylabowe wyrazy kończące się na -ի <-i>, -ու <ow> (u) w odmianie zachowują się inaczej: ձի <ji> (wtw *dzi*, wtz *ci*) „koń" ma w gen. dat. abl. sg. ձիոյ <jioy> (wtw *dzio*, wtz *cio*), a ձու <jow> (wtw *dzu*, wtz *cu*) – ձուոյ <jowoy> (wtw *dzywo*, wtz *cywo*, z fakultatywnym „y"). Tu redukcji wąskich samogłosek */i/*, */u/* w „ə"nie ma.

1.5.1.2. Tematy na *-a*

Samogłoskę tematyczną (*-a*) widać w tym typie deklinacyjnym w ins.sg. oraz gen. dat. abl.ins. pl. Natomiast gen. dat. loc. sg. ma tu przeważnie końcówkę *-i*, analogicznie do tematów na *-i*.

l. poj.		
	nom. acc.	ազգ <azg> (wtw *azg*, wtz *ask*) „ród, plemię, naród"
	gen. dat. loc.	ազգի <azg-i> (wtw *azgi*, wtz *aski*)
	abl.	ազգէ <azg-ê> (wtw *azge*, wtz *aske*)
	ins.	ազգաւ <azg-a-w> (wtw *azgaw*, wtz *askaw*)
l. mn.		
	nom.	ազգք <azg-k^c> (wtw *azgyk^h* , wtz *askyk^h*)
	acc. loc.	ազգս <azg-s> (wtw *azgys*, wtz *askys*)
	gen. dat. abl.	ազգաց <azg-a-c^c> (wtw *azgac*, wtz *askac*)
	ins.	ազգաւք <azg-a-w-k^c> (wtw *azgafk^h*, *azgok^h*, wtz *askafk^h*, *askok^h*)

Podobnie odmieniają się m.in. następujące rzeczowniki: ամ <am> „rok", երկիր <erkir> (wtw *jerk:ir*, wtz *jergir*) „ziemia" (w przeciwieństwie do „nieba"). Także niektóre imiona własne, np. Յիսուս <Yisows> (wt *Hisus*) „Jezus". Uwaga na redukcje samogłosek w takich wyrazach jak np. կոյս <koys> (wtw *k:ujs*, wtz *gujs*) „strona, kierunek" (homonim կոյս <koys> o znaczeniu „dziewica" należy do tematów na *-i*), վէմ <vêm> „kamień". Formy ins. sg. wyglądają tu: կուսաւ

<kows-a-w> (wtw *k:usaw*, wtz *gusaw)*, վիմաւ <vim-a-w>. W rzeczowniku լեզու <lezow> (wt *lezu*) „język" końcowe */u/* przed samogłoską tradycyjnie wymawia się dziś *-w* (ptp): ins. sg. լեզուաւ <lezow-aw> (wt *lezwaw*).

Większość należących do tego typu deklinacyjnego imion własnych ma w gen. dat. loc. sg. końcówkę *-a-y* (wymawianą tradycyjnie: *-a*), np. Հայկ <Hayk> „Hajk, protoplasta narodu ormiańskiego", gen. dat. loc. <Hayk-a-y>, ins. <Hayk-a-w>.

Pewne odrębności wykazuje odmiana należących do tematów na *-a* rzeczowników zakończonych w nom. sg. na *-i. W* gen. dat. abl. mają one końcówkę *-o-y* (wymawianą tradycyjnie: *-o*), przejętą z tematów na *-o*, przy czym końcowe *-i* (z nominatiwu) alternuje z <*w*> (por. wyżej, s. 58, tematy na *-o* zakończone w nom. sg. na *-i* typu *hogi* „dusza") przed końcówką *-o-y* lub z <*e*> (wymawianym tradycyjnie: *-j-*) przed końcówkami zaczynającymi się od *-a*, np.

l. poj.	
nom. acc.	տարի <tari> (wtw *t:ari*, wtz *dari*) „rok"
gen. dat.	տարւոյ <tarw-o-y> (wtw *t:arwo*, wtz *darwo*)
loc.	տարւոջ <tarw-oj> (wtw *t:arwocz*, wtz *darwocz*)
abl.	տարւոյ <tarw-o-y> lub տարւոջէ <tarw-oj-ê> (wtw *t:arwocze*, wtz *darwocze*)
ins.	տարեաւ <tare-a-w> (wtw *t:arjaw*, wtz *darjaw*)
l. mn.	
nom.	տարիք <tari-k^{c} > (wtw *t:arik^{h}*, wtz *darik^{h}*)
acc. loc.	տարիս <tari-s> (wtw *t:aris*, wtz *daris*)
gen. dat. abl.	տարեաց <tare-a-c^{c}> (wtw *t:arjac*, wtz *darjac*)
ins.	տարեաւք <tare-a-w-k^{c}> (wtw *t:arjafk^{h}*, *t:arjok^{h}*, wtz *darjafk^{h}*, *darjok^{h}*)

Analogicznie odmieniają się m.in.: գինի <gini> „wino", այգի <aygi> „winnica, ogród", եկեղեցի <ekełec^{c}i> (wtw *jek:egheci*, wtz *jegegheci*) „kościół" (zapożyczenie z gr. *ekklesia*), տեղի <teli> (wtw *t:eghi*, wtz *deghi*) „miejsce".

1.5.1.3. Tematy na *-i*

Tu samogłoska tematyczna (*-i*) jest widoczna w większości przypadków.

Poniższy przykład բան <ban> „słowo" (we współczesnym języku: „rzecz") jest spokrewniony z gr. *phone* „głos", łac. *fabula i* polskim *bajać, baśń.*

l. poj.	
nom. acc.	բան <ban> (wtw *ban*, wtz *p^{h}an*)
gen. dat. loc.	բանի <ban-i> (wtw *bani*, wtz *p^{h}ani*)
abl.	բանէ <ban-ê> (wtw *bane*, wtz *p^{h}ane*)
ins.	բանիւ <ban-i-w> (wtw *baniw*, wtz *p^{h}aniw*)

l. mn.

nom.	բանք <ban-k^c> (wtw *bank^h*, wtz *p^{h}ank^h*)
acc. loc.	բանս <ban-s> (wtw *banys*, wtz *p^{h}anys*)
gen. dat. abl.	բանից <ban-i-c^c> (wtw *banic*, wtz *p^{h}anic*)
ins.	բանիւք <ban-i-w-k^c > (wtw *banifk^h* lub *banjuk^h*, por. Abr.: 8, wtz *p^{h}anifk^h* lub *p^{h}anjuk^h*)

Alternacje samogłosek występują w takich wyrazach jak np. սիրտ <sirt> „serce" (spokrewnione z polskim odpowiednikiem), ins. sg. սրտիւ <srt-i-w> (wtw *syrt:iw*, wtz *syrdiw*), czy կոյս <koys> (wtw *k:ujs*, wtz *gujs*) „dziewica", ins. sg. կուսիւ <kows-i-w> (wtw *kusiw*, wtz *gusiw*) w odróżnieniu od կոյս <koys> „strona, kierunek", ins. sg. կուսաւ <kowsaw> (wtw *k:usaw*, wtz *gusaw*).

1.5.1.4. Tematy na *-u*

Tu pierwotna końcówka ins. sg. **-w(v)* zlewa się z samogłoską tematyczną *-u* (pisaną ու <ow>) i jest niewidoczna. Przykład odmiany:

l. poj.

nom. acc.	ժամ <žam> (wt *żam)* „czas, godzina"
gen. dat. loc. ins.	ժամու <žam-ow> (wt *żamu*)
abl.	ժամէ <žam-ê> (wt *żame*)

l. mn.

nom.	ժամք <žam-k^c> (wt *żamk^h*)
acc. loc.	ժամս <žam-s> (wt *żamys*)
gen. dat. abl.	ժամուց <žam-ow-c^c> (wt *żamuc*)
ins.	ժամուք <žam-ow-k^c> (wt *żamuk^h*)

Analogicznie odmieniają się m.in.: առաւաւտ <arawawt> (wtw *arrawot:*, wtz *arrawod*) „poranek", ծով <cov> (wtw *c:ow*, wtz *dzow*) „morze", զգեստ <zgest> (wtw *yzgest:* z fakultatywnym „y", wtz *yskest* również z fakultatywnym „y") „strój, ubranie", կով <kov> (wtw *k:ow*, wtz *gow*) „krowa", հաւ <haw> (wt *haw*) „ptak", մահ <mah> „śmierć", որթ <ort^c> (wt *wort^h*) „cielę", գանձ <ganj> (wtw *gandz*, wtz *k^{h}anc*) „skarb", զարդ <zard> (wt *zart^h*) „ozdoba". Redukcje samogłoskowe (alternacje) występują w przykładach typu: զէն <zên> (wt *zen*) „broń", gen. dat. abl.ins. զինու <zin-ow> (wt *zinu*).

Do tematów na *-u* należy także nieliczna grupa rzeczowników zakończonych w nom. i acc. sg. na *-r* (po spółgłosce). Anomalię stanowi tu zanik owego *-r* we wszystkich pozostałych przypadkach. Przykład:

l. poj.

nom. acc.	ասր <as-r> (wt *asyr*) „runo"
gen. dat. loc. ins.	ասու <as-ow> (wt *asu*)

abl.	աստէ <as-ow-ê> (wt *aswe*)
l. mn.	
nom.	աս <as-k^c > (wt *ask^h*)
acc. loc.	աստ <as-s> (wt *asys*)
gen. dat. abl.	աստց <as-ow-c^c> (wt *asuc*)
ins.	աստք <as-ow-k^c> (wt *asuk^h*)

Analogicznie do աղ, աստ <asr, asow> odmieniają się m.in. rzeczowniki: մեղր <mełr> (wt *meghyr*) „miód", ծնունդ <cownr> (wtw *c:unyr*, wtz *dzunyr*) „kolano" oraz szereg przymiotników: փոքր <p^{c}ok^{c}r> (wt *p^{h}ok^{h}yr*) „mały", բարձր <barjr> (wtw *barcyr*, wtz *p^{h}arcyr*) „wysoki", ծանր <canr> (wtw *c:anyr*, wtz *dzanyr*) „ciężki", կարծր <karcr> (wtw *k:arc:yr*, wtz *gardzyr*) „twardy", մանր <manr> (wt *manyr*) „drobny", քաղցր <k^{c}ałc^{c}r> (wt *k^{h}achcyr*) „słodki". W l. mn. przymiotniki te odmieniają się jednak tak jak tematy na *-n* (por. niżej, p. 1.5.2.3.). Mamy tu kontynuację p.i.e. heteroklitów wykazujących oboczność *-r/-n*.

1.5.2. Tematy spółgłoskowe

Gramatyki pisane przez autorów ormiańskich mówią tu o tzw. „deklinacji wewnętrznej" (Abr.: 30: ներդրական հոլովումՄ <nerdrakan holovowm>), bowiem różnica między nom. sg. a gen.dat. sg. w tym typie deklinacyjnym polega na obecności samogłoski (*e*, *i* , *a*) przed końcową spółgłoską tematyczną (końcówka przypadkowa tu w ogóle nie występuje) w gen.dat. sg. i jej braku w nom. sg. Por. niżej: <osk-r, osk-e-r> „kość", <ast-ł, ast-e-ł> „gwiazda", <az-n, az-i-n> „ród" itd.

1.5.2.1. Tematy na *-r*

l. poj.	
nom.	ոսկր <oskr> (wt *woskyr*) „kość"
gen. dat. loc.	ոսկեր <osk-e-r> (wt *wosker*)
abl.	ոսկերէ <osk-e-r-ê> (wt *woskere*)
ins.	ոսկերբ <osk-e-r-b> (wtw *woskerb*, wtz *woskerp^h*)
l. mn.	
nom.	ոսկերք <osk-e-r-k^c> (wt *woskerk^h*)
acc. loc.	ոսկերս <osk-e-r-s> (wt *woskerys*)
gen. dat. abl.	ոսկերաց <osk-e-r-ac^c> (wt *woskerac*)
ins.	ոսկերաւք <osk-e-r-aw-k^c> (wt *woskerafk^h/woskerok^h*)

Analogicznie odmieniają się m.in. դուստր <dowstr> (wtw *dust:yr*, wtz *t^{h}ustyr*) „córka" (samogłoska *u* w pozycji nieakcentowanej ulega redukcji w [ə], ptp „y": gen. dat. loc. sg. դստեր <dster>, wtw *dyst:er*), տայգր <taygr> (wtw *t:ajgyr*, wtz *dajk^{h}yr*) „teść (ojciec męża)", zapożyczenie łacińskie կայսր <kaysr> (wtw

k:ajsyr, wtz *gajsyr*) „cesarz" (gen. dat. loc. կայսեր <kayser>), przymiotnik համր <hamr> (wt *hamyr*) „niemy".

Nieco inaczej odmieniają się m.in.:

a) աղբևր <ałbewr> „źródło". Pod wpływem późniejszej, poklasycznej pisowni աղբիւր <ałbiwr> ustaliła się wymowa tradycyjna (zarówno wschodnia jak i zachodnia) *achpjur*.

l. poj.	
nom. acc.	աղբևր (աղբիւր) <ałbewr (ałbiwr)> (wt *achpjur*)
gen. dat. loc.	աղբեր <ałber> (wt *achper*)
abl.	աղբերէ <ałberê> (wt *achpere*)
ins.	աղբերբ <ałberb> (wtw *achperb*, wtz *achperp*^{h})
l. mn.	
nom.	աղբևրք (աղբիւրք) <ałbewrk^{c} (ałbiwrk^{c})> (wt *achpjurk*^{c})
acc. loc.	աղբևրս (աղբիւրս) <ałbewrs (ałbiwrs)> (wt *achpjurys*)
gen. dat. abl.	աղբերաց <ałberac^{c}> (wt *achperac*)
ins.	աղբերաւք <ałberawk^{c}> (wt *achperafk*^{h} */achperok*^{h})

b) niektóre rzeczowniki oznaczające pokrewieństwo, np.

l. poj.	
nom. acc.	հայր <hayr> (wt *hajr*) „ojciec"
gen. dat. loc.	հաւր <hawr> (wt *hor*)
abl.	հաւրէ <hawrê> (wt *hore*)
ins.	հարբ <harb> (wtw *harb*, wtz *harp*^{h})
l. mn.	
nom.	հարք <hark^{c}> (wtw *hark*^{h})
acc. loc.	հարս <hars> (wt *harys*)
gen. dat. abl.	հարց <harc^{c}> (wt *harc*)
ins.	հարբք <harbk^{c}> (wt *harpk*^{h})

Według wzoru <hayr, hawr> odmieniają się także rzeczowniki: մայր <mayr> (wt *majr*) „matka" i եղբայր <ełbayr> (wt *jechpajr*) „brat".

1.5.2.2. Tematy na *-ł*

l. poj.	
nom. acc.	աստղ <ast-ł> (wt *astygh*) „gwiazda"
gen. dat. loc.	աստեղ <ast-e-ł> (wt *astegh*)
abl.	աստեղէ <ast-e-ł-ê> (wt *asteghe*)
ins.	աստեղբ <ast-e-ł-b> (wt *astechp*)
l. mn.	
nom.	աստեղք <ast-e-ł-k^{c}> (wt *astechk*)
acc. loc.	աստեղս <ast-e-ł-s> (wt *asteghys*)

gen. dat. abl.	աստեղաց <ast-e-ł-ac^c> (wt *asteghac*)
ins.	աստեղաւք <ast-e-ł-aw-k^c> (wt *asteghafk^h /asteghok^h*)

Według tego wzoru odmienia się jeszcze parę rzeczowników, między innymi zapożyczenie łacińskie արկղ <arkł> (wtw *ark:ygh*, wtz *argygh*) „skrzynka, szkatułka" (z łac. *arcula*).

1.5.2.3. Tematy na *-n*

Ten typ, stosunkowo rzadki w innych językach i.e., jest w ormiańskim dość bogato reprezentowany i, co więcej, wykazuje wiele archaizmów. Obserwujemy tu bowiem ślady pierwotnych oboczności samogłoskowych związanych z odmianą przez przypadki.

Typ podstawowy:

l. poj.

nom. acc.	ազն <az-n> (wt *azyn*) „ród, naród"
gen. dat. loc.	ազին <az-i-n>
abl.	ազնէ <az-n-ê>
ins.	ազամբ <az-a-m-b> (wtw *azamb*, wtz *azamp^h*)

l. mn.

nom.	ազինք <az-i-n-k^c>
acc. loc.	ազինս <az-i-n-s> (wt *azinys*)
gen. dat. abl.	ազանց <az-a-n-c^c>
ins.	ազամբք <az-a-m-b-k^c> (wt *azampk^h*)

Według tego wzoru odmieniają się m.in. անձն <anjn> (wtw *andzyn*, wtz *ancyn*) „osoba", բեռն <beṙn> (wtw *berryn*, wtz *p^{h}erryn*) „ciężar", գառն <gaṙn> (wtw *garryn*, wtz *k^{h}arryn*) „jagnię, baranek", լեառն <leaṙn> (wt *ljarryn*) „góra" (gen. dat. loc. լերին <ler-i-n>).

Bardziej zróżnicowany wokalizm wykazują m.in. մասն <masn> (wt *masyn*) „część", թոռն <t^{c}oṙn> „wnuk, wnuczka", մատն <matn> „palec" (Schmitt: 102), w nom.pl. odpowiednio մասունք <masownk^c> (wt *masunk^h*), թոռունք <t^{c}oṙownk^c> (wt *t^{h}orrunk^h*), մատունք <matownk^c> (wtw *mat:unk^h* , wtz *madunk^h*) oraz ատամն <atamn> „ząb", który się odmienia następująco:

l. poj.

nom. acc.	ատամն <atam-n> (wtw *at:amyn*, wtz *adamyn*)
gen. dat. loc.	ատաման <atam-a-n> (wtw *at:aman*, wtz *adaman*)
abl.	ատամանէ <atam-a-n-ê> (wtw *at:amane*, wtz *adamane*)
ins.	ատամամբ <atam-a-m-b> (wtw *at:amamb*, wtz *adamamp^h*)

l.mn.

nom.	ադամունք <atam-ow-n-k^{c} > (wtw *at:amunk^{h}*, wtz *adamunk^{h}*)
acc. loc.	ադամունս <atam-ow-n-s> (wtw *at:amunys*, wtz *adamunys*)
gen. dat. abl.	ադամանց <atam-a-n-c^{c} > (wtw *at:amanc*, wtz *adamanc*)
ins.	ադամամբք <atam-a-m-b-k^{c}> (wtw *at:amampk^{h}*, wtz *adamampk^{h}*)

Podobnie odmieniają się takie rzeczowniki jak: անուն <anown> (wt *anun*) „imię", gen. dat. loc. <anow-a-n> (wt *anwan*); աղջիկ <ałjik> (wtw *achczik:*, wtz *achczig*) „dziewczyna", gen. dat. loc. <ałjk-a-n> (wtw *achczyk:an*, wtz *achczygan*); ծաղիկ <całik> (wtw *c:aghik:*, wtz *dzaghig*) „kwiat", gen. dat. loc. ծաղկան <całk-a-n> (wtw *c:achk:an*, wtz *dzaghgan*); դուռն <dowŕn> (wtw *durryn*, wtz *t^{h}urryn*) „drzwi" (przed samogłoską <ŕ> zmienia się w ր <r>, podobnie jak wyżej w rzeczowniku լեառն <leaŕn> „góra"), gen. dat. loc. դրան <dr-a-n>); մուկն <mowkn> (wtw *muk:yn*, wtz *mugyn*) „mysz", gen. dat. loc. մկան <mk-a-n> (wtw *myk:an*, wtz *mygan*); մանուկ <manowk> (wtw *manuk:*, wtz *manug*) „dziecko" (także imię własne męskie, por. nazwisko Ormian polskich: *Manugiewicz*), gen. dat. loc. մանկան <mank-a-n> (wtw *mank:an*, wtz *mangan*); սկիզբն <skizb-n> (wtw *[y]skizbyn*, wtz *[y]skispyn*) „początek", gen. dat. loc. սկզբան <skzb-a-n> (wtw *[y]skyzban*, wtz *[y]skyspan*) oraz liczne rzeczowniki abstrakcyjne zakończone sufiksem -ումն <-owmn>, np. շարժումն <šaržowmn> (wt *szarżumyn*) „ruch" (derywat od pierwiastka czasownika շարժեմ <šaržem> „[po]ruszam"), gen. dat. loc. շարժման <šaržman> (z pełną redukcją samogłoski */u/*).

Zbliżoną odmianę wykazują nazwy pór roku: գարուն <garown> (wtw *garun*, wtz *k^{h}arun*) „wiosna", gen. dat. loc. գարնան <garn-a-n>; աշուն <ašown> (wt *aszun*) „jesień", gen. dat. loc. աշնան <ašn-a-n>; ամառն <amaŕ-n> (wt *amarryn*) „lato", gen. dat. loc. ամարան <amar-a-n>; ձմեռն <jmeŕ-n> (wtw *dz[y]merryn*, wtz *c[y]merryn*) „zima", gen. dat. loc. ձմերան <jmer-a-n>.

Jeszcze inny podtyp tematów na *-n* stanowią rzeczowniki zakończone na *-iwn* z gen. dat. loc. na *-ean*, np. անկիւն <ankiwn> (wtw *ank:jun*, wtz *angjun*) „kąt", gen. dat. loc. անկեան <ankean> (wtw *ank:jan*, wtz *angjan*).

Analogicznie odmieniają się m.in.: արիւն <ariwn> (wt *arjun*) „krew", ձիւն <jiwn> (wtw *dzjun*, wtz *cjun*) „śnieg" oraz liczne abstracta z sufiksem *-owt^{c}iwn* (wt *-ut^{h}jun*), np. գիտութիւն <git-owt^{c}-iwn> (wtw *git:ut^{h}jun*, wtz *k^{h}iduth^{h}jun*) „wiedza, nauka" (od pierwiastka czasownika գիտեմ <git-e-m> „wiem"), gen. dat. loc. գիտութեան <git-owt^{c}-ean> (wtw *git:ut^{h} jan*, wtz *k^{h}iduth^{h}jan*).

Podobną odmianę mają dwa rzeczowniki jednosylabowe: տուն <town> „dom" oraz շուն <šown> „pies":

l. poj.

nom. acc.	գուն <town> (wtw *t:un*, wtz *dun*)
gen. dat. loc.	գան <tan> (wtw *t:an*, wtz *dan*)
abl.	գանէ <tan-ê> (wtw *t:ane*, wtz *dane*)
ins.	գամբ <tam-b> (wtw *t:amb*, wtz *damp*^{h})

l. mn.

nom.	գունք <town-k^c > (wtw *t:unk*^{h} , wtz *dunk*^{h})
acc. loc.	գունս <town-s> (wtw *t:unys*, wtz *dunys*)
gen. dat. abl.	գանց <tan-c^c> (wtw *t:anc*, wtz *danc*)
ins.	գամբք <tam-b-k^c > (wtw *t:ampk*^{h}, wtz *dampk*^{h})

1.5.3. Nieregularna odmiana rzeczowników

Nieregularnie odmieniają się m.in. następujące rzeczowniki:

աւր <awr> (wt *or*) „dzień", gen. dat. loc. աւուր <awowr> (wt *awur*);

քոյր <k^{c}oyr> (wt *k*^{h}*ujr*) „siostra", gen. dat. loc. քեր <k^{c}eŕ>;

ակն <akn> (wtw *ak:yn*, wtz *agyn*) znaczenia: 1. „oko", 2. „źródło", 3. „kamień szlachetny", gen. dat. loc. ական <akan>. W l. mn. w zależności od znaczenia nom. ma postać: աչք <ač^{c}k^c > „oczy", ակունք <akownk^c> (wtw *ak:unk*^{h}, wtz *agunk*^{h}), „źródła", ականք <akank^c> (wtw *ak:ank*^{h} , wtz *agank*^{h}) „kamienie szlachetne";

ունկն <ownkn> znaczenia: 1. „ucho" (człowieka, zwierzęcia), 2. „ucho (np. dzbana), uchwyt". W l. poj., podobnie jak w przypadku rzeczownika <akn>, odmiana jest wspólna dla obu znaczeń: nom. acc. <ownkn> (wtw *unk:yn*, wtz *ungyn*), gen. dat. loc. ունկան <ownkan> (wtw *unk:an*, wtz *ungan*). Natomiast w l. mn. istnieje rozróżnienie: ականջք <akanǰ-k^c> (wtw *ak:anczk*^{h}, wtz *aganczk*^{h}) „uszy", ունկունք <ownk-own-k^c> (wtw *unk:unk*^{h}, wtz *ungunk*^{h}) „ucha, uchwyty".

Rzeczownik կին <kin> „kobieta" ma następującą odmianę:

l. poj.

nom. acc.	կին <kin> (wtw *k:in*, wtz *gin*)
gen. dat. loc.	կնոջ <kn-oj> (wtw *k:ynocz*, wtz *gynocz*)
abl.	կնոջէ <kn-oj-ê> (wtw *k:ynocze*, wtz *gynocze*)
ins.	կանամբ <kan-am-b> (wtw *k:anamb*, wtz *ganamp*^{h}) lub կնաւ <kn-a-w> (wtw *k:ynaw*, wtz *gynaw*)

l. mn.

nom.	կանայք <kan-ay-k^c> (wtw *k:anajk*^{h} , wtz *ganajk*^{h})
acc. loc.	կանայս <kanays> (wtw *k:anajs*, wtz *ganajs*)
gen. dat. abl.	կանանց <kan-an-c^c> (wtw *k:ananc*, wtz *gananc*)
ins.	կանամբք <kan-am-b-k^c > (wtw *k:anampk*^{h}, wtz *ganampk*^{h})

Podobnie odmienia się rzeczownik տիկին <tikin> „pani" zawierający archaiczny prefiks grzecznościowy *ti-* (gen. dat. loc. տիկնոջ <tiknoj> wtw *t:ik:nocz*, wtz *dignocz*), występujący pierwotnie także w wyrazie տէր <têr> „pan" (< **ti-ayr*), gen. dat. loc. տեառն <tearn> (wtw *t:jarryn*, wtz *djarryn*), nom. pl. տեարք <teark^{c}> (wtw *t:jark^{h}*, wtz *djark^{h}*), por. niżej: <ayr>.

այր <ayr> (wt *ajr*) „mężczyzna", gen. dat. loc. առն <arn> (wt *arryn*), nom. pl. արք <ark^{h}>;

գեղ <gewł> „wieś", wymowa tradycyjna (wschodnia *gjugh*, zachodnia *k^{h}jugh*) oparta jest na późniejszej, poklasycznej obocznej formie գիւղ <giwł>, gen. dat. loc. գեղջ <gełj> (wtw *gechcz*, wtz *k^{h}echcz*);

նու <now> (wt *nu*) „synowa", gen.dat. նուոյ <now-oy> (wt *nywo*), nom. pl. նուք <now-k^{c}> (wt *nuk^{h}*) lub նուանք <now-an-k^{c}> (wt *nywank^{h}*);

տիւ <tiw> „dzień" (w przeciwieństwie do „nocy"), gen. dat. loc. տուընջեան <towənjean> (wtw *t:wyndżjan*, wtz *dwynczjan*).

2. Przymiotnik

2.1. Wiadomości ogólne

Pod względem formalnym przymiotnik był w grabarze bardzo bliski rzeczownikowi. Były wprawdzie sufiksy słowotwórcze charakterystyczne dla przymiotników i różniące je tym samym formalnie od rzeczowników (p. rozdział o słowotwórstwie), jednakże ogół najczęściej używanych przymiotników, niepodzielnych (na etapie języka st. orm.) wewnętrznie pod względem etymologicznym i formalnym, kończył się w swej postaci podstawowej („słownikowej", równej nominatiwowi), tak jak większość rzeczowników, na spółgłoskę, choć istniały także przymiotniki zakończone na samogłoskę, np. բարի <bari> „dobry".

Przymiotnik st. orm. odmieniał się (choć nie zawsze, patrz niżej) przez przypadki analogicznie do rzeczownika, przez dodawanie do postaci podstawowej (nominatiwu) końcówek, w których niekiedy, podobnie jak przy rzeczownikach, widać było ślady pierwotnych, pochodzących z epoki praormiańskiej, sufiksów tworzących tzw. temat, tj. formę wyjściową, do której dodawane były końcówki przypadkowe.

Deklinacja przymiotników st. orm. odbywała się zatem według wzorów znanych także z deklinacji rzeczownika. Istniały np. bardzo archaiczne przymiotniki typu բարձր <barjr> (wtw barcyr, wtz p^{h}arcyr) „wysoki" (spokrewniony z niemieckim *Berg*) odmieniające się w l. poj. według deklinacji heteroklitycznej z gen. dat. loc. na *-u* (a więc: <barjow>), o czym była mowa wyżej (p. także Schmitt: 98).

Tak jak rzeczowniki o tematach na *-o* odmieniały się m.in. st. orm. przymiotniki նոր <nor> „nowy", ջերմ <jerm> „gorący" (ins. sg. <nor-ov>, <jerm-

ov> itd.), a według wzoru znanego z rzeczownikowych tematów na *-i* przymiotniki takie jak երկայն <erkayn> „długi", ճշմարիտ <čšmarit> „prawdziwy" (ins. sg. <erkayn-iw>, <čšmart-iw> itd.), por. Godel: 26. Tak jak przy rzeczownikach, w odmianie przymiotnika st. orm. dochodziło nieraz do redukcji/alternacji samogłosek w związku z przesunięciem akcentu na końcówkę (por. wyżej <čšmarit> ale <čšmart-iw>).

Dany przymiotnik odmieniał się oczywiście stale jednakowo, według odziedziczonego ze stanu praormiańskiego wzorca, a więc niezależnie od typu deklinacyjnego rzeczownika, do którego się (jako przydawka) odnosił (typologicznie podobnie jak np. w języku polskim), np. wspólna odmiana rzeczownika գուն <town> „dom" i stojącego po nim w funkcji przydawki przymiotnika մեծ <mec> „wielki" wyglądała następująco:

l. poj.

nom. acc.	գուն մեծ <town mec> (wtw t:un mec:, wtz dun medz)
gen. dat. loc.	գան մեծի <tan mec-i> (wtw t:an mec:i, wtz dan medzi)
abl.	գանէ մեծէ <tan-ê mec-ê> (wtw t:ane mec:e, wtz dane medze)
ins.	գամբ մեծաւ <tam-b mec-a-w> (wtw t:amb mec:aw, wtz damp^{h} medzaw)

l. mn.

nom.	գունք մեծք <town-k^{c} mec-k^{c} > (wtw t:unk^{h} mec:k^{h} , wtz dunk^{h} meck^{h})
acc. loc.	գունս մեծս <town-s mec-s> (wtw t:unys mec:ys, wtz dunys medzys)
gen. dat. abl.	գանց մեծաց <tan-c^{c} mec-a-c^{c} > (wtw t:anc mec:ac, wtz danc medzac)
ins.	գամբք մեծաւք <tam-b-k^{c} mec-a-w-k^{c} > (wtw t:ampk^{h} mec:afk^{h}/mec:ok^{h} , wtz dampk^{h} medzafk^{h}/medzok^{h}) por. po polsku: *języ<u>k</u> polski*, ale *języ<u>ka</u> polskie<u>go</u>* itd.

W swej podstawowej funkcji przydawki (określenia odnoszącego się do rzeczownika) przymiotnik mógł w języku st. orm. stać zarówno przed jak i po rzeczowniku. Z pozycją przymiotnika w stosunku do rzeczownika wiązało się zagadnienie odmienności lub nieodmienności przymiotnika. I tak: <u>odmieniał się</u> przymiotnik <u>jednosylabowy</u> stojący <u>przed</u> rzeczownikiem oraz każdy przymiotnik, bez względu na liczbę sylab, z jakich się składał, stojący <u>po</u> rzeczowniku. Natomiast <u>nie</u> odmieniał się przez przypadki przymiotnik wielosylabowy (poza kilkoma wyjątkami) stojący <u>przed</u> rzeczownikiem, np. մտերիմ <mterim> „wierny" plus բարեկամ <barekam> „przyjaciel" to w ins. sg. <mterim barekam-a-w> a nie *<mterm-a-w barekam-a-w>.

Przymiotnik st. orm. w funkcji orzecznika (w orzeczeniu imiennym) stał w nominatiwie. Często przy tym występował wówczas na początku zdania szyku: orzecznik + łącznik (copula) + podmiot, np. բարձր է գագաթն <barjr ê gagat^{c}n>, dosłownie: „wysoki jest szczyt", por. Tum.: 240.

2.2. Stopniowanie przymiotników

Stopniowanie przymiotników było w języku st. orm. słabo rozwinięte. Większy stopień nasilenia jakiejś cechy wyrażano przy pomocy środków składniowych i leksykalnych, a nie morfologicznych: przymiotnik st. orm. w znaczeniu stopnia wyższego nie musiał się różnić formalnie od stopnia równego. Np. polskiemu „wyższy od muru" w st. orm. odpowiadało բարձր քան զպարիսպ <barjr k^{c}an z-parisp> (Abr.: 66), dosłownie: „wysoki niż mur". Znaczenie comparatiwu (stopnia wyższego) wynikało z wystąpienia obok przymiotnika prepozycji <k^{c}an> „niż" w połączeniu z rzeczownikiem (w powyższym przykładzie <parisp> „mur") wyrażającym obiekt porównania. Rzeczownik ten stał w acc. określonym przy pomocy przyimka <z-> (pisanego łącznie z rzeczownikiem).

Znaczenie stopnia wyższego nadawał ponadto przymiotnikowi sufiks pochodzenia irańskiego <-a-goyn> (Schmitt: 159), którego pierwotną funkcją było w języku st. orm. wyrażanie wzmocnionego charakteru jakiejś cechy bez wskazywania obiektu porównania, np. հեռագոյն <heŕ-a-goyn> od հեռի <heŕi> „odległy" mogło znaczyć „bardzo odległy, daleki", tak w *Ewangelii* według św. Łukasza (rozdz. 14, w. 32), p. Jensen: 68. Częściej jednak sufiks, o którym mowa, wiązał się ze stopniowaniem, np. գայ զաւրագոյնն քան զիս <gay zawr-a-goyn-n k^{c}an z-is> (Mk 1,7) „nadchodzi potężniejszy ode mnie", p. Schmitt: 159. Forma przymiotnikowa <zawr-a-goyn> „bardzo potężny, potężniejszy" jest tu zaopatrzona w sufigowany „rodzajnik" określony 3 osoby (p. niżej: Zaimek, 5.4.3).

Znaczenie comparatiwu mogły także przymiotnikowi nadawać towarzyszące przysłówki աւելի <aweli>, առաւել <aŕawel> o znaczeniu „bardziej" lub ևս <ews> „jeszcze", np. և ևս չար պատահումն լինի <ew ews č^{c}ar patarowmn lini> (Mk 1,) „i rozdarcie staje się jeszcze gorsze" (dosłownie: „jeszcze złe"), p. Schmitt: 159.

Znaczenie stopnia najwyższego (superlatiwu) uzyskiwał przymiotnik st. orm. w przypadku połączenia przy pomocy prepozycji քան <k^{c}an> „niż, od" z rzeczownikiem poprzedzonym zaimkiem wyrażającym pojęcie „całości", np. մեծ է քան զամենայն բանջարս <mec ê k^{c}an z-amenayn banjar-s> (Mt 13,32) „jest większe niż wszystkie jarzyny" (Schmitt: 159) czyli „największe" (dosłownie: „duże niż wszystkie jarzyny", chodzi o „ziarno gorczycy").

Znaczenie zbliżone do superlatiwu miały także w języku st. orm. przymiotniki poprzedzone przysłówkami կարի <kari>, յոյժ <yoyž>, սաստիկ <sastik>, անհնարին <anhnarin> (Abr.: 66) o znaczeniach: „bardzo, ogromnie, niezwykle,

obficie" itp. oraz composita (złożenia) kopulatywne typu մեծամեծ <mec-a-mec> „bardzo duży" (od: <mec> „duży"), բարձրաբերձ <barjr-a-berj> „bardzo wysoki" (od <barjr> „wysoki"), p. Schmitt: 159.

Znaczenie stopnia wyższego i najwyższego mogły przyjmować tylko przymiotniki wyrażające cechę, która może występować w różnym stopniu nasilenia, a więc np. nie takie jak քառակուսի <k^{c}arakowsi> „czworokątny".

3. Przysłówek

Granica formalna między przymiotnikiem a przysłówkiem nie zawsze jest w grabarze widoczna. Wiele pierwotnych form przymiotnikowych może w zdaniu odnosić się nie do rzeczownika a do czasownika (orzeczenia). Należy je wówczas traktować jako przysłówki na podstawie przynależności znaczeniowej, bez wykładników formalnych. Mamy np. z jednej strony բարձր գագաթն <barjr gagat^{c}n> „wysoki szczyt" (gdzie <barjr> jest przymiotnikiem, przydawką rzeczownika <gagat^{c}n>), a z drugiej – բարձր խաւսի <barjr xawsi> „głośno (dosłownie: wysoko) mówi" (Tum.: 424), gdzie ta sama forma <barjr> ma znaczenie przysłówkowe i odnosi się, jako okolicznik sposobu, do czasownika <xawsi> „mówi" (por. różnicę formalną między obu częściami mowy w języku polskim: *wysoki – wysoko*).

Przysłówki mogą także (rzadziej) odnosić się nie do czasownika lecz do przymiotnika, np. սաստիկ իմաստուն <sastik imastown> „ogromnie (bardzo) mądry" (Abr.: 66). W podobnej funkcji występowały także կարի <kari>, յոյժ <yoyž>, անհնարին <anhnarin> „bardzo, ogromnie, niezwykle" itp. Por. przykład na końcu paragrafu 5.4.3 niżej, s. 81.

Prócz przysłówków tożsamych etymologicznie z przymiotnikami istniały także przysłówki pierwotne, nie związane z przymiotnikami, np. արդ <ard> „teraz", վաղ <vał> „wcześnie", միշտ <mišt> „zawsze", շատ <šat> „dużo" (Tum.: 424).

Grabar posiadał ponadto przysłówki tworzone przy pomocy sufiksów, np. od քաջ <k^{c}aj> „dzielny" – քաջապէս <k^{c}aj-a-pês> „dzielnie" (Tum.: 142). Tutaj sufiks <-a-pês> (pochodzenia irańskiego, Godel: 64) ma jednoznaczną funkcję: przymiotnik przekształca w wyraźnie odrębny przysłówek. Por. także rozdział o słowotwórstwie (sufiksacja).

Ponadto funkcję przysłówkową mogły w grabarze pełnić niektóre skostniałe formy przypadkowe rzeczowników i przymiotników, np. յանձնէ <yanjnê> „spontanicznie, z własnej woli" (Tum.: 425) od անձն <anjn> „osoba" (tu: abl. sg. poprzedzony przyimkiem *i/y-* odpowiadającym polskiemu „od, z"), լիով <liov> „zupełnie, w pełni" (ins. sg. przymiotnika լի <li> „pełny"), Tum.: 425. Niekiedy do formy przypadkowej dodawany był sufiks, np. բոլորովին <bolo-

rovin> „całkiem", ins. sg. od բոլոր <bolor> „cały, wszystek" <bolor-ov> plus sufiks <-in> (Tum.: 425).

Istniały także przysłówki powstałe z przymiotników na drodze reduplikacji, np. արագ արագ <arag arag> „szybko". Za przysłówki można także uważać niektóre grupy wyrazowe typu աւր քան զաւր <awr k^{c}an z-awr> „z dnia na dzień" (Tum.: 427).

4. Liczebnik

4.1.-4.2. Liczebniki główne

4.1. Liczebniki st. orm. są oczywiście rodzime, indoeuropejskie, choć w następstwie skomplikowanego rozwoju fonetycznego, jakiemu uległ język praormiański w stosunku do p.i.e., niektóre formy mało albo wcale (np. <erkow> „dwa") nie przypominają zewnętrznie odpowiedników z innych języków i.e. Wyższe liczebniki (1000, 10 000) są zapożyczone z języków irańskich.

Liczebniki główne:

1 Մի <mi> „jeden"
2 Երկու <erkow> (wtw jerk:u, wtz jergu) „dwa"
3 Երեք <erek^{c}> (wt jerek^{h}> „trzy"
4 Չորք <č^{c}ork^{c} > (wt czork^{h}) „cztery"
5 Հինգ <hing> (wtw hing, wtz hink^{h}) „pięć"
6 Վեց <vec^{c}> (wt wec) „sześć"
7 Եւթն <ewt^{c}n>, późniejsza forma եօթն <eôt^{c}n> (wt jot^{h}yn) „siedem" (por. Abr.: 73)
8 Ութ <owt^{c}> (wt ut^{h}) „osiem"
9 Ինն <inn> (wt inyn) „dziewięć"
10 Տասն <tasn> (wtw t:asyn, wtz dasyn) „dziesięć"
11 Մետասան <metasan> (wtw met:asan, wtz medasan) „jedenaście"
12 Երկոտասան <erkotasan> (wtw jerk:ot:asan, wtz jergodasan) „dwanaście"
13 Երեքտասան <erek^{c}tasan> (wtw jerek^{h}t:asan, wtz jerek^{h}dasan) „trzynaście"
14 Չորեքտասան <č^{c}orek^{c}tasan> (wtw czorek^{h}t:asan, wtz czorek^{h}dasan) „czternaście"
15 Հնգետասան <hngetasan> (wtw hynget:asan, wtz hynk^{h}edasan) „piętnaście"
16 Վեշտասան <veštasan> (wt wesztasan) „szesnaście"
17 Եւթն և տասն <ewt^{c}n ew tasn>, późniejsza forma եօթն և տասն<eôt^{c}n ew tasn> (wtw jot^{h}newt:asyn, wtz jot^{h}newdasyn) „siedemnaście"

18 ութ և տասն <owt^{c} ew tasn> (wtw ut^{h}eft:asyn, wtz ut^{h}ewdasyn) „osiemnaście"
19 ինն և տասն <inn ew tasn> (wtw inneft:asyn, wtz innewdasyn) „dziewiętnaście"
20 քսան <k^{c}san> (wt ksan) „dwadzieścia"
30 երեսուն <eresown> (wt jeresun> „trzydzieści"
40 քառասուն <k^{c}arasown> (wt k^{h}arrasun) „czterdzieści"
50 յիսուն <yisown> (wt hisun) „pięćdziesiąt"
60 վաթսուն <vat^{c}sown> (wt watsun) „sześćdziesiąt"
70 եւթանասուն <ewt^{c}anasown>, późniejsza forma եօթանասուն <eôt^{c}anasown> (wt jot^{h}anasun) „siedemdziesiąt"
80 ութսուն <owt^{c}sown> (wt utsun) „osiemdziesiąt"
90 իննսուն<innsown> (wt innysun) „dziewięćdziesiąt"
100 հարիւր <harewr> lub հարիւր <hariwr> (wt harjur) „sto" (por. Schmitt: 131, Abr.: 74)
200 երկերիւր<erkerewr> lub երկերիւր <erkeriwr> (wtw jerk:erjur, wtz jergerjur) „dwieście"
300 երեքհարիւր <erek^{c}-harewr> lub երեքհարիւր <erek^{c}-hariwr> (wt jerekharjur) „trzysta"
400 չորեքհարիւր <č^{c}orek^{c}-harewr> lub չորեքհարիւր <č^{c}orek^{c}-hariwr> (wt czorekharjur) „czterysta"
500 հինգհարիւր <hing-harewr> lub հինգհարիւր <hing-hariwr> (wt hinkharjur) „pięćset"
600 վեցհարիւր <vec^{c}-harewr> lub վեցհարիւր <vec^{c}-hariwr> (wt wecharjur) „sześćset"
700 եւթնհարիւր <ewt^{c}n-harewr>, եօթնհարիւր <eôt^{c}n-harewr> lub եւթնհարիւր <ewt^{c}n-hariwr>, եօթնհարիւր <eôt^{c}n-hariwr> (wt jot^{h}ynharjur) „siedemset"
800 ութհարիւր <owt^{c}-harewr> lub ութհարիւր <owt^{c}-hariwr> (wt utharjur) „osiemset"
900 իննհարիւր <inn-harewr> lub իննհարիւր <inn-hariwr> (wt inynharjur) „dziewięćset"
1000 հազար <hazar> „tysiąc" (zapożyczenie irańskie, Schmitt: 132)
10 000 բեւր <bewr> lub բիւր <biwr> (wtw bjur, wtz p^{h}jur) „dziesięć tysięcy" (Schmitt: 132).

Liczebniki złożone typu „dwadzieścia jeden" itd. powstawały przy użyciu spójnika <ew> wymawianego tradycyjnie [jew] , np. քսան և մի <k^{c}san ew mi> (wt ksan jew mi) „dwadzieścia jeden".

4.2. Liczebniki w funkcji przydawki (określenia rzeczownika) mogły stać przed lub po rzeczowniku, do którego się odnosiły i często (choć nie zawsze)

zgadzały się z nim w zakresie liczby (<mi> „jeden" tylko z l. poj., pozostałe – często z l. mn.), a częściowo także przypadka (Schmitt: 128).

Liczebniki od „jeden" do „cztery" miały wszystkie formy przypadków, wyższe – tylko niektóre. Liczebnik մի <mi> „jeden" odmieniał się jak tematy rzeczownikowe na *-o* (oczywiście tylko w l. poj.), wykazując przy tym przez analogię do niektórych zaimków końcówkę *-um w* datiwie:

nom. acc.	մի <mi>
gen.	միոյ <mi-oy> lub միոջ <mi-oj> (wt mi-o, mi-ocz)
dat. loc.	միումմ <mi-owm> lub միոջ <mi-oj> (wt mi-um, mi-ocz)
abl.	միոյ<mi-oy> lub միոջէ <mi-oj-ê> (wt mi-o, mi-ocze)
ins.	միով <mi-ov> (wt mi-ow)

Liczebnik երկու <erkow> „dwa" odmieniał się tylko w liczbie mnogiej według wzoru odmiany (rzeczownikowej) tematów na *-u*:

nom.	երկու <erkow> (wtw jerk:u, wtz jergu)
acc. loc.	երկուս <erkow-s> (wtw jerk:us, wtz jergus>
gen. dat. abl.	երկուց <erkow-c^{c} > (wtw jerk:uc, wtz jerguc)
ins.	երկուք <erkow-k^{c} > (wtw jerk:uk^{h} , wtz jerguk^{h})

Liczebniki երեք <erek^{c}> „trzy" i չորք <č^{c}ork^{c}> „cztery" należały do tematów na *-i* i odmieniały się następująco:

nom.	երեք <er-e-k^{c}> (wt jerek^{h}), չորք <č^{c}or-k^{c} > (wt czork^{h})
acc. loc.	երիս <er-i-s> (wt jeris), չորս <č^{c}or-s> (wt czors)
gen. dat. abl.	երից <er-i-c^{c}> (wt jeric), չորից <č^{c}or-i-c^{c}> (wt czoric)
ins.	երիւք <er-i-w-k^{c}> (wt jerifk^{h}, jerjuk^{h}), չորիւք <č^{c}or-i-w-k^{c}> (wt czorifk^{h}, czorjuk^{h})

Przykład zgodności liczebnika z rzeczownikiem w zakresie liczby i przypadka: մարդք երեք <mard-k^{c} er-e-k^{c} > (wt martk^{h} jerek^{h}) „troje ludzi" (<mard> „człowiek"), մարդոց երից <mard-o-c^{c} er-i-c^{c} > (wt mart^{h}oc jeric) „trojga ludzi" (Tum.: 270).

Liczebnik հինգ <hing> „pięć" mógł się odmieniać (nie wszystkie przypadki są poświadczone) według deklinacji rzeczowników o tematach na *-i* lub *-a*. Liczebniki վեց <vec^{c}> „sześć" i ութ <owt^{c}> „osiem" – według tematów na *-i*, natomiast ևթն, եօթն <ewt^{c}n, eôt^{c}n> mógł się odmieniać według tematów na *-n* (gen. dat. abl. ewt^{c}anc^{c}, eôt^{c}anc^{c}; ins. ewt^{c}ambk^{c}, eôt^{c}ambk^{c}). Liczebnik ինն <inn> „dziewięć" – według tematów na *-i* lub *-n*, a տասն <tasn> „dziesięć" – tylko według tematów na *-n* (gen. dat. abl. <tasanc^{c}>, ins. <tasambk^{c}>), przy

czym istniała też możliwość odmiany według wzoru l. poj. (!): gen. dat. <tasin>, ins. <tasamb> (Schmitt: 130).

Nie tylko տասն <tasn> „dziesięć", ale także pozostałe liczebniki od „pięć" do „dziewięć" (z wyjątkiem „siedem") mogły się odmieniać jak rzeczowniki w l. poj. o tematach na *-i* (narzędniki miały wówczas odpowiednio postaci: <hng-i-w>, <vec^{c}-i-w>, <owt^{c}-i-w>, <ənn-i-w> (Abr.: 75). Liczebniki oznaczające dziesiątki (քսան <k^{c}san> itd.) odmieniają się jak rzeczowniki o tematach na *-i* (Tum.: 266). W liczebnikach złożonych (typu „dwadzieścia jeden" itd.) odmiana obejmowała albo oba człony, albo tylko ostatni (Tum.: 268).

Liczebniki հարևր <harewr>, հարիւր <hariwr> „sto", հազար <hazar> „tysiąc" i բևր <bewr>, բիւր <biwr> „dziesięć tysięcy" mogły być też traktowane (podobnie jak w języku polskim) jak wyrazy określane. Odnoszące się do nich rzeczowniki były wówczas formalnie ich przydawkami i stały w genetiwie (Schmitt: 128). Sam liczebnik հարևր, հարիւր <harewr, hariwr> odmieniał się przez przypadki jak tematy na *-o*, հազար <hazar> – jak tematy na *-a*, natomiast բևր, բիւր <bewr, biwr> – jak tematy na *-u* (Abr.: 77-78).

4.3. Liczebniki porządkowe

Liczebnik առաջին <arajin> (wt arraczin) „pierwszy" nie wiązał się etymologicznie z <mi> „jeden", lecz był derywatem rzeczownika առաջ <araj> (wt arracz) „przód". Odmieniał się jak tematy rzeczownikowe na *-o*. Dalsze formy powstawały przy użyciu sufiksu <-rord> (od „dwóch" do „czterech") lub <-e-rord> (poczynając od „pięciu") dodawanego do pierwiastka liczebnika głównego:

երկրորդ <erk-rord> (wtw jerk:rort^{h}, wtz jergrort^{h}) „drugi"
երրորդ <er-rord> (wt jer-rort^{h}) „trzeci"
չորրորդ <č^{c}or-rord> (wt czor-rort^{h}) „czwarty"
հինգերորդ <hing-e-rord> (bez redukcji /i/, wtw hingerort^{h}, wtz hink^{h}erort^{h}) „piąty"
վեցերորդ <vec^{c}-e-rord> (wt wecerort^{h}) „szósty" itd.

Liczebniki porządkowe z sufiksem <-(e)rord> odmieniały się tak jak rzeczowniki o tematach na *-a* (Abr.: 80).

4.4. Inne formacje liczebnikowe

Istniały jeszcze w grabarze dalsze formacje liczebnikowe:

collectiva z sufiksami <-k^{c}ean>, <-k^{c}in>, <-eak>, np. երկոքին <erko-k^{c}in> (wtw jerk:ok^{h}in, wtz jergok^{h}in) lub երկոքեան <erko-k^{c}ean> (wtw jerk:ok^{h}jan, wtz jergok^{h}jan) „dwaj, dwie, dwoje", հարիւրեակ <hariwr-eak> (wtw harjurjak:, wtz harjurjag) „setka",

multiplicativa z sufiksami <-kin, -krkin, -(a)-patik>, np. հինգկրկին <hing-krkin> (wtw hinkk:yrk:in, wtz hinggyrgin) „pięciokrotny", հարիւրապատիկ <ha-riwr-a-patik> „stokrotny",

iterativa z sufiksami <-ic^{c}s, -(e)-kin>, np. երիցս <er-ic^{c}s> (wt jericys) „trzykrotnie, trzy razy",

distributiva z reduplikacją: մի մի <mi mi> „po jednym, pojedynczo" (Schmitt: 132).

5. Zaimek

5.1. Zaimki osobowe

W porównaniu z nomen (rzeczownik i przymiotnik) zaimek st. orm., w szczególności osobowy, zachował większe zróżnicowanie formalne w zakresie form przypadkowych. Istnieją tu odrębne formy genetiwu (w nominach gen. = dat.), a zaimek pierwszej osoby l. poj. rozróżnia aż sześć odrębnych form przypadkowych (tylko loc. = acc.).

W funkcji zaimka 3. osoby l. poj. i mn. występują zaimki wskazujące (p. niżej, 5.4).

Zaimki osobowe odmieniają się następująco (gen. miał znaczenie zaimka dzierżawczego):

1 os. l. poj.	
nom.	ես <es> (wt jes) „ja"
acc. loc.	իս <is>
gen.	իմ <im> „mój"
dat.	ինձ <inj> (wtw indz, wtz inc)
abl.	ինէն <inên> (wt inen)
ins.	ինև <inew> (wt inew)
1 os. l. mn.	
nom.	մեք <mek^{c} > (wt mek^{h}) „my"
dat. acc. loc.	մեզ <mez>
gen.	մեր <mer> „nasz"
abl.	մէնջ <mênj> (wtw mendż, wtz mencz)
ins.	մև ք <mewk^{c} > (wt mefk^{h})
2 os. l. poj.	
nom.	դու <dow> (wtw du, wtz t^{h}u) „ty"
dat. acc. loc.	քեզ <k^{c}ez>
gen.	քո <k^{c}o> (wt k^{h}o) „twój"
abl.	քէն <k^{c}ên> (wt k^{h}en)
ins.	քև <k^{c}ew> (wt k^{h}ew)

2 os. l. mn.

nom.	դուք <dowk^{c}> (wtw duk^{h}, wtz t^{h}uk^{k}) „wy"
dat. acc. loc.	ձեզ <jez> (wtw dzez, wtz cez)
gen.	ձեր <jer> (wtw dzer, wtz cer) „wasz"
abl.	ձէնջ <jênj> (wtw dzendż, wtz cencz)
ins.	ձեւք <jewk^{c}> (wtw dzefk^{h}, wtz cefk^{h})

Podobnie jak przed rzeczownikami, również przed zaimkami (osobowymi i innymi) często stały, w niektórych przypadkach zależnych, przyimki (patrz wyżej, D 1.1), np. acc. zaimka ես <es> „ja" to w praktyce przeważnie զիս <z-is> z przyimkiem <z->, a abl. յինէն <y-inên> z przyimkiem i-, który przed nagłosową samogłoską i- formy <inên> stawał się spółgłoską (i->y-) wymawianą dziś tradycyjnie h- (h-inen „ode mnie").

5.2. Zaimek zwrotny, zaimek <ink^{c}n>, zaimki wzajemne

W funkcji analogicznej do zaimków osobowych występowały także zaimki: zwrotny իւր <iwr>, intensyfikująco-zwrotny ինքն <ink^{c}n> oraz wzajemne միմեանս <mimeans>, իրեարս <irears>.

Zaimek zwrotny (polskie „swój, siebie, sobie, sobą") odmieniał się następująco (bez nom. i acc. sg.):

l. poj.

gen. dat. loc.	իւր <iwr> (wt jur) „swój, (w) sobie"
abl.	իւրմէ <iwr-m-ê> (wt jurme) „od siebie"
ins.	իւրև, իւրեաւ, իւրեամբ <iwr-ew, iwr-eaw, iwr-eamb> (wtw jurew, jurjaw, jurjamb, wtz ... jurjamp^{h}) „sobą"

l. mn.

nom.	իւրեանք <iwr-ean-k^{c}> (wt jurjank^{h}) (w znaczeniu „oni sami, one same")
acc. loc.	իւրեանս <iwr-ean-s> (wt jurjanys) „(samych) siebie, (w samych) sobie"
gen. dat. abl.	իւրեանց <iwr-ean-c^{c}> (wt jurjanc) „swój, (samym) sobie, od (samych) siebie"
ins.	իւրեամբք <iwr-eam-b-k^{c} > (wt jurjampk^{h}) „(samymi) sobą"

Forma nom. l. mn. իւրեանք <iwreank^{c}> miała faktycznie znaczenie nie zwrotne, lecz intensyfikujące, jak ինքեանք <ink^{c}eank^{c}> „oni sami, one same". Forma genetiwu miała, podobnie jak w zaimkach osobowych, znaczenie dzierżawcze „swój".

Zaimek ինքն <ink^{c}n> (wt ink^{h}yn) miał znaczenie zarówno intensyfikujące (polskie „sam") jak i zwrotne, toteż jego forma accusatiwu, z przyimkiem z-

nadającym dopełnieniu bliższemu określoność, uzupełniała paradygmat zaimka zwrotnego իւր <iwr>. Oto odmiana zaimka ինքն <ink^{c}n> „on sam, ona sama":

l. poj.

nom.	ինքն <ink^{c}n> (wt ink^{h}yn)
gen. dat. loc.	ինքեան<ink^{c}-ea-n) (wt ink^{h}jan)
abl.	ինքենէ<ink^{c}-e-n-ê> (wt ink^{h}ene)
ins.	ինքեամբ <ink^{c}-ea-m-b> (wtw ink^{h}jamb, wtz ink^{h}jamp^{h})

l. mn.

nom.	ինքեանք <ink^{c}-ea-n-k^{c}> (wt ink^{h}jank^{h})
acc. loc.	ինքեանս <ink^{c}-ea-n-s> (wt ink^{h}janys)
gen. dat. abl.	ինքեանց <ink^{c}-ea-n-c^{c}> (wt ink^{h}janc)
ins.	ինքեամբք <ink^{c}-ea-m-b-k^{c}> (wt ink^{h}jampk^{h})

Dla wyrażenia zwrotności (zgodność osoby dopełnienia z osobą podmiotu) *grabar* posługiwał się także rzeczownikiem անձն <anjn> (wtw andzyn, wtz ancyn) „osoba" w połączeniu z odpowiednim zaimkiem dzierżawczym, np. յայտնեաց զանձն իւր <yaytneac^{c} z-anjn iwr> (wtw hajtnjac zandzyn jur, wtz hajdnjac zancyn jur) „objawił samego siebie" (J 21,1) dosłownie „objawił osobę swoją" (Jensen: 78).

Zaimki wzajemne to միմեանս <mimeans> i իրեարս <irears> znaczące „wzajemnie, nawzajem". Dysponowały następującymi formami fleksyjnymi:

acc.	միմեանս <mimeans> (wt mimjanys), իրեարս <irears> (wt irjarys)
gen. dat. abl.	միմեանց <mimeanc^{c}> (wt mimjanc), իրերաց <irerac^{c} > (wt irerac)
ins.	միմեամբք <mimeambk^{c}> (wt mimjampk^{h}), իրերաւք <irerawk^{c}> (wt irerafk^{h}, irerok^{h}).

5.3. Zaimki dzierżawcze

Zaimki dzierżawcze wywodziły się z form genetiwu zaimków osobowych. Funkcję dzierżawczą mógł także pełnić zaimek zwrotny իւր <iwr>, pl. իւրեանց <iwreanc^{c}>, który w genetiwie miał znaczenie odpowiadające polskiemu „swój". Formy te, oderwane od pierwotnego paradygmatu, z którego pochodziły, miały swą własną odmianę przez przypadki nawiązującą do rzeczownikowych tematów na *-o* (Schmitt: 118), ale wykazywały przy tym rzadką końcówkę dat. loc. sg. *-um* <-owm>. Ta ostatnia miała z czasem bardzo się rozpowszechnić. Obecnie jest uogólnioną końcówką locatiwu w języku wschodnioormiańskim.

Przykład odmiany zaimka dzierżawczego 1 os. sg.

l. poj.

nom. acc.	իմ <im> „mój"
gen.	իմոյ <im-oy> (wt imo)
dat. loc.	իմում <im-owm> (wt imum)
abl.	իմմէ <im-m-ê> (wt imme)
ins.	իմով <im-ov> (wt imow)

l. mn.

nom.	իմք <im(-k^c)> (wt im, imk^h)
acc. loc.	իմս <im-s> (wt imys)
gen. dat. abl.	իմոց <im-o-c^c> (wt imoc)
ins.	իմովք <im-ov-k^c> (wt imofk^h)

5.4. Zaimki wskazujące

Tak samo jak nomen, również zaimek (w tym oczywiście i formy wskazujące) nie znał w grabarze kategorii rodzaju. Natomiast, inaczej niż to miało miejsce w większości języków i.e. ale podobnie do łaciny, st. orm. zaimki wskazujące wykazywały związek z kategorią osoby (!). I tak, formy zawierające:

I. spółgłoskę „s" (paralelną etymologicznie do polskiego „ś" w zwrocie „do siego roku") wyrażały związek z 1. osobą: այս <ays>, սա <sa> „ten (ta, to) przy mnie, przy nas", por. łacińskie *hic, haec, hoc*

II. spółgłoskę „d" (spokrewnioną z polskim „t" w zaimkach „ten, ta, to") wyrażały związek z 2. osobą: այդ <ayd>, դա <da> „ten (ta, to) przy tobie, przy was", por. łacińskie *iste, ista, istud*

III. spółgłoskę „n" (paralelną do polskiego „n" w „on, ona, ono") wyrażały związek z 3. osobą lub znajdowanie się w dalszej odległości od rozmówców: այն <ayn>, նա <na> „ten (ta, to) przy nim, przy niej, przy nich lub szerzej: znajdujący się poza zasięgiem uczestników dialogu, tamten (tamta, tamto)", por. łacińskie *ille, illa, illud.*

Oto przykład użycia zaimka wskazującego 2 os. դա է որդի իմ սիրելի <da ê ordi im sireli> (wtw da-j-e wort^{h}i im sireli, wtz t^{h}a...) „ten (to) jest mój syn umiłowany" (Mt 3,17). Forma zaimka wskazującego դա <da> informuje (w kontraście do *<sa>), iż chodzi tu o Chrystusa znajdującego się wśród ludzi nad rzeką Jordan będących dla autora owych słów, Boga Ojca z niebios, drugą osobą, odbiorcą wypowiedzi (= ten znajdujący się w tej chwili wśród was).

5.4.1.-5.4.2. Wiadomości ogólne

5.4.1. Formy այս <ays>, այդ <ayd>, այն <ayn> były zaimkami wskazującymi przede wszystkim przymiotnymi, tj. pełniącymi funkcję przydawki. Miały dwa częściowo różniące się od siebie wzorce odmiany, których wybór zależał od pozycji w stosunku do rzeczownika. Przed rzeczownikiem zaimek wskazujący odmieniał się następująco:

l. poj.

nom. acc.	այս <ay-s> (wt ajs) „ten (ta, to) przy mnie, przy nas"
gen.	այսր <ay-s-r> (wt ajsyr)
dat. loc.	այսմ <ay-s-m> (wt ajsym)
abl.	այսմ <ay-s-m> lub այսմանէ <ay-s-m-an-ê> (wt ajsym, ajsmane)
ins.	այսու <ays-ow> (wt ajsu)

l. mn.

nom.	այսք <ay-s-k^{c} > (wt ajsk^{h})
acc. loc.	այս <ay-s-s> (wt ajsys)
gen. dat. loc.	այց <ay-s-c^{c}> (wt ajsc)
abl.	այց <ay-s-c^{c}> lub այցանէ <ay-s-c^{c}-an-ê> (wt ajsc, ajscane)
ins.	այսու<u>ք</u> <ay-s-ow-k^{c}> (wt ajsuk^{h})

Analogiczne formy, różniące się tylko podstawieniem „d" lub „n" w miejsce „s", przybierały w odmianie przez przypadki zaimki այդ <ayd> i այն <ayn>, a więc np. gen. sg. այդր <ay-d-r>, այնր <ay-n-r> itd. (Schmitt: 121).

Natomiast po rzeczowniku zaimek wskazujący odmieniał się nieco inaczej, z dodatkiem przyrostka *-ik*:

l. poj.

nom. acc.	այս <ay-s> (wt ajs)
gen.	այսորիկ <ay-so-r-ik> (wtw ajsorik:, wtz ajsorig)
dat. loc. abl.	այսմիկ <ay-s-m-ik> (wtw ajsmik:, wtz ajsmig)
ins.	այսուիկ <ay-s-ow-ik> (wtw ajswik:, wtz ajswig)

l. mn.

nom.	այսքիկ <ay-so-k^{c}-ik> (wtw ajsok^{h}ik:, wtz ajsok^{h}ig)
acc. loc.	այսսիկ <ay-so-s-ik> (wtw ajsosik:, wtz ajsosig)
gen. dat. abl.	այցիկ <ay-so-c^{c}-ik> (wtw ajsocik:, wtz ajsocig)
ins.	այսքի<u>ք</u> <ay-so-k^{c}-iw-k^{c}> (wt ajsok^{h}ifk^{h}, ajsok^{h}juk^{h})

Analogicznie: այդ <ay-d>, gen. այդորիկ <ay-do-r-ik>; այն <ay-n>, gen. այնորիկ <ay-no-r-ik> itd.

Uwaga! Rzeczownik, po (!) którym stał odnoszący się do niego zaimek wskazujący, przybierał odpowiedni zaimek sufigowany (p. niżej, 5.4.3.): -s, -d, -n, np. տուն այս <town-s ay-s> (wtw t:unys ajs, wtz dunys ajs) „dom ten", gen. տան այսորիկ <tan-s ay-so-r-ik> (wtw t:anys ajsorik:, wtz danys ajsorig) „domu tego" w odróżnieniu od: այս տուն <ay-s town> (wtw ajs t:un, wtz ajs dun) „ten dom", gen. այսր տան <ay-s-r tan> (wtw ajsyr t:an, wtz ajsyr dan) „tego domu".

Zaimki wskazujące ays, ayd, ayn pełnią głównie funkcję przydawki przy rzeczowniku, ale mogą także być użyte samodzielnie w funkcji analogicznej do rzeczownika, np. այս է մարմին իմ <ays ê marmin im> „to jest ciało moje" (Mt 26,26). W zdaniu tym <ays> jest zaimkiem rzeczownym w funkcji podmiotu zdania.

5.4.2. Natomiast zaimki wskazujące սա <sa>, դա <da>, նա <na> są zaimkami wyłącznie rzeczownymi, anaforycznymi (odnoszą się do osób lub rzeczy wymienionych w tekście wcześniej). Uzupełniają paradygmat zaimków osobowych. Zaimki te odmieniają się następująco (na przykładzie zaimka 1 osoby):

l. poj.	
nom. acc.	սա <s-a> „ten, ta, to; on, ona, ono (przy mnie, przy nas)"
gen.	սորա <so-r-a>
dat. loc.	սմա <s-m-a> (wt s[y]ma)
abl.	սմանէ <s-m-an-ê> (wt s[y]mane)
ins.	սովաւ <so-v-a-w> (wt sowaw)
l. mn.	
nom.	սոքա <so-k^{c}-a> (wt sok^{h}a)
acc. loc.	սոսա <so-s-a>
gen. dat.	սոցա <so-c^{c}-a> (wt soca)
abl.	սոցա <so-c^{c}-a> lub սոցանէ <so-c^{c}a-n-ê> (wt soca, socane)
ins.	սոքաւք <so-k^{c}-aw-k^{c}> (wt sok^{h}afk^{h}, sok^{h}ok^{h})

Analogicznie odmieniają się: դա <d-a> „ten, ta, to; on, ona, ono (przy tobie, przy was)" oraz նա <n-a> „tamten, tamta, tamto; on, ona, ono", a więc np. դա <d-a>, gen. դորա <do-r-a>; նա <n-a>, gen. նորա <no-r-a> itd. W funkcji zaimka osobowego 3 osoby („on, ona, ono") najczęściej występuje zaimek նա <na>, Schmitt: 117.

5.4.3.-5.4.4. Zaimki wskazujące sufigowane

5.4.3. Zaimki wskazujące sufigowane *-s*, *-d*, *-n*, tradycyjnie wymawiane po spółgłoskach: [-ys, -yd (z. orm. -yt^{h}), -yn] (ptp), pełniły w języku st. orm. funkcję wykładnika kategorii określoności. Były zatem odpowiednikami angielskiego przedimka *the*, francuskich rodzajników *le*, *la* i niemieckich *der*, *die*, *das*, z tą różnicą, że 1. nie wyrażały rodzaju (podobnie jak angielskie *the*), natomiast 2. wyrażały związek z osobą: *-s* z pierwszą, *-d* z drugą, *-n* z trzecią. Ów związek z osobą miał charakter „lokalny" (Jensen: 164), tj. związany z miejscem, a nie z przynależnością (jak to ma miejsce w nowoormiańskim, gdzie zaimki, o których mowa, mają znaczenie dzierżawcze). A więc np. քոյրդ իմ <k^{c}oyr-d im> (wtw k^{h}ujryd im, wtz k^{h}ujryt^{h} im) znaczyło w grabarze „moja <im> siostra <k^{c}oyr> (wt k^{h}ujr) przy tobie <-d>"; զծառայս քո <z-caŕay-s k^{c}o> (wtw ysc:arrajs k^{h}o, wtz yzdzarrajs k^{h}o) znaczyło: „twojego <k^{c}o> sługę (acc. rzeczownika <caŕay> okre-

ślony przez przyimek *z-*) tutaj, przy mnie"; przykłady za Jensenem (str. 164) z *Ewangelii* według św. Łukasza (10,40 i 2,29).

Zaimki sufigowane *-s*, *-d*, *-n* w wyżej wymienionej funkcji (użyte jako „rodzajniki" określone) mogły się odnosić niekiedy do całego zdania podrzędnego i stały wówczas po jego pierwszym wyrazie, nawet jeśli był to czasownik (!), p. Jensen: 209. Przykład: ...որ սիրենն զձեզ <...or siren-n z-jez> (wtw wor sirenyn yzdzez, wtz ... yscez) „...którzy miłują was" (Mt 5,46). „Rodzajnik" 3 osoby *-n* jest tutaj dodany do formy czasownikowej <siren> „miłują".

W przypadku gdy rzeczownik (określony) miał przed sobą przydawkę przymiotną, zaimek *-s*, *-d*, *-n* był dodawany do przymiotnika, np. (za Jensenem: 82) զնորն Երուսաղէմ <z-nor-n Erowsałêm> (wt yznoryn jerusaghem) „nową Jerozolimę". Jak już o tym była mowa wyżej (D 1.1 i 5.1), wykładnikiem określoności w accusatiwie użytym w funkcji dopełnienia bliższego był także przyimek *z-* (tzw. nota accusativi).

Wykładnika nieokreśloności język st. orm. w zasadzie nie posiadał. W zbliżonym znaczeniu występował liczebnik մի <mi> „jeden", np. ի լեառն մի բարձր յոյժ <i leaṙn mi barjr yoyž> (wtw i ljarryn mi barcyr hujż) „na pewną (dosłownie: jedną) górę bardzo <yoyž> wysoką <barjr>" (Mt 4,8).

5.4.4. Przez połączenie form *so-, *do-, *no- z sufiksem *-in (por. Schmitt: 122) powstały zaimki podkreślające identyczność: սոյն <soyn> „ten sam (przy mnie, przy nas)", դոյն <doyn> „ten sam (przy tobie, przy was)", նոյն <noyn> „ten sam" (bez związku z 1 i 2 osobą).

Odmiana tych form wygląda następująco (na przykładzie zaimka związanego z 1 osobą):

l. poj.	
nom. acc.	սոյն <so-yn> (wt sujn) „ten sam (przy mnie, przy nas)"
gen.	սորին <so-r-in>
dat. loc. abl.	սմին <s-m-in> (wt s[y]min)
ins.	սովին <so-v-in> lub սովիմբ <so-v-im-b> (wtw sowin, sowimb, wtz ... sowimp^{h})
l. mn.	
nom.	սոքին <so-k^{c}-in> (wt sok^{h}in)
acc. loc.	սոսին <so-s-in>
gen. dat. abl.	սոցին <so-c^{c}-in> (wt socin)
ins.	սոքիմբք <so-k^{c}-im-b-k^{c}> (wt sok^{h}impk^{h})

Analogicznie: դոյն <do-yn>, gen. դորին <do-r-in>; նոյն <no-yn>, gen. նորին <no-r-in> itd.

5.5. Zaimki pytajne i względne

Głównie pytajne znaczenie (rzadziej względne) miały zaimki rzeczowne ⱁⱔ <ov> (wt bez protetycznego „w": *ow*) „kto" (forma oboczna: ⱀ <o> jest dziś wymawiana [*wo*]) i ⵇⵀ <zi> „co" (forma oboczna: ⵇⵀⵓⵣ <zinč^{c}>). Odmieniały się następująco (bez form intrumentalu):

l. poj.

nom. acc.	ⱁⱔ <ov>, ⵁ <o> (wt ow, wo) „kto, kogo"
gen.	ⱁⵊⵔ <oyr> (wt ujr) „czyj"
dat. loc.	ⱁⵍⵎ <owm> (wt um) „komu, w kim"
abl.	ⱁⵍⵎⵑ <owm-ê> (wt ume) „od kogo"

Zaimek „kto" miał w grabarze także formy l. mn.:

l. mn.

nom.	ⱁⵊⵒ <oyk^{c}> (wt ujk^{h})
acc. loc.	ⱁⵊⵓ <oys> (wt ujs)
gen. dat. abl.	ⱁⵊⵖ <oyc^{c}> (wt ujc)

Brakujące formy narzędnika uzupełniano formami zaimka ⱀⵔ <or> „który" (p. niżej).

Tematem zaimka pytajnego (rzadziej względnego) dotyczącego rzeczy (polskie „co") było pierwotnie samo */i/* , wtórnie także */inč^{c}/*. Ponieważ pytania o rzeczy najczęściej dotyczyły funkcji składniowej dopełnienia (obiekt działania ludzkiego czy jego obserwacji itd.), forma accusatiwu, charakteryzująca się przyimkiem *z-* nadającym dopełnieniu bliższemu określoność, została przeniesiona także do nominatiwu:

l. poj.

nom. acc.	ⵇⵀ <z-i>, ⵇⵀⵓⵣ <z-inč^{c}> (wt zi, zincz) „co"
gen.	ⵄⵔ <êr> (wt er)
dat. loc.	ⵀⵎ <im>, ⵀⵀⵎ <him>
abl.	ⵀⵎⵑ <im-ê> (wt ime)
ins.	ⵀⵍ <iw> (wt iw)

Liczby mnogiej zaimek ten nie posiadał (Schmitt: 124).

Zaimek pytajny przymiotny ⱀⵔ <or> „który" mógł w *grabarze*, podobnie jak w języku polskim, występować także w znaczeniu zaimka względnego: „(ten) który". Odmieniał się następująco:

l. poj.

nom. acc.	ⱀⵔ <or> (wt wor) „który"

gen.	որոյ <or-o-y> (wt woro)
dat. loc.	որում <or-owm> (wt worum)
abl.	որմէ <or-m-ê> (wt worme)
ins.	որով <or-o-v> (wt worow)
l. mn.	
nom.	որք <or-k^{c} > (wt work^{h})
acc. loc.	որս <or-s> (wt worys)
gen. dat. abl.	որոց <or-o-c^{c}> (wt woroc)
ins.	որովք <or-o-v-k^{c}> (wt worofk^{h})

W znaczeniu nom. acc. i loc. pl. mogły stać odpowiednie formy liczby pojedynczej (Schmitt: 123). Przykłady: որ <or> jako zaimek pytajny – ո՞ր պատուիրան է առաջին <or patowiran ê arajin ?> (wtw wor p:at:wiran e arraczin, wtz ... badwiran ...) „które przykazanie jest pierwsze?" (Mk 12,28), jako zaimek względny – Յուդա ... որ էր ի թուոյ երկոտասանից <Yowda ... or êr i t^{c}owoy erkotasanic^{c}-n> (wtw Hut^{h}a ...wor er i t^{h}ywo jerk:ot:asanicyn, wtz ... jergodasanicyn) „Judasz... który był z liczby dwunastu" (Łk 22,3) z „rodzajnikiem" określonym <-n> po genetiwie liczebnika „dwanaście" oraz երանի այնոցիկ որ սուրբ են սրտիւք <erani aynoc^{c}ik or sowrb en srtiwk^{c}> (wtw jerani ajnocik: wor surp^{h} en syrt:ifk^{h}/syrt:juk^{h} , wtz ...ajnocig ... syrdifk^{h}/syrdjuk^{h}) „błogosławieni czystego serca", dosłownie „błogosławione (w sensie: błogosławieństwo) owym, którzy są czyści sercami" (Mt 5,8).

5.6. Zaimki nieokreślone

Do osób odnosiły się formy ոմն <omn> i ոք <ok^{c}>. Odmieniały się następująco:

l. poj.	
nom. acc.	ոմն <omn> (wt womyn) „ktoś"
gen.	ուրումն <owrowmn> (wt urumyn)
dat. loc.	ումեմն <owmemn> (wt umemyn)
abl.	ումեմնէ <owmemnê> (wt umemne)
ins.	ոմամբ <omamb> (wtw womamb, wtz womamp^{h})
l. mn.	
nom.	ոմանք <omank^{c}> (wt womank^{h})
acc. loc.	ոմանս <omans> (wt womanys)
gen. dat. abl.	ոմանց <omanc^{c}> (wt womanc)
ins.	ոմամբք <omambk^{c}> (wt womampk^{h})

Drugi zaimek ոք <ok^{c}> nie posiadał form l. mn. ani narzędnika (Schmitt: 125):

l. poj.

nom. acc.	ոք <ok^{c}> (wt wok^{h}) „ktoś”
gen.	ուրուք <owrowk^{c}> (wt uruk^{h})
dat. loc.	ումեք <owmek^{c}> (wt umek^{h})
abl.	ումեքէ <owmek^{c}ê> (wt umek^{h}e)

Do rzeczy odnosiły się zaimki իմն <imn>, իք <ik^{c}> „coś”. W tym samym znaczeniu (nieokreślonym) mógł także występować zaimek pytajny ինչ <inč^{c}> „co”. Forma <imn> (wt imyn) występowała w nom. i acc. sg.; w abl. sg. było <imemnê>. Forma nominatiwu <ik^{c}> występowała tylko w połączeniu ze skróconą partykułą przeczącą <č^{c}-> i miała znaczenie predykatywne: չիք <č^{c}-ik^{c}> (wt czik^{h}) „nie ma” (verbum existentiae) lub „nie jest” (copula), np. չիք ինչ ծածուկ <č^{c}-ik^{c} inč^{c} cacowk> (wtw czik^{h} incz c:ac:uk:, wtz ... dzadzug) „nie ma niczego ukrytego”, dosłownie: „nie ma czegoś ...” (Łk 8,17); ուսեալ բնաւ չիք <owseal bnaw č^{c}-ik^{c}> (wtw usjal bynaw czik^{h} , wtz ...p^{h}ynaw...) „bynajmniej nie jest uczony” (J 7,15), gdzie <ows-eal> to participium perfecti od <ows-an-i-m> „uczę się”. Oba przykłady pochodzą z gramatyki Jensena (str. 88).

Przypadki zależne od <ik^{c}> (accusatiwu nie było) miały następujące formy: gen. <irik^{h}>, dat. loc. <imik^{c}>, abl. <imek^{c}(ê)>, ins. <iwik^{c}> (Schmitt: 126).

5.7. Zaimki zbiorowe

H. Jensen (89-90) określa je terminem *pronomen collectivum*. Należą tu następujące formy: ամենայն <amen-ayn> „każdy”, gen.dat. <amen-ayn-i>; իւրաքանչիւր <iwrak^{c}anč^{c}iwr> (wt jurak^{h}anczjur) „każdy”; բոլորեքեան <bolorek^{c}e-an> (wtw bolorek^{h}jan, wtz p^{h}olorek^{h}jan) obok բոլորեքին <bolorek^{c}in> oraz ամենեքեան <amenek^{c}ean> obok ամենեքին <amenek^{c}in> „wszyscy, wszystkie”. Te ostatnie odmieniały się następująco: acc. loc. <amenesean> obok <amenesin>, gen. dat. abl. <amenec^{c}own> obok <amenec^{c}ownc^{c}> (Jensen: 90).

5.8. Zaimki przysłowne

Grabar posiadał ciekawe wielofunkcyjne zaimki przysłowne. Rozróżniały one z jednej strony kategorię przestrzeni, z drugiej – osoby. W obu występował jeszcze wewnętrzny podział na trzy podgrupy. Kategoria przestrzeni obejmowała formy odpowiadające na pytania: A – gdzie? (funkcja lokatywna), B – dokąd? (funkcja allatywna) oraz C – skąd? (funkcja ablatywna). Każda z tych form mogła jednocześnie wyrażać związek z osobą. I tak (za Tum.: 278):

A – formy lokatywne (na pytanie: gdzie?)
1 os. աստ <ast> „tutaj przy mnie, przy nas”
2 os. այդր <aydr> (wtw ajdyr, wtz ajt^{h}yr) „tutaj/tam przy tobie, przy was”
3 os. անդ <and> (wtw and, wtz ant^{h}) „tam (przy nim, przy niej, przy nich, daleko)”

B – formy allatywne (na pytanie: dokąd?)
1 os. այսր <aysr> (wt ajsyr) „tutaj ku mnie, ku nam"
2 os. այդր <aydr> (tak samo jak pod A 2 os.) „tutaj/tam ku tobie, ku wam"
3 os. անդր <andr> (wtw andyr, wtz ant^{h}yr) „tam ku niemu, ku niej, ku nim; w dal"

C – formy ablatywne (na pytanie: skąd?)
1 os. ասպի <asti> „stąd ode mnie, od nas"
2 os. այտի <ayti> lub այդի <aydi> (<*ayd-ti) „stąd/stamtąd od ciebie, od was"
3 os. անտի <anti> (wtw ant:i, wtz andi) „stamtąd (od niego, od niej, od nich; z dala)"

System ten przypomina formy łacińskie: *hic*, *istic*, *illic* (na pytanie: *ubi?* „gdzie?"), *huc*, *istuc*, *illuc* (na pytanie: *quo?* „dokąd?"), *hinc*, *istinc*, *illinc* (na pytanie: *unde?* „skąd?"), p. Meillet: 88.

Co jednak charakterystyczne dla *grabaru*, formy powyższe mogły poza wymienionymi funkcjami przysłownymi (analogicznymi do przysłówków) pełnić także funkcje wskazujące. Użyte po rzeczowniku zastępowały odpowiedni zaimek wskazujący, np. zamiast գտանէր ի քաղաքին յայնմիկ <gtanêr i k^{c}ałak^{c}-i-n y-aynm-ik> (wtw gyt:aner i k^{h}aghak^{h}in hajnmik:, wtz k^{h}ydaner ... hajnmig) „znajdował się w tamtym mieście" (gdzie mamy dwukrotnie użyty zaimek wskazujący 3 osoby: sufigowany *-n* po locatiwie <k^{c}ałak^{c}i> od <k^{c}ałak^{c}> „miasto" oraz w pełnej formie locatiwu z przyimkiem *i* w postaci *y-* jako *y-aynm-ik*) można było powiedzieć: գտանէր ի քաղաքի անդ <gtanêr i k^{c}ałak^{c}i and>, dosłownie: „znajdował się w mieście tam" (przykład z Abr.: 93).

Podobnie: zamiast գնաց ի գիւղն յայն <gnac^{c} i giwł-n y-ayn> (wtw g[y]nac i gjughyn hajn, wtz k^{h}[y] nac i k^{h}jughyn ...) „poszedł do tamtej wsi" (przyimek ի <i> przed accusatiwem miał znaczenie „do, ku"; tu również został powtórzony przed zaimkiem wskazującym 3 osoby <ayn> w postaci *y-*) można było powiedzieć: գնաց ի գիւղ անդր <gnac^{c} i giwł andr> (wtw g[y]nac i gjugh andyr, wtz k^{h}[y]nac i k^{h}jugh ant^{h}yr), dosłownie: „poszedł do wsi tam" (kierunkowe „tam" = rosyjskie *tuda*, łacińskie *illuc*). Wreszcie: zamiast ի ծառոյն յայնմանէ <i caŕoy-n y-ayn-manê> (wtw i c:arrujn hajnmane, wtz i dzarrujn ...) „z tamtego drzewa" (<caŕoy> to abl. sg. od <caŕ> „drzewo") można było powiedzieć: ի ծառոյ անտի <i caŕoy anti (wtw i c:arro ant:i, wtz i dzarro andi), dosłownie: „z drzewa stamtąd" (przykłady z Abr.: 93).

6. Czasownik

6.1.-6.2. Wiadomości ogólne

6.1. W porównaniu z innymi starożytnymi językami i.e. (zwłaszcza greką i sanskrytem) czasownik staroormiański ma stosunkowo prostą strukturę. Posia-

da on następujące kategorie gramatyczne: aspektu (dokonany i niedokonany), strony (czynna i bierna), trybu (oznajmujący, zależny, rozkazujący), czasu (praesens, imperfectum, aoryst), osoby (pierwsza, druga, trzecia), i liczby (pojedyncza i mnoga).

Nie wszystkie z tych kategorii obejmują całość czasowników, np. czasowniki nieprzechodnie nie znają w ogóle rozróżnienia strony. Ponadto nie wszystkie kategorie są jednakowo rozbudowane, np. rozróżnienie strony czynnej i biernej (activum i passivum, ściślej: medio-passivum) występuje nie we wszystkich czasach i nie do wszystkich czasowników (oczywiście przechodnich) jednakowo się odnosi. Ponadto niektóre kategorie nakładają się na siebie, np. tryb i czas, osoba i liczba.

Nie wszystkie formy czasownikowe wykazywały w *grabarze* kategorię osoby. Prócz form wyrażających osobę (1 – „ja, my", 2 – „ty, wy", 3 – „on, ona, ono, oni, one") istniały formy nieosobowe: bezokolicznik (infinitivus) i imiesłowy (participia).

6.2. Poszczególne formy czasownikowe były w *grabarze* tworzone od dwóch tzw. tematów poprzez dodawanie do nich końcówek włączających daną formę w różne kategorie gramatyczne. Same tematy: czasu teraźniejszego (czyli praesentis, w skrócie dalej: TT) oraz aorystu (w skrócie: TA) były związane z kategorią aspektu. Temat teraźniejszy wyrażał niedokonaność (czynność lub stan, które trwają, trwały lub będą trwać, bez informacji o ich zakończeniu). Temat aorystu, przeciwnie, informował, iż dana czynność lub stan zostały (lub zostaną!) zakończone.

6.3. Formy czasownikowe tworzone od tematu teraźniejszego (TT)

Wszystkie TT kończą się w grabarze na samogłoskę. Zachodzi tu pięć możliwości (*e*, *i*, *a*, *u*, *o*), przy czym ta ostatnia (tematy na *-o*) zdarza się bardzo rzadko: w praktyce wchodzi tu w grę jeden tylko czasownik, i to defektywny (głównie formy 3 osoby sg. գոյ <go-y>, wtw [go], wtz [k^{c}o], „jest, istnieje" i pl. գոն <go-n> „są, istnieją").

Cecha TT (jedna z wymienionych samogłosek) dodawana jest albo bezpośrednio do pierwiastka (rdzenia, najbardziej abstrakcyjnego elementu czasownika), np. <ber-e-> (pierwiastek *ber-* „nieść" etymologicznie jest spokrewniony z polskim *biorę*, *brać*), albo do pierwiastka poszerzonego o jeden z sufiksów <-an, -en, -n, -č^{c} , -nč^{c}>, np. <tes-an-e-> (od *tes-* „widzieć"). Kwestia ta ma istotne znaczenie dla tworzenia czasów opartych na temacie aorystu (p. niżej, s. 105), ale w formacjach opartych na TT nie odgrywa żadnej roli.

Uwaga! Przy tworzeniu TT dają o sobie znać alternacje samogłoskowe związane z przesunięciem akcentu (p. wyżej, II B.4.), np. od pierwiastka **sêr-* „kochać" (por. rzeczownik սէր <sêr> „miłość") TT ma postać <sir-e->. Podobnie **gir-* „pisać" (por. գիր <gir> „pismo, litera", l.mn. <gir-k^{c}> „księga"), ale TT

<gr-e->, czy też *gut^{c} „litować się" (por. գութ <gowt^{c}>, wtw gut^{h} , wtz k^{h}ut^{h} „litość"), ale TT <gt^{c}-a->.

Formy czasownikowe utworzone od TT zakończonego na *-i* są w zasadzie nieprzechodnie i często mają znaczenie bierne w stosunku do równoległych form utworzonych od TT na *-e*, np. բերեմ <ber-e-m> znaczy „niosę" (1 osoba l. poj. czasu teraźniejszego), a բերիմ <ber-i-m> „jestem niesiony". Są tu jednakże wyjątki, np. ծնանիմ <cn-an-i-m> może znaczyć zarówno „rodzę" (znaczenie aktywne) jak i „jestem rodzony, rodzę się" (znaczenie passywne).

Tematy na *-a*, *-u* są neutralne jeśli chodzi o stronę, np. աղամ <ał-a-m> (wt agham) znaczy przeważnie „mielę", ale teoretycznie może także mieć znaczenie „jestem mielony". Podobnie: կիզում <kiz-ow-m> (wtw k:izum, wtz gizum) to „palę" albo „jestem palony".

Koniugacja (odmiana przez osoby) odbywa się w formach tworzonych od TT w sposób dość jednolity. Końcówki są w zasadzie te same dla wszystkich czasowników.

6.3.1 Czas teraźniejszy trybu oznajmującego (praesens indicativi)

Do tematu zakończonego na *-e*, *-i*, *-a*, *-u* (w pisowni oryginalnej <ow>), w jednym wypadku także na *-o*, dochodzą końcówki osobowe: w l. poj. *-m*, *-s*, *-y*; w l. mn. *-mk^{c}*, *-yk^{c}*, *-n*.

6.3.1.1. Przykład odmiany tematu na *-e*:

l. poj.

1 osoba	բերեմ <ber-e-m> (wtw berem, wtz p^{h}erem) „niosę"
2 osoba	բերես <ber-e-s> (wtw beres, wtz p^{h}eres) „niesiesz"
3 osoba	բերէ <ber-ê> (wtw bere, wtz p^{h}ere) „niesie"

l. mn.

1 osoba	բերեմք <ber-e-m-k^{c}> (wtw beremk^{h} , wtz p^{h}eremk^{h}) „niesiemy"
2 osoba	բերէք <ber-ê-k^{c}> (wtw berek^{h} , wtz p^{h}erek^{h}) „niesiecie"
3 osoba	բերեն <ber-e-n> (wtw beren, wtz p^{h}eren) „niosą"

W 3 os. l. poj. i 2 os. l. mn. samogłoska tematyczna *-e* zlewa się z końcówką *-y(k^{c})* dając *-ê*, wąskie „e" pochodzące z przedklasycznego (rekonstruowanego) **ey*.

Analogicznie odmienia się tzw. copula (czasownik „być" występujący głównie w funkcji łącznika w orzeczeniu imiennym): եմ , ես <es>, է <ê>; եմք <emk >, էք <êk^{c}>, են <en>.

Dalsze przykłady czasowników o temacie teraźniejszym na *-e*. Czasowniki „pierwiastkowe" (bez sufiksów słowotwórczych): ածեմ <ac-e-m> „prowadzę, doprowadzam" (spokrewnione z greckim i łacińskim *ago*), ասեմ <as-e-m> „powiadam, mówię", աւետեմ <awet-e-m> „oznajmiam, zwiastuję" (stąd nazwa święta Աւետիք <Awetik^{c}> „Zwiastowanie" będąca jednocześnie imieniem mę-

skim, por. nazwisko polskich Ormian: *Awedykowicz* oraz Աւետարան <Awetaran> „Ewangelia"), բուժեմ <bowž-e-m> „leczę", երգեմ <erg-e-m> (wt jerk^{h}em) „śpiewam", գիտեմ <git-e-m> „wiem" (spokrewnione z polskim odpowiednikiem), գործեմ <gorc-e-m> „czynię" (spokrewnione z angielskim *work*, niemieckim *Werk*), գրեմ <gr-e-m> „piszę", հանեմ <han-e-m> „wyjmuję", կարեմ <kare-m> „mogę", կարծեմ <karc-e-m> „myślę", կոչեմ <koč^{c}-e-m> „wołam", սիրեմ <sir-e-m> „kocham", շարժեմ <šarž-e-m> „(po)ruszam", վազեմ <vaz-e-m> „biegnę", խնդրեմ <xndr-e-m> (wt chynt^{h}rem) „proszę".

Czasowniki z sufiksami słowotwórczymi: անցանեմ <anc^{c}-an-e-m> „mijam, przechodzę", արկանեմ <ark-an-e-m> „rzucam", բեկանեմ <bek-an-e-m> „łamię, rozrywam", ելանեմ <el-an-e-m> „wychodzę (na zewnątrz)", գտանեմ <gt-an-e-m> (wtw gyt:anem, wtz k^{h}ydanem) „znajduję", հարցանեմ <harc^{c}-an-e-m> „pytam", հարկանեմ <hark-an-e-m> „uderzam, biję", հասանեմ <has-an-e-m> „dochodzę, docieram", հատանեմ <hat-an-e-m> „tnę, kroję", իջանեմ <ij-an-e-m> (wt iczanem) „schodzę (w dół)", լքանեմ <lk^{c}-an-e-m> „(po)zostawiam" (spokrewnione z łacińskim *linquo*), մտանեմ <mt-an-e-m> „wchodzę (do wewnątrz)", սպանանեմ <span-an-e-m> „zabijam", տեսանեմ <tes-an-e-m> „widzę".

6.3.1.2. Przykład odmiany tematu na *-i*

l. poj.

1 os.	բերիմ <ber-i-m> „jestem niesiony"
2 os.	բերիս <ber-i-s>
3 os.	բերի <ber-i>

l. mn.

1 os.	բերիմք <ber-i-m-k^{c}>
2 os.	բերիք <ber-i-k^{c}>
3 os.	բերին <ber-i-n>

Uwaga! Przykłady połączenia składniowego formy o znaczeniu biernym ze sprawcą czynności, tzw. agensem, będą podane niżej przy omawianiu perfectum (s. 135-136).

W powyższym paradygmacie w 3 os. l. poj. i 2 os. l. mn. rekonstruowana przedklasyczna końcówka **-y* zlewa się bez śladu z samogłoską *-i* stanowiącą zakończenie tematu.

Do tematów na *-i* należą także dość liczne czasowniki nieprzechodnie, a więc nie mające nic wspólnego z opozycją strony czynnej i biernej, np. անկանիմ <ank-an-i-m> „padam". Wszystkie odmieniają się tak jak բերիմ <ber-i-m>. Dalsze przykłady czasowników o temacie teraźniejszym na *-i* (prócz tych, które są passiwami w stosunku do tematów na *-e*, jak բերիմ <ber-i-m> „jestem niesiony" wobec բերեմ <ber-e-m> „niosę") to: czasowniki pierwiastkowe (bez sufiksów słowotwórczych): ծիծաղիմ <cicał-i-m> (wtw c:ic:aghim, wtz dzidzaghim)

„śmieję się", հայիմ <hay-i-m> „patrzę", կամիմ <kam-i-m> „chcę", լինիմ <lin-i-m> „jestem, bywam, staję się", նստիմ <nst-i-m> (wt nystim) „siadam, siedzę", ունիմ <own-i-m> (wt unim) „trzymam, mam, posiadam" (czasownik przechodni!) oraz czasowniki z sufiksami słowotwórczymi: բուսանիմ <bows-an-i-m> „rosnę", ծնանիմ <cn-an-i-m> „rodzę (się)", երկնչիմ <erk-nč^{c}-i-m> (wtw jerk:ynczim, wtz jergynczim) „boję się", հանգչիմ <hang-č^{c}-i-m> „wypoczywam", հեծանիմ <hec-an-i-m> „jadę (konno)", կորնչիմ <kor-nč^{c}-i-m> „ginę, znikam", մարտնչիմ <mart-nč^{c} -i-m> „walczę", մեռանիմ <meŕ-an-i-m> „umieram", ուսանիմ <ows-an-i-m> „uczę się", փախչիմ <p^{c}ax-č^{c}-i-m> „uciekam", սնանիմ <sn-an-i-m> „karmię się".

6.3.1.3. Przykład odmiany tematu na -a

l. poj.

1 os.	լամ <l-a-m> „płaczę"
2 os.	լաս <l-a-s>
3 os.	լայ <l-a-y> (wt la)

l. mn.

1 os.	լամք <l-a-m-k^{c}>
2 os.	լայք <l-a-y-k^{c}>
3 os.	լան <l-a-n>

Uwaga! Należące do tego typu koniugacyjnego czasowniki przechodnie (լամ <lam> jest nieprzechodni) mogą mieć znaczenie zarówno czynne, jak i bierne (por. wyżej, s. 86), np. աղամ <ał-a-m> (wt agham) może znaczyć zarówno „mielę" jak i „jestem mielony".

Dalsze przykłady czasowników o temacie teraźniejszym na *-a*. Czasowniki proste: դողամ <doł-a-m> (wtw dogham, wtz t^{h}ogham) „drżę", երթամ <ert^{c}-a-m> „idę, odchodzę", գամ <g-a-m> „przychodzę, przybywam", գնամ <gn-a-m> „idę, odchodzę", գթամ <gt^{c}-a-m> „lituję się", հոգամ <hog-a-m> „troszczę się", ջանամ <jan-a-m> „staram się, usiłuję", մնամ <mn-a-m> „pozostaję" (spokrewnione z łacińskim *maneo*), ողբամ<ołb-a-m> (wt wochpam) „lamentuję, rozpaczam", որսամ <ors-a-m> „poluję", սպառնամ <spaŕn-a-m> „grożę", յուսամ <yows-a-m> (wt husam) „mam nadzieję". Czasowniki z sufiksami słowotwórczymi: բանամ <ba-n-a-m> „otwieram", բառնամ <baŕ-n-a-m> „biorę, podnoszę", դառնամ <daŕ-n-a-m> „wracam", ընթանամ <ənt^{c}-an-a-m> „postępuję, idę do przodu", հեռանամ <heŕ-an-a-m> „oddalam się", իմանամ <im-an-a-m> „wiem", լուանամ <low-an-a-m> (wt lywanam) „myję", մեծանամ <mec-an-a-m> „powiększam się" (od przymiotnika մեծ <mec> „duży"), մերձենամ <merj-en-a-m> (wtw merdzenam, wtz mercenam) „zbliżam się", մոռանամ <moŕ-an-a-m> „zapominam", սպանամ <st-an-a-m> „dostaję, otrzymuję", զարմանամ <zarm-an-a-m>

„dziwię się". Uwaga! Niekiedy -n- należy do pierwiastka czasownikowego, np. w սպառնամ <spaṙn-a-m>, a niekiedy jest sufiksem, np. w դառնամ <daṙ-n-a-m>.

6.3.1.4. Przykład odmiany tematu na *-u*

l. poj.

1 os.	զարթնում	<zart^{c}-n-ow-m> (wt zart^{h}num) „budzę się"
2 os.	զարթնուս	<zart^{c}-n-ow-s> (wt zart^{h}nus)
3 os.	զարթնու	<zart^{c}-n-ow> (wt zart^{h}nu)

l. mn.

1 os.	զարթնումք	<zart^{c}-n-ow-m-k^{c}> (wt zart^{h}numk^{h})
2 os.	զարթնուք	<zart^{c}-n-ow-k^{c}> (wt zart^{h}nuk^{h})
3 os.	զարթնուն	<zart^{c}-n-ow-n> (wt zart^{h}nun)

W 3 os. l. poj. i 2 os l. mn. pierwotna końcówka *-*y*(*k*^{c}) nie jest widoczna.

Uwaga! Należące do tego typu koniugacyjnego czasowniki przechodnie mogą mieć znaczenie zarówno czynne jak i bierne (por. wyżej, s. 86), np. կիզում <kiz-ow-m> może znaczyć zarówno „palę" jak i „jestem palony".

Dalsze przykłady czasowników o temacie teraźniejszym na *-u* (w pisowni oryginalnej <ow>). Czasowniki proste: գելում <gel-ow-m> „kręcę" (spokrewnione z łacińskim *volvo*), թողում <t^{c}oł-ow-m> (wt t^{h}oghum) „zostawiam, pozwalam, przebaczam", հեղում <heł-ow-m> (wt heghum) „leję", յեղում <yeł-ow-m> (wt [heghum] tak samo dzisiaj wymawiane jak հեղում <heł-ow-m>) „zmieniam", զենում <zen-ow-m> „zabijam (w ofierze)". Czasowniki z sufiksami słowotwórczymi: առնում <aṙ-n-ow-m> „biorę" (różne od առնեմ <aṙ-n-e-m> „robię, czynię"), երդնում <erd-n-ow-m> (wt jert^{h}num) „przysięgam", ընկենում <ənk-en-ow-m> „rzucam", ընթեռնում <ənt^{c}eṙ-n-ow-m> „czytam", ջեռնում <jeṙ-n-ow-m> „ogrzewam się", լնում <l-n-ow-m> „napełniam" (spokrewnione z łacińskim *plenus*, angielskim *full*, niemieckim *voll* i polskim *pełny*), զբաւնում <zbaws-n-ow-m> (wtw yzbosnum, wtz ysposnum) „przechadzam się", զգենում <zge-n-ow-m> „ubieram się, odziewam się".

6.3.1.5. Temat teraźniejszy na *-o*

Tematem teraźniejszym na *-o* charakteryzuje się tylko wymieniony wyżej czasownik defektywny գոյ <go-y> (wtw go, wtz k^{h}o) „jest, istnieje", գոն <go-n> „są, istnieją". Bardzo rzadko przytrafia się także 1 os. l. poj. գոմ <go-m> „jestem, istnieję". Czasownik ten jest spokrewniony z germańskimi formami o znaczeniu „byłem, był" (angielskie *was*, niemieckie *war*), por. Schmitt: 49.

6.3.1.6. Formy przeczące

Formy przeczące czasu teraźniejszego (a także innych czasów) tworzy się przy pomocy partykuły przeczącej ոչ <oč^{c}> (wt wocz) „nie", poprzedzającej formę osobową, np. ոչ բերեմ <oč^{c} berem> „nie niosę" itd. Copula, mogąca także

występować w funkcji *verbum existentiae* (jako samodzielne orzeczenie czasownikowe o znaczeniu „być"), mogła tworzyć formy przeczące przy pomocy zredukowanej do samej tylko spółgłoski չ <č^{c}> postaci partykuły nչ <oč^{c}>, np. չէ <č^{c}-ê> (wt cze) „nie jest" (Meillet: 22). Zredukowana postać չ <č^{c}> występuje także w połączeniu z formą (historycznie) zaimkową **ik^{c}* (pierwotnie „coś") tworząc formę czasownikową չիք <č^{c}ik^{c} > „nie ma, nie istnieje", p. wyżej, s. 84, por. Schmitt: 113, 126.

Przykłady zdań z orzeczeniem w czasie teraźniejszym: ես եմ հացն կենաց <es em hac^{c}-n kenac^{c}> (wtw jes em hacyn k:enac, wtz ...genac) „ja jestem chlebem życia" (J 6,35). Komentarz: <es> zaimek osobowy „ja", <em> „jestem", <hac^{c}> „chleb", tu z sufigowanym zaimkiem wskazującym 3 osoby <-n> w funkcji „rodzajnika" określonego, <kenac^{c}> gen. pl. rzeczownika <kean-k^{c}> „życie" występującego tylko w formie liczby mnogiej (tzw. *plurale tantum*); դու ո՞վ ես <dow ov es ?> (wtw du ow es, wtz t^{h}u ...) „kim (ty) jesteś?" (J 1,22); ո՞վ ես դու <ov es dow ?> (J 1,21) ts.; դու ո՞ ես <dow o es ?> (wtw du wo-j-es, wtz t^{h}u ...) (J 1,19) ts. Komentarz: <dow> zaimek osobowy „ty", <es> „jesteś" (w odróżnieniu od zaimka <es> „ja" wymawianego obecnie [jes] forma czasownikowa po spółgłosce wymawiana jest bez prejotacji, jak [es]); <ov> (wt ow, bez protetycznego [w] pod wpływem następującego <v> wymawianego jak polskie „w") i <o> (tu wymowa tradycyjna jest regularna: [wo]) to dwie oboczne formy zaimka pytajnego dotyczącego osób: „kto?", por. wyżej: 5.5; ես nչ եմ Քրիստոսն <es oč^{c} em K^{c}ristos-n> (wt jes wocz em K^{h}[y]ristosyn> „ja nie jestem Mesjaszem" (J 1,20). W ostatnim przykładzie występuje partykuła przecząca nչ <oč^{c}>, a po wyrazie <K^{c}ristos> stoi „rodzajnik" określony (faktycznie sufigowany zaimek wskazujący) 3 osoby. դուք էք աղ երկրի <dowk^{c} êk^{c} ał erkri> (wtw duk^{h} ek^{h} agh jerk:ri, wtz t^{h}uk^{h} ... jergri) „wy jesteście solą ziemi" (Mt 5,13). Komentarz: <dowk^{c}> zaimek „wy", <ek^{c}> „jesteście", <ał> „sól" (w nom. sg. jako orzecznik odpowiadający polskiemu narzędnikowi), <erkri> gen. sg. rzeczownika <erkir> „ziemia".

ամեն ասեմ ձեզ, թէ nչ գիտեմ զձեզ <amen asem jez, t^{c}ê oč^{c} gitem z-jez> (wtw amen asem dzez t^{h}e wocz git:em yzdzez, wtz ...cez...k^{h}idem yscez) „zaprawdę powiadam wam: nie znam was" (Mt 25,12). Komentarz: <amen> „zaprawdę", <asem> „powiadam", <jez> dat. od <dowk^{c}> „wy", <t^{c}ê> spójnik odpowiadający polskiemu „że" lub pauzie (oddanej wyżej dwukropkiem), <oč^{c}> „nie", <gitem> „znam", <z-jez> acc. od <dowk^{c}> „wy" z przyimkiem *z-* stawianym obligatoryjnie przed określonym dopełnieniem bliższym (a zaimek osobowy jest nim zawsze).

հողմ ուր կամի շնչէ և զձայն նորա լսես, այլ nչ գիտես ուստի գայ կամ յո երթայ <hołm owr kami šnč^{c}ê ew z-jayn nora lses, ayl oč^{c} gites owsti gay kam yo ert^{c}ay> (wtw hoghm ur k:ami szyncze jew yzdzajn nora lyses, ajl wocz git:es usti ga k:am ho jert^{h}a; wtz ...gami ...yscajn...k^{h}ides...k^{h}a gam...) „wiatr, gdzie chce,

(tam) dmie i głos jego słyszysz, ale nie wiesz, skąd przychodzi, ani dokąd idzie" (J 3,8). Komentarz: <hołm> „wiatr", <owr> „dokąd", <kami> 3 os. sg. praesentis od <kamim> „chcę", <šnč^{c}ê> 3 os. sg. praesentis od <šnč^{c}em> „dmę", <ew> spójnik „i", <jayn> „głos" (w acc. sg. określonym przez przyimek z-, tzw. nota accusativi), <nora> gen. sg. od <na> „ona, ona, ono", <lses> 2 os. sg. praesentis od <lsem> „słyszę", <ayl> spójnik „ale, lecz", <oč^{c}> „nie", <gites> 2 os. sg. praesentis od <gitem> „wiem", <owsti> „skąd", <gay> 3 os. sg. praesentis od <gam> „przychodzę", <kam> spójnik „albo, lub" (tu, po przeczeniu <oč^{c}> w znaczeniu polskiego „ani"), <yo> „dokąd", <ert^{c}ay> 3 os. sg. od <ert^{c}am> „idę, odchodzę".

կոյրք տեսանեն, կաղք գնան, բորոտք սրբին, խոյլք լսեն, մեռեալք յառնեն, աղքատք աւետարանին <koyr-k^{c} tesanen, kał-k^{c} gnan, borot-k^{c} srbin, xoyl-k^{c} lsen, meŕeal-k^{c} yaŕnen, ałk^{c}at-k^{c} awetaranin> (wtw k:ujrk^{h} t:esanen, k:achk^{h} g[y]nan, borotk^{h} syrp^{h}in, chujlk^{h} lysen, merrjalk^{h} harrnen, achk^{h}atkh awet:aranin; wtz gujrk^{h} desanen ... k^{h}[y]nan, p^{h}orotk^{h} ...awedaranin) „ślepi widzą, kulawi chodzą, trędowaci zostają oczyszczeni, głusi słyszą, umarli powstają (z martwych), biednym głosi się Ewangelię (dosłownie: biedni są ewangelizowani)" (Łk 7,22). Komentarz: <koyr-k^{c}> nom. pl. od <koyr> „ślepy", <tesanen> 3 os. pl. od <tesanem> „widzę", <kał-k^{c}> nom. pl. od <kał> „kulawy", <gnan> 3 os. pl. od <gnam> „idę, odchodzę", <borot-k^{c}> nom. pl. od <borot> „trędowaty", <srbin> 3 os. pl. od <srbim> „zostaję oczyszczony" w przeciwieństwie do <srbem> „czyszczę" (por. <sowrb> wt surp^{h} „czysty; święty"), tak jak <ber-i-m> w stosunku do <ber-e-m> (p. wyżej), <xoyl-k^{c}> nom. pl. od <xoyl> „głuchy", <lsen> 3 os. pl. od <lsem> „słyszę", <meŕeal> „umarły" (participium aoristi od <meŕanim> „umieram"), <yaŕnen> 3 os. pl. od <yaŕnem> „wstaję" (tu: „zmartwychwstaję"), <ałk^{c}at-k^{c}> nom. pl. od <ałk^{c}at> „biedny", <awetaranin> 3 os. pl. od <awetaranim> (czasownik ten ma znaczenie bierne w stosunku do <awetaranem> „ewangelizuję, głoszę Ewangelię" tak jak <ber-i-m> w stosunku do <ber-e-m>, p. wyżej, a także rzeczownik <Awetaran> „Ewangelia"). W zdaniu tym przymiotniki <koyr>, <kał> itd. są użyte w znaczeniu rzeczownikowym („ślepy" w sensie „ślepy człowiek, ślepiec" itd.), dlatego przyjmują sufiks l. mn. *-k^{c}*.

6.3.1.7. (hist.)

W kształtowaniu się st. orm. końcówek osobowych czasu teraźniejszego ważną rolę odegrały formy copulae (եմ em, ես es, է ê; եմք emk^{c}, էք êk^{c}, են en), w których np. spółgłoski „m" i „s" regularnie kontynuują analogiczne spółgłoski p.i.e. (koniugacja atematyczna). Formy copulae եմ „jestem", ես <es> „jesteś" zastąpiły pierwotne końcówki 1 i 2 osoby sg. koniugacji tematycznej (p.i.e. **-ō*, **-si*), które w wyniku praormiańskiego rozwoju fonetycznego zanikły. Natomiast końcówka 3 os. sg. **-y*, wyraźnie zachowana w tematach (st. orm.) na *-a*, jest regularną kontynuacją fonetyczną p.i.e. końcówki **-ti* (Schmitt: 139).

6.3.2. Czas przeszły niedokonany (imperfectum)

Czas ten tworzy się od tematu teraźniejszego przez dodanie następujących końcówek: l. poj. *-i*, *-ir*, *-yr*; l. mn. *-ak^{c}*, *-ik^{c}*, *-in*. Pochodzenie tych końcówek jest sporne (Schmitt: 141).

Copula miała początkowo w imperfectum następujące formy:

l. poj.		l. mn.	
1 os.	եի <ei> „byłem"	1 os.	եաք <eak^{c}> „byliśmy"
2 os.	եիր <eir> „byłeś"	2 os.	եիք <eik^{c}> „byliście"
3 os.	էր <êr> „był"	3 os.	էին <ein> „byli"

Uwaga! Język ormiański nie zna kategorii rodzaju, a więc եի <ei> to oczywiście nie tylko „byłem" ale i „byłam" itd.

Podana tu ortografia jest pierwotna. Tradycyjnie Ormianie od dawna używają litery է <ê> we wszystkich osobach, a więc: էի, էիր <êi, êir> itd. Na dalszych stronicach niniejszej gramatyki będzie używana ta nowsza, bardziej rozpowszechniona ortografia.

6.3.2.1. Tematy na *-e* oraz na *-i*

Tematy na *-e* oraz na *-i* mają w imperfectum wspólną odmianę, co pociąga za sobą zatarcie opozycji strony czynnej i biernej. O ile w czasie teraźniejszym բերեմ <ber-e-m> to „niosę" a բերիմ <ber-i-m> „jestem niesiony", o tyle w czasie przeszłym niedokonanym poszczególne formy są dwuznaczne:

l. poj.	
1 os.	բերեի <ber-e-i> „niosłem, nosiłem" lub „byłem niesiony"
2 os.	բերեիր <ber-e-ir>
3 os.	բերէր <ber-êr>
l. mn.	
1 os.	բերեաք <ber-e-ak^{c}>
2 os.	բերեիք <ber-e-ik^{c}>
3 os.	բերեին <ber-e-in>

Uwaga! Podobnie jak w przypadku copuli (p. wyżej) także w odniesieniu do imperfectum czasowników koniugacji *-e/-i* Ormianie tradycyjnie używają w końcówkach wszystkich (!) osób litery է <ê>, co będzie respektowane na dalszych stronicach niniejszej książki. A więc np.: բերէի, բերէիր <ber-ê-i>, <ber-ê-ir> itd. mimo pierwotnej pisowni przez եի <-ei>, por. Abrahamyan: 128-129. Najnowsze gramatyki europejskie przywracają tu pierwotną pisownię (Meillet:126; Jensen: 93; Schmitt: 140).

Agens (sprawca czynności) przy formach o znaczeniu biernym 1. był wprowadzany przy pomocy przyimka <i> rządzącego w tym wypadku ablatiwem

(rzeczownika lub zaimka) – dla osób, lub 2. stał w instrumentalu – jeśli chodzi o rzeczowniki nieosobowe, np. odpowiednio: մկրտէին ի նմանէ <mkrtêin i nmanê> (wtw myk:yrt:ein i nymane, wtz mygyrdein ...), Mt 3,6 „byli chrzczeni przez niego" (dosłownie: „od niego") oraz ահիւ մեծաւ տագնապէին <ah-iw mec-aw tagnapêin> (wt ahiw mec:aw t:agnap:ein, wtz ... medzaw dak^{h}nabein) „byli przejęci strachem wielkim" (Łk 8,37) (<ah> „strach", <mec> „wielki", <tagnap-i-m> „jestem przejęty"). Oba przykłady pochodzą z gramatyki Schmitta (str. 160).

Uwaga! a) We wszystkich (z wyjątkiem 3 osoby l. poj.) wymienionych formach występuje tzw. rozziew (hiatus) czyli bezpośrednie sąsiedztwo różnych samogłosek. Formy բերեի <berei> itd. (ale nie: <berêr>) składają się z trzech sylab. Dotyczy to także formy 1 os. l. mn. wymawianej: բերեաք [bereak^{h}], a nie *[berjak^{h}], jak moglibyśmy się spodziewać na podstawie tradycyjnej wymowy <ea> jak [ja], por. wyżej, s. 43. Między innymi właśnie dla uniknięcia ewentualnej dwuznaczności co do wymowy Ormianie od dawna piszą nie բերեաք <bereak^{c}> lecz բերէաք <berêak^{c}>.

b) Natomiast w 3 osobie l. poj. litera <ê> oznaczająca w grabarze wąskie „e" odpowiada historycznie dwom elementom: samogłosce tematycznej *-e-* zlanej z „y" należącym do końcówki *-yr*.

6.3.2.2. Przykład tematu na *-a*

l. poj.		l. mn.	
1 os.	լայի <l-a-y-i> „płakałem"	1 os.	լայաք <l-a-y-ak^{c}>
2 os.	լայիր <l-a-y-ir>	2 os.	լայիք <l-a-y-ik^{c}>
3 os.	լայր <l-a-yr>	3 os.	լային<l-a-y-in>

Pomiędzy samogłoską tematyczną *-a-* a końcówkami (z wyjątkiem 3 os. l. poj.) mamy tu spółgłoskę łączącą <-y-> (= polskie „j"). W 3 os. l. poj. *-y-* jest częścią końcówki (*-yr*).

Uwaga! Niekiedy mamy w tematach na *-a-* do czynienia z alternacją samogłoskową (por. wyżej, cz. II B.4.), np. կեամ <keam> (wtw k:jam, wtz gjam) „żyję" ma imperfectum կեի <kei> (wtw k:ei, wtz gei) „żyłem" analogicznie do tematów na *-e* (Schmitt: 140).

6.3.2.3. Przykład tematu na *-u*

l. poj.	
1 os.	զարթնուի <zart^{c}-n-ow-i> (wt zart^{h}nui) „budziłem się"
2 os.	զարթնուիր <zart^{c}-n-ow-ir> (wt zart^{h}nuir)
3 os.	զարթնոյր <zart^{c}-n-oy-r> (wt zart^{h}nujr)
l. mn.	
1 os.	զարթնուաք <zart^{c}-n-ow-ak^{c} > (wt zart^{h}nuak^{h})
2 os.	զարթնուիք <zart^{c}-n-ow-ik^{c} > (wt zart^{h}nuik^{h})
3 os.	զարթնուին <zart^{c}-n-ow-in> (wt zart^{h}nuin)

Uwaga! Podobnie jak w praesens czasowniki o TT na *-a* oraz *-u* nie rozróżniają w imperfectum strony czynnej od biernej. A więc np. աղայի <ał-a-y-i> (wt aghai) to zarówno „mełłem" jak i „byłem mielony"; կիզուի <kiz-ow-i> (wtw k:izui, wtz gizui) to „paliłem" a także „byłem palony".

Jedyny czasownik o temacie teraźniejszym na -o ma następujące formy imperfecti: գոյր <goyr> (wtw gujr, wtz k^hujr) „był, istniał" oraz գոյին <goyin> „byli, istnieli".

Imperfectum prócz głównego znaczenia, jakim jest wyrażanie (w trybie oznajmującym) przeszłej czynności lub stanu bez informacji, czy zostały one zakończone, może mieć także znaczenie warunkowe (nie oznajmujące). Nie odnosi się wówczas do przeszłości, lecz ma charakter pozaczasowy, np. լաւ էր եթէ ներէիք <law êr et^{c}ê nerêik^c> (wt law er jet^{h}e nereik^h) „byłoby dobrze, gdybyście wybaczali" (za Jensenem: 191), gdzie <law> „dobrze", <êr> 3 os. sg. imperfecti od „jestem", <et^{c}ê> „jeżeli, gdyby", <nerêik^c> 2 os. pl. imperfecti od <ner-e-m> „wybaczam" tu również w znaczeniu warunkowym, tak jak <êr>.

Oto przykłady podstawowego znaczenia (oznajmującego) imperfecti ze starożytnej pieśni mitologicznej „Narodziny Wahagna" (<Cnownd Vahagni>, wtw c:ynund wahagni, wtz dzynunt^h Wahak^{h}ni) przytoczonej przez Mojżesza z Chorenu <Movsês Xorenac^{c}i> w jego „Historii Ormian" <Patmowt^{c}iwn Hayoc^c>, tu za gramatyką P. L. Movsessiana (p. bibliografia), str. 342. Por. polski przekład poetycki pióra Andrzeja Mandaliana zamieszczony w antologii „Stara poezja armeńska" (Warszawa 1970, str. 17).

երկնէր երկին, երկնէր երկիր, երկնէր և ծովն ծիրանի, երկն ի ծովուն ունէր և զկարմրիկն եղեգնիկ, ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր, ընդ եղեգան փող բոց ելանէր, և ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ, նա հուր հեր ունէր, բոց ունէր մաւրուս և աչկունքն էին արեգակունք

Transliteracja tekstu: <erknêr erkin, erknêr erkir, erknêr ew cov-n cirani; erkn i covow-n ownêr ew z-karmrik-n ełegnik. ənd ełegan p^{c}oł cowx elanêr, ənd ełegan p^{c}oł boc^c elanêr, ew i boc^{c}oy-n vazêr xarteaš patanekik; na howr her ownêr, boc^c ownêr mawrows ew ač^{c}kownk^c-n êin aregakownk^c>.

Tłumaczenie dosłowne: „Cierpiało (bóle porodowe) niebo, cierpiała ziemia, cierpiało i morze purpurowe; ból porodowy ściskał też w morzu czerwoniutką trzcinkę. Przez rurkę trzciny wychodził dym, przez rurkę trzciny wychodził płomień, a z płomienia wybiegał jasnowłosy młodzieniec: miał włosy (jak) ogień, (jak) płomień miał brodę, a oczy jego były słońcami" (za artykułem autora niniejszej gramatyki o języku ormiańskim w I tomie „Języków indoeuropejskich", p. bibliografia, pod: Pisowicz 1986, str. 392).

Komentarz: <erknêr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <erkn-e-m> „cierpię męki porodowe"; <erkin> „niebo" nom. sg., zwykle plurale tantum <erkin-k^c> „niebiosa"; <erkir> „ziemia" nom. sg.; <ew> spójnik „i"; <cov> „morze" nom.

sg. z „rodzajnikiem" 3 os. <-n>; <cirani> „purpurowy"; <erkn> „ból porodowy" nom. sg. (uwaga! końcowe -n należy tu do tematu, podobnie jak w czasowniku <erkn-e-m>, nie jest więc „rodzajnikiem" jak w <cov-n>); <i cov-ow-n> „w morzu", gdzie <i> to przyimek „w", a <cov-ow-n> to loc. sg. rzeczownika <cov> „morze" z „rodzajnikiem" <-n> będącym sufigowanym zaimkiem wskazującym 3 osoby; <ownêr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <own-i-m> „mam, trzymam, łapię"; <z-karmrik-n> acc. sg. przymiotnika <karmrik> (zdrobnienie od <karmir> „czerwony") poprzedzony przez przyimek *z-* wyrażający tu wraz z sufigowanym „rodzajnikiem" 3 os. <-n> określoność następującego rzeczownika; <ełegnik> zdrobnienie od <ełegn> „trzcina" w acc. sg. (dopełnienie bliższe do <ownêr>); <ənd> „przez" (z acc.); <ełegan> gen. sg. od <ełegn>, przydawka do <p^{c}oł> „rurka; fujarka", tu w acc. = nom. po przyimku <ənd> „przez" (dosłownie: „przez trzciny rurkę"); <cowx> „dym" nom. sg.; <elanêr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <el-an-e-m> „wychodzę (na zewnątrz)"; <boc^{c}> „płomień", <i boc^{c}-o-y-n> „z płomienia", gdzie <i> to przyimek o znaczeniu „z" przed następującym abl. sg. rzeczownika <boc^{c}>, po którym stoi sufigowany „rodzajnik" 3 os. <-n>; <vazêr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <vaz-e-m> „biegnę"; <xarteaš> „jasnowłosy"; <patanekik> „młodzieniec" nom. sg. (zdrobnienie od <pataneak> o tym samym znaczeniu, por. przymiotnik i rzeczownik <patani> „młody; chłopiec, młodzieniec"); <na> zaimek wskazujący (w znaczeniu osobowego) 3 osoby sg. „on" w nom. sg.; <howr> „ogień" tu w funkcji przydawki „ognisty, jak ogień", acc. sg.; <her> „włosy" acc. sg.; <mawrows> acc. pl. rzeczownika <mawrow-k^{c}> „broda" (plurale tantum); <ač^{c}kownk^{c}> nieregularny nom. pl. rzeczownika <akn> „oko", forma oboczna wobec częstszej <ač^{c}-k^{c}>, por. wyżej, s. 66, na końcu występuje jeszcze sufigowany „rodzajnik" 3 os. <-n>; <êin> 3 os. pl. imperfecti od <em> „jestem", łącznik (copula) tworzący z orzecznikiem <aregakownk^{c}> orzeczenie imienne. Ostatni wyraz to nom. pl. (orzecznik stoi w nominatiwie) rzeczownika <areg-akn> „słońce", będącego faktycznie złożeniem (compositum), którego pierwszym członem jest *<areg> (forma oboczna wobec zwykłej <arew> „słońce"), a drugim <akn> „oko" (dosłownie „oko słońca").

6.3.3. Coniunctivus praesentis (czas teraźniejszy trybu zależnego)

Prócz trybu oznajmującego (łaciński termin: indicativus), którym mówiący daje do zrozumienia, iż daną czynność lub stan uważa za rzeczywiste (w teraźniejszości lub przeszłości, rzadziej w przyszłości), język st. orm. posiadał tzw. tryb zależny (łaciński termin: coniunctivus, dosłownie: tryb łączący). Funkcją trybu zależnego (coniunctiwu) było informowanie rozmówcy, iż mówiący uważa daną czynność lub stan nie za rzeczywiste, lecz za istniejące jedynie potencjalnie, w myśli mówiącego. Coniunctivus wyrażał zatem nie tyle rzeczywistość, co możliwość, a także: polecenie lub zakaz (tu coniunctivus zbliżał się znaczeniem

do imperatiwu czyli trybu rozkazującego) względnie życzenie (tu st. orm. coniunctivus kontynuował znaczenie odrębnego trybu życzącego, tzw. optatiwu, który istniał był w języku p.i.e. i np. w grece, ale w języku praormiańskim, przedklasycznym, zaginął), wreszcie: cel, oczekiwanie (por. Godel: 37).

Ponieważ o przyszłości można mówić z mniejszym stopniem pewności niż o teraźniejszości i przeszłości, coniunctivus bardziej się „nadaje" do mówienia o tym, co jeszcze nie nastąpiło, czyli o przyszłości, niż indicativus (tryb oznajmujący) i niekiedy może go w tej funkcji zastępować. W języku st. orm. właściwego czasu przyszłego (prostego) w ogóle nie było. W jego funkcji mógł m.in. występować czas teraźniejszy (podobnie jak w polskim zdaniu „jutro wyjeżdżam") a także coniunctivus (zwłaszcza jego forma aorystu, p. niżej).

Coniunctivus tworzył w grabarze dwa czasy: teraźniejszy (gramatycy ormiańscy nazywają ten czas „pierwszym czasem przyszłym", po ormiańsku առաջին ապառնի <arajin aparni>, por. Abr.: 132) i aoryst (po ormiańsku երկրորդ ապառնի <erkrord aparni> „drugi czas przyszły", por. Abr.: 155).

Coniunctivus teraźniejszy (praesentis) tworzył się w grabarze od tematu teraźniejszego czasownika (z pewnymi komplikacjami w przypadku tematów na *-e, -i*), do którego dodawany był sufiks *<-ic^{c}-> oraz końcówki osobowe: takie jak w praesens indicativi (z pewną modyfikacją dla tematów na *-u*). Odnosił się do czynności i stanów uważanych za niezakończone (aspekt niedokonany).

6.3.3.1 (hist.)

W sufiksie <-ic^{c}-> indoeuropeiści zgodnie rozpoznają p.i.e. **-sḱ-* (z palatalnym „k"), jednakże poprzedzająca owo <c^{c}> pochodzące z p.i.e. **-sḱ-* samogłoska <i> budzi wątpliwości. R. Schmitt (143) popiera stanowisko R. Godela (116), który widzi tu analogię z greckimi formami typu *heur-isk-o* „znajduję". Autor niniejszej gramatyki opowiada się raczej za interpretacją G. R. Solty (1963: 120), który kojarzy st. orm. sufiks coniunctiwu <-ic^{c}-> z formami coniunctiwu copulae: <ic^{c}em>, <ic^{c}es> itd. Przemawia za tym fakt, iż samogłoska <i> sufiksu <-ic^{c}-> nie ulega redukcji, choć występuje w pozycji nieakcentowanej (inaczej niż w coniunctiwie aoristi, p. niżej, s. 121).

6.3.3.2. Przykład odmiany tematów na *-e, -i*

W tematach teraźniejszych na *-e* samogłoska tematyczna (owo „e") zlewa się z samogłoską <i> sufiksu będącego cechą coniunctiwu (-ic^{c}-) i nie jest widoczna. To samo dotyczy tematów na *-i*, w których owo „i" zostało wchłonięte przez „i" sufiksu. Końcówki coniunctiwu praesentis tematów na *-e, -i* przejęte są z form indicativu. Przykłady odmiany (najpierw od բերեմ <ber-e-m>, następnie od բերիմ <ber-i-m>):

l. poj.

1 os. բերիցեմ <ber-ic^{c}-e-m> (znaczenie niżej, pod paradygmatem)

2 os. բերիցես <ber-ic^{c}-e-s> (wtw bericem, wtz p^{h}ericem)
3 os. բերիցէ <ber-ic^{c}-ê> (wtw berice, wtz p^{h}erice)
l. mn.
1 os. բերիցեմք <ber-ic^{c}-e-m-k^{c}>
2 os. բերիցէք <ber-ic^{c}-êk^{c}>
3 os. բերիցեն <ber-ic^{c}-e-n>

Formy te mają następujące znaczenia: բերիցեմ <beric^{c}em> „żebym niósł, obym niósł, będę niósł (warunkowo, z domyślnym: „jeżeli zostanie spełniony jakiś warunek"), powinienem nieść" itp., por. Abr.: 132-3, itd. w pozostałych osobach. Przykłady niżej po paradygmatach.

Copula եմ „jestem" ma w coniunctiwie praesentis formy: իցեմ <ic^{c}em>, իցես <ic^{c}es>, իցէ <ic^{c}ê>; իցեմք <ic^{c}emk^{c}>, իցէք <ic^{c}êk^{c}>, իցեն <ic^{c}en>. Znaczenie: „żebym był, obym był, będę (jeżeli), powinienem być" itp.

Znaczenie bierne mają formy z końcówkami przejętymi od czasu teraźniejszego (trybu oznajmującego) tematów na *-i*:

l. poj.
1 os. բերիցիմ <ber-ic^{c}-i-m> (znaczenie niżej, pod paradygmatem)
2 os. բերիցիս <ber-ic^{c}-i-s> (wtw bericis, wtz p^{h}ericis)
3 os. բերիցի <ber-ic^{c}-i>
l. mn.
1 os. բերիցիմք <ber-ic^{c}-i-m-k^{c}>
2 os. բերիցիք <ber-ic^{c}-i-k^{c}>
3 os. բերիցին <ber-ic^{c}-i-n>

Formy te mają następujące znaczenia: բերիցիմ <beric^{c}im> „żebym był niesiony, obym był niesiony, będę niesiony (warunkowo, z domyślnym: „jeżeli zostanie spełniony jakiś warunek"), powinienem być niesiony" itp., por. Abr.: 134, itd. w pozostałych osobach.

Tak samo jak բերիցիմ <ber-ic^{c}-i-m> odmieniają się nieprzechodnie tematy na *-i*, np. հայիցիմ <hay-ic^{c}-i-m> „żebym patrzył, obym patrzył, będę patrzył (warunkowo), powinienem patrzyć" itd.

6.3.3.3. Przykład odmiany tematu na *-a*

W tematach na *-a* sufiks coniunctiwu *<-ic^{c}-> przybiera (po tematycznym *-a*) postać <-yc^{c}->, a końcówki przejęte są od czasu teraźniejszego (trybu oznajmującego) tematów na *-e* (dla czasowników nieprzechodnich oraz dla przechodnich w znaczeniu czynnym) lub tematów na *-i* (dla czasowników w znaczeniu biernym), np. (od լամ <lam> „płaczę"):

l. poj.		l. mn.	
1 os.	լայցեմ <la-yc^{c}-em>	1 os.	լայցեմք <la-yc^{c}-em-k^{c}>

2 os.	լայցես <la-yc^{c}-es>	2 os. լայցէք <la-yc^{c}-êk^{c}>
3 os.	լայցէ <la-yc^{c}-ê>	3 os. լայցեն <la-yc^{c}-en>

Znaczenie: լայցեմ <layc^{c}em> „żebym płakał, obym płakał, będę płakał (jeżeli...), powinienem płakać" itp. Podobnie: աղայցեմ <ała-yc^{c}-e-m> „żebym mełł, obym mełł, będę mełł (jeżeli), powinienem mleć", ale աղայցիմ <ała-yc^{c}-i-m> „żebym był mielony" itd.

Uwaga! W praesens indicativi nie ma formalnego rozróżnienia activum od passivum w tematach na *-a*, w praesens coniunctivi, owszem, jest.

6.3.3.4. Przykład odmiany tematu na *-u*

Wspólne natomiast są w coniunctiwie praesentis formy aktywne i passywne tematów na *-u*. Ponadto obserwujemy w nich swego rodzaju „harmonię wokaliczną": upodobnienie końcówek do tematycznego *-u* (końcówki mają postać: *-um*, *-us* itd.). Po samogłosce tematycznej zanika „i" sufiksu *<-ic^{c}-> tworzącego coniunctivus.

Przykład odmiany w coniunctiwie praesentis czasownika nieprzechodniego o temacie na *-u* (praesens indicativi: <zart^{c}nowm> „budzę się"):

l. poj.

1 os.	զարթնուցում <zart^{c}-n-owc^{c}-ow-m> (wt zart^{h}nucum)
2 os.	զարթնուցուս <zart^{c}-n-owc^{c}-ow-s> (wt zart^{h}nucus)
3 os.	զարթնուցու <zart^{c}-n-owc^{c}-ow> (wt zart^{h}nucu)

l. mn.

1 os.	զարթնուցուք <zart^{c}-n-owc^{c}-ow-m-k^{c}> (wt zart^{h}nucumk^{h})
2 os.	զարթնուցուք <zart^{c}-n-owc^{c}-ow-k^{c} > (wt zart^{h}nucuk^{h})
3 os.	զարթնուցուն <zart^{c}-n-owc^{c}-ow-n> (wt zart^{h}nucun)

Znaczenie: „żebym się budził, obym się budził, będę się budził (jeżeli...), powinienem się budzić" itp. Oba znaczenia (aktywne i passywne) mają tu czasowniki przechodnie: կիզուցում <kiz-owc^{c}-ow-m> znaczy zarówno „żebym palił" jak i „żebym był palony" itd.

Od defektywnego czasownika գոմ <go-m> „jestem, istnieję" zachowały się następujące formy coniunctiwu praesentis: 3 os sg. գուցէ <g-owc^{c}-ê> (wtw guce, wtz k^{h}uce) „żeby był; być może" itp. oraz 3 os. pl. գուցեն <g-owc^{c}-en> (wtw gucen, wtz k^{h}ucen) „żeby byli, może będą" itp. Wyraz գուցէ <gowc^{c}ê> jest używany w obu współczesnych językach literackich (pisownia wsch. orm. գուցե <gowc^{c}e>) jako przysłówek „być może".

6.3.3.5. Przykłady użycia coniunctiwu praesentis:

երանի որ քաղցեալ և ծարաւի իցեն արդարութեան <erani or k^{c}ałc^{c}eal ew carawi ic^{c}en ardarowt^{c}ean...> „błogosławieni, którzy są głodni i spragnieni

sprawiedliwości ..." (Mt 5,6). Komentarz: <erani> „błogosławiony"; <or> zaimek względny „który" w znaczeniu l. mn. „którzy" (por. wyżej, s. 83); <k^{c}ałc^{c}eal> participium perfecti czasownika <k^{c}ałc^{c}-n-ow-m> „jestem głodny", dosłownie „zgłodniały"; <ew> spójnik „i"; <carawi> „spragniony"; <ic^{c}en> 3 os. pl. coniunctiwu praesentis od <em> „jestem" zamiast oczekiwanego indicatiwu *<en> nadaje sens potencjalny: nie tylko chodzi o tych, którzy teraz są , ale także o tych, którzy kiedykolwiek w przyszłości mogą być „głodni i spragnieni sprawiedliwości"; <ardarowt^{c}ean> gen. sg. rzeczownika <ardarowt^{c}iwn> „sprawiedliwość" (abstractum utworzone od przymiotnika <ardar> „sprawiedliwy" przy pomocy sufiksu <-owt^{c}iwn>).

ու՞ր ծնանիցի Քրիստոսն <owr cnanic^{c}i K^{c}ristos-n ?> „gdzie ma się narodzić Mesjasz?" (Mt 2,4). Komentarz: <owr> „gdzie?"; <cn-an-ic^{c}-i> 3 os. sg. coniunctiwu praesentis od <cn-an-i-m> „rodzę się"; <-n> po <K^{c}ristos> to sufigowany zaimek wskazujący 3 osoby w funkcji „rodzajnika" określonego.

լե՛ր իրաւախոհ ընդ ոսոխի քում վաղագոյն, մինչ դեռ իցես ընդ նմա ի ճանապարհի, գուցէ մատնիցէ զքեզ ոսոխն դատաւորի և դատաւորն դահճի և արկանիցիս ի բանտ <ler irawaxoh ənd osoxi k^{c}owm valagoyn, minč^{c} deŕ ic^{c}es ənd nma i čanaparhi, gowc^{c}ê matnic^{c}ê z-k^{c}ez osox-n datawori ew datawor-n dahči ew arkanic^{c}is i bant> „pogódź się (dosłownie: bądź sprawiedliwy) ze swoim przeciwnikiem wcześniej, dopóki będziesz z nim w drodze; (bo inaczej) być może wyda cię przeciwnik sędziemu a sędzia katu i (być może) zostaniesz wtrącony do więzienia" (Mt 5,25). Komentarz: <ler> 2 os. sg. imperativi aoristi (p. niżej) czasownika <linim> „staję się" w znaczeniu „bądź"; <iraw-a-xoh> „sprawiedliwy" (dosłownie „praw-o-myślny"); <ənd> przyimek o znaczeniu „z" (kim, czym) w połączeniu z datiwem, w którym tu stoi następujący rzeczownik <osox> „przeciwnik"; <k^{c}owm> dat. zaimka dzierżawczego 2 osoby l. poj. <k^{c}o> „twój" (faktycznie jest to gen. sg. od <dow> „ty"), przydawka do <osox>; <vał-a-goyn> stopień wyższy przysłówka <vał> „wcześnie"; <minč^{c} deŕ> spójnik „dopóki, zanim"; <ic^{c}es> 2 os. sg. coniunctiwu praesentis od <em> „jestem"; <nma> dat. sg. zaimka <na> „on(a)"; <čanaparh> „droga", tu w loc. sg. po przyimku <i> w znaczeniu „w"; <gowc^{c}ê> 3 os. sg. coniunctiwu praesentis od <go-m> „jestem, istnieję"; <matn-ic^{c}-ê> 3 os. sg. coniunctiwu praesentis od <matn-e-m> „wydaję, powierzam, zdradzam"; <z-k^{c}ez> acc. od <dow> „ty" z przy-imkiem <z-> będącym wykładnikiem określoności dopełnienia bliższego; <osox-n> „przeciwnik" nom. sg. (podmiot orzeczenia <matnic^{c}ê>) z „rodzajnikiem" <-n>; <datawor> „sędzia" w dat. sg. z końcówką <-i> a po spójniku <ew> w nom. sg. (z „rodzajnikiem" <-n>); <dahči> dat. sg. rzeczownika <dahič> „kat"; <ark-anic^{c}-i-s> 2 os. sg. coniunctiwu praesentis czasownika <ark-an-i-m> stanowiącego passywny odpowiednik czasownika <ark-an-e-m> „rzucam"; <i bant> acc. sg. rzeczownika <bant> „więzienie", który po przyimku <i> wskazuje kierunek (a przyimek ma tu znaczenie „do").

ասա՛ զի քարինքս այսոքիկ հաց լինիցին <asa zi k^{c}arink^{c}-s aysok^{c}ik hac^{c} lin-ic^{c}-i-n> „powiedz, aby te kamienie stały się (dosłownie: stawały się) chlebem" (Mt 4,3). Komentarz: <asa> 2 os. nieregularnej formy imperatywu od <as-e-m> „powiadam"; <zi> spójnik, tu: „aby"; <k^{c}arink^{c}> nom. pl. rzeczownika <k^{c}ar> „kamień" z sufigowanym zaimkiem wskazującym 1 osoby w funkcji „rodzajnika" określonego <-s>; <aysok^{c}ik> „te" (nom. pl. od <ays> „ten przy mnie"); <hac^{c}> „chleb" nom. sg. w funkcji orzecznika; <lin-ic^{c}-i-n> 3 os. pl. coniunctiwu praesentis od <lin-i-m> „staję się".

Մի՛ երդնուցուս սուտ <mi erd-n-owc^{c}-ow-s sowt> „nie będziesz fałszywie przysięgał" (Mt 5,33), w sensie: „nie przysięgaj fałszywie". Zdanie rozpoczyna partykuła prohibitywna <mi> występująca w trybie rozkazującym i zależnym; drugi wyraz jest formą 2 osoby coniunctiwu praesentis od <erd-n-ow-m> „przysięgam"; <sowt> „fałszywy, fałszywie".

ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել, կամ զմին ատիցէ և զմիւսն սիրիցէ, կամ զմին մեծարիցէ և զմիւսն արհամարհիցէ <oč^{c} ok^{c} karê erkowc^{c} teranc^{c} caŕayel, kam z-mi-n at-ic^{c}-ê ew z-miws-n sir-ic^{c}-ê, kam z-mi-n mecar-ic^{c}-ê ew z-miws-n arhamarh-ic^{c}-ê> „nikt nie może dwom panom służyć: albo jednego będzie nienawidził a drugiego kochał, albo jednego będzie szanował a drugiego lekceważył" (Mt 6,24). Komentarz: <oč^{c}> partykuła przecząca „nie"; <ok^{c}> zaimek nieokreślony „ktoś" w nom.; <kar-ê> 3 os. sg. praesentis czasownika <kar-e-m> „mogę"; <erkowc^{c}> dat. pl. liczebnika <erkow> „dwa"; <ter-anc^{c}> dat. pl. rzeczownika <têr> „pan"; <caŕayel> bezokolicznik czasownika <caŕay-e-m> „służę"; <kam> ... <kam> „albo ... albo"; <z-mi-n> acc. liczebnika <mi> „jeden" poprzedzony przyimkiem <z-> (tzw. nota accusativi), na końcu dodany jest „rodzajnik" określony 3 osoby <-n>; <at-ic^{c}-ê> 3 os. sg. coniunctiwu praesentis od <at-e-m> „nienawidzę" (pierwotna forma: <at-ea-m>); <z-miws-n> acc. sg. przymiotnika „zaimkowego" <miws> „inny, drugi" (Schmitt: 126); <sir-ic^{c}-ê>, <mecar-ic^{c}-ê>, <arhamarh-ic^{c}-ê> formy 3 os. sg. coniunctiwu praesentis od <sir-e-m> „kocham", <mecar-e-m> „szanuję", <arhamarh-e-m> „lekceważę".

6.3.4. Imperativus praesentis (czas teraźniejszy trybu rozkazującego)

Czas ten ma odrębne formy tylko w drugiej osobie. Liczba pojedyncza ma końcówkę <-r> (niejasnego pochodzenia) dodawaną do tematu teraźniejszego, a forma liczby mnogiej pokrywa się z formą trybu oznajmującego. Co ciekawe, formy, o których mowa, występują wyłącznie w znaczeniu negatywnym, a więc wyrażają w praktyce nie rozkaz lecz zakaz. W znaczeniu pozytywnym (rozkaz, polecenie) grabar używał form aspektu dokonanego (imperativus aoristi, p. niżej 6.4.7.). Warto tu przytoczyć pewną paralelę z języka polskiego. W formach zaprzeczonych trybu rozkazującego używamy raczej czasowników niedokonanych niż dokonanych, np. „weź" ale raczej „nie bierz" niż „nie weź".

G. Klingenschmitt (44-46) w swej pracy o czasowniku st. orm. w odniesieniu do imperatiwu praesentis używa terminu *injunktiv*.

Partykułą przeczącą (prohibitywną) w imperatiwie st. orm. (a także w zbliżonych znaczeniem formach coniunctiwu) było akcentowane մի՛ <mi> (Schmitt: 143), a nie ոչ <oč^{c}> jak w trybie oznajmującym i większości form coniunctiwu.

Dla poszczególnych tematów czasownikowych mamy zatem:

2 os. sg.

մի՛ բերեր <mi ber-e-r> „nie nieś"
մի՛ բերիր <mi ber-i-r> „nie bądź niesiony"
մի՛ հայիր <mi hay-i-r> „nie patrz"
մի՛ լար <mi l-a-r> „nie płacz"
մի՛ զարթնուր <mi zart^{c}-n-ow-r> (wt mi zart^{c}nur) „nie budź się"

W tematach na *-a*, *-u* nie ma rozróżnienia strony czynnej od biernej: մի՛ աղար <mi ał-a-r> (wt mi aghar) znaczyło zwykle „nie miel", ale mogło także znaczyć „nie bądź mielony". Podobnie: մի՛ կիզուր <mi kiz-ow-r> (wtw mi k:izur, wtz mi gizur) to „nie pal" albo „nie bądź palony".

Formy imperatiwu praesentis drugiej osoby liczby mnogiej pokrywają się z formami indicatiwu

2 os. pl.

մի՛ բերէք <mi ber-ê-k^{c}> „nie nieście" (ber-ê-k^{c} „niesiecie")
մի՛ բերիք <mi ber-i-k^{c}> „nie bądźcie niesieni" (ber-i-k^{c} „jesteście niesieni")
մի՛ հայիք <mi hay-i-k^{c}> „nie patrzcie" (hay-i-k^{c} „patrzycie")
մի՛ լայք <mi l-a-yk^{c}> „nie płaczcie" (l-a-yk^{c} „płaczecie")
մի՛ զարթնուք <mi zart^{c}-n-ow-k^{c}> „nie budźcie się"
(zart^{c}-n-ow-k^{c} „budzicie się")

Przykłady: մի՛ սպանաներ <mi span-an-e-r> „nie zabijaj" (Mt 5,21) 2 os. sg. imperativi praesentis czasownika սպանանեմ <span-an-e-m> „zabijam"; մի՛ շնար <mi šn-a-r> „nie cudzołóż" (Mt 5,27) 2 os. sg. imperativi praesentis czasownika շնամ <šn-a-m> „cudzołożę" (od <šown> „pies"); մի՛ դատէք զի մի՛ դատիցիք <mi dat-êk^{c} zi mi dat-ic^{c}-i-k^{c}> „nie sądźcie, abyście nie byli sądzeni" (Mt 7,1). Komentarz do ostatniego zdania: <mi> partykuła prohibitywna „nie"; <dat-êk^{c}> 2 os pl. imperativu praesentis czasownika <dat-e-m> „sądzę" (od <dat> „sąd"); <zi> wielofunkcyjny spójnik, tu w znaczeniu „aby"; <dat-ic^{c}-ik^{c}> 2 os. pl. coniunctiwu praesentis czasownika <dat-i-m> będącego passywnym odpowiednikiem czasownika <dat-e-m> „sądzę".

6.3.5. Infinitivus (bezokolicznik)

Bezokolicznik st. orm., tworzony od tematu teraźniejszego czasownika za pomocą sufiksu <-l> (spokrewnionego z polskim „-ł" w formach czasu przeszłego: *był*, *widział*), był neutralny jeśli chodzi o stronę. W związku z tym tematy na *-i* nie różniły się w infinitiwie od tematów na *-e* (toteż lepiej jest podawać czasowniki st. orm. w 1 osobie praesentis, która ujawnia temat teraźniejszy). Tak więc bezokolicznik բերել <ber-e-l> znaczy zarówno „nieść" jak i „być niesionym" (w czasie teraźniejszym znaczenie czynne ma բերեմ <ber-e-m>, a bierne: բերիմ <ber-i-m>). Podobnie bezokoliczniki czasowników nieprzechodnich należących do tematów na *-i* mają bezokoliczniki na <-el> (a nie na oczekiwane *<-il>), np. հայել <hay-el> „patrzeć" (od հայիմ <hay-i-m> „patrzę"), անկանել <ank-an-el> „padać" (od անկանիմ <ank-an-i-m> „padam").

Dla tematów na *-a*, *-u* mamy odpowiednio bezokoliczniki typu: լալ <l-a-l> „płakać", աղալ <ał-a-l> (wt aghal) „mleć" (albo „być mielonym"), զարթնուլ <zart^{c}-n-ow-l> (wt zart^{h}nul) „budzić się", կիզուլ <kiz-ow-l> „palić" (albo „być palonym"). Od ատեամ <at-ea-m> (wtw at:jam, wtz adjam) „nienawidzę" mamy nieregularną formę infinitivu ատել <atel> pod wpływem tematów na *-e* (Jensen: 103). Istnieje zresztą także późniejsza, oboczna forma praesentis ատեմ <at-e-m>.

Copula եմ „jestem" nie ma bezokolicznika. W zbliżonym znaczeniu występuje լինել <linel> „być, istnieć, stawać się" (od լինիմ <lin-i-m>). Od գամ <go-m> „jestem, istnieję" forma bezokolicznika գոլ <go-l> występuje raczej w podręcznikach gramatyki niż w zaświadczonych tekstach pisanych przez Ormian grabarem.

Bezokolicznik st. orm. mógł m.in. występować w zdaniu jako uzupełnienie treści wielu czasowników, takich jak np. կամիմ <kam-i-m> „chcę", կարեմ <kar-e-m> „mogę" (tzw. czasowniki modalne), czy գիտեմ <git-e-m> „wiem, umiem", խոկամ <xok-a-m> „zamierzam", դադարեմ <dadar-e-m> „przestaję (coś robić)", երկնչիմ <erk-nč^{c}-i-m> „boję się" itd. (Jensen: 150). Przykład: մի՛ երկնչիր առնուլ առ քեզ զՄարիամ կին քո <mi erk-nč^{c}-i-r aṙ-n-ow-l aṙ k^{c}ez z-Mariam kin k^{c}o> „nie bój się wziąć do siebie Marii, małżonki swojej". Komentarz: <mi> partykuła prohibitywna „nie"; <erk-nč^{c}-i-r> 2 os. sg. imperativi praesentis od <erk-nč^{c}-i-m>; <aṙ-n-ow-l> „brać, wziąć" infinitivus czasownika <aṙ-n-ow-m> (wt arrnum) „biorę", <aṙ> przyimek „do" wymagający tu po sobie accusatiwu; <k^{c}ez> acc. od <dow> „ty" (po polsku tłumaczymy zaimkiem zwrotnym „siebie"); <z-Mariam> acc. imienia własnego <Mariam> „Maria" z przyimkiem <z-> wskazującym określoność dopełnienia bliższego; <kin> „kobieta, żona" acc. sg.; <k^{c}o> zaimek dzierżawczy 2 os. sg. „twój" (właściwie gen. zaimka <dow> „ty") tu w acc. sg. (po polsku „swoją").

Bezokolicznik st. orm. mógł mieć także znaczenie rzeczownika odsłownego, a więc np. լալ <lal> to nie tylko „płakać" ale i „płakanie, płacz". W tej funkcji

bezokolicznik odmieniał się, jak rzeczownik, przez przypadki (tylko w l. poj., Abr.: 45) z genetiwem-datiwem na <-oy> (wt -o), np. բերել <berel>, gen.dat. բերելոյ <berel-oy>; հայել <hayel> – հայելոյ <hayel-oy>, լալ <lal> – լալոյ <lal-oy> itp. W bezokoliczniku tematów na *-u* owo „u" (pisane <ow>) redukuje się do (nie zaznaczanego na piśmie) „ə" (w ptp „y"), zgodnie z regułami alternacji samogłoskowych w sylabach, które tracą akcent (przed akcentowanymi końcówkami przypadków zależnych), np. զարթնուլ <zart^{c}-n-ow-l> „budzenie się", gen.dat. զարթնլոյ <zart^{c}nl-oy> (wt zart^{h}nylo).

Stojąca przed bezokolicznikiem użytym w funkcji rzeczownikowej partykuła przecząca ոչ <oč^{c}> (wt wocz) mogła się redukować do prefigowanej (i pisanej łącznie z bezokolicznikiem) postaci չ- <č^{c}->, np. չբարկանալն <č^{c}-barkanal-n> (wtw czybark:analyn, wtz czyp^{h}arganalyn) „niezłoszczenie się" z sufigowanym „rodzajnikiem" określonym <-n> (Jensen: 103).

Jako rzeczownik (zachowując jednak składnię czasownikową) mógł bezokolicznik st. orm. często stać (w różnych formach przypadkowych) po przyimkach i prepozycjach (p. niżej, 7-8), np. վասն ինչս զերծանելոյ <vasn inč^{c}s zercaneloy> (wtw wasyn inczys zerc:anelo, wtz ...zerdzanelo) „dla zagrabienia rzeczy" (Jensen: 184), gdzie <vasn> „dla" to prepozycja rządząca genetiwem (jest nim <zercanel-oy> od infinitiwu <zercanel> „uwalniać, pozbawiać, odbierać co komu") a <inč^{c}s> to acc. pl. (dopełnienie bliższe do owego <zercanel-oy> !) substantywizowanego zaimka nieokreślonego <inč^{c}> „coś", tu w znaczeniu „rzecz".

Bezokolicznik tworzył także w grabarze charakterystyczną dla tego języka konstrukcję składniową „dativus cum infinitivo" (Jensen: 155), p. niżej, F 3. Inną, bardzo ważną, była konstrukcja składająca się z przyimka <i>, bezokolicznika w locatiwie (= nom.) i podmiotu logicznego (agensa) w genetiwie. Była ona używana jako równoważnik zdania okolicznikowego czasu. Wyrażała równoczesność czynności, o której mówił bezokolicznik, z orzeczeniem zdania. Przykłady: ի ծնանելն Յիսուսի <i cnanel-n Yisows-i> (wtw i c:ynanelyn Hisusi, wtz i dzynanelyn ...) „gdy narodził się Jezus" (Mt 2,1), dosłownie: w narodzeniu się Jezusa. Bezokolicznik mógł wówczas być zaopatrzony, jak w powyższym przykładzie, „rodzajnikiem" określonym <-n>. և յելանելն նորա ի տաճարէ անտի, ասէ ցնա մի յաշակերտացն նորա <ew y-elanel-n nora i tačarê anti, asê c^{c}-na mi y-ašakertac^{c}-n nora> (wtw jew helanelyn nora i t:acz:are ant:i, ase c(y)na mi haszak:ert:acyn nora, wtz ...dadżare andi... haszagerdacyn ...) „gdy wychodził z owej świątyni, rzecze do niego jeden z jego uczniów" (Mk 13,1).

Również bezokolicznik w narzędniku mógł występować w funkcji okolicznikowej, np. եկն դողալով <ekn dołal-ov> (wtw jek:yn doghalow, wtz jegyn t^{h}oghalow) „przyszedł drżąc" (Łk 8,47, tu za Jensenem: 180), dosłownie: przyszedł drżeniem (ins. bezokolicznika <dołal> „drżeć").

6.4. Formy czasownikowe tworzone od tematu aorystu (TA)

Termin „aoryst", pochodzący od greckiego wyrazu znaczącego „nieokreślony" (sc. czas), osobom, które nie uczyły się greki, może być nieznany. Czas taki nie występuje w łacinie, ale znany był innym starym językom i.e., takim jak np. (prócz greki) sanskryt (język staroindyjski) czy język staro-cerkiewnosłowiański. Aoryst był czasem przeszłym wyrażającym, podobnie jak perfectum (czas przeszły dokonany), aspekt dokonany, tj. informującym o tym, że dana czynność (lub stan) skończyła się, przestała trwać. Jednakże w odróżnieniu od perfectum, które nawiązywało (przynajmniej początkowo) do chwili mówienia wskazując na dalsze trwanie skutków (!) owej czynności (dokonanej w przeszłości), aoryst takiej informacji nie zawiera. Jest więc po prostu czasem przeszłym dokonanym nie wykazującym żadnych nawiązań do chwili mówienia, w której zostaje użyty. Od imperfectum natomiast, które jest czasem przeszłym niedokonanym, aoryst różnił się tym, że nie podkreślał trwania danej czynności w czasie.

Struktura aorystu jest w grabarze bardziej skomplikowana niż struktura czasu teraźniejszego, bowiem: 1. istnieją aż trzy typy tematu aorystu, 2. końcówki strony czynnej różnią się formalnie, prócz 1 os. pl., od końcówek strony biernej (te ostatnie niekoniecznie wiążą się z faktycznie biernym znaczeniem danej formy, p. niżej, s. 111).

W przeciwieństwie do tematów czasu teraźniejszego (TT), które zawsze kończą się w grabarze na samogłoskę (*-e*, *-i*, *-a*, *-u*, *-o*), dwa główne typy tematu aorystu (TA) kończą się na spółgłoskę. Te dwa podstawowe typy TA to: 1. tzw. temat pierwiastkowy zwany inaczej mocnym (pokrywający się z pierwiastkiem tj. podstawowym rdzeniem czasownika) oraz 2. tzw. temat słaby tworzony od pierwiastka przez poszerzenie go o przyrostek kończący się na -ց <-c^{c}>, pochodzący prawdopodobnie z p.i.e. *-*sḱ*- z palatalnym „k" (Meillet 1936: 115). G. Klingenschmitt (287) w owym <-c^{c}> widzi rezultat dysymilacji podwójnego *-*ss*-, które się pojawiło na styku wygłosowego **s* niektórych pierwiastków czasownikowych i sufiksu **s* tzw. aorystu sygmatycznego. Temat ten ormiańscy językoznawcy określają terminem ցոյականՆ <c^{c}oyakan>, od nazwy litery „c^{c}o", przy której pomocy sufiks <-c^{c}> jest notowany (a więc niejako temat „co-jowy"), por. Abr.: 143. Przed owym sufiksem -ց <-c^{c}> (a po pierwiastku) stoi samogłoska *-a-* (dla tematów teraźniejszych na *-a*, czasem także dla TT na *-e*) lub *-e-* (pod akcentem <-ea-> wymawiane [ja]) dla tematów teraźniejszych na *-e*, *-i*. Przykłady niżej.

Natomiast trzeci, najrzadszy, typ tematu aorystu zawiera pierwiastek czasownika poszerzony o sufiks <-i> (postać teoretyczna, w praktyce – przed końcówkami – sufiks ten, pisany przez <e>, wymawiany jest jak polskie „j"). W ormiańskich gramatykach (np. Abr.: 143) nosi on nazwę: „h" թուլլ բաղադրիչ ունեցող հիմք <„i" t^{c}owyl baładrič^{c} ownec^{c}oł himk^{c}> czyli „temat posiadający słaby składnik 'i'".

Typ tematu aorystu czasownika jest związany częściowo z budową jego tematu teraźniejszego. Chodzi tu mianowicie o obecność lub brak sufiksów słowotwórczych pomiędzy pierwiastkiem czasownika a samogłoską tematyczną czasu teraźniejszego (*-e*, *-i*, *-a*, *-u*, *-o*), por. wyżej, s. 86. Sufiksy: <-n, -an, -en, -č^{c}, -nč^{c}>, które wchodzą w skład tematu teraźniejszego, np. <tes-an-e-> (TT od տեսանել <tesanel> „widzieć"), nie odgrywają jednak żadnej roli w tworzeniu form budowanych na bazie TT. Tu natomiast, przy tworzeniu tematu aorystu, ich obecność lub brak (w TT) są bardzo istotne.

Sufiksy, o których mowa, w okresie praormiańskim (nie poświadczonym na piśmie) nadawały czasownikom znaczenie zwane „inchoatywnym" (kategoria wyrażająca rozpoczynanie akcji lub stanu) i wiązały się pierwotnie z nieprzechodniością. W okresie klasycznym (V w.) była to już jednak kategoria częściowo martwa i czasowniki kiedyś inchoatywne mogły już być przechodnie, np. czasownik գողանալ <goł-an-a-l> utworzony od rzeczownika գող <goł> „złodziej" miał początkowo znaczenie „stawać się złodziejem". Z czasem jednak nabrał znaczenia „kraść" i na początku V w., kiedy język st. orm. doczekał się rejestracji na piśmie, był już czasownikiem przechodnim (tj. wymagał dopełnienia w bierniku !), nie-inchoatywnym.

Reguły tworzenia tematu aorystu są dość skomplikowane. Występują w nich pojęcia: czasownik prosty (tj. nie posiadający sufiksu słowotwórczego „inchoatywnego" w TT) oraz czasownik z sufiksem (inchoatywnym). Oto przegląd czasowników według form tematu teraźniejszego (zawartych w bezokoliczniku na *-l*) wraz z odpowiadającymi im typami tematów aorystu.

6.4.1. Tematy teraźniejsze na *-e*

a) Należące tu czasowniki proste mają temat aorystu słaby, np. վազեմ <vaz-e-m> „biegnę" – TA <vaz-ea-c^{c}> (wt wazjac) „pobiegł" (temat aorystu równa się tutaj 3 os. sg., pełny paradygmat odmiany przez osoby będzie podany niżej, s. 113), երգեմ <erg-e-m> (wt jerk^{h}em) „śpiewam" – TA <erg-ea-c^{c}> (wt jerk^{h}jac) „zaśpiewał", խնդրեմ <xndr-e-m> (wt chynt^{c}rem) „szukam" (znaczenie współczesne: „proszę") – TA <xndr-ea-c^{c}> (wt chynt^{h}rjac) „poszukał", առաքեմ <ařak^{c}-e-m> „posyłam" – TA <ařak^{c}-ea-c^{c}> (wt arrak^{h}jac) „posłał", կատարեմ <katar-e-m> „wykonuję" – TA <katar-ea-c^{c}> (wtw k:at:arjac, wtz gadarjac) „wykonał".

Kilka czasowników przed sufiksem <-c^{c}> wykazuje w TA samo tylko *-a-* (nie: *-ea-*), m.in. ասեմ <as-e-m> „powiadam, mówię" – TA <as-a-c^{c}> „powiedział, rzekł", գիտեմ <git-e-m> „wiem, znam" – TA <git-a-c^{c}> (wtw git:ac, wtz k^{h}idac) „poznał, dowiedział się", կարեմ <kar-e-m> „mogę" – TA <kar-a-c^{c}> (wtw k:arac, wtz garac) „mógł, zdołał" (uwaga! synonimiczny w czasie teraźniejszym czasownik կարեմ <kar-e-m> „szyję" ma TA regularny: <kar-ea-c^{c}> „uszył").

Kilka innych czasowników prostych (mających TT na *-e*) wykazuje wyjątkowo pierwiastkowy (mocny) temat aorystu. Należą tu m.in. takie czasowniki jak: ածեմ <ac-e-m> „prowadzę, doprowadzam" (spokrewniony z łacińskim i greckim *ago*) – TA <ac-> (konkretne formy osobowe tego typu zostaną podane niżej, p. 6.4.5.1.1.), բերեմ <ber-e-m> „niosę, przynoszę" (spokrewniony z łacińskim i greckim *fero*, polskim *biorę*) – TA <ber->, հանեմ <han-e-m> „wyjmuję, wyciągam" – TA <han->.

b) Należące do tematów teraźniejszych na *-e* czasowniki z sufiksami (pierwotnie inchoatywnymi) mają TA pierwiastkowy (mocny), tzn. tracą w aoryście ów sufiks, np. տեսանեմ <tes-an-e-m> „widzę" (TT tes-an-e-) – TA <tes-> (konkretne formy osobowe zostaną podane niżej). Nasuwa się tu porównanie z językiem polskim, w którym przyrostek *-n* (etymologicznie spokrewniony z ormiańskim *-an*, *-en*, *-n*), obecny w czasie teraźniejszym, również odpada w czasie przeszłym, por. np. *kwit-n-ie*, *puch-n-ie*, ale *kwit-ł*, *puch-ł* (obok możliwych form paralelnych: *kwit-ną-ł*, *puch-nq-ł*, zachowujących sufiks nazalny).

Dalsze przykłady czasowników o TT na *-e* z sufiksami (przyrostkami): անցանեմ <anc^{c}-an-e-m> „mijam, przechodzę" – TA <anc^{c}-> (uwaga! końcowe <-c^{c}> należy tu do pierwiastka !), արկանեմ <ark-an-e-m> „rzucam" – TA <ark->, բեկանեմ <bek-an-e-m> „łamię, rozrywam" – TA <bek->, ելանեմ <el-an-e-m> „wychodzę (na zewnątrz)" – TA <el-> (wt jel), հասանեմ <has-an-e-m> „dochodzę, docieram" – TA <has->, հատանեմ <hat-an-e-m> „tnę, kroję" – TA <hat->, հարցանեմ <harc^{c}-an-e-m> „pytam" – TA <harc^{c}->, սպանանեմ <span-an-e-m> „zabijam" – TA <span->, զարկանեմ <zark-an-e-m> „uderzam" – TA <zark->. Czasownik հարկանեմ <hark-an-e-m> o tym samym znaczeniu co զարկանեմ <zark-an-e-m> („uderzam") i spokrewniony z tymże (jak również z pozbawionym prefiksu czasownikiem արկանեմ <ark-an-e-m> „rzucam") ma temat aorystu nietypowy, skrócony do samego tylko <har-> (Abr.: 145).

Ponieważ formy 3 osoby sg. aorystu nie mają żadnej końcówki, pierwiastkowe tematy aorystu są w tym wypadku akcentowane. Pociąga to za sobą niekiedy „ujawnienie" wyjściowego wokalizmu (etymologicznej samogłoski) pierwiastka. Chodzi tu mianowicie o alternacje samogłoskowe związane z akcentem (p. wyżej, cz. II B.4.). Od իջանեմ <ij-an-e-m> (wt iczanem) „schodzę" (pierwotnie *êj-an-e-m) mamy zatem TA <êj-> (wt ecz), zachowany w nazwie geograficznej Էջմիածին <Êjmiacin> (wtw Eczmiac:in lub dialektalna Eczmiadzin, ta druga pokrywa się z wymową zach. orm.), która się składa z dwóch wyrazów: էջ <êj> „zszedł, zstąpił" i Միածին <Mi-a-cin> „Jednorodzony" tj. Chrystus (liczebnik մի <mi> „jeden" plus spójka *a* <-a-> plus ծին <cin> pierwiastek czasownika ծնանիմ <cn-an-i-m> „rodzę się" z również zachowaną pod akcentem samogłoską „i"). Chodzi o Eczmiadzyn, stolicę duchową Armenii, siedzibę katolikosa, na zachód od Erywania.

W pozostałych osobach (różnych od 3 sg.) akcent pada na końcówkę, toteż samogłoska sylaby pierwiastkowej (wówczas nie akcentowanej) ulega w nich redukcji (alternacji). Dalsze przykłady TA wykazujących alternacje samogłoskowe: գտանեմ <gt-an-e-m> (wtw gyt:anem, wtz k^{h}ydanem) „znajduję" (<*git-an-e-m) – TA <git> (w pozycji nieakcentowanej <gt->), լքանեմ <lk^{c}-an-e-m> (wt lyk^{h}anem) „zostawiam" (<*lik^{c}-an-e-m) – TA <lik^{c}> (w pozycji nieakcentowanej <lk^{c}->), մտանեմ <mt-an-e-m> (wtw myt:anem, wtz mydanem) „wchodzę" (<*mut-an-e-m) – TA <mowt> (w pozycji nieakcentowanej <mt->), ցուցանեմ <c^{c}owc^{c}-an-e-m> (wt cucanem) „pokazuję" (<*c^{c}oyc^{c}-an-e-m) – TA <c^{c}oyc^{c}> (wt cujc), w pozycji nieakcentowanej <c^{c}owc^{c}->

Czasownik յառնեմ <yaŕ-n-e-m> (wt harrnem) „wstaję, podnoszę się, zdrowieję", z sufiksem -n-, tworzy wyjątkowo TA pierwiastkowy poszerzony o *-i* (trzeci typ): <yar-i> ze „zwykłym" <r>, jako że <ŕ> było pierwotnie wariantem <r> w pozycji przed <n>: *yarnem > yaŕnem. Od pierwiastka tego czasownika pochodzi rzeczownik Յարութիւն <Yarowt^{c}iwn> (wt Harut^{h}jun) „Zmartwychwstanie" używany współcześnie także jako imię męskie.

Inne niż wymienione wyżej sufiksy „inchoatywne" (*-an*, *-en*, *-n*, *-č^{c}*, *-nč^{c}*), np. *-ot*, *-at*, *-t* (nadają one czasownikowi znaczenie „iteratywne", tj. wyrażają wielokrotne powtarzanie się czynności) nie odpadają w aoryście i mogą być w związku z tym pomijane w opisie morfologicznym. Przykład: խածատեմ <xac-at-e-m> „pogryzam, długo gryzę" (iterativum od խածանեմ <xac-an-e-m> „gryzę" – TA <xac-at-ea-c^{c}-> (wtw chac:at:jac, wtz chadzadjac).

6.4.2. Tematy teraźniejsze na *-i*

a) Należące tu czasowniki proste mają temat słaby, np. կամիմ <kam-i-m> „chcę, pragnę" – TA <kam-ea-c^{c}> (wtw k:amjac, wtz gamjac) „zapragnął", հայիմ <hay-i-m> „patrzę" – TA <hay-ea-c^{c}> (wt hajjac) „popatrzył, spojrzał", խորհիմ <xorh-i-m> „myślę" – TA <xorh-ea-c^{c}> (wt chorhjac) „pomyślał", ողորմիմ <ołorm-i-m> „lituję się" – TA <ołorm-ea-c^{c}> (wt woghormjac) „zlitował się".

Wyjątek stanowi czasownik նստիմ <nst-i-m> (wt nystim) „siedzę, siadam", który ma TA pierwiastkowy: pod akcentem (w 2 os. sg. imperativi aoristi) <nist> „usiądź", w sylabie nieakcentowanej <nst-> (wtw nyst-).

b) Należące do tematów teraźniejszych na *-i* czasowniki z sufiksem *-an* mają TA pierwiastkowy (mocny), tzn. tracą w aoryście ów sufiks, np. անկանիմ <ank-an-i-m> „(u)padam" – TA <ank-> (pełna odmiana przez osoby będzie podana niżej), մեռանիմ <meŕ-an-i-m> „umieram" – TA <meŕ->, ուսանիմ <ows-an-i-m> „uczę się" – TA <ows-> (wt us-).

Podobnie jak przy tematach (teraźniejszych) na *-e* należy także przy tematach na *-i* pamiętać o alternacjach samogłoskowych związanych z akcentem, choć tutaj postaci akcentowane istnieją raczej teoretycznie (z wyjątkiem impera-

tivu aoristi <nist> „usiądź" od նստիմ <nst-i-m>), bowiem końcówki osobowe są dodawane w aoryście tych czasowników we wszystkich osobach (szczegóły niżej). Przykłady: ծնանիմ <cn-an-i-m> (wtw c:ynanim, wtz dzynanim) „rodzę (się)" – TA <cin>, w sylabie nieakcentowanej <cn->; բուսանիմ <bows-an-i-m> „rosnę" – TA <boys> (wtw bujs, wtz p^{h}ujs), w sylabie nieakcentowanej <bows-> (wtw bus-, wtz p^{h}us-); շիջանիմ <šij-an-i-m> „gasnę" – TA <šêj>, w sylabie nieakcentowanej <šij->; սկսանիմ <sks-an-i-m> (wt [y]sk[y]sanim) „zaczynam" – TA <skis>, w sylabie nieakcentowanej <sks->.

c) Należące do tematów teraźniejszych na *-i* czasowniki z sufiksami <-č^{c}>, <-nč^{c}> mają TA pierwiastkowy poszerzony o *-i* (o jego zachowaniu przed końcówkami będzie mowa niżej), np. թռչիմ <t^{c}ŕ-č^{c}-i-m> „lecę" – TA <t^{c}ŕ-i->; հանգչիմ <hang-č^{c}-i-m> „odpoczywam" – TA <hang-i->; փախչիմ <p^{c}ax-č^{c}-i-m> „uciekam" – TA <p^{c}ax-i->; երկնչիմ <erk-nč^{c}-i-m> „boję się" – TA <erk-i->; կորնչիմ <kor-nč^{c}-i-m> „znikam" – TA <kor-i->; մարտնչիմ <mart-nč^{c}-i-m> „walczę" – TA <mart-i->.

6.4.3. Tematy teraźniejsze na *-a*

Tu wszystkie czasowniki mają słaby temat aorystu (z sufiksem zawierającym *-c^{c}*). Jednakże zachodzi pewna różnica między czasownikami prostymi a tymi, które posiadają sufiks „inchoatywny" *-an* lub *-en*. Mianowicie czasowniki z sufiksem dodają morfem <-(e)ac^{c} > tworzący temat aorystu bezpośrednio do pierwiastka, przy czym sufiks inchoatywny *-an*, *-en* odpada. Sufiks *-an* zostaje w TA zastąpiony przez <-eac^{c}> (wymawiane tradycyjnie: -jac), np. գոհանամ <goh-an-a-m> „cieszę się, jestem zadowolony" – TA <goh-ac^{c}->, գողանամ <goł-an-a-m> „kradnę" – TA <goł-ac^{c}-> (wtw goghac, wtz k^{h}oghac), մոռանամ <moŕ-an-a-m> „zapominam" – TA <moŕ-ac^{c}->; մերձենամ <merj-en-a-m> „zbliżam się" – TA <merj-eac^{c}> (wtw merdzjac, wtz mercjac), w sylabie nieakcentowanej <merj-ec^{c}->, յագենամ <yag-en-a-m> (wt hak^{h}enam) „sycę się" – TA <yag-eac^{c}-> (wt hak^{h}jac), w sylabie nieakcentowanej <yag-ec^{c}->.

Czasowniki proste o TT na *-a* dodają w TA morfem *-ac^{c}* bezpośrednio do pierwiastka, np. հաւատամ <hawat-a-m> „wierzę" – TA <hawat-ac^{c}>, լամ <l-a-m> „płaczę" – TA <l-ac^{c}>, աղամ <ał-a-m> „mielę" – TA <ał-ac^{c}> (wt aghac), որսամ <ors-a-m> „poluję" – TA <ors-ac^{c}> (wt worsac), գնամ <gn-a-m> „idę, odchodzę" – TA <gn-ac^{c}>, մնամ <mn-a-m> „pozostaję" – TA <mn-ac^{c}>, ջանամ <jan-a-m> „staram się, usiłuję" – TA <jan-ac^{c}>. Uwaga! W ostatnim przykładzie *-an* należy do pierwiastka (jan-), nie jest więc sufiksem inchoatywnym.

Czasowniki կեամ <ke-a-m> (wtw k:jam, wtz gjam) „żyję" i ատեամ <ate-a-m> (wtw at:jam, wtz adjam) „nienawidzę" w TA wykazują alternacje samogłoskowe, pod akcentem: <keac^{c}>, <ateac^{c}>, w sylabie nieakcentowanej: <kec^{c}->, <atec^{c}->.

W czasownikach բառնամ <bař-n-a-m> „biorę, podnoszę, zabieram" i դառնամ <dař-n-a-m> „wracam" zachowały się, w tematach aorystu, archaiczne pierwiastki <barj>, <darj>, których końcowe <-j> (polskie „dz") uległo asymilacji w formach czasu teraźniejszego: bař-n-a-m <*barj-n-a-m, dař-n-a-m <*darj-n-a-m (Schmitt: 46).

W czasownikach բանամ <ban-a-m> „otwieram" i թանամ <t^{c}an-a-m> „zanurzam, moczę" za pierwiastki uważa się odpowiednio: *ba-* (por. Schmitt: 137) i *t^{c}a-* (Abr.: 147, za słownikiem etymologicznym H. Adżariana). Toteż w tematach aorystu tych czasowników: <ba-c^{c}>, <t^{c}a-c^{c}> cechą aorystu jest samo tylko -*c^{c}*.

6.4.4. Tematy teraźniejsze na *-u*

Większość należących tu czasowników ma pierwiastkowy (mocny) temat aorystu bez względu na to, czy czasownik ma sufiks inchoatywny w temacie teraźniejszym czy nie. Przykłady czasowników prostych: արգելում <argel-ow-m> (wt ark^{h}elum) „zabraniam" – TA <argel->, գելում <gel-ow-m> (wtw gelum, wtz k^{h}elum) „obracam" – TA <gel>, թողում <t^{c}oł-ow-m> (wt t^{h}oghum) „zostawiam, pozwalam, przebaczam" – TA <t^{c}oł>, հեղում <heł-ow-m> (wt heghum) „leję" – TA <heł>, tak samo wymawia się dzisiaj յեղում <yeł-ow-m> (wt heghum) „odwracam, zmieniam" – TA <yeł> (wt hegh). Czasownik կիզում <kiz-ow-m> „palę" ma TA <kêz> pod akcentem a <kiz> w sylabie nieakcentowanej.

Przykłady na czasowniki z sufiksem „inchoatywnym": առնում <ař-n-ow-m> (wt arrnum) „biorę" – TA <ař>, զբաւսնում <zbaws-n-ow-m> (wtw yzbosnum, wtz ysposnum) „przechadzam się" – TA <zbaws>, ջեռնում <jeř-n-ow-m> (wtw dżerrnum, wtz czerrnum) „ogrzewam się" – TA <jeř>.

Niektóre tematy (teraźniejsze) na *-u* z sufiksem *-n* mają temat pierwiastkowy poszerzony o *-i* (szczegóły odmiany niżej), np. զարթնում <zart^{c}-n-ow-m> „budzę się" – TA <zart^{c}-i->, այտնում <ayt-n-ow-m> „puchnę" – TA <ayt-i->, քաղցնում <k^{c}ałc^{c}-n-ow-m> (wt k^{h}achcnum) „staję się głodny" – TA <k^{c}ałc^{c}-i->. Na uboczu stoi czasownik երդնում <erd-n-ow-m> (wt jert^{h}num) „przysięgam", który ma w aoryście temat pierwiastkowy poszerzony o samogłoskę *-u* <erd-ow>, która przed końcówkami zaczynającymi się od samogłosek przechodzi w wymowie tradycyjnej w spółgłoskę *-w-* (w polskiej transkrypcji popularnej), pisaną oczywiście przez <ow>.

Istnieje ponadto siedem czasowników o temacie teraźniejszym na *-u*, które mają temat aorystu zakończony na *-c^{c}*, a więc analogiczny do tematów słabych, choć historycznie owo *-c^{c}* należało, w niektórych przynajmniej z tych wyjątków, do pierwiastka. Są to następujące czasowniki: ընկենում <ənkenowm> „rzucam" – TA <ənkeac^{c}> (wtw ynk:jac, wtz yngjac), w sylabie nieakcentowanej <ənkec^{c}> (według Schmitta, str. 147, także pod akcentem w 3 os. sg.); զգենում <zge-

nowm> „ubieram się" – TA <zgeac^{c}> (wtw yzgjac, wtz yskjac), w sylabie nieakcentowanej <zgec^{c}>; լնում <lnowm> (wt lynum) „napełniam" – TA <lic^{c}>, w sylabie nieakcentowanej <lc^{c} > (wt lyc); խնում <xnowm> (wt chynum) „zagradzam, zamykam, zatykam" – TA <xic^{c}>, w sylabie nieakcentowanej <xc^{c}> (wt chyc); յենում <yenowm> (wt henum) „wspieram się (na czym)" – TA <yec^{c}> (wt hec), por. Abr.:148.

6.4.5. Aoryst trybu oznajmującego (aoristus indicativi)

O znaczeniu tego czasu (przeszły dokonany) była mowa wyżej (**6.4.**). Tu zostaną przedstawione przykłady odmiany przez osoby dla poszczególnych typów czasowników.

Jak już wspomniano (**6.4.**), w aoryście strona czynna (activum) różniła się formalnie (prócz 1 osoby l. mn.) od biernej. Ta druga mogła mieć także znaczenie zwrotne, co oddaje częściowo termin łaciński: medio-passivum (strona „medialna" – medium – to strona zwrotna, w której czynność wykonywana przez podmiot odnosi się do niego samego), por. Godel: 43, Jensen: 97, Schmitt: 148.

Opozycja activum wobec medio-passivum była już w okresie klasycznym (V w.) dość zatarta. Końcówki „bierne" były w aoryście przyjmowane przez liczne czasowniki nieprzechodnie, którym znaczenie „bierności" czy „zwrotności" było zupełnie obce, a nawet czasowniki przechodnie (!), jak np. գողանամ <goł-an-a-m> „kradnę", denominativum od գող <goł> „złodziej".

Końcówki aktywne (strony czynnej) miały następujące postaci:

l. poj.
- 1 os. -i
- 2 os. -er
- 3 os. Ø (brak końcówki)

l. mn.
- 1 os. -ak^{c}
- 2 os. -êk^{c} lub -ik^{c}
- 3 os. -in

Końcówki passywne (bierne, ściślej: medio-passywne):

l. poj.
- 1 os. -ay (wt -a)
- 2 os. -ar
- 3 os. -aw

l .mn.
- 1 os. -ak^{c} (a więc tak samo jak w activum!)
- 2 os. -ayk^{c}
- 3 os. -an

Końcówki te były dodawane do tematu aorystu bez względu na jego strukturę, a więc bezpośrednio do pierwiastka dla tzw. tematów mocnych lub do sufiksu *-c*^{c} dla tzw. tematów słabych. Czasowniki o tematach teraźniejszych na *-i* miały tylko odmianę medio-passywną. Również czasowniki o tematach teraźniejszych na *-u* mające temat aorystu pierwiastkowy poszerzony o *-i* (w jednym przypadku *-u*) mogły przyjmować tylko końcówki medio-passywne.

Ważną, archaiczną cechą grabaru było zachowanie, choć w szczątkowym tylko zakresie, tzw. **augmentu**, czyli przedrostka <e-> charakteryzującego formy czasów przeszłych w niektórych starożytnych językach i.e. (przede wszystkim w grece i w językach indoirańskich). W staroormiańskim augment (wymawiany obecnie tradycyjnie [-je]) występował niemal wyłącznie w 3 os. l. poj. i to tylko w przypadku, gdy forma osobowa była ograniczona do jednej sylaby (a więc jedynie w formach aktywnych, gdzie końcówki w 3 os. sg. nie było). Np. od տեսանեմ <tes-an-e-m> „widzę" 3 os. sg. aorystu miała postać <e-tes> (wtw jet:es, wtz jedes) „zobaczył". Niekiedy występowały wahania: augment mógł być obecny lub zanikać, np. <e-git> lub samo <git> „znalazł" (od գտանեմ <gt-an-e-m> „znajduję").

Tematy aorystu zaczynające się w wersji pisanej od dwóch spółgłosek były traktowane jako więcej niż jednosylabowe (nawet wtedy gdy na piśmie wykazywały jedną tylko samogłoskę), ponieważ grupy takie były rozładowywane w wymowie przy pomocy nie oddawanej na piśmie zredukowanej samogłoski [ə] („y" w ptp.). W związku z tym 3 os. l. poj. aorystu takich czasowników nie przybierała augmentu, np. գնաց <gn-a-m> (wymawiane w starożytności i dzisiaj w języku wsch. orm.: gynam) „idę, odchodzę" miało 3 os. sg. aorystu <gn-ac^{c}> (wtw gynac), a nie *<e-gn-ac^{c}>.

Augment w zasadzie nie występował (dla uniknięcia rozziewu) przed tematami aorystu zaczynającymi się od samogłoski, np. ածեմ <ac-e-m> „prowadzę, przyprowadzam" miał 3 os. sg. aorystu <ac> „przyprowadził".

Sporadycznie, w niektórych czasownikach nieregularnych, augment przytrafiał się także w pozostałych osobach paradygmatu (p. niżej 6.7.2.g., s. 143).

Pochodzenie st. orm. końcówek aorystu nie zostało szczegółowo wyjaśnione (Schmitt: 149).

6.4.5.1. Przykłady odmiany czasowników w aoryście

Co do tematów tego czasu p. poprzednie paragrafy: 6.4.1. do 6.4.4.

6.4.5.1.1. Tematy (teraźniejsze) na *-e*

Temat słaby (z sufiksem *-c*^{c}), odmiana aktywna (czasownika շարժեմ <šarž-e-m> „ruszam"):

l. poj.

1 os. շարժեցի <šarž-ec^{c}-i> (wt szarżeci) „poruszyłem"

2 os. շարժեցեր <šarž-ec^{c}-er> (wt szarżecer)
3 os. շարժեաց <šarž-eac^{c} > (wt szarżjac)

l. mn.
1 os. շարժեցաք <šarž-ec^{c}-ak^{c}> (wt szarżecak^{h}) „poruszyliśmy"
2 os. շարժեցէք <šarž-ec^{c}-êk^{c}> lub շարժեցիք <šarž-ec^{c}-ik^{c}>
3 os. շարժեցին <šarž-ec^{c}-in> (wt szarżecin)

Odmiana medio-passywna:

l. poj.
1 os. շարժեցայ <šarž-ec^{c}-ay> (wt szarżeca) „zostałem ruszony"
2 os. շարժեցար <šarž-ec^{c}-ar> (wt szarżecar)
3 os. շարժեցաւ <šarž-ec^{c}-aw (wt szarżecaw)

l. mn.
1 os. շարժեցաք <šarž-ec^{c}-ak^{c}> „zostaliśmy ruszeni" (tak jak activum)
2 os. շարժեցայք <šarž-ec^{c}-ayk^{c}> (wt szarżecajk^{h})
3 os. շարժեցան <šarž-ec^{c}-an> (wt szarżecan)

Analogicznie, choć tylko z końcówkami aktywnymi, odmieniają się czasowniki nieprzechodnie, np. վազեմ <vaz-e-m> „biegnę":

l. poj.
1 os. վազեցի <vaz-ec^{c}-i> (wt wazeci) „pobiegłem"
2 os. վազեցեր <vaz-ec^{c}-er> (wt wazecer)
3 os. վազեաց <vaz-eac^{c}> (wt wazjac>)

l. mn.
1 os. վազեցաք <vaz-ec^{c}-ak^{c}> (wt wazecak^{h})
2 os. վազեցէք <vaz-ec^{c}-êk^{c}> lub վազեցիք <vaz-ec^{c}-ik^{c}>
3 os. վազեցին <vaz-ec^{c}-in> (wt wazecin)

Od czasownika վազեմ <vaz-e-m> strony biernej, oczywiście, nie ma.

Temat mocny (pierwiastkowy), odmiana aktywna (czasownika գտանեմ <gt-an-e-m> „znajduję"):

l. poj.
1 os. գտի <gt-i> (wtw gyt:i, wtz k^{h}ydi) „znalazłem"
2 os. գտեր <gt-er> (wtw gyt:er, wtz k^{h}yder)
3 os. գիտ <git> lub եգիտ <e-git> (wtw jegit:, wtz jek^{h}id)

l. mn.
1 os. գտաք <gt-ak^{c}> (wtw gyt:ak^{h} , wtz k^{h}ydak^{h}) „znaleźliśmy"
2 os. գտէք <gt-êk^{c}> lub գտիք <gt-ik^{c}>
3 os. գտին <gt-in> (wtw gyt:in, wtz k^{h}ydin)

Odmiana medio-passywna:

l. poj.
1 os. գտայ <gt-ay> (wtw gyt:a, wtz k^{h}yda) „zostałem znaleziony"
2 os. գտար <gt-ar> (wtw gyt:ar, wtz k^{h}ydar)
3 os. գտաւ <gt-aw> (wtw gyt:aw, wtz k^{h}ydaw)
l. mn.
1 os. գտաք <gt-ak^{c}> „zostaliśmy znalezieni" (jak activum)
2 os. գտայք <gt-ayk^{c}> (wtw gyt:ajk^{h} , wtz k^{h}ydajk^{h})
3 os. գտան <gt-an> (wtw gyt:an, wtz k^{h}ydan)

Przykład czasownika nieprzechodniego z alternacją wokaliczną (końcówki tylko aktywne). Praesens: իջանեմ <ij-an-e-m> „schodzę, zstępuję". Aoryst:

l. poj.
1 os. իջի <ij-i> (wt iczi) „zszedłem, zstąpiłem"
2 os. իջեր <ij-er> (wt iczer)
3 os. էջ <êj> (wt ecz)
l. mn.
1 os. իջաք <ij-ak^{c}> (wt iczak^{h})
2 os. իջէք <ij-êk^{c}> lub իջիք <ij-ik^{c}> (wt iczek^{h} , iczik^{h})
3 os. իջին <ij-in> (wt iczin) (Abr.: 152)

Czasownik բերեմ <ber-e-m> „niosę" użyty wcześniej (s. 87) jako reprezentant koniugacji *-e* w czasie teraźniejszym, tutaj, tzn. w aoryście wykazuje wyjątkowo temat pierwiastkowy (zamiast oczekiwanego słabego *ber-eac^{c}), por. s. 107. Strona czynna:

l. poj.
1 os. բերի <ber-i> (wtw beri, wtz p^{h}eri) „przyniosłem"
2 os. բերեր <ber-er> (wtw berer, wtz p^{h}erer)
3 os. եբեր <e-ber> (wtw jeber, wtz jep^{h}er)
l.mn.
1 os. բերաք <ber-ak^{c} > (wtw berak^{h} , wtz p^{h}erak^{h}) „przynieśliśmy"
2 os. բերէք <ber-êk^{c} > lub բերիք <ber-ik^{c} >
3 os. բերին <ber-in> (wtw berin, wtz p^{h}erin)

Strona zwrotno-bierna (medio-passivum):

l. poj.
1 os. բերայ <ber-ay> (wtw bera, wtz p^{h}era) „zostałem przyniesiony"
2 os. բերար <ber-ar> (wtw berar, wtz p^{h}erar)

3 os. բերաւ <ber-aw> (wtw beraw, wtz p^{h}eraw)

l. mn.

1 os. բերաք <ber-ak^{c}> „zostaliśmy przyniesieni" (jak w st. czynnej)

2 os. բերայք <ber-ayk^{c}> (wtw berajk^{h}, wtz p^{h}erajk^{h})

3 os. բերան <ber-an> (wtw beran, wtz p^{h}eran)

Specyficzną odmianę w aoryście wykazują causativa (inaczej: czasowniki przyczynowe), por. niżej 6.6. Czasowniki te wyrażają „powodowanie wykonania jakiejś czynności lub przyjęcia jakiegoś stanu przez istotę lub rzecz wymienioną w dopełnieniu" (E.j.o.: 75). W czasie teraźniejszym charakteryzują się one dwoma sufiksami: *<-oyc^{c}-an-> (wokalizm pierwszego ulega w pozycji nieakcentowanej redukcji w <-owc^{c}-an->), dodawanymi do tematu aorystu (!) czasownika podstawowego, np. բազմիմ <bazm-i-m> „siedzę, rozsiadam się (wygodnie)" ma causativum բազմեցուցանեմ <bazm-ec^{c}-owc^{c}-an-e-m> (wtw bazmecucanem, wtz p^{h}azmecucanem) „sadzam, każę siedzieć (wygodnie)". W czasie teraźniejszym wszystkie causativa wykazują temat na *-e*, w 1 osobie l. poj. kończą się zatem na <-owc^{c}-an-e-m>.

Temat aorystu czasowników kauzatywnych (causatiwów) składa się z tematu aorystu czasownika podstawowego poszerzonego o sufiks *-oyc^{c}* (pod akcentem), który w pozycji nieakcentowanej przybiera postać <-owc^{c}>.

Odmiana czasownika kauzatywnego (na przykładzie բազմեցուցանեմ <bazm-ec^{c}-owc^{c}-an-e-m> „sadzam") w aoryście (strona czynna) wygląda następująco:

l. poj.

1 os. բազմեցուցի <bazm-ec^{c}-owc^{c}-i> (wtw bazmecuci) „posadziłem, kazałem usiąść (wygodnie)"

2 os. բազմեցուցեր <bazm-ec^{c}-owc^{c}-er (wtw bazmecucer)

3 os. բազմեցոյց <bazm-ec^{c}-oyc^{c} > (wtw bazmecujc, wtz p^{h}azmecujc)

l. mn.

1 os. բազմեցուցաք <bazm-ec^{c}-owc^{c}-ak^{c} > (wtw bazmecucak^{h}) „posadziliśmy" itp.

2 os. բազմեցուցէք <bazm-ec^{c}-owc^{c}-êk^{c} > lub բազմեցուցիք <bazm-ec^{c}-owc^{c}-ik^{c} >

3 os. բազմեցուցին <bazm-ec^{c}-owc^{c}-in>

Uwaga ! W 3 osobie l. poj. sufiks **-oyc^{c}* zachowuje pod akcentem (końcówki tu nie ma) swą pierwotną postać. W stronie zwrotno-biernej (medio-passivum) odmiana causativum wygląda następująco:

l. poj.

1 os. բազմեցուցայ <bazm-ec^{c}-owc^{c}-ay> (wtw bazmecuca) „zostałem (wygodnie) usadzony"

2 os. բազմեցուցար <bazm-ec^{c}-owc^{c}-ar> (wtw bazmecucar)
3 os. բազմեցուցաւ <bazm-ec^{c}-owc^{c}-aw> (wtw bazmecucaw)

l. mn.

1 os. բազմեցուցաք <bazm-ec^{c}-owc^{c}-ak^{c}> „zostaliśmy (wygodnie) posadzeni" (jak w activum)
2 os. բազմեցուցայք <bazm-ec^{c}-owc^{c}-ayk^{c}> (wtw bazmecucajk^{h})
3 os. բազմեցուցան <bazm-ec^{c}-owc^{c}-an> (wtw bazmecucan)

Przykład dla czasownika o pierwiastkowym temacie aorystu (բազմիմ <bazm-i-m> miało temat słaby na -c^{c}): հասանեմ <has-an-e-m> „dochodzę, docieram", causativum հասուցանեմ <has-owc^{c}-an-e-m> „sprawiam, by ktoś doszedł = doprowadzam". W aoryście (strona czynna):

l. poj.

1 os. հասուցի <has-owc^{c}-i> (wt hasuci) „doprowadziłem, przyprowadziłem"
2 os. հասուցեր <has-owc^{c}-er> (wt hasucer)
3 os. հասոյց <has-oyc^{c}> (wt hasujc)

l. mn.

1 os. հասուցաք <has-owc^{c}-ak^{c}> (wt hasucak^{h}) „doprowadziliśmy, przyprowadziliśmy"
2 os. հասուցէք <has-owc^{c}-êk^{c}> lub հասուցիք <has-owc^{c}-ik^{c}> (wt hasucek^{h}, hasucik^{h})
3 os. հասուցին <has-owc^{c}-in> (wt hasucin)

Medio-passivum: հասուցայ <has-owc^{c}-ay> (wt hasuca) „zostałem doprowadzony, przyprowadzony" itd. (Abr.: 194-200).

6.4.5.1.2. Tematy (teraźniejsze) na *-i*

Tematy (teraźniejsze) na *-i* w aoryście przybierają tylko końcówki mediopassywne.

Temat słaby (հայիմ <hay-i-m> „patrzę"):

l. poj.

1 os. հայեցայ <hay-ec^{c}-ay> (wt hajeca) „popatrzyłem"
2 os. հայեցար <hay-ec^{c}-ar> (wt hajecar)
3 os. հայեցաւ <hay-ec^{c}-aw> (wt hajecaw)

l. mn.

1 os. հայեցաք <hay-ec^{c}-ak^{c} > „popatrzyliśmy"
2 os. հայեցայք <hay-ec^{c}-ayk^{c}>
3 os. հայեցան <hay-ec^{c}-an>

Temat mocny (pierwiastkowy). Praesens անկանիմ <ank-an-i-m> „(u)padam", aoryst:

l. poj.
1 os. անկայ <ank-ay> (wtw ank:a, wtz anga) „upadłem"
2 os. անկար <ank-ar> (wtw ank:ar, wtz angar)
3 os. անկաւ <ank-aw> (wtw ank:aw, wtz angaw)
l. mn.
1 os. անկաք <ank-ak^{c}> (wtw ank:ak^{h}, wtz angak^{h}) „upadliśmy"
2 os. անկայք <ank-ayk^{c}> (wtw ank:ajk^{h}, wtz angajk^{h})
3 os. անկան <ank-an> (wtw ank:an, wtz angan)

Czasownik ծնանիմ <cn-an-i-m> „rodzę, płodzę, rodzę się" może mieć przy tej samej formie (końcówki medio-passywne) znaczenie zarówno czynne jak i bierne, np. <cn-aw> (wtw c:ynaw, wtz dzynaw) to zarówno „zrodził (spłodził), urodziła (porodziła)" jak i „został(a) urodzony(-a)", np. Աբրահամ ծնաւ զԻսահակ <Abraham cn-aw z-Isahak> „Abraham spłodził Izaaka" (Mt 1,2), (Մարիամ) ծնաւ զորդին իւր զանդրանիկ (Mariam) <cn-aw z-ordi-n iwr z-andranik> (Maria) „porodziła syna swego pierworodnego" (Łk 2,7), ու՞ր է որ ծնաւ արքայն Հրէից <owr ê or cn-aw ark^{c}ay-n Hrêic^{c}> „gdzie się narodził król żydowski" (dosłownie: „gdzie jest, że ..."), Mt 2, 2.

Przykład tematu pierwiastkowego poszerzonego o *-i* (թռչիմ <t^{c}ṙ-č^{c}-i-m> „lecę", TA t^{c}ṙ-i-):

l. poj.
1 os. թռեայ <t^{c}ṙ-e-ay> (wt t^{h}yrrja) „poleciałem"
2 os. թռեար <t^{c}ṙ-e-ar> (wt t^{h}yrrjar)
3 os. թռեաւ <t^{c}ṙ-e-aw> (wt t^{h}yrrjaw)
l. mn.
1 os. թռեաք <t^{c}ṙ-e-ak^{c}> (wt t^{h}yrrjak^{h})
2 os. թռեայք <t^{c}ṙ-e-ayk^{c}> (wt t^{h}yrrjajk^{h})
3 os. թռեան <t^{c}ṙ-e-an> (wt t^{h}yrrjan)

6.4.5.1.3. Tematy (teraźniejsze) na *-a*

Czasownik bez sufiksu աղամ <ał-a-m> „mielę", w aoryście (activum):

l. poj.
1 os. աղացի <ał-ac^{c}-i> (wt aghaci) „zmełłem"
2 os. աղացեր <ał-ac^{c}-er> (wt aghacer)
3 os. աղաց <ał-ac^{c}> (wt aghac)

l. mn.

1 os.	աղացաք <ał-ac^c-ak^c> (wt aghacak^h) „zmełliśmy”
2 os.	աղացէք <ał-ac^c-êk^c> lub աղացիք <ał-ac^c-ik^c> (wt aghacek^h, aghacik^h)
3 os.	աղացին <ał-ac^c-in> (wt aghacin)

medio-passivum:

l. poj.

1 os.	աղացայ <ał-ac^c-ay> (wt aghaca) „zostałem zmielony”
2 os.	աղացար <ał-ac^c-ar> (wt aghacar)
3 os.	աղացաւ <ał-ac^c-aw> (wt aghacaw)

l. mn.

1 os.	աղացաք <ał-ac^c-ak^c> „zostaliśmy zmieleni” (jak w activum)
2 os.	աղացայք <ał-ac^c-ayk^c> (wt aghacajk^h)
3 os.	աղացան <ał-ac^c-an> (wt aghacan)

Czasowniki nieprzechodnie przybierają tylko końcówki aktywne, np. մնամ <mn-a-m> „zostaję” ma aoryst:

l. poj.

1 os.	մնացի <mn-ac^c-i> (wt m[y]naci) „zostałem”
2 os.	մնացեր <mn-ac^c-er> (wt m[y]nacer)
3 os.	մնաց <mn-ac^c> (wt m[y]nac)

l. mn.

1 os.	մնացաք <mn-ac^c-ak^c > (wt m[y]nacak^h)
2 os.	մնացէք <mn-ac^c-êk^c> lub մնացիք <mn-ac^c-ik^c> (wt m[y]nacek^h , m[y]nacik^h)
3 os.	մնացին <mn-ac^c-in> (wt m[y]nacin)

Czasowniki z sufiksem „inchoatywnym” w czasie teraźniejszym mają w aoryście tylko końcówki medio-passywne, nawet jeśli są to czasowniki przechodnie, np. գողանամ <goł-an-a-m> „kradnę”. W aoryście formy medio-passywne takich czasowników mają znaczenie zarówno aktywne jak i passywne, np. գողացայ <goł-ac^c-ay> (wtw goghaca, wtz k^{h}oghaca) to zarówno „ukradłem” jak i „zostałem ukradziony”. Dalsze formy aorystu tego czasownika wyglądają analogicznie do medio-passivum od աղամ <ał-a-m> (p. wyżej).

Należące do tego typu (koniugacja *-a* z sufiksami inchoatywnymi) czasowniki nieprzechodnie nie mogą mieć, oczywiście, znaczenia biernego, np. od զարմանամ <zarm-an-a-m> „dziwię się”, զարմացայ <zarm-ac^c-ay> (wt zarmaca) „zdziwiłem się” itd. jak աղացայ <ał-ac^c-ay>.

6.4.5.1.4. Tematy (teraźniejsze) na *-u*

Czasownik prosty կիզում <kiz-ow-m> (wtw k:izum, wtz gizum) „palę" w stronie czynnej aorystu odmienia się następująco:

l. poj.
1 os. կիզի <kiz-i> (wtw k:izi, wtz gizi) „spaliłem"
2 os. կիզեր <kiz-er> (wtw k:izer, wtz gizer)
3 os. կէզ <kêz> lub եկէզ <e-kêz> (wtw k:ez, jek:ez, wtz gez, jegez)
l. mn.
1 os. կիզաք <kiz-ak^{c}>(wtw k:izak^{h} , wtz gizak^{h}) „spaliliśmy"
2 os. կիզէք <kiz-êk^{c}> lub կիզիք <kiz-ik^{c}> (wtw k:izek^{h}, k:izik^{h}, wtz gizek^{h} , gizik^{h})
3 os. կիզին <kiz-in> (wtw k:izin, wtz gizin)

Medio-passivum:

l. poj.
1 os. կիզայ <kiz-ay> (wtw k:iza, wtz giza) „zostałem spalony"
2 os. կիզար <kiz-ar> (wtw k:izar, wtz gizar)
3 os. կիզաւ <kiz-aw> (wtw k:izaw, wtz gizaw)
l. mn.
1 os. կիզաք <kiz-ak^{c}> „zostaliśmy spaleni" (jak activum)
2 os. կիզայք <kiz-ayk^{c}> (wtw k:izajk^{h}, wtz gizajk^{h})
3 os. կիզան <kiz-an> (wtw k:izan, wtz gizan)

Czasownik z sufiksem inchoatywnym, np. ջեռնում <jeŕ-n-ow-m> (wtw dżerrnum, wtz czerrnum) „ogrzewam się", ma w aoryście odmianę tylko medio-passywną:

l. poj.
1 os. ջեռայ <jeŕ-ay> (wtw dżerra, wtz czerra) „ogrzałem się"
2 os. ջեռար <jeŕ-ar (wtw dżerrar, wtz czerrar)
3 os. ջեռաւ <jeŕ-aw> (wtw dżerraw, wtz czerraw)
l. mn.
1 os. ջեռաք <jeŕ-ak^{c}> (wtw dżerrak^{h} , wtz czerrak^{h})
2 os. ջեռայք <jeŕ-ayk^{c}> (wtw dżerrajk^{h}, wtz czerrajk^{h})
3 os. ջեռան <jeŕ-an> (wtw dżerran, wtz czerran)

Przykład czasownika o temacie aorystu pierwiastkowym poszerzonym o sufiks *-i*: զարթնում <zart^{c}-n-ow-m> (wt zart^{h}num) „budzę się", TA <zart^{c}-i->. W aoryście:

l. poj.

1 os.	զարթեայ <zart^{c}-e-ay> (wt zart^{h}ja) „zbudziłem się”
2 os.	զարթեար <zart^{c}-e-ar> (wt zart^{h}jar)
3 os.	զարթեաւ <zart^{c}-e-aw> (wt zart^{h}jaw)

l. mn.

1 os.	զարթեաք <zart^{c}-e-ak^{c}> (wt zart^{h}jak^{h}) „zbudziliśmy się”
2 os.	զարթեայք <zart^{c}-e-ayk^{c}> (wt zart^{h}jajk^{h})
3 os.	զարթեան <zart^{c}-e-an> (wt zart^{h}jan)

6.4.5.2. Przykłady użycia aorystu:

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւն գեղեցիկ, և հանեալ զոսկեաւղ շիկափոկ պարանն, ... ընկեց ի մէջք աւրիորդին ալանաց, և շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ աւրիորդին, արագ հասուցանելով ի բանակն իւր <hec-aw ari ark^{c}ay-n Artašês i seaw-n gełec^{c}ik, ew han-eal z-oskeawł šikap^{c}ok paran-n,... ənkec^{c} i mêj-k^{c} awriord-i-n alan-ac^{c} , ew šat c^{c}aw-ec^{c}-oyc^{c} z-mêj-k^{c} p^{c}ap^{c}owk awriord-i-n, arag has-owc^{c}-an-el-ov i banak-n iwr> (fragment legendy starożytnej o królu armeńskim Artaszesie I i poślubionej przez niego królewnie alańskiej Satenik; tekst ten znany jest z przekazu Mojżesza Choreńskiego <Movsês Xorenac^{c}i> w jego „Historii Ormian” Պատմութիւն հայոց <Patmowt^{c}iwn hayoc^{c}>, tu cytowany za wypisami z literatury ormiańskiej A. Mnacakaniana Մնացականյան <Mnac^{c}akanyan> pt. Հայ գրականության քրեստոմատիա *Hay grakanowt^{c}yan k^{c}restomatia*, Erevan 1970, str. 53).

Tłumaczenie:

„Dosiadł dzielny król Artaszes czarnego pięknego (konia) i wydobywszy arkan o złotej pętli, (arkan) z jasnego rzemienia ... zarzucił go na kibić panny alańskiej i sprawił wielki ból miękkiej kibici panny szybko uprowadzając ją do swego wojska.”

Objaśnienia:

<hec-aw> 3 os. sg. aoristi czasownika <hec-an-i-m> „dosiadam (konia)”; <ari> „dzielny, mężny” (por. <ayr> „mąż”); <ark^{c}ay-n> „król”, nom. sg. z „rodzajnikiem” określonym <-n>; <i> przyimek „do”, tu: „na”; <seaw-n> „czarny (koń)”, substantywizowany przymiotnik w acc. sg. z „rodzajnikiem” określonym <-n>; <gełec^{c}ik> „piękny”, przydawka do <seaw-n> w acc. sg.; <ew> „i”; <han-eal> participium perfecti czasownika <han-e-m> „wyjmuję, wydobywam” tu w znaczeniu orzeczenia równoważnika zdania podrzędnego „wydobywszy”; <z-oske-awł> (wt [zoskeogh]) przymiotnik złożony „o złotej pętli” składający się z rzeczowników <oski> „złoto” i <awł> „krąg, koło” z *notą accusativi* <z->; <šik-a-p^{c}ok> przymiotnik złożony o znaczeniu „z jasnego rzemienia” składający się z przymiotnika <šêk> „żółty, płowy, rumiany” i rzeczownika <p^{c}ok> „rzemień”, w acc. sg.; <paran-n> „powróz, arkan” w acc. sg. z „rodzajnikiem” określonym <-n>; <ənkec^{c}> 3 os. sg. aoristi czasownika <ənken-ow-m> „rzucam”;

<i> przyimek „do", tu „na"; <mêj-k^{c}> „środek (tu: ciała), kibić, talia", *plurale tantum*, stąd postać acc. jest tu równa nominatiwowi (zamiast oczekiwanego: *<mêj-s>); <awriord-i-n> gen. sg. rzeczownika <awriord> „panna" z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <alan-ac^{c}> gen. pl. nazwy etnicznej <alan> „Alan" (chodzi o potomków Scytów, poprzedników dzisiejszych Osetyńców); <ew> „i"; <šat> „bardzo"; <c^{c}aw-ec^{c}-oyc^{c}> 3 os. sg. aoristi czasownika kauzatywnego <c^{c}aw-ec^{c}-owc^{c}-an-e-m> „sprawiam ból" (por. rzeczownik <c^{c}aw> „ból"; <z-mêj-k^{c}> p. wyżej <mêj-k^{c}>, <z-> *nota accusativi*; <p^{c}ap^{c}owk> „miękki" w acc. sg.; <awriord-i-n> p. wyżej; <arag> „szybki, szybko"; <has-owc^{c}-an-el-ov> instr. sg. bezokolicznika czasownika kauzatywnego <has-owc^{c}-an-e-m> „doprowadzam" (od <has-an-e-m> „dochodzę") w znaczeniu orzeczenia równoważnika zdania podrzędnego „doprowadzając; uprowadzając"; <i> przyimek „do"; <banak-n> „obóz", acc. sg. z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <iwr> „swój" gen. sg. zaimka zwrotnego w znaczeniu dzierżawczym.

6.4.6. Coniunctivus aoristi

Czas ten, w przeciwieństwie do coniunctiwu praesentis (p. wyżej, **6.3.3.**), stopniowo tracił w grabarze znaczenie trybu zależnego i nabierał znaczenia czasu przyszłego trybu oznajmującego (!). Stąd ormiańskie gramatyki tradycyjne określają go terminem երկրորդ ապառնի <erkrord aparni> (Abr.:155) czyli „futurum secundum". Znaczenie trybu zależnego było tu jednak nadal wyczuwalne, zwłaszcza w 3 osobie (sg. i pl.), w której formy coniunctiwu aoristi mogły pełnić funkcję trybu rozkazującego posiadającego tylko formy 2 osoby (sg. i pl.), por. niżej przykłady z Modlitwy Pańskiej („Ojcze nasz..."). W obu znaczeniach (tryb zależny i czas przyszły trybu oznajmującego) coniunctivus aoristi tym się różnił od coniunctiwu praesentis, że w przeciwieństwie do niego wyrażał aspekt dokonany.

Podobnie jak coniunctivus praesentis, również coniunctivus aoristi przybierał sufiks <-ic^{c}>, który był jednak dodawany, oczywiście, do tematu aorystu. Zachodziły przy tym niekiedy pewne komplikacje fonetyczne związane z tym, że samogłoska „i" owego sufiksu ulegała redukcji w pozycji nieakcentowanej (a więc w każdej osobie prócz 1 os. sg.), inaczej niż to miało miejsce w coniunctiwie praesentis (p. wyżej, s. 97).

Mianowicie w przypadku słabych tematów aorystu dochodziło do dysymilacji dwóch c^{c}-c^{c}>*s*-c^{c} na styku tematu, który kończył się na -c^{c}, oraz spółgłoski -c^{c} sufiksu będącego cechą coniunctiwu. Ten ostatni (chodzi o sufiks) w następstwie redukcji poprzedzającego go *-*i* następował bezpośrednio po owym -c^{c} należącym do tematu aorystu. Np. w 2 osobie sg. na miejscu hipotetycznego *$sirec^{c}$-ic^{c}-*es* (od սիրեմ *sir-e-m* „kocham", TA սիրեաց *sir-eac^{c}*-) w poświadczonym historycznie języku st. orm. (V wiek) wymawiano już i pisano սիրեացես <sires-c^{c}-e-s> „będziesz kochał". Dysymilacja ta ma miejsce we wszystkich osobach

prócz 1 sg. W 2 pl. przed spółgłoską „j" końcówki <-jik^{c}> należąca do sufiksu coniunctiwu spółgłoska <-c^{c}> zanikła po tematach mocnych.

Coniunctivus aoristi różni się od coniunctiwu praesentis także końcówkami. I tak, w 1 osobie sg. brak tu w ogóle końcówki (zarówno w activum jak i w medio-passivum), w związku z czym można ty wyczuwać, za A. Meilletem (1936: 122), „zerowy" ślad p.i.e. końcówki tematycznej *-*ō* (por. Schmitt:151), zastąpionej w staroormiańskim we wszystkich innych czasach przez *-m* atematycznego pochodzenia.

W 1 i 2 osobie l. mn. występują w coniunctiwie aorystu specyficzne końcówki <-c^{c}owk^{c}> i <-jik^{c}>. W pierwszej R. Godel (118) widzi kontynuację p.i.e. *-*sk-o-mes* (բերցուք <ber-c^{c}owk^{c}> „przyniesiemy" < p.i.e. **bher-i-sko-mes*), a druga jest, jak wiele innych w grabarze, niejasna (Godel: 119). Końcówki te są wspólne dla activum i medio-passivum. W pozostałych osobach zachowuje się rozróżnienie formalne obu stron.

Prościej przedstawia się odmiana coniunctiwu aoristi tematów pierwiastkowych, np. od բերեմ <ber-e-m> „przynoszę" (TA ber-) mamy w activum:

l. poj.

1 os.	բերիցի <ber-i-c^{c}> „przyniosę; przyniosę (jeżeli), żebym (obym) przyniósł, powinienem przynieść" (Abr.: 157 i n.)
2 os.	բերցես <ber-c^{c}-es> (wtw berces, wtz p^{h}erces)
3 os.	բերցէ <ber-c^{c}-ê> (wtw berce, wtz p^{h}erce) „(niech) przyniesie"

l. mn.

1 os.	բերցուք <ber-c^{c}-owk^{c}> (wtw bercuk^{h}, wtz p^{h}ercuk^{h}) „przyniesiemy;...przynieśmy"
2 os.	բերջիք <ber-jik^{c}> (wtw berdżik^{h} , wtz p^{h}erczik^{h})
3 os.	բերցեն <ber-c^{c}-en> „(niech) przyniosą" itp.

W medio-passivum:

l. poj.

1 os.	բերայց <ber-ay-c^{c}> „zostanę przyniesiony, żebym został przyniesiony" itp.
2 os.	բերցիս <ber-c^{c}-is> (wtw bercis, wtz p^{h}ercis)
3 os.	բերցի <ber-c^{c}-i> (wtw berci, wtz p^{h}erci)

l. mn.

1 os.	բերցուք <ber-c^{c}-owk^{c}> (jak activum, ale ze znaczeniem biernym)
2 os.	բերջիք <ber-jik^{c}> (jak activum, ale ze znaczeniem biernym)
3 os.	բերցին<ber-c^{c}-in> (wtw bercin, wtz p^{h}ercin)

Jak wspomniano wyżej, w odmianie tematów słabych w coniunctiwie aoristi dochodzi niekiedy do dysymilacji *c^cc^c >sc^c , np. (od սիրեմ <sir-e-m> „kocham", TA սիրեաց sir-eac^c-) w activum:

l. poj.
1 os. սիրեցիցի <sir-ec^c-ic^c> (wt sirecic) „pokocham; żebym pokochał"
2 os. սիրեացես <sir-es-c^c-es> (wt siresces) (<*$sirec^cc^ces$)
3 os. սիրեացէ <sir-es-c^c-ê> (wt siresce) (<*$sirec^cc^cey$)
l. mn.
1 os. սիրեացուք <sir-es-c^c-owk^c> (wt $sirescuk^h$) „pokochamy, żebyśmy pokochali" itp.
2 os. սիրեսջիք <sir-es-jik^c> (wtw sirezdżik^h , wtz siresczik^h)
3 os. սիրեացեն <sir-es-c^c-en> (wt sirescen)

w medio-passivum:

l. poj.
1 os. սիրեցայց <sir-ec^c-ay-c^c > (wt sirecajc) „zostanę pokochany, żebym został pokochany" itp.
2 os. սիրեացիս <sir-es-c^c-is> (wt sirescis) (<*$sirec^cc^cis$)
3 os. սիրեացի <sir-es-c^c-i> (wt siresci) (<* $sirec^cc^ciy$)
l. mn.
1 os. սիրեացուք <sir-es-c^c-owk^c> (wt $sirescuk^h$) (jak activum, ale ze znaczeniem biernym)
2 os. սիրեսջիք <sir-es-jik^c> (jak activum, ale ze znaczeniem biernym)
3 os. սիրեացին <sir-es-c^c-in> (wt sirescin), por. Schmitt: 151.

Analogicznie odmieniają się czasowniki koniugacji *-i* (końcówki tylko medio-passywne), *-a* (niektóre tylko w activum, niektóre tylko w medio-passivum, por. wyżej, s. 118, aoryst od աղամ <ał-a-m>, մնամ <mn-a-m>, գողանամ <goł-an-a-m>, զարմանամ <zarm-an-a-m>) oraz *-u* (por. aoryst) a także causativa. Przykład odmiany causativum w coniunctiwie aoristi (czasownik podstawowy: հասանեմ <has-an-e-m> „dochodzę, docieram", causativum: հասուցանեմ <has-owc^c-an-e-m> „przyprowadzam, doprowadzam"), activum:

l. poj.
1 os. հասուցիցի <has-owc^c-ic^c > (wt hasucic) „przyprowadzę; żebym przyprowadził" itp.
2 os. հասուցես <has-ows-c^c-es> (wt hasusces) (<*$hasuc^cc^ces$)
3 os. հասուցէ <has-ows-c^c-ê> (wt hasusce) (<*$hasuc^cc^cey$)

l. mn.

1 os. հաւսուցուք <has-ows-c^{c}-owk^{c}> (wt hasuscuk^{h}) „przyprowadzimy; żebyśmy przyprowadzili”

2 os. հաւսուջիք <has-ows-jik^{c}> (wtw hasuzdżik^{h}, wtz hasusczik^{h})

3 os. հաւսուցեն <has-ows-c^{c}-en> (wt hasuscen)

medio-passivum:

l. poj.

1 os. հաւսուցայց <has-owc^{c}-ay-c^{c}> (wt hasucajc) „zostanę przyprowadzony, żebym został przyprowadzony” itp.

2 os. հաւսուցիս <has-ows-c^{c}-is> (wt hasuscis) (<*hasuc^{c}c^{c}is)

3 os. հաւսուցի <has-ows-c^{c}-i> (wt hasusci) (<* hasuc^{c}c^{c}iy)

l. mn.

1 os. հաւսուցուք <has-ows-c^{c}-owk^{c}> (wt hasuscuk^{h}) (jak activum, ale ze znaczeniem biernym)

2 os. հաւսուջիք <has-ows-jik^{c}> (jak activum, ale ze znaczeniem biernym)

3 os. հաւսուցին <has-ows-c^{c}-in> (wt hasuscin), por. Abr.: 199

Czasowniki o tematach pierwiastkowych poszerzone o sufiks *-i* odmieniają się w coniunctiwie aoristi w sposób mieszany (bez względu na znaczenie): 1 osoba sg. ma końcówkę medio-passywną <-ayc^{c}>, 2 i 3 sg. oraz 3 pl. – aktywną (natomiast 1 i 2 pl. mają końcówki nie rozróżniające strony), np. զարթնում <zart^{c}-n-ow-m> (wt zart^{h}num) „budzę się” (TA զարթի zart^{c}-i-) ma następujące formy coniunctiwu aoristi:

l. poj.

1 os. զարթեայց <zart^{c}-e-ay-c^{c}> (wt zart^{h}jajc) „zbudzę się; żebym został zbudzony” itp.

2 os. զարթիցես <zart^{c}-ic^{c}-es> (wt zart^{h}ices) (<*zart^{c}-i-ic^{c}-es)

3 os. զարթիցէ <zart^{c}-ic^{c}-ê> (wt zart^{h}ice) (<*zart^{c}-i-ic^{c}-ey)

l. mn.

1 os. զարթիցուք <zart^{c}-ic^{c}-owk^{c}> (wt zart^{h}icuk^{h}) (<*zart^{c}-i-ic^{c}-uk^{c})

2 os. զարթիջիք<zart^{c}-i-jik^{c}> (wtw zart^{h}idżik^{h}, wtz zart^{h}iczik^{h})

3 os. զարթիցեն <zart^{c}-ic^{c}-en> (wt zart^{h}icen)

Samogłoska „i” tematu aorystu (poszerzenie pierwiastka) zlewa się tu z „i” należącym do sufiksu coniunctiwu <-ic^{c}-> i nie ulega w związku z tym redukcji (albo pozostaje pod wpływem form coniunctiwu praesentis copulae).

Przykłady użycia form coniunctiwu aoristi w znaczeniu trybu zależnego (aspekt dokonany):

ասա՛ դմա զի աւգնեցէ ինձ <asa dma zi awgn-es-c^{c}-ê inj> (wtw asa d[y]ma zi ok^{h}nesce indz, wtz ... t^{h}[y]ma .. inc) „powiedz jej, żeby pomogła mi" (Łk 10,40). Komentarz: <asa> 2 os. (nieregularna) sg. imperativi aoristi od <as-e-m> „powiadam"; <dma> dat. zaimka wskazującego 2 osoby <da> w funkcji zaimka osobowego 3 (!) osoby („ten, ta, on, ona przy tobie"); <zi> spójnik hipotaktyczny „że", przed coniunctiwem (jak w tym przypadku) „żeby"; <awgn-es-c^{c}-ê> 3 os. sg. coniunctivi aoristi activi czasownika <awgn-e-m> „pomagam"; <inj> dat. zaimka osobowego <es> „ja".

Մի՛ գիտասցէ ձախ քո զինչ գործէ աջ քո <mi git-as-c^{c}-ê jax k^{c}o z-inč^{c} gorc-ê aǰ k^{c}o> (wtw mi git:asce dzach k^{h}o zincz gorc:e acz k^{h}o, wtz mi k^{h}idasce cach ... k^{h}ordze ...) „niechaj nie dowie się lewica twoja (tego), co czyni twoja prawica" (Mt 6,3). Komentarz: <mi> partykuła przecząca „nie" występująca w połączeniu z imperatiwem i coniunctiwem; <git-as-c^{c}-ê> 3 os. (nieregularna) coniunctiwu aoristi activi czasownika <git-e-m> „wiem", <jax> „lewy, lewica"; <k^{c}o> genetivus zaimka osobowego <dow> „ty" w funkcji dzierżawczej („twój"); <z-inč^{c}> acc. sg. zaimka względnego „co"; <gorc-ê> 3 os. sg. praesentis czasownika <gorc-e-m> „czynię"; <aj> „prawy, prawica".

Հա՛յր մեր, որ յերկինս ես, սուրբ եղիցի անուն քո, եկեսցէ արքայութիւն քո, եղիցին կամք քո որպէս յերկինս և յերկրի <Hayr mer, or y-erkin-s es, sowrb ełi-c^{c}-i anown k^{c}o, ek-es-c^{c}-ê ark^{c}ayowt^{c}iwn k^{c}o, eł-i-c^{c}-in kam-k^{c} k^{c}o or-pês y-erkin-s ew y-erkr-i> (wtw hajr mer wor herk:inys es, surp^{h} jeghici anun k^{h}o, jek:esce ark^{h}ajut^{h}jun k^{h}o, jeghicin kamk^{h} k^{h}o worp:es herk:inys jew herk:ri; wtz ... herginys ...jegesce ... gamk^{h} ... worbes herginys jew hergri) „Ojcze nasz, który jesteś w niebie, niech się stanie świętym twoje imię, niechaj przyjdzie twoje królestwo, niechaj będzie (niech się stanie) twoja wola jak w niebie tak i na ziemi" (Mt 6,9-10). Komentarz: <hayr> „ojciec" (nom. sg. w funkcji wołacza); <mer> gen. zaimka osobowego <mek^{c}> „my" w funkcji dzierżawczej („nasz"); <or> zaimek względny „który" (nom. sg.); <y-erkin-s> loc. pl. rzeczownika <erkin-k^{c}> „niebo, niebiosa" (plurale tantum) z przyimkiem <i> „w" tu w wariancie <y-> przed samogłoską; <es> 2 os. sg. praesentis copulae „jesteś"; <sowrb> „czysty, święty"; <eł-i-c^{c}-i> 3 os. sg. coniunctivi aoristi z końcówką medio-passywną czasownika <lin-i-m> „staję się" utworzona od nieregularnego tematu aorystu tego czasownika <eł> tu poszerzonego o <i>; <anown> „imię" (nom. sg.); <k^{c}o> „twój", <ek-es-c^{c}-ê> 3 os. sg. coniunctivi aoristi z końcówką aktywną czasownika <g-a-m> „przychodzę" od nieregularnego tematu aorystu tego czasownika <ek->; <ark^{c}a-yowt^{c}iwn> „królestwo" rzeczownik abstrakcyjny, derywat od <ark^{c}ay> „król"; <eł-i-c^{c}-in> 3 os. pl. coniunctivu aoristi od <lin-i-m> „staję się" (por. wyżej: ełic^{c}i); <kam-k^{c}> „wola" (plurale tantum, nom.); <or-pês> „jak"; <ew> spójnik

„i"; <y-erkr-i> loc. sg. rzeczownika <erkir> „ziemia" z przyimkiem <i> „w", tu: „na". Przyimek ten ma tu postać <y-> przed samogłoską.

Znaczenie polecenia mogło występować także w 2 osobie pokrywając się ze znaczeniem trybu rozkazującego (por. podobne znaczeniowo użycie polskiego czasu przyszłego w poniższym przykładzie), np. սիրեացես զընկեր քո և ատեացես զթշնամին քո <sir-es-c^{c}-es z-ənker k^{c}o ew at-es-c^{c}-es z-t^{c}šnami-n k^{c}o> „będziesz miłował swego (dosłownie: twego) bliźniego, a nienawidził przeciwnika swego (dosłownie: twego)" (Mt 5,43, cytat ze Starego Testamentu). Komentarz: <sir-es-c^{c}-es> 2 os. sg. coniunctivi aoristi activi czasownika <sir-e-m> „kocham"; <z-ənker> acc. sg. rzeczownika <ənker> „bliźni, towarzysz" z przyimkiem <z-> będącym wykładnikiem określoności dopełnienia bliższego (nota accusativi); <k^{c}o> „twój" (acc. sg.); <at-es-c^{c}-es> 2 os. sg. coniunctivi aoristi activi czasownika <at-ea-m> „nienawidzę"; <z-t^{c}šnami-n> acc. sg. rzeczownika <t^{c}šnami> „przeciwnik, wróg" z przyimkiem <z-> i „rodzajnikiem" określonym <-n>. Zwraca uwagę użycie aspektu dokonanego obu czasowników (coniunctivus aoristi wyraża aspekt dokonany). W języku polskim mamy tu aspekt niedokonany.

Przykłady użycia coniunctiwu aoristi w znaczeniu czasu przyszłego trybu oznajmującego (aspekt dokonany):

Ծնցի որդի և կոչեացես զանուն նորա Յիսուս, զի նա փրկեացէ զժողովուրդ իւր ի մեղաց իւրեանց <cn-c^{c}-i ordi ew koč^{c}-es-c^{c}-es z-anown nora Yisows, zi na p^{c}rk-es-c^{c}-ê z-žołovowrd iwr i meł-ac^{c} iwr-eanc^{c}> (wtw c:ynci wort^{h}i jew k:oczesces zanun nora Hisus, zi na p^{h}yrk:esce yz-żoghowurt^{h} jur i meghac jurjanc, wtz dzynci ... goczesces ... p^{h}yrgesce ...) „porodzi syna i nazwiesz imię jego Jezus, bowiem on zbawi lud swój od jego grzechów" (Mt 1,21). Komentarz: <cn-c^{c}-i> 3 os. sg. coniunctiwu aoristi czasownika <cn-an-i-m> „rodzę (się)", forma medio-passywna (końcówka -i) wiąże się w tym wypadku wyjątkowo ze znaczeniem czynnym; <ordi> „syn" w acc. sg. (a więc: „syna") bez „rodzajnika", w sensie najbardziej ogólnym; <ew> „i"; <koč^{c}-es-c^{c}-es> 2 os. sg. coniunctiwu aoristi activi czasownika <koč^{c}-e-m> „wołam, nazywam"; <z-anown> acc. sg. rzeczownika <anown> „imię" (<z-> *nota accusativi*, wykładnik określoności dopełnienia bliższego); <nora> gen. sg. zaimka wskazującego <na> w znaczeniu osobowego („on, ona, ono") w funkcji dzierżawczej (tu" „jego"); <Yisows> imię własne w acc. w funkcji dopełnienia dalszego (konstrukcja z dwoma accusatiwami); zi „bowiem"; <na> p. wyżej pod <nora> tu w znaczeniu „on"; <p^{c}rk-es-c^{c}-ê) 3 os. sg. coniunctiwu aoristi activi czasownika <p^{c}rk-e-m> „zbawiam"; <žołovowrd> rzeczownik „lud" w acc. sg. z *notą accusativi* <z->; <iwr> gen. sg. zaimka zwrotnego (nie posiadającego nominatiwu) w znaczeniu dzierżawczym „swój"; <i mełac^{c}> abl. pl. rzeczownika <meł> „grzech" z przyimkiem <i> odpowiadającym polskim „od, z"; <iwreanc^{c}> gen. pl. zaimka zwrotnego (por. wyżej pod <iwr>) tu w znaczeniu dzierżawczym lecz nie zwrotnym, jako „ich"

(chodzi o „lud" potraktowany według sensu jako zbiorowość a więc faktycznie liczba mnoga).

ի պտղոյ նոցա ծանջիք զնոսա <i ptł-oy noc^{c}a can-i-jik^{c} z-nosa> (wtw i p:yt:gho noca c:anidżik^{h} yznosa, wtz i bydgho ... dzanidżik^{h} ...) „po ich owocu (w sensie: rezultacie działań) poznacie ich" (Mt 7,16). Komentarz: <ptł-oy> abl. sg. rzeczownika <ptowł> „owoc" poprzedzony przyimkiem <i>; <noc^{c}a> gen. pl. zaimka wskazującego <na> w znaczeniu osobowego („on, ona, ono") w funkcji dzierżawczej („ich, należący do nich"); <can-i-jik^{c}> 2 os. pl. coniunctiwu aoristi czasownika nieregularnego <canač^{c}-e-m> „znam, poznaję", który ma w aoryście (temat pierwiastkowy poszerzony o *-i*: can-i) odmianę medio-passywną przy znaczeniu aktywnym (<can-e-ay> „poznałem"), por. s. 141; <z-nosa> acc. pl. zaimka <na> (p. wyżej) z *notą accusativi* <z->.

երանի սգաւորաց զի նոքա մխիթարեսցին <erani sgawor-ac^{c} zi nok^{c}a mxit^{c}ar-es-c^{c}-in> (wt jerani syk^{h}aworac zi nok^{h}a mychit^{h}arescin) „błogosławieństwo (dosłownie „błogosławione") smutnym, albowiem oni zostaną pocieszeni" (Mt 5,4). Komentarz: <erani> „błogosławiony" tu w znaczeniu rzeczownikowym: „(to) co błogosławione, błogosławieństwo"; <sgawor> przymiotnik „smutny" (od rzeczownika <sowg> „smutek") w dat. pl. (w znaczeniu rzeczownikowym: „człowiek smutny"); <zi> „(al)bowiem"; <nok^{c}a> nom. pl. zaimka <na> „on, ona, ono"; <mxit^{c}ar-es-c^{c}-in> 3 os. pl. coniunctiwu aoristi (strona medio-passywna) czasownika մխիթարեմ <mxit^{c}ar-e-m> „pocieszam" od rzeczownika մխիթար <mxit^{c}ar> „pocieszenie". Rzeczownik ten jest używany obecnie jako imię własne (męskie). Nosił je Mechitar z Sebastii (Մխիթար Սեբաստացի Mxit^{c}ar Sebastac^{c}i, 1676-1749), założyciel ormiańsko-katolickiego zgromadzenia zakonnego benedyktynów zwanego od jego imienia Kongregacją Mechitarzystów (Wenecja, Wiedeń).

6.4.7. Imperativus aoristi (tryb rozkazujący aspektu dokonanego)

Wyraża rozkaz lub polecenie w aspekcie dokonanym i tym się różni od trybu rozkazującego czasu teraźniejszego (imperativus praesentis, p. wyżej, s. 101-102), który ma charakter niedokonany (por. polskie formy: *pisz*, *napisz*). W przeciwieństwie do imperatiwu praesentis, który wyraża zakaz (prohibitivus) i ma tylko formy negatywne (z partykułą przeczącą <mi>), imperativus aoristi służy do wyrażania wyłącznie pozytywnych poleceń.

Oba imperatiwy mają tylko formy 2 osoby (sg. i pl.). Imperativus aoristi ma bardziej skomplikowaną budowę niż imperativus praesentis z uwagi na różne typy tematów aorystu i dość zróżnicowane końcówki. Oto przegląd form.

6.4.7.1 Tematy praesentis na *-e*

a) Należące tu czasowniki proste (bez sufiksów inchoatywnych) w 2 osobie l. poj. nie mają w ogóle końcówki (w stronie czynnej). Co więcej, słaby temat

aorystu traci w tej formie końcową spółgłoskę <-c^{c}> sufiksu. Natomiast samogłoskowy element owego sufiksu, tu akcentowany (bo końcówki brak) występuje w niezredukowanej, pełnej postaci <-ea> (wt -ja).

Np. od սիրեմ <sir-e-m> „kocham" (temat aorystu: sir-eac^{c}-) imperativus aoristi activi ma postać սիրե՛ա <sir-ea> (wt sirja) „pokochaj"; od վազեմ <vaz-e-m> „biegnę" (TA vaz-eac^{c}-) – վազե՛ա <vaz-ea> (wt wazja) „pobiegnij" itd.

W 2 osobie liczby mnogiej słaby temat zachowuje końcowe <-c^{c}> sufiksu i, ponieważ dochodzi tu jeszcze końcówka <-êk^{c} > (lub, według Schmitta:151 także -ik^{c}), TA ma wokalizm zredukowany: -eac^{c}- > -ec^{c}. Formy te pokrywają się z formami indicatiwu aoristi, np. od սիրեմ <sir-e-m> „kocham" mamy սիրեցէ՛ք <sir-ec^{c}-êk^{c}> lub սիրեցի՛ք <sir-ec^{c}-ik^{c}> „pokochajcie" (ale także: „pokochaliście"); od վազեմ <vaz-e-m> „biegnę" – վազեցէ՛ք <vaz-ec^{c}-êk^{c}> lub վազեցի՛ք <vaz-ec^{c}-ik^{c}> „pobiegnijcie" (ale także: „pobiegliście").

W medio-passivum 2 osoba sg. również nie wykazuje (przy słabych tematach aorystu) żadnej końcówki, jednakże temat aorystu zachowuje końcowe <-c^{c}>: սիրեա՛ց <sir-eac^{c}> „zostań pokochany". (Czasownik վազեմ <vaz-e-m>, jako nieprzechodni, nie ma form medio-passywnych.)

W 2 osobie pl. strony medio-passywnej występuje końcówka <-arowk^{c}> lub <-ayk^{c}> (ta druga pokrywa się z końcówką 2 osoby pl. indicatiwu aoristi), a więc: սիրեցարո՛ւք <sir-ec^{c}-arowk^{c}> (wt sirecaruk^{h}) „zostańcie pokochani" lub սիրեցա՛յք <sir-ec^{c}-ayk^{c}> (wt sirecajk^{h}). Ta druga forma ma to samo znaczenie imperatywne, ale również może znaczyć „zostaliście pokochani".

b) Imperativus aoristi causatiwów charakteryzuje się tym, że w 2 osobie sg. znika nie tylko końcowa spółgłoska <-c^{c}> sufiksu <*-oyc^{c}>, ale także poprzedzające <-y>. Tak więc np. od հասուցանեմ <has-owc^{c}-an-e-m> „przyprowadzam, doprowadzam" (od: հասանեմ has-an-e-m „dochodzę, docieram") 2 osoba sg. imperativi aoristi activi brzmi հասո՛ <has-o> „przyprowadź, doprowadź" (<*has-oyc^{c}). (Wyraz ten jest do dziś pamiętany w niektórych polsko-ormiańskich rodzinach szlacheckich jako dawne zawołanie rodowe, np. Agopsowiczów.)

W 2 osobie l. mn. mamy tu w imperatiwie aoristi formę pokrywającą się z 2 osobą l. mn. indicatiwu aoristi: հասուցէ՛ք <has-owc^{c}-êk^{c}> znaczy „przyprowadźcie" ale także „przyprowadziliście" (Abr.: 199-200). Oczywiście, w tym drugim znaczeniu nie występuje znak ՛ (tzw. <šešt> czyli „akcent") po literze է, odpowiadający europejskiemu wykrzyknikowi.

c) Czasowniki z sufiksami inchoatywnymi (w czasie teraźniejszym) w 2 osobie sg. activi również nie mają końcówki osobowej. W funkcji imperatiwu aoristi występuje tu sam pierwiastek, od գտանեմ <gt-an-e-m> „znajduję" formą rozkazującą jest <git> գի՛ր „znajdź" (z niezredukowanym wokalizmem). Forma ta może się pokrywać z 3 osobą sg. indicatiwu aoristi (*git* „znalazł"), choć ta

ostatnia może przybierać augment (*e-git*) i tym różni się od 2 osoby sg. imperatiwu aoristi.

Jeżeli w indicatiwie aorystu dany czasownik augmentu nie wykazuje (np. w przypadku gdy zaczyna się na samogłoskę <e->), to formy 2 osoby aorystu obu trybów są stale identyczne, np. od իջանեմ <ij-an-e-m> „zstępuję, schodzę" mamy է՛ջ <êj> (wokalizm pod akcentem niezredukowany). Forma ta znaczy albo „zstąp", albo „zstąpił" (por. nazwę stolicy duchowej Armenii: Էջմիածին Ějmiacin = Ěj-Miacin „Zstąpił Jednorodzony").

W 2 osobie l. mn. przed końcówką <-êk^{c} /-ik^{c} > wokalizm pierwiastka ulega redukcji (w związku z akcentem na końcówce): գտէ՛ք <gt-êk^{c} > (wtw gyt:ek^{h} , wtz k^{h}ydek^{h}) „znajdźcie", իջէ՛ք <ij-êk^{c}> (wt iczek^{h}) „zstąpcie".

Medio-passivum wykazuje w 2 osobie sg. końcówkę <-ir>, podobnie jak <-arowk^{c}> (2 os. pl.) niejasnego pochodzenia (Godel: 119). A więc: od գտանեմ <gt-an-e-m> „znajduję" forma գտի՛ր <gt-ir> (wtw gyt:ir, wtz k^{h}ydir) znaczy „zostań znaleziony". W 2 osobie pl. mamy գտարո՛ւք <gt-arowk^{c}> (wtw gyt:aruk^{h}, wtz k^{h}ydaruk^{h}) „zostańcie znalezieni". Według A. Abrahamiana (168) istniała także forma գտա՛յք <gt-ayk^{c}> o tym samym znaczeniu, identyczna z 2 osobą pl. indicativi aoristi („zostaliście znalezieni").

6.4.7.2. Tematy praesentis na *-i*

Czasowniki te mają tylko medio-passywne formy, analogiczne do odpowiednich form (medio-passywnych) koniugacji *-e* (p. poprzedni paragraf). A więc np. czasownik prosty հայիմ <hay-i-m> „patrzę" ma 2 osobę sg. imperatiwu aoristi հայեա՛ց <hay-eac^{c}> (wt hajjac) „popatrz", 2 os. pl. հայեցարո՛ւք <hay-ec^{c}-arowk^{c}> lub հայեցա՛յք <hay-ec^{c}-ayk^{c}> „popatrzcie".

Niektóre należące do tej grupy czasowniki mają pod wpływem koniugacji *-e* (tematów teraźniejszych na *-e*) formy oboczne różniące się obecnością lub brakiem wygłosowego <-c^{c} >, np. od հաճիմ <hač-i-m> „aprobuję, zgadzam się, raczę": հաճեա՛ց <hač-eac^{c}> (wtw hacz:jac, wtz hadżjac) lub հաճե՛ա <hač-ea> „racz"; od խաւսիմ <xaws-i-m> „mówię": խաւսեա՛ց <xaws-eac^{c}> (wt chosjac) lub խաւսե՛ա <xaws-ea> „(prze)mów"; od համարիմ <hamar-i-m> „liczę, myślę": համարեա՛ց <hamar-eac^{c}> (wt hamarjac) lub համարե՛ա <hamar-ea> „policz, pomyśl"; od ողորմիմ <ołorm-i-m> (wt woghormim) „lituję się": ողորմեա՛ց <ołorm-eac^{c}> (wt woghormjac) lub ողորմե՛ա <ołorm-ea> (wt woghormja) „zlituj się, zmiłuj się". W języku liturgicznym używana jest ta druga forma: Տէ՛ր, ողորմե՛ա <Têr, ołormea> (wtw T:er woghormja, wtz Der ...) „Panie zmiłuj się".

Formy 2 osoby l. mn. tych czasowników zachowują oczywiście owo <-c^{c}> z sufiksu tworzącego słaby temat aorystu: հաճեցարո՛ւք <hač-ec^{c}-arowk^{c}> (wtw hacz:ecaruk^{h}, wtz hadżecaruk^{h}) lub հաճեցա՛յք <hač-ec^{c}-ayk^{c}> (wtw hacz:ecajk^{h}, wtz hadżecajk^{h}) „raczcie"; խաւսեցարու՛ք <xaws-ec^{c}-arowk^{c}> (wt chosecaruk^{h}) lub խաւսեցա՛յք <xaws-ec^{c}-ayk^{c}> (wt chosecajk^{h}) „(prze)mówcie"; համարեցարու՛ք

<hamar-ec^{c}-arowk^{c}> (wt hamarecaruk^{h}) lub համարեցա՛յք <hamar-ec^{c}-ayk^{c}> (wt hamarecajk^{h}) „policzcie, pomyślcie"; ողորմեցարո՛ւք <ołorm-ec^{c}-arowk^{c}> (wt woghormecaruk^{h}) lub ողորմեցա՛յք <ołorm-ec^{c}-ayk^{c}> (wt woghormecajk^{h}) „zlitujcie się".

Czasowniki koniugacji *-i* posiadające w temacie praesentis sufiks inchoatywny mają w 2 osobie sg. imperatiwu aoristi końcówkę <-ir> (dodawaną do tematu pierwiastkowego), np. ուսանիմ <ows-an-i-m> „uczę się": ուսի՛ր <ows-ir> (wt usir) „naucz się", 2 os. pl. ուսարո՛ւք <ows-arowk^{c}> (wt usaruk^{h}) lub ուսա՛յք <ows-ayk^{c}> (wt usajk^{h}) „nauczcie się".

Czasowniki posiadające temat aorystu pierwiastkowy z poszerzeniem *-i* kumulują owo „i" w 2 osobie sg. z „i" należącym do do końcówki <-ir>, np. od թռչիմ <t^{c}ŕ-č^{c}-i-m „lecę" (TA t^{c}ŕ-i-): թռի՛ր <t^{c}ŕ-ir> (wt t^{h}yrrir) „poleć", w 2 osobie pl. թռերո՛ւք <t^{c}ŕ-erowk^{c}> (wt t^{h}yrreruk^{h}) (<*t^{c}ŕ-i-aruk^{c}) lub թռեա՛յք <t^{c}ŕ-e-ayk^{c}> (wt t^{h}yrrjajk^{h}) „(po)lećcie" (Abr.: 169).

6.4.7.3. Tematy praesentis na *-a*

Czasowniki te wykazują w imperatiwie aoristi podobną współzależność tematów aorystu i końcówek jak tematy praesentis na *-e*. Mamy więc np. աղամ <ał-a-m> „mielę": աղա՛ <ał-a> (wt agha) „miel", աղացէ՛ք <ał-ac^{c}-êk^{c}> „mielcie"; մնամ <mn-a-m> „(po)zostaję": մնա՛ <mn-a> „(po)zostań", մնացէ՛ք <mn-ac^{c}-êk^{c}> „(po)zostańcie". Formy medio-passywne: աղացի՛ր <ał-ac^{c}-ir> „zostań zmielony", աղացարո՛ւք <ał-ac^{c}-arowk^{c} > lub աղացա՛յք <ał-ac^{c}-ayk^{c}> „zostańcie zmieleni".

Czasowniki z sufiksami inchoatywnymi: զարմանամ <zarm-an-a-m> „dziwię się" – զարմացի՛ր <zarm-ac^{c}-ir> „zdziw się", զարմացարո՛ւք <zarm-ac^{c}-arowk^{c}> lub զարմացա՛յք <zarm-ac^{c}-ayk^{c}> „zdziwcie się". Czasownik przechodni գողանամ <goł-an-a-m> (wtw goghanam, wtz k^{h}oghanam) „kradnę" pod jedną formą kryje dwa znaczenia: czynne i bierne: գողացի՛ր <goł-ac^{c}-ir> może znaczyć zarówno „ukradnij" jak i „zostań ukradziony". W 2 osobie liczby mnogiej formy գողացարո՛ւք <goł-ac^{c}-arowk^{c}> i գողացա՛յք <goł-ac^{c}-ayk^{c}> mogą znaczyć „ukradnijcie" lub „zostańcie ukradzeni" (ta druga forma pokrywa się z 2 osobą pl. indicatiwu aoristi գողացայք <goł-ac^{c}-ayk^{c}> „ukradliście" lub „zostaliście ukradzeni", por. Abr.: 154, 169).

Niektóre czasowniki koniugacji *-a* wykazują w imperatiwie aoristi obocznośći, np. od իմանամ <im-an-a-m> „wiem" mamy 2 os. sg. <im-a> lub <im-ac^{c}> a także <im-ac^{c}-ir> „wiedz, dowiedz się" (2 os. pl. ma formy regularne: <im-ac^{c}-arowk^{c}> obok <im-ac^{c}-ayk^{c}>, Abr.: 170). Czasownik կամ <kam> „jestem, istnieję, przebywam, także: stoję" ma temat aorystu jednosylabowy <kac^{c}> (w przeciwieństwie do dwusylabowego od աղամ <ał-a-m> : <ał-ac^{c}>. Nie traci on w 2 os. sg. końcowego -c^{c} (inaczej niż <ał-ac^{c}>). A więc „stań" itd. to <kac^{c}>.

6.4.7.4 Tematy praesentis na *-u*

Czasowniki te zachowują się podobnie do pozostałych: կիզում <kiz-ow-m> (wtw k:izum, wtz gizum) „palę" – <kêz> (niezredukowany wokalizm) „spal", <kiz-êk^{c}> „spalcie", <kiz-ir> „zostań spalony, spłoń", <kiz-arowk^{c}> lub <kiz-ayk^{c}> „zostańcie spaleni, spłońcie". Od զարթնում <zart^{c}-n-ow-m> „budzę się" (TA zart^{c}-i-) mamy: <zart^{c}-ir> „zbudź się", <zart^{c}-erowk^{c}> (<*zart^{c}-i-aruk^{c}) lub <zart^{c}-e-ayk^{c}> (<*zart^{c}-i-ayk^{c}) „zbudźcie się" (Abr.: 170-171).

Na koniec prezentacji imperatiwu aoristi należy wspomnieć, że brakujące formy 1 osoby (pl.) i 3 osoby (sg. i pl.) trybu rozkazującego są zastępowane formami coniunctiwu: aoristi (p. wyżej, s. 121), np. կեամ <keam> (wtw k:jam, wtz gjam) „żyję" (TA keac^{c}): <kec^{c}-c^{c}-ê> „niech żyje" (forma ta jest używana aż do dnia dzisiejszego) a także praesentis (p. wyżej 6.3.3.5., przykład na s. 101).

6.4.7.5. Przykłady użycia imperatiwu aoristi (dokonanego)

արի՛, ա՛ռ զմանուկդ և զմայր իւր և գնա՛ յերկիրն Իսրայելի <ar-i, aṙ z-manowk-d ew z-mayr iwr ew gn-a y-erkir-n Israyel-i> (wtw ari, arr yzmanuk:yd jew yzmajr jur jew g[y]na herk:iryn Israjeli, wtz ... yzmanugyt^{h} ... k^{h}[y]na hergiryn ...) „wstań, weź dziecię i matkę jego i idź (jedź) do krainy Izraela" (Mt 2,20). Komentarz: <ar-i> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika nieregularnego <y-aṙ-n-e-m> „wstaję" (TA y-ar-i-); <aṙ> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <aṙ-n-ow-m> „biorę"; <z-manowk-d> acc. sg. rzeczownika <manowk> „dziecko" z *notą accusativi* <z-> i sufigowanym zaimkiem wskazującym 2 osoby <-d> „ten przy tobie (tu: pod twoją opieką)"; <ew> „i"; <z-mayr> acc. sg. rzeczownika <mayr> „matka"; <iwr> gen. sg. zaimka zwrotnego (nie posiadającego nominatiwu) w znaczeniu dzierżawczym (tu nie zwrotnym, lecz 3 osoby l. poj. „jego"); <gn-a> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <gn-a-m> „idę, odchodzę"; <y-erkir-n> acc. sg. rzeczownika <erkir> „ziemia, kraj" z przyimkiem <i> „do" (tu w postaci y- przed samogłoską) oraz „rodzajnikiem" określonym <-n>; <Israyel-i> gen. sg. imienia własnego <Israyel>.

փրկեա՛ զմեզ ի չարէ <p^{c}rk-ea z-mez i č^{c}ar-ê> (wtw p^{h}yrk:ja yzmez i czare, wtz p^{h}yrgja ...) „wybaw nas ode złego" (Mt 6,13). Komentarz: <p^{c}rk-ea> 2 os. sg. imperatiwu aoristi activi czasownika <p^{c}rk-e-m> „ratuję, zbawiam, wybawiam"; <z-mez> acc. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy" z *notą accusativi* <z->; <č^{c}ar-ê> abl. sg. substantywizowanego przymiotnika <č^{c}ar> „zły" > „zło" z przyimkiem <i>, który przed ablatiwem odpowiada polskiemu „z, od".

խնդրեցէ՛ք և տացի ձեզ <xndr-ec^{c}-êk^{c} ew ta-c^{c}-i jez> (wtw chyntrecek^{h} jew t:aci dzez, wtz ...daci cez) „proście, a będzie wam dane" (Łk 11,9). Komentarz: <xndr-ec^{c}-êk^{c}> 2 os. pl. imperativi activi czasownika <xndr-e-m> „proszę"; <ew> „i" <ta-c^{c}-i> 3 os. sg. coniunctivi aoristi medio-passivi czasownika niere-

gularnego <t-a-m> „daję" w znaczeniu trybu oznajmującego czasu przyszłego; <jez> dat. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy".

Մտէ՛ք ընդ նեղ դուռն <mt-êk^{c} ənd neł dowṙn> (wtw myt:ek^{h} ynd negh durryn, wtz mydek^{h} ynt^{h} .. t^{h}urryn) „wejdźcie przez wąską bramę" (Mt 7,13). Komentarz: <mt-êk^{c}> 2 os. pl. imperativi aoristi czasownika <mt-an-e-m> „wchodzę"; <ənd> przyimek znaczący „przez" przed rzeczownikiem w accusatiwie; <neł> „wąski"; <dowṙn> „brama, drzwi" (w acc. sg.).

6.4.8. Formy „hortatywne" trybu rozkazującego (imperativus futuri)

Niektóre gramatyki grabaru informują o stosunkowo rzadko używanych formach zbliżonych znaczeniem do trybu rozkazującego, tworzonych zarówno od tematu praesentis jak i (częściej) od tematu aoristi przy pomocy końcówek 2 osoby: *-(i)ǰir* w l. poj. i *-(i)ǰik^{c}* w l. mn. A. Abrahamian (171) pisze tylko o formach tworzonych od tematu aorystu i opisuje je jako „złagodzony" imperativus. Niekiedy znaczenie tych form wyraźnie odnosi się do przyszłości, toteż A. Abrahamian (ibidem) podaje w nawiasach obok terminu հորդորական հրամայական <hordorakan hramayakan> (= imperativus hortativus, tryb rozkazujący „napominający") także հրամայական եղանակի ապառնի <hramayakan ełanaki apaṙni> czyli „czas przyszły trybu rozkazującego".

Końcówka 2 osoby sg. *-(i)ǰir* powstała z końcówki 2 osoby pl. coniunctiwu aoristi *-ǰik^{c}* pod wpływem końcówki medio-passywnej <-ir> 2 osoby sg. imperativi aoristi.

Przykład użycia hortatiwu podany przez H. Jensena (93) to: ի նմին տան ագանիջիք, ուտիջիք և ըմպիջիք <i nmin tan agan-ijik^{c}, owt-ijik^{c} ew əmp-ijik^{c}> (wtw i nymin t:an aganidżik^{h} , ut:idżik^{h} jew ymp:idżik^{h} , wtz ... dan ak^{h}aniczik^{h} , udiczik^{h} jew ymbiczik^{h}) „w tymże domu przenocujcie, zjedzcie i napijcie się" (Łk 10,7), gdzie formy zakończone na <-i-jik^{c}> pochodzą od tematów praesentis czasowników: <ag-an-i-m> „nocuję", <owt-e-m> „jem", <əmp-e-m> „piję".

A. Abrahamian przytacza (za Jeznikiem, str. 72, p. str. 480 pod: Eznik) przykład z tłumaczenia Starego Testamentu (Księga Rodzaju, 3,16) ցաւով և պրպմութեամբ որդիս ծնջիր <c^{c}aw-ov-k^{c} ew trtmowt^{c}-eam-b ordi-s cn-jir> (wtw cawofk^{h} jew t:yrt:mut^{h}jamb wort^{h}is c:yndżir, wtz ... dyrdmut^{h}jamp^{h} ... dzynczir) „w bólach i udręce będziesz rodziła synów", gdzie forma <cn-jir> oparta jest na temacie aorystu czasownika <cn-an-i-m> „rodzę (się)". Objaśnienia do pozostałych wyrazów: <c^{c}aw-ov-k^{c}> ins. pl. rzeczownika <c^{c}aw> „ból"; <trtmowt^{c}-eam-b> ins. sg. rzeczownika <trtmowt^{c}iwn> „udręka"; <ordi-s> acc. pl. rzeczownika <ordi> „syn".

Po tematach słabych aorystu przed końcówkami hortatiwu *-ǰir*, *-ǰik^{c}* dochodzi do dysymilacji *-c^{c}ǰ- > -sǰ-*, tak samo jak w coniunctiwie aoristi: վազեսջիր

<vaz-es-jir> „pobiegnij, będziesz biegł", վազեսջիք <vaz-es-jik^{c}> „pobiegnijcie, będziecie biegli" (Abr.: 172) od վազեմ <vaz-e-m> „biegnę" (TA vaz-eac^{c}>).

R. Godel (46) powyższe formy określa terminem „cohortative", a H. Jensen (93, 102) pisze o nich w paragrafach poświęconych coniunctiwowi i nie zaopatruje ich w żaden odrębny termin.

Znaczenie przyszłe hortatiwu jest wyraźnie widoczne w następującym przykładzie:

թո՛ղ զպատարագն քո առաջի սեղանոյն և ե՛րթ նախ հաշտեա՛ց ընդ եղբաւր քումմ և ապա եկեալ մատուսջիր զպատարագն քո <t^{c}oł z-patarag-n k^{c}o arəji selan-oy-n ew ert^{c} nax hašt-eac^{c} ənd elbawr k^{c}owm ew apa ek-eal mat-ows-jir z-patarag-n k^{c}o> (wtw t^{h}ogh ysp:at:arak^{h}yn k^{h}o arraczi seghanujn jew jert^{h} nach haszt:jac ynd jechp:or k^{h}um jew ap:a jek:jal mat:uzdżir ysp:at:arak^{h}yn k^{h}o, wtz ... yzbadarak^{h}yn ...ynt jechpor ... aba jegjal maduszczir ...) „zostaw dar swój przed ołtarzem i idź, pojednaj się z bratem swoim i (dopiero) potem, przyszedłszy, ofiaruj swój dar" (Mt 5,24). Komentarz: <t^{c}oł> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <t^{c}oł-ow-m> „zostawiam"; <patarag> „dar, ofiara" (dzisiaj: „msza") w acc. sg. z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <k^{c}o> gen. zaimka osobowego <dow> „ty" w znaczeniu dzierżawczym („twój", w tym wypadku „swój"), <arəji> prepozycja „przed" stojąca przed genetiwem; <selan-oy-n> gen. sg. rzeczownika <selan> „ołtarz" (dzisiaj: „stół") z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <ew> „i"; <ert^{c}> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <ert^{c}-a-m> „idę, odchodzę"; <nax> „najpierw"; <hašt-eac^{c}> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <hašt-i-m> „jednam się, godzę się"; <ənd> przyimek znaczący „z" (kim czym) w połączeniu z datiwem; <elbawr> dat. sg. rzeczownika <elbayr> „brat"; <k^{c}owm> dat. sg. zaimka dzierżawczego <k^{c}o> „twój" będącego faktycznie genetiwem zaimka <dow> „ty"; <apa> „potem"; <ek-eal> imiesłów przeszły (participium perfecti) nieregularnego czasownika <g-a-m> „przychodzę" (temat aorystu od innego pierwiastka: ek-) tu w znaczeniu „przyszedłszy"; <mat-ows-jir> 2 os. sg. imperativi hortativi czasownika przyczynowego (kauzatywnego) <mat-owc^{c}-an-e-m> „przybliżam; składam w ofierze" (temat aorystu: mat-oyc^{c}) będącego derywatem od <mat-č^{c}-i-m> „przybliżam się; także: zostaję złożony w ofierze".

6.5. Imiesłowy. Czasy złożone

Do form nieosobowych czasownika st. orm. należał bezokolicznik (p. wyżej, 6.3.5. s. 103), a także imiesłowy.

6.5.1. Imiesłów przeszły (participium perfecti)

Imiesłów przeszły (participium perfecti) (Jensen, 105, używa terminu „Partizip der Vorzeitigkeit") na <-eal> (wt -jal) zawiera spółgłoskę <-l>, która, podobnie jak <-l> infinitiwu, jest spokrewniona z polskim „ł" w formach czasu

przeszłego („był, widział"), a ściślej – z „ł" w formach imiesłowowych typu „były" (= ten, który był), „przeszły", „zmarły" itp.

Sufiks <-eal> dodawany był najczęściej do tematu aorystu, rzadziej – do tematu praesentis. Nieraz występowały oboczności, np. od բնակիմ <bnak-i-m> „mieszkam": բնակեալ <bnak-eal> lub բնակեցեալ <bnak-ec^{c}-eal> „zamieszkały" (= ten, który zamieszkał).

Imiesłów, o którym mowa, był neutralny jeśli chodzi o stronę. Formy na <-eal> utworzone od czasowników przechodnich mogły mieć znaczenie zarówno bierne jak i czynne, np. տեսեալ <tes-eal> od տեսանեմ <tes-an-e-m> „widzę" (temat aorystu tes-) to nie tylko „zobaczony", ale także „ten, który widział, zobaczył" itd. (Abr.: 174). Dla czasowników nieprzechodnich participium na <-eal> ma oczywiście tylko znaczenie czynne: գնացեալ <gn-ac^{c}-eal> od գնամ <gn-a-m> „idę, odchodzę" to „ten, który poszedł, odszedł".

Imiesłowy przeszłe na <-eal> miały w genetiwie sg. końcówkę <-oy> (wt *-o*), przy czym nieakcentowany dyftong *-ea-* redukował się wówczas do *-e-*: բնակեցեալ <bnak-ec^{c}-eal> (wtw bynak:ecjal, wtz p^{h}ynagecjal) „zamieszkały", բնակեցելոյ <bnak-ec^{c}-el-oy> (wtw bynak:ecelo, wtz p^{h}ynagecelo) „zamieszkałego", por. wyżej, 1.5.1.1., deklinacja tematów na *-o* (s. 57-59).

Czasowniki posiadające pierwiastkowe tematy aorystu z poszerzeniem <-i> participium na <-eal> tworzyły nietypowo: tak samo jak odpowiednie causativa, np. od երկնչիմ <erk-nč^{c}-i-m> „lękam się" forma երկուցեալ <erk-owc^{c}-eal> (wtw jerk:ucjal, wtz jergucjal) znaczyła nie tylko „przestraszony" ale i „ten, który przestraszył" (od causativum երկուցանեմ <erk-owc^{c}-an-e-m> „przestraszam").

Participium na <-eal> bardzo często występowało w połączeniu z formami copulae (*em, es, ê; emk , êk^{c}, en*) jako swojego rodzaju nowy czas złożony (perfectum), np. w հասեալ է ժամանակ <has-eal ê žamanak> „nadszedł czas" (Abr.: 228 w cytacie z kroniki Agathangelosa), gdzie հասեալ <has-eal> to imiesłów przeszły czasownika հասանեմ <has-an-e-m> „dochodzę, docieram" (temat aorystu <has->. Odpowiednie formy czasowników przechodnich mogły mieć znaczenie zarówno czynne jak i bierne, np. (od սիրեմ <sir-e-m> „kocham", participium perfecti: սիրեալ <sir-eal> lub սիրեցեալ <sir-ec^{c}-eal>) konstrukcja złożona սիրեալ եմ <sir-eal em> mogła znaczyć zarówno „pokochałem" jak i „zostałem pokochany" (Abr.: 229). W wielu zachowanych tekstach, zwłaszcza u historiografów (Jensen: 139) copula (czasownik „jestem, jesteś" itd.) wypadała i sam imiesłów przejmował rolę formy osobowej (kto jest podmiotem, wynika z kontekstu), np. յայնժամ վաղվաղակի հրաման առեալ ի թագաւորէն <y-aynžam valvalaki hraman aṙ-eal i t^{c}agawor-ê-n> (wtw hajnżam waghwaghak:i h[y]raman arrjal i t^{h}ak^{h}aworen, wtz ...waghwaghagi ...) „wtedy wnet otrzymał (dosłownie: otrzymawszy) rozkaz od króla" (Jensen:139, cytat z „Biografii Masztoca" Koriuna). Mamy tu samo tylko participium առեալ <aṙ-eal> od առնում <aṙ-n-ow-m> „biorę, dostaję, otrzymuję" bez copuli 3 os. sg. է <ê> „jest". Obja-

śnienie pozostałych wyrazów: <y-ayn-žam> dosłownie „w owej godzinie" (*i ayn žam); <valvałaki> derywat od przysłówka <val> o tym samym znaczeniu: „wnet, szybko, natychmiast"; <hraman> „rozkaz" (acc. sg.); <t^{c}agawor-ê-n> abl. sg. rzeczownika <t^{c}agawor> „król" z poprzedzającym go przyimkiem <i> „od" i sufigowanym „rodzajnikiem" określonym <-n>.

Participium na <-eal> mogło także występować, i to bardzo często, w funkcji adwerbialnej, jako jednowyrazowy równoważnik zdania okolicznikowego czasu, lub jego orzeczenie, gdy równoważnik składał się z kilku wyrazów (po polsku odpowiada mu wówczas imiesłów przysłówkowy uprzedni na *-wszy, -łszy*), np. տեսեալ զժողովուրդսն ել ի լեառն <tes-eal z-žołovowrd-s-n el i leaṙn> (wtw t:esjal yzżoghowurt^{h}ysyn jel i ljarryn, wtz desjal...) „ujrzawszy tłumy wyszedł na górę". Objaśnienia: <tes-eal> participium perfecti czasownika <tes-an-e-m> „widzę"; <z-žołovowrd-s-n> acc. pl. rzeczownika <žołovowrd> „lud, tłum" z *notą accusativi* <z-> i sufigowanym „rodzajnikiem" określonym <-n>; <el> 3 os. sg. aoristi czasownika <el-an-e-m> „wychodzę"; <leaṙn> „góra" w acc. sg. Z poprzedzającym przyimkiem <i> tu w znaczeniu kierunkowym „do, na". Por. także formę եկեալ <ek-eal> w ostatnim przykładzie z poprzedniego paragrafu (**6.4.8.**). W powyższym przykładzie (<tes-eal z-žołovowrd-s-n...>) podmiot równoważnika pokrywał się z podmiotem zdania (*participium coniunctum*, Jensen: 133). Podmiot równoważnika mógł być jednak niezależny od podmiotu zdania (*participium absolutum*, Jensen: 134). Polskim odpowiednikiem musi być w takim wypadku osobowa forma czasownika (zdanie podrzędne, a nie równoważnik), np. և մտեալ ի Կափառնաում մատեաւ առ նա հարիւրապետ մի <ew mt-eal i Kap^{c}aṙnaowm mat-e-aw aṙ na hariwrapet mi> (wtw jew myt:jal i Kap^{h}arrnaum mat:jaw arr na harjurap:et: mi, wtz ...mydjal i Gap^{h}arrnaum madjaw ... harjurabed mi) „i gdy wszedł do Kafarnaum (Chrystus), przystąpił do niego pewien setnik" (Mt 8,5, tu za Jensenem: 185). Pierwsza część zdania dosłownie znaczy: „i wszedłszy do Kafarnaum ..." Objaśnienia: <ew> „i"; <mt-eal> participium perfecti czasownika <mt-an-e-m> „wchodzę"; <mat-e-aw> 3 os. sg. aorystu od <mat-č^{c}-i-m> „przystępuję, zbliżam się" (TA mat-i-); <hariwr-a-pet> „setnik".

Copula mogła stać w czasie przeszłym niedokonanym (imperfectum). Powstawało wówczas plusquamperfectum (= czas zaprzeszły), np. սիրեալ էի <sir-eal êi> „pokochałem (wcześniej), pokochałem był" lub „zostałem (wcześniej) pokochany, zostałem był pokochany".

Równolegle do powyższych konstrukcji złożonych powstawała w grabarze inna, przypominająca zaczątki konstrukcji ergatywnej (która jednak się nie rozwinęła w epoce nowoormiańskiej), znanej np. ze staroperskich zdań typu <*manā kṛtam astiy*> (dosłownie: „moje zrobione jest", por. Schmitt: 152). Copula w takich konstrukcjach stała w 3 osobie sg., a agens (podmiot logiczny) był wyrażany genetiwem rzeczownika lub zaimka, np. zamiast (ես) սիրեալ եմ <(es) sir-

eal em> *„(ja) pokochałem" można było powiedzieć* սիրեալ է իմ <*sir-eal ê im*> (Abr.: 232), gdzie <im> to genetivus zaimka osobowego <es> „ja".

Imiesłów na <-eal> miał w grabarze nie tylko funkcję predykatywną (zwłaszcza w połączeniu z copulą), ale mógł także występować przy rzeczowniku jako przydawka (imiesłów przymiotnikowy), np. ամք անցեալք <am-k^c anc^c-eal-k^c> „lata minione", gdzie <am-k^c> to nom. pl. rzeczownika <am> „rok" a <anc^c-eal-k^c> to nom. pl. imiesłowu przeszłego na <-eal> od անցանեմ <anc^c-an-e-m> „mijam, przechodzę" (temat aorystu anc^c-).

6.5.2. Imiesłów przyszły I

Nosi zwykle w europejskich gramatykach nazwy: participium futuri lub participium necessitatis („imiesłów wyrażający konieczność, powinność"), por. Schmitt: 144. Godel (54) używa terminu „verbal adjective". Imiesłów przyszły I powstaje przez dodanie sufiksu <-oc^c > do infinitiwu. Jego znaczenia były analogiczne do znaczeń łacińskich form zwanych „participium futuri activi" (na *-urus*) oraz „participium futuri passivi" czyli „gerundivum" (na *-ndus*). A więc np. մեռանելոց <meŕ-an-el-oc^c> (od մեռանիմ <meŕ-an-i-m> „umieram") to tyle co łaciński *moriturus* „mający umrzeć (śmiertelny)". Formy pochodzące od czasowników przechodnich mogły mieć znaczenie zarówno czynne jak i bierne: սիրելոց <sir-el-oc^c> (od սիրեմ <sir-e-m> „kocham") to „mający kochać; ten, który pokocha" (łac. *amaturus*) ale również „ten, który winien zostać pokochany" (łac. *amandus*).

W tematach (teraźniejszych) na -u samogłoska tematyczna w sylabie, która traci akcent w następstwie dołączenia sufiksu <-oc^c>, ulega redukcji, np. ջեռնուլ <jeŕ-n-ow-l> „ogrzewać się": ջեռնլոց <jeŕ-n-l-oc^c> (wtw dżerrnyloc, wtz czerrnyloc) „ten, który się ogrzeje; mający się ogrzać".

Participium, o którym mowa, w połączeniu z formami copulae tworzyło konstrukcję, którą można uważać za złożony czas przyszły (futurum) trybu oznajmującego, np. Մի ոմն ի ձէնջ մատնելոց է զիս <mi omn i jênj matn-el-oc^c ê z-is> (wtw mi womyn i dzendż mat:neloc e zis, wtz ...cencz madneloc...) „jeden z was wyda mnie" (Mk 14,18; Jensen: 120), gdzie <matn-el-oc^c> to participium futuri I od <matn-e-m> „wskazuję, wydaję, zdradzam" (czasownik utworzony od rzeczownika <matn> „palec"). Objaśnienia pozostałych wyrazów: <mi> „jeden"; <omn> zaimek nieokreślony „ktoś"; <i> przyimek znaczący „z, od" przed ablatiwem; <jênj> abl. zaimka osobowego <dowk^c> „wy"; <z-is> acc. zaimka osobowego <es> „ja" z *notą accusativi* <z->.

Jak już o tym była mowa wyżej, coniunctivus praesentis a zwłaszcza coniunctivus aoristi również mogły wyrażać czas przyszły.

6.5.3 Imiesłów przyszły II

Tworzy się od bezokolicznika przez dodanie sufiksu *-i* (w tematach na *-u* występuje redukcja owego *-u*). Wyraża możliwość (Schmitt: 144 pisze „Partizip der Möglichkeit") i najczęściej ma znaczenie bierne. Pod względem ogólnego znaczenia imiesłowy na *-i* zbliżają się do przymiotników (nie tworzą czasów złożonych), np. սիրելի <sir-el-i> (od սիրեմ <sir-e-m> „kocham") to „warty tego, by go kochano; miły (kochany)". Inne przykłady (za Schmittem:144): զարմանալի <zarm-an-al-i> (od զարմանամ <zarm-an-a-m> „dziwię się") „taki, który może wywołać zdziwienie; dziwny"; ընթեռնելի <ənt^{c}eṙ-n-l-i> (z redukcją „u" od ընթեռնում <ənt^{c}eṙ-n-ow-m> „czytam") „warty przeczytania" (łac. *legendus*). Jensen (104) podaje przykład dalszego rozwoju znaczeniowego imiesłowu na <-i> połączonego z oddalaniem się tej formy od systemu czasownikowego: բանալի <ba-n-al-i> (od բանամ <ba-n-a-m> „otwieram") to rzeczownik o znaczeniu „klucz" (poprzez znaczenie participialne, w tym wypadku czynne: „mogący otwierać, nadający się do otwierania").

6.5.4. Imiesłów teraźniejszy

Participium praesentis powstaje przez dodanie sufiksu <-oł> (w niektórych rękopisach także: -awł, -oł) do tematu praesentis lub aoristi. Ma znaczenie czynne (Abr.: 175): սիրող <sir-oł> (wt sirogh) to „kochający", a ծնող <cn-oł> (od tematu aoristi czasownika ծնանիմ <cn-an-i-m> „rodzę") to „rodzący; rodzic". Nie tworzy czasów złożonych.

6.6. Causativa

Są to czasowniki informujące o tym, że dana czynność nie jest bezpośrednio wykonywana przez podmiot zdania, lecz przez kogoś (coś) innego. Sam podmiot jest tylko sprawcą wykonania tej czynności, jawi się jako jej poniekąd przyczyna (po łacinie: „causa"). Stąd polska nazwa tej kategorii: czasowniki przyczynowe lub sprawcze (termin łaciński: causativa), por. także wyżej, str. 115.

W języku polskim causativa nie stanowią kategorii gramatycznej, lecz są tworzone na różne sposoby, np. *śmiać się – rozśmieszyć* (causativum: „sprawić, by ktoś się śmiał"), *pić – poić* (= sprawić, by ktoś pił), *bać się – przestraszyć* (= sprawić, by ktoś się bał), itd. Jak widać z ostatniego przykładu, niekiedy polskie causativum tworzy się od zupełnie innego leksemu. Czasem jedyną możliwością oddania w języku polskim sensu przyczynowego jest luźna konstrukcja opisowa, np. *czytać – sprawić, by ktoś czytał; zmusić kogoś do czytania; kazać komuś czytać* itp.

W języku ormiańskim (starożytnym i obu współczesnych również) causativum jest kategorią gramatyczną: powstaje w sposób regularny przy pomocy sufiksu <-oyc^{c}> (w sylabie nieakcentowanej: <-owc^{c}>) dodawanego do tematu aorystu czasownika podstawowego. Do tego sufiksu w czasie teraźniejszym do-

chodzi drugi: <-an>, przy czym każde causativum należy do koniugacji *-e*, tj. przyjmuje jeszcze w temacie praesentis cechę *-e*, np. od նստիմ <nst-i-m> „siedzę, siadam" (temat aoristi w formie akcentowanej <nist>) causativum ma postać նստուցանեմ <nst-owc^{c}-an-e-m> (wt nyst:ucanem) „sadzam; sprawiam, że ktoś siada" (<*nist-oyc^{c}-an-e-m>); od զարմանամ <zarm-an-a-m> „dziwię się" (TA zarm-ac^{c}), causativum to զարմացուցանեմ <zarm-ac^{c}-owc^{c}-an-e-m> „zadziwiam; sprawiam, że ktoś się dziwi"; od վազեմ <vaz-e-m> „biegnę" (TA vaz-eac^{c}) – causativum վազեցուցանեմ <vaz-ec^{c}-owc^{c}-an-e-m> „sprawiam, że ktoś biegnie; każę biec"); od ջեռնում <jeř-n-ow-m> „ogrzewam się" (TA jeř) – causativum ջեռուցանեմ <jeř-owc^{c}-an-e-m> „ogrzewam" itd. (Abr.: 194-195).

Czasowniki posiadające pierwiastkowy temat aorystu rozszerzony o samogłoskę *-i* tracą owo „i" w causativum, np. զարթնում <zart^{c}-n-ow-m> „budzę się" (TA zart^{c}-i, 1 os. sg. aoristi <zart^{c}-e-ay> „zbudziłem się") – causativum զարթուցանեմ <zart^{c}-owc^{c}-an-e-m> „budzę" (tj. sprawiam, że ktoś się budzi), por. Abr.: 196.

Niekiedy obserwujemy w causatiwach st. orm. pewne nieregularności fonetyczne: zamiast oczekiwanego zakończenia <-owc^{c}anem> zdarza się czasem <-owsanem> a nawet <-owzanem>, np. կորնչիմ <kor-nč^{c}-i-m (wtw k:orynczim, wtz gorynczim) „znikam" – causativum կորուսանեմ <kor-ows-an-e-m> „gubię; sprawiam, że coś znika"; ելանեմ <el-an-e-m> „wychodzę" – causativum ելուզանեմ <el-owz-an-e-m> (wt jeluzanem) „wyjmuję, wyprowadzam".

Znaczenie formy kauzatywnej odbiega czasem od oczekiwanego, np. փախուցանեմ <p^{c}ax-owc^{c}-an-e-m> od փախչիմ <p^{c}ax-č^{c}-i-m> „uciekam" przede wszystkim znaczy nie „sprawiam, że ktoś ucieka (dobrowolnie)" lecz „porywam" (choć również: „zmuszam do ucieczki, wypędzam").

Odmiana czasowników przyczynowych w formach opartych na temacie teraźniejszym przebiega według koniugacji *-e*. Odmiana w aoryście i w formach pochodzących od tematu aorystu (coniunctivus aoristi, imperativus aoristi) była przedstawiona wyżej.

Czasowniki kauzatywne są oczywiście zawsze przechodnie (wymagają dopełnienia w bierniku).

Grabar, podobnie jak język polski i inne języki, znał również możliwość oddawania sensu przyczynowego (kauzatywnego) przy pomocy konstrukcji opisowych (peryfrastycznych). Do tego celu używano czasownika posiłkowego տամ <tam> „daję" w połączeniu z bezokolicznikiem czasownika podstawowego, np. տամ սպանանել <tam spananel> „każę zabić" (dosłownie: „daję zabić").

6.7. Czasowniki defektywne i nieregularne

Niektóre czasowniki nie posiadają pełnego kompletu wszystkich form (czasowniki defektywne). Niektóre z kolei, owszem, dysponują pełnym kompletem form, ale część z nich ma charakter nieregularny (dotyczy to głównie form pochodzących od tematu aorystu), przy czym niekiedy mamy do czynienia z supletywizmem (uzupełnianie paradygmatu przy pomocy form pochodzących od zupełnie innego pierwiastka, jak w polskim: *idę* ale *szedłem*).

6.7.1. Czasowniki defektywne

a) եմ „jestem" ma tylko praesens <em, es, ê; emk^{c} , êk^{c} , en>; imperfectum <ei, eir, êr; eak^{c}, eik^{c}, ein> (późniejsza pisownia: êi ..., p. Jensen:113); coniunctivus praesentis <ic^{c}-em, ic^{c}-es, ic^{c}-ê; ic^{c}-emk^{c}, ic^{c}-êk^{c}, ic^{c}-en> oraz rzadkie formy imperatiwu praesentis <er> „bądź", <êk^{c}> „bądźcie" (później także <erowk^{c}>, Abr.: 225) używane tylko w skostniałych formach życzeń: ողջ եր <ołj er> „bądź zdrów", ողջ էք <ołj êk^{c}> (wt wochcz ek^{h}) „bądźcie zdrowi" (później także: ողջ երուք <ołj erowk^{c}>).

Pozostałe formy czasownik powyższy uzupełnia formami czasownika լինիմ <lin-i-m> „staję się" (p. niżej). Uwaga! Czasownik եմ „jestem" występował w grabarze nie tylko w funkcji łącznika w orzeczeniu imiennym i czasownika posiłkowego w czasach złożonych (przy imiesłowach), ale mógł także występować jako tzw. verbum existentiae, tj. „czasownik istnienia", a więc „jestem" w znaczeniu „istnieję, przebywam" (np. gdzieś, tj. w połączeniu z okolicznikiem), np. w zdaniu արք պարսիկք որք ... էին ի քաղաքի կայսեր <ar-k^{c} parsik-k^{c} or-k^{c} ... êin i k^{c}ałak^{c}-i kayser> (wtw ark^{h} p:arsik:yk^{h} work^{h} ein i k^{h}aghak^{h}i k:ajser, wtz ... barsigyk^{h} ... gajser) „mężowie perscy, którzy ... byli w mieście cesarza" (Abr.: 225, cytat z kroniki Elizeusza „O Wartanie i wojnie ormiańskiej", po ormiańsku: Ełišê, wt [Jeghisze], *Vasn Vardanay ew paterazmin hayoc'*). Objaśnienia: <ar-k^{c}> nom. pl. (nieregularny) rzeczownika <ayr> „mąż, mężczyzna"; <parsik-k^{c}> nom. pl. przymiotnika <parsik> „perski"; <or-k^{c}> nom. pl. zaimka względnego <or> „który"; <êin> 3 os. pl. imperfecti czasownika <em>; <i> przyimek o znaczeniu „w" przed locatiwem; <k^{c}ałak^{c}-i> loc. sg. rzeczownika <k^{c}ałak^{c}> „miasto"; <kayser> gen. sg. rzeczownika <kaysr> (wtw k:ajsyr, wtz gajsyr) „cesarz" (temat na -r).

Czasownik եմ (w różnych znaczeniach) mógł nieraz być opuszczany, zwłaszcza w zdaniach względnych.

b) գոմ <gom> „istnieję, jestem" ma tylko praesens (niektóre formy są bardzo rzadko używane) oraz trzecie osoby imperfecti i coniunctivi praesentis. Czas teraźniejszy: gom, gos, goy (wtw go, wtz k^{h}o); gomk^{c}, goyk^{c} (wtw gujk^{h}, wtz k^{h}ujk^{h}), gon. Imperfectum: 3 os. sg. goyr (wtw gujr, wtz k^{h}ujr), 3 os. pl. goyin.

Coniunctivus praesentis: 3 os. sg. gowc^{c}ê (wtw guce, wtz k^{h}uce), 3 os. pl. gowc^{c}en. Niektóre gramatyki podają także infinitivus <gol> (Abr.: 225).

c) կամ <kam> „istnieję, jestem" ma praktycznie tylko formy 3 osoby w tych samych czasach, co եմ i գոմ <gom>. Prasens: 3 os. sg. <kay> (wtw k:a, wtz ga), 3 os. pl. <kan>. Imperfectum: 3 os. sg. <kayr>, 3 os. pl. <kayin>. Coniunctivus praesentis: 3 os. sg. <kayc^{c}ê>, 3 os. pl. <kayc^{c}en>. Forma 1 osoby sg. praesentis <kam> występuje bardzo rzadko (Abr.: 226).

Ponadto istniał w grabarze tożsamy etymologicznie, lecz uważany za odrębny ze względu na różnicę znaczenia czasownik կամ <kam> „pozostaję, stoję" z pełnym repertuarem wszystkich form (Abr.: 226), w tym infinitivus կալ <kal> (por. przykład niżej, str. 155, pod przyimkiem ընդ <ənd> z instrumentalem).

d) պարտիմ <partim> „muszę" ma regularnie tworzone (według tematów na *-i*) formy indicatiwu praesentis oraz imperfecti. Gramatyki odnotowują także bezokolicznik պարտել <partel>, por. Abr.: 226. Tożsamy etymologicznie z defektywnym պարտիմ <partim> „muszę" jest czasownik պարտեմ <partem> „zwyciężam" odmieniający się we wszystkich czasach według koniugacji *-e*. Jego strona bierna (partim „zostaję zwyciężony") pokrywa się formalnie z պարտիմ <partim> „muszę" (Abr.: 227).

e) գոգ <gog> „powiedz" ma tylko coniunctivus aoristi (bez 1 osoby sg.!): <gog-c^{c}-es> (2 os. sg.) itd. oraz imperativus (aoristi): <gog> „powiedz", <gog-êk^{c}> „powiedzcie". Istnieją także formy imperatiwu futuri: <gog-jir> (2 os. sg.), <gog-jik^{c}> (2 os. pl.).

f) չիք <č^{c}ik^{c}> „nie ma, nie istnieje"

6.7.2. Wybrane czasowniki nieregularne

a) Czasownik առնեմ <aṙnem> „robię, czynię, tworzę" jest etymologicznie spokrewniony z greckim *ararisko* „łączę" i w czasach tworzonych od tematu praesentis odmienia się regularnie. Natomiast w aoryście wykazuje temat z reduplikacją: <arar> (jednocześnie jest to 3 osoba sg. aoristi „zrobił"). W imperatiwie aoristi (dokonanym) mamy: <ara> „zrób", <ararêk^{c}> „zróbcie".

b) Czasownik դնեմ <dnem> „kładę", spokrewniony z polskim „(po)dziać", nieregularnie tworzy temat aorystu: <ed> „położył" (1 osoba sg. <edi> „położyłem"). Imperativus aoristi: <dir> „połóż", <dik^{c}> „połóżcie".

c) լսեմ <lsem> „słyszę" ma nieregularny temat aorystu <low> i odmienia się w aoryście przy pomocy końcówek medio-passywnych:

l.poj.

1 os.	լուայ	<loway> (wt l[y]wa) „usłyszałem”
2 os.	լուար	<lowar> (wt l[y]war)
3 os.	լուաւ	<lowaw> (wt l[y]waw)

l. mn.

1 os.	լուաք	<lowak^{c}> (wt l[y]wak^{h})
2 os.	լուայք	<lowayk^{c}> (wt l[y]wajk^{h})
3 os.	լուան	<lowan> (wt l[y]wan)

Imperativus aoristi: <lowr> (wt lur) „usłysz”, <lowayk^{c}> (wt l[y]wajk^{h}) lub <lowarowk^{c}> (wt l[y]waruk^{h}) „usłyszcie”.

d) ճանաչեմ <čanač^{c}em> „znam”, spokrewniony z greckim *gignosko i* polskim *znam*, ma nieregularne formy aorystu (temat *can-i*):

l.poj.

1 os.	ծանեայ	<caneay> (wtw c:anja, wtz dzanja) „poznałem”
2 os.	ծանեար	<canear> (wtw c:anjar, wtz dzanjar)
3 os.	ծանեաւ	<caneaw> (wtw c:anjaw, wtz dzanjaw)

l. mn.

1 os.	ծանեաք	<caneak^{c}> (wtw c:anjak^{h} , wtz dzanjak^{h})
2 os.	ծանեայք	<caneayk^{c}> (wtw c:anjajk^{h}, wtz dzanjajk^{h})
3 os.	ծանեան	<canean> (wtw c:anjan, wtz dzanjan)

Imperativus aoristi: <canir> „poznaj”, <caneayk^{c}> lub <canerowk^{c}> „poznajcie”.

Starsze nagłosowe /c/, odpowiadające p.i.e. *$\hat{g}$ palatalnemu w temacie teraźniejszym uległo asymilacji na odległość (c>č) pod wpływem sufiksu -$č^{c}$ (Meillet: 29).

e) յառնեմ <yarnem> (wt harrnem) „wstaję; zdrowieję” ma formy aorystu (temat *y-ar-i*):

l. poj.

1 os.	յարեայ	<yareay> (wt harja) „wstałem; wyzdrowiałem”
2 os.	յարեար	<yarear> (wt harjar)
3 os.	յարեաւ	<yareaw> (wt harjaw)

l. mn.

1 os.	յարեաք	<yareak^{c}> (wt harjak^{h})
2 os.	յարեայք	<yareayk^{c}> (wt harjajk^{h})
3 os.	յարեան	<yarean> (wt harjan)

Ormianie polscy długo zachowali w pamięci zdanie Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց <K^{c}ristos yareaw i meřeloc^{c}> (wt K^{h}ristos harjaw i merreloc) „Chrystus zmartwychwstał" wypowiadane przy życzeniach wielkanocnych). Forma մեռելոց <meř-el-oc^{c}> to abl. pl. participium perfecti od մեռանիմ <meř-an-i-m> „umieram", nom. sg. մեռեալ <meř-eal> (wt merrjal) „zmarły, martwy", a <yar-e-aw> – 3 os. sg. aorystu od omawianego czasownika յառնեմ <yarnem> „wstaję".

Imperativus aoristi jest tu również nieregularny (bez przedrostka słowotwórczego <y-> pochodzącego od przyimka <i>): <ari> „wstań", <arik^{c}> „wstańcie".

Od tego właśnie czasownika pochodzi rzeczownik Յարութիւն <Yarowt^{c}iwn> (wt Harut^{h}jun) „Zmartwychwstanie" używany także jako imię osobowe (męskie).

f) լինիմ<linim> „staję się" ma temat aorystu <eł> i wykazuje nieregularności w zakresie końcówek aorystu:

l.poj.

1 os.	եղէ <ełê> (wt jeghe) „stałem się"
2 os.	եղեր <ełer> (wt jegher)
3 os.	եղև <ełew> (wt jeghew)

l. mn.

1 os.	եղաք <ełak^{c}> (jeghak^{h}) lub եղեաք <ełeak^{c}> (wt jeghjak^{h})
2 os.	եղէք <ełêk^{c}> (jeghek^{h})
3 os.	եղեն <ełen> (wt jeghen)

W coniunctiwie aoristi czasownik լինիմ <linim> miał dwie równoległe odmiany: jedną nawiązującą do tematu praesentis (bez 1 osoby sg.): l. poj. 2 os. <lic^{c}is>, 3 os. <lic^{c}i>; l. mn. 1 os. <lic^{c}owk^{c}>, 2 os. <lijik^{c}>, 3 os. <lic^{c}in> oraz drugą opartą na temacie aorystu:

l. poj.

1 os.	եղէց <ełêc^{c}> (wtw jeghec) „żebym się stał, stanę się"
2 os.	եղիցիս <ełic^{c}is> (wt jeghicis) lub <ełic^{c}es> (wt jeghices)
3 os.	եղիցի <ełic^{c}i> (wt jeghici)

l. mn.

1 os.	եղիցուք <ełic^{c}owk^{c}> (wt jeghicuk^{h})
2 os.	եղիջիք <ełijik^{c}> (wt jeghidżik^{h})
3 os.	եղիցին <ełic^{c}in> (wt jeghicin)

Imperativus aoristi: <ler> „stań się", <lerowk^{c}> (wt leruk^{h}) „stańcie się", participium perfecti <l-eal> (wt ljal), <eł-eal> (wt jeghjal), (por. Tum.: 405-406, Schmitt: 154).

g) տամ <tam> „daję" jest spokrewnione z polskim *daję*, *dam* (i łacińskim *do*). Nieregularnie tworzy aoryst:

l. poj.
1 os. ետու <etow> (wtw jet:u, wtz jedu) „dałem"
2 os. ետուր <etowr> (wtw jet:ur, wtz jedur)
3 os. ետ <et> (wtw jet:, wtz jed)
l. mn.
1 os. տուաք <towak^{c}> (wtw t:[y]wak^{h}, wtz d[y]wak^{h})
2 os. ետուք <etowk^{c}> (wtw jet:uk^{h}, wtz jeduk^{h})
3 os. ետուն <etown> (wtw jet:un, wtz jedun)

Coniunctivus aoristi: l. poj. 1 os. <tac^{c}>, 2 os. <tac^{c}es>, 3 os. <tac^{c}ê>; l. mn. 1 os. <tac^{c}owk^{c}>, 2 os. <tajik^{c}>, 3 os. <tac^{c}en>. Imperativus aoristi: <towr> (wtw t:ur, wtz dur) „daj", <towk^{c}> (wtw t:uk^{h}, wtz duk^{h}) „dajcie".

h) հարկանեմ <harkanem> „uderzam, biję" ma nieregularny temat aorystu <har>: 1 os. sg. <har-i> „uderzyłem", imperativus aoristi <har> „uderz".

i) բառնամ <barnam> „podnoszę", w aoryście <barji> (wtw barci, wtz p^{h}arci) „podniosłem" (odmiana aktywna), imperativus aoristi <barj> „podnieś".

j) դառնամ <darnam> „wracam", w aoryście <darjay> (wtw darca, wtz t^{h}arca) „wróciłem" (odmiana medio-passywna), imperativus aoristi <darj> lub <darjir> „wróć".

6.7.3. Czasowniki nieregularne supletywne

Czasowniki nieregularne wykazujące w odmianie supletywizm (różne pierwiastki):

a) գամ <gam> „przychodzę" ma czas teraźniejszy: l. poj. 1 os. <gam>, 2 os. <gas>, 3 os. <gay> (wtw ga, wtz k^{h}a), l. mn. 1 os. <gamk^{c}>, 2 os. <gayk^{c}>, 3 os. <gan>, natomiast formy aorystu tworzy od innego pierwiastka: <ek>, por. polskie „*(przy)chodzę*" ale „*(przy)szedłem*". *W* 3 osobie sg. występuje końcówka <-n>:

l. poj.
1 os. եկի <eki> (wtw jek:i, wtz jegi) „przyszedłem"
2 os. եկիր <ekir> (wtw jek:ir, wtz jegir)
3 os. եկն <ekn> (wtw jek:yn, wtz jegyn)

l. mn.

1 os.	եկաք <ekak^{c}> (wtw jek:ak^{h} , wtz jegak^{h})
2 os.	եկիք <ekik^{c}> (wtw jek:ik^{h}, wtz jegik^{h})
3 os.	եկին <ekin> (wtw jek:in, wtz jegin)

W coniunctiwie aoristi czasownik գամ <gam> odmienia się następująco:

l. poj.

1 os.	եկից <ekic^{c}> (wtw jek:ic, wtz jegic)
2 os.	եկեսցես <ekesc^{c}es> (wtw jek:esces, wtz jegesces)
3 os.	եկեսցէ <ekesc^{c}ê> (wtw jek:esce, wtz jegesce)

l. mn.

1 os.	եկեսցուք <ekesc^{c}owk^{c}> (wtw jek:escuk^{h}, wtz jegescuk^{h})
2 os.	եկեսջիք <ekesjik^{c}> (wtw jek:ezdżik^{h} , wtz jegesczik^{h})
3 os.	եկեսցեն <ekesc^{c}en> (wtw jek:escen, wtz jegescen)

Imperativus aoristi: <ek> „przyjdź", <ekayk^{c}> „przyjdźcie".

b) ուտեմ <owtem> (wtw ut:em, wtz udem) „jem" ma temat teraźniejszy /ut/ spokrewniony z polskim *jem*, *jedzą* (i łacińskim *edo*, angielskim *eat* itd.). Natomiast do tworzenia aorystu używa tematu <ker> będącego innym pierwiastkiem, spokrewnionym z polskim czasownikiem *żreć* (i rzeczownikiem *żer*). Końcówki aorystu są zwykle medio-passywne:

l. poj.

1 os.	կերայ <keray> (wtw k:era, wtz gera) „zjadłem"
2 os.	կերար <kerar> (wtw k:erar, wtz gerar)
3 os.	կերաւ <keraw> (wtw k:eraw, wtz geraw)

l. mn.

1 os.	կերաք <kerak^{c}> (wtw k:erak^{h} , wtz gerak^{h})
2 os.	կերայք <kerayk^{c}> (wtw k:erajk^{h} , wtz gerajk^{h})
3 os.	կերան <keran> (wtw k:eran, wtz geran)

W 3 osobie sg. występowała także forma typu aktywnego z augmentem: <e-ker> (wtw jek:er, wtz jeger), Abr.: 217. Imperativus aoristi: <ker> „zjedz", <kerayk^{c}> „zjedzcie".

c) ըմպեմ <əmpem> „piję" (prawdopodobnie spokrewnione z polskim odpowiednikiem) ma temat aorystu <arb> o tej samej etymologii co polskie *siorbać*. *W* 3 os. sg. aorystu obserwujemy tu oboczność: obok bardziej archaicznej formy z augmentem եարբ <e-arb> (wt jearp^{h}) „wypił" istniała także forma bez augmentu tożsama z samym tematem: արբ <arb> (1 os. sg. arb-i). Imperativus aoristi: <arb> „wypij", <arbêk^{c}> (wt arp^{h}ek^{h}) „wypijcie".

d) ունիմ <ownim> (wt unim) „trzymam, łapię, mam, uważam" ma temat aorystu կալ <kal> i odmianę (w aoryście również) medio-passywną mimo aktywnego znaczenia (czasownik przechodni !): <kalay> (wtw k:ala, wtz gala) „złapałem" itd. Imperativus aoristi: <kal> lub <ka>„złap, trzymaj", <kalayk^{c}> lub <kalarowk^{c}> „złapcie, trzymajcie" (Abr.: 222).

e) երթամ <ert^{c}am> „idę, odchodzę" ma temat aorystu <č^{c}og> i odmianę medio-passywną ցոգայ <č^{c}ogay> (wtw czoga, wtz czok^{h}a) „poszedłem" itd. (pierwotnie: „ruszyłem się", por. Schmitt: 157). Imperativus aoristi: <ert^{c}> (wt jert^{h}) „idź", <ert^{c}ayk^{c}> „idźcie".

f) տանիմ <tanim> „niosę, wynoszę, zabieram" ma aoryst տարայ <taray> (wtw t:ara, wtz dara) „wyniosłem, zabrałem" itd. (Schmitt: 157). Mimo końcówek medio-passywnych jest to, podobnie jak <ownim> czasownik przechodni. Imperativus aoristi: <tar> „wynieś, zabierz", <tarayk^{c}> „wynieście, zabierzcie" (Godel: 53). Uwaga! <tar> może być również formą imperatiwu praesentis (!) od <tam> „daję": <mi tar> znaczy „nie dawaj" (Abr.: 213).

7. Przyimek

Różnorodne funkcje składniowe rzeczownika (i mogącego go zastępować w zdaniu zaimka) były w grabarze oddawane przy pomocy poszczególnych form przypadkowych i wzbogacane w rozliczne niuanse znaczeniowe dzięki przyimkom łączącym się z tymi lub innymi przypadkami rzeczownika.

Pierwotnych przyimków było w grabarze sześć: z-, c^{c}-, i- (y-), aŕ, ənd, əst. Każdy z nich miał po kilka znaczeń w zależności od przypadka rzeczownika, przed którym stał. Przyimki <z-> i <c^{c}-> były pisane łącznie z następującymi po nich wyrazami. To samo dotyczy wariantu <y-> (wt h-) przyimka <i> stojącego przed wyrazem zaczynającym się od samogłoski, np. <y-anown> (wt hanun) „w imię" (<*i anown) w przeciwieństwie do <i nšan> (wt i nyszan) „(w) na znak".

7.1. Przyimek զ <z->

Szczególnie ważną rolę odgrywał w grabarze przyimek <z-> (o niepewnej etymologii, por. Tum.: 417) nadający rzeczownikowi, przed którym stał, nie tylko znaczenie dopełnienia dalszego (szczegóły niżej) czy okolicznika (typowa funkcja składniowa przyimka), lecz równie dobrze, użyty przed rzeczownikiem w bierniku (!), wyrażał jego określoność. Była to zatem tzw. „nota accusativi" (por. Schmitt: 91, Jensen: 146 i n.) tj. wykładnik dopełnienia bliższego, w przypadku gdy było ono uważane za znane (określone). Takie właśnie <z-> (*nota accusativi*) występowało niezwykle często także przed biernikiem zaimków osobowych. Gramatyki ormiańskie (np. Abr.: 84-85) podają jako odpowiednie formy zaimki wraz z łącznie pisanym przyimkiem <z->: զիս <z-is> „mnie" (fak-

tyczną formą biernika jest tu <is>), զքեզ <z-k^{c}ez> „ciebie", զնա <z-na> „jego, ją" itd.

Można zatem powiedzieć, że kategoria określoności była w grabarze wyrażana z jednej strony sufigowanymi zaimkami *-s,-d,-n* (p. wyżej, s. 80), z drugiej – przyimkiem <z->. Przykłady na dopełnienie bliższe określone: զԱստուած ոչ ոք ետես երբէք <z-Astowac oč^{c} ok^{c} e-tes erbêk^{c}> (wtw zastwać: wocz wok^{h} jet:es jerp^{h}ek^{h}, wtz zastwadz ... jedes ...) „Boga nikt nigdy nie zobaczył" (J 1,18). Komentarz: <Astowac> „Bóg" (w accusatiwie poprzedzonym przyimkiem <z->; <oč^{c}> partykuła przecząca „nie"; <ok^{c}> zaimek nieokreślony „ktoś"; <e-tes> 3 os. sg. aoristi activi czasownika <tes-an-e-m> „widzę" (e-augment); <erbêk^{c}> „nigdy"; առաքեմ զհրեշտակ իմ <arak^{c}em z-hreštak im> (wtw arrak^{h}em ysh[y]resztak: im, wtz ... ysh[y]resztag ...) „posyłam wysłańca swego" (Mk 1,2). Komentarz: <hreštak> „wysłaniec" (także „anioł") w acc. sg. z przyimkiem <z->; <im> gen. zaimka <es> „ja" w znaczeniu dzierżawczym („mój").

Przyimek <z-> występował również przed imionami własnymi w accusatiwie (w funkcji dopełnienia bliższego), np. ետես զՍիմովն և զԱնդրէաս <e-tes z-Simovn ew z-Andrêas> (wtw jet:es yssimow[y]n jew zandreas, wtz jedes ... zant^{h}reas) „ujrzał Szymona i Andrzeja" (Mk 1,16), (objaśnienie formy <e-tes> w poprzednim akapicie).

Przed dopełnieniem bliższym nieokreślonym przyimek <z-> nie występował, np. ծնաւ որդի <cn-aw ordi> (wtw c:ynaw wort^{h}i, wtz dzynaw ...) „porodziła syna" (Łk 1,57). Komentarz: rzeczownik <ordi> „syn" stoi tu w accusatiwie (równym nominatiwowi) bez przyimka <z->, bowiem chodzi tu o „dziecię płci męskiej" nie znane przedtem (z którego wyrósł później mężczyzna znany jako św. Jan Chrzciciel).

Jeżeli dopełnienie bliższe (określone) poprzedzone było przydawkami, to *nota accusativi* <z-> stała na samym początku grupy, np. զբարիոք արարածսն իւր չարչարել <z-bariok^{c} ararac-s-n iwr č^{c}arč^{c}arel> (wtw yzbariok^{h} ararac:ysyn jur czarczarel, wtz yspariok^{h} araradzysyn ...) „męczyć swoje dobre stworzenia" (Jeznik 125, za Jensenem: 147), gdzie mamy nieodmienną formę przymiotnikową <bariok^{c}> „dobry" przed rzeczownikiem <ararac> „stworzenie> w acc. pl. (z „rodzajnikiem" 3 osoby -n), po którym stoi jeszcze zaimek <iwr> „swój".

Przyimek <z-> w połączeniu z accusatiwem mógł też czasem nadawać rzeczownikowi znaczenie okolicznikowe, np. զայս աւրինակ <z-ays awrinak> (wtw zajs orinak:, wtz ... orinag) „tym sposobem, w ten sposób"; զմահ աղուեսու սպանիցս զքեզ <z-mah ałowesow span-ic^{c} z-k^{c}ez> (wt yzmah aghwesu yspanic ysk^{h}ez) „śmiercią lisa (tj. taką, jaką ginie upolowany lis) zabiję cię". Komentarz: <mah> „śmierć" tu w accusatiwie sg. nie będącym wykładnikiem dopełnienia bliższego (tym w niniejszym zdaniu jest dopiero zaimek osobowy <z-k^{c}ez> „ciebie"), <ałowes> „lis" (w gen. sg.); <span-ic^{c}> 1 os. sg. coniunctiwu aoristi activi

(tu w znaczeniu zwykłego futurum) czasownika <span-an-e-m> „zabijam"; <z-k^{c}ez> acc. zaimka osobowego <dow> „ty" z *notą accusativi* (dopełnienie bliższe). Oba przykłady pochodzą z gramatyki A. Abrahamiana (str. 256).

Przyimek <z-> mógł także stać przed innymi przypadkami.

a) Z datiwem występował tylko w niektórych zwrotach frazeologicznych (idiomach) zawierających czasowniki հարկանեմ <harkanem> i զարկանեմ <zarkanem> o znaczeniu „biję, uderzam", np. զահի հարեալ <z-ah-i har-eal> (wt zahi harjal) „dotknięty strachem" (dosłownie: „uderzony ..."). Komentarz: <z-ah-i> to dat. sg. rzeczownika <ah> „strach" z przyimkiem <z->; <har-eal> – participium perfecti („uderzony") czasownika <harkanem> (temat aorystu nieregularny: har-). Lub զարկան զգետին <zark-an z-getn-i> (wtw zark:an yzgetni, wtz zargan yskedni) „zostali uderzeni (rzuceni) o ziemię". Komentarz: <zark-an> 3 os. pl. aoristi medio-passivi czasownika <zarkanem> (temat aorystu: zark-); <z-getn-i> dat. sg. rzeczownika <getin> „ziemia" z przyimkiem <z-> (oba przykłady z Abr.: 255). Jak widać, przyimek <z-> nadawał datiwowi rzeczownika wartość dopełnienia dalszego (polskie: „strachem", „o ziemię").

b) Częściej łączył się przyimek <z-> z rzeczownikami w ablatiwie. Przy czasownikach typu „mówić, opowiadać" a także „myśleć" odpowiadał wówczas polskiemu „o" (= na temat), np. զսպհանայէ <z-satanay-ê> „o szatanie". Ponadto niektóre czasowniki wymagały uzupełnienia swej treści (typu dopełnienia dalszego) właśnie w takiej konstrukcji: <z-> plus ablativus. Należą tu takie czasowniki jak զարմանամ <zarmanam> „dziwię się" (po polsku „czemu"), albo առնում <arnowm> „biorę", ունիմ <ownim> w znaczeniu „chwytam", np. կառ լեալ զձեռանէ նորա <kal-eal z-jeŕan-ê nora> (wtw k:aljal yzdzerrane nora, wtz galjal yscerrane ...) „ująwszy ją za rękę" (Mk 1,31).

c) W połączeniu z instrumentalem przyimek <z-> miał najczęściej znaczenie „wokół, dookoła". Często stał przed nim jeszcze przysłówek շուրջ <šowrj> „do(o)koła", np. շուրջ զքաղաքաւն <šowrj z-k^{c}ałak^{c}-aw-n> (wtw szurdż ysk^{h}aghak^{h}awyn, wtz szurcz ...) „wokół miasta", gdzie <k^{c}ałak^{c}-aw-n> to ins. sg. rzeczownika <k^{c}ałak^{c}> „miasto" z „rodzajnikiem" określonym <-n> (Abr.: 260). W odniesieniu do czasu <z-> nadawało znaczenie przybliżenia typu „mniej więcej, około", np. զայնու ժամանակաւ <z-aynow žamanak-aw> (wtw zajnu żamanak:aw, wtz ... żamanagaw) „mniej więcej w owym czasie" (Abr.: 261), gdzie <z-> oddzielone jest od rzeczownika zaimkiem wskazującym <ayn> „ów, tamten", również w ins. sg. (<žamanak-aw> to ins. sg. od <žamanak> „czas").

7.2. Przyimek ի <i>

Przyimek ten był etymologicznie spokrewniony z łacińskim *in* „w", *ex* „z" oraz z germańskim (np. niemieckim, angielskim) *in* „w" (Tum.: 420) i podobnie jak tamte przyimki miał znaczenie związane z miejscem. Pełnił ważną funkcję „wzmacniania" locatiwu i ablatiwu, które bardzo rzadko (locativus nigdy, Schmitt: 92) występowały w grabarze bez poprzedzającego przyimka (por. polski miejscownik, przed którym również musi stać przyimek, najczęściej „w"). Przed samogłoską przyimek <i> miał wariant <y-> pisany łącznie z następującym wyrazem, wymawiany tradycyjnie [h-].

a) <i> z locatiwem

Nawet w rzadkiej sytuacji, gdy rzeczownik posiadał odrębną formę fleksyjną dla locatiwu (zwykle występował synkretyzm: locativus był równy gen., dat. lub accusatiwowi), użycie przyimka <i> było w zasadzie obligatoryjne, np. ի տեղւոջ <i tełwoj> (wtw i t:eghwocz, wtz i deghwocz) „w miejscu" (od <teli> „miejsce").

Inne przykłady (przy synkretycznych formach locatiwu): ի բանակի <i banak-i> „w wojsku" (banak „wojsko" to temat na *-a*, loc. sg. = gen.dat. sg.), ի ծովու <i cov-ow> (wtw i c:owu, wtz i dzowu) „w morzu" (cov „morze" to temat na *-u*, loc. sg. = gen.dat.ins. sg.), ի հուր <i howr> (wt i hur) „w ogniu" (howr „ogień" to temat na *-o*, loc. sg. = nom. acc. sg.), ի սիրտս <i sirt-s> (wtw i sirt:ys, wtz i sirdys) „w sercach" (sirt „serce" to temat na *-i*, w l. mn. w każdym typie deklinacyjnym loc. = acc.). Podobnie w połączeniu z zaimkiem: ի նոսա <i nosa> „w nich" (nosa – loc.acc. pl. od <na> „on, ona, ono").

Konstrukcja <i> + infinitivus w locatiwie (= nom.) pełniła ważną funkcję równoważnika zdania okolicznikowego czasu. Podmiot logiczny (agens) czyli wykonawca czynności był w takiej konstrukcji wyrażany rzeczownikiem w genetiwie (rzadziej w datiwie), np. ի տալ Զրուանայ զբարսմունսն ցՈրմիզդ <i tal Zrowan-ay z-barsmown-s-n c^{c}-Ormizd> (wtw i t:al Zyrwana yzbarsmunysyn cormizd) „gdy Zrwan dawał gałązki *barsamu* Ahuramaździe" (Jeznik: 115, za Jensenem: 184). Mamy tu bezokolicznik <tal> „dawać" poprzedzony przyimkiem <i> oraz dopełnienie bliższe (określone) utworzone od rzeczownika <barsmown-k^{c}> (plurale tantum) oznaczającego pęk cienkich gałązek używany w zoroastryjskich ceremoniach religijnych (Abr.: 524). Podmiot logiczny Zrwan (staroirańskie bóstwo czasu) stoi w genetiwie. Odbiorca gałązek, Ahuramazda (w st. orm. Ormizd), stoi w accusatiwie kierunku poprzedzonym przyimkiem <c^{c}->, o którym będzie mowa niżej. Wyraz ten pełni w zdaniu funkcję dopełnienia dalszego.

Przykład tej samej konstrukcji z czasownikiem nieprzechodnim ի վախճանել Հերովդի <i vaxčanel-n Herovd-i> (wtw i wachczanelyn Herowdi, wtz i waghdżanelyn Herofti) „gdy umarł Herod" (Mt 2,19). Bezokolicznik <vax-

čanel>, od <vaxčanim> „umieram, kończę (sc. życie)" (derywat od rzeczownika <vaxčan> „koniec"), stoi tu z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <Herovd-i> gen. imienia własnego <Herovd> „Herod". Inne przykłady p. wyżej, s. 104.

Polskimi odpowiednikami powyższej konstrukcji składniowej są zdania podrzędne okolicznikowe czasu.

b) <i> z accusatiwem

Po czasownikach ruchu a przed rzeczownikiem w accusatiwie przyimek <i> wyrażał kierunek (polskie „do"), np. գնացին ի քաղաքն <gnac^{c}in i k^{c}ałak^{c}-n> (wtw g[y]nacin i k^{h}aghak^{h}yn, wtz k^{h}[y]nacin ...) „poszli do miasta" (k^{c}ałak^{c} „miasto" w acc. sg. z „rodzajnikiem" -n); հասեալ էին յաշխարհն Յունաց <has-eal êin y-ašxarh-n Yown-ac^{c}> (wt hasjal ein haszcharyn Hunac) „dotarli (byli) do krainy Greków" (przykłady z „Historii Armenii" Faustusa Bizantyńczyka, po ormiańsku P^{c}awstos Bowzandac^{c}i, za Tumanian: 420). W drugim przykładzie przed początkową samogłoską rzeczownika <ašxarh> „kraina" w acc. sg. przyimek <i> ma wariant spółgłoskowy <y-> wymawiany tradycyjnie [h-]. Wyraz <Yown-ac^{c}> to gen. pl. od <Yoyn> (wt Hujn) „Grek" (właściwie „Jon", od nazwy jednego z plemion greckich). Forma złożona <has-eal êin> to 3 os. pl. plusquamperfecti czasownika <has-an-e-m> „dochodzę, docieram".

Uwaga! Locativus singularis tematów na *-o* a także wszystkich rzeczowników w liczbie mnogiej był równy accusatiwowi, w związku z czym niekiedy zachodzi dwuznaczność, np. ի գետ <i get> (get „rzeka" ma ins. sg. get-o-v) mogło znaczyć zarówno „do rzeki" (accusativus kierunku) jak i „w rzece" (locativus). Podobnie: ի Հայս <i Hay-s> (wt i Hajys) to „do Armenii" i „w Armenii" (od nazwy kraju, która jest formalnie liczbą mnogą nazwy mieszkańca: Հայք <Hay-k^{c}> = „Armeńczycy; Armenią", por. polskie *Niemcy* – nazwa kraju i mieszkańców). O znaczeniu całej konstrukcji decydował w takich wypadkach kontekst, przede wszystkim znaczenie orzeczenia.

Wreszcie, w accusatiwie poprzedzonym przyimkiem <i> stały dopełnienia (dalsze!) niektórych czasowników a nawet orzeczniki w orzeczeniach imiennych, np. հաւատացին նա <hawatac^{c}in i na> (wtw hawat:acin i na, wtz hawadacin...) „uwierzyli w niego" (J 2,11), gdzie <hawatac^{c}in> to 3 os. pl. aoristi czasownika <hawat-a-m> „wierzę"; յսպակ ջուրք գետոյն յարիւն դառնային <ystak jowr-k^{c} get-oy-n y-ariwn darna-y-in> (wtw hystak: dżurk^{h} get:ujn harjun darrnajin, wtz hystag czurk^{h} k^{h}edujn ... t^{h}arrnajin) „czyste wody rzeki stawały się krwią" (z III rozdziału *Vasn Vardanay ew paterazmin hayoc^{c}* Elizeusza, po ormiańsku Ełišê, za Abr.: 280). Komentarz: <ystak> „czysty"; <jowr-k^{c}> nom. pl. rzeczownika <jowr> „woda"; <get-oy-n> gen. sg. rzeczownika <get> „rzeka" z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <y-ariwn> acc. sg. rzeczownika <ariwn> „krew" z przyimkiem <i> w wariancie spółgłoskowym <y->; <darna-y-in> 3 os. pl. imperfecti czasownika <darn-a-m> „wracam, obracam się, staję się".

c) <i> z ablatiwem

Użycie przyimka <i> przed ablatiwem jest w zasadzie obligatoryjne, a więc: ի քաղաքէ <i k^{c}ałak^{c}-ê> (wt i k^{h}aghak^{h}e) „z miasta, od miasta", ի ջրոյ <i jr-oy> (wtw i dż[y]ro, wtz i cz[y]ro) „z wody" (np. po czasowniku <elanem> „wychodzę"). Wyjątkowo <i> może być opuszczone, gdy ten sam rzeczownik występuje w dwu przypadkach obok siebie (ablativus + accusativus kierunku), np. քաղաքէ ի քաղաք <k^{c}ałak^{c}-ê i k^{c}ałak^{c}> „z (od) miasta do miasta", տանէ ի տուն <tan-ê i town> (wtw t:ane i t:un, wtz dane i dun) „z (od) domu do domu" (Abr.: 281).

Podobnie jak w języku polskim także i w grabarze niektóre przymiotniki występowały z dopełnieniem (dalszym) w ablatiwie, np. ազատ ի կարեաց <azat i kareac^{c}> (wtw azat: i k:arjac, wtz azad i garjac) „wolny od potrzeb (namiętności)" (Jensen: 173), gdzie <kareac^{c}> to abl. (także gen.dat.) pl. rzeczownika <kari-k^{c}> (plurale tantum).

7.3. Przyimek առ <aṙ>

Przyimek ten był, jak się zdaje, spokrewniony m.in. z łacińskim *prae* (Tum.: 417). Miał następujące znaczenia.

a) z datiwem wyrażał

— przyczynę (= polskie „z powodu, dla"), np. առ քաղցի <aṙ k^{c}ałc^{c}-i> (wt arr k^{h}achci) „z głodu (= z powodu głodu)", առ նախանձու <aṙ naxanj-ow> (wtw arr nachandzu, wtz arr nachancu) „z zazdrości", առ վշտին <aṙ vštin> (wt arr wysztin) „ze smutku" (višt „smutek", <-n> „rodzajnik" określony) (Abr.: 248),

— miejsce (polskie „przy"), np. զգայգ և զգերեկ կային առ նմա <z-c^{c}ayg ew z-c^{c}erek kay-in aṙ nma> (wtw yscajg jew yscerek: k:ajin arr nyma) „nocą i dniem byli przy nim" (Abr.: 248). Jensen (126) widzi tu locativus.

b) z accusatiwem przyimek <aṙ> miał wiele znaczeń, m. in.

— „do" (w odniesieniu do osób), np. թուղթ Աբգարու առ Տիբերիոս <t^{c}owłt^{c} Abgar-ow aṙ Tiberios> (wtw t^{h}ucht^{h} Abgaru arr T:iberios, wtz ... Apk^{h}aru ... Diberios) „list Abgara do Tyberiusza" (Tum.: 417); դու առ ի՞ւ գաս <dow aṙ is gas ?> (wtw du arr is gas, wtz t^{h}u ... k^{h}as) „ty do mnie przychodzisz?" (Mt 3,14).

Niekiedy polski odpowiednik mógłby w takich wypadkach stać w celowniku, np. առ իշխանս և առ նախարարս ... առ ազատս և առ շինականս ... ողջոյն <aṙ išxan-s ew aṙ naxarar-s ... aṙ azat-s ew aṙ šinakan-s ... ołjoyn> (wtw arr iszchanys jew arr nachararys ... arr azat:ys jew arr szinak:anys ... wochczujn, wtz ... azadys ... szinaganys...) „do książąt i do *nachararów* (wielmożów, gubernatorów) ... do (chłopów) wolnych i pańszczyźnianych (lub: książętom i *nachararom*) ... pozdrowienie" (z „Historii Armenii" Agathangelosa, po ormiańsku: Agat^{c}angełos, za Abrahamianem, str. 249).

— z infinitiwem przyimek <aṙ> tworzył okoliczniki celu, np. առ այրել <aṙ ayrel> „aby spalić, dla spalenia" (Abr.: 251, przy czym najczęściej sam bezokolicznik bywał jeszcze poprzedzany przyimkiem <i>, np. հանդերձ քո մի՛ լիցի առ ի պճնել, այլ միայն առ ի պէտս մարմնոյդ <handerj k^{c}o mi li-c^{c}-i aṙ i pčnel, ayl miayn aṙ i pêt-s marmn-oy-d> (wtw handerc k^{h}o mi lici arr i p:ycz:nel, ajl miajn arr i p:et:ys marmnujd, wtz hant^{h}erc ... bydźnel ... bedys marmnujt^{h}) „odzienie twe niechaj nie będzie ku ozdobie (dla ozdoby), lecz jedynie dla potrzeb twego ciała" (z dzieła Jeznika *Ełc ałandoc^{c}* „Obalenie herezyj", za Abr.: 250). Komentarz: <handerj> „odzienie"; <k^{c}o> gen. zaimka <dow> „ty" w znaczeniu dzierżawczym („twój"); <mi> partykuła przecząca przed coniunctiwem aoristi (3 os. sg.) <lic^{c}i> od <linim> „staję się, jestem"; <pčnel> „ozdabiać"; <ayl> spójnik „lecz"; <miayn> przysłówek „tylko"; <pêt-k^{c}> „potrzeby" (tu w acc. pl.); <marmn-oy> gen. sg. rzeczownika <marmin> „ciało", końcowe <-d> to sufigowany zaimek wskazujący 2 osoby, tu w znaczeniu dzierżawczym („twój").

c) w konstrukcji z dwoma accusatiwami przyimek <aṙ> stał przed tym rzeczownikiem, który pełnił funkcję dopełnienia dalszego (w znaczeniu polskiego „za" przy czasowniku „uważać"), np. և զայսպիսի աստուածս ոչ առ աստուածս պարտ է ունել <ew z-ays-pisi astowac-s oč^{c} aṙ astowac-s part ê ownel> (wtw jew zajspisi astwac:ys wocz arr astwac:ys p:art: e unel, wtz ... astwadzys ... bard e ...> „i takich bogów nie należy uważać za bogów" (Tum.: 417). Komentarz: <ew> „i"; <z-> *nota accusativi* odnosząca się do acc. pl. <astowac-s> „bogów"; <ayspisi> „taki"; <oč^{c}> partykuła przecząca „nie"; <part ê > „należy, trzeba" (dosłownie: „jest konieczne"); <ownel> „trzymać, mieć" tu: „uważać (brać) za ..."

d) Niekiedy <aṙ> z accusatiwem wyrażało pojęcia przestrzenne typu „u, przy, na", np. Բանն էր առ Աստուած <Ban-n êr aṙ Astowac> (wtw Banyn er arr Astwac:, wtz P^{h}anyn ... Astwadz) „Słowo było u Boga" (J 1,1); առ դուրս <aṙ dowr-s> (wtw arr durys, wtz arr t^{h}urys) „u drzwi, przy bramach", gdzie <dowr-s> to acc. loc. pl. rzeczownika <dowṙn> „drzwi", przy czym raczej należy tu widzieć loc. niż acc.; առ ափն ծովուն Բզնունեաց <aṙ ap^{c}n cov-ow-n Bznoneac^{c}> „na brzegu morza Byznunidów" (chodzi o jezioro Wan, u którego brzegów rozciągały się tereny należące do rodu Byznunidów, p. niżej). Komentarz: <ap^{c}n> „brzeg" (w acc. sg. = nom. sg.), końcowe <n> należy tu do tematu, natomiast <-n> na końcu wyrazu <cov-ow> (gen. sg. rzeczownika <cov> „morze") jest „rodzajnikiem" określonym 3 osoby; forma <Bznowneac^{c}> to gen. pl. od <Bznowni-k^{c}>, l. mn. imienia własnego <Bznowni> (wtw Byznuni, wtz P^{h}yznuni) z sufiksem *-uni* pochodzenia urartyjskiego (J̌ahowkyan 1987: 441-442). Przykłady za Abrahamianem (249).

e) <aṙ> z ablatiwem (często poprzedzonym przyimkiem <i>) mogło wyrażać *m.in.:*

— przyczynę („z powodu, dla"), np. առ ի չգոյէ հիւթոյ երկրին <aṙ i č^{c}-goy-ê hiwt^{c}-oy erkr-i-n> (wtw arr i czygoje hjut^{h}o jerk:rin, wtz ... czyk^{h}oje ... jergrin) „z powodu braku grubości ziemi, tj. gleby" (Mt 13,5, za Abr.: 253). Komentarz: <č^{c}-goy> „brak" (dosłownie: „nie-byt") wyraz utworzony ze skróconej partykuły przeczącej <č^{c}-> i rzeczownika <goy> „byt, istnienie" spokrewnionego z defektywnym czasownikiem <gom> „istnieję"; <hiwt^{c}-oy> gen. sg. rzeczownika <hiwt^{c}> „materia, grubość; wilgoć"; <erkrin> gen. sg. rzeczownika <erkir> „ziemia" z sufigowanym „rodzajnikiem" określonym <-n>.

— cel, np. առ ի ցուցանելոյ ... զաւրութիւն <aṙ i c^{c}owc^{c}-an-el-oy ... zawrowt^{c}iwn> (wt arr i cucanelo ... zorut^{h}jun) „dla pokazania potęgi (dosłownie: potęgę)" (Tum.: 417). Uwaga! Infinitivus ցուցանել <c^{c}owc^{c}anel> „pokazać, pokazywać" zachowuje składnię czasownikową: զաւրութիւն <zawrowt^{c}iwn> „potęga" stoi tu w acc. sg. a nie w genetiwie, choć sam (bezokolicznik <c^{c}owc^{c}anel>) występuje tu w funkcji rzeczownika (stoi w ablatiwie); առ եղեռանէ ... մարդոյն <aṙ ełeṙan-ê ... mard-oy-n> (wt arr jegherrane mart^{h}ujn) „na szkodę ... człowieka", gdzie <ełeṙanê> to abl. sg. rzeczownika եղեռն <ełeṙn> (wt jegherryn) „szkoda, tragedia", który jest używany obecnie dla określenia masowych prześladowań Ormian w Turcji w 1915 r.

f) <aṙ> z instrumentalem wprowadza różne okoliczniki miejsca i czasu, np. առ Ճանապարհաւ <aṙ čanaparh-aw> (wtw arr cz:anap:araw, wtz arr dżanabaraw) „przy drodze, u drogi"; (od <čanaparh> „droga"), առ լերամբ <aṙ leram-b> „pod górą" (od լեառն <leaṙn> „góra"): իբրև անցանէր առ ծովեզերբն Գալիլեացւոց <ibrew anc^{c}anêr aṙ cov-ezer-b-n Galileac^{c}woc^{c}> (wtw ip^{h}rew ancaner arr c:ovezerbyn Galiljacwoc, wtz ... dzowezerp^{h}yn K^{h}aliljacwoc) „gdy przechodził obok brzegu Jeziora Galilejskiego" (Mk 1,16). Komentarz: <ibrew> spójnik „gdy"; <anc^{c}anêr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <anc^{c}-an-e-m> „przechodzę (obok), mijam"; <cov-ezerb-n> ins. sg. rzeczownika złożonego <cov-ezr> „brzeg morza" (tu: jeziora) składającego się z <cov> „morze (jezioro)" i <ezr> „skraj, brzeg" (gen.dat. sg. ezer, ins. ezer-b), końcowe <-n> to „rodzajnik" określony; <Galileac^{c}woc^{c}> to gen. pl. nazwy mieszkańca Galilei <Galileac^{c}i>, tu w znaczeniu przymiotnikowym. Kolejny przykład: առ հազարապետութեամբ աշխարհիս Հայոց Առաւանայ ուրումն <aṙ hazarapetowt^{c}eamb ašxarh-i-s Hay-oc^{c} Arawan-ay owrowmn> „za panowania (chiliarchatu) nad krainą armeńską niejakiego Arrawana" (Korjun „Biografia Masztoca", za Abrahamianem: 254). Komentarz: <hazarapetowt^{c}eamb> to ins. sg. rzeczownika abstrakcyjnego <hazarapetowt^{c}iwn> „rządy *hazarapeta* tj. gubernatora, dosłownie: tysięcznika" (wyraz ten składa się z zapożyczeń irańskich: *hazar* „tysiąc" i *pet* „pan, szef"); <ašxarh-

i-s> gen. sg. rzeczownika <ašxarh> „kraina; świat" (również zapożyczenie irańskie, którego podstawa *chszatra* jest częścią występującego także w języku polskim wyrazu *satrapa*), końcowe <-s> to „rodzajnik" określony 1 osoby w znaczeniu „ten nasz"; <Hay-oc^{c}> gen. pl. od <Hay-k^{c}> „Armenia; Armeńczycy"; <Aṙawan-ay> gen. imienia własnego <Aṙawan>; <owrowmn> gen. zaimka nieokreślonego <omn> „ktoś".

Przyimek <aṙ> z rzeczownikiem w narzędniku bywał też używany przy porównaniach: զի՞նչ է յարդ առ ցորեաւաւ <zinč^{c} ê yard aṙ c^{c}oren-aw?> (wt zincz e hart^{h} arr corenaw) „czymże jest słoma wobec pszenicy (w porównaniu z pszenicą)?" (Stary Testament, Księga Jeremiasza, tu: za Abr.: 255) Wyraz <c^{c}oren-aw> to ins. sg. rzeczownika <c^{c}oren> „pszenica"

7.4. Przyimek ընդ <ənd> (wtw [ynd], wtz [ynt^{h}])

Etymologia tego przyimka według H. Hübschmanna (447) jest niepewna. Miał on następujące znaczenia:

a) z genetiwem – „(w zamian) za", np. ակն ընդ ական և ատամն ընդ ատաման <akn ənd akan ew atamn ənd ataman> (wtw ak:yn ynd ak:an jew at:amyn ynd at:aman, wtz agyn ynt^{h} agan jew adamyn ynt^{h} adaman) „oko za oko, a ząb za ząb" (Mt 5,38, w odniesieniu do Starego Testamentu), gdzie <akan> i <ataman> to formy gen. sg. rzeczowników <akn> „oko" i <atamn> „ząb".

b) z datiwem znaczył „z, wraz z", np. խաւսել սկսաւ ընդ նմա <xawsel sksaw ənd nma> „zaczął z nim rozmawiać" (Agat^{c}angełos, cytat za Abr.: 264). Komentarz: <xawsel> bezokolicznik „mówić, rozmawiać"; <sks-aw> 3 os. sg. aoristi czasownika <sks-an-i-m> „zaczynam"; <nma> dat. zaimka <na> „on, ona, ono".

c) z accusatiwem przyimek < ənd> miał wiele znaczeń: przede wszystkim przestrzenne (= „przez", np. ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր < ənd ełegan p^{c}oł cowx elanêr> (wtw ynd jeghegan p^{h}ogh c:uch jelaner, wtz ynt^{h} jeghek^{h}an ... dzuch ...) „przez rurkę trzciny wychodził dym" (z pieśni o narodzeniu Wahagna, cytowanej przez Mojżesza z Chorenu w jego „Historii Armenii", tu za Tum.: 419, por. także wyżej, str. 95). W przykładzie tym rzeczownik <p^{c}oł> „rurka" w acc. sg. jest oddzielony od przyimka < ənd> przydawką dopełniaczową <ełegan> od rzeczownika <ełegn> „trzcina". Pozostałe wyrazy to: <cowx> „dym" (nom. sg.); <elanêr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <el-an-e-m> „wychodzę".

Ponadto przyimek <ənd> następującemu po nim rzeczownikowi w accusatiwie nadawał znaczenie dopełnienia dalszego. Taką rekcję miało wiele czasowników, np. իսկ իբրև լուաւ զայն թագաւորն բարկացաւ ընդ բանսն <isk ibrew lowaw z-ayn t^{c}agawor-n barkac^{c}aw ənd ban-s-n> (wtw isk ip^{h}rew l[y]waw zajn t^{h}ak^{h}aworyn bark:acaw ynd banysyn, wtz ... p^{h}argacaw ynt^{h} p^{h}anysyn) „a gdy

król usłyszał to (dosłownie: tamto), rozgniewał się na owe słowa" (Agat^{c}angełos, cytat za Abr.: 266). Komentarz: <isk> spójnik „a"; <ibrew> spójnik „gdy"; <low-aw> 3 os. sg. aoristi nieregularnego czasownika <ls-e-m> „słyszę" (temat aoristi <low>); <z-ayn> acc. sg. zaimka wskazującego 3 os. <ayn> „tamten, ów" z *notą accusativi* <z->; <t^{c}agawor-n> „król" (-n „rodzajnik" określony), <bark-ac^{c}-aw> 3 os. sg. aoristi czasownika <bark-an-a-m> „gniewam się, wpadam w gniew"; <ban-s-n> acc. pl. rzeczownika <ban> „słowo" (-n „rodzajnik" określony).

Dopełnienia w bierniku poprzedzonym przyimkiem <ənd> wymagały m.in. czasowniki: հայիմ <hayim> „patrzę (na)", ուրախ լինիմ <owrax linim> „raduję się (czym)" (dosłownie: staję się radosnym), զարմանամ <zarmanam> „dziwię się (czym)", հոգամ <hogam> „troszczę się (o)", նախանձեմ <naxanjem> „zazdroszczę (czego)" itd. Jensen (127) dopatruje się w takich wypadkach locatiwu.

Połączenie bezokolicznika w bierniku z poprzedzającym je przyimkiem <ənd> tworzyło równoważniki zdań okolicznikowych czasu. Podmiot logiczny stał wówczas w genetiwie, np. ընդ ծագել արեգական <ənd cagel aregakan> (wtw ynd c:ak^{h}el aregakan, wtz ynt^{h} dzak^{h}el arek^{h}agan) „gdy słońce wschodziło" (Jeznik, za Abr.: 269), gdzie <cagel> to bezokolicznik czasownika o znaczeniu „wschodzić" a <aregakan> – gen.sg. rzeczownika złożonego <areg-akn> składającego się z nie występującego samodzielnie wariantu rzeczownika <arew> „słońce" (tu w postaci *areg) i rzeczownika <akn> „oko".

Przyimek <ənd> w połączeniu z accusatiwem występował także w różnych zwrotach frazeologicznych.

d) z ablatiwem przyimek <ənd> miał znaczenie lokatywne, np. նիստ ընդ աջմէ իմմէ <nist ənd ajm-ê imm-ê> (wtw nist ynd aczme imme, wtz ... ynt^{h} ...) „siądź po prawicy mojej" (Mt 22,44, tu za Abr.: 271). Komentarz: <nist> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <nst-i-m> „siadam, siedzę" (forma nieregularna składająca się z samego tematu aoristi, w tym wypadku pokrywającego się z pierwiastkiem); <aǰ-m-ê> abl. substantywizowanego przymiotnika <aǰ> „prawy" (tu w znaczeniu „prawa ręka, prawica") z <-m-> analogicznym do <im-m-ê>; <im-m-ê> abl. sg. zaimka <im> „mój" (ta forma jest z kolei genetiwem zaimka <es> „ja", używanym w funkcji dzierżawczej) z <-m-> charakterystycznym dla form dat. loc. niektórych zaimków (w tym wypadku: im-owm).

e) z instrumentalem przyimek <ənd> miał znaczenie lokatywne typu polskiego „pod", np. ընդ հողով <ənd hoł-ow> (wtw ynd hoghow, wtz ynt^{h} ...) „pod ziemią", gdzie <hoł-ov> to ins. sg. rzeczownika <hoł> „ziemia"; ընդ ոտիւք <ənd ot-iw-k^{c}> (wtw ynd wot:ifk^{h}/wot:juk^{h}, wtz ynt^{h} wodifk^{h} /wodjuk^{h}) „pod nogami" (<ot-iw-k^{c}> ins. pl. rzeczownika <otn> „noga"). Także w sensie

przenośnym, np. ընդ իշխանութեամբ <ənd išxanowtᶜeamb> (wtw ynd iszchanutʰjamb, wtz yntʰ iszchanutʰjampʰ) „pod władzą" (Abr.: 272). Forma <išxanowtᶜeamb> to ins. sg. rzeczownika abstrakcyjnego <išxanowtᶜiwn> „władza" (derywat od rzeczownika <išxan> „władca, książę"). Niekiedy, w takich wypadkach, polskim odpowiednikiem może być inny przyimek, nawet „na", np. ես ոչ կարեմ ձեզ հովիւ կալ և ոչ զձեր մեղսդ ընդ անձամբ բառնալ <es očᶜ karem jez hoviw kal ew očᶜ z-jer meł-s-d ənd anjamb barnal> (wtw jes wocz k:arem dzez howiw k:al jew wocz yzdzer mechsyd ynd andzamb barrnal, wtz ... garem cez ... gal ... yscer mechsytʰ yntʰ ancampʰ pʰarrnal) „ja nie mogę wam być pasterzem, ani też wziąć na siebie waszych grzechów" (Faustus Bizantyńczyk, za Abr.: 273). Komentarz: <es> zaimek osobowy „ja" w nominatiwie (podmiot zdania); <očᶜ> partykuła przecząca „nie"; <kar-e-m> „mogę"; <jez> dat. zaimka osobowego <dowkᶜ> „wy"; <hoviw> „pasterz" (nom. sg. w funkcji orzecznika); <kal> bezokolicznik czasownika <k-a-m> „jestem, istnieję"; <ew> spójnik „i"; <z-jer> gen. zaimka osobowego <dowkᶜ> „wy" w znaczeniu dzierżawczym („wasz") będący tutaj przydawką rzeczownika <meł-s-d>, poprzedzony (chodzi o <jer>) *notą accusativi* związaną z określonym charakterem następującego rzeczownika <meł-s-d> w accusatiwie; <meł-s-d> acc. pl. rzeczownika <meł> „grzech" z sufigowanym zaimkiem wskazującym 2 osoby <-d> tu użytym w znaczeniu dzierżawczym („wasze"); <anjam-b> ins. sg. rzeczownika <anjn> „osoba" występującego często w znaczeniu zaimka zwrotnego (por. wyżej, s. 77).

7.5. Przyimek ըստ <əst>

a) z datiwem znaczy „według, zgodnie z", np. Աւետարան ըստ Ղուկասու <Awetaran əst Łowkasow> (wtw Awet:aran yst Ghuk:asu, wtz Awedaran yst Ghugasu) „Ewangelia według Łukasza"; ըստ հրամանի թագաւորին <əst hraman-i tᶜagawor-i-n> (wt yst h[y]ramani tʰakʰaworin) „zgodnie z rozkazem króla", gdzie <hraman-i> to dat. sg. rzeczownika <hraman> „rozkaz" (zapożyczenie irańskie, odpowiednik nowoperskiego *ferman* o tym samym znaczeniu); <tᶜagawor-i-n> gen. sg. od <tᶜagawor> „król" z „rodzajnikiem" określonym <-n>.

b) z accusatiwem przyimek <əst> miał następujące znaczenia:

— „(po)za, na zewnątrz", np. ի կառս ելեալ կամէր թագաւորն ըստ քաղաքն ելանել <i kaŕ-s el-eal kamêr tᶜagawor-n əst kᶜałakᶜ-n elanel> (wtw i k:arrys jeljal k:amer tʰakʰaworyn yst kʰaghakʰyn jelanel) „wsiadłszy do powozu król pragnął wyjechać za miasto" (Agathangelos, za Abr.: 274). Komentarz: <i> przyimek wskazujący kierunek („do") przed accusatiwem; <kaŕ-s> acc. pl. rzeczownika <kaŕ-kᶜ> „wóz, powóz" (*plurale tantum*, zapożyczenie z łacińskiego *carrus*); <el-eal> participium perfecti czasownika <el-an-e-m> „wychodzę" (tu w znaczeniu: „w górę", tj. z ziemi do powozu); <kam-êr> 3 os. imperfecti czasownika <kam-i-

m> „chcę, pragnę"; <t^{c}agawor-n> „król" (nom. sg. z „rodzajnikiem" określonym -n); <k^{c}ałak^{c}-n> acc. sg. rzeczownika <k^{c}ałak^{c}> „miasto" z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <el-an-el> infinitivus czasownika <el-an-e-m> „wychodzę, wyjeżdżam" (tu w znaczeniu: na zewnątrz).

— „według, zgodnie z" (a więc takie samo znaczenie jak z datiwem), np. ...որոց ջուրն ըստ աճել լուսնին աճէ <...or-oc^{c} jowr-n əst ačel lowsn-i-n ač-ê> (wtw woroc dżuryn yst acz:el lusnin acz:e, wtz ... czuryn ... adżel ... adże) „...których woda rośnie (przybywa) zgodnie z (wraz z) wzrastaniem (przybywaniem) księżyca" (Jeznik, za Abr.: 274). Komentarz: <or-oc^{c}> gen. pl. zaimka względnego <or> „który"; <jowr-n> „woda" (nom. sg. z „rodzajnikiem" określonym -n); <ač-el> infinitivus czasownika <ač-e-m> „rosnę, wzrastam"; <lowsn-i-n> gen. sg. rzeczownika <lowsin> „księżyc"; <ač-ê> 3 osoba sg. praesentis czasownika <ač-e-m>, p. wyżej.

Przyimek <əst> z następującym accusatiwem występował także w różnych zwrotach frazeologicznych. Mógł wreszcie łączyć się z ablatiwem. Oznaczał wówczas kolejność, następowanie po sobie różnych elementów, np. մի ըստ միոջէ <mi əst mi-oj-ê> (wt mi yst miocze) „jeden po drugim" (dosłownie: po jednym"), gdzie <mi-oj-ê> to abl. liczebnika <mi> „jeden"; lub: <awr yst awr-ê> (wt or yst ore) „dzień po dniu" (Abr.: 274-275).

7.6. Przyimek ց <c^{c}->

Przyimek ten był, podobnie jak <z->, pisany łącznie z następującym wyrazem. Mógł stać tylko przed accusatiwem (często poprzedzany przez prepozycję <minč^{c}-ew>, por. następny paragraf) i wyrażał kierunek w przestrzeni lub przesuwanie się w czasie („do, aż do"), np. մինչև ցդաշտ մի <minč^{c}-ew c^{c}-dašt mi> „aż do pewnego pola (równiny)". Często był używany po czasowniku ասեմ <as-e-m> „mówię, powiadam", np. ասէ ցնոսա <as-ê c^{c}-nosa> „rzecze do nich" (Mk 1,38), gdzie <nosa> to acc. pl. zaimka wskazującego 3 osoby <na> w znaczeniu osobowego („on, ona, ono").

Występował także w zwrotach przysłówkowych: ցայժմ <c^{c}-ayžm> (wt cajżym) „do teraz", ցյագ <c^{c}-yag> (wt c[y]hak^{h}) „do syta", ցմահ <c^{c}-mah> „do śmierci" (Abr.: 282). Przyimek ten zachował się do dzisiaj w formule grzecznościowej ցտեսութիւն <c^{c}-tesowt^{c}iwn> „do widzenia", w której <tesowt^{c}iwn> to abstractum (w acc. sg. równym nom. sg.) od pierwiastka <tes-> czasownika <tes-an-e-m> „widzę". Formuła ta jest wymawiana w języku wschodnioormiańskim [cyt:esut^{c}jun] i pisana „fonetycznie" <c^{c}tesowt^{c}yown>. Natomiast język zachodnioormiański zachowuje pisownię klasyczną (staroormiańską) przy zmienionej wymowie [cydesut^{h}jun].

8. Prepozycja

Pod „prepozycją" należy w niniejszym opracowaniu rozumieć „przyimek wtórny", etymologicznie kojarzony w materiale języka st. orm. z wyrazami należącymi do innych części mowy (Abr.: 282). Niektóre składały się z dwóch elementów, tak jak np. polskie wyrażenia przyimkowe typu „za pomocą, na temat" itp. (czy także przyimki „spod, znad" itp. wywodzące się z pierwotnie odrębnych morfemów). Łączyły się z rzeczownikami w różnych przypadkach. I tak:

Z genetiwem łączyły się następujące prepozycje:
վասն <vasn> (wt wasyn) „o, na temat" – prepozycja pochodzenia irańskiego
յաղագս <yałags> (wtw haghagys, wtz haghak^{h}ys) „o, na temat"
պատճառաւ <patčaŕaw> (wtw p:atcz:arraw, wtz baddżarraw) „z powodu"
ի պատճառս <i patčaŕs> (wtw i p:atcz:arrys, wtz i baddżarrys> „z powodu"
առանց <aŕanc^{c}> (wt arranc) „bez"
յետ <yet> (wtw het:, wtz hed) „po" (w czasie)
յետոյ <yetoy> (wtw het:o, wtz hedo) „za (z tyłu)"
զկնի <zkni> (wtw ysk:yni, wtz yzgyni) „za (z tyłu)"
զհետ <zhet> (wtw yshet:, wtz yshed) „za (z tyłu)"
ի մէջ <i mêj> (wt i mecz) „w, wewnątrz"
ի վերայ <i veray> (wt i wera) „na"
ի վերուստ <i verowst> (wt i werust) „znad"
ի վերոյ <i veroy> (wt i wero) „nad"
ի ներքոյ <i nerk^{c}oy> (wt i nerk^{h}o) „pod"
ի ներքուստ <i nerk^{c}owst> (wt i nerk^{h}ust) „spod"
յանդիման <yandiman> (wtw handiman, wtz hant^{h}iman) „wobec, naprzeciwko"
հանդէպ <handêp> (wtw handep:, wtz hant^{h}eb) „wobec, naprzeciwko"
ընդդէմ <ənddêm> (wtw ynddem, wtz yntt^{h}em) „wobec, naprzeciwko"
դէմ <dêm> (wtw dem, wtz t^{h}em) „przeciwko"
փոխանակ <p^{c}oxanak> (wtw p^{h}ochanak:, wtz p^{h}ochanag) „zamiast"
ի ձեռն <i jeŕn> (wtw i dzerryn, wtz i cerryn) „za pomocą" (dosłownie: w rękę)
պէս <pês> (wtw p:es, wtz bes) „jak" (przy porównaniach)
զաւրէն <zawrên> (wt zoren) „jak" (przy porównaniach)

Z accusatiwem łączyły się następujące prepozycje:
քան <k^{c}an> (wt k^{h}an) „niż, od" (przy porównaniach)
որպէս <orpês> (wtw worp:es, wtz worbes) „jak" (przy porównaniach)
իբրև <ibrew> (wt ip^{h}rew) „jak" (przy porównaniach)
մաւտ <mawt> (wtw mot:, wtz mod) w połączeniu z następującym przyimkiem <i> = „do, ku"; w połączeniu z następującym przyimkiem <aŕ> = „przy"
մերձ <merj> (wtw merdz, wtz merc) = <mawt>

մինչև <minč^{c}ew> (plus przyimki: <i>, <c^{c}> lub <aŕ>) „do, ku" (także w odniesieniu do czasu: „aż do")
ի սակս <i saks> (wtw i sak:ys, wtz i sagys) „z powodu, dla"

Z ablatiwem łączyły się następujące prepozycje:
բաց <bac^{c}>, բայց <bayc^{c}> (wtw bac, bajc; wtz p^{h}ac, p^{h}ajc) „oprócz"
գաղտ <gałt> (wtw gacht, wtz k^{h}aghd) „w tajemnicy przed"
հեռի <heŕi> (wt herri) „z dala od"
մեկուսի <mekowsi> (wtw mek:usi, wtz megusi) „poza, nazewnątrz (od)"
ուրոյն <owroyn> (wt urujn) „oprócz, wyjąwszy, bez"
հետէ <hetê> (wtw het:e, wtz hede) „poczynając od" (w odniesieniu do czasu)

Z instrumentalem łączyły się następujące prepozycje:
հանդերձ <handerj> (wtw handerc, wtz hant^{h}erc) „(wraz, wespół, razem) z"
շուրջ <šowrj> (wtw szurdż, wtz szurcz) „wokół, dookoła"
չափ <č^{c}ap^{c}> (wt czap^{h}) „na miarę, tyle co"

(Prepozycje powyższe podaję za Abr.: 283-289.)

Prepozycje mogły czasem zajmować miejsce po rzeczowniku/zaimku stając się postpozycjami, np. Եղիա Մովսէսիւ հանդերձ <Ełia Movsês-iw handerj> (wtw Jeghia Mofsesiw handerc, wtz ... hant^{h}erc) „Eliasz z Mojżeszem" (Mk 9, 3), gdzie <Movsês-iw> to ins. od <Movsês> „Mojżesz".

9. Spójnik

Spójniki języka st. orm. były albo pierwotne (jak np. և <ew> „i" spokrewnione z greckim *epi*), albo wtórne, pochodzące od wyrazów należących do innych części mowy, jak np. կամ <kam> „albo, lub" związane etymologicznie z czasownikiem կամիմ <kam-i-m> „chcę, pragnę" (por. polskie *lub* od *lubić*). Niektóre spójniki miały charakter złożony (por. polskie *dla-tego, że*), np. որովհետև <orov-hetew> (wtw worofhet:ew, wtz worofhedew) „ponieważ" = <or-ov> „którym" (ins. sg. zaimka względnego <or> „który") + rzeczownik <het> „ślad stopy" (odpowiednik etymologiczny łacińskiego *pes, pedis* „noga") + spójnik pierwotny <ew> „i". Były także spójniki tożsame etymologicznie z niektórymi prepozycjami, np. որպէս <or-pês> „jak". W charakterze spójnika wyraz ten łączył tzw. zdania okolicznikowe porównawcze.

Spójniki mogły łączyć ze sobą poszczególne wyrazy pełniące tę samą funkcję w zdaniu, jak i całe zdania (tworząc wówczas tzw. zdania złożone). Niektóre spójniki były „zestawione", stanowiły pary składające się z tych samych lub różnych elementów, które w zdaniu były rozdzielane innymi wyrazami (por. polskie *bądź ... bądź, nie tylko ... lecz także*).

Wreszcie spójniki st. orm. dzieliły się na tzw. współrzędne (łączące wyrazy pełniące tę samą funkcję w zdaniu lub całe zdania pojedyncze w jedno złożone) i podrzędne (łączące zdanie nadrzędne z podrzędnym). Klasyfikacja niektórych z nich może w tym zakresie budzić wątpliwości, por. Tum.: 434.

Do spójników współrzędnych (parataktycznych) należą m.in.:

łączne (kopulatywne) – և <ew> (wt jew) „i", նաև <naew> (wt najew) „oraz, także", թէ ... թէ <t^{c}ê ... t^{c}ê> (wt t^{h}e ... t^{h}e) „i ... i", ոչ միայն ... այլ(և)<oč^{c} miayn ... ayl(ew)> (wt wocz miajn ... ajl, ajlew) „nie tylko ... lecz także", մերթ ... մերթ <mert^{c} ... mert^{c}> „to ... to", ոչ ... և ոչ <oč^{c} ... ew oč^{c}> (wt wocz ... jew wocz) „ani ... ani" (Tum.: 433, Jensen: 195)

przeciwstawne (adwersatywne) – բայց <bayc^{c}> (wtw bajc, wtz p^{h}ayc) „lecz, ale, jednakże"; սակայն <sakayn> (wtw sak:ajn, wtz sagajn) „lecz, ale, jednakże"; այլ <ayl> (wt ajl) „lecz, ale, jednakże", իսկ <isk> „a, ale"

rozłączne (alternatywne) – կամ (թէ) <kam (t^{c}ê)> (wtw k:am, k:am t^{h}e; wtz gam, gam t^{h}e) „albo"; կամ ... կամ <kam ... kam> „albo ... albo"; (ե)թէ <(e)t^{c}ê> (wt jet^{h}e, t^{h}e) „czy" (w zdaniach pytajnych)

włączne (synonimiczne) – որ է <or ê> (wt wor e) „to jest", այն է <ayn ê> (wt ajn e) „to jest", այսինքն <aysink^{c}n> (wt ajsink^{h}yn) „to jest" (Tum.: 433)

wynikowe – ապա <apa> (wtw ap:a, wtz aba) „zatem, więc"; ուստի <owsti> (wt usti) „zatem, więc" (Tum.: 433).

Do spójników podrzędnych (hipotaktycznych) należą m.in. spójniki wprowadzające zdania podrzędne:

podmiotowe, orzecznikowe i dopełnieniowe – զի <zi> „że", թէ <t^{c}ê> „że"

okolicznikowe przyczyny – զի <zi> „ponieważ"; վասն զի <vasn zi> (wt wasyn zi) „ponieważ, dlatego że"; որովհետև <orov-hetew> (wtw worofhet:ew, wtz worofhedew) „ponieważ, dlatego że"; քանզի <k^{c}an-zi> „jako że"

okolicznikowe celu – զի <zi> „aby, ażeby"; որպէս զի<orpês zi> (wtw worp:es zi, wtz worbes zi) „aby, ażeby"; վասն զի <vasn zi> (wt wasyn zi) „aby, ażeby" (Abr.: 302)

okolicznikowe warunku – (ե)թէ <(e)t^{c}ê> (wt jet^{h}e, t^{h}e) „jeżeli, gdyby"; միայն զի <miayn zi> „jeśli tylko" (Tum.: 433)

okolicznikowe skutku – զի <zi> „tak że"; մինչ(և) <minč^{c}(ew)> (wt mincz, minczew) „tak że"

okolicznikowe czasu – իբրև <ibr-ew> (wt ip^{h}rew) (Abr.: 302) „gdy, po tym jak", յորժամ <yoržam> (wt horżam) „gdy, po tym jak", մինչ(և) <minč^{c}(ew)> (wt mincz, minczew) „aż, dopóki, zanim"

մինչդեռ <minč^{c}deŕ> (wtw mincz-derr, wtz mincz-t^{h}err) „podczas gdy",

okolicznikowe porównawcze – քան <k^{c}an> „niż", որպէս <or-pês> (wtw worp:es, wtz worbes) „tak jak"

okolicznikowe przyzwalające – թէպէտ (և) <t^{c}ê-pêt (ew)> (wtw t^{h}ep:et: jew, *wtz t^{h}ebed* ...) „chociaż", թէև <t^{c}êew> (wt t^{h}ejew) „chociaż".

Znaczenie niektórych homonimicznych (posiadających jednakową formę) spójników zależało nieraz od trybu czasownika w zdaniu podrzędnym.

E. MORFOLOGIA – SŁOWOTWÓRSTWO

Głównymi środkami słowotwórczymi języka st. orm. była sufiksacja (dodawanie przyrostków tworzących nowe wyrazy) oraz kompozycja (łączenie różnych samodzielnych wyrazów w nowe, złożone). Prefiksacja (dodawanie przedrostków) była mniej rozwinięta (Tum.: 107).

Granica między sufiksacją a kompozycją była niekiedy płynna. Pierwotnie samodzielne leksemy występujące jako końcowe elementy złożeń (compositów) mogły stopniowo tracić swe pierwotne znaczenie i stawać się coraz mniej motywowanym elementem złożenia, a w końcu – sufiksem (przyrostkiem), np. w rzeczowniku թագաւոր <t^{c}ag-a-wor> „król" (pierwotnie: „niosący koronę/wieniec") drugi element jest etymologicznie związany z czasownikiem բերեմ <berem> „przynoszę, niosę" (Schmitt: 49), choć był już w V w. odczuwany jako przyrostek <-awor> nie kojarzony znaczeniowo z owym czasownikiem (Tum.: 134).

Z drugiej strony sufiksacja mogła niekiedy towarzyszyć kompozycji: do wyrazu złożonego można było dodać przyrostek, np. do złożenia մարդասպան <mard-a-span> (wt mart^{h}aspan) „zabójca" (մարդ <mard> „człowiek"; *-a-* element łączący dwa leksemy, tzw. spójka; span – pierwiastek i temat aorystu czasownika սպանանեմ <span-an-e-m> „zabijam") – sufiks abstraktów <-owt^{c}iwn>, co dawało ostatecznie մարդասպանութիւն <mard-a-span-owt^{c}iwn> (wt mart^{h}a-spanut^{h}jun) „morderstwo", dosłownie: „człowiek-o-bójstwo".

Zarówno w sufiksacji jak i w kompozycji występowały redukcje/alternacje samogłoskowe związane z przesunięciem akcentu na (nową) ostatnią sylabę, np. w մատենագրութիւն <maten-a-gr-owt^{c}iwn> (wtw mat:enagrut^{h}jun, wtz madena-k^{h}rut^{h}jun) „pisanie ksiąg". Wyraz ten jest złożeniem zawierającym rzeczownik մատեան <matean> „księga" i pierwiastek czasownika գրեմ <gr-e-m> „piszę": <gir>.

1. Sufiksacja

Większość podanych niżej przykładów pochodzi z gramatyki R. Schmitta (str. 84-86).

1.1. Wybrane sufiksy tworzące rzeczowniki

<-oc^{c}> (rzeczowniki oznaczające miejsce, tzw. nomina loci, wyjątkowo – narzędzia, tzw. nomina instrumenti), np. դպրոց <dpr-oc^{c}> (wtw dyp:roc, wtz t^{h}ybroc) „szkoła", od <dpir> „pisarz, skryba"; nomen instrumenti – սղոց <sł-oc^{c}> (wt syghoc) „piła", por. <soł-i-m> „pełznę, wślizguję się" (Tum.: 135)

<-anoc^{c}> (nomina loci), np. որբանոց <orb-anoc> (wt worp^{h}anoc) „sierociniec", od <orb> „sierota"

<-aran> (nomina loci), np. բնակարան <bnak-aran> (wtw bynak:aran, wtz p^{h}ynagaran) „mieszkanie", od tematu teraźniejszego czasownika <bnak-i-m> „mieszkam"

<-astan> , sufiks pochodzenia irańskiego tworzący nazwy krajów lub miejsc obfitujących w coś, np. Մարաստան <Mar-a-stan> „Media" od <mar> „Med" (w zapożyczeniach obcy, w tym wypadku irański, spirant międzyzębowy *-δ-* był w *grabarze* oddawany przez *-r-*); ծառաստան <caŕ-astan> „las" (dosłownie: miejsce drzew) od <caŕ> „drzewo"; գերդաստան <gerd-astan> „domostwo, dom wraz z zamieszkującą go rodziną", podstawa derywacyjna **gerd* nie jest poświadczona w zabytkach języka st. orm., H. Adżarian (w b-grafii pod Ačaŕyan) widzi tu rodzimy wyraz spokrewniony ze st. ind. gṛha- „dom" i scs. gradъ (= pol. *gród*), p. Ačaŕyan I: 541

<-(ow)ac> (rzeczowniki tworzone od tematów czasownikowych, tzw. nomina actionis czyli nazwy czynności, albo nazwy rezultatów czynności), np. հարուած <har-owac> (wtw harwac:, wtz harwadz) „uderzenie", od nieregularnego TA (tematu aorystu) czasownika հարկանեմ <har-k-an-e-m> „uderzam"; արարած <arar-ac> „stworzenie" (w znaczeniu: „istota stworzona"), od nieregularnego TA czasownika առնեմ <aŕ-n-e-m> „robię, czynię, tworzę". Uwaga! Nie należy tu rzeczownik o niejasnej etymologii Աստուած <Astowac> (wtw Astwac:, wtz Astwadz) „Bóg".

<-owmn> (nomina actionis), np. ուսումն <ows-owmn> (wt usumyn) „nauka", od TA czasownika ուսանիմ <ows-an-i-m> „uczę się"; շարժումն <šarž-owmn> (wt szarżumyn) „ruch", od TT (tematu teraźniejszego) czasownika շարժեմ <šarž-e-m> „poruszam"

<-oł, -awł> (wt -ogh), sufiks ten tworzy rzeczowniki oznaczające wykonawcę czynności, tzw. nomina agentis (lub imiesłów teraźniejszy, por. wyżej, s. 137), np. լսող <ls-oł> (wt lysogh) „słuchacz; słuchający", od TT czasownika լսեմ <ls-e-m> „słyszę"; ծնաւղ <cn-awł> (wtw c:ynogh, wtz dzynogh) „rodzic", od TA czasownika ծնանիմ <cn-an-i-m> „rodzę (się)"

<-ič^{c}> (nomina agentis), np. նկարիչ <nkar-ič^{c}> (wtw nyk:aricz, wtz nygaricz) „malarz", od TT czasownika նկարեմ <nkar-e-m> „maluję"; փրկիչ <p^{c}rk-ič^{c}> (wtw p^{h}yrk:icz, wtz p^{h}yrgicz) „zbawiciel", od TT czasownika փրկեմ <p^{c}rk-e-m> „ratuję, zbawiam"

<-ord> (wt -ort^{h}) (nomina agentis), np. որսորդ <ors-ord> (wt worsort^{h}) „myśliwy", od որս <ors> „polowanie"

<-own> (nomina agentis), np. թռչուն <t^{c}řč ^{c}-own> (wt t^{h}yrrczun) „ptak", od TT czasownika թռչիմ <t^{c}ř-č^{c}-i-m> „latam"

<-owt^{c}iwn> (wt -ut^{h}jun) (rzeczowniki abstrakcyjne), np. մեծութիւն <mec-owt^{c}iwn> (wtw mec:ut^{h}jun, wtz medzut^{h}jun) „wielkość", od przymiotnika մեծ <mec> „wielki"; պատմութիւն <patm-owt^{c}iwn> (wtw p:at:mut^{h}jun, wtz badmut^{h}jun) „opowiadanie; historia", od TT czasownika պատմեմ <patm-e-m> „opowiadam"; յարութիւն <yarowt^{c}iwn> (wt harut^{h}jun) „zmartwychwstanie" (dzisiaj także imię męskie), od TA czasownika յառնեմ <yaŕ-n-e-m> „wstaję; zdrowieję"

<-oyt^{c}> (wt -ujt^{h}) (rzeczowniki abstrakcyjne), np. զայրոյթ <zayr-oyt^{c}> (wt zajrujt^{h}) „gniew", od pierwiastka czasownika զայրանամ <zayr-an-a-m> „gniewam się". Rozwinięciem tego sufiksu jest przedstawiony wyżej sufiks <-owt^{c}iwn> (-oyt^{c} + -iwn)

<-(n)ear> (wt -njar, -jar) (rzeczowniki zbiorowe, tzw. collectiva), np. վարժեար <varž-ear> (wt warżjar) „szkoły, nauczyciele (szkolnictwo)", od rzeczownika վարժ <varž> „ćwiczenie" (Jensen: 42, por. NBHL, II, 794); նաւկնեար <nawk-near> (wtw nawyk:njar, wtz nawygnjar) „wiele łódek", od նաւիկ <naw-ik> „łódka" (Jensen: 42). Sufiks ten miał zrobić „karierę" w epoce nowoormiańskiej stając się wykładnikiem kategorii liczby mnogiej rzeczowników.

<-ownd> (rzeczowniki odczasownikowe), np. ծնունդ <cn-ownd> (wtw c:ynund, wtz dzynunt^{h}) „narodziny", od TA czasownika ծնանիմ <cn-an-i-m> „rodzę (się)"

<-owrd> (wt -urt^{h}) (rzeczowniki odczasownikowe), np. ժողովուրդ <žołov-owrd> (wt żoghowurt^{h}) „zgromadzenie, lud, naród", od TT czasownika <žołov-e-m> „zbieram (się)"

<-owhi> (wt -uhi), sufiks oznaczający osoby płci żeńskiej, np. թագուհի <t^{c}ag-owhi> (wt t^{h}ak^{h}uhi) „królowa", por. թագաւոր <t^{c}ag-awor> „król"

<-ak>, <-ik>, <-owk>, sufiksy tworzące rzeczowniki o znaczeniu zdrobniałym, tzw. deminutiva, np. նաւակ <naw-ak> lub նաւիկ <naw-ik> „łódka", od rzeczownika նաւ <naw> „statek"; գառնիկ <gaŕn-ik> „jagniątko", od գառն <gaŕn> „jagnię"; մժղուկ <mžł-owk> (wtw myżghuk:, wtz myżghug) „komar", od rzeczownika մժիղ <mžił> (wt myżigh) „mucha"

Znaczenie zbliżone do sufiksu miał pierwiastek czasownikowy կից <kic^{c}> (obecny w bezokoliczniku կցեմ <kc^{c}-e-m> „dołączam"), który w złożeniach tracił stopniowo swój związek znaczeniowy z czasownikiem, nabierając sensu odpowiadającego polskiemu przedrostkowi *współ-*, np. կրաւնակից <krawn-akic^{c}> (wtw k:ronak:ic, wtz gronagic) „współwyznawca", od rzeczownika կրաւն <krawn> (wtw k:ron, wtz gron) „religia"; ուղեկից <owłekic^{c}> (wtw ughek:ic, wtz ughegic) „towarzysz podróży, współpodróżny", od <owłi> (wt ughi) „droga" + samogłoska łącząca *-a-*, gdzie -i-a>e (Godel: 55).

1.2. Wybrane sufiksy tworzące przymiotniki

Wybrane sufiksy tworzące przymiotniki (które czasem ulegają substantywizacji, tzn. stają się rzeczownikami, podobnie jak np. polski przymiotnik *chory*):

<-akan>, np. առաքելական <arak^{c}el-akan> (wtw arrak^{h}elak:an, wtz arrak^{h}-elagan) „apostolski", od առաքեալ <arak^{c}-eal> „apostoł" (participium perfecti czasownika առաքեմ <arak^{c}-e-m> „posyłam", dosłownie: „posłany", kalka greckiego *apostolos* „posłaniec"); ազգական <azg-akan> (wtw azgak:an, wtz askagan) „krewny" (przymiotnik i rzeczownik, derywat od rzeczownika ազգ <azg> „ród")

<-ayin>, np. լեռնային <leṙn-ayin> „górski", od rzeczownika լեառն <leaṙn> „góra"

<-ac^{c}i>. Sufiks tworzący przymiotniki oznaczające pochodzenie człowieka z jakiegoś miasta, kraju lub miejsca, także rzeczowniki przyjmujące często funkcję osobowych imion własnych, np. Կողբացի <Kołb-ac^{c}i> (wtw K:ochp:aci, wtz Gochpaci) „z Kochpu" (przydomek filozofa ormiańskiego z początku V w. o imieniu Եզնիկ <Eznik>, wtw Jeznik:, wtz Jeznig, które było zdrobnieniem rzeczownika եզն <ezn> „byk", a więc znaczyło „byczek, ciołek"); Փարպեցի <P^{c}arpec^{c}i> (wtw P^{h}arp:eci, wtz P^{h}arbeci) „z P^{c}arpi (Parpi)" (przydomek historyka ormiańskiego z końca V w. o imieniu Ղազար <Łazar>, wt. Ghazar, „Łazarz"); por także przydomek urodzonego w 1574 r. w Zamościu autora „Zapisków podróżnych" Ուղեգրուհին <Owłegrowt^{c}iwn> (wtw Ughegrut^{h}jun, wtz Ughek^{h}rut^{h}jun) Symeona Tybira (w wymowie wschodniej: Dypira, w pisowni oryginalnej Դպիր <Dpir>) znanego jako Լեհացի <Lehac^{c}i> tj. „Polak, z Polski". Od rzeczowników pospolitych: քաղաքացի <k^{c}ałak^{c}ac^{c}i> „mieszczanin, obywatel" (derywat od քաղաք <k^{c}ałak^{c}> „miasto"); դրացի <dr-ac^{c}i> „sąsiad" (od: դուռն <dowṙn> „drzwi", nom. pl. դուրք <dowr-k^{c}>).

<-ean> (wt -jan). Sufiks tworzący tzw. patronimica tj. przymiotniki oznaczające pochodzenie od ojca, a w następstwie nazwy osobowe (por. polskie *-wicz*), np. Մամիկոնեան <Mamikon-ean> (wtw Mamik:onjan, wtz Mami-

gonjan) „syn (potomek) Mamikona, Mamikonida". Pierwotnie także inne przymiotniki, np. արևելեան <arewel-ean> „wschodni", od złożenia արևելք <arewel-k^{c}> „wschód" składającego się z rzeczownika արև <arew> „słońce" i tematu aorystu czasownika ելանեմ <el-an-e-m> „wychodzę", tu: „wstaję", plus sufiks l. mn. *-k^{c}* .Sufiks prawdopodobnie pochodzenia irańskiego, por. średnioperskie *-ān* w Pābag-ān „potomek Pabaga" (wcześniej: Papaka) i nowoperskie *-yân* w nazwiskach muzułmanów, np. Hamid-yân, ale także zaratusztrian, np. Boland-yân. Zdaniem E. Tumanian (135) st. orm. sufiks <-ean> ma jednak pochodzić od rodzimej końcówki genetiwu <-ean> występującej w tematach na *-n*.

<-awor>. Sufiks związany etymologicznie z czasownikiem բերեմ <ber-e-m> „przynoszę, niosę", np. մարմնաւոր <marmn-awor> „cielesny", od մարմին <marmin> „ciało"; թագաւոր <t^{c}ag-awor> „król", pierwotnie „niosący wieniec/koronę" (Schmitt: 49)

<-eay> (wt -ja), np. արծաթեայ <arcat^{c}-eay> (wtw arc:at^{h}ja, wtz ardzat^{h}ja) „srebrny", od արծաթ <arcat^{c}> „srebro". Czasem sufiks ten tworzył także rzeczowniki, np. պաշտաւնեայ <paštawn-eay> (wtw p:aszt:onja, wtz basztonja) „sługa, urzędnik", od rzeczownika պաշտաւն <paštawn> (wtw p:aszt:on, wtz baszton) „kult, obrządek, urząd".

1.3. Sufiksy tworzące przysłówki

<-(a)bar>, np. աշխարհաբար <ašxarh-abar> (wtw aszcharabar, wtz aszcharap^{h}ar) „po świecku" (NBHL, I, 260), od rzeczownika աշխարհ <ašxarh> „świat, kraj". Wyraz ten w ostatnich wiekach nabrał znaczenia rzeczownikowego „język współczesny (ormiański)", dosłownie „świecki", w przeciwieństwie do *grabaru*, w którym mamy ten sam sufiks, choć termin *grabar w* znaczeniu przysłówkowym nie był w języku st. orm. poświadczony. Znany jest tylko z późniejszych wieków, już w znaczeniu rzeczownikowym, jako „język pisany, liturgiczny". Sufiks <-(a)bar> pochodził od rzeczownika բարք <bar-k^{c}> „obyczaj" (plurale tantum, p. Tum.: 134).

<-(a)pês>, np. քաջապէս <k^{c}aj-apês> (wtw k^{h}adżap:es, wtz k^{h}aczabes) „dzielnie", od przymiotnika քաջ <k^{c}aj> „dzielny"; także w zaimkach: <ays-pês>, <ayd-pês>, <ayn-pês> „tak, w ten (tamten) sposób", <ayl-apês> „inaczej". Sufiks pochodzenia irańskiego (Godel: 60).

<-awrên>, np. մարդկաւրէն <mardk-awrên> (wtw mart^{h}k:oren, wtz mart^{h}goren) „po ludzku", od մարդիկ <mard-ik> „ludzie" (collectivum od մարդ <mard> „człowiek" w znaczeniu liczby mnogiej). Sufiks pochodzi od zapożyczenia irańskiego աւրէնք <awrên-k^{h} > (wt orenk^{h}) „prawo" (plurale tantum).

<-arên/-erên>. Sufiks ten odnosił się do języków, np. յունարէն <yownarên> (wt hunaren) „po grecku", od յոյն <yoyn> (wt hujn) „Grek"; հայերէն <hay-erên> (wt hajeren) „po ormiańsku". Formy te mogły się substantywizować: յունարէն <yownarên> to także „język grecki", a հայերէն <hayerên> „język ormiański" (inaczej: հայոց լեզու <hay-oc^{c} lezow>, wt hajoc lezu, tj. „język Ormian"). Swych północnych sąsiadów, tj. Gruzinów, Ormianie nazywali (i do dziś nazywają) վրացի <vr-ac^{c}i>, a ich język վրացերէն <vr-ac^{c}-erên> (od tego samego pierwiastka, który tkwił w nazwie starożytnej krainy zakaukaskiej Iberii).

W funkcji przysłówków mogły także występować przymiotniki proste (bez sufiksów) bez jakichkolwiek zmian formalnych, p. wyżej, s. 70.

1.4. Sufiksy tworzące czasowniki

Pierwotnie taki charakter miały zapewne samogłoski *-e*, *-i*, *-a*, *-u*, (*-o*), tworzące tematy czasu teraźniejszego st. orm. czasowników. W *grabarze* były już one jednak mocno zlane z pierwiastkami i funkcjonowały jako samogłoski tematyczne, p. wyżej, s. 86.

Wyraźnie natomiast jako sufiksy były odczuwane morfemy *-n*, *-en*, *-an*, *-č^{c}*, *-nč^{c}*, (*-ač^{c}*, *-anč^{c}*) wiążące się pierwotnie z funkcją inchoatywną (= stawanie się, np. մեծանամ mec-an-a-m „staję się duży, wzrastam" od przymiotnika մեծ <mec> „duży"). Były one ściśle związane z morfologią czasownika, znikały mianowicie w aoryście, p. wyżej D.6.4.1.b, str. 107. Ze zmianami morfologicznymi był także związany sufiks *-oyc^{c}* tworzący causativa, p. wyżej D 6.6.

Niezależne od tematu aorystu były natomiast sufiksy czasownikowe *-ot*, *-at*, *-t* tworzące tzw. iterativa, tj. czasowniki „wielokrotne" oznaczające powtarzanie czynności, np. խածապեմ <xac-at-e-m> „pogryzam", od <xac-e-m> „gryzę" (Tum.: 152). Odmieniały się one tak samo jak czasowniki proste.

2. Prefiksacja

Przedrostków było we wczesnym grabarze znacznie mniej niż przyrostków. Dopiero w nieco późniejszych (ale już poczynając od V w., Tum.: 121) tekstach tzw. „szkoły hellenofilskiej" wprowadzano sztucznie dość liczne prefiksy (pochodzące od przyimków, przysłówków, rzeczowników), które miały dokładnie tłumaczyć greckie terminy naukowe, zwłaszcza filozoficzne (w tzw. „kalkach", tj. dokładnych, dosłownych tłumaczeniach wyrazów, biorących pod uwagę ich części składowe).

a) Właściwymi przedrostkami (nie związanymi etymologicznie z innymi wyrazami) były przede wszystkim przedrostki o treści przeczącej, nadające derywatowi (wyrazowi utworzonemu od podstawowego) znaczenie odwrotne niż to, które miał wyraz podstawowy. Należą tu prefiksy:

<an->, np. անբժշկելի <an-bžškeli> (wtw anbyżyszk:eli, wtz anp^{h}yżyszkeli) „nieuleczalny", od բժշկելի <bžškeli> „uleczalny" (imiesłów przyszły II od բժշկեմ <bžšk-e-m> „leczę"); անգին <an-gin> (wtw angin, wtz ank^{h}in) „bezcenny", od rzeczownika գին <gin> „cena". W drugim przykładzie dodanie przedrostka <an-> wiąże się jednocześnie z przejściem rzeczownika do kategorii przymiotnika.

<t-> (wtw t:y-, wtz dy-), np. տգէտ <t-gêt> (wtw t:yget:, wtz dyk^{h}ed) „ciemny, niemądry", od pierwiastka <gêt> czasownika գիտեմ <git-e-m> „wiem"

<ap(a)-> (wtw ap:-, ap:a-, wtz ab-, aba-), np. ապաշնորհ <apa-šnorh> (wtw ap:asznor, wtz abasznor) „niewdzięczny", od շնորհ <šnorh> „łaska, dar"

<č^{c}->, zredukowana partykuła przecząca ոչ <oč^{c}> „nie", np. չաստուած <č^{c}-astowac> (wtw czastwac:, wtz czastwadz) „bożek, demon", od Աստուած <Astowac> „Bóg"

<dž-> (wtw dyż-, wtz t^{h}yż-), np. դժգոհ <dž-goh> „niezadowolony", od գոհ <goh> „zadowolony". Sufiks pochodzenia irańskiego.

Archaicznym prefiksem wyrażającym szacunek (honorificum) było <ti->, np. w wyrazie տիկին <ti-kin> (wtw t:ik:in, wtz digin) „pani", od կին <kin> „kobieta". Z następującą samogłoską „a" zlał się ów prefiks w wyrazie տէր <têr> „pan" (*ti-ayr, od այր <ayr> „mąż, mężczyzna"), por. Meillet: 45, 83. W starożytności tytuł տէր <têr> odnosił się do świeckich wielmożów, w nowszych czasach raczej do duchownych, np. տէր Պետրոս <têr Petros> (wtw t:er P:et:ros, wtz der Bedros) to „ksiądz Piotr", por. nazwisko w. orm. Տեր-Պետրոսյան [T:er-P:et:rosjan], z. orm. Տէր-Պետրոսեան [Der-Bedrosjan]. W języku liturgicznym – do Boga, por. Տէր, ողորմե՛ա <Têr, ołormea> (wtw T:er, woghormja, wtz Der...) „Panie, zmiłuj się" (por. Malxaseanc^{c}, IV, 409).

b) A oto kilka przykładów dość licznych prefiksów st. orm. szkoły hellenofilskiej (Tum.: 122-126):

<apa->, odpowiednik greckiego *apo-*, np. ապաբանութիւն <apa-banowt^{c}iwn> (wtw ap:abanut^{h}jun, wtz abap^{h}anut^{h}jun) „apologia, obrona", od <ban> „słowo"; kalka greckiego *apologia*

<arta->, odpowiednik greckiego *eks-*, np. արտաբերեմ <arta-berem> (wtw art:aberem, wtz ardap^{h}erem) „wypowiadam (słowa)", od <ber-e-m> „niosę, przynoszę"; kalka greckiego *ekfero*

<bał(a)->, odpowiednik greckiego *syn-*, np. բաղաձայն <bała-jayn> (wtw baghadzajn, wtz p^{h}aghacajn) „spółgłoska", od <jayn> „głos"; kalka greckiego *symphonos*, por. łac. *consonans*

<bac^{c}(a)->, odpowiednik greckiego *apo-*, np. բացատրութիւն <bac^{c}a-trowt^{c}iwn> (wtw bacat:rut^{h}jun, wtz p^{h}acadrut^{h}jun) „objaśnienie", od nieregularnej formy imperatiwu aoristi czasownika <tam> „daję" – <towr> „daj"; kalka greckiego *apodosis*

<ger(a)->, odpowiednik greckiego *hyper-*, np. գերակատար <gera-katar> (wtw gerak:at:ar, wtz k^{h}eragadar) „najdoskonalszy", od rzeczownika <katar> „szczyt, wierzchołek"; kalka greckiego *hyperteleios*

<hak(a)->, odpowiednik greckiego *anti-*, np. հակաճառեմ <haka-čarem> (wtw hak:acz:arrem, wtz hagadżarrem> „przemawiam przeciwko, stawiam słowny opór", od <čar> „mowa, przemówienie"; kalka greckiego *antirreo*

<stor(a)->, odpowiednik greckich prefiksów *hypo-*, *kata-*, np. ստորադասական <stora-dasakan> (wtw st:oradasak:an, wtz storat^{h}asagan) „podrzędny (o zdaniu), hipotaktyczny", od <das> „ład, porządek"; kalka greckiego *hypotaktikos*.

Wiele z tak powstałych wyrazów przyjęło się trwale w poklasycznym *grabarze* i przeszło do współczesnej ormiańszczyzny.

c) Odrębną grupę (Tum.: 116, 126) stanowiły prefiksy pochodzące od przyimków zarejestrowane już w najwcześniejszym okresie *grabaru* (przed szkołą hellenofilską), por. wyżej: D.7., przyimek. Przykłady:

<ar->, np. առանց <ar-anc^{c}-k^{c}> (wt arranck^{h}) „przejście, oś", od tematu aorystu czasownika <anc^{c}-an-e-m> „mijam, przechodzę" plus sufiks l. mn. *-k^{c}* (plurale tantum)

<ənd->, np. ընդունիմ <ənd-ownim> (wt ynt^{c}unim) „przyjmuję", od <ownim> „trzymam, mam"

<z->, np. զգեստ <z-gest> (wtw yzgest, wtz yskest) „strój, odzież". Derywat ten musiał powstać w okresie przed fiksacją języka st. orm. na piśmie, bowiem jego podstawa **gest* nie została poświadczona w V w. Daje się jednak zrekonstruować na podstawie porównania z innymi językami i.e., np. odpowiednikiem owego **gest* w łacinie było *vestis* „suknia, odzież" (Meillet: 32).

<əst>, np. ըստանձնեմ <əst-anjnem> (wtw yst:andznem, wtz ystancnem) „biorę na siebie", od rzeczownika <anjn> „osoba"

<y-> (= wariant przyimka <i> przed samogłoską), np. յանցանեմ <y-anc^{c}anem> (wt hancanem) „przekraczam (normę), popełniam błąd, występek", od czasownika <anc^{c}-an-e-m> „przechodzę, mijam"

<c^{c}->, np. գայգ <c^{c}-ayg> (wtw cajg, wtz cajk^{h}) „noc" (synonim rzeczownika գիշեր <gišer> „wieczór, noc", dosłownie: „to, co przed dniem, do dnia"); ցերեկ <c^{c}-erek> (wtw cerek:, wtz cereg) „dzień" (synonim rzeczownika տիւ <tiw> „dzień", dosłownie: „to, co przed wieczorem, do wieczora", od երեկոյ <erekoy> „wieczór")

3. Kompozycja

Termin „kompozycja" oznacza tu tworzenie wyrazów złożonych z dwóch (a nawet czasem z większej liczby) samodzielnych leksemów. Ten środek słowotwórczy był w *grabarze* wyjątkowo produktywny (podobnie jest i dzisiaj w obu językach literackich). Np. wyrazów złożonych z pierwszym elementem <mard-> „człowiek" słownik NBHL (p. bibliografia) notuje ponad siedemdziesiąt.

Formalną cechą charakteryzującą większość ormiańskich złożeń (compositów) była samogłoska łącząca (czyli tzw. „spójka") *-a-*, np. մարդակեր <mard-a-ker> „ludożerca" (mard „człowiek" + spójka „a" + nieregularny, supletywny temat aorystu <ker> czasownika <owtem> „jem", por. polskie *list-o-nosz*, gdzie spójką jest samogłoska „o"). Jednakże w niektórych compositach, zwłaszcza w przypadku gdy drugi element złożenia zaczynał się od samogłoski (Tum.: 161), spójka nie występowała, np. ջրհեղեղ <jr-heł eł> (wtw dżyrheghegh, wtz czyrheghegh) „powódź, potop" (jowr „woda" + heł eł „powódź, zalanie"); ձկնորս <jkn-ors> (wtw dzyk:nors, wtz cygnors) „rybak" (jowkn „ryba" + pierwiastek czasownika <ors-a-m> „poluję", tu w znaczeniu imiesłowowym: „polujący").

Zamiast spójki w złożeniach zwanych kopulatywnymi (p. niżej) mogły występować spójniki: rodzimy <ew> lub irański <ow> (wt [u]) o znaczeniu „i", np. երթեւեկ <ert^{c}-ew-ek> „ruch" (połączenie dwóch pierwiastków czasownikowych: tematu praesentis od երթամ <ert^{c}-a-m> „idę, odchodzę" i nieregularnego, supletywnego tematu aoristi <ek> od գամ <g-a-m> „przychodzę") lub այրուձի <ayr-ow-ji> (wtw ajrudzi, wtz ajruci) „konnica" (այր <ayr> „mężczyzna", ձի <ji> „koń"; dosłownie: „mężczyzna i koń").

Złożenia kopulatywne mogły także zawierać spójkę *-a-* w przypadku, gdy oba elementy były ze sobą ściślej zespolone, np. մարդացուլ <mard-a-c^{c}owl> (wt mart^{h}acul) „człowiek-o-byk". Wyraz ten oznaczał istotę będącą (w mitologii)

zarazem człowiekiem i bykiem (մարդ <mard> „człowiek" + spójka „a" + ցուլ <c^{c}owl> „byk").

Jeżeli pierwszy człon złożenia kończył się na *-i*, to samogłoska ta zlewała się ze spójką dając w rezultacie *-e-*, np. բարեկամ <barekam> (wtw barek:am, wtz p^{h}aregam) „przyjaciel" (<bari> „dobry, dobrze" + a + <kam> temat teraźniejszy czasownika <kam-i-m> „chcę, pragnę"), dosłownie: „dobrze życzący".

W złożeniach kopulatywnych zdarzały się przypadki reduplikacji, powtórzenia tego samego leksemu, np. հեղեղ <hełeł> (wt heghegh) „powódź, zalanie", od **heł-heł*, gdzie <heł> to pierwiastek (jednocześnie temat teraźniejszy i przeszły) czasownika հեղում <heł-ow-m> (wt heghum) „leję" (Tum.: 168). W tego typu złożeniach mogła występować spójka *-a-*, np. w մեծամեծ <mec-a-mec> (wtw mec:amec:, wtz medzamedz) „bardzo wielki", od մեծ <mec> „wielki" (Tum.: 168).

Przeciwieństwem złożeń kopulatywnych (określanych w językoznawstwie ogólnym sanskryckim terminem *dvandva*), w których żaden z członów nie dominuje nad drugim pod względem składniowym, są tzw. złożenia determinatywne, w których jeden z członów jest podporządkowany drugiemu. W st. orm. złożeniach człon określany (nadrzędny) stał zwykle na drugim miejscu. Pierwszy pełnił funkcję określającą, zawężał zakres znaczeniowy drugiego, nadrzędnego członu, np. մարդասպան <mard-a-span> (wt mart^{h}aspan) „zabójca", dosłownie: „człowiek-o-bójca", złożenie z rzeczownika մարդ <mard> „człowiek" i pierwiastka czasownika սպանանեմ <span-an-e-m> „zabijam" (= temat aorystu).

W przykładzie powyższym końcowy pierwiastek czasownikowy pełnił funkcję zbliżoną do imiesłowu czynnego: „zabijający" (polskie: „-bójca"). Pierwiastki czasownikowe w złożeniach mogły także mieć wartość imiesłowów biernych (p. niżej: *jerbakal*) lub, bardzo rzadko, rzeczownika odsłownego (nazwy czynności, nomen actionis), np. աշխարհագիր <ašxarh-a-gir> (wtw aszcharagir, wtz aszcharak^{h}ir) „spis powszechny", dosłownie: *świat-o-pis, gdzie pierwiastek <gir> czasownika <gr-e-m> „piszę" ma wyjątkowo znaczenie rzeczownikowe.

Znaczenie całego złożenia było często zawarte w jednym z członów złożenia (drugim z kolei, nadrzędnym pod względem składniowym). Mieściło się w nim, przy czym miało treść węższą, wynikającą ze znaczenia pierwszego członu, np. մարդասպան <mard-a-span> to „tylko" **człowiek-o-bójca* w przeciwieństwie do np. **zwierz-o-bójców*. Tego typu złożenia determinatywne noszą nazwę „endocentrycznych" (ich treść tkwi „wewnątrz" wyrazu), w terminologii przejętej z tradycji staroindyjskiej – „tatpurusza".

Istnieją jednak także złożenia determinatywne, w których treść leży niejako „na zewnątrz" wyrazu (stąd nazwa: złożenia „egzocentryczne"). Np. wyraz արագոտն <arag-otn> (wtw arak^{h}ot:yn, wtz arak^{h}odyn), składający się z dwu leksemów: արագ <arag> „szybki" i ոտն <otn> „noga" to nie „szybka noga" lecz

„szybkonogi", tj. przymiotnik oznaczający cechę osoby, zwierzęcia (czy obiektu), który nie jest sam „szybką nogą", lecz jedynie „ma" szybką nogę (ściślej: szybkie nogi). Stąd inny termin stosowany w tym przypadku: złożenia „posesywne" (tj. oznaczające posiadanie cechy). W terminologii zaczerpniętej z sanskrytu złożenia te noszą nazwę „bahuwrihi".

Sporadycznie przytrafiały się w *grabarze* nawet czasowniki o charakterze złożonym, np. երկրպագեմ <erkr-pag-e-m> (wtw jerk:yrp:agem, wtz jergyrbak^{h}em) „składam hołd, oddaję cześć". Elementami składowymi były tu: rzeczownik երկիր <erkir> „ziemia" i czasownik պագեմ <pag-e-m> „całuję", tu w formie skróconej, bez sufiksu <-an>, występującego w niezależnej od frazeologizmu pełnej formie czasownika: պագանեմ <pag-an-e-m> „całuję". Pierwotna luźna konstrukcja **erkir pagem (paganem)* „całuję ziemię" (domyślne: przed kimś) stała się jednym wyrazem złożonym, o czym świadczą: jeden akcent (na ostatniej sylabie części ściśle czasownikowej: *-pagem*) oraz redukcja ostatniej samogłoski w <erkir> „ziemia" wskazująca na utratę, przez ten rzeczownik, samodzielnego charakteru: sylaba *-kir* przestała być akcentowana z chwilą połączenia się obu elementów.

Jeśli chodzi o części mowy wchodzące w skład compositów, to istnieją tu różne kombinacje, w których pierwszym członem może być np. rzeczownik, przymiotnik, przysłówek, zaimek, liczebnik, a drugim – pierwiastek (temat) czasownikowy, rzeczownik, przymiotnik. Przykłady: ինքնակամ <ink^{c}n-a-kam> (wtw ink^{h}nak:am, wtz ink^{h}nagam) „dobrowolny; samowolny", gdzie mamy: zaimek <ink^{c}n> „sam" + spójka „a" + <kam> pierwiastek czasownika <kam-i-m> „chcę, pragnę"; հնգամարտիկ <hng-a-martik> (wtw hyngamart:ik:, wtz hynk^{h}amardig) „pięcioboista" (hing „pięć" + a + martik „wojownik", derywat od <mart> „walka"), kalka greckiego złożenia *pentathlos*.

Rzeczownik jako człon określający w złożeniach determinatywnych (na pierwszym miejscu) mógł stać niekiedy w przypadku zależnym, np. արեանագին <arean-a-gin> (wtw arjanagin, wtz arjanak^{h}in) „cena krwi", gdzie արեան <arean> to gen. sg. rzeczownika արիւն <ariwn> (wt arjun) „krew", a գին <gin> – rzeczownik o znaczeniu „cena"; ձերբակալ <jerb-a-kal> (wtw dzerbak:al., wtz cerp^{h}agal) „aresztowany; jeniec", dosłownie: „ręką" (ձերբ <jerb> to ins. sg. rzeczownika ձեռն <jeṙn> „ręka", p. Schmitt: 81) + spójka „a" + կալ <kal> „schwytany, ujęty" (nieregularny temat aorystu czasownika ունիմ <ownim> „trzymam, łapię, mam", będący faktycznie odrębnym pierwiastkiem, tu w znaczeniu imiesłowu biernego).

Composita mogły z kolei być podstawą derywacji przy pomocy sufiksów lub prefiksów (czasem jednego i drugiego), jak np. w wyrazie անբարեգթութիւն <an-bare-gt^{c}-owt^{c}iwn> (wtw anbaregyt^{h}ut^{h}jun, wtz anp^{h}arek^{h}yt^{h}ut^{h}jun) „brak miłosierdzia", którego elementy składowe przedstawiają się następująco: <an-> prefiks zwany prywatywnym (tj. „pozbawiający", o znaczeniu „nie"), <bari>

„dobry", *-a-* spójka (zlana z poprzedzającym „i" w „e"), <gowt^{c}> „litość, miłosierdzie", <-owt^{c}iwn> sufiks rzeczowników abstrakcyjnych.

Istniały także „super-złożenia", w których w funkcji jednego z członów złożenia występował wyraz złożony, np. w przypadku wyrazu ուղղափառահաւատ <owłł-a-p^{c}ar̈-a-hawat> (wtw ughghap^{h}arrahawat:, wtz ughghap^{h}arrahawad) „prawowierny", dosłownie: „prawosławnej wiary" (Tum.: 154). Wyraz ten powstał przez złożenie przymiotnika (wtórnie także rzeczownika oznaczającego wyznawcę) <owłł-a-p^{c}ar̈> „prawowierny; prawosławny" (owłił „prosty, prawy" + spójka „a" + p^{c}ar̈-k^{c} „sława, chwała", bez sufiksu l. mn. *-k^{c}*, chodzi o tzw. plurale tantum; kalka greckiego *orthodoksos*) z rzeczownikiem <hawat> „wiara". Całość miała znaczenie analogiczne do ուղղափառ <owłł-a-p^{c}ar̈>, a więc „prawowierny" (dokładniej: „prawosławnej wiary"). W starożytności (np. u Agathangelosa w V w.) wyraz ten odnosił się, oczywiście, do wyznawców chrześcijańskiego Kościoła powszechnego, obecnie Ormianie używają terminu <owłłap^{c}ar̈> także w węższym sensie w odniesieniu do wyznawców jednej z autokefalicznych Cerkwi prawosławnych (np. rosyjskiej, gruzińskiej, greckiej itd.). Narodowy Kościół ormiański, wyodrębniony z Kościoła powszechnego już w połowie VI w. i nie należący do rodziny cerkwi prawosławnych powstałej ostatecznie w XI w., nosi nazwę oficjalną Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի <Hayastaneayc^{c} Ar̈ak^{c}elakan Sowrb Ekełec^{c}i> (wtw Hajastanjajc Arrak^{h}elak:an Surp^{h} Jek:egheci, wtz ... Arrak^{h}elagan ... Jegegheci) „Święty (Sowrb) Ormiański Kościół (Ekełec^{c}i z greckiego *Ekklesia*) Apostolski". O przymiotniku առաքելական <ar̈ak^{c}elakan> „apostolski" była mowa wyżej (Sufiksacja 1.2., pod sufiksem <-akan>).

F. WYBRANE ZAGADNIENIA SKŁADNIOWE

1. Niektóre zagadnienia składni st. orm. zostały już omówione wyżej, m. in. tam, gdzie były one ściśle związane z morfologią (stopniowanie przymiotników, liczebniki itd.).

Jeśli chodzi o szyk wyrazów w zdaniu, to z powodu dość bogatej fleksji nominalnej i werbalnej jest on w grabarze raczej swobodny. Końcówki dostatecznie wyraźnie wskazują wzajemne powiązania wyrazów, toteż nie zachodzi tu potrzeba istnienia reguł sztywnego szyku elementów zdania. Wyrazy warte, w opinii mówiącego, podkreślenia miały uniwersalną tendencję plasowania się na początku zdania. Zwraca uwagę dość częsta inicjalna pozycja orzeczenia.

W niniejszym rozdziale ograniczę się do omówienia pewnych tylko, charakterystycznych dla języka st. orm., konstrukcji.

2. I tak, na uwagę zasługuje możliwość użycia sufigowanych zaimków wskazujących (związanych z kategorią osoby i pełniących funkcję wykładnika określoności, p. wyżej, s. 80-81) po formach osobowych czasownika (!), a także po zaimkach osobowych w zdaniach przydawkowych wprowadzanych zaimkiem względnym որ <or> „który" a nawet po partykułach. Zaimki sufigowane odnoszą się wówczas do całego zdania podrzędnego i stoją po jego pierwszym wyrazie (nie licząc zaimka względnego), niekoniecznie po rzeczowniku, por. Jensen: 167, 209.

Przykłady: դուք երկիր պագանէք, որում ոչն գիտէք, մեք երկիր պագանեմք, որում գիտեմքն <dowk^{c} erkir pagan-êk^{c}, or-owm oč^{c}-n git-êk^{c}, mek^{c} erkir pagan-em-k^{c}, or-owm git-em-k^{c}-n> (wtw duk^{h} jerk:ir p:aganek^{h}, worum woczyn git:ek^{h}, mek^{h} jerk:ir p:aganemk^{h}, worum git:emk^{h}yn, wtz t^{h}uk^{h} jergir bak^{h}anek^{h} ... k^{h}i-dek^{h} ... jergir bak^{h}anemk^{h} ... k^{h}idemk^{h}yn) „wy czcicie to, czego nie znacie, my czcimy to, co znamy" (J 4,22). Objaśnienia: <dowk^{c}> „wy", <erkir pagan-êk^{c}> „czcicie" (frazeologizm, dosłownie: „całujecie ziemię", por. wyżej, s. 171), <or-owm> dat.loc. sg. zaimka względnego <or> „który", <oč^{c}-n> partykuła przecząca „nie" z sufigowanym zaimkiem wskazującym 3 osoby *-n* (!), <git-êk^{c}> 2 os. pl. czasu teraźniejszego czasownika <git-e-m> „wiem, znam", <mek^{c}> „my", <erkir pagan-em-k^{c}> „czcimy" (p. wyżej), <pagan-em-k^{c}> 1 os. pl. indicatiwu praesentis czasownika <pagan-e-m> „całuję", <git-em-k^{c}-n> 1 os. pl. czasu teraźniejszego czasownika <git-e-m> „wiem, znam" z sufigowanym zaimkiem wskazującym 3 osoby *-n* (!).

Zaimek względny որ <or> stoi w powyższym przykładzie w dat.loc. sg. prawdopodobnie pod wpływem zwrotu frazeologicznego երկիր պագանել <erkir paganel> „całować ziemię" (w znaczeniu: „czcić, składać hołd"). Zwykłą skład-

nię (z dopełnieniem w bierniku) ma czasownik գիտեմ <git-e-m> „wiem, znam" w następnym przykładzie, gdzie również zwraca uwagę pozycja sufigowanego zaimka wskazującego po zaimku osobowym: ես կերակուր ունիմ ուտել, զոր դուքն ոչ գիտէք <es kerakowr ownim owtel, z-or dowk^{c}-n oč^{c} git-êk^{c}> (wtw jes k:erak:ur unim ut:el, zor duk^{h}yn wocz git:ek^{h} , wtz ... geragur ... udel ... t^{h}uk^{h}yn ... k^{h}idek^{h}) „ja mam do jedzenia pokarm, którego wy nie znacie" (J 4,32). Komentarz: <es> „ja", <kerakowr> „pokarm", <own-i-m> „mam", <owtel> bezokolicznik czasownika <owt-e-m> „jem" tu w funkcji dopełnienia dalszego „do jedzenia, aby jeść", <z-or> acc. sg. zaimka względnego <or> „który" poprzedzony przyimkiem <z-> obowiązkowym przed określonym dopełnieniem bliższym, <dowk^{c}-n > zaimek osobowy 2 osoby l. mn. „wy" z sufigowanym zaimkiem wskazującym 3 (!) osoby *-n*, <oč^{c}> partykuła przecząca „nie", <git-êk^{c}> 2 os. pl. indicativi praesentis czasownika <git-e-m> „wiem, znam".

3. Konstrukcja dativus cum infinitivo jest swego rodzaju równoważnikiem zdania, w którym funkcję orzeczenia pełni bezokolicznik, a rzeczownik (lub zaimek) w datiwie – logicznego podmiotu (agensa), np. ոչ կամիմք թագաւորել դմա ի վերայ մեր <oč^{c} kam-i-m-k^{c} t^{c}agaworel dma i veray mer> (wtw wocz k:amimk^{h} t^{h}ak^{h}aworel *d[y]ma i wera mer*, wtz ... *gamimk*^{h} ... t^{h}[y]ma ...) „nie chcemy, by on królował nad nami" (dosłownie: *nie chcemy królować mu nad nami) (Łk 19,15, za Jensenem: 155). Konstrukcję, o której mowa, tworzy tu bezokolicznik <t^{h}agaworel> (denominativum od <t^{h}agawor> „król") „królować" oraz dativus <dma> zaimka wskazującego <da>, który oznacza trzecią osobę „on, ona, ono", związaną jednak znaczeniowo z drugą („ten przy tobie, przy was, spośród was").

4. Rekcja (składnia rządu) wielu czasowników jest oczywiście nieraz w *grabarze* inna niż w języku polskim, np. causativum ուսուցանեմ <ows-owc^{c}-an-e-m> (wt usucanem) „uczę" (od: ուսանիմ <ows-an-i-m> „uczę się") łączy się z biernikiem przedmiotu (!) i celownikiem osoby, np. ուսոյց զգիտութիւն ամենայն մարդոյ <ows-oyc^{c} z-gitowt^{c}iwn amenayn mard-oy> (wtw usujc yzgit:ut^{h}jun amenajn mart^{h}o, wtz ... yskidut^{h}jun ...) „uczył każdego człowieka mądrości" (Jensen: 146). Dosłownie mamy tu: *„uczył mądrość każdemu człowiekowi", co lepiej można by oddać zastępując „uczył" innym polskim czasownikiem, np. „wykładał", który ma dokładnie taką rekcję, jak staroormiański („wykładał mądrość każdemu człowiekowi").

5. Wzajemny stosunek części zdania do części mowy przedstawiał się w grabarze następująco:

Podmiot był wyrażany rzeczownikiem (lub inną substantywizowaną częścią mowy) względnie zaimkiem a także, rzadziej, bezokolicznikiem czasownika, np. բարւոք է մեզ ասպ լինել <barwok^{c} ê mez ast linel> (wtw barwok^{h} e mez ast li-

nel, wtz p^{h}arwok^{h} ...) „dobrze jest nam tu być" (Mk 9,4), gdzie <linel> to bezokolicznik odpowiadający copuli „jestem", <barwok^{c}> „dobry; dobrze", <ê> „jest", <mez> dat. zaimka <mek^{c}> „my", <ast> „tu".

Podstawowym przypadkiem podmiotu był nominativus. W równoważnikach zdań (z orzeczeniem wyrażonym imiesłowem przeszłym na *-eal* lub bezokolicznikiem w locatiwie z przyimkiem <i>) podmiot stał zwykle w genetiwie, p. wyżej, s. 104, 135-136 (Jensen: 134). Również w genetiwie mógł stać podmiot w perfectum (Jensen: 135) i plusquamperfectum, np. (զի) արկեալ էր նոցա ուրկանս ի ծով <(zi) ark-eal êr noc^{c}a owrkan-s i cov> (wtw zi ark:jal er noca urrk:anys i c:ow, wtz ... argjal ... urrganys i dzow) „(jak) zarzucali sieci w jezioro" (Mk 1,16, przykład mój, A. P.). Komentarz: <zi> spójnik hipotaktyczny, tu w znaczeniu czasowym „gdy, jak", <ark-eal> imiesłów przeszły czasownika <ark-an-e-m> „rzucam", <êr> 3 os. sg. imperfecti copulae, <noc^{c}a> gen. pl. zaimka <na> „on, ona, ono", <owrkan> „sieć", tu w acc. pl., <cov> „morze, jezioro", tu w acc. sg. z przyimkiem <i> wskazującym kierunek „do, w".

Zdarzały się w grabarze, choć rzadko, zdania bezpodmiotowe. Przykładem jest np. konstrukcja ze zwrotem պարտ է <part ê> „trzeba" (dosłownie: jest konieczne), w której logiczny podmiot stoi w datiwie, np. նախ Եղիայի պարտ է գալ <nax Ełiay-i part ê gal> (wtw nach Jeghiaji p:art.: e gal, wtz ...bard e k^{h}al) „wpierw Eliasz musi przyjść" (dosłownie: wpierw Eliaszowi trzeba przyjść), Mk 9,11. Konstrukcja ta (obok form osobowych czasownika պարտիմ <part-i-m> „muszę, powinienem") odpowiada polskiemu czasownikowi „musieć".

Orzeczenie werbalne (czasownikowe), informujące o tym, co podmiot robi (robił, zrobił, zrobi, będzie robił) lub co się z nim dzieje (działo, będzie działo), było wyrażane czasownikiem w formie osobowej, rzadziej – imiesłowem przeszłym na *-eal*, p. wyżej: str. 134. Natomiast orzeczenie nominalne (imienne), informujące o tym, czym lub kim jest podmiot, albo – jaki (on) jest, było wyrażane nominalną częścią mowy (rzeczownikiem, przymiotnikiem, rzadziej zaimkiem) i copulą (czasownikiem „jestem"). Przypadki opuszczania copuli były stosunkowo rzadkie (por. Jensen: 138-139). Przykład (mój, A. P.): աւրհնեալ որ գայդ յանուն Տեառն <awrhneal or gas-d y-anown Teaṙn> (wtw orhnjal wor gasyd hanun T:jarryn, wtz ... k^{h}asyt^{h} ... Djarryn) „błogosławiony, który przychodzisz w imię Pana" (Mk 11, 10). Komentarz: <awrhn-eal> imiesłów przeszły czasownika <arwhn-e-m> „błogosławię"; copuli *<es> „jesteś" brakuje; <or> zaimek względny „który"; <gas-d> 2 os. sg. praesentis czasownika <g-a-m> „przychodzę" z sufigowanym zaimkiem wskazującym 2 osoby <-d> odnoszącym się tu do całego zdania podrzędnego (por. wyżej, s. 173); <anown> „imię" w acc. sg. z przyimkiem <i> w wariancie <y> występującym przed samogłoską; <Teaṙn> gen. sg. od <Têr> „Pan" (*ti-ayr).

Orzecznik stał w nominatiwie, rzadko w innych przypadkach (gen.ins.dat. – por. Jensen: 140). Przykład (mój, A. P.): զի այսպիսեացդ է արքայութիւն Աս-

պոլծոյ <zi ayspiseac^{c}-d ê ark^{c}ayowt^{c}iwn Astowcoy> (wtw zi ajsp:isjacyd e ark^{h}ajut^{h}jun Ast:uc:o, wtz ... ajspisjacyt^{h} ... Astudzo) „bowiem takich jest królestwo Boże" (tzn.: do takich należy ...) (Mk 10,14). Komentarz: <zi> spójnik hipotaktyczny tu w znaczeniu „bowiem"; <ayspiseac^{c}-d> gen.dat. pl. zaimka <ays-pisi> „taki" z sufigowanym zaimkiem wskazującym 2 osoby <-d> (tu chodzi o dzieci „jak te przy was"); <ê> „jest"; <ark^{c}ayowt^{c}iwn> „królestwo" (derywat od <ark^{c}ay> „król"), <Astowc-oy> gen. od <Astowac> „Bóg".

Niekiedy przymiotnik, odnoszący się w strukturze głębokiej do rzeczownika (zaimka) jako orzecznik, w strukturze powierzchniowej jest związany z orzeczeniem (jako tzw. określenie predykatywne, inaczej: przydawka orzekająca), np. և նա խոժոռեալ ընդ բանն գնաց պրպում <ew na xožoṙ-eal ənd ban-n gnac^{c} trtowm> (wtw jew na chożorrjal ynd banyn g[y]nac t:yrt:um, wtz ... ynt^{h} p^{h}anyn k^{h}[y]nac dyrdum) „a on spochmurniawszy na te słowa odszedł smutny" (Mk 10,22). Objaśnienia: <ew> „i, a"; <na> zaimek 3 osoby w nom.; <xožoṙ-eal> imiesłów przeszły czasownika <xožoṙ-i-m> „staję się chmurny, zasępiony"; <ban> „słowo" tu w acc. sg. z przyimkiem <ənd> i „rodzajnikiem" określonym; <gnac^{c}> 3 os. sg. aoristi czasownika <gn-a-m> „idę, odchodzę"; <trtowm> przymiotnik „smutny".

Dopełnienie bliższe (tj. takie, które w konstrukcji biernej staje się podmiotem) było wyrażane rzeczownikiem lub zaimkiem w accusatiwie. Za dopełnienie bliższe w accusatiwie można również uważać czasownik w bezokoliczniku (który, jako nazwa czynności, odmieniał się przez przypadki, p. wyżej, str. 104), por. Jensen: 149-150. Sytuacja taka występowała np. po czasownikach typu: կամիմ <kam-i-m> „chcę", կարեմ <kar-e-m> „mogę", պարտիմ <part-i-m> „muszę", գիտեմ <git-e-m> „wiem" (tu w znaczeniu: „umiem"), խոկամ <xok-a-m> „myślę" (tu w znaczeniu: „zamierzam"), դադարեմ <dadar-e-m> „przestaję" (coś robić), երկնչիմ <erk-nč^{c}-i-m> „obawiam się" (coś zrobić), սկսանիմ <sks-an-i-m> „zaczynam" (coś robić) itp., por. Jensen: 150.

O użyciu przyimka <z-> przed dopełnieniem bliższym uważanym za znane, określone była mowa wyżej (D.7.1.).

Dopełnienie dalsze było wyrażane w grabarze rzeczownikiem lub zaimkiem w datiwie, instrumentalu, ablatiwie a także w accusatiwie poprzedzonym przyimkami <c^{c}->, <aṙ>, <i>, <ənd>, p. wyżej D 7.

Rekcja wielu czasowników st. orm. była inna niż w języku polskim, np. datiwu wymagały m.in. takie czasowniki jak: յաղթեմ <yałt^{c}-e-m> (wt hacht^{h}em) „zwyciężam" (po polsku – accusatiwu), բարկանամ <bark-an-a-m> (wtw bark:anam, wtz p^{h}arganam) „gniewam się" (po polsku rzeczownik/zaimek stoi tu w accusatiwie z przyimkiem „na") itd., por. Jensen: 151. Z ablatiwem łączył się np. czasownik երկնչիմ <erk-nč^{c}-i-m> „obawiam się" (po polsku – z genetiwem).

Jednym z typów dopełnienia dalszego był ablativus (poprzedzony przyimkiem <i>) wyrażający sprawcę czynności przy formie czasownikowej o znaczeniu biernym, np. բարձեալ ի չորից <barj-eal i č^{c}ori-ic^{c}> (wtw barcjal i czoric, wtz p^{h}arcjal ...) „niesiony przez czterech" (dosłownie: od czterech) (Mk 2,3).

Okoliczniki były wyrażane przede wszystkim przysłówkami, a ponadto wyrażeniami przyimkowymi, tj. rzeczownikiem (zaimkiem) lub bezokolicznikiem (w funkcji rzeczownika odsłownego, nazwy czynności) z przyimkiem lub prepozycją (niektóre prepozycje mogły stać po rzeczowniku/zaimku stając się tym samym postpozycjami), a czasem w przypadku zależnym bez przyimka/prepozycji, np. գիշերի <gišer-i> „nocą" (gen. sg. rzeczownika <gišer> „noc, wieczór"), p. Jensen: 179.

Tu należą także różne konstrukcje z bezokolicznikami, w tym wspomniana wyżej (str. 148) konstrukcja typu: <i> + bezokolicznik w locatiwie + podmiot w genetiwie.

Przydawką (tj. wyrazem podającym dodatkową informację o rzeczowniku, bez względu na jego funkcję w zdaniu) mógł być w grabarze: przymiotnik (p. wyżej: D 2.1.), zaimek (wskazujący i inne), liczebnik, a także rzeczownik – 1. w genetiwie (przydawka dopełniaczowa), np. եղծ աղանդոց <ełc aland-oc^{c}> (wtw jechc aghandoc, wtz jeghdz aghant^{h}oc) „obalenie herezyj" (tytuł dzieła filozoficzno-teologicznego Jeznika z Kochpu, V w.), gdzie <aland-oc^{c}> to gen. pl. rzeczownika <aland> „herezja", lub – 2. w tym samym przypadku co wyraz określany (tzw. apozycja), rzadziej także – 3. w innych przypadkach (z ewentualnym przyimkiem lub prepozycją).

Przydawka dopełniaczowa stała najczęściej na drugim miejscu, a apozycja mogła stać, podobnie jak przydawka przymiotna (wyrażona przymiotnikiem), zarówno przed jak i po wyrazie określanym, np. յաւուրս Հերովդի արքայի <y-awowr-s Herovd-i ark^{c}ay-i> (wtw hawurys Herowdi ark^{h}aji, wtz ... Heroft^{h}i ...) „w dniach (tj. za rządów) króla Heroda" (Mt 2,1), gdzie <y-awowr-s> to loc. pl. rzeczownika <awr> „dzień" (z przyimkiem <i> w wariancie <y-> przed samogłoską); <Herovd-i> gen. imienia własnego <Herovd>, <Herovdês>, przydawka dopełniaczowa poprzedzającego wyrazu; <ark^{c}ay-i> gen. rzeczownika <ark^{c}ay> „król", przydawka (tzw. apozycja) do <Herovd-i>. Ale w następnym niemal zdaniu (Mt 2,3) apozycja stoi przed wyrazem określanym: արքայ Հերովդէս <ark^{c}ay Herovdês> (za Jensenem: 159).

Przykłady przydawek wyrażonych rzeczownikiem z przyimkiem: ամենայն անաւթ ի փայտէ և ի պղնձոյ և յերկաթոյ <amenayn anawt^{c} i p^{c}ayt-ê ew i płnj-oy ew y-erkat^{c}-oy> (wtw amenajn anot^{h} i p^{h}ajt:e jew i p:yghyndzo jew herk:at^{h}o, wtz ... p^{h}ajde ... byghynco ... hergat^{h}o) „wszelki przedmiot z drewna, ze spiżu i z żelaza" (Apokalipsa św. Jana 18,12, za Jensenem: 174). Rzeczowniki: <p^{c}ayt> „drewno", <płinj> „miedź, spiż", <erkat^{c}> „żelazo" stoją tu w ablatiwie poprzedzonym przyimkiem <i> (przed samogłoską: <y->) i odnoszą się, jako

przydawki, do rzeczownika <anawtᶜ> „naczynie; narzędzie; przedmiot", poprzedzonego przydawką zaimkową <amenayn> „każdy, wszelki".

6. Przegląd głównych typów zdań złożonych

Oto krótki przegląd głównych typów zdań złożonych w języku st. orm. Por. wyżej rozdział **D 9**. poświęcony spójnikom.

6.1. Zdania współrzędnie złożone

6.1.1. Kopulatywne (łączne)

Przykład: Ի սկզբանէ էր Բանն և Բանն էր առ Աստուած և Աստուած էր Բանն <i skzban-ê êr Ban-n ew Ban-n êr aṙ Astowac ew Astowac êr Ban-n> (wtw i sk:yzbane er Banyn jew Banyn er arr Ast:wac: jew Ast:wac: er Banyn, wtz i skyspane er Pʰanyn jew Pʰanyn er arr Astwadz ...) „na początku było Słowo, a Słowo było u Boga i Bogiem było Słowo" (J 1,1). Zdanie składa się z trzech zdań pojedynczych połączonych spójnikiem <ew> „i". Komentarz: <i skzban-ê> abl. sg. rzeczownika <skizbn> „początek" z przyimkiem <i>, dosłownie: „od początku, z początku"; <êr> 3 os. sg. imperfecti copuli „jestem" tu w funkcji samodzielnego czasownika istnienia (verbum existentiae); Ban-n „Słowo" z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <aṙ Astowac> rzeczownik <Astowac> „Bóg" w acc. z przyimkiem <aṙ>.

6.1.2. Adwersatywne (przeciwstawne)

Przykłady: Մանուկն ոչ է մեռեալ, այլ ննջէ <manowkn očᶜ ê meṙ-eal, ayl nnj-ê> (wtw manuk:yn wocz e merrjal, ajl nyndże, wtz manugyn ... nyncze) „dziecko nie umarło (dosłownie: nie jest umarłe), ale śpi". Spójnikiem przeciwstawnym jest tu <ayl> „ale, lecz". Komentarz: <manowk> „dziecko" z „rodzajnikiem" określonym <-n>, <očᶜ> partykuła przecząca „nie", <ê> copula 3 os. sg. praesentis „jest"; <meṙ-eal> participium perfecti czasownika <meṙ-an-i-m> „umieram", które wraz z poprzedzającą copulą <ê> tworzy 3 osobę sg. perfecti; <nnj-ê> 3 os. sg. praesentis czasownika <nnj-e-m> „śpię".

Մի՛ երկնչիր, բայց միայն հաւատա՛ <mi erk-nčᶜ-ir, baycᶜ miayn hawat-a!> „nie bój się, lecz tylko uwierz" (Mk 5,36). Komentarz: <mi> partykuła przecząca „nie" używana w imperatiwie i coniunctiwie; <erk-nčᶜ-ir> 2 os. sg. imperativi praesentis czasownika <erk-nčᶜ-i-m> „boję się"; <baycᶜ> spójnik przeciwstawny „ale, lecz"; <miayn> „tylko"; <hawat-a> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <hawat-a-m> „wierzę".

6.1.3. Alternatywne (rozłączne)

Przykład p. wyżej, s. 101 zdanie zaczynające się od słów: ոչ ոք կարէ ... <očᶜ okᶜ karê ...>, w którym dwukrotnie użyty jest spójnik rozłączny կամ ... կամ <kam> ... <kam> „albo ... albo".

6.2. Zdania podrzędnie złożone

Zdania podrzędnie złożone mogły zastępować różne części zdania prostego (pojedynczego, z jednym orzeczeniem): podmiot (zdania podmiotowe), orzecznik (zdania orzecznikowe), dopełnienie (zdania dopełnieniowe), okolicznik (różnego typu zdania okolicznikowe), przydawkę (zdania przydawkowe). Mogły być połączone spójnikami lub zaimkami.

6.2.1. Zdania podmiotowe

a) połączenie zaimkowe (względne)

Przykład: որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ <or jez ls-ê, inj ls-ê> (wtw wor dzez lyse, indz lyse; wtz ... cez ... inc ...) „kto was słucha, mnie słucha" (Łk 10,16). Wskaźnikiem zespolenia jest tutaj zaimek względny <or> „który", odpowiadający w tym wypadku polskiemu zaimkowi „kto". Pozostałe wyrazy to: <jez> dat. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy", <ls-ê> 3 os. sg. czasu teraźniejszego czasownika <ls-e-m> „słucham", <inj> dat zaimka osobowego <es> „ja". Całe zdanie <or jez ls-ê>, w którym <or> pełni funkcję podmiotu, <jez> – dopełnienia (w ormiańskim dalszego, w polskim – bliższego), a <ls-ê> orzeczenia, pełni funkcję podmiotu zdania, którego orzeczeniem jest drugie <ls-ê>, będące ostatnim wyrazem, a dopełnieniem wyraz <inj>. Innymi słowy: podmiotem zdania o znaczeniu „mnie słucha" jest całe zdanie: „kto was słucha" (= ten, który was słucha).

Niekiedy w zdaniu podrzędnym (w tym wypadku podmiotowym, tj. pełniącym funkcję podmiotu w stosunku do zdania nadrzędnego) występuje tzw. korelat zaimkowy, tj. zaimek będący niejako reprezentantem zdania podrzędnego wewnątrz zdania nadrzędnego. Np. w poniższym przykładzie jest nim zaimek <sok^{c}a> „ci" (l. mn. od <sa>), kojarzący się znaczeniowo z zaimkiem względnym <or> „który" (tu w znaczeniu liczby mnogiej: „którzy") łączącym zdanie podrzędne (stojące w tym wypadku na drugim miejscu) z nadrzędnym. Oto zapowiedziany przykład: Մայր իմ և եղբայրք իմ սոքա են, որ զբանն Աստուծոյ լսեն և առնեն <mayr im ew ełbayr-k^{c} im sok^{c}a en, or z-ban-n Astowc-oy ls-e-n ew arn-e-n> (wtw majr im jew jechp:ajr-k^{h} im sok^{h}a-j-en, wor yzbanyn Ast:uc:o lysen jew arrnen; wtz ... jechp^{h}ajrk^{h} ... yspanyn Astudzo ...) „matką moją i braćmi moimi są ci, którzy słuchają słowa Bożego i wypełniają je" (Łk 8,21). Objaśnienia do pozostałych wyrazów: <mayr> „matka" (nom. sg. w funkcji orzecznika), <im> gen. zaimka osobowego <es> „ja" w funkcji dzierżawczej „mój" (przydawka wyrazu <mayr>), <ew> „i", <ełbayr-k^{c}> nom. pl. rzeczownika <ełbayr> „brat" w funkcji orzecznika, <en> 3 os. pl. praesentis copulae „jestem", <z-ban-n> „słowo" w acc. sg. (= nom.) z *notą accusativi* i „rodzajnikiem" określonym <-n>, <Astowc-oy> gen. rzeczownika <Astowac> „Bóg", <ls-e-n> 3 os. pl. czasu teraźniejszego czasownika <ls-e-m> „słucham", <arn-e-n> taka sama forma czasownika <arn-e-m> „robię, czynię, wykonuję". Zdanie podrzędne

podmiotowe (na drugim miejscu) zawiera dwa zdania współrzędnie złożone, których orzeczeniami są formy czasownikowe <ls-e-n> i <arn-e-n>.

Znaczenie uogólniające zaimka względnego (polskie „ktokolwiek") uzyskiwano przy pomocy dodatkowego zaimka <amenayn> „każdy", np. ամենայն որ խնդրէ, առնու <amenayn or xndr-ê, arn-ow> (wt amenajn wor chynt^{h}re, arrnu) „ktokolwiek (dosłownie: każdy który) prosi, (ten) otrzymuje" (Łk 11,10). Orzeczeniem zdania podrzędnego (podmiotowego) jest tutaj <xndr-ê>, 3 os. sg. praesentis czasownika <xndr-e-m> „proszę", a orzeczeniem zdania nadrzędnego (którego podmiotem jest całe zdanie <amenayn or xndr-ê>) – <arn-ow>, taka sama forma czasownika <arn-ow-m> „biorę, dostaję". Znaczenie uogólniające mogły także nadawać zaimki <ok^{c}> „ktoś" i <inč^{c}> „coś", p. Jensen: 198.

b) połączenie spójnikowe

Przykłady: թուի ինձ, թէ մարգարէ իցես դու <t^{c}ow-i inj, t^{c}ê margarê ic^{c}-e-s dow> (wtw t^{h}ywi indz, t^{h}e margare ices du, wtz .. inc .. mark^{h}are ... t^{h}u) „wydaje mi się, że jesteś prorokiem" (J 4,19, cytat za Jensenem: 199). W odróżnieniu od zaimków (patrz poprzednie przykłady zdań podmiotowych), które pełnią różne funkcje składniowe (zależnie od formy przypadkowej, p. odmiana <or> przez przypadki w D 5.5) w zdaniu podrzędnym (prócz tego, że łączą je ze zdaniem nadrzędnym), spójniki (tutaj <t^{c}ê> „że") są tylko wskaźnikiem zespolenia (elementem łączącym oba zdania) i nie pełnią w zdaniu podrzędnym żadnej funkcji składniowej (nie są częścią zdania). Objaśnienia pozostałych wyrazów powyższego zdania: <t^{c}ow-i> 3 os. sg. praesentis czasownika <t^{c}ow-i-m> „wydaję się", <inj> dat. zaimka <es> „ja", <margarê> „prorok", <dow> zaimek „ty". Dla zaznaczenia wątpliwości (t^{c}ow-i „wydaje się") copula stoi w coniunctiwie praesentis <ic^{c}-e-s> (2 os. sg.).

զի ներաւղ է արարիչն, այն ամենեցուն յայտնի է <zi ner-awł ê ararič^{c}-n, ayn amenec^{c}own yaytni ê> (wtw zi nerogh e arariczyn, ajn amenecun hajt:ni-j-e, wtz ... hajdni-j-e) „że wybaczającym jest Stwórca, to jest wszystkim wiadome" (z Jeznika, za Jensenem: 199). Komentarz: <zi> spójnik „że" wprowadzający zdanie podmiotowe, <ner-awł> imiesłów teraźniejszy czasownika <ner-e-m> „wybaczam", <ararič^{c}> „Stwórca", <-n> „rodzajnik" określony, <ayn> zaimek wskazujący 3 osoby „tamten" w funkcji korelatu łączącego prócz spójnika <zi> zdanie nadrzędne z podrzędnym (jego polskim odpowiednikiem jest „to"), <amenec^{c}own> dat. pl. zaimka <amenek^{c}in> „wszyscy", <yaytni> „znany, wiadomy", <ê> 3 os. sg. praesentis copulae „jest".

6.2.2. Zdania orzecznikowe

Przykład: դո՛ւ ես, որ գալոց՝ն ես <dow es, or gal-oc^{c}-n es?> (wtw du-j-es wor galocn es, wtz t^{h}u-j-es ... k^{h}alocn es> „czy ty jesteś (tym), który ma przyjść?" (Mt 11,3, za Jensenem: 200). Komentarz: <dow> „ty", <es> „jesteś" (2 os. sg.

praesentis copulae), <or> zaimek względny „który", <gal-oc^{c}> imiesłów przyszły I czasownika <g-a-m> „przychodzę" (znaczenie: „mający przyjść", łac. *venitu-rus*), <-n> sufigowany zaimek wskazujący 3 osoby odnoszący się do całego zdania podrzędnego, por. wyżej D 5.4.3 oraz F 1; <es> „jesteś" (2 os. sg. praesentis copulae). Ostatnie dwa wyrazy tworzą czas przyszły złożony. Wprowadzone przez zaimek względny <or> zdanie podrzędne pełni funkcję orzecznika w stosunku do zdania głównego (nadrzędnego) <dow es>, w którym podmiotem jest zaimek osobowy <dow> „ty", a łącznikiem – <es> „jesteś". (Orzecznik informuje, kim lub czym jest podmiot, ewentualnie – jaki jest podmiot.)

6.2.3. Zdania dopełnieniowe

a) Połączenie zaimkowe (względne)

Przykład: գիտէ հայրն ձեր, զինչ պիտոյ է ձեզ <git-ê hayr-n jer, z-inč^{c} pitoy ê jez> (wtw git:e hajryn dzer, zincz p:it:o-j-e dzez, wtz k^{h}ide ... cer ... bido-j-e cez) „wie ojciec wasz, co wam jest potrzebne" (Mt 6,8). Komentarz: <git-ê> 3 os. sg. praesentis czasownika <git-e-m> „wiem"; <hayr-n> „ojciec" (nom. sg.) z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <jer> gen. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy" w znaczeniu dzierżawczym „wasz"; <z-inč^{c}> zaimek względny <inč^{c}> „co" w nominatiwie (!) l. poj. mimo *noty accusativi* <z->, por. Schmitt: 124; <pitoy> przymiotnik o znaczeniu „potrzebny" będący pierwotnie genetiwem sg. rzeczownika <pêt> „potrzeba"; <ê> „jest", <jez> dat. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy". Zdanie <z-inč^{c} pitoy ê jez> „co wam jest potrzebne" (w którym zaimek względny <z-inč^{c}> pełni funkcję podmiotu, <pitoy> – orzecznika, <ê> – łącznika, a <jez> – dopełnienia dalszego) pełni funkcję dopełnienia (bliższego) w stosunku do orzeczenia zdania nadrzędnego <git-ê> „wie". Rzeczownik <hayr> jest podmiotem zdania nadrzędnego.

b) Połączenie spójnikowe

Przykłady: գիտեմք, զի ճշմարիտ ես <git-em-k^{c}, zi čšmarit es> (wtw git:emk^{h}, zi cz:yszmarit: es, wtz k^{h}idemk^{h} zi dżyszmarid es) „wiemy, że jesteś prawdomówny" (Mk 12,14, za Jensenem: 202). Komentarz: <git-em-k^{c}> 1 os. pl. czasu teraźniejszego czasownika <git-e-m> „wiem", <zi> spójnik „że", <čšmarit> „prawdziwy; prawdomówny", <es> „jesteś". Zdanie <čšmarit es>, w którym podmiotem domyślnym jest zaimek osobowy <dow> „ty" (wskazanym przez formę 2 os. sg. copulae <es>), pełni funkcję dopełnienia (bliższego) orzeczenia zdania nadrzędnego <gitemk^{c}> „wiemy", którego podmiotem (również domyślnym) jest zaimek <mek^{c}> „my" wskazany przez końcówkę czasownika <git-e-m-k^{c}>. Zdanie podrzędne odpowiada na pytanie o dopełnienie: „co wiemy?" – (to) „że jesteś prawdomówny".

Մի՛ համարիք, եթէ եկի լուծանել զաւրէնս <mi hamar-i-k^{c}, et^{c}ê ek-i lowcanel z-awrên-s> (wtw mi hamarik^{h}, jet^{h}e jek:i luc:anel zorenys, wtz ... jegi ludzanel ...) „nie sądźcie, że przyszedłem znieść prawo" (Mt 5,17). Komentarz: <mi ha-

mar-ik^{c}> 2 os. pl. praesentis imperativi (z partykułą przeczącą <mi> „nie") czasownika <hamar-i-m> „liczę, uważam, sądzę", <ek-i> supletywna forma 1 os. l. poj. aorystu nieregularnego czasownika <g-a-m> „przychodzę", <lowcanel> bezokolicznik czasownika <lowc-an-e-m> „znoszę, rozwiązuję", <z-awrên-s> acc. rzeczownika <awrên-k^{c}> „prawo" (plurale tantum) z *notą accusativi* <z->.

Uwaga! Spójnik <t^{c}ê, et^{c}ê> mógł występować także w tzw. pytaniach zależnych, które są jeszcze jednym typem zdań dopełnieniowych, np. եհաղց, թէ յորմէ նահանգէ իցէ <e-harc^{c}, t^{c}ê y-or-m-ê nahang-ê ic^{c}-ê> (wtw jeharc t^{h}e horme nahange ice, wtz ... nahank^{h}e ...) „zapytał, z której jest prowincji" (Dzieje Apostolskie 23,34, za Jensenem: 204). W polskim odpowiedniku brak tu jakiegokolwiek spójnika. Pozostałe wyrazy wymagające objaśnienia: <e-harc^{c}> 3 os. sg. aoristi czasownika <harc^{c}-an-e-m> „pytam" (<e-> to augment), <y-or-m-ê> abl. sg. zaimka pytajnego <or> „który?" z przyimkiem <i> „z, od" w wariancie <y-> przed samogłoską, <nahang-ê> abl. sg. rzeczownika <nahang> „prowincja", <ic^{c}-ê> 3 os. sg. coniunctivi praesentis copulae (czasownika „jestem"). Coniunctivus wyraża tu niepewność (chodzi o pytanie).

Spójnik <t^{c}ê, et^{c}ê> występował także przed tzw. mową wprost (cytaty), odpowiadając w pewnym sensie polskiemu dwukropkowi (na piśmie, w mowie – pauzie). W polskich odpowiednikach żadnego spójnika w takich wypadkach nie ma. Przykład: հարցանէր զնա թէ զինչ անուն է քո <harc^{c}-an-êr c^{c}-na t^{c}ê z-inč^{c} *anown ê k^{c}o> (wt harcaner c[y]na t^{h}e zincz anun e k^{h}o)* „(za)pytał go: jak ci na imię?" (dokładniej: co jest twoim imieniem?) (Mk 5,9, za Jensenem: 195). Komentarz: <harc^{c}-an-êr> 3 os. sg. imperfecti (po polsku mielibyśmy tu raczej czasownik dokonany) czasownika <harc^{c}-an-e-m> „pytam", <c^{c}-na> zaimek wskazujący 3 osoby l. poj. <na> w funkcji osobowego poprzedzony przyimkiem <c^{c}-> odpowiadającym polskiemu „do" (polski czasownik „pytać" ma inną składnię), <z-inč^{c}> nom. (!) sg. zaimka pytajnego <inč^{c}> „co" z przyimkiem <z-> pod wpływem częstszego występowania tego zaimka w accusatiwie (por. Schmitt: 124), <anown> „imię", <ê> „jest", <k^{c}o> gen. zaimka osobowego <dow> „ty" w znaczeniu dzierżawczym „twój". W zdaniu podrzędnym podmiotem jest rzeczownik <anown> „imię" w nominatiwie, a zaimek <z-inč^{c}> – orzecznikiem (również w nominatiwie).

6.2.4. Zdania okolicznikowe

a) Zdania okolicznikowe czasu mają połączenie spójnikowe.

Przykłady: մինչդեռ նաւէին, ի քուն եմուտ <minč^{c}deŕ nawêin, i k^{c}own e-mowt> (wtw minczderr nawein i k^{h}un jemut:, wtz minczt^{h}err ... jemud) „gdy płynęli, zasnął" (Łk 8,23). Komentarz: <minč^{c}-deŕ> spójnik „gdy", <nawêin> 3 os. imperfecti czasownika <naw-e-m> „płynę, żegluję" (od rzeczownika <naw> „statek"), <k^{c}own> „sen" w acc. sg. z przyimkiem <i> „w", <e-mowt> 3 os. sg.

aoristi czasownika <mt-an-e-m> „wchodzę, wstępuję" (<e-> augment). Mamy tu zwrot frazeologiczny: „wszedł w sen" w znaczeniu: „zasnął".

Իբրև տեսին զաստղն, խնդացին <ibrew tesin z-astł-n, xndac^{c}in> (wtw ip^{h}rew t:esin zastchyn chyndacin, wtz ... desin ... chynt^{h}acin) „gdy ujrzeli gwiazdę, ucieszyli się" (Mt 2,10). Objaśnienia: <ibrew> spójnik „gdy"; <tes-in> 3 os. pl. aoristi czasownika <tes-an-e-m> „widzę", <z-astł-n> rzeczownik <astł> „gwiazda" z *notą accusativi* <z-> i „rodzajnikiem" określonym <-n>; <xnd-ac^{c}-in> 3 os. pl. aoristi czasownika <xnd-a-m> „cieszę się".

Երանի է ձեզ, յորժամ նախատիցեն զձեզ <erani ê jez, yoržam naxatic^{c}en z-jez> (wtw jerani-j-e dzez horżam nachat:icen yzdzez, wtz ... cez ... nachadicen yscez) „błogosławieni jesteście (dosłownie: błogosławione jest wam), gdy wam urągają" (Mt 5,11). Komentarz: <erani> „błogosławiony"; <ê> „jest"; <jez> dat. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy"; <y-or-žam> spójnik „gdy" (dosłownie: w której godzinie); <naxat-ic^{c}-en> 3 os. pl. coniunctivi praesentis czasownika <naxat-e-m> „urągam, robię wyrzuty" (w grabarze czasownik przechodni); <z-jez> acc. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy".

b) Zdania okolicznikowe miejsca (dość rzadkie) mają połączenie zaimkowe (względne), np. ուր գանձք ձեր են, անդ և սիրտք ձեր եղիցին <owr ganj-k^{c} jer en, and ew sirt-k^{c} jer eł-ic^{c}-in> (wtw ur ganck^{h} dzer en, and jew sirt:k^{h} dzer jeghicin, wtz ... k^{h}anck^{h} cer ... ant^{h} sirtk^{h} cer ...) „(tam) gdzie są wasze skarby, tam też będą wasze serca" (Mt 6,21). Komentarz: <owr> zaimek względny „gdzie"; ganj (wtw gandz, wtz k^{h}anc) „skarb", tu nom. pl.; <jer> gen. zaimka osobowego <dowk^{h}> „wy" w znaczeniu dzierżawczym („wasz"); <en> 3 os. pl. czasownika <em> „jestem"; <and> zaimek „tam"; <ew> „i, również"; <sirt> „serce", tu nom. pl.; <eł-ic^{c}-in> 3 os. pl. coniunctiwu aoristi nieregularnego czasownika <lin-i-m> „staję się" uzupełniającego brakujące formy defektywnego czasownika „jestem".

c) Zdania okolicznikowe przyczyny były wprowadzane spójnikami, np. ցնծացէ՛ք և ուրախ լերո՛ւք, զի վարձք ձեր բազում են յերկինս <c^{c}ncac^{c}êk^{c} ew owrax lerowk^{c}, zi varj-k^{c} jer bazowm en y-erkin-s> (wtw cync:acek^{h} jew urach leruk^{h} , zi warck^{h} dzer bazum en herk:inys, wtz cyndzacek^{h} ... cer p^{h}azum en herginys) „cieszcie się i radujcie, albowiem wasze nagrody są liczne w niebiosach" (Mt 5,12). Komentarz: <c^{c}ncac^{c}-êk^{c}> 2 os. pl. imperatiwu aoristi czasownika <c^{c}nc-a-m> „cieszę się"; <ew> „i"; <owrax> „radosny"; <lerowk^{c}> 2 os. pl. imperatiwu aoristi nieregularnego czasownika <lin-i-m> „staję się"; <zi> spójnik hipotaktyczny, tu w znaczeniu „albowiem, ponieważ"; <varj> (wt warc) „zapłata, nagroda"; <jer> gen. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy" w znaczeniu dzierżawczym („wasz"); <bazowm> „liczny" (przymiotnik odpowiadający także polskim przysłówkom „wiele, dużo"); <en> 3 os. pl. copuli <em> „jestem"; <y-erkin-s> loc. pl. rzeczownika <erkin-k^{c}> „niebiosa".

d) Zdania okolicznikowe celu były wprowadzane spójnikami, np. առաքե՛ա զմեզ ի խոզսն, զի մտցուք ի նոսա <aṙak^{c}-ea z-mez i xoz-s-n, zi mt-c^{c}owk^{c} i nosa> (wt arrak^{h}ja [y]zmez i chozysyn zi mytcuk^{h} i nosa) „poślij nas w świnie, żebyśmy w nie weszli" (Mk 5,12). Objaśnienia: <aṙak^{c}-ea> 2 os. sg. imperatiwu aoristi czasownika <aṙak^{c}-e-m> „posyłam"; <z-mez> acc. zaimka osobowego <mek^{c}> „my"; <xoz-s-n> acc. pl. rzeczownika <xoz> „świnia" z przyimkiem <i> wyrażającym kierunek „do, w"; <zi> spójnik hipotaktyczny, tu w znaczeniu „żeby, aby"; <mt-c^{c}owk^{c}> 1 os. pl. coniunctiwu aoristi czasownika <mt-an-e-m> „wchodzę"; <nosa> acc. pl. zaimka <na> „on, ona, ono" z przyimkiem <i> wyrażającym kierunek „do, w".

e) Zdania okolicznikowe skutku, np. ...չարաչարք յոյժ, որպէս զի չէր հնար անցանել ումեք ընդ այն ճանապարհ <...č^{c}arač^{c}ar-k^{c} yoyž, orpês zi č^{c}-êr hnar anc^{c}anel owmek^{c} ənd ayn čanaparh> (wtw czaraczark^{h} hujż, worp:es zi czer hynar ancanel umek^{h} ynd ajn cz:anap:ar, wtz ... worbes ... ynt^{h} ajn dżanabar) „... bardzo dzicy, tak że nikt nie mógł przejść tą drogą" (Mt 8,28, za Jensenem: 216), dosłownie: „tak że nie było dla nikogo sposobu przejść ..." Wyrażony zdaniem podrzędnym skutek odnosi się tu do treści całego zdania nadrzędnego, które w „Biblii Tysiąclecia" zostało przełożone następująco: „Gdy przybył na drugi brzeg do kraju Gadareńczyków, wybiegli Mu naprzeciw dwaj opętani, którzy wyszli z grobów, bardzo dzicy ..." (Mt 8,28). Komentarz: <č^{c}ar-a-č^{c}ar> „dziki, zły", tu nom. pl.; <yoyž> przysłówek „bardzo, mocno"; <or-pês> zaimek względny „(tak) jak"; <zi> spójnik hipotaktyczny, tu w znaczeniu „że"; <č^{c}-êr> zaprzeczona, przy pomocy skróconej partykuły č^{c}- (<oč^{c}) „nie", forma 3 osoby sg. imperfecti czasownika „jestem"; <hnar> „sposób; pomysł"; <anc^{c}anel> bezokolicznik czasownika <anc^{c}-an-e-m> „przechodzę"; <owmek^{c}> dat. zaimka nieokreślonego <ok^{c}> „ktoś"; <ənd> przyimek „przez"; <ayn> zaimek wskazujący „tamten" w acc. = nom.; <čanaparh> „droga" w acc. sg. po przyimku <ənd>. Zdanie skutkowe jest tu wprowadzone spójnikiem złożonym <or-pês zi> „tak że", którego pierwszy element pochodzi od zaimka pytajno-względnego <or-pês> „jak". Spójnik ten może także wprowadzać zdania celowe (znaczy wówczas „ażeby").

f) Zdania okolicznikowe sposobu, np. և զարթուցեալ Յովսէփ ի քնոյ անտի, արար որպէս հրամայեաց նմա հրեշտակն Տեառն <ew zart^{c}owc^{c}eal Yovsêp^{c} i k^{c}noy anti, arar or-pês hramayeac^{c} nma hreštak-n Tearn> (wtw jew zart^{h}ucjal Hofsep^{h} i k^{h}[y]no ant:i, arar worp:es h[y]ramajjac nyma h[y]reszt:ak:yn T:jarryn, wtz ... andi ... worbes ... h[y]resztagyn Djarryn) „zbudziwszy się z owego snu, Józef uczynił (tak), jak mu polecił anioł Pański" (Mt 1,24). Komentarz: <ew> „i"; <zart^{c}-owc^{c}-eal> participium perfecti (por. s. 134) czasownika <zart^{c}-n-ow-m> „budzę się" w funkcji orzeczenia równoważnika zdania („zbudziwszy się"); <k^{c}n-oy> abl. sg. rzeczownika <k^{c}own> „sen" z przyimkiem <i> „z, od" i post-

ponowanym zaimkiem przysłownym 3 osoby <anti> „stamtąd" zastępującym zaimek wskazujący <ayn> „tamten" (p. wyżej: D 5.8.); <arar> 3 os. sg. aorystu nieregularnego czasownika <aṙ-n-e-m> „robię, czynię"; <or-pês> zaimek względny „(tak) jak"; <hramay-eac^{c}> 3 os. sg. aorystu czasownika <hramay-e-m> „polecam, rozkazuję"; <nma> dat. sg. zaimka <na> „on, ona, ono"; <hreštak> „anioł", nom. sg. z „rodzajnikiem" określonym <-n>; <Teaṙn> gen. sg. rzeczownika <Têr> „Pan" (<*ti-ayr). W przykładzie tym zdanie podrzędne zostało wprowadzone zaimkiem względnym <or-pês>.

g) Zdania okolicznikowe porównawcze były wprowadzane zaimkami względnymi. Oto przykład: որպէս փափագի եղջերու յաղբերս ջուրց, այնպէս փափագի անձն իմ առ քեզ <or-pês p^{c}ap^{c}agi eɫjerow y-ałber-s jowr-c^{c}, ayn-pês p^{c}ap^{c}agi anjn im aṙ k^{c}ez> (wtw worp:es p^{h}ap^{h}agi jechczeru hachp:erys dżurc, ajnp:es p^{h}ap^{h}agi andzyn im arr k^{h}ez, wtz worbes p^{h}ap^{h}ak^{h}i ...hachp^{h}erys czurc, ajnbes ... ancyn ...) „jak łania pragnie wody ze strumieni, tak dusza (dosłownie: osoba) moja pragnie ciebie, (Boże)" (Psalm 41, 2, za Jensenem: 220, przekład polski za „Biblią Tysiąclecia"). Objaśnienia: <or-pês> zaimek względny „(tak) jak"; <p^{c}ap^{c}ag-i> 3 os. sg. praesentis czasownika <p^{c}ap^{c}ag-i-m> „pragnę"; <eɫjerow> „jeleń, łania"; <y-ałber-s> loc. pl. rzeczownika <ałbewr/ałbiwr> „źródło" z przyimkiem <i> „w" w wariancie <y->; <jowr-c^{c}> gen. pl. rzeczownika <jowr> „woda"; <ayn-pês> zaimek związany z 3 osobą: „tak"; <anjn> „osoba"; <im> gen. zaimka osobowego <es> „ja" w znaczeniu dzierżawczym („mój"); <aṙ> przyimek odpowiadający (przed accusatiwem) polskiemu „do, za" (por.: tęskni do, za ...); <k^{c}ez> acc. zaimka osobowego <dow> „ty".

h) Zdania okolicznikowe stopnia również były wprowadzane zaimkami względnymi. Oto przykład z przysłówkiem w stopniu wyższym (wyrażonym tylko w zdaniu nadrzędnym): որչափ նա պատուիրէր նոցա, նոքա աւս առաւել քարոզէին <... or-č^{c}ap^{c} na patowirêr noc^{c}a, nok^{c}a ews aṙawel k^{c}arozêin> (wtw worczap^{h} na p:at:wirer noca, nok^{h}a jewys arrawel k^{h}arozein, wtz ... badwirer ...) „im bardziej im przykazywał, tym bardziej rozgłaszali" (Mk 7,36). Komentarz: <or-č^{c}ap^{c}> zaimek względny „na ile; im bardziej"; <na> zaimek „on, ona, ono"; <patowir-êr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <patowir-e-m> „zarządzam, polecam"; <noc^{c}a> dat. pl. zaimka <na> „on, ona, ono"; <nok^{c}a> nom. pl. zaimka <na>; <ews aṙawel> przysłówek o znaczeniu stopnia wyższego „tym bardziej" (bez formy stopnia równego); <k^{c}aroz-êin> 3 os. pl. imperfecti czasownika <k^{c}arozem> „głoszę, rozgłaszam".

i) Zdania okolicznikowe przyzwalające były wprowadzane spójnikami <t^{c}ê-pêt (ew)>, <t^{c}êew> „chociaż", np. թէպէտ և որդի է, ուսաւ զինազանդութիւն <t^{c}êpêt ew ordi ê, owsaw z-hnazandowt^{c}iwn> (wtw t^{h}ep:et: jew wort^{h}i -j-e, usaw

yshynazandut^{h}jun, wtz t^{h}ebed jew ... yshynazant^{h}ut^{h}jun) „chociaż jest synem, nauczył się posłuszeństwa" (List do Hebrajczyków 5,8, za Jensenem: 219). Objaśnienia: <t^{c}êpêt ew> spójnik „chociaż"; <ordi> „syn"; <ê> „jest"; <ows-aw> 3 os. sg. aorystu czasownika <ows-an-i-m> „uczę się"; <hnazandowt^{c}iwn> „posłuszeństwo, podległość", acc. sg. z *notą accusativi* <z->.

j) Zdania okolicznikowe warunku (warunkowe) mają połączenie spójnikowe. W zdaniach wyrażających warunek rzeczywisty orzeczenie stało w indicatiwie lub coniunctiwie aorystu, np.: եթէ կամիս, կարող ես զիս սրբել <et^{c}ê kam-i-s, karoł es z-is srbel> (wtw jet^{h}e k:amis, k:arogh es zis syrp^{h}el, wtz ... gamis, garogh ...) „jeśli chcesz, możesz mnie oczyścić" (Mk 1,40). Objaśnienia: <et^{c}ê> spójnik „jeśli, gdyby"; <kam-i-s> 2 os. sg. indicativi praesentis czasownika <kam-i-m> „chcę, pragnę"; <kar-oł> participium praesentis czasownika <kar-e-m> „mogę" („mogący"); <es> 2 os. sg. copulae „jestem"; <z-is> acc. zaimka osobowego <es> „ja" z *notą accusativi* <z->; <srbel> bezokolicznik czasownika <srb-e-m> „czyszczę" (derywat od przymiotnika <sowrb> „czysty; święty").

եթէ արձակեմ զդոսա նաւթիս ի տուն իւրեանց, նքթիցին ի ճանապարհի <et^{c}ê arjak-e-m z-dosa nawt^{c}i-s i town-s iwreanc^{c}, nk^{c}t^{c}-ic^{c}-n i čanaparh-i> (wtw jet^{h}e arcak:em yzdosa not^{h}is i t:unys jurjanc, nyk^{h}t^{h}icin i cz:anap:ari, wtz ... arcagem ystosa ... dunys ... dżanabari) „jeśli ich puszczę zgłodniałych do domu, zasłabną w drodze" (Mk 8,3, przekład za „Biblią Tysiąclecia"). Komentarz: <e-t^{c}ê> „jeśli"; <arjak-e-m> „puszczam, uwalniam"; <dosa> acc. pl. zaimka <da> „ten, ta, to" (przy tobie, przy was) z *notą accusativi*; <nawt^{c}i> „głodny", tu acc. pl. (określenie predykatywne); <town-s> acc. pl. rzeczownika <town> „dom" z przyimkiem <i> wyrażającym kierunek „do"; <iwreanc^{c}> gen. pl. zaimka zwrotnego nie posiadającego mianownika liczby pojedynczej, tu w znaczeniu dzierżawczym „swoich" (chodzi o „domy"); <nk^{c}t^{c}-ic^{c}-in> 3 os. pl. coniunctiwu praesentis czasownika <nk^{c}t^{c}-i-m> „słabnę", <čanaparh> „droga", tu w loc. sg. z przyimkiem <i> „w".

եթէ գայթակղեցուցէ զքեզ ձեռն քո, հա՛տ, ընկե՛ա ի քէն <et^{c}ê gayt^{c}akłec^{c}-ows-c^{c}-ê z-k^{c}ez jeṙn k^{c}o, hat, ənk-ea i k^{c}ên> (wtw jet^{h}e gajt^{h}ak:yghecusce ysk^{h}ez dzerryn k^{h}o, hat:, ynk:ja i k^{h}en; wtz ... k^{h}ajt^{h}agyghecusce ... cerryn ... had, yngja ...) „jeśli będzie cię gorszyć twoja prawica, odetnij (ją) i odrzuć od siebie" (dosłownie: od ciebie) (Mk 9,43). Komentarz: <et^{c}ê> „jeśli", <gayt^{c}akłec^{c}-ows-c^{c}-ê> 3 os. sg. coniunctiwu aoristi czasownika <gayt^{c}akłec^{c}-owc^{c}-an-e-m> „gorszę, jestem okazją do grzechu" (forma kauzatywna); <z-k^{c}ez> acc. zaimka osobowego <dow> „ty"; <jeṙn> „ręka"; <k^{c}o> gen. zaimka osobowego <dow> „ty" w znaczeniu dzierżawczym („twój"); <hat> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <hat-an-e-m> „tnę, odcinam"; <ənk-ea> 2 os. sg. imperativi aoristi czasownika <ənken-ow-m> „rzucam" (temat aorystu: ənkeac^{c}); <k^{c}ên> abl. zaimka osobowego <dow> „ty" z przyimkiem <i>, tu w znaczeniu „od".

Dla wyrażenia warunku nierzeczywistego (po polsku zapowiadanego spójnikiem „gdyby") w teraźniejszości lub w przyszłości używano imperfectum (także w zdaniu nadrzędnym !), np. եթէ Աստուած էր հայր ձեր, սիրէիք արդեաւք զիս <et^{c}ê Astowac êr hayr jer, sirêik^{c} ardeawk^{c} z-is> (wtw jet^{h}e Ast:wac: er hajr dzer, sireik^{h} art^{h}jok^{h} zis, wtz ... Astwadz ... cer ...) „gdyby Bóg był waszym ojcem, zapewne (i) mnie miłowalibyście" (J 8,42, za Jensenem: 224). Komentarz: <et^{c}ê> spójnik warunkowy przed imperfectum odpowiadający polskiemu „gdyby"; <Astowac> „Bóg"; <êr> 3 os. sg. imperfecti copulae <em> „jestem"; <hayr> „ojciec" w nom. sg. jako orzecznik; <jer> gen. zaimka osobowego <dowk^{c}> „wy" w znaczeniu dzierżawczym („wasz"); <sir-êik^{c}> 2 os. pl. indicatiwu imperfecti czasownika <sir-e-m> „kocham, miłuję"; <ardeawk^{c}> „zaprawdę, zapewne"; <z-is> acc. zaimka osobowego <es> „ja" (<z-> *nota accusativi*).

Dla wyrażenia warunku nierzeczywistego w przeszłości *grabar* posługiwał się czasem zaprzeszłym (plusquamperfectum = participium perfecti + imperfectum copulae), np. եթէ ասպ լեալ էիր, եղբայր իմ չէր մեռեալ <et^{c}ê ast l-eal êir, ełbayr im č^{c}-êr meṙ-eal> (wtw jet^{h}e ast ljal eir, jechp:ajr im czer merrjal, wtz ...jechp^{h}ajr ...) „gdybyś tu był, brat mój nie umarłby" (J 11,21, za Jensenem: 224). Komentarz: <et^{c}ê> spójnik warunkowy przed plusquamperfectum odpowiadający polskiemu „gdyby"; <ast> „tutaj"; <l-eal> participium perfecti nieregularnego czasownika <lin-i-m> „staję się, jestem", wraz z formą copulae <êir> (2 osoba imperfecti) tworzy plusquamperfectum czasownika „być"; <ełbayr> „brat"; <im> gen. zaimka osobowego <es> „ja" w znaczeniu dzierżawczym („mój"); <č^{c}-êr meṙ-eal> 3 os. sg. plusquamperfecti czasownika <meṙ-an-i-m> „umieram" (forma przecząca) w znaczeniu warunkowym: „nie umarłby".

6.2.5. Zdania przydawkowe

k) Zdania przydawkowe. Elementem łączącym zdanie przydawkowe z rzeczownikiem (lub innym wyrazem o znaczeniu rzeczownikowym) zdania nadrzędnego, do którego się owo zdanie przydawkowe odnosiło, był zaimek względny <or>, identyczny z pytajnym <or> „który?", np. և եկեալ բնակեցաւ ի քաղաքին, որ կոչէր Նազարէթ <ew ek-eal bnak-ec^{c}-aw i k^{c}ałak^{c}-i-n, or kоč^{c}-êr Nazarêt^{c}> (wtw jew jek:jal bynak:ecaw i k^{h}aghak^{h}in, wor k:oczer Nazaret^{h} , wtz ... jegjal p^{h}ynagecaw ... goczer ...) „i przybywszy zamieszkał w mieście, które się nazywało Nazaret" (Mt 2, 23). Objaśnienia: <ew> spójnik „i"; <ek-eal> participium perfecti nieregularnego czasownika <g-a-m> „przychodzę, przybywam" w funkcji orzeczenia równoważnika zdania czasowego („przyszedłszy, przybywszy"); <bnak-ec^{c}-aw> 3 os. sg. aoristi czasownika <bnak-i-m> „zamieszkuję"; <k^{c}ałak^{c}-i-n> loc. sg. rzeczownika <k^{c}ałak^{c}> „miasto" z przyimkiem <i> „w" oraz „rodzajnikiem" określonym <-n>; <or> zaimek względny „który"; <kоč^{c}-êr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <kоč^{c}-i-m> „jestem wołany, nazywany", biernego odpowiednika czasownika <kоč^{c}-e-m> „wołam, nazywam".

Zaimek względny <or>, który wprowadza w powyższym zdaniu złożonym zdanie przydawkowe odnoszące się do rzeczownika <k^{c}ałak^{c}> „miasto", pełni w nim funkcję podmiotu. Dlatego stoi w nominatiwie. Zdarza się jednak, że zaimek <or> pełni w zdaniu podrzędnym funkcję inną niż funkcja podmiotu. Stoi wówczas w przypadku zależnym, np. լուաւ կին մի զնմանէ, որոյ դուստր իւր նեղեալ էր յայսոյ պղծոյ <low-aw kin mi z-nmanê, or-oy dowstr iwr neł-eal êr y-ays-oy płc-oy> (wtw l[y]waw k:in mi yznymane, woro dust:yr jur neghjal er hajso p:ychc:o, wtz ... gin ... t^{h}ustyr ... byghdzo) „usłyszała o nim pewna kobieta, której córka (jej) była opętana przez ducha nieczystego" (Mk 7,25). „Przynależność" córki do owej kobiety jest tu dodatkowo podkreślona przy pomocy zaimka zwrotnego w genetiwie <iwr>.

Zdarza się, że zaimek względny w funkcji nom. i acc.loc. pl. stał w formie nom. sg. (był wówczas nieodmienny), np. մի՛ երկնչիք յայնցանէ, որ սպանանեն զմարմին <mi erk-nč^{c}-ik^{c} y-aync^{c}anê, or span-an-e-n z-marmin!> (wtw mi jerk:ynczik^{h} hajncane, wor yspananen yzmarmin, wtz mi jergynczik^{h} ...) „nie lękajcie się tych, którzy (dosłownie: który) zabijają ciało" (Mt 10,28, za Jensenem: 209). Komentarz: <mi> partykuła przecząca „nie" używana przed imperatiwem i coniunctiwem; <erk-nč^{c}-ik^{c}> 2 os. pl. imperativi praesentis czasownika <erk-nč^{c}-i-m> „lękam się" wymagającego dopełnienia (dalszego) w ablatiwie; <y-aync^{c}an-ê> abl. pl. zaimka wskazującego 3 osoby <ayn> „tamten, ów" z przyimkiem <i> w wariancie <y->; <or> zaimek względny „który" w nom. sg. zamiast nom. pl. (*or-k^{c}); <span-an-e-n> 3 os. pl. czasu teraźniejszego czasownika <span-an-e-m> „zabijam"; <z-marmin> „ciało" w acc. sg. z *notą accusativi*.

W zdaniach przydawkowych zdarza się dość często w grabarze nietypowe dla innych języków użycie sufigowanego „rodzajnika" określonego (w różnych formach osobowych: *-s*, *-d*, *-n*, por. wyżej: D 5.4.3, F 2), odnoszącego się do całego (!) zdania podrzędnego. „Rodzajnik" ten (pochodzący z zaimka wskazującego) stał po pierwszym akcentowanym wyrazie zdania podrzędnego (Jensen: 209), nawet jeśli to był czasownik (zaimek względny był nieakcentowany). Oto jeszcze jeden przykład, będący jednocześnie ilustracją użycia zaimka względnego <or> w accusa-tiwie: Ղազար, զոր յարոյցն ի մեռելոց <Łazar, z-or yaroyc^{c}-n i meŕel-oc^{c}...> (wt Ghazar, zor harujcyn i merreloc) „Łazarz, którego wskrzesił z martwych..." (J 12,1, za Jensenem: 209). Komentarz: <z-or> zaimek względny „który" w acc. sg. (z *notą accusativi* z-); <yaroyc^{c}> 3 os. sg. aorystu czasownika kauzatywnego <yarowc^{c}-an-e-m> „ożywiam, podnoszę" (pochodzącego od czasownika <yaŕ-n-e-m> „wstaję, podnoszę się") z „rodzajnikiem" określonym, o którym była właśnie mowa; <meŕel-oc^{c}> abl. pl. participium perfecti (meŕ-eal) czasownika <meŕ-an-i-m> „umieram" z przyimkiem <i> znaczącym w tym wypadku „z (od)".

Część III

JĘZYKI NOWOORMIAŃSKIE (ASZCHARABAR)

A. WIADOMOŚCI WSTĘPNE

Dokonany na początku V w. przez Mesropa Masztoca (Մեսրոպ Մաշտոց <Mesrop Maštocʿ>) i jego uczniów przekład całego *Pisma świętego* stał się na długie wieki wzorcem literackiego języka ormiańskiego zwanego *grabarem*. W tymże V w. powstał także szereg oryginalnych, nie tłumaczonych z obcych języków, tekstów literackich (złoty wiek piśmiennictwa ormiańskiego: Jeznik z Kochpu Եզնիկ Կողբացի <Eznik Kołbacʿi>, Elizeusz Եղիշէ <Ełišê>, Łazarz z Parpi Ղազար Փարպեցի <Łazar Pʿarpecʿi> i inni), które umocniły rangę *grabaru*, języka używanego odtąd nie tylko w liturgii, ale także w wielu innych dziedzinach życia.

Grabarem napisał w X w. swój wielki poemat teologiczno-filozoficzny Grzegorz z Nareku Գրիգոր Նարեկացի <Grigor Narekacʿi> (*Księga śpiewów żałobliwych*, przekład polski ukazał się w 1990 r.). Tym samym językiem pisali swe kroniki liczni historiografowie ormiańscy, w starożytności: Agathangelos Ագաթանգեղոս <Agatʿangełos>, Faustus Bizantyńczyk Փաւստոս Բուզանդացի <Pʿawstos Bowzandacʿi>, Mojżesz z Chorenu Մովսէս Խորենացի <Movsês Xorenacʿi>, a w średniowieczu: Tomasz Arcruni Թովմա Արծրունի <Tʿovma Arcrowni>, Aristakes z Lastiwertu Լաստիվերտցի <Lastiwertcʿi>, Kirakos z Gandzaku Գանձակեցի <Ganjakecʿi> i inni. *Grabarem* pisał jeszcze w XVII w. swą *Księgę dziejów* Arakel (Arrakel) z Tebryzu Առաքել Դաւրիժեցի <Arakʿel Dawrižecʿi> (polski przekład wyszedł w 1981 r.).

Stopniowo mówiony język ormiański zaczął się oddalać od pisanego (tj. *grabaru*). Powstawały różnicujące się coraz bardziej dialekty. Średniowieczni poeci (np. Frik) nieraz pisali swe utwory mieszanym językiem, w którym formy klasyczne (*grabaru*) przeplatały się z nowymi, dialektalnymi. Na terenie ormiańskiego królestwa Cylicji (wieki: XI-XIV) tamtejszy mówiony język ormiański podniesiono do rangi języka urzędowego, którym pisano dokumenty oficjalne. Tym językiem pisali swe traktaty medyczne uczeni lekarze. Nosi on nazwę języka *średnioormiańskiego* <mijin hayerên>. Był zróżnicowany terytorialnie, ale najwięcej zabytków tego języka zachowało się z terenów Cylicji. Doczekał się on monograficznego opisu J. Karsta (p. bibliografia).

Po upadku królestwa Cylicji (1375 r.) język ten, oparty na dialektach typu zachodniego (tzw. grupy *kə*, p. niżej, rozdział C), stopniowo wyszedł z użycia. W następnych wiekach dalej pisano *grabarem* lub mieszanym językiem półklasycznym, w którym coraz częściej znajdowały swe odbicie elementy dialektalne. Jeszcze pod koniec XVIII w. pierwsze ormiańskie czasopismo wychodzące krótko (w latach 1794-96) w indyjskim Madrasie było redagowane po staroormiańsku.

W XIX w. różnica między *grabarem* a mówionymi dialektami była już na tyle duża, że zaszła konieczność, choćby ze względu na rozwój szkolnictwa, wypracowania możliwie jednolitych norm ogólnonarodowego języka, który byłby zrozumiały dla wszystkich Ormian. Pełne przeprowadzenie tego postulatu okazało się niemożliwe, ale uczyniono mimo to ogromny postęp na drodze do unifikacji języka współczesnego. W ciągu XIX w. ustaliły się dwie nowe normy literackie: wschodnioormiańska (we wschodniej, tzw. rosyjskiej Armenii) i zachodnioormiańska (w zachodniej, tzw. tureckiej Armenii). P. także wyżej, część I A.

Najstarsze zachowane rękopisy ormiańskie pochodzą z IX w. Z wcześniejszych natomiast wieków istnieją napisy na murach kościelnych (np. napis z V w. w miejscowości Tekor, p. Iszchanian: 15-16).

B. (hist.) ZMIANY W OKRESIE POKLASYCZNYM (WIEKI V – XIX) W ZAKRESIE FONETYKI

1. System spółgłosek zwartych i zwarto-szczelinowych (afrykat)

Tu zmiany po okresie klasycznym (V w.) były największe. Na miejscu raczej jednolitego stanu z początków V w. (o zróżnicowaniu dialektalnym tego okresu niczego pewnego nie wiemy) opisy dialektów ormiańskich z XIX i XX w. wykazują aż osiem różnych typów kontynuacji owego starożytnego systemu przedstawionego wyżej w części II B.3.2.

I tak np. na miejscu st. orm. wyrazu բարեկամ <barekam> „przyjaciel" nowoormiańskie dialekty wykazują następujące (jeśli nie liczyć różnic w zakresie wokalizmu) typy wymowy: *barekam* (bez zmian), *baregam*, *b^{h}arekam*, *b^{h}aregam*, *parekam*, *paregam*, *p^{h}aregam*. Tam gdzie jeden dialekt wykazuje w nagłosie (tj. na początku wyrazu) spółgłoskę zwartą dźwięczną, a drugi – bezdźwięczną, tam niewątpliwie działały procesy mutacyjne, tzw. przesuwki spółgłoskowe (p. wyżej, II C., s. 48-54).

Podane wyżej przykłady dialektalnych kontynuacji st. orm. wyrazu <barekam> wykazują, iż w przypadku dialektów nowoormiańskich należy się liczyć z aż czterema artykulacjami: prócz tych, które występowały w *grabarze*, mamy także w niektórych dialektach tzw. spółgłoski dźwięczne aspirowane (przydechowe): *b^h*, *d^h*, *g^h*, *j^h* (= *dz^h*), *j^h* (= *dż^h*). Termin ten świadomie poprzedziłem określeniem „tak zwane", bowiem nie są to bynajmniej fonetyczne odpowiedniki dźwięcznych przydechowych znanych np. z języków indo-aryjskich (por. Xač^{c}atryan: 139-148 i w streszczeniu rosyjskim s. 203).

Tam (tj. w językach indo-aryjskich) zarówno ich dźwięczność jak i przydechowość nie budzą wątpliwości. W ormiańskich dialektach natomiast spółgłoski, o których mowa, mają bezdźwięczne (!) zwarcie z następującym po nim dźwięcznym szmerem, przy czym dźwięczność tego szmeru ma tendencje zanikowe i jest czasem z trudem słyszalna, tak że spółgłoski te u słuchacza nie nastawionego na subtelne rejestrowanie wszelkich niuansów wymowy wywołują wrażenie zwykłych spółgłosek bezdźwięcznych, por. Adjarian 1899: 8. Dla zorientowania się w ich specyfice trzeba włożyć sporo wysiłku percepcyjnego, by wyłowić słuchem ślady dźwięczności w końcowej fazie artykulacyjnej tych spółgłosek. Poświęcona im została obszerna literatura, m.in. Khachaturian 1984, Pisowicz 1998 (p. bibliografia).

Chcąc oddać fizyczną naturę owych spółgłosek lepiej byłoby używać terminu innego niż *dźwięczne przydechowe*, bo ten sugeruje ich pełną dźwięczność. Autor niniejszej książki w swych pracach specjalistycznych w języku francuskim i angielskim używał w tym wypadku terminów: *consonnes murmurées* i *murmured consonants*. Opis artykulacji omawianych tu spółgłosek jest trudny. Świad-

czy o tym następujący fragment *The Cambridge Encyclopedia of Language* (1987), w którym autor tego dzieła D. Crystal pisze na temat *breathy voice*, którym to terminem określa on „szmer" (*murmur*) towarzyszący takim spółgłoskom jak dialektalne ormiańskie b^h, d^h, g^h itd.: *„These and other similar effects involve complex patterns of vibration, and their physiological mechanism is not entirely understood"* (Crystal: 128).

Wykrycie tych spółgłosek (tzw. dźwięcznych przydechowych) w dialektach ormiańskich miało wielkie znaczenie w badaniach nie tylko ściśle armenistycznych, ale także dla całego językoznawstwa indoeuropejskiego. Bowiem wydawało się, że tym samym znaleziono cenne potwierdzenie słuszności tradycyjnej rekonstrukcji p.i.e. systemu spółgłoskowego (p. wyżej, II C). Chodzi o postulowane dla prajęzyka indoeuropejskiego (p.i.e.) spółgłoski dźwięczne przydechowe $*b^h$, $*d^h$ itd., które występują do chwili obecnej, jak sądzono, tylko w językach indo-aryjskich. Znalezienie ich poza obszarem indyjskim miało zatem kapitalne znaczenie.

Uznanie historycznej tożsamości ormiańskich dialektalnych spółgłosek typu b^h, d^h itd. ze spółgłoskami $*b^h$, $*d^h$ itd. rekonstruowanymi dla prajęzyka i.e. było jednym z głównych postulatów teorii glottalnej (p. wyżej, II C). W opinii autora niniejszej gramatyki postulat taki jest jednak nieuzasadniony. Ormiańskie dialektalne „dźwięczne przydechowe" są wtórne, mamy bowiem np. przypadki występowania dialektalnego g^h na miejscu p.i.e. niezgłoskotwórczego $*\underline{u}$, gdzie jako stadium pośrednie koniecznie musiało wystąpić zwykłe, nieprzydechowe *g*. Podobnie jest z zaimkiem 2 osoby liczby pojedynczej, który w pewnych dialektach ormiańskich ma postać d^hu (np. w Muszu, por. Bałdasaryan-T^{c}ap^{c}alc^{c}yan: 95), ewidentnie wtórną, jako że język p.i.e. miał tu spółgłoskę bezdźwięczną $*t$ (por. łacińskie *tu*, scs. *ty* itd.), a nie $*d^h$. A więc ormiańskie dialektalne b^h, d^h itd. nie stanowią bezpośredniej kontynuacji p.i.e. b^h, d^h itd. i nie świadczą o konserwatywnym charakterze konsonantyzmu ormiańskiego (a taki właśnie pogląd wyrażają glottaliści). Swoje zastrzeżenia wobec teorii glottalnej autor niniejszych słów przedstawił w artykule z 1988 r. (p. bibliografia).

W pracach na temat konsonantyzmu ormiańskiego, od lat budzącego kontrowersje nie tylko w środowisku armenistów ale także indoeuropeistów, stosuje się numerację grup dialektalnych (chodzi o klasyfikację fonetyczną) zaproponowaną w latach 1950. przez A. Gharibiana w trakcie dyskusji toczonej na łamach rosyjskiego czasopisma „Woprosy Jazykoznanija". Stan konsonantyzmu w poszczególnych grupach (w porównaniu z *grabarem*) przedstawia się następująco.

Grupa I. Dialekty miejscowości leżących w Turcji: Sebastia (tur. Sıvas), Agyn (tur. Agın), Arapkir, Baberd (tur. Bayburt), Şebin Karahisar, Kemah i Halvori (część dialektu charberd-jerzynkajskiego, tur. Harput, Erzincan), niektóre gwary dialektu hemszyńskiego (tur. Hemşin). Poza Turcją: dialekt siedmiogrodzki (ardialski), do którego należała m.in. gwara Ormian polskich z Kut nad

Czeremoszem (gwara ta miała jednak konsonantyzm grupy IV, por. J. Hanusz 1888), część dialektu nowonachiczewańskiego (koło Rostowa nad Donem).

Odpowiedniości fonetyczne były tu następujące:

st. orm. *b, d, g, j* (=*dz*), *ǰ* (=*dż*) > dialektalne b^h, d^h, g^h, j^h, $ǰ^h$

st. orm. *p, t, k, c, č* > dialektalne *b, d, g, j, ǰ*

st. orm. p^c, t^c, k^c, c^c, $č^c$ > dialektalne p^h, t^h, k^h, *c, č*

Grupa II. Dialekty z terenów Republiki Armeńskiej, Turcji i Iranu. Przede wszystkim należy tu wymienić bardzo rozpowszechniony na wschodzie obszaru ormiańskiego dialekt araracki, którego głównymi ośrodkami są miasta: Erywań (stolica administracyjna państwa), Eczmiadzyn (stolica duchowa, siedziba katolikosa), Asztarak, Oszakan a w Turcji Kochp (starożytny Kołb, nazwa turecka: Tuzludża, w tur. ortografii: Tuzluca). Ponadto należą tu jeszcze dialekty: muszyjski (jego ośrodkiem było miasto Musz w Turcji, tur. Muş) i garyński/ karyński (od ormiańskiej nazwy <Karin> miasta znanego dziś jako Erzurum (w Turcji płn. wsch.) z poddialektem giumryjskim miasta Giumri (dawniej: Aleksandropol, Leninakan, w starożytności <Kumayri>, nazwa być może związana z ludem Kimerów) na zachodzie Republiki Armeńskiej i wreszcie dialekt nowodżulfijski ormiańskiej ludności Isfahanu (została ona przesiedlona do stolicy sefewidzkiej Persji na początku XVII w. ze starej Dżulfy nad Araksem). Dialekt muszyjski jest dziś praktycznie wymarły, a nowodżulfijski zanika na rzecz wschodnioormiańskiego języka literackiego. Wymarł również należący do tej grupy dialekt tyfliskich Ormian (do pierwszej wojny światowej stanowili oni większość ludności stolicy Gruzji, znanej dziś pod nazwą Tbilisi).

Odpowiedniości fonetyczne:

st. orm. *b, d, g, c, č* > dialektalne (nagłosowe) b^h-, d^h-, g^h-, j^h-, $ǰ^h$- lub (w części gwar dialektu ararackiego) *b*-, *d*-, *g*-, *j*-, *ǰ*-; (śródgłosowe, tj. w pozycji środkowej wyrazu, po samogłoskach i sonantach) -p^h-,-t^h-,-k^h-,-*c*-,-*č*-

st. orm. *p, t, k, c, č* > dialektalne (nagłosowe) *p:*-, *t:*-, *k:*-, *c:*-, *č:*- (spółgłoski intensywne, lekko glottalizowane); (w śródgłosie niektórych gwar) -*b*-,-*d*-,-*g*-,-*j*- (=*dz*), -*j*- (=*dż*)

st. orm. p^c, t^c, k^c, c^c, $č^c$ > dialektalne p^h, t^h, k^h, *c, č*

Grupa III. Należały tu liczne dialekty z różnych terenów Turcji (m.in. eudokijski w mieście zwanym po turecku Tokat, trapezuncki w mieście zwanym po turecku Trabzon) z najważniejszym dialektem Ormian stambulskich, nie identycznym z zachodnioormiańskim językiem literackim (który należy do grupy V).

Odpowiedniości fonetyczne:

st. orm. *b, d, g, j, ǰ* > dialektalne (nagłosowe) *b*-, *d*-, *g*-, *j*-, *ǰ*-; (śródgłosowe) -p^h-,-t^h-,-k^h-,-*c*-,-*č*-

st. orm. *p, t, k, c, č* > dialektalne *b, d, g, j, ǰ*

st. orm. p^c, t^c, k^c, c^c, $č^c$ > dialektalne p^h, t^h, k^h, *c, č*

Grupa IV, zwana także cylicyjską, bo do niej należał literacki język średnioormiański używany w ormiańskim królestwie Cylicji. Do pierwszej wojny światowej należały tu także martwe już dzisiaj w większości dialekty: hadżyński, zejtuński, bejlański, swedyjski z terenów pokrywających się z średniowiecznym królestwem Cylicji (w niektórych wioskach ormiańskich z terenów płn. zach. Syrii gwary tych dialektów są do dziś używane), a ponadto dialekt sasuński i dersimski w środkowej Turcji i część rozproszonych gwar dialektu hemszyńskiego (pierwotnie używanego w płn. wsch. Turcji). Według opisu J. Hanusza (p. bibliografia) potwierdzonego przez autora niniejszej gramatyki (Pisowicz: 1998) konsonantyzm tej grupy reprezentowała także gwara polskich Ormian miasteczka Kuty.

Odpowiedniości fonetyczne:

st. orm. *b, d, g, j, ǰ* > dialektalne *p, t, k, c, č*

st. orm. *p, t, k, c, č* > dialektalne *b, d, g, j, ǰ*

st. orm. p^c, t^c, k^c, c^c, $č^c$ > dialektalne p^h, t^h, k^h, *c, č*

Grupa V obejmowała dialekty ormiańskie rozrzucone po różnych miejscach Turcji, m.in. w takich miastach jak: Rodosto (tur. Tekirdağ) nad morzem Marmara, Smyrna, Ordu, Malatya, Edessa (Urfa). Występujący tu system konsonantyczny został przyjęty jako norma wymowy zachodnioormiańskiego języka literackiego.

Odpowiedniości fonetyczne:

st. orm. *b, d, g, j, ǰ* oraz p^c, t^c, k^c, c^c, $č^c$ > dialektalne p^h, t^h, k^h, *c, č*

st. orm. *p, t, k, c, č* > dialektalne *b, d, g, j, ǰ*

Grupa VI, najbardziej konserwatywna jeśli chodzi o stan konsonantyzmu, obejmuje parę dialektów z płd. wschodnich krańców Republiki Armeńskiej i terenów sąsiednich. Główne ośrodki to miasteczka: Agulis (w enklawie Republiki Azerbejdżańskiej ze stolicą w Nachiczewaniu) i Meghri. Spółgłoski zwarte i afrykaty są tu dziś wymawiane mniej więcej tak jak w języku staroormiańskim. Należy przy tym zaznaczyć, że wschodnioormiańska wymowa literacka nie całkiem się pokrywa z tym typem wymowy dialektalnej i jest raczej oparta na stanie znanym z dialektów grupy II.

Grupa VII obejmuje dzisiaj gwary Karabachu (ormiańskojęzyczna sporna enklawa na terenie Republiki Azerbejdżańskiej), a w przeszłości należał tu m.in. dialekt wański (okolice jeziora Wan w płd. wsch. Turcji), dziś niemal wymarły.

Odpowiedniości fonetyczne:

st. orm. *b, d, g, j, ǰ* oraz *p, t, k, c, č* > dialektalne *p, t, k, c, č*

st. orm. p^c, t^c, k^c, c^c, $č^c$ > dialektalne p^h, t^h, k^h, *c, č*

Różnica między st. orm. spółgłoskami dźwięcznymi a bezdźwięcznymi (zwykłymi) jest w tych dialektach częściowo zachowywana dzięki przeniesieniu cechy dystynktywnej na sąsiednie samogłoski (fonologizacja wariantów fone-

mów samogłoskowych), bądź też dzięki fonologizacji miękkich i twardych wariantów samych spółgłosek. Daje to podstawę do wyłonienia w obrębie owej siódmej grupy odrębnej, ósmej grupy.

Przykłady powyższych odpowiedniości znajdzie czytelnik zainteresowany szczegółami w mym artykule z 1976 r. („Folia Orientalia" XVII, p. bibliografia).

Uwaga! Wiele spośród wymienionych dialektów już wymarło. Dotyczy to głównie dialektów z terenów Turcji, gdzie znaczna część ludności ormiańskiej uległa eksterminacji w 1915 r. Potomkowie tych Ormian, którym udało się zbiec z Turcji i znaleźć schronienie w innych krajach, mówią dziś przeważnie zachodnioormiańskim językiem literackim, a nie dialektami.

O ile przyczyn praormiańskiej przesuwki spółgłoskowej można się dopatrywać w działaniu substratu (por. wyżej, cz. II C), o tyle w przypadku dialektalnych przesuwek okresu poklasycznego (po V w.) można się pokusić o znalezienie innych przyczyn, wewnętrznych. Autor niniejszej gramatyki wyraził pogląd (Pisowicz: 1990), iż bodźcem do pojawienia się nowych procesów mutacyjnych po V w. (już zróżnicowanych dialektalnie) był nieekonomiczny rozkład cech dystynktywnych st. orm. afrykat (spółgłosek zwarto-szczelinowych). Miały one wysoką frekwencję: występowały w różnych często używanych elementach gramatycznych takich jak końcówki fleksyjne (np. <-c^{c}> w gen.dat.abl. pl. czy partykuła przecząca <oč^{c}> „nie") i odgrywały w związku z tym znaczną rolę w podsystemie spółgłosek zwartych (i afrykat).

Obliczenia wykazały, iż frekwencja przydechowych <c^{c}>, <č^{c}> była w *grabarze* znacznie wyższa niż frekwencja odpowiednich spółgłosek zwykłych <c>, <č> (Pisowicz 1990: 193-4 i 1997: 219-220). W opozycjach fonologicznych /c/ – /c^{c}/ i /č/ – /č^{c}/ członem nacechowanym, wymagającym dodatkowej artykulacji (przydechu), były afrykaty /c^{c}/ i /č^{c}/, o wiele częstsze niż /c/ i /č/. Było to niekorzystne z punktu widzenia ekonomii. Jako oszczędniejsze rozwiązanie narzucało się „przerzucenie" cechy dystynktywnej, różniącej obie pary, na drugi człon, rzadziej używany. Tak się też stało: spółgłoski /c^{c}/ i /č^{c}/ przestano wymawiać z aspiracją (przydechem), natomiast mające się od nich różnić pierwotne zwykłe /c/ i /č/ zaczęto wymawiać inaczej: jako spółgłoski dźwięczne (*dz*, *dż*, w transkrypcji naukowej: *j*, *ǰ*) w dialektach zachodnich, a jako spółgłoski bezdźwięczne intensywne (zbliżone do glottalizowanych typu kaukaskich *c'*, *č'*) w dialektach wschodnich.

Chodzi tu o różną od „napięcia" cechę, opisaną następująco przez N. Trubieckiego w jego *Podstawach fonologii*: *Korelacja intensywności (lub nacisku) przedstawia nieco inne ukształtowanie stosunku między siłą oporu a siłą nacisku powietrza: przy rozluźnieniu mięśni narządów ustnych napór powietrza okazuje się zbyt silny, w wyniku czego pojawia się wymowa krótka i ewent. aspiracja „słabych" członów opozycji; przy napięciu mięśni jamy ustnej okazuje się, że nacisk powietrza całkiem skąpo odpowiada swemu zadaniu, stąd wymowa rela-*

tywnie długa, brak aspiracji i możolne pokonywanie przeszkody w „mocnych" członach opozycji (Trubiecki: 131, pokreślenia moje, A.P.). Na podstawie moich obserwacji sądzę, iż wschodnioormiańskie spółgłoski często opisywane jako po prostu „zwykłe", bo nie są aspirowane, dokładnie odpowiadają opisanym przez N. Trubieckiego spółgłoskom „intensywnym", w związku z czym w niniejszej książce dla ich fonetycznego zapisu stosuję dwukropek po literze oznaczającej odpowiednią spółgłoskę: *p:*, *t:*, *k:*, *c:*, *č:* (por. Job: 306, przypis 54).

O wtórności ormiańskich spółgłosek intensywnych (lekko glottalizowanych) świadczy fakt ich występowania także w dialektach zachodnich, np. w dialekcie zejtuńskim, gdzie są one kontynuacją st. orm. dźwięcznych (!) *b*, *d*, *g*, *j*, *ǰ* (p. Pisowicz 1997: 220). Stanowi to jeszcze jeden argument przeciwko teorii glottalnej (por. wyżej: II C).

W procesie mutacyjnym „przerzucania" cechy dystynktywnej ze st. orm. /c^{c}/ i /č^{c}/ na /c/ i /č/ ważną rolę odegrała także specyfika artykulacyjna afrykat. Z racji zawierania w sobie elementu frykatywnego (tarcia), **s* w przypadku /c^{c}/ oraz **š* w przypadku /č^{c}/, afrykaty nie pozostawiają niejako wiele miejsca na aspirację (**c+s+h*; **č+š+h*). Innymi słowy afrykaty nie są dobrym „materiałem" dla wykorzystywania przydechowości jako cechy dystynktywnej różniącej fonemy. I w języku ormiańskim epoki poklasycznej pierwotne aspirowane /c^{c}/ i /č^{c}/ utraciły z czasem artykulację przydechową. W odczuciu Ormian wschodnich rosyjskie afrykaty /c/ i /č/ są identyczne (!) z ormiańskimi afrykatami transliterowanymi tradycyjnie przez <c^{c}> i <č^{c}>.

Nadal jednak w terminologii fonetycznej i fonologicznej Ormianie spółgłoski te nazywają tradycyjnie (za europejskimi źródłami bazującymi na *grabarze*) „bezdźwięcznymi przydechowymi" (խուլ շնչեղ xowl šnč^{c}eł). O nieadekwatności tego terminu w stosunku do rzeczywistości świadczy np. sformułowanie A. Gharibiana, który w swej *Dialektologii ormiańskiej* pisze, iż językowi rosyjskiemu nieobca jest artykulacja przydechowa, bowiem posiada on afrykaty *ц ч* (*c*, *č*) identyczne z ormiańskimi przydechowymi (!) <c^{c}>, <č^{c}> (Łaribyan: 121).

O glottalizowanym charakterze wsch. ormiańskich (w. orm.) afrykat /c/, /č/ tradycyjnie zwanych „zwykłymi" świadczy następujący fragment fonetyki W. Arakeliana : *Zwykłe afrykaty* c, č *nie występują w żadnym* (! A. P.) *języku indoeuropejskim* (Arak^{c}elyan: 29). Opinię tę uzupełnia on informacją, iż spółgłoski podobne do nich występują w języku gruzińskim. Wskazuje to wyraźnie na ważną rolę dodatkowej artykulacji glottalnej (znaczne zbliżenie ku sobie wiązadeł głosowych) towarzyszącej wymowie w. orm. afrykat /c/, /č/.

Za afrykatami poszły także spółgłoski zwarte, których trzy artykulacje (st. orm. dźwięczna, bezdźwięczna i bezdźwięczna przydechowa) uległy w okresie poklasycznym (po V w.) dalszym skomplikowanym ewolucjom.

Podział na dialekty wschodnie i zachodnie jest w zakresie fonetyki oparty na udźwięcznieniu klasycznych (st. orm.) bezdźwięcznych <p>,<t>,<k>,<c>,<č> w każdej pozycji (łącznie z nagłosem!) w dialektach zachodnich i ograniczeniu tego procesu tylko do pozycji wewnątrz wyrazu (a nie na początku) w dialektach

wschodnich. Przykład: st. orm. գուն <town> /tun/ „dom" (por. st. ind. *dama-*, gr. *δομος*, łac. *domus*, scs. *domъ*) – dialekt araracki (z grupy wschodniej) */t:un/* wobec stambulskiego (z grupy dialektów zachodniormiańskich) */dun/*.

Własną koncepcję przebiegu procesów mutacyjnych w ormiańskich dialektach autor niniejszych słów przedstawił w swej książce *Le développement du consonantisme arménien* (1976) oraz w artykule z 1997 r. (p. bibliografia). Inne wyjaśnienia (z pozycji teorii glottalnej) znajdzie czytelnik m.in. w artykule F. Kortlandta z 1978 r. (p. bibliografia). Por. także artykuły R. Stempla (1994 r.) i M. Joba (1995 r.), którzy nie przyjęli tez glottalistów i wychodzą z tradycyjnego ujęcia konsonantyzmu ormiańskiego widząc w nim rezultat praormiańskiej przesuwki spółgłoskowej (p. bibliografia).

2. Pozostałe zmiany fonetyczne w okresie poklasycznym

Jeśli chodzi o spółgłoski, to najbardziej charakterystyczną (poza mutacjami konsonantycznymi) zmianą była spirantyzacja st. orm. ղ /ł/. Obecna w artykulacji tego sonorantu (spółgłoski półotwartej) welaryzacja (polskie «ł» w tzw. wymowie scenicznej lub «kresowej» jest również welaryzowane, tj. wymawiane z uniesieniem w górę tylnej części języka) wzięła z czasem górę nad artykulacją lateralną (boczną) i stała się cechą dystynktywną tej spółgłoski. Nowo powstały spirant welarny (obecnie uwularny) jest dźwięczny (γ) i wymawia się podobnie do polskiego <ch> w wyrazie „klechda".

Zmiana powyższa objęła cały obszar języka ormiańskiego i około roku 1000 była już zakończona. Nowy fonem /γ/ (w polskiej transkrypcji popularnej = ptp <gh>) na miejscu dawnego st. orm. ղ /ł/ wszedł w opozycję dźwięczności ze spirantem uwularnym խ /x/. Różni się od niego jednak nie tylko dźwięcznością (co jest główną cechą dystynktywną różniąca /γ/ od /x/), ale także brakiem wibracji uwularnej charakterystycznej dla bezdźwięcznego /x/ (= <ch> w ptp).

W grupach typu st. orm. ղ /ł/ + dźwięczna spółgłoska zwarta (lub afrykata) prócz spirantyzacji /ł/ dała także o sobie znać mutacja konsonantyczna. Będzie o tym mowa niżej w powiązaniu z opisem fonologicznym współczesnych języków literackich (s. 213, 215).

Ponadto w wielu dialektach pojawił się nowy fonem /f/ wymawiany analogicznie do polskiej spółgłoski „f". Dotyczy to głównie zapożyczeń, ale również niektórych rodzimych wyrazów onomatopeicznych, np. w. orm. ֆռֆռալ <frfral> [fyrrfyrral, ptp] „wirować, kręcić się". W dialekcie ararackim mamy ponadto /f/ z rozwoju st. orm. nagłosowego /h-/ w pozycji przed /o/, np. st. orm. հող <hoł> „ziemia, gleba" > ararackie *foγ (fogh)*.

St. orm. wygłosowe (występujące na końcu wyrazu) *-n* po spółgłosce przechodziło w „ə" (w ptp: y), a ściślej – zanikało, pozostawiając po sobie tylko zredukowaną samogłoskę „ə" oddzielającą w st. orm. owo końcowe *-n* od poprzedzającej je spółgłoski, np. st. orm. սառն <saṙn> „chłodny, zimny" (w starożytności wymawiane: saṙən) przeszło we w. orm. սառը <saṙə> (sarry, ptp). Zmiana

ta objęła także st. orm. sufigowany (enklityczny) zaimek wskazujący związany z 3 osobą <-n> (= „rodzajnik" określony), który – w postaci ը <-ə> – pełni dziś funkcję wykładnika kategorii określoności („rodzajnika" określonego), p. niżej F.1.3.1.-2., str. 252-255.

St. orm. półsamogłoska wargowa „*w*" przeszła w dialektach w spirant wargowo-zębowy „*v*" (ptp: w) na końcu wyrazu i w pozycji interwokalicznej (między samogłoskami), np. st. orm. լաւ <law> „dobry" to dziś w dialekcie araracckim (i w literackim języku w. orm.) *lav* (ptp law). Podobnie st. orm. բաւական <bawakan> „wystarczający, dostateczny" to dziś w. orm. *bavak:an* (ptp *bawak:an*) z pisownią „fonetyczną" բավական <bavakan> i z. orm. *p^{h}avagan* (ptp *p^{h}awagan*) z zachowaną pisownią klasyczną բաւական <bawakan>. Przed spółgłoską st. orm. „*w*" ulegało wokalizacji (p. niżej).

Druga st. orm. półsamogłoska յ <y> w nagłosie przeszła w *h-*, np. st. orm. յարկ <yark> „mieszkanie; dach" jest dziś wymawiane we w. orm. *hark:*, a w z. orm. *harg* (współczesne znaczenie: „piętro"). Język z. orm. pozostaje przy ortografii klasycznej յարկ <yark> (pisownia historyczna nie odpowiadająca wymowie). Natomiast język w. orm. uwzględnia na piśmie zmianę wymowy i stosuje pisownię հարկ <hark> zacierając tym samym różnicę wobec homonimu հարկ <hark> „podatek; konieczność", kontynuującego st. orm. հարկ <hark> (język z. orm. zachowuje w piśmie rozróżnienie obu wyrazów).

Wygłosowe st. orm. <-y> jest dziś wymawiane tylko w jednosylabowych rzeczownikach, np. st. orm. հայ <hay> „Armeńczyk, Ormianin" to dziś nadal հայ <hay> (w ptp: haj), jednakże st. orm. արքայ <ark^{c}ay> „król" to dzisiaj *ark^{h}a* (pisane „fonetycznie" tj. bez końcowego *-y* we w. orm. i tradycyjnie, z zachowaniem owego *-y*, w z. orm.). Podobnie nie wymawia się st. orm. <-y> w czasownikowej formie կայ <kay> (pisownia st. orm. i współczesna z. orm.) „jest, istnieje" (wymowa z. orm. *ga*, w. orm. *k:a* przy pisowni uproszczonej կա <ka>).

W zakresie <u>samogłosek</u> zmiany we współczesnych językach literackich są niewielkie (w dialektach – większe). Główne to: zanik opozycji st. orm. ե /e/ – է /ê/ (to drugie było w *grabarze* V w. węższe od ե /e/) oraz pojawienie się spółgłosek protetycznych przed nagłosowymi samogłoskami średnimi: *e-* > *ye-* (ptp *je-*) oraz *o-* > *vo-* (ptp *wo-*), np. zaimek ես <es> „ja" (pisany dzisiaj tak samo jak w V w.) wymawia się obecnie w obu językach literackich /yes/ (ptp *jes*), a rzeczownik որս <ors> „polowanie" (przy nie zmienionej pisowni) – jak /vors/ (ptp wors).

Zmiana powyższa nie jest powszechna. Np. w licznych gwarach dialektu araracckiego nazwę stolicy Armenii wymawia się: *Erevan* (ptp: *Erewan*) z akcentem na przedostatniej sylabie, charakterystycznym dla tego dialektu (być może pod wpływem substratu kaukaskiego na północy obszaru języka ormiańskiego). W obu literackich językach nowoormiańskich nazwę te wymawia się /Yerevan/ (ptp Jerewan) z akcentem na ostatniej sylabie. Pisownia oryginalna: Երևան <Erewan>.

Ciekawym przeobrażeniom uległy st. orm. dyftongi (czy raczej dyftongoidy, bo – skoro nie było w *grabarze* opozycji samogłosek długich i krótkich, to trudno mówić o właściwych dyftongach w tym języku). Najbardziej charakterystyczne jest przeniesienie elementu zgłoskotwórczego na drugi człon w st. orm. <iw>, które przeszło w /yu/ (ptp *ju*) w pozycji przed spółgłoską, np. st. orm. ձիւն <jiwn> „śnieg" (wymawiane w V w. jak **jiu̯n*, ptp *dziun* z akcentowanym „i" oraz niezgłoskotwórczym „u̯") jest obecnie realizowane jak *jyun* (ptp *dzjun*) we w. orm., a *cyun* (ptp *cjun*) w z. orm. Język z. orm. pozostaje przy pisowni klasycznej, język w. orm. uwzględnia zmianę wymowy i stosuje ortografię ձյուն <jyown>.

Dyftongoid st. orm. ոյ <oy> przeszedł w nowoormiańskie /uy/ (ptp *uj*), np. st. orm. լոյս <loys> „światło" jest kontynuowane przez noworrmiańskie (wschodnie i zachodnie) /luys/ (ptp *lujs*) z ortografią klasyczną w z. orm. i „fonetyczną" լուլս <lowys> we w. orm.

St. orm. աւ <aw> w pozycji przed spółgłoską przeszło powszechnie w /o/, o czym świadczy wprowadzenie już w średniowiecznych tekstach pisanych nowej litery (łacińskie „o", w transliteracji: ô) dla zaznaczenia tej monoftongizacji. W nagłosie takie nowe <ô> (ze st. orm. *aw*) nie przybiera protetycznej spółgłoski *v-* (ptp *w-*), por. np. st. orm. որ <or> „który" > współczesne w. orm. i z orm. (literackie) *vor* (ptp *wor*), podczas gdy st. orm. աւր <awr> „dzień" pisane od średniowiecza օր <ôr> jest dziś wymawiane powszechnie /or/.

Wyrazy nowoormiańskie są niekiedy krótsze od ich st. orm. form wyjściowych. Jest to wynikiem wypadnięcia niektórych samogłosek (zwłaszcza w dialektach zachodnich) a także uproszczeń niektórych grup spółgłoskowych. Oto np. kontynuacją st. orm. rzeczownika ճանապարհ <čanaparh> „droga" jest dziś w. orm. ճամփա <čamp^{c}a> (wymowa zgodna z pisownią: *cz:amp^{h}a*) i z. orm. ճամբայ <čambay> (wymawiane: *dżamp^{h}a*). Stan konsonantyzmu jest w tym przykładzie nietypowy z uwagi na wczesne wypadnięcie samogłoski po /n/: *čanaparh* > **čanparh* i równie wczesne udźwięcznienie *p*>*b*. W języku w. orm. używane jest również zapożyczenie z *grabaru* o wymowie *cz:anap:ar* i zachowanej pisowni klasycznej (z nie wymawianym po *r-* końcowym *-h*). Drugim przykładem daleko idącej redukcji fonetycznej wyrazu jest czasownik st. orm. անկանել <ankanel> „padać", który w języku w. orm. ma dziś postać ընկնել <ənknel>, a w z. orm. իյնալ <iynal>.

C. (hist.) KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA OGÓLNYCH CECH ROZWOJOWYCH MORFOLOGII I SKŁADNI ORMIAŃSKIEJ W EPOCE POKLASYCZNEJ

Ogólnie rzecz biorąc dialekty nowoormiańskie nie różnią się w zakresie gramatyki od języka staroormiańskiego tak bardzo jak np. języki romańskie od łaciny (czy, powiedzmy, język nowoperski od staroperskiego). Z grubsza zachowuje się w ormiańskim typ języka syntetycznego z wzrastającą tendencją do przechodzenia na typ aglutynujący, zwłaszcza w zakresie rzeczownika. Wiąże się z tym coraz bardziej „oszczędne" stosowanie fleksji: zmniejsza się liczba deklinacji rzeczownika (różnych typów odmiany przez przypadki), a ponadto przymiotnik nie odmienia się w ogóle (chyba że ulega substantywizacji).

Nastąpiło przy tym wyrównanie szyku: wszystkie przydawki (zarówno dopełniaczowa jak i przymiotna) stoją we współczesnej ormiańszczyźnie przed rzeczownikiem, do którego się odnoszą (w *grabarze* było różnie, dopełniacz z reguły stał po rzeczowniku, do którego się odnosił). Tak więc np. grupa wyrazów o znaczeniu „małymi liśćmi wielkich drzew" miała w *grabarze* strukturę analogiczną do np. tej, którą mamy w języku polskim փոքրումբք տերևովք մեծաց ծառոց (<p^{c}ok^{c}-ow-m-b-k^{c} terew-ov-k^{c} mec-ac^{c} caṙ-oc^{c}> od leksemów: <p^{c}ok^{c}r> „mały", <terew> „liść", <mec> „wielki", <caṙ> „drzewo") z formami przypadków zależnych wszystkich (!) wyrazów. Natomiast we współczesnym języku (wschodnio) ormiańskim grupa ta ma wygląd: մեծ ծառերի փոքր տերև ներով <mec caṙ-er-i p^{c}ok^{c}r terev-ner-ov> (dosłownie: wielki + drzew + mały + liśćmi). Szyk wyrazów i struktura wewnętrzna grupy dokładnie odpowiada materiałowi tureckiemu: *büyük ağaç-lar-ın küçük yaprak-lar-ı-yla.*

Czasownik nowoormiański ewoluuje w kierunku systemu umiarkowanie analitycznego. Przybywa czasów złożonych (zwłaszcza w języku w. orm.), składających się z imiesłowów i copuli, która jest wykładnikiem karegorii osoby i liczby. Passivum zanika jako kategoria gramatyczna, a w języku w. orm. jest już zastąpiona całkowicie środkami słowotwórczymi (sufiks *-v-* przy odmianie analogicznej do activum).

Co ciekawe, mimo iż w *grabarze* istniały jakby zaczątki konstrukcji ergatywnej, por. wyżej, s. 175, o podmiocie w genetiwie, (bardzo rozpowszechnionej w językach kaukaskich, a skądinąd – przejściowo – także w językach irańskich) w dialektach nowoormiańskich nie doszło do jej utrwalenia się.

Przejawem, być może, wpływu tureckiego jest rozwój w obu językach nowoormiańskich postpozycji, które niemal całkowicie wyparły st. orm. przyimki i prepozycje (podobnie rozwija się także język gruziński).

Ewidentnym wpływem tureckim należy tłumaczyć rozpowszechnienie się w obu językach nowoormiańskich konstrukcji participialnych, np. analogiczne

zdania: w. orm. ծառի վրա երգող թռչունը տեսա <caṙ-i vra erg-oł tᶜrčᶜown-ə tes-a> [c:arri wra jerkʰogh tʰyrrczuny t:esa] = z. orm. <... vray ... tes-ay> [dzarri ... desa] „zobaczyłem ptaka śpiewającego na drzewie" słowo w słowo przypomina turecki ekwiwalent: *ağac-ın üstünde öt-en kuş-u gör-düm* (drzewa + na + śpiewający + ptaka + zobaczyłem). *Grabar* natomiast miał tu zdanie podrzędne (przydawkowe), tak jak, skądinąd, przeważnie dzieje się w języku polskim i szyk również taki, jaki mamy w potocznym języku polskim: տեսի զթռչունն, որ երգէր ի վերայ ծառոյն <tes-i z-tᶜrčᶜown-n, or ergêr i veray caṙ-oy-n> (wymowa tradycyjna wschodnia: t:esi ystʰyrrczunyn, wor jerkʰer i wera c:arrujn; wymowa tradycyjna zachodnia: desi ... dzarrujn) „zobaczyłem ptaka, który śpiewał na drzewie" (przykład H. Adżariana, p. b-grafia: Ačaṙyan 1951: 291).

Pod wpływem, być może, języka nowoperskiego rozwinęły się w potocznym języku w. orm. (i wschodnich dialektach) konstrukcje czasownikowe, w których dawny bezokolicznik (po czasownikach modalnych) został zastąpiony odpowiednimi formami osobowymi subiunctiwu (coniunctiwu), np. potoczne w. orm. ուզում եմ գնամ <owzowm em gnam> [uzum em g(y)nam] to dosłownie: „chcę, żebym poszedł", dokładnie tak jak po persku (*mi-xâh-am be-rav-am*). Język literacki (w. orm) ma tutaj bezokolicznik ուզում եմ գնալ <owzowm em gnal>. W *grabarze* w takich wypadkach uzupełnieniem treści czasownika modalnego „chcę" był również bezokolicznik.

Wpływ języka rosyjskiego widoczny jest we w. orm. frazeologii i w składni wielu czasowników, które łączą się nieraz z dopełnieniem dalszym przy pomocy postpozycji wzorowanej na odpowiednim rosyjskim przyimku, np. pod wpływem rosyjskiej rekcji: *обвинять кого в чем-либо* „oskarżać kogo o co" Ormianie (wschodni) również mówią մեղադրել մեկին մի բանի մեջ <meładrel mekin mi bani mej> [meghadrel mek:in mi bani mecz], dokładnie: „oskarżać kogo w czym".

W języku z. orm. z kolei widoczne są wpływy języka francuskiego (kalki leksykalne i składniowe).

D. JEDEN CZY DWA JĘZYKI NOWOORMIAŃSKIE?

Sami Ormianie często podkreślają jedyność języka ormiańskiego, a terminy *wschodnioormiański, zachodnioormiański* widzą w kategorii wariantów jednego (!) języka. Oto np. Artem Sarksjan swoje studium poświęcone porównaniu wschodniej i zachodniej ormiańszczyzny (p. bibliografia pod: Sargsyan) kończy zdaniem: *Zachodzące różnice nie przekreślają, mimo wszystko, istnienia JEDNEGO JĘZYKA NARODOWEGO – WSPÓŁCZESNEJ ORMIAŃSZCZYZNY w postaci dwóch żywych literackich reprezentantów* (Sargsyan: 310). W oryginale wyróżnione tu wersalikami wyrazy (tam również zapisane w ten sposób) brzmią następująco: ԱԶԳԱՅԻՆ ԼԵԶՎԻ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ գոյություն <AZGAYIN LEZVI ARDI HAYERENI goyowtʿyown ...>. W streszczeniu rosyjskim (Sargsyan: 323) użyte jest następujące sformułowanie: *Существующие языковые особенности тем не менее не отрицают существования одного национального литературного армянского языка с учетом двух его живых проявлений (вариантов).*

W ujęciu takim można się jednak dopatrywać wpływów ideologii: silne poczucie jedności narodowej – nie budzące wśród Ormian, tak wschodnich jak i zachodnich, żadnych wątpliwości – funduje niejako tezę o „jedyności" języka ormiańskiego nie tylko w starożytności, ale i we współczesnej epoce.

Różnice między ormiańszczyzną wschodnią i zachodnią są jednak na tyle duże, że raczej należałoby mówić o dwóch, blisko spokrewnionych oczywiście, językach, które mają w znacznym stopniu wspólne słownictwo (o różnicach będzie mowa niżej) ale które wykazują jednak poważne różnice w zakresie fonetyki a także morfologii, o wiele większe niż np. te, które dzielą język czeski od słowackiego (gdzie sprawa odrębności językowej wygląda inaczej z powodu braku poczucia wspólnoty narodowej).

Autor niniejszej gramatyki opowiada się za istnieniem dwu literackich języków nowoormiańskich, ale pozostawia czytelnikowi możliwość wyrobienia sobie na ten temat samodzielnego zdania w trakcie lektury następujących rozdziałów, w których materiał będzie prezentowany niekiedy łącznie (tam, gdzie oba języki niczym albo prawie niczym się od siebie nie różnią), a niekiedy oddzielnie (tam, gdzie różnice są znaczne). W pierwszym przypadku będzie używany skrót n. orm. (= nowoormiański), w drugim – odpowiednio: w. orm. (wschodnioormiański) i z. orm. (= zachodnioormiański).

Różnice między w. orm. i z. orm. nie są na tyle wielkie, by miały uniemożliwiać ustne porozumiewanie się Ormian wschodnich i zachodnich mówiących każdy swoim językiem. Sprzyja temu bierne zapoznawanie się przez młodzież w szkołach z tekstami literackimi zarówno wschodnimi jak i zachodnimi, które

są traktowane jako dwie gałęzie wspólnej literatury narodowej. Porozumiewanie się może być utrudnione w przypadku kontaktów między ludźmi niewykształconymi, mało oczytanymi. W skrajnych przypadkach Ormianie mówiący tylko dialektem, nie znający żadnego z dwóch języków literackich (w. orm. lub z. orm.) mogą niekiedy nie być w stanie porozumieć się z rodakami mówiącymi innym dialektem. Dotyczy to nie tylko przedstawicieli dialektów z jednej strony zachodnich, z drugiej – wschodnich, ale także czasem użytkowników różnych dialektów w obrębie jednej z tych dwu wielkich grup. W takich (rzadkich zresztą) sytuacjach Ormianie uciekają się do pomocy innych języków (zwykle tureckiego lub rosyjskiego).

E. FONETYKA I FONOLOGIA. ORTOGRAFIA

1. (hist.-teoret.) Podsystem spółgłosek zwartych i afrykat

W tej części systemu fonologicznego język wschodnioormiański (w. orm.) różni się od zachodnioormiańskiego (z. orm.) w zasadniczy sposób, zarówno jeśli chodzi o inwentarz fonemów, jak i w zakresie historycznych odpowiedniości. Język w. orm. jest tu bardziej konserwatywny pod każdym względem. Zachowuje bowiem taką samą liczbę fonemów (piętnaście), jaką charakteryzował się w tym podsystemie język staroormiański (st. orm.), a ponadto, pod względem jakościowym jest o tyle podobny do *grabaru*, że – z grubsza rzecz biorąc – trzy szeregi klasycznych (= st. orm.) zwartych i afrykat: dźwięczne, bezdźwięczne i bezdźwięczne przydechowe są tu nadal wymawiane (w nagłosie stale, w śródgłosie – z licznymi wyjątkami) podobnie. Jednakże rozkład cech fonologicznych przedstawia się dzisiaj zapewne inaczej niż w okresie klasycznym (V w.), o czym będzie mowa niżej.

Język z. orm. wykazuje natomiast uboższy podsystem zwartych (dokładniej: zwarto-wybuchowych) i afrykat. Na miejscu trzech szeregów spółgłosek st. orm. mamy tu dziś tylko dwa (dźwięczne i bezdźwięczne przydechowe), tak że liczba fonemów jest o jedną trzecią mniejsza i wynosi – dziesięć. Tylko sporadycznie Ormianie zachodni mówiący dialektami z grupy IV, a także I, zachowują, posługując się językiem literackim, właściwe swojej grupie rozróżnienie trzech (!) szeregów, por. wyżej, III B.1., s. 194-196.

Ponadto z. orm. podsystem spółgłosek zwartych i afrykat różni się od klasycznego i w. orm. tym, że kontynuanty st. orm. spółgłosek bezdźwięcznych są w języku z. orm. wymawiane dźwięcznie (także w nagłosie!), a kontynuanty st. orm. dźwięcznych i bezdźwięcznych przydechowych wymawiają się jednakowo: jako spółgłoski bezdźwięczne przydechowe. Aspiracja (przydech) jest tu, w przypadku /p^h/, /t^h/, /k^h/ prawdopodobnie cechą fonologiczną (dystynktywną), bowiem dźwięczność z. orm. /*b*/, /*d*/, /*g*/ (pochodzących ze st. orm. *p*, *t*, *k*) jest nie zawsze pełna.

Poza tym na człon bezdźwięczny przydechowy opozycji jako człon nacechowany (w języku z. orm.) wskazuje fakt, iż historyczne zwarte bezdźwięczne պ <p>, փ <t>, ք <k> nie udźwięcznione w pozycji po /s/, /š/ są mimo to przez użytkowników języka z. orm. identyfikowane fonologicznie z udźwięcznionymi w innych pozycjach kontynuantami tychże spółgłosek. Np. nazwa Armenii Հայաստան <Hayastan> w percepcji Ormian zachodnich zawiera po „s" fonem /d/ (fonologicznie jest to dla nich /Hajasdan/. Fonem, o którym mowa, jest w tej pozycji charakteryzowany negatywnie tylko jako spółgłoska nie-przydechowa. Zwykle jest ona dźwięczna, ale dźwięczność (często osłabiona przez opóźnienie drgań wiązadeł głosowych) nie jest, jak się zdaje, jej cechą fonologicznie rele-

wantną. W afrykatach jednak cechą dystynktywną jest raczej dźwięczność z. orm. /j/ (ptp *dz*) i /j/ (ptp *dż*), kontynuujących st. orm. ծ <c>, ճ <č>, w stosunku do bezdźwięczności z. orm. /c/ i /č/, kontynuujących odpowiednio st. orm. ձ <j>, ց <c^{c}> oraz ջ <j>, չ <č^{c}>.

I tak np. obecne w języku ormiańskim już w V w. (kiedy teksty tego języka zaczęto notować na piśmie) imiona greckie wymawiane wówczas tak jak w grece [Petros], [Grigor] są przez wschodnich Ormian wymawiane dzisiaj bez większych zmian (szczegóły niżej), natomiast zachodni Ormianie wymawiają je obecnie: [Bedros], [K^{h}rik^{h}or]. Przy tym pisownia w obu językach nie uległa zmianie, tak że wartość fonetyczna liter opracowanych ok. 400 r. przez Mesropa Masztoca jest w obu współczesnych językach ormiańskich inna, częściowo „odwrócona". Tylko jeden szereg: klasyczne bezdźwięczne przydechowe փ <p^{c}>, թ <t^{c}>, ք <k^{c}>, ց <c^{c}>, չ <č^{c}> ma dziś w obu językach identyczną wymowę: również bezdźwięczną przydechową w przypadku zwartych i zwykłą bezdźwięczną w przypadku afrykat, w których dawna aspiracja (przydech) nie jest już obecnie realizowana, por. wyżej, III B.1.

W wielu opracowaniach (np. Minassian: 13) w. orm. spółgłoski bezdźwięczne kontynuujące klasyczne պ <p>, տ <t>, կ <k>, ծ <c>, ճ <č> są przedstawiane jako po prostu zwykłe bezdźwięczne (po ormiańsku: պարզ խուլ <parz xowl>) przeciwstawiające się negatywnie (brakiem aspiracji) spółgłoskom bezdźwięcznym przydechowym (po ormiańsku: խուլ շնչեղ <xowl šnč^{c}eł>). Nie jest to ujęcie ścisłe i to zarówno pod względem czysto opisowym (fonetycznym), jak i fonologicznym (gdzie chodzi o wskazanie tzw. członu nacechowanego, tj. tej spółgłoski, która nosi cechę dystynktywną, w przeciwieństwie do drugiej, podobnej, która jednak owej cechy nie posiada).

W. orm. spółgłoski պ <p>, տ <t>, կ <k>, ծ <c>, ճ <č> nie są bowiem bynajmniej wymawiane tak jak np. polskie, rosyjskie czy francuskie *p*, *t*, *k*, (*c*, *cz*), lecz znacznie silniej, z większym napięciem mięśniowym i z dłużej trwającym zwarciem. Zwłaszcza dotyczy to pozycji nagłosowej. Przypomina to opis tzw. spółgłosek „intensywnych" u N. Trubieckiego, por. wyżej: III B.1., s. 197-198.

Warto tu także powołać się na dane eksperymentalne Amalii Chaczatrian. W swej *Fonologii współczesnego języka ormiańskiego* (w bibliografii p. Xač^{c}atryan, *Žamanakakic^{c}*...) pisze ona (na str. 90), iż w trakcie artykulacji w. orm. spółgłosek պ <p>, տ <t>, կ <k>, ծ <c>, ճ <č> *„przeszkoda jest silna i długotrwała, podczas gdy przy spółgłoskach bezdźwięcznych przydechowych jest ona słaba i krótkotrwała*". Dalej, na str. 165 swej pracy A. Chaczatrian informuje, iż środkowa część artykulacji, a więc samo zwarcie (chwila pełnej blokady wychodzącego z płuc powietrza, plozja), jest w przypadku պ <p> 2-3 razy (!) dłuższa niż w przypadku փ <p^{c}>. Podobnie jest w parach տ <t> – թ <t^{c}> (str. 166), կ <k> – ք <k^{c}> (100 msec dla կ <k> wobec 50-60 msec dla ք <k^{c}>, str. 169), ծ <c> – ց <c^{c}> i ճ <č> – չ <č^{c}> (str. 171, 173).

Polskie „k" wschodnim Ormianom kojarzy się, przynajmniej w wygłosie, raczej z przydechowym (fonetycznie) ք <k^{c}> niż z tzw. zwykłym (faktycznie *intensywnym*) կ <k>. Ciekawe światło na tę sprawę rzuca opis A. Chaczatrian (str. 137-138) zróżnicowania կ <k> – ք <k^{c}> na końcu wyrazu w parze minimalnej վանկ <vank> „sylaba" – վանք <vank^{c}> „klasztor". Czytamy tu, iż dla կ <k> ważniejsze jest *„ostre zakończenie* (w oryginale: կպրուկ վերջավորութ֊յուն <ktrowk verjavorowt^{c}yown >) *niż szum*". I dalej (str. 138): *„կ <k> ... dla zachowania różnicy w stosunku do ք <k^{c}> wymawiane jest z większym napięciem*". Owo napięcie jest szczególnie wyraźne przy słuchowej percepcji w. orm. afrykat ծ <c>, ճ <č>. Wiąże się to z jeszcze silniejszym (niż w przypadku պ <p>, տ <t>, կ <k>) zbliżeniem wiązadeł głosowych, które towarzyszy artykulacji tych spółgłosek upodabniając je do kaukaskich afrykat glottalizowanych. Omawiając wymowę spółgłoski ճ <č> autorzy podręcznika do nauki języka w. orm. (w bibliografii pod: Parnasjan, Manukjan, s. 98) bez wahań zrównują tę spółgłoskę z gruzińskim glottalizowanym /č'/.

Wszystko to wskazuje, w moim przekonaniu, na w. orm. spółgłoski intensywne (zwane dotąd tylko „zwykłymi") jako człon nacechowany w parach պ <p> – փ <p^{c}>, տ <t> – թ <t^{c}>, կ <k> – ք <k^{c}>, ծ <c> – ց <c^{c}>, ճ <č> – չ <č^{c}>. Członem nienacechowanym są tu historyczne „bezdźwięczne przydechowe", których przydechowość jest już fonologicznie nieistotna (inaczej niż w języku z. orm.). W spółgłoskach zwartych փ <p^{c}>, թ <t^{c}>, ք <k^{c}> jest ona stosunkowo słaba (słabsza niż np. w językach indoaryjskich), a w przypadku afrykat ց <c^{c}>, չ <č^{c}> praktycznie nieobecna (dlatego też spółgłoski te transkrybuję w niniejszej pracy przez „c", „cz", a nie *c^{h}, *cz^{h}).

A. Chaczatrian omawia w swej książce zarówno problem przydechowości փ <p^{c}>, թ <t^{c}>, ք <k^{c}>, (ց <c^{c}>, չ <č^{c}>) jak i napięcia (լարվածութ֊յուն <larvacowt^{c}yown>) spółgłosek պ <p>, տ <t>, կ <k>, ծ <c>, ճ <č> (Xač^{c}atryan: 89-93). Cechy dystynktywnej dopatruje się jednak, inaczej niż autor niniejszej gramatyki, w aspirowanej (przydechowej) artykulacji փ <p^{c}>, թ <t^{c}>, ք <k^{c}>, (ց<c^{c}>, չ <č^{c}>), por. Xač^{c}atryan, tabela na str. 120-121, uważając (str. 122), iż skoro nie jest w pełni jasne, na czym polega „napięcie" jako cecha artykulacyjna, ostrożniej będzie opowiedzieć się za przydechowością jako cechą dystynktywną różniącą bezdźwięczne spółgłoski zwarte i afrykaty w języku w. orm. Autorce tej termin „intensywność" w ujęciu N. Trubieckiego jest znany (Xač^{c}atryan: 123), jednakże nie odnosi się ona do niego szczegółowo w kontekście języka ormiańskiego.

B. Vaux w swej *Phonology of Armenian* (str. 12) mówi tylko o *p*, *t*, *k* ... *p^{h}*, *t^{h}*, *k^{h}*..., nie wypowiadając się o cechach dystynktywnych różniących te spółgłoski. Autor ten pracę swą oparł na teorii RRT (Rules and Representations Theory) i nie zajmuje się problemem członów nacechowanych i nienacechowanych opozycji fonologicznych.

Zdaniem autora niniejszej pracy cytowane wcześniej informacje autorki *Fonologii współczesnego języka ormiańskiego* oraz (niedoceniana przez nią) rola silnego zbliżenia wiązadeł głosowych przy artykulacji պ <p>, տ <t>, կ <k>,

a zwłaszcza ծ <c>, ճ <č>, dają jednak podstawy do traktowania opisywanych dotąd terminem „zwykłe" zwartych i afrykat języka w. orm. jako członów nacechowanych (!) opozycji պ <p> – փ <p^{c}>, տ <t> – ր <t^{c}>, կ <k> – ք <k^{c}>, ծ <c> – ց <c^{c}>, ճ <č> – չ <č^{c}> wbrew temu, co sugerowałaby tradycyjna transliteracja (respektowana w niniejszej pracy), w której „nacechowane graficznie" są <p^{c}>, <t^{c}>, <k^{c}> itd.

Za traktowaniem tych ostatnich jako nienacechowanych członów dwu korelacji (dźwięczności i intensywności) przemawiają, poza wyżej przedstawionymi danymi opisowymi, także pewne fakty związane z dystrybucją fonemów. Mianowicie w wyrazach zapożyczonych z obcych języków przed ս <s> możliwe jest we w. orm. tylko ք <k^{c}> a nie կ <k>, co wskazuje na tę drugą spółgłoskę (intensywną) jako człon nacechowany. Przykłady: մարքսիզմ <mark^{c}sizm>, տեքստ <tek^{c}st>. Gdyby członem nienacechowanym była spółgłoska nieaspirowana, mielibyśmy tu *<marksizm> i *<tekst>.

Warto tu zwrócić uwagę na analogię z językiem gruzińskim, w którym również obce spółgłoski bezdźwięczne zwarte *p*, *t*, *k* są oddawane na ogół przez niewątpliwie nacechowane spółgłoski glottalizowane (w transliteracji: *p'*, *t'*, *k'*), jednakże nie w pozycji przed /s/. Wymienione wyżej wyrazy, zapożyczone w obu językach Zakaukazia za pośrednictwem języka rosyjskiego, są po gruzińsku pisane: <mark^{c}sizmi>, <t'ek^{c}st'i>, analogicznie do zapisu w. orm., z przydechowym <k^{c}> w pozycji przed <s>.

Na brak paralelizmu między cechami dzielącymi zarówno w języku gruzińskim jak i we w. orm. bezdźwięczne spółgłoski z jednej strony zwarte, a z drugiej afrykaty, wskazuje także (wbrew tradycyjnemu traktowaniu obu tych grup w sposób równoległy) fakt, iż w zapożyczeniach z języków zachodnioeuropejskich (czerpanych poprzez język rosyjski) oba języki zakaukaskie oddają obce *p*, *t*, *k* przez własne glottalizowane (gruziński) i intensywne (wschodnioormiański), natomiast obce afrykaty *c*, *č* – przez własne bezdźwięczne zwane tradycyjnie przydechowymi, które jednak są wymawiane bez wyraźnej aspiracji (trudniejszej do realizacji w przypadku afrykat niż w przypadku spółgłosek zwartych, por. wyżej, s. 198). Przykład: gruzińskie <k'onsolidac^{c}ia>, w. orm. <konsolidac^{c}ia>.

Również wargowe պ <p> we w. orm. przed spirantami ս /s/, շ /š/, jak pisze A. Chaczatrian (Xač^{c}atryan: 106) *„w pewnej mierze stają się przydechowe"*. Wyraz tradycyjnie pisany ապստամբել <apstambel> „powstawać (przeciw komu), buntować się" transkrybuje ona fonetycznie [ափստամբել] = [ap^{c}stambel] używając litery փ <p^{c}>.

Biorąc pod uwagę powyższe dane, a także uwzględniając cechę dźwięczności, rozkład **cech dystynktywnych w. orm. spółgłosek zwartych i afrykat** można zatem przedstawić następująco (gdzie znak + oznacza człon nacechowany opozycji):

	բ	դ	գ	ձ	ջ	պ	տ	կ	ծ	ճ	փ	ֆ	ք	ց	չ
transliteracja	<b>	<d>	<g>	<j>	<j>	<p>	<t>	<k>	<c>	<č>	<p^{c}>	<t^{c}>	<k^{c}>	<c^{c}>	<č^{c}>
transkrypcja fonologiczna	/b/	/d/	/g/	/j/	/j/	/p:/	/t:/	/k:/	/c:/	/č:/	/p/	/t/	/k/	/c/	/č/
cecha:															
dźwięczność	+	+	+	+	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
intensywność	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	–	–	–	–	–

Fonemy w obu korelacjach (dźwięczności i intensywności) nienacechowane są realizowane, w przypadku spółgłosek zwartych, z lekką aspiracją (przydechem), która nie jest ich cechą dystynktywną. W transkrypcji fonetycznej w niniejszej pracy są one notowane przez p^h, t^h, k^h. W przypadku afrykat aspiracja nie jest wyczuwalna, toteż stosuję tu transkrypcję (fonetyczną) *c*, *cz*. Spółgłoski intensywne są w niniejszej książce w transkrypcji fonetycznej oddawane przez *p:*, *t:*, *k:*, *c:*, *cz:*.

Artykulacja intensywna /p/, /t/, /k/, /c/, /č/ najlepiej jest słyszalna na początku wyrazu. W grupach spółgłoskowych wewnątrz i na końcu wyrazu często dochodzi do neutralizacji opozycji „intensywna : nie-intensywna" i realizacja obu szeregów przyjmuje różne wartości pośrednie między spółgłoskami intensywnymi a przydechowymi, w tym i takie, które pokrywają się z polskimi *p*, *t*, *k*, *c*, *cz*. Fakt ten uwzględniam w transkrypcji fonetycznej używając wówczas samych liter [p], [t], [k], [c], [cz] bez znaków dodatkowych (p:, p^h; t:, t^h itd.).

W języku zachodnioormiańskim, posiadającym tylko dwa szeregi zwartych i afrykat, rozkład cech dystynktywnych przedstawia się, jak sądzę, inaczej w przypadku spółgłosek zwartych, a inaczej – w przypadku afrykat.

Spółgłoski zwarte (z. orm.):

	բ	փ	դ	ֆ	գ	ք	պ	տ	կ
transliteracja	<b>	<p^{c}>	<d>	<t^{c}>	<g>	<k^{c}>	<p>	<t>	<k>
transkrypcja fonologiczna		/p^h/		/t^h/		/k^h/	/b/	/d/	/g/
cecha: przydechowość		+		+		+	–	–	–

Nienacechowane spółgłoski nieprzydechowe są tu realizowane najczęściej dźwięcznie, rzadziej – bezdźwięcznie: po /s/, /š/. W absolutnym wygłosie ich dźwięczność jest ograniczona do pierwszej fazy artykulacyjnej.

Natomiast afrykaty z. orm. należą, jak się zdaje (dokładniejszych studiów na ten temat nie prowadzono), raczej do korelacji dźwięczności, a więc równolegle do spirantów: /v/ – /f/, /z/ – /s/, /ž/ – /š/, /γ/ – /x/.

Schematycznie:

	ծ	ճ	ձ	ց	ջ	չ
transliteracja	<c>	<č>	<j>	<c^{c}>	<j>	<č^{c}>
transkrypcja fonologiczna	/j/	/j/	/c/		/č/	
cecha: dźwięczność	+	+	–		–	

W niektórych grupach spółgłoskowych opozycje powyższe w obu językach ulegają neutralizacji. W absolutnym wygłosie po samogłosce (a więc nie w grupach) opozycje te zachowują się (również w obu językach). W języku w. orm. rzadkie w nim wygłosowe dźwięczne zwarte ubezdźwięczniają się, jednakże nie dochodzi wówczas do identyfikacji z odpowiednimi spółgłoskami nieintensywnymi (wywodzącymi się ze st. orm. bezdźwięcznych przydechowych p^c, t^c, k^c), które w tej pozycji (chodzi o wygłos) wykorzystują fonologicznie swą przydechową artykulację, w innych pozycjach wyrazu nie pełniącą funkcji dystynktywnej. Równie rzadkie (we w. orm.) wygłosowe afrykaty dźwięczne zachowują dźwięczność w tej pozycji.

Jak wspomniałem w poprzednim akapicie, zwarte (dokładniej: zwarto-wybuchowe) i zwarto-szczelinowe (afrykaty) spółgłoski dźwięczne są w języku w. orm. rzadkie w wygłosie. Chodzi tu o przypadki późnych zapożyczeń literackich z *grabaru* lub z języków obcych. Nie zostały one objęte procesami mutacyjnymi. Praktycznie można to opisać formułą: wyrazy takie są wymawiane zgodnie z ortografią, tj. zgodnie z podstawową wartością fonetyczną poszczególnych liter. Tak np. zapożyczony ze st. orm. յաւդ <yawd> termin gramatyczny oznaczający „rodzajnik", pisany w języku w. orm. „fonetycznie" հոդ <hod> wymawiany jest w tym języku ze spółgłoską bezdźwięczną w wygłosie lecz nieprzydechową, różną nie tylko od odpowiedniej intensywnej (por. հոտ <hot> 1. „zapach", 2. „stado", wymawiane: *hot:*), ale także – od odpowiedniej spółgłoski bezdźwięcznej nie-intensywnej (fonetycznie: t^h), por. wyraz հոգեոտ <hot^{c}ot^c> „zły duch". Przykładem wygłosowej dźwięcznej afrykaty (zachowującej dźwięczność w tej pozycji) jest w. orm. literacki (nie potoczny) wyraz մղձավանջ <młjavanj> „koszmar" wymawiany [myghdzawandż] (w polskiej fonetycznej transkrypcji popularnej – ptp). Nie ulega ona (afrykata ջ <j>) identyfikacji z końcowym */č/ [cz]* dzięki zachowanej (przynajmniej częściowo) dźwięczności.

Natomiast w wyrazach z zakresu słownictwa podstawowego (potocznego) przejętych przez współczesny język w. orm. (literacki) z dialektów mamy regularną odpowiedniość: historyczne (st. orm.) wygłosowe <-b>, <-d>, <-g>, <-j>, <-ǰ> – współczesne [-p^h], [-t^h], [-k^h], [-c], [-cz]. Wyrazy typu որբ <orb> „sierota", մարդ <mard> „człowiek", երգ <erg> „pieśń", օձ <ôj> „wąż", արջ <arǰ> „niedźwiedź>, nadal (!) pisane tak jak w *grabarze* w obu językach, są wymawiane zarówno przez Ormian wschodnich jak i zachodnich jak: [worp^h], [mart^h], [jerk^h], [oc], [arcz]. O tym, że nie chodzi tu o częste w innych językach (takich jak np. polski czy niemiecki) wygłosowe ubezdźwięcznienie, świadczy fakt, iż ubezdźwięczniona (przy tym aspirowana w przypadku spółgłosek zwartych) wymowa występuje także we fleksji w przypadkach zależnych wymienionych rzeczowników, a więc w sytuacji, gdy dane spółgłoski znajdują się przed samogłoską (już nie na końcu wyrazu). Formy dopełniacza: „sieroty", „człowieka", „pieśni", „węża", „niedźwiedzia" pisane obecnie w języku w. orm. որբի <orbi>,

Մարդու <mardow>, երգի <ergi>, օձի <ôji>, արջի <arji> są wymawiane: [worp^{h}i], [mart^{h}u], [jerk^{h}i], [oci], [arczi].

Rezultaty przesuwki spółgłoskowej (w tym wypadku tzw. „usilnienia", por. Zabrocki) stwierdzamy, jak widać, nie tylko w wygłosie, ale i w śródgłosie (tj. wewnątrz wyrazu), zwłaszcza po /r/ i po samogłoskach. Oto dalsze przykłady (w ptp) z obu języków współczesnych: խաբել <xabel> „oszukiwać" – wymowa w. i z. orm. [chap^{h}el]; կարդալ <kardal> „czytać" – wymowa w. orm. [k:art^{h}al], z. orm. [gart^{h}al], օգնել <ôgnel> „pomagać" – [ok^{h}nel]; դերձակ <derjak> „krawiec" – wymowa w. orm. [dercak:], z. orm. [t^{h}ercag]; pisownia w. orm. (częściowo „fonetyczna") մրջյուն <mrjyown> „mrówka", pisownia z. orm. (i st. orm.) մրջիւն <mrjiwn> – wymowa w. i z. orm. [myrczjun].

Co do wymowy pewnych wyrazów, których ranga stylistyczna (wyraz potoczny czy literacki) nie jest dla użytkowników języka ormiańskiego oczywista, istnieją wahania, np. przymiotnik pisany երջանիկ <erjanik> „szczęśliwy" bywa wymawiany zarówno [jerdżanik:], a więc zgodnie z pisownią (jako zapożyczenie z *grabaru*), jak i [jerczanik:], jeśli go potraktować jako wyraz „ludowy", obecny w żywych dialektach nieprzerwanie od starożytności.

Obie reformy ortograficzne (z lat 1922 i 1940) przeprowadzone w sowieckiej Armenii w kierunku przybliżenia historycznej pisowni do współczesnej wymowy w kwestii przesuwek spółgłoskowych okazały się dziwnie zachowawcze: pisowni w tych wypadkach nie zmieniono. Stąd konieczność zapamiętywania przez uczniów wschodnioormiańskich pisowni wyrazów typu կարդալ <kardal> „czytać", w których się pisze <d>, a wymawia [t^h] (tak samo jak literę <t^c>). Istnieją nawet homofony typu [wort^h]. Pod wymową taką kryją się dwa pierwotnie (w *grabarze*) różnie pisane i różnie wymawiane wyrazy: որդ <ord> „robak" i որթ <ort^c> „winna latorośl". Dzisiaj różnią się one tylko na piśmie. W języku z. orm. sytuacja jest w przypadku tego homofonu identyczna.

Uczniowie ormiańscy w szkołach zagranicznych, w których wykładany jest język zachodnioormiański, mają jeszcze większe problemy ortograficzne, bowiem w języku tym każda (nie tylko śród- i wygłosowa, ale także nagłosowa) fonetycznie bezdźwięczna (aspirowana) spółgłoska zwarta (czy afrykata): *p^h*, *t^h*, *k^h*, *c*, *cz* może być pisana dwojako w zależności od tego, czy chodzi o kontynuację klasycznych (st. orm.) bezdźwięcznych przydechowych, jak np. w քիթ <k^{c}it^c> „nos", փառք <p^{c}ark^c> „chwała", czy też o kontynuację klasycznych dźwięcznych, które uległy przesuwce konsonantycznej (tu konkretnie: usilnieniu), jak w wyrazach typu բերան <beran> „usta", դաս <das> „lekcja" itd., które się nadal pisze tak jak w V w., chociaż wymowa obu różnych wówczas (i na wschodzie obszaru języka ormiańskiego nadal różnie realizowanych) artykulacji uległa w języku z. orm. identyfikacji. Wyrazy „usta" i „lekcja" są po z. orm. wymawiane [p^{h}eran], [t^{h}as].

W związku z powyższym liczba homofonów jest w języku z. orm. większa niż we w. orm. Oto przykłady: z. orm. /k^{h}ayl/ to: 1. „krok" (pisane jak w *graba-*

rze: քայլ <k^{c}ayl>), 2. „wilk" (pisane jak w *grabarze*: գայլ <gayl>); /t^{h}uk^{h}/ to: 1. „ślina" (na piśmie: թուք <t^{c}owk^{c}>), 2. zaimek „wy" (na piśmie: դուք <dowk^{c}); /cax/ (ptp: cach) to: 1. „janowiec, wrzos, klon" (znaczenie w. orm.: „chrust, drwa") przy pisowni ցախ <c^{c}ax>, 2. „lewy" przy pisowni ձախ <jax>.

Bardziej skomplikowany był rozwój st. orm. spółgłosek dźwięcznych w pozycji po ղ <ł>, które przeszło około X w. w spirant welarny (później uwularny) /ɣ/, por. wyżej, s. 199. Podobnie jak w innych pozycjach śród- i wygłosowych zwarte i afrykaty uległy ubezdźwięcznieniu (i aspiracji) także po pierwotnym /ł/, jednak później, pod wpływem frykatywnej już wymowy /ɣ/ (powstałego z /ł/) w dialektach wschodnich nastąpił zanik aspiracji u zwartych, które są dzisiaj w tej pozycji intensywne w literackim języku w. orm. (jak kontynuanty klasycznych *p*, *t*, *k*), a nadal bezdźwięczne przydechowe – w z. orm. Sam spirant /ɣ/ uległ następnie w tej pozycji ubezdźwięcznieniu w wyniku asymilacji do następującej spółgłoski zwartej. Mamy zatem np. na miejscu st. orm. եղբայր <ełbayr> „brat" w. orm. /yexp:ayr/ (ptp jechp:ajr) i z. orm. /yexp^{h}ayr/ (ptp jechp^{h}ajr).

Natomiast w grupach typu st. orm. /ł/ + afrykata dźwięczna (j, j) wynik przesuwki jest nieco inny: po /x/ (< ɣ < ł) afrykaty są oczywiście bezdźwięczne, jednakże nie-intensywne (tożsame z tymi, które kontynuują klasyczne bezdźwięczne aspirowane <c^{c}>, <č^{c}>), np. st. orm. դեղձ <dełj> „brzoskwinia" – w. orm. /dexc/ (ptp dechc), z. orm. /t^{h}exc/ (ptp t^{h}echc) przy zachowanej (w obu językach) pisowni klasycznej; st. orm. ողջոյն <ołjoyn> „pozdrowienie" – w. orm. ողջույն <ołjowyn>, z. orm. bez zmian ողջոյն <ołjoyn> z wymową jednakową w obu językach: /voxčuyn/ (ptp wochczujn).

Ubezdźwięczniona wymowa st. orm. /ł/ (tj. > ɣ > x) występuje w języku w. orm. także przed historycznie (etymologicznie) bezdźwięcznymi spółgłoskami պ <p>, տ <t>, կ <k>, ծ <c>, ճ <č> oraz փ <p^{c}>, թ <t^{c}>, ք <k^{c}>, ց <c^{c}>, չ <č^{c}>, np. przymiotnik կեղտոտ <kełtot> „brudny" wymawia się [k:echt:ot:] (w transkrypcji fonologicznej: /k:ext:ot:/, a աղքատ <ałk^{c}at> „biedny" – [achk^{h}at:] /axkat:/. Język z. orm. ma w pierwszym wypadku wymowę dźwięczną: աղտոտ <ałtot> „brudny" wymawia się [aghdod], w transkrypcji fonologicznej: /aɣdod/, w drugim – bezdźwięczną przydechową: [achk^{h}ad] /axk^{h}ad/.

Uwaga! W literackich zapożyczeniach z *grabaru* (w tzw. *mots savants*) w języku w. orm. grupy typu <ł> /ɣ/ + zwarta (afrykata) wymawia się zgodnie z pisownią, a więc bez przesuwki, np. w czasowniku բաղդատել <bałdatel> „porównywać" mamy wymowę [baghdat:el], w transkrypcji fonologicznej: /baɣdat:el/. Wymowa z. orm. (przy tej samej, klasycznej pisowni): [p^{h}acht^{h}adel], fonologicznie: /p^{h}axt^{h}adel/.

Ślady udźwięcznienia (lenicji) st. orm. śródgłosowych bezdźwięcznych zwartych i afrykat (zwłaszcza po samogłoskach oraz *r-*, *ṙ-*, *m-*, *n-*), zjawiska dość częstego w dialektach wschodnich, są niekiedy słyszalne także w literackim języku w. orm., chociaż są obecnie odbierane jako dialektyzmy. G. Sewak (Sevak) w swej gramatyce z 1955 r. przy przykładach երկիր <erkir> „ziemia", ընկեր

<ənker> „towarzysz" podaje wymowę [jergir], [ynger] (ptp), nic nie mówiąc jednak o jej dialektalnym, potocznym zabarwieniu.

Przykładem utrwalonej już w ogólnonarodowym języku w. orm. lenicji (z dialektu ararackiego, a być może także pod wpływem wymowy zachodnioormiańskiej) jest nazwa duchowej stolicy Armenii, siedziby katolikosa (zwierzchnika narodowego Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego). Pisze się ją Էջմիածին <Êjmiacin> (w języku st. orm. nazwa ta znaczyła „Zstąpił Jednorodzony" Êj Miacin), lecz wymawia nieregularnie (jeśli chodzi o traktowanie litery <c>) [Eczmiadzin] (w ptp, uwaga! sekwencja <mia> jest dwusylabowa: mi-a). Taka sama jest wymowa z. orm. (tam regularna).

Na koniec uwaga o spółgłoskach tylnojęzykowych oznaczanych na piśmie literami կ <k>, գ <g>, ք <k^{c}>. Otóż zmiękczają się one nie tylko przed /i/, ale także, fakultatywnie, przed /e/, np. կ <k> we w. orm. կես <kes> „połowa" (st. orm. կէս <kês>) wymawia się podobnie do polskiego miękkiego „k" w wyrazie *kiesa*, z tym, że ormiańska spółgłoska jest intensywna (wymawiana z silniejszym napięciem mięśniowym i większym zbliżeniem wiązadeł głosowych niż to ma miejsce przy artykulacji polskiego „k"). Oczywiście zmiękczone (palatalizowane) spółgłoski, o których mowa, są tylko wariantami odpowiednich fonemów, a nie odrębnymi fonemami jak w języku polskim.

2. Streszczenie praktyczne poprzedniego paragrafu

a) (w. orm.) Spółgłoski pisane բ <b>, դ <d>, գ <g>, ձ <j>, ջ <j> są w języku wschodnioormiańskim (w. orm.) na początku wyrazu wymawiane zawsze dźwięcznie, jak polskie: *b*, *d*, *g*, *dz*, *dż* (ostatnia spółgłoska jest nieco miększa od polskiej, jak angielskie *j*). Natomiast w środku i na końcu wyrazu wymowa tych spółgłosek jest zróżnicowana. W wyrazach „ludowych", z podstawowego zasobu leksykalnego, trzy pierwsze z wymienionych spółgłosek ubezdźwięczniają się i są wymawiane jak polskie *p*, *t*, *k* z lekkim przydechem (podobnie do angielskich czy niemieckich *p*, *t*, *k*), np. czasowniki pisane խաբել <xabel> „oszukiwać", կարդալ <kardal> „czytać", երգել <ergel> „śpiewać" są wymawiane odpowiednio: [chap^{h}el], [k:art^{h}al], [jerk^{h}el] (ptp). Dotyczy to także niektórych imion osobowych, np. Գրիգոր <Grigor> wymawia się [G(y)rik^{h}or], a Վարդան <Vardan> – [Wart^{h}an]. Sama nazwa języka staroormiańskiego – գրաբար <grabar> – w języku w. orm. jest wymawiana inaczej niż się ją pisze: [g(y)rap^{h}ar].

Natomiast dwie pozostałe spółgłoski ձ <j> [dz], ջ <j> [dż] w tych pozycjach (w środku i na końcu wyrazu) w słownictwie podstawowym (przejętym przez język literacki z dialektów) są wymawiane podobnie do polskich *c*, *cz* (to drugie miękcej, jak angielskie *ch* lub rosyjskie ч), np. դերձակ <derjak> „krawiec" wymawia się [dercak:], a մրջյուն <mrjyown> „mrówka" – [myrczjun].

W wyrazach „literackich", nie należących do podstawowego, potocznego zasobu słów (chodzi o zapożyczenia z *grabaru* i z języków obcych), spółgłoski

pisane przez բ <b>, դ <d>, գ <g>, ձ <j>, ջ <j> wymawiane są zgodnie z podstawową wartością tych liter, tj. taką, jaką mają one na początku wyrazu, np. rzeczownik արբանյակ <arbanyak> „satelita" (ze st. orm. արբանեակ <arbaneak>) wymawia się „tak, jak się pisze", tj. [arbanjak:] (a nie: *arp^{h}anjak:); podobnie: կարդինալ <kardinal> „kardynał" to [k:ardinal] a nie *[k:art^{h}inal].

Po literze <ł>, wymawianej jak /γ/ (ptp: gh), por. niżej, sytuacja jest podobna, z tym, że spółgłoska oznaczana tą literą ubezdźwięcznia się przed następującą spółgłoską w /x/ (ptp: ch), przy czym następujące spółgłoski zwarte *b*, *d*, *g* wymawiają się bez przydechu i intensywnie, a więc tak jak պ <p>, տ <t>, կ <k> (p. niżej), np. եղբայր <ełbayr> „brat" – [jechp:ajr]. Bez przydechu (i bezdźwięcznie) lecz nie intensywnie są w takich pozycjach (chodzi o środek i koniec wyrazu po դ <ł>) wymawiane spółgłoski zwarto-szczelinowe ձ <j> (dz), ջ <j> (dż), np. դեղձ <dełj> „brzoskwinia" – [dechc], ողջույն <ołjowyn> „pozdrowienie" – [wochczujn].

b) Spółgłoski pisane պ <p>, տ <t>, կ <k>, ծ <c>, ճ <č> są w języku w. orm. wymawiane silniej niż ich polskie odpowiedniki robiąc wrażenie spółgłosek artykułowanych z niejakim wysiłkiem (spółgłoski intensywne). Zwłaszcza dwie ostatnie spółgłoski różnią się wyraźnie od polskich *c*, *cz* przypominając tzw. spółgłoski glottalizowane (ejektywne) występujące w nieindoeuropejskich językach kaukaskich, np. w gruzińskim. W niniejszej książce są one transkrybowane przy pomocy znaków: *p:*, *t:*, *k:*, *c:*, *č:* *(cz:)*. W środku wyrazu w języku potocznym o zabarwieniu dialektalnym mogą się niekiedy udźwięczniać, tj. wymawiać jak polskie *b*, *d*, *g*, *dz*, *dż* (ta ostatnia – nieco miękcej), np. երկիր <erkir> „ziemia" to w starannej wymowie w. orm. [jerk:ir], a potocznie, w wymowie zabarwionej dialektalnie, czasem także [jergir] (jak w języku z. orm., p. niżej).

c) Spółgłoski pisane փ <p^{c}>, թ <t^{c}>, ք <k^{c}> są w języku w. orm. (a także z. orm.) wymawiane z lekkim przydechem, a więc jak angielskie czy niemieckie *p*, *t*, *k (c)* , np. w angielskim wyrazie *car* „samochód". Natomiast ց <c^{c}>, չ <č^{c}>, dawniej również przydechowe (stąd tradycyjna transliteracja analogiczna do <p^{c}>, <t^{c}>, <k^{c}>), są wymawiane jak polskie *c*, *cz* (to ostatnie nieco miękcej, jak angielskie *ch* w wyrazie *church*).

d) (z. orm.) Spółgłoski pisane բ <b>, դ <d>, գ <g>, ձ <j>, ջ <j> oraz փ <p^{c}>, թ <t^{c}>, ք <k^{c}>, ց <c^{c}>, չ <č^{c}> są w języku z. orm. wymawiane jednakowo (!) tzn. բ <b> = փ <p^{c}> itd., jak spółgłoski bezdźwięczne, podobne do polskich *p*, *t*, *k*, *c*, *cz*, z tym, że artykulacji trzech pierwszych towarzyszy lekki przydech, jak w angielskim czy niemieckim *p*, *t*, *k (c)*. Ostatnia spółgłoska (pisana ջ <j> lub չ <č^{c}>) jest wymawiana miękcej niż polskie *cz*, podobnie do angielskiego *ch* lub rosyjskiego *ч*.

e) Spółgłoski pisane պ <p>, տ <t>, կ <k>, ծ <c>, ճ <č> są w języku z. orm. wymawiane dźwięcznie, jak polskie *b*, *d*, *g*, *dz*, *dż* (to ostatnie jest miększe, jak angielskie *j* w wyrazie *joy*).

3. Pozostałe spółgłoski

Pozostałe spółgłoski a także wszystkie samogłoski są wymawiane jednakowo w obu współczesnych językach ormiańskich (literackich).

a) Spółgłoski trące (spiranty). Prócz laryngalnej (krtaniowej) հ /h/ należące tu spółgłoski tworzą pary różniące się dźwięcznością. Dźwięczne są:

/v/ pisane վ <v>, a w z. orm. czasem także ւ <w>, wymawiane jak polskie *w*

/z/ pisane զ <z> = polskie *z*

/ž/ pisane ժ <ž> = polskie *ż*

/γ/ pisane ղ <ł> = polskie *ch* w wyrazie *klechda*, a więc dźwięcznie, z tą różnicą, że miejscem, przez które przeciska się powietrze wychodzące z płuc, jest tu szczelina między tzw. języczkiem (łac. *uvula*) znajdującym się na końcu podniebienia miękkiego a nasadą języka (spółgłoska uwularna).

Bezdźwięcznymi odpowiednikami tych spirantów są:

/f/ pisane ֆ <f> = polskie *f*

/s/ pisane ս <s> = polskie *s*

/š/ pisane շ <š> = polskie *sz*

/x/ pisane խ <x> = polskie *ch* w wyrazach takich jak *chata*, *mucha*, *ruch*, z tą różnicą, że miejscem, przez które przeciska się powietrze wychodzące z płuc, jest tu szczelina między tzw. języczkiem znajdującym się na końcu podniebienia miękkiego a nasadą języka (spółgłoska uwularna). Języczek wykonuje przy tym drgania dające efekt akustyczny podobny do chrapania (przy artykulacji dźwięcznego odpowiednika /γ/ wibracji nie ma).

Uwaga! Rozróżnienie spirantów dźwięcznych i bezdźwięcznych zachowuje się, przynajmniej częściowo, na końcu wyrazu, a więc inaczej niż w języku polskim, np. wyraz մազ <maz> „włos" nie wymawia się tak samo jak մաս <mas> „część".

Poza opozycją dźwięczna – bezdźwięczna stoi spirant laryngalny (krtaniowy) /h/. Jest to spółgłoska bezdźwięczna analogiczna do angielskiego czy niemieckiego /h/, z tym, że może występować nie tylko na początku, ale także w środku i na końcu wyrazu. Jest to czysty wydech powietrza, które wyszedłszy z płuc w jamie ustnej nie napotyka na żadną przeszkodę. Powietrze ociera się tylko o ścianki krtani, stąd fachowa nazwa „spółgłoska laryngalna" (od łac. *larynx* „krtań").

Na końcu wyrazu /h/ jest bardzo słabo słyszalne, a po ր <r> jeszcze się pisze, ale już nie wymawia, np. w wyrazach աշխարհաբար <ašxarhabar> (nazwa języka nowoormiańskiego, dosłownie język „świecki", od աշարհ <ašxarh> „świat") i աշխարհ <ašxarh> litera <h> jest niema: [aszcharabar], [aszchar].

Podobnie przydomek znanego średniowiecznego poety (i katolikosa) Nersesa zwanego Շնորհալի <Šnorhali> (złożenie z: šnorh „dar" + spójka <a> + li „pełny", a więc: „pełny darów" w sensie „utalentowany") jest wymawiany [Sznorali].

b) Spółgłoski półotwarte: *r, ṙ, l, m, n.*

Język ormiański posiada dwa „r" (spółgłoski drżące, wibranty), oba przedniojęzykowe, a więc podobne do polskiego *r*. Jedno (*ṙ*) jest intensywne, wielouderzeniowe, podobne do polskiego (albo raczej hiszpańskiego) nagłosowego lub podwojonego „r" w wyrazach takich jak *robak* czy *kontrrewolucja*. Drugie (*r*) jest jednouderzeniowe (język wykonuje jedno tylko drgnienie) z tendencją do wymowy frykatywnej (trącej) typu czeskiego *ř*. Na końcu wyrazu częściowo się ubezdźwięcznia w końcowej fazie przypominając akustycznie spirant /š/, por. Xač^{c}atryan: 186-187. Ormianie zachodni często wymawiają jednakowo oba wibranty (jak polskie „r").

Ormiańskie /r/ i /ṙ/ są fonemami, tj. spółgłoskami, które mogą służyć do różnicowania znaczenia wyrazów. Czym innym jest np. wyraz առա <aṙa> „wziąłem", a czym innym արա <ara> „zrób". Podobnie: բեռ <beṙ> „ciężar" i բեր <ber> „przynieś" itd. Na początku wyrazu występuje zwykle wielouderzeniowe – <ṙ>. Jednouderzeniowe ր <r> w tej pozycji zdarza się bardzo rzadko (np. w wyrazie րոպէ <rope> „minuta") i w języku potocznym jest wymawiane jak – <ṙ>. Innymi słowy opozycja /r/ – /ṙ/ neutralizuje się wówczas w nagłosie.

Ormiański sonorant (spółgłoska półotwarta) lateralny /l/ jest średni jak polskie *l* lub nieco twardszy (jak np. czeskie *l*). Przytrafia się czasem także (w radio i TV) całkiem twarda (i welaryzowana) wymowa tej spółgłoski typu rosyjskiego *л*. Na końcu wyrazu, w absolutnym wygłosie, ormiańskie /l/ może tracić częściowo dźwięczność w końcowej fazie artykulacji (Xač^{c}atryan: 185).

Ormiańskie spółgłoski nosowe /m/, /n/ są podobne do polskich, z tym, że nigdy nie wymawiają się miękko, nawet przed /i/. Fonem /n/ przed zwartymi tylnojęzykowymi (typu *k:*, *g*, *k^{h}*) ma wariant tylnojęzykowy (jak w polskim wyrazie *bank*).

c) Jedyną półsamogłoską jest w języku ormiańskim /y/ (w ptp: *j*) wymawiane jak polskie *j*.

d) Podsumowując powyższe dane, fonemy spółgłoskowe (spółgłoskową część systemu fonologicznego) języków nowoormiańskich można przedstawić następująco:

półsamogłoska:	/y/ յ
spółgłoski półotwarte	
nosowe:	/m/ մ, /n/ ն
lateralna:	/l/ լ
drżące:	/r/ ր, /ṙ/ ռ

spółgłoski trące (frykatywne, spiranty):	dźwięczne	bezdźwięczne
wargowo-zębowe	/v/ վ	/f/ ֆ
przedniojęzykowo-dziąsłowe	/z/ զ	/s/ ս
środkowojęzykowo-przedniopodniebienne	/ž/ ժ	/š/ շ
uwularne (języczkowe)	/γ/ ղ	/x/ խ
krtaniowe (laryngalne) –	—	/h/ հ

Podsystem spółgłosek zwartych (dokładniej: zwarto-wybuchowych) i afrykat jest różny w języku w. orm. i w z. orm.:

język wschodnioormiański

	dźwięczne	bezdźwięczne intensywne	bezdźwięczne (nie-intensywne)
zwarto-wybuchowe			
dwuwargowe	/b/ բ	/p:/ պ	/p/ [p^h] փ
przedniojęzykowo-dziąsłowe	/d/ դ	/t:/ տ	/t / [t^h] թ
tylnojęzykowo-podniebienne	/g/ գ	/k:/ կ	/k/ [k^h] ք
zwarto-szczelinowe (afrykaty)			
przedniojęzykowo-dziąsłowe	/j / [dz] ձ	/c:/ ծ	/c/ ց
tylnojęzykowo-środkowopodniebienne	/ǰ / [dž] ջ	/č:/ ճ	/č/ չ

język zachodnioormiański

	przydechowe	nieprzydechowe
zwarto-wybuchowe		
dwuwargowe	/p^h/ փ բ	/b/ պ
przedniojęzykowo-dziąsłowe	/t^h/ թ դ	/d/ տ
tylnojęzykowo-podniebienne	/k^h/ ք գ	/g/ կ

	dźwięczne	bezdźwięczne
zwarto-szczelinowe (afrykaty)		
przedniojęzykowo-dziąsłowe	/j / [dz] ծ	/c/ ց ձ
tylnojęzykowo-środkowopodniebienne	/j / [dž] ճ	/č/ ջ ղ

4. Samogłoski

Pięć samogłosek ormiańskich: *i*, *e*, *a*, *o*, *u* wymawia się tak, jak ich polskie odpowiedniki (o ortografii będzie mowa niżej). Podobnie jak polskie, nie różnią się one między sobą pod względem długości trwania. Wszystkie są wymawiane nieco dłużej w sylabach akcentowanych (tj. najczęściej w ostatnich sylabach wyrazu). Nie ma zatem w ormiańskim fonologicznego rozróżnienia samogłosek długich i krótkich.

Ponadto język ormiański (wschodni i zachodni) posiada samogłoskę zredukowaną „ə" o artykulacji średniej, podobną do polskiego „*y*", lecz nieco cofniętą do tyłu w kierunku „a". W polskiej transkrypcji popularnej (ptp) można ją notować przy pomocy litery „y", co jest o tyle uzasadnione, że w dialekcie polskich Ormian miasteczka Kuty nad Czeremoszem rodzime ormiańskie „ə" było wymawiane dokładnie tak jak polskie (i ukraińskie) „*y*".

Samogłoska, o której mowa, nie występuje w sylabach akcentowanych i może być niekiedy wymawiana bardzo słabo, a czasem wręcz wypadać bez śladu, zwłaszcza przy szybkim tempie mowy. Ma jednakże mimo tych właściwości niewątpliwie status samodzielnego fonemu, pełni bowiem np. ważną funkcję tzw. „rodzajnika", enklitycznego wykładnika kategorii określoności rzeczowników (po spółgłoskach). Mamy np. z jednej strony մայրը <mayr-ə> „matka" (konkretna, określona), a z drugiej – մայր է <mayr ê> „jest matką", gdzie rzeczownik մայր <mayr> „matka" w funkcji orzecznika występuje w mianowniku w swej postaci etymologicznej, bez wykładnika określoności. W drugim przykładzie (մայր է <mayr ê>) copula է <ê> jest również nieakcentowana i wymawia się łącznie z poprzedzającym wyrazem (tzn. że podobnie jak „ə" w pierwszym przykładzie ma charakter enklityki). Tak więc obie konstrukcje: մայրը <mayr-ə> i մայր է <mayr ê> można traktować jako swego rodzaju parę minimalną, potwierdzającą fonematyczny charakter ormiańskiego /ə/.

Uwaga historyczna. W *grabarze* owo „ə" nie miało w podobnych przypadkach wartości fonologicznej, a jedynie fonetyczną. Była to tzw. samogłoska typu protetycznego (epentetycznego) dzieląca końcową spółgłoskę rzeczownika մայր <mayr> od enklitycznego zaimka wskazującego 3 osoby -*n*, który już w V w.

miał funkcję zbliżoną do „rodzajnika" określonego innych języków. Z biegiem wieków owo końcowe *-n* odpadło, a funkcję „rodzajnika" przejęła samogłoska zredukowana [ə] stając się w tej pozycji fonemem: st. orm. մայրն <mayr-[ə]n> „jego (jej) matka, (ta) matka (określona)" > nowoormiańskie մայրը <mayr-ə> „(ta) matka (określona)".

W nielicznych przymiotnikach i liczebnikach występuje niekiedy na końcu samogłoska „ə" (oczywiście nieakcentowana), która należy do tematu i nie ma nic wspólnego z wykładnikiem określoności („rodzajnikiem"). Mamy np. w. orm. przymiotniki սառը <saṙə> „chłodny" i դառը <daṙə> „gorzki" kontynuujące st. orm. սառն <saṙn> i դառն <daṙn> (język z. orm. ma tylko դառն <daṙn> [t^{h}arryn]) oraz liczebniki: w. i z. orm. ինը <inə> „dziewięć", w. orm. i z. orm. տասը <tasə> z wymową w. orm. [t:asy] i z. orm. [dasy] na miejscu st. orm. form ինն <inn>, տասն <tasn> (por. poprzedni akapit: Uwaga historyczna). Język w. orm. ma także przymiotnik լիքը <lik^{c}ə> „pełny" na miejscu st. orm. լի <li>.

Nie zawsze jednak ormiańskie „ə" ma obecnie wartość fonemu. Często jest to element czysto fonetyczny służący do ułatwiania wymowy grup spółgłoskowych. Tak jest np. w wyrazach typu մկրտել <mkrtel> „chrzcić", wymowa w. orm. [myk:yrt:el], z. orm. [mygyrdel]. (O pisowni „ə" będzie mowa niżej.)

Jeśli pierwszymi fonemami wyrazu są grupy złożone ze spirantu *s*, *š*, *z*, *ž* oraz następującej po nim spółgłoski zwartej, to w powolnej, starannej wymowie (np. przy dyktowaniu) może się przed nimi pojawiać protetyczne, nieetymologiczne „ə", np. w czasownikach: ստանալ <stanal> „otrzymywać, dostawać" i w. orm. սկսել <sksel>, z. orm. սկսիլ <sksil> „zaczynać": [ystanal] i [yskysel] to wymowa w. orm., a [ystanal] i [yskysil] – z. orm. (fonologicznie: /sdanal/, /sgsil/). W szybkiej wymowie owe „ə" mogą zostać pominięte: w. orm. [stanal], [sksel], z. orm. [stanal], [sksil]. Jak wynika z tych przykładów, struktura sylaby w języku ormiańskim jest różna w zależności od tempa mowy (występują dwa poziomy różniące się obecnością lub brakiem samogłoski „ə").

Teoretycznie prawie każdą nagłosową grupę spółgłoskową (wyjątkiem są grupy z półsamogłoską /y/ = ptp [j] na drugim miejscu) można w ormiańskim rozładować przy pomocy „ə", wstawiając tę samogłoskę przed początkowe spiranty *s*, *š*, *z*, *ž* (p. wyżej) lub po pierwszej spółgłosce grupy, np. rzeczownik գլուխ <glowx> „głowa" przy powolnej artykulacji może być wymówiony [gyluch] w języku w. orm. i [k^{h}yluch] – w z. orm., przy szybkiej – odpowiednio: [gluch], [k^{h}luch]. Ale w. orm. սյուն <syown> „kolumna" (pisownia „fonetyczna") = z. orm. սիւն <siwn> (pisownia historyczna) to w wymowie tylko: [sjun] a nie *[syjun].

Wyjątkowo w czasowniku pisanym w obu językach ստել <stel> „kłamać" samogłoska „ə" (zawsze tu wymawiana) stoi nie w nagłosie lecz pomiędzy ս <s>

a ստ <t>: w. orm. [syt:el], z. orm. [sydel]. Przyczyną takiego traktowania nagłosowej sekwencji (graficznej) dwóch spółgłosek <s> + <t> jest odczuwany nadal związek etymologiczny tego czasownika z rzeczownikiem սուտ <sowt> „kłamstwo", w. orm. [sut:], z. orm. [sud]. Jak widać, samogłoska „ə" między <s> a <t> jest tutaj wynikiem redukcji samogłoski /u/ w sylabie nieakcentowanej: w. orm. /sut:/ > /sət:el/, z. orm. /sud/ > /sədel/, p. następny paragraf.

Redukcje samogłosek (alternacje samogłoskowe). Akcent. Sylabą akcentowaną jest w obu językach nowoormiańskich, podobnie jak w *grabarze*, ostatnia sylaba wyrazu. Wyjątkowo na innej sylabie są akcentowane, tylko w języku wschodnioormiańskim, wyrazy zapożyczone z języka rosyjskiego. Najczęściej są to tzw. „internacjonalizmy" typu: օպերա <ôpera> z akcentem na pierwszej sylabie, ակադեմիա <akademia> z akcentem na trzeciej od końca (*-de-*). Akcent jest w nich taki, jak w języku rosyjskim.

Podobnie jak w starożytności, także i obecnie niektóre samogłoski ormiańskie ulegają zmianom zależnym od akcentu. I tak np. etymologiczne /i/, /u/, tak właśnie wymawiane w sylabie akcentowanej (tj. ostatniej) ulegają redukcji, gdy znajdą się w sylabie nieakcentowanej. Dzieje się to w przypadku wydłużenia wyrazu przez dodanie nowej sylaby (sylab): końcówki fleksyjnej lub przyrostka słowotwórczego (ewentualnie drugiego leksemu w złożeniach), np. w. orm. rzeczownik գիրք <girkᶜ> „książka" *ma dopełniacz liczby pojedynczej* գրքի <grkᶜ-i> wymawiany [gyrkʰi] z akcentem na sylabie [-kʰi], mianownik liczby mnogiej գրքեր <grkᶜ-er> wymawiany [gyrkʰer] itd. Redukcję /i/ > [ə] = ptp [y] widać także w przymiotnikowym derywacie գրքային <grkᶜ-ayin> „książkowy", wymawianym [gyrkʰajin] itp. Redukcja samogłoski /u/ w [ə] (ptp [y]) jest widoczna w przykładzie սուտ <sowt> : ստել <stel> przytoczonym na końcu poprzedniego paragrafu. Niekiedy redukcja wąskich (wysokich) samogłosek /i/, /u/ jest pełna, tzn. znikają one całkowicie w następstwie przesunięcia akcentu, np. մարմին <marmin> „ciało", dop. l. poj. մարմնի <marmn-i> z wymową [marmni], մաքուր <makᶜowr> [makʰur] „czysty" – մաքրել <makᶜrel> [makʰrel] „czyścić". Oba przykłady są jednakowo pisane i wymawiane w obu językach.

Redukcje nieakcentowanych samogłosek /i/, /u/ nie występują obecnie z taką samą konsekwencją, jak to miało miejsce w *grabarze* (p. wyżej II B.4.). Zwłaszcza dotyczy to języka z. orm., gdzie np. cytowany co dopiero rzeczownik գիրք <girkᶜ> „książka" (w wymowie z. orm. [kʰirkʰ] w mianowniku l. mn. ma postać գիրքեր <girkᶜ-er> [kʰirkʰer] bez redukcji samogłoski /i/. Również w języku w. orm. zdarzają się wahania, np. rzeczownik կացին <kacᶜin> „topór" w genetiwie (dopełniaczu) l. poj. może przybierać formy: կացնի <kacᶜn-i> [k:acni] lub կացինի <kacᶜin-i> [k:acini], p. Minassian: 94.

Pozostałością żywych w *grabarze* alternacji (zmian) samogłoskowych związanych z akcentem są ponadto wymiany: /e/ (pochodzące ze st. orm. է <ê>) > /i/; /uy/ > /u/; /ya/ > /e/. I tak np. pod akcentem mamy /e/ w rzeczowniku սեր <ser>

(uproszczona pisownia w. orm.) „miłość", ale /i/ w nieregularnej formie dopełniacza l. poj. սիրո <siro> i w spokrewnionym bezokoliczniku սիրել <sirel> „kochać". Język z. orm. zachowuje w tych formach ortografię klasyczną (st. orm.): սէր <sêr>, սիրոյ <siroy>. Przykład następnej alternacji: w. orm. լոյս <lowys> [lujs] „światło" – լուսավոր <lowsavor> [lusawor] „świetlisty" choć w dopełniaczu l. poj. mamy formę regularną: լույսի <lowysi> [lujsi]. Język z. orm. zachowuje tu ortografię klasyczną: լոյս <loys>, լուսաւոր <lowsawor> przy tej samej wymowie.

W zapożyczeniach z *grabaru* /ya/ w sylabie nieakcentowanej przechodzi w /e/, np. w. orm. մատյան <matyan> „księga" (ze st. orm. մատեան <matean>), ale մատենադարան <matenadaran> „księgozbiór" (także nazwa słynnego erywańskiego muzeum rękopisów).

Wreszcie, wygłosowe /u/ bezpośrednio poprzedzające samogłoskę końcówki lub przyrostka ulega spirantyzacji w /v/, np. լեզու <lezow> „język", dopełniacz l. poj. /lezvi/ [lezwi], pisany w języku w. orm. „fonetycznie" լեզվի <lezvi>, a w z. orm. լեզուի <lezowi> jak w *grabarze*.

Wszystkie fonemy samogłoskowe wspólne dla obu języków: w. orm. i z. orm., nie wykazujących różnic w zakresie wokalizmu, można przedstawić następująco:

	przednie			tylne
wysokie	/i/			/u/
średnie	/e/	/ə/	/o/	
niskie		/a/		

5. Alfabet nowoormiański

Pod względem ilościowym zamieszczony tu alfabet różni się od podanego wyżej wraz z nazwami liter (s. 35-36) alfabetu staroormiańskiego (w skrócie: st. orm.) tylko dodaniem dwóch końcowych liter: օ <ô> (nazwa: o), ֆ <f> (nazwa: fe). Różnica co do miejsca w alfabecie litery ւ <w> (nazwa: <hiwn> wymawiana [hjun]) traktowanej inaczej przez Ormian wschodnich i zachodnich zostanie objaśniona poniżej, pod tabelą (uwaga 6). Pozostałe skróty: w. orm. = wschodnioormiański, z. orm. = zachodnioormiański; ptp = polska transkrypcja popularna (fonetyczna) w nawiasach [ ]; mtn = międzynarodowa transliteracja naukowa (oparta na wartości fonetycznej liter ormiańskich w V w.) w nawiasach < >.

Litera duża	Litera mała	Transliteracja (mtn)	Transkrypcja (ptp)
Ա	ա	<a>	[a]
Բ	բ	<b>	w. orm. [b][1]; z. orm. [p^h]
Գ	գ	<g>	w. orm. [g][1]; z. orm. [k^h]
Դ	դ	<d>	w. orm. [d][1]; z. orm. [t^h]
Ե	ե	<e>	[je-], [-e(-)][2]

ⴆ	ⵆ	<z>	[z]
ⴡ	ⵡ	<ê>	[e]
ⴅ	ⵅ	<ə>	[y]
ⴒ	ⵒ	<t^{c}>	[t^{h}]
ⴊ	ⵊ	<ž>	[ż]
ⴈ	ⵈ	<i>	[i]
ⵍ	ⵍ	<l>	[l]
ⵅ	ⵅ	<x>	[ch]
ⴑ	ⵑ	<c>	w. orm. [c:]; z. orm. [dz]
ⴽ	ⵅ	<k>	w. orm. [k:]; z. orm. [g]
ⵀ	ⵀ	<h>	[h]
ⴵ	ⵣ	<j>	w. orm. [dz][1]; z. orm. [c]
ⵖ	ⵖ	<ł>	[gh][3]
ⴾ	ⵞ	<č>	w. orm. [cz:]; z. orm. [dż]
ⵎ	ⵎ	<m>	[m]
ⵉ	ⵉ	<y>	[j][4]
ⵏ	ⵏ	<n>	[n]
ⵛ	ⵥ	<š>	[sz]
ⵔ	ⵔ	<o>	[wo-], [-o(-)][5]
ⵚ	ⵚ	<č^{c}>	[cz]
ⵒ	ⵒ	<p>	w. orm. [p:]; z. orm. [b]
ⴶ	ⵢ	<j>	w. orm. [dż][1]; z. orm. [cz]
ⵕ	ⵕ	<ṙ>	[rr]
ⵙ	ⵙ	<s>	[s]
ⵡ	ⵡ	<v>	[w]
ⵜ	ⵜ	<t>	w. orm. [t:]; z. orm. [d]
ⵔ	ⵔ	<r>	[r]
ⴳ	ⴳ	<c^{c}>	[c]
ⵝ	ⵍ	<w>	patrz: uwaga 6
ⴼ	ⵃ	<p^{c}>	p^{h}
ⵠ	ⵠ	<k^{c}>	k^{h}
ⵓ	ⵓ	<ô>	[o][7]
ⴼ	ⴼ	<f>	[f]

Uwagi:

1. Transkrypcja fonetyczna (ptp) liter ⵒ <b>, ⵖ <g>, ⵏ <d>, ⵣ <j>, ⵢ <j> jako [b], [g], [d], [dz], [dż] w języku w. orm. dotyczy nagłosu (początku wyrazu) i tylko niekiedy śródgłosu lub wygłosu (tj. środka i końca wyrazu), gdzie najczęściej literom tym odpowiada wymowa notowana w transkrypcji fonetycznej (ptp) przez: [p^{h}], [t^{h}], [k^{h}], [c], [cz].

2. Zapis: [je-], [-e(-)] oznacza, że litera ⵄ <e> jest wymawiana jak [je] na początku wyrazu, a jak [e] w środku i na końcu wyrazu.

3. Litera ղ <ł> jest najczęściej wymawiana jak spirant dźwięczny uwularny /ɣ/ notowany w ptp przez [gh], jednakże przed bezdźwięcznymi spółgłoskami zwarto-wybuchowymi i zwarto-szczelinowymi ubezdźwięcznia się w /x/, pisane w ptp przez [ch]; por. wyżej, str. 213, 215.

4. Litera յ <y> ma konsekwentnie w każdej pozycji wyrazu wartość fonetyczną [j] tylko w języku w. orm. Natomiast w języku z. orm. na początku wyrazu czyta się jak [h] i tak też jest wówczas notowana w ptp, a na końcu wyrazu (poza jednosylabowymi rzeczownikami) jest niema, tzn. nie wymawia się w ogóle i w związku z tym w transkrypcji fonetycznej ptp nie jest w takim wypadku zaznaczana.

5. Zapis: [wo-], [-o(-)] oznacza, że litera ո <o> jest wymawiana jak [wo] na początku wyrazu, a jak [o] w środku i na końcu wyrazu.

6. W języku w. orm. litera ւ <w> samodzielnie występuje wyłącznie po literze ո <o> dla zapisu samogłoski /u/, która już w *grabarze* w ten sposób (wzorem greki), tj. przy pomocy dwu liter ո + ւ <o> + <w>, była notowana. W związku z tym Ormianie wschodni zbitkę liter ու <ow> traktują jak jedną literę i umieszczają w alfabecie na miejscu litery ւ <w> nazywanej [hjun]. Natomiast zachodni Ormianie oba elementy zbitki liter ու <ow> traktują, zgodnie z tradycją, odrębnie, co pociąga za sobą różnicę w kolejności wyrazów zawierających samogłoskę /u/ w słownikach: zachodni Ormianie wyrazy takie zamieszczają pod literą ո <o>, wschodni – na miejscu dawnego ւ <w> pod koniec alfabetu. W języku z. orm. litera ւ <w> jest także używana w innych pozycjach, niezależnie od litery ո <o>, i ma wartość spirantu wargowo-zębowego notowanego w ptp przez [w]. Jednakże w grupie իւ (iw) przed spółgłoską litera ta ma wartość samogłoski /u/, podczas gdy ի (i) ma w tej sytuacji wartość spółgłoski /y/, przykłady p. niżej.

7. W języku w. orm. litera օ <ô> dodana do alfabetu ormiańskiego, wraz z literą ֆ <f>, w średniowieczu występuje tylko na początku wyrazu (w środku – wyłącznie w wyrazach złożonych). Natomiast w języku z. orm. może występować także wewnątrz wyrazu prostego, gdzie jest wymawiana jak [o] i tak też notowana w ptp.

8. Wschodni Ormianie na trzecim miejscu od końca (pomiędzy literami ք <k^{c}> i օ <ô>) umieszczają niekiedy w alfabecie ligaturę (połączenie) liter ե <e> i ւ <w> w postaci jednego znaku: և. Znak ten ma wartość fonetyczną liter ե <e> i վ <v>, tj. [jew] na początku wyrazu i [ew] w środku i na końcu wyrazu. W szczególności przy użyciu tejże ligatury, którą należałoby transliterować przez <ew>, notowany jest spójnik և /yev/ [jew] odpowiadający polskiemu „i". Ligatura և <ew> ma tylko minuskułę (tj. znak odpowiadający „małym" literom). W przypadku konieczności użycia majuskuły („dużej" litery) ligaturę և <ew> zastępuje się dwiema odrębnymi literami: Ե <E> + Վ <V> (nie: *Ի *W!), np. nazwę stolicy Armenii w zwykłym piśmie tekstowym pisze się: Երևան <Erewan> (polska forma tradycyjna: „Erywań") z ligaturą և <ew>, natomiast w napisach pozatekstowych (albo w tekście pisanym wyłącznie „dużymi" literami) ligatury nie ma: ԵՐԵՎԱՆ <EREVAN>.

Tradycyjne nazwy liter zostały podane przy alfabecie st. orm. (p. wyżej, cz. II A.). Obecnie są one używane tylko przez Ormian zachodnich, oczywiście w wymowie z. orm. Oto ich lista w ptp: [ajp^{h}], [p^{h}en], [k^{h}im], [t^{h}a], [jecz], [za], [e], [yt^{h}], [t^{h}o], [że], [ini], [ljun], [che], [dza], [gen], [ho], [ca], [ghad], [dże], [men], [hi], [nu], [sza], [wo], [cza], [be], [cze], [rra], [se], [wew], [djun], [re], [co], [hjun], [p^{h}jur], [k^{h}e], [o], [fe]. Natomiast Ormianie wschodni dla liter odnoszących się do spółgłosek używają nazw składających się z danej spółgłoski i samogłoski zredukowanej „ə", a więc: <bə>, <gə> itd. = [by], [gy] itd., a dla liter oznaczających samogłoski – tychże samogłosek, np. nazwą litery <a> jest po prostu /a/ itd. Litera ե <e> nazywa się /ye/ [je], a ո <o> – /vo/ [wo].

5.1. Pisownia samogłosek

Pisownia /a/, /i/ nie stanowi problemu, każdorazowo /a/ jest pisane przez literę ա <a>, a /i/ – przez ի <i>. Dla samogłoski /u/ od starożytności Ormianie używają, wzorując się na Grekach, dwu liter: ու (historycznie: ո <o> + ւ <w>, litera służąca do notowania niezgłoskotwórczego *u*). Dla /e/, /o/ w alfabecie ormiańskim istnieją odpowiednio litery: ե <e>, ո <o>, z tym, że w nagłosie mają one odpowiednio wartość sekwencji /ye-/ [je-] i /vo-/ [wo-], np. w liczebniku pisanym երեք <erek^{c}> „trzy" pierwsze ե <e> (na początku wyrazu) czyta się [je], a drugie (wewnętrzne) – [e]. Cały wyraz w obu językach współczesnych jest wymawiany [jerek^{h}]. Podobnie w ոսկոր <oskor> „kość" pierwsze ո <o> jest wymawiane jak [wo], a drugie – jak [o]: w. orm. [wosk:or], z. orm. [woskor] (ze słabym „k", fonologicznie: /vosgor/). Wiąże się to z rozwojem spółgłosek protetycznych przed nagłosowymi samogłoskami średniego stopnia rozwarcia /e-/, /o-/ (por. polskie formy gwarowe: Jewa, *u*okno, na miejscu literackich: Ewa, okno). Uwaga! Sekwencja liter ու <ow> ma wartość samogłoski /u/, a więc w nagłosie nie pojawia się tu żadna spółgłoska protetyczna, np. ութ <owt^{c}> „osiem" wymawia się [ut^{h}].

Dla notowania samogłosek /e/, /o/ w nagłosie używa się odpowiednio liter է <ê>, օ <ô> (łacińskie „o"), np. էշ <êš> „osioł" (wymawiane: [esz]), օր <ôr> „dzień" [or], podobnie w wyrazach obcych, np. w. orm. էքսկուրսիա <êk^{c}skowrsia> „wycieczka" z wymową [eksk:ursia] (z akcentem na trzeciej od końca sylabie *-k:ur-*), օգոստոս <ôgostos> „sierpień" z wymową w. orm. [ogost:os] i z. orm. [ok^{h}ostos] (fonologicznie: /ok^{h}osdos/). Litery է <ê> i օ <ô> w języku w. orm. występują tylko na początku wyrazu, w środku – wyjątkowo, tylko na początku morfemu dla zachowania związku etymologicznego z wyrazem podstawowym, np. w wyrazach: ամենաէժան <amenaêžan> „najtańszy" (stopień najwyższy przymiotnika էժան <êžan> „tani"), wymowa [amenaeżan]; առօրյա <arôrya> „codzienny" (derywat od rzeczownika օր <ôr> „dzień"), wymowa [arrorja].

W języku z. orm. litery է <ê>, օ <ô> mogą występować także w środku i na końcu wyrazu zgodnie z pisownią starożytną (w przypadku np. rzeczownika պարտէզ <partêz> „ogród", wymawianego przez Ormian zachodnich: [bardez]), lub średniowieczną w przypadku <ô> (które wówczas wprowadzono na miejscu

st. orm. <aw> w związku ze zmianą wymowy tego dyftongoidu w [o]), np. (z. orm.) մօրուք <môrowk^{c}> „broda" (wymawiane: moruk^{h}), por. st. orm. մաւրուք <mawrowk^{c}> (od średniowiecza: մօրուք <môrowk^{c}>). Wschodni Ormianie w reformie ortograficznej z 1922 r. śród- i wygłosowe <-ê(-)> oraz (tylko śródgłosowe, bo na końcu wyrazu nie występujące) <-ô->, jako nie różniące się w wymowie od <-e(-)>, <-o->, usunęli i podane wyżej wyrazy (występujące również w języku w. orm.) piszą obecnie: պարտեզ <partez>, մորուք <morowk^{c}> (wymowa: p:art:ez, moruk^{h}).

Pisownia zredukowanej samogłoski „ə", mającej tylko częściowo wartość fonologiczną (por. wyżej), jest w *aszcharabarze* (podobnie do *grabaru*) ograniczona w zasadzie tylko do nagłosu i wygłosu (w tym drugim przypadku w ogromnej większości przypadków <-ə> jest wykładnikiem określoności), np. ընկեր <ənker> (w. orm. [ynk:er], z. orm. [ynger]) „towarzysz", պապը <pat-ə> (w. orm. [p:at:y], z. orm. [bady]) „ściana (określona)". Jednakże przed nagłosowymi grupami *s*, *š*, *z*, *ž* + spółgłoska zwarta, gdzie wymowa z poprzedzającym grupę „ə" jest fakultatywna (p. wyżej), owego „ə" nie pisze się, np. *(ə)stanal* „otrzymywać, dostawać" jest notowane, w obu językach, ստանալ <stanal>. Nie pisze się również „ə" w środku wyrazu, np. w. orm. *mək:ərt:el* „chrzcić" ma postać graficzną: մկրտել <mkrtel>, wymowa z. orm. *məgərdel* (ptp: *mygyrdel*). We w. orm. *əmbəṙnel* = z. orm. *əmp^{h}əṙnel* (w ptp odpowiednio: [ymbyrrnel], [ymp^{h}yrrnel]) „pojmować, rozumieć" pierwsze „ə" (nagłosowe) jest notowane, drugie (wewnętrzne) – nie, chociaż jest w danej grupie stale wymawiane: ըմբռնել <əmbṙnel>. Na styku morfemów wewnątrz wyrazu pisownia <ə> notowanego w nagłosie zachowuje się także w środku wyrazu (dla podtrzymania związku etymologicznego z podstawą), np. անըմբռնելի <an-əmbṙneli> „niezrozumiały" (od czasownika ըմբռնել <əmbṙnel>).

Język z. orm. (i w. orm. w Iranie !) zachowuje pisownię klasyczną niemal bez zmian. W związku z tym niektóre litery mające zasadniczo wartość samogłoskową mogą tam być wymawiane jak spółgłoski. I tak:

a) Grupa liter ու <ow> to w z. orm., podobnie jak we w. orm., zapis samogłoski /u/, jednakże przed następującą drugą samogłoską wymawia się jak spółgłoska /v/ (ptp: w), np. z. orm. զինուոր <zinowor> „żołnierz" = [zinwor]. Ormianie w Republice Armeńskiej piszą tu „fonetycznie" վ <v>: զինվոր <zinvor> (przy tej samej wymowie).

b) Dawny dyftongoid իւ <iw> wymawia się obecnie (w obu językach) na końcu wyrazu (lub, rzadziej, przed samogłoską) jak *-iv* (ptp: *iw*), np. w rzeczowniku թիւ <t^{c}iw> (pisownia st. orm. i z. orm., przy w. orm. „fonetycznej": թիվ <t^{c}iv>) „liczba", jednakże przed spółgłoską z. orm. իւ <iw> czyta się jak /yu/ (ptp: *ju*), np. st. orm. ձիւն <jiwn> „śnieg" to we współczesnej wymowie z. orm. /cyun/ (ptp: cjun). Wschodni Ormianie stosują tu ortografię „fonetyczną": ձյուն <jyown> (wymowa: [dzjun]).

c) Dawny dyftongoid ոյ <oy> wymawiany jest dziś i przez wschodnich i przez zachodnich Ormian (w językach literackich, nie zawsze w dialektach) jak /uy/ (ptp: uj), przy czym zachodni Ormianie piszą nadal ոյ <oy>, np. w wyrazie լոյս <loys> „światło" (wymawianym: [lujs]), a wschodni – stosują ortografię „fonetyczną": լույս <lowys> (przy tej samej wymowie: [lujs]).

d) Dawnej pisowni եա <ea> odpowiada obecnie wymowa /ya/ (ptp: ja). Zachodni Ormianie piszą nadal եա <ea>, np. w typowym przyrostku tworzącym ormiańskie nazwiska /-yan/ (ptp: -jan). Zapisowi Պետրոսեան <Petrosean> odpowiada z. orm. wymowa [Bedrosjan]. Wschodni Ormianie piszą zgodnie z wymową: Պետրոսյան <Petrosyan> [P:et:rosjan].

5.2. Pisownia spółgłosek

Część zagadnień związanych z przesuwką poklasyczną została już omówiona. Tu ograniczę się do różnic między ortografią z. orm. (tradycyjną) a w. orm. (unowocześnioną w kierunku pisowni fonetycznej, choć niekonsekwentnie).

a) st. orm. յ <y> w nagłosie uległo ewolucji w /h/. Ortografia w. orm. to uwzględnia i pisze np. Հովհաննես <Hovhannes> „Jan" (wymowa: Howannes, bez drugiego „h"). Natomiast zachodni Ormianie piszą jak Mesrop Masztoc na początku V w. Յովհաննէս <Yovhannês>, gdzie sekwencja liter ով<ov> miała oddawać długie „ō" w formie greckiej Ιωαννης, która była punktem wyjścia dla formy ormiańskiej (a է <ê> miało oddawać greckie długie „ē"). Wymowa z. orm. nie różni się w tym wypadku od w. orm. [Howannes].

St. orm. wygłosowe -յ <-y> we wszystkich wyrazach wielosylabowych przestało być wymawiane. Ormianie wschodni zaniechali w tych wypadkach jego pisowni i piszą np. արքա <ark^{c}a> „król" na miejscu st. orm. արքայ <ark^{c}ay>. Ormianie zachodni piszą je nadal idąc za tradycją: արքայ <ark^{c}ay>, choć wymawiają cały wyraz tak samo jak ich wschodni rodacy: [ark^{h}a]. W wyrazach jednosylabowych jest w języku z. orm. różnie, jeśli chodzi o wymowę (zawsze jednak zgodnie z tradycją ortograficzną). I tak: w rzeczownikach końcowe <-y> się wymawia, np. w wyrazie Հայ <Hay> „Ormianin" (wymowa: [Haj]), a w czasowniku կայ <kay> „jest, znajduje się" – nie (wymowa: [ga]). Wschodni Ormianie piszą zgodnie z wymową: կա <ka> [k:a].

b) St. orm. ւ <w> w sąsiedztwie samogłosek (prócz pozycji po ո <o>, gdzie ու <ow> = /u/) jest dziś często kontynuowane w wymowie przez spirant /v/ (ptp: w). Pisownia w. orm. to uwzględnia i stosuje tu literę վ <v>, np. rzeczowniki pisane w *grabarze* նաւ <naw> „statek", աւազ <awaz> „piasek" są w Armenii pisane zgodnie ze współczesną wymową: նավ<nav>, ավազ <avaz>. Natomiast zachodni Ormianie, przy analogicznej wymowie tych wyrazów (ptp: naw, awaz), pozostają przy pisowni st. orm. z literą ւ <w>.

c) Interpunkcja. Od średniowiecza Ormianie używają oryginalnego systemu znaków intonacyjnych i przestankowych, który został przedstawiony wyżej, w części II A., s. 36-37.

F. MORFOLOGIA – FLEKSJA

1. Rzeczownik

Rzeczownik nowoormiański wykazuje te same kategorie gramatyczne co *grabar*: liczby, przypadka i określoności (nie ma rodzaju).

1.1. Kategoria liczby

Środkami morfologicznymi tworzącymi liczbę mnogą w obu językach nowoormiańskich są sufiksy (przyrostki) *-er*, *-ner*. Pochodzą one ze st. orm. sufiksów <-ear>, <-near> nadających rzeczownikom znaczenie zbiorowe (collectiva, Jensen: 42, por. wyżej, s. 163). Użycie jednego z dwu spokrewnionych ze sobą sufiksów zależy od liczby sylab w podstawowej formie („słownikowej") rzeczownika ormiańskiego pokrywającej się z formą mianownika (nominatiwu) liczby pojedynczej. I tak: rzeczowniki jednosylabowe przyjmują sufiks <-er>, a wielosylabowe <-ner> (oba sufiksy są oczywiście akcentowane, jak wszystkie inne zresztą), np. մաս <mas> „część" – l. mn. մասեր <mas-er> „części", մարմին <marmin> „ciało" – մարմիններ <marmin-ner> „ciała" (oba przykłady reprezentują zarówno język w. orm. jak i z. orm.).

A oto przykłady uwzględniające różnice w pisowni i wymowie między w. orm. a z. orm.: պատ <pat> „ściana" (wymowa w. orm. [p:at:], z. orm. [bad]) – l. mn. պատեր <pat-er> „ściany" (wymowa w. orm. [p:at:er], z. orm. [bader]); պարտեզ <partez> „ogród" (ortografia w. orm. jest tu „fonetyczna", a nie historyczna, wymowa w. orm.: [p:art:ez]) – l. mn. պարտեզներ <partez-ner> „ogrody" (wymowa w. orm. [p:art:ezner]); pisownia z. orm. jest historyczna (taka jak w *grabarze*): պարտէզ <partêz> (wymowa: [bardez]) – l. mn. պարտէզներ <partêz-ner> [bardezner].

Wyrazy zawierające jedną samogłoskę „pełną" (*i*, *e*, *a*, *o*, *u*) oraz jedną zredukowaną (*ə*, w ptp *y*), nazywane w tradycji ormiańskiej wyrazami „półtorasylabowymi" (մեկուկես վանկանի <mek-ow-kes vank-ani>, p. np. Sargsyan: 174), są traktowane jako wyrazy dwusylabowe (tj. wielosylabowe), mimo że ortografia ormiańska nie zawsze ową samogłoskę zredukowaną notuje (p. wyżej, s. 226). W l. mn. przyjmują one w związku z tym, zgodnie z regułą, sufiks <-ner> (a nie <-er>), np. գլուխ <glowx> „głowa", wymowa w. orm. w ptp: [g(y)luch], z. orm. [k^{h}(y)luch], ma l. mn. գլուխներ <glowx-ner> „głowy", wymowa w. orm. [g(y)luchner], z. orm. [k^{h}(y)luchner]. Nie dotyczy to wyrazów, w których owa samogłoska zredukowana występuje nie w nagłosowej grupie spółgłosek lecz w wygłosowej. W takich wypadkach sufiks l. mn. ma postać <-er>, np. աստղ <astł> „gwiazda" (wymowa w. i z. orm. [astygh]) – l. mn. աստղեր <astł-er>, wymowa [ast(y)gher], por. Minassian: 79.

Uwaga! Jeżeli po nagłosowej spółgłosce wyrazu następuje półsamogłoska /-y-/ (w pisowni w. orm. <-y->, w z. orm. historycznie: <-e-> lub <-i->), to nie powstaje w ten sposób grupa spółgłosek dopuszczająca wstawienie w środek samogłoski zredukowanej [ə] (ptp: [y]), por. wyżej: str. 220). W związku z tym wyrazy typu գյուղ <gyowł> (pisownia w. orm., wymowa [gjugh]) „wieś" przyjmują, jako wyrazy faktycznie jednosylabowe, sufiks l. mn. *-er*: գյուղեր <gyowł-er> [gjugher]. Również w języku z. orm. mamy գիւղ <giwł> (pisownia tradycyjna, wymowa: [k^{h}jugh]) – l. mn. գիւղեր <giwł-er> [k^{h}jugher] „wsie".

Wyjątkowo przyjmują sufiks <-ner> nieliczne wyrazy jednosylabowe, które w języku st. orm. kończyły się na *-n*, np. լեռ <leŕ> „góra" – լեռներ <leŕ-ner> „góry" (przykład wspólny dla w. orm. i z . orm.). W *grabarze* wyraz ten miał postać լեառն <learn> w mianowniku l. poj. Podobnie zachowują się (głównie w języku w. orm.) wyrazy: մուկ <mowk> „mysz" i ձուկ <jowk> „ryba", których l. mn. wykazuje jednocześnie redukcję nieakcentowanej samogłoski wąskiej /u/ (p. wyżej, str. 221): մկներ <mk-ner> (wymowa w. orm. [myk:ner]) „myszy", ձկներ <jk-ner> (wymowa w. orm. [dzyk:ner]) „ryby". Natomiast w języku z. orm. formy powyższe (wymawiane: [mygner], [cygner]) są już dziś uważane za archaiczne i zostały zastąpione formami „regularnymi", nie wykazującymi przy tym redukcji /u/: մուկեր <mowk-er> [muger], ձուկեր <jowk-er> [cuger], por. Feydit: 95, Sargsyan: 174.

Bez uzasadnienia etymologicznego język w. orm. używa sufiksu <-ner> w wyrazie ռուսներ <ŕows-ner> [rrusner] „Rosjanie". Zachodni Ormianie nie czynią tu wyjątku i mówią [rruser], na piśmie Ռուսեր <Rowser>.

Redukcje nieakcentowanych samogłosek /i/, /u/ nie są już w językach n. orm. normą (tak jak w *grabarze*), zwłaszcza w języku z. orm. Widać to w cytowanym wyżej przykładzie l. mn. wyrazu գլուխ <glowx> „głowa". We w. orm. լիճ <lič> „jezioro" samogłoska /i/ ulega przed akcentowanym sufiksem l. mn. redukcji: լճեր <lč-er> [lycz:er], natomiast w języku z. orm. – nie: լիճեր <lič-er> [lidżer]. Ale i w języku w. orm. zdarza się, że samogłoska /i/ nie redukuje się w l. mn., np. հիմք <himk^{c}> „podstawa" – հիմքեր <himk^{c}-er> „podstawy" (Minassian: 83). Podobne wahania obserwujemy w przypadku samogłoski /u/, np. w. orm. սուր <sowr> [sur] „miecz" – l. mn. սրեր <sr-er> [s(y)rer], ale լուր <lowr> „wiadomość" – l. mn. լուրեր <lowr-er> [lurer].

Samogłoska /u/ rzeczownika w. orm. ձու <jow> [dzu] „jajko" przechodzi w spirant /v/ przed sufiksem l. mn. *-er*: ձվեր <jv-er> [dz(y)wer] „jajka". (W języku z. orm. częściej jest używany synonim հաւկիթ <haw-kit^{c}> [hawgit^{h}].)

Szczątkowo występują w obu językach współczesnych (częściej jednak w z. orm.) ślady st. orm. form l. mn. z sufiksem <-k^{c}> (p. wyżej, str. 57), np. w. orm. երևանցիք <erewanc^{c}i-k^{c}> [jerewancik^{h}] „erywańczycy" (Sevak: 276), czasem także գինի <gini> „wino" – l. mn. գինիք <gini-k^{c}>, choć we w. orm. formy takie mają raczej zabarwienie potoczne, prawie dialektalne. Formy literackie

brzmią odpowiednio: երևանցիներ <erewanc^{c}i-ner> [jerewanciner], գինիներ <gini-ner>.

Ludowy charakter mają również we w. orm. rzeczowniki zbiorowe tworzone od imion własnych przy pomocy sufiksu <-enk^{c}> zawierającego tenże st. orm. sufiks liczby mnogiej <-k^{c}>, np. Գրիգորենք <Grigor-enk^{c}> [G(y)rik^{h}orenk^{h}] „rodzina (ludzie) Grikora". Podobnie bywa w odniesieniu do historycznych imion własnych, np. Վարդանանք <Vardan-ank^{c}> (wymowa w. i z. orm. [War-t^{h}anank^{h}]) to Wartan (Mamikonian) i jego towarzysze w tytule znanej powieści Derenika Demircziana o bohaterze powstania antyperskiego z połowy V w. St. orm. sufiks l. mn. <-k^{c}> bywa także używany w odniesieniu do nazw dynastii i rodów arystokratycznych, np. Արշակունիք <Aršak-owni-k^{c}> (wymowa w. orm. [Arszak:unik^{h}], z. orm. [Arszagunik^{h}]) „Arsacydzi, Arszakidzi" (od imienia partyjskiego: Aršak), por. Min.: 80. Tenże sufiks jest wreszcie obecny we w. orm. (kontynuującej st. orm.) nieregularnej formie mianownika l. mn. rzeczownika կին <kin> „kobieta" – կանայք <kanay-k^{c}> „kobiety" (p. niżej, str. 238).

W języku z. orm. starożytny sufiks l. mn. <-k^{c}> częściej się zachował, np. տղայ <tłay> [dygha] „chłopiec, dziecko" ma l. mn. տղաք <tła-k^{c}> [dyghak^{h}], p. Feydit: 73. Język w. orm. również zna taką formę (w postaci տղեք <tłek^{c}> [t:yghek^{h}]), ale ma ona tam zabarwienie dialektalne w przeciwieństwie do literackiego տղաներ <tła-ner> [t:yghaner]. Wschodnioormiańskiemu ծնողներ <cnoł-ner> [c:ynoghner] „rodzice" odpowiada z. orm. forma l. mn. ծնողք <cnoł-k^{c}> [dzynochk^{h}].

Rzeczownik մարդ <mard> [mart^{h}] „człowiek, mężczyzna" w znaczeniu l. mn. używa collectivum (rzeczownika zbiorowego) մարդիկ <mard-ik> „ludzie" utworzonego przy pomocy sufiksu <-ik> (różnego od <-ik> tworzącego zdrobnienia). Forma ta jest wymawiana [mart^{h}ik:] w języku w. orm. i [mart^{h}ig] – w z. orm. Jednakże zachodni Ormianie używają także regularnej formy l. mn. մարդեր <mard-er> [mart^{h}er] (Sargsyan: 175).

Niektóre skostniałe formy st. orm. liczby mnogiej nie są dziś odczuwane jako takie i mają znaczenie liczby pojedynczej, np. գիրք <girk^{c}> (w. orm. [girk^{h}], z. orm. [k^{h}irk^{h}]) to dzisiaj „książka", choć w *grabarze* wyraz ten był formą l. mn. rzeczownika գիր <gir> „litera". Podobnie w. orm. կյանք <kyank^{c}> [k:jank^{h}], z. orm. կեանք <keank^{c}> [gjank^{h}] „życie". Obie formy kontynuują st. orm. կեանք <kean-k^{c}>, które w starożytności było *plurale tantum* (rzeczownikiem występującym tylko w liczbie mnogiej).

Czasem język z. orm. kontynuuje dawny pluralis (dziś w znaczeniu liczby pojedynczej), a język w. orm. – nie, np. „religia" to po z. orm. կրօնք <krônk^{c}> [g(y)ronk^{h}] a po w. orm. կրոն <kron> [k:(y)ron]. W *grabarze* używano zarówno formy liczby pojedynczej կրաւն <krawn> jak i mnogiej կրաւնք <krawn-k^{c}> w tym samym znaczeniu (l. poj.).

1.2. Kategoria przypadka

1.2.1. Rzeczownik nowoormiański w porównaniu z *grabarem* wykazuje stosunkowo dużą stabilność, jeśli chodzi o deklinację. Liczba przypadków tylko w języku z. orm. uległa zmniejszeniu (zanikł miejscownik – locativus), natomiast w języku w. orm. jest ich nadal, tak jak w *grabarze* (p. wyżej, s. 55), siedem (nominativus, genetivus, dativus, accusativus, ablativus, instrumentalis, locativus, p. wyżej s. 55, gdzie podane są także polskie terminy), przy czym w praktyce form deklinacyjnych jest dziś nawet więcej niż w starożytności, bowiem locativus w *grabarze* rzadko wyróżniający się odrębną formą (zjawisko synkretyzmu) obecnie ma w języku w. orm. wyraźnie ukształtowaną, uogólnioną końcówkę *-um*. (Uwaga! Nie wszystkie rzeczowniki w. orm. wykazują formę locatiwu. Nie mają jej np. m.in. rzeczowniki oznaczające osoby.)

W sumie można powiedzieć, że system deklinacyjny języków nowoormiańskich zmierza w swej ewolucji w kierunku aglutynacji („doklejanie" sufiksów jednofunkcyjnych). Niekoniecznie należy tu widzieć wpływ języka tureckiego, choć faktycznie trzeba się z nim liczyć (od XI w. język ormiański pozostawał i częściowo nadal pozostaje w stałym kontakcie z językiem tureckim względnie ze spokrewnionym z nim blisko językiem azerbejdżańskim). Już bowiem w *grabarze* istniały elementy aglutynacji (p. wyżej, str. 56). Raczej należy się tu dopatrywać wpływu substratu, a zwłaszcza adstratu, języków płd. kaukaskich. Co ciekawe, ewolucja języka gruzińskiego wykazuje duży paralelizm w stosunku do ormiańskiego, jeśli chodzi o narastanie elementów aglutynacji w systemie odmiany rzeczownika przez przypadki.

Pozostałością dawnego indoeuropejskiego systemu deklinacyjnego jest istnienie w obu językach n. orm. kilku nadal różnych typów deklinacyjnych rzeczownika. Wykazują one mianowicie odrębne końcówki genetiwu-datiwu. O ile jednak w *grabarze* powiązanie poszczególnych rzeczowników z odrębnymi typami deklinacyjnymi było pod względem ilościowym dość równomierne (przynajmniej w obrębie tzw. tematów samogłoskowych), o tyle dzisiaj widać znaczne ujednolicenie tej proporcji. Mianowicie w następstwie działania analogii różne rzeczowniki zmieniły w ciągu wieków dzielących V w. od epoki współczesnej swą przynależność deklinacyjną na korzyść typu charakteryzującego się końcówką gen. dat. sg. <-i>. Jest on dzisiaj typem zdecydowanie dominującym, obejmującym większość rzeczowników.

Poza tą deklinacją pozostało jednak jeszcze sporo ważnych rzeczowników, których duża frekwencja tekstowa (częstość użycia) okazała się skutecznym hamulcem przeciwko działaniu analogii, dążącej do ujednolicenia typów fleksyjnych w kierunku modelu aglutynacyjnego (znanego np. z języków tureckich czy, jeśli chodzi o deklinację, także z kaukaskich), w którym wszystkie rzeczowniki odmieniają się przez przypadki według dość jednolitego schematu.

Ta tendencja do aglutynacji silniejsza jest w języku w. orm. Końcówki liczby mnogiej są w nim bowiem takie same jak w liczbie pojedynczej i dzieli je od tematu sufiks l. mn. *-er/-ner* (p. wyżej, str. 228), będący wyłącznie wykładnikiem liczby, a nie przypadka. W gen. dat. pl. uogólniona została końcówka <-i> z liczby pojedynczej dominującego typu. Natomiast w języku z. orm. liczba mnoga charakteryzuje się w gen. dat. nie końcówką <-i> lecz końcówką <-ow> [u]. Jednakże w narzędniku i ablatiwie l. mn. końcówki z. orm. są, podobnie jak w języku w. orm., paralelne do końcówek liczby pojedynczej (cecha języków aglutynacyjnych). We w. orm. to samo dotyczy także końcówki locatiwu.

Podobnie jak w *grabarze*, deklinacja nowoormiańska również wykazuje synkretyzm (identyczność końcówek obsługujących różne przypadki), ale w mniejszym stopniu. I tak: końcówki genetiwu są równe końcówkom datiwu, a accusativus jest identyczny z nominatiwem albo, w języku w. orm., niekiedy z datiwem. Ta ostatnia sytuacja odnosi się do rzeczowników oznaczających osoby, albo, rzadziej, zwierzęta, rośliny czy jakiekolwiek inne byty ujęte „antropomorficznie", tj. potraktowane przenośnie jakby oznaczały ludzi (Sevak: 274-276).

1.2.2. Funkcje składniowe przypadków nowoormiańskich z grubsza pokrywają się ze stanem znanym nam z języka polskiego. Jedyny przypadek ormiański obcy systemowi polskich przypadków, ablativus odpowiada na pytanie „skąd?" W języku w. orm. ma on końcówkę <-ic^{c}> [-ic], stanowiącą kontynuację st. orm. końcówki gen. dat. abl. liczby mnogiej tematów na *-i* (p. wyżej, str. 61). Natomiast język z. orm. zachowuje st. orm. uniwersalną końcówkę ablatiwu <-ê> (o wymowie [-e]). Np. „z Armenii" to po w. orm. Հայաստանից <Hayastan-ic^{c}> [Hajastanic], a po z. orm. Հայաստանէ <Hayastan-ê> [Hajastane].

O innych funkcjach przypadków n. orm., zwłaszcza związanych z wyrażaniem treści „lokatywnych", tj. związanych z okolicznikami miejsca, będzie mowa niżej, po następnym rozdziale (1.3.) poświęconym kategorii określoności, p. s. 258 i n., zwłaszcza 260-261. Użycie lub brak „rodzajnika" określonego odgrywa bowiem ważną rolę w różnicowaniu funkcji poszczególnych przypadków.

Na razie zostaną niżej przedstawione paradygmaty odmiany poszczególnych typów deklinacyjnych rzeczowników nowoormiańskich bez towarzyszących im często w praktyce „rodzajników" określonych (dodawanych, z pewnymi ograniczeniami, do form poszczególnych przypadków).

1.2.3. Deklinacja z gen. dat. na *-i*

Najczęstszy typ deklinacyjny charakteryzuje się, jak już o tym wspomniano, końcówką <-i> występującą we wspólnej postaci dopełniacza-celownika. W języku w. orm. wszystkie końcówki przypadkowe używane w liczbie mnogiej są takie same jak końcówki liczby pojedynczej.

Przykład odmiany deklinacji *-i* (kontynuacja st. orm. odmiany tematów na *-i*, oraz tematów na *-a*). Na drodze analogii doszła tu znaczna liczba rzeczowników należących pierwotnie do innych tematów.

W języku wschodnioormiańskim:

l. poj.

nom. acc.	Մաս <mas> „część"
gen. dat.	Մասի <mas-i> „części"
abl.	Մասից <mas-ic^{c}> [masic] „z (od) części"
ins.	Մասով <mas-ov> [masow] „częścią"
loc.	Մասում <mas-owm> [masum] „w części"

l. mn.

nom. acc.	Մասեր <mas-er> „części"
gen. dat.	Մասերի <mas-er-i> „części, częściom"
abl.	Մասերից <mas-er-ic^{c}> [maseric] „z (od) części"
ins.	Մասերով <mas-er-ov> [maserow] „częściami"
loc.	Մասերում <mas-er-owm> [maserum] „w częściach"

w języku zachodnioormiańskim (bez locatiwu !)

l. poj.

nom. acc.	Մաս <mas>
gen. dat.	Մասի <mas-i>
abl.	Մասէ <mas-ê> [mase]
ins.	Մասով <mas-ov> [masow]

l. mn.

nom. acc.	Մասեր <mas-er>
gen. dat.	Մասերու <mas-er-ow> [maseru]
abl.	Մասերէ <mas-er-ê> [masere]
ins.	Մասերով <mas-er-ov> [maserow]

Rzeczowniki oznaczające osoby mogą niekiedy, wbrew regule, mieć w języku w. orm. (!) acc. = nom. Dotyczy to sytuacji, w których mówiącemu nie zależy na podkreśleniu „osobowego" charakteru rzeczownika i w których ten ostatni jest traktowany analogicznie do rzeczy, por. Sevak: 274-276.

Podobnie jak w *grabarze*, także w języku w. orm. (rzadziej w z. orm.) w związku z przesuwaniem się w trakcie odmiany przez przypadki akcentu na końcówkę dochodzi często (choć nie zawsze) do redukcji samogłosek wąskich (wysokich) /i/, /u/, np. w. orm. rzeczownik գիրք <girk^{c}> „książka" ma w przypadkach zależnych, a także w nom. pl., formy, w których na miejscu /i/ pojawia się samogłoska zredukowana [ə] (ptp: y), w oryginalnej ortografii nie notowana: gen. dat. sg. գրքի <grk^{c}-i> [gyrk^{h}i], nom. pl. գրքեր <grk^{c}-er> [gyrk^{h}er] itd. Na-

tomiast język z. orm. nie wykazuje tu redukcji: gen. dat. sg. գիրքի <girk^{c}-i> [k^{h}irk^{h}i], nom. pl. գիրքեր <girk^{c}-er> [k^{h}irk^{h}er] itd. Podobnie: w. orm. ջուր <jowr> [dżur] „woda" ma gen. dat. sg. ջրի <jr-i> [dż(y)ri], podczas gdy w języku z. orm. mamy tu ջուրի <jowr-i> [czuri] (Sargsyan: 182).

Jeśli chodzi o redukcje nieakcentowanych (w następstwie fleksji) samogłosek wąskich (wysokich) /i/, /u/, to przejawem wahań, o których była mowa wyżej, są m.in. sytuacje różnego traktowania samogłosek w l. poj. i w l. mn. (być może w związku ze strukturą sylaby), np. w. orm. rzeczownik գլուխ <glowx> „głowa" ma, jak już wspomnieliśmy wyżej, liczbę mnogą գլուխներ <glowx-ner> (Min.: 79) (gen. dat. pl. գլուխների <glowx-ner-i>, w języku z. orm. գլուխներու <glowx-ner-ow>), a więc bez redukcji /u/, natomiast w przypadkach zależnych liczby pojedynczej wykazuje redukcję: gen. dat. գլխի <glx-i> [gylchi] (Min.: 95). W języku z. orm. jest podobnie, z tym, że rzeczownik գլուխ <glowx> należy tam do deklinacji *-u* (p. niżej) i gen. dat. sg. ma postać գլխու <glx-ow> [k^{h}yl-chu] (Feydit: 72). Podobnym przykładem jest մարմին <marmin> „ciało", gdzie w l. mn. redukcji samogłoski nie ma (nom. մարմիններ <marmin-ner>; gen. dat. w. orm. մարմինների <marmin-ner-i>, z. orm. մարմիններու <marmin-ner-ow>), a w przypadkach zależnych liczby pojedynczej jest: մարմնի <marmn-i>.

W języku z. orm. wyrazy zakończone na samogłoskę zachowują zwykle w pisowni dawne, końcowe (nie wymawiane obecnie) <-y>, do którego w deklinacji na *-i* dochodzi w gen. dat. sg. końcówka <-i>. W języku w. orm. owego dawnego <-y> nie pisze się, zgodnie z wymową, w nominatiwie, ale w przypadkach zależnych – owszem, bo jest tam faktycznie wymawiane. Przykłady: z. orm. տղայ <tłay> „chłopiec, dziecko", wymowa [dygha], gen. dat. sg. տղայի <tłay-i> [dy-ghaji], por. w. orm. տղա <tła>, wymowa [t:ygha], gen. dat. acc. sg. տղայի <tła-y-i> [t:yghaji]. Podobnie: w. orm. երեկո <ereko> [jerek:o] „wieczór" (zapożyczenie ze st. orm. երեկոյ <erekoy>), gen. dat. sg. երեկոյի <ereko-y-i> [jerek:oji]. (Język z. orm. ma tutaj formę „ludową", przejętą z dialektów: իրիկուն <irikown> [irigun].)

1.2.4. Deklinacja z gen. dat. sg. na *-u*

Należy tu znacznie mniej rzeczowników niż do deklinacji z gen. dat. sg. na *-i*, choć należy wspomnieć, że w języku z. orm. wszystkie rzeczowniki przyjmujące w l. mn. sufiksy <-er> i <-ner> w tejże l.mn. mają gen.dat na *-u*, a więc częściowo należą do tej właśnie, rzadszej w liczbie pojedynczej deklinacji *-u*. W języku w. orm. jest poniekąd odwrotnie: wszystkie rzeczowniki przybierające w l. mn. sufiksy <-er> lub <-ner> mają gen. dat. (pl.) zakończony na *-i*, łącznie z tymi, które w l. poj. mają gen. dat. na *-u*.

Do deklinacji tej (w l. poj.) należą w obu językach n. orm. bezokoliczniki czasowników. Formy te, podobnie jak w *grabarze* (p. wyżej, str. 103-104) mogą pełnić funkcję rzeczownika „odsłownego" (polskie formy zakończone na *-nie*

typu *pisanie* lub *-cie* typu *bicie*) np. գրել <gr-el> „pisać", wymowa w. orm. [g(y)rel], z. orm. [k^{h}(y)rel], gen. dat. գրելու <grel-ow>, wymowa w. orm. [g(y)relu], z. orm. [k^{h}(y)relu]. Bezokoliczniki z. orm. na *-il*, *-ul* (nie występujące we w. orm.) w odmianie przez przypadki przyjmują sufiks *-el* zamiast *-il*, *-ul*, np. թողուլ <t^{c}oł-owl> [t^{h}oghul] „(zostawiać), zostawianie" – gen. dat. թողելու <t^{c}oł-el-ow> [t^{h}oghelu]; խօսիլ <xôs-il> [chosil] „(mówić), mówienie" – gen. dat. խօսելու <xôs-el-ow> [choselu] (Sargsyan: 189). W jednym i w drugim języku bezokoliczniki nie mają formy liczby mnogiej. Instrumentalis bezokolicznika ma znaczenie odpowiadające polskim imiesłowom przysłówkowym na *-ąc* i *-wszy* (*-łszy*), a dativus może pełnić w zdaniu funkcję okolicznika celu, np. գրելու <gr-el-ow> „dla pisania, aby pisać" itp.

W obu językach do deklinacji na *-u* należą m.in. rzeczowniki: մարդ <mard> „człowiek, mężczyzna", gen. dat. մարդու <mard-ow> (wymowa we w. orm. i z. orm. jest ta sama: [mart^{h}u]) oraz ձի <ji> „koń", gen. dat. ձիու <ji-ow>, wymowa w. orm. [dzi-u], z. orm. [ci-u]. Rzeczowniki te mają nom. l. mn. մարդիկ <mard-ik> (w. orm. i z. orm.) lub մարդեր <mard-er> (tylko w z. orm.) oraz ձիեր <ji-er> (wymowa w. orm: [dzi-er], z. orm. [ci-er]).

Ponadto istnieje grupa wyrazów, które w języku z. orm. należą do omawianej tu właśnie deklinacji, a we w. orm. – do deklinacji na *-i*. Należą tu m.in. takie rzeczowniki jak np. Հայ <Hay> „Ormianin", դար <dar> „wiek" (= sto lat), ծով <cov> „morze", նաւ <naw> „statek" (pisownia w. orm. նավ <nav>), հաւ <haw> „kura" (pisownia w. orm. հավ <hav>), արջ <arj> „niedźwiedź", կով <kov> „krowa", էշ <êš> „osioł" i parę innych.

Są także odwrotne sytuacje. Wyrazy: ամուսին <amowsin> „mąż", անկողին <ankołin> „łóżko" oraz szereg innych zakończonych w nom. acc. liczby pojedynczej na *-i* odmieniają się w języku w. orm. według deklinacji *-u*, podczas gdy w języku z. orm. należą one do deklinacji z gen. dat. na *-i* (w języku tym sekwencja dwu następujących po sobie samogłosek /i/ jest lepiej tolerowana niż we w. orm.).

Jeśli chodzi o szczegóły odmiany rzeczowników z gen. dat. na *-u*, to należy zwrócić uwagę na formę abl. sg. w języku w. orm. <-owc^{c}> [-uc] i odpadanie końcowego <-i> (występującego często w tym typie deklinacyjnym w nominatiwie sg.) w przypadkach zależnych. Przykład odmiany w. orm.

l. poj.

nom.	մարդ <mard> [mart^{h}] „człowiek, mężczyzna"
gen. dat. acc.	մարդու <mard-ow> [mart^{h}u]
abl.	մարդուց <mard-ow-c^{c}> [mart^{h}uc]
ins.	մարդով <mard-ov> [mart^{h}ow]
loc.	nie ma (rzeczownik osobowy)

W języku z. orm. ablativus ma postać Մարդէ <mard-ê> [mart^{h}e], a accusativus jest równy nominatiwowi (tylko we w. orm. rzeczowniki osobowe mają acc. = dat.).

W l. mn. rzeczownik ten ma w języku w. orm. nieregularną odmianę archaiczną opartą na formie collectivum utworzonego przy pomocy sufiksu <-ik>:

l. mn.

nom.	Մարդիկ <mard-ik> [mart^{h}ik:] „ludzie"
gen. dat. acc.	Մարդկանց <mard-k-anc^{c}> [mart^{h}k:anc]
abl.	Մարդկանցից <mard-k-anc^{c}-ic^{c}] [mart^{h}k:ancic]
ins.	Մարդկանցով <mard-k-anc^{c}-ov> [mart^{h}k:ancow]
loc.	nie ma

Natomiast w języku z. orm. odmiana rzeczownika Մարդ <mard> w l. mn. może być regularna: nom. acc. Մարդեր <mard-er> [mart^{h}er], gen. dat. Մարդերու <mard-er-ow> [mart^{h}eru] itd. lub nieregularna (Feydit: 73):

l. mn.

nom. acc.	Մարդիկ <mard-ik> [mart^{h}ig] „ludzie"
gen. dat.	Մարդոց <mard-oc^{c}> [mart^{h}oc]
abl.	Մարդոցմէ <mard-oc^{c}-m-ê> [mart^{h}ocme]
ins.	Մարդոցմով <mard-oc^{c}-m-ov> [mart^{h}ocmow]

Przykład odmiany w. orm. rzeczownika zakończonego w nom. sg. na *-i*:

l. poj.

nom. acc.	գինի <gini> „wino"
gen. dat.	գինու <gin-ow> [ginu]
abl.	գինուց <gin-ow-c^{c}> [ginuc]
ins.	գինով <gin-ov> [ginow]
loc.	գինում <gin-owm> [ginum]

l. mn.

nom. acc.	գինիներ <gini-ner>
gen. dat.	գինիների <gini-ner-i> itd.

W języku z. orm. rzeczownik ten należy do deklinacji *-i*, gen. dat. ma postać գինիի <gini-i>, wymowa [k^{h}inii].

Niektóre rzeczowniki zakończone w nom. sg. na *-i* nie tracą w narzędniku owej samogłoski (a w języku w. orm. także w miejscowniku). Należą tu np. rzeczowniki z sufiksem <-(a)c^{c}i> oznaczające mieszkańców krajów, miast itp., np. գյուղացի <gyowłac^{c}i> (pisownia w. orm. na miejscu klasycznej i z. orm. <giwłac^{c}i>) „wieśniak, chłop" (od w. orm. <գյուղ gyowł>, por. z. orm. գիւղ <giwł>), ins. sg. գյուղացիով <gyowł-ac^{c}i-ov>, wymowa w. orm. [gjughaci-ow] (Min.:

96). Wahania wykazuje m.in. także przedstawiony wyżej rzeczownik գինի <gini> „wino". W ins. i loc. język w. orm. używa także form zachowujących końcowe <-i>: գինիով <gini-ov>, գինիում <gini-owm> (Min.: 96). W języku z. orm. ins. sg. od գինի <gini> w postaci գինով <gin-ov> (wymowa: [k^{h}inow]) ma znaczenie przymiotnikowe „pijany" (dosłownie: „winem" lub „z winem").

W języku w. orm. obserwuje się niekiedy wahania w odmianie rzeczowników zakończonych w nom. sg. na <-i>. Istnieje mianowicie tendencja do ich przechodzenia (podobnie jak w języku z. orm.) do deklinacji *-i*, np. բանալի <banali> „klucz" może mieć gen. dat. „starszy" բանալու <banal-ow> [banalu] i „nowszy" – բանալիի <banali-i> [banalii] (Min.: 98).

Z historycznego punktu widzenia współczesna deklinacja na *-u* jest kontynuacją deklinacji st. orm. tematów na *-o* oraz *-u*.

1.2.5. Deklinacja z gen. dat. sg. na <-oǰ> [-ocz]

Deklinacja ta obejmuje grupę rzeczowników oznaczających osoby. Jest kontynuacją st. orm. nieregularnej odmiany takich wyrazów jak կին <kin> „kobieta", gen. dat.loc. sg. կնոջ <kn-oǰ>, do której należały jednak również nieliczne rzeczowniki nie związane znaczeniem z osobami, jak np. տեղի <teli> „miejsce", (gen. dat.)loc. sg. տեղւոջ <telwoǰ>. W okresie poklasycznym do tego typu odmiany dołączyło kilka rzeczowników osobowych, które w *grabarze* należały do innych typów deklinacyjnych, np. kontynuant st. orm. rzeczownika տէր <têr> „pan" (w *grabarze* gen. dat. sg. տեառն <teaṙn>) ma obecnie gen. dat. (a w języku w. orm. także acc.) sg. տիրոջ <tir-oǰ>, z wymową w. orm. [t:irocz] i z. orm. [dirocz] (pisownia formy nominatiwu jest dziś różna: w. orm. տեր <ter>, z. orm. տէր <têr>).

Podobnie jak w innych deklinacjach (poza *-i*, *-u*) tematem ablatiwu i instrumentalu (w obu językach) jest tu forma genetiwu-datiwu, a nie nominatiwu.

Paradygmat odmiany rzeczownika կին <kin> „kobieta, żona" w języku w. orm. (uwaga! acc. dla osób równa się tu datiwowi):

l. poj.

nom.	կին <kin> [k:in]
gen. dat. acc.	կնոջ <kn-oǰ> [k:(y)nocz]
abl.	կնոջից <kn-oǰ-ic^{c}> [k:(y)noczic]
ins.	կնոջով <kn-oǰ-ov> [k:(y)noczow]

Locatiwu rzeczownik ten, podobnie jak wszystkie inne oznaczające osoby, w języku w. orm. nie posiada. Zastępczo używana jest konstrukcja opisowa z postpozycją մեջ <mej> [mecz] „w" stojącą po genetiwie: կնոջ մեջ <kn-oj mej> [k:(y)nocz mecz] „w kobiecie" (analogicznie wygląda sytuacja w języku z. orm: կնոջ մէջ <kn-oj mêj> [g(y)nocz mecz]).

Odmiana rzeczownika կին <kin> w języku z. orm. (Feydit: 139):

l. poj.

nom. acc.	կին <kin> [gin]
gen. dat.	կնոջ <kn-oj> [g(y)nocz]
abl.	կնոջմէ <kn-oj-m-ê> [g(y)noczme]
ins.	կնոջմով <kn-oj-m-ov> [g(y)noczmow]

W abl. i ins. przed końcówkami <-ê>, <-ov> występuje tu (podobnie jak w odmianie rzeczownika <mard> „człowiek, mężczyzna" w l. mn., p. wyżej) spółgłoska <-m-> przejęta z deklinacji zaimkowej (por. wyżej II 5., passim).

W l. mn. język z. orm. używa nowych, regularnych form z sufiksem <-er> i końcówką gen. dat. *-u*: կիներ <kin-er> [giner], կիներու <kin-er-ow> [gineru] itd. (Sargsyan: 194). Natomiast język w. orm. zachowuje nieregularną liczbę mnogą opartą na formach st. orm. (Min.: 107):

l. mn.

nom.	կանայք <kanayk^{c}> [k:anajk^{h}] „kobiety, żony"
gen. dat. acc.	կանանց <kananc^{c}> [k:ananc]
abl.	կանանցից <kananc^{c}ic^{c}> [k:anancic]
ins.	կանանցով <kananc^{c}ov> [k:anancow]
loc.	(կանանց մեջ <kananc^{c} mej>) [k:ananc mecz]

Pochodzący od կին <kin> rzeczownik տիկին <ti-kin> „pani" (por. wyżej, str. 67) ma jednak w języku w. orm. liczbę mnogą regularną: nom. տիկիններ <ti-kin-ner>, gen. dat. acc. տիկինների <tikin-ner-i> itd. Liczba pojedyncza w obu językach nawiązuje do odmiany st. orm.: gen. dat. (we w. orm. także acc.) տիկնոջ <tikn-oj>, z wymową [t:ik:nocz] w języku w. orm. i [dignocz] – w z. orm.

Analogicznie do կին <kin>, choć z nietypową redukcją *-uy-*>*-ə*, odmienia się w obu językach (w liczbie pojedynczej) rzeczownik քոյր <k^{c}owyr> [k^{h}ujr] „siostra" (tu w „fonetycznej" pisowni w. orm.): gen. dat. (we w. orm. także acc.) sg. քրոջ <k^{c}r-oj> [k^{h}(y)rocz]. W języku z. orm. nom. (i acc.) sg. pisze się tradycyjnie tj. jak w *grabarze*: քոյր <k^{c}oyr> przy tej samej wymowie.

Końcówkę <-oj> w gen. dat. (a we w. orm. także w acc.) sg. mają ponadto następujące rzeczowniki oznaczające głównie nazwy pokrewieństwa: աներ <aner> „teść" (ze strony żony); տալ <tal> (wymowa w. orm. [t:al], z. orm. [dal]) „szwagierka" (siostra męża); ընկեր <ənker> (wymowa w. orm. [ynk:er], z. orm. [ynger]) „towarzysz". Dwa kolejne wyrazy tej grupy mają nieco inne formy w obu językach. I tak „teściowa" (matka męża, świekra) to po w. orm. սկեսուր <skesowr> (wyraz spokrewniony z polską *świekrą*), a po z. orm. կեսուր <kesowr> [gesur]. W gen. dat. (a we w. orm. także w acc.) sg. mamy tu redukcję nieakcen-

towanej samogłoski /u/: w języku w. orm. սկեսրոջ <skesr-oǰ> [(y)skesrocz], w z. orm. կեսրոջ <kesr-oǰ> [gesrocz]. A w. orm. rzeczownikowi տեգր <tegr> „szwagier" (brat męża) z gen. dat. acc. sg. տեգրոջ <tegr-oǰ> odpowiada z. orm. տագր <tagr> [dak^{h}yr], gen. dat. sg. տագրոջ <tagr-oǰ> [dak^{h}rocz]. Ponadto końcówkę <-oǰ> przybiera także w gen. dat. sg. նիրոջ <nir-oǰ> rzeczownik z. orm. նէր <nêr> „szwagierka" (żona brata), zapomniany w języku w. orm. (Sargsyan: 193).

1.2.6. Deklinacja z gen. dat. sg. na *-an*

Typ ten stanowi kontynuację odmiany st. orm. tematów na *-n* (p. wyżej, str. 64-65). O ile we wcześniej omawianym (n. orm.) typie odmiany rzeczowników z gen. dat. sg. na *-u* język z. orm. był bardziej konserwatywny (zachował więcej przykładów owej odmiany), tutaj sytuacja jest odwrotna: bardziej zachowawczy jest język w. orm.

I tak np. szereg wspomnianych wyżej (str. 229) jednosylabowych rzeczowników typu լեռ <leŕ> „góra", մուկ <mowk> „mysz", ձուկ <jowk> „ryba", które charakteryzowały się przyjmowaniem w l. mn. wbrew regule sufiksu <-ner> (a nie: *-er*), należy w języku w. orm. właśnie do omawianej tu deklinacji z gen. dat. tworzonym przy pomocy końcówki <-an> dodawanej do formy mianownika. (W *grabarze* końcowe *-n* należało do tematu; dotyczyło to także przypadków zależnych, gdzie fleksja miała charakter „wewnętrzny", p. wyżej, str. 64-65).

Przykład odmiany z języka w. orm. (Min.: 99):

l. poj.		
	nom. acc.	լեռ <leŕ> [lerr] „góra"
	gen. dat.	լեռան <leŕ-an> [lerran]
	abl.	լեռից <leŕ-ic^{c}> [lerric]
	ins.	լեռով <leŕ-ov> [lerrow]
	loc.	լեռում <leŕ-owm> [lerrum]
l. mn.		
	nom. acc.	լեռներ <leŕ-ner> [lerrner]
	gen. dat.	լեռների <leŕ-ner-i> [lerrneri]
	abl.	լեռներից <leŕ-ner-ic^{c}> [lerrneric]
	ins.	լեռներով <leŕ-ner-ov> [lerrnerow]
	loc.	լեռներում <leŕ-ner-owm> [lerrnerum]

Podobnie odmieniają się (w języku w. orm.) rzeczowniki: բեռ <beŕ> „ciężar, ładunek, brzemię", եզ <ez> „wół", գառ <gaŕ> „jagnię", թոռ <t^{c}oŕ> „wnuk, wnuczka", ծոռ <coŕ> „prawnuk, prawnuczka", հիմ <him> „podstawa, fundament", które mają odpowiednio następujące formy gen. dat. sg.: բեռան <beŕ-an>,

եզան <ez-an>, գառան <gaṙ-an>, թոռան <tᶜoṙ-an>, ծոռան <coṙ-an>, հիման <him-an>.

W należących do tej deklinacji rzeczownikach w. orm. zawierających samogłoskę /u/ ulega ona w odmianie redukcji w „ə" (w ptp: y), np.:

դուռ <dowṙ> [durr] „drzwi" – gen. dat. դռան <dṙ-an> [dyrran]

կուռ <kowṙ> [k:urr] „ramię, ręka" – gen. dat. կռան <kṙ-an> [k:yrran]

նուռ <nowṙ> [nurr] „granat" (owoc) – gen. dat. նռան <nṙ-an> [nyrran]

մուկ <mowk> [muk:] „mysz" – gen. dat. մկան <mk-an> [myk:an]

ձուկ <jowk> [dzuk:] „ryba" – gen. dat. ձկան <jk-an> [dzyk:an]

Niektóre z tych rzeczowników zachowują dawne tematyczne *-n* w abl. i ins. sg. np. od դուռ <dowṙ> „drzwi" mamy: դռնից <dṙ-n-icᶜ> [dyrrnic] (abl.) i դռնով <dṙ-n-ov> [dyrrnow] (ins.).

Niekiedy redukcja nieakcentowanego /u/ jest pełna:

մանուկ <manowk> [manuk:] „dziecko, chłopiec" – gen. dat. մանկան <mank-an> [mank:an]

գարուն <garown> [garun] „wiosna" – gen. dat. գարնան <garn-an> [garnan]

աշուն <ašown> [aszun] „jesień" – gen. dat. աշնան <ašn-an> [asznan]

Fakultatywnie (obok form deklinacji na *-va*) do omawianego tu typu należą w języku w. orm. także nazwy dwu pozostałych pór roku: ամառ <amaṙ> „lato" i ձմեռ <jmeṙ> [dz(y)merr] „zima", które wykazują nietypową redukcję samogłosek /a/ i /e/; formy gen. dat. sg. mogą mieć tu postaci: ամռան <amṙ-an> [am(y)rran], obok częstszej formy ամառվա <amaṙ-va>, i ձմռան <jmṙ-an> [dzymrran], obok częstszej formy ձմեռվա <jmeṙ-va> [dzymerrwa]. A. Sarksjan (Sargsyan: 191) dla datiwu w. orm. podaje formy: ամառվան <amaṙ-van> i ձմեռվան <jmeṙ-van>.

1.2.7. Natomiast w języku z. orm. większość wymienionych wyżej wyrazów odmienia się według najbardziej rozpowszechnionego typu deklinacyjnego z gen. dat. na *-i*. W języku tym nie redukuje się też zwykle nieakcentowana samogłoska /u/. Od rzeczowników (w nawiasach [ ] wymowa z. orm.): եզ <ez> [jez] „wół", գառ <gaṙ> [kʰarr] „jagnię", թոռ <tᶜoṙ> [tʰorr] „wnuk", ծոռ <coṙ> [dzorr] „prawnuk", նուռ <nowṙ> [nurr] „granat", մուկ <mowk> [mug] „mysz", ձուկ <jowk> [cug] „ryba" z. orm. formy gen. dat. sg. mają odpowiednio postaci: եզի <ez-i> [jezi], գառի <gaṙ-i> [kʰarri], թոռի <tᶜoṙ-i> [tʰorri] itd. (Sargsyan: 191).

Także „wiosna" i „jesień" odmieniają się zwykle w języku z. orm. według deklinacji *-i*: գարունի <garown-i> [kʰaruni], աշունի <ašown-i> [aszuni], choć możliwe są tam również formy bardziej archaiczne zachowane we w. orm.: գարնան <garn-an> [kʰarnan], աշնան <ašn-an> [asznan], por. Sargsyan: 191.

Wyrazy դուռ <dowṙ> (wymowa z. orm. [t^{h}urr]), լեռ <leṙ> „góra" i մանուկ <manowk> [manug] „chłopiec, dziecko" mogą się w języku z. orm. odmieniać albo z gen. dat. sg. na *-i* (դուռի <dowṙ-i> [t^{h}urri], լեռի <leṙ-i> [lerri], մանուկի <manowk-i> [manugi]), albo archaicznie z gen. dat. na *-an*, przy czym dwa pierwsze zachowują wówczas czasem starszą pisownię z <-r-> na miejscu <-ṙ->, które w *grabarze* pierwotnie występowało tylko przed *-/n/*, a więc: դրան <dr-an> [t^{h}(y)ran], լերան <ler-an> (w *grabarze* rzeczownik լեառն <leaṙn> „góra" miał gen. dat.loc. sg. լերին <ler-in>) obok nowszych form pisanych jak we w. orm.: դռան<dṙ-an> [t^{h}yrran], լեռան <leṙ-an> [lerran], por. Feydit: 94.

W języku z. orm. istnieją jeszcze dwa wyrazy przejęte z dialektów, które mają gen. dat. sg. na *-an*: էրիկ <êrik> [erig] „mąż, małżonek" (kontynuacja st. orm. այր <ayr> „mąż, mężczyzna" + sufiks deminutiwów <-ik>), gen. dat. էրկան <êrk-an> [ergan] oraz կնիկ <kn-ik> [g(y)nig] „żona" (st. orm. կին <kin> „kobieta" + sufiks <-ik>), gen. dat. sg. կնկան <knk-an> [gyngan], por. Sargsyan: 191. Podobnie odmienia się także աղջիկ <ałjik> (wymowa z. orm. [achczig]) „dziewczyna, córka", gen.dat sg. աղջկան <ałjk-an> [achcz(y)gan], por. Feydit: 93]. W języku w. orm. wyraz ten utracił wyjątkowo w gen. końcowe *-n* (na skutek fałszywej interpretacji tego elementu jako „rodzajnika" określonego, p. niżej, str. 253) i ma tam w tym przypadku gramatycznym formę wyjątkową (genetivus na *-a* różny ! od datiwu) աղջկա <ałjk-a> [achcz(y)k:a], por. Sargsyan: 191. Forma datiwu od աղջիկ <ałjik> jest jednak w języku w. orm. zgodna z oczekiwaniem (jak w *grabarze*: աղջկան <ałjk-an>).

1.2.8. Do omawianej deklinacji charakteryzującej się gen. dat. sg. na *-an* należą ponadto w obu językach współczesnych dość liczne rzeczowniki abstrakcyjne zakończone sufiksem *-um* (różnym od w. orm. końcówki locatiwu i sufiksu imiesłowów czasownikowych służących do formowania praesentis i imperfecti). Sufiks ten jest kontynuacją st. orm. sufiksu *-umn* i przed końcówką gen. dat. sg. *-an* (w *grabarze* końcowe *-n* należało tu do tematu) traci, w następstwie redukcji, samogłoskę *-u*.

Fleksja tego typu rzeczowników wykazuje pewne archaizmy. Mianowicie w narzędniku l. poj. obok nowej formy z końcówką *-ov* oba języki używają dość często formy klasycznej (st. orm.) z zakończeniem <-amb> i redukcją samogłoski *-u*. Przykład odmiany: ուսում <ows-owm> „nauka" (kontynuacja st. orm. ուսումն <ows-owmn>, derywatu od pierwiastka *us-* czasownika ուսանիմ <ows-an-i-m> „uczę się"). Język w. orm. (bez locatiwu !):

l. poj.

nom. acc.	ուսում <owsowm> [usum]
gen. dat.	ուսման <owsm-an> [usman]

abl.	ուսումից <owsowm-ic^{c}> [usumic]
ins.	ուսումով <owsowm-ov> [usumow] lub
	ուսմամբ <owsm-amb> [usmamb]

Uwaga! Możliwa jest także forma gen. dat. ուսումի <owsowm-i> [usumi].

Analogiczne formy (prócz ablatiwu) wykazuje język z. orm., przy czym klasyczna forma ուսմամբ <owsm-amb> jest tam wymawiana oczywiście [usmamp^{h}]. Abl. sg. ma w z. orm. postać ուսումէ <owsowm-ê> [usume]. Język ten używa także st. orm. formy nom. acc. l. mn. ուսմունք <ows-mown-k^{c}> [usmunk^{h}] (z gen. dat. pl. ուսմանց <ows-man-c^{c}> [usmanc]) w znaczeniu „studia" (Feydit: 95-96).

1.2.9. Deklinacja z gen. dat. sg. na *-va(n)*

Historycznie typ ten wywodzi się z odmiany st. orm. tematów na *-n* z poprzedzającą samogłoską *-u-*, która w tzw. „fleksji wewnętrznej" (p. wyżej, str. 65) uległa spirantyzacji, np. st. orm. անուն <anown> [anun] „imię", gen. dat. sg. անուան <anowan> (wymowa tradycyjna w ptp: [anwan]). Por. także niżej deklinację „wewnętrzną" na *-a-*. Całe zakończenie <-owan> [-wan] zostało uogólnione jako nowa końcówka dość licznej grupy rzeczowników oznaczających różne odcinki czasu. Pojawiło się tu zatem kryterium znaczeniowe. O przynależności do tego typu deklinacyjnego decyduje obecnie znaczenie, a nie forma ani historyczne związki ze starożytnymi tematami fleksyjnymi. Na wyodrębnienie się tej deklinacji wpłynęły prawdopodobnie pewne rzeczowniki związane z czasem, jak np. ժամ <žam> „godzina, czas", այգ <ayg> „poranek", które w *grabarze* należały do tematów na *-u* i miały formy gen. dat.loc. sg. ժամու <žam-ow>, այգու <ayg-ow>. Ten drugi rzeczownik zachowywał <-ow-> także w ablatiwie sg.: այգուէ <ayg-ow-ê>, por. Schmitt: 98.

Bardziej archaiczną odmianę wykazuje w tym typie deklinacyjnym język z. orm., gdzie mamy następujący model (por. Feydit: 155):

l. poj.

nom. acc.	օր <ôr> [or] „dzień"
gen. dat.	օրուան <ôr-owan> [orwan]
abl.	օրէ <ôr-ê> [ore] lub օրուընէ <ôr-owənê> [orwyne]
ins.	օրով <ôr-ov> [orow]

W liczbie mnogiej: nom. acc. օրեր <ôr-er>, gen. dat. օրերու <ôr-er-ow> [oreru] itd.

Natomiast w języku w. orm. nastąpiła fałszywa identyfikacja spółgłoski *-n* w końcówce <-owan> [-wan] z postponowanym (enklitycznym) „rodzajnikiem" określonym *-ə*, który po samogłoskach ma właśnie postać *-n* (p. niżej, paragraf o kategorii określoności, s. 253). W ten sposób powstała nowa, skrócona koń-

cówka *-va*, alternująca z *-van*. Tak więc rzeczownik օր <ôr> „dzień" w języku w. orm. ma następującą odmianę (Sevak: 270, Min.: 101):

l. poj.

nom. acc.	օր <ôr> [or]
gen. dat.	օրվա <ôr-va> [orwa] lub օրվան <ôr-van> [orwan]
abl.	օրվանից <ôr-van-ic^{c}> [orwanic]
ins.	օրով <ôr-ov> [orow] lub օրվանով <ôr-van-ov> [orwanow]
loc.	օրում <ôr-owm> [orum]

W liczbie mnogiej: nom. acc. օրեր <ôr-er>, gen. dat. օրերի <ôr-er-i> [oreri] itd.

Analogicznie do wyrazu օր <ôr> „dzień" (w sensie: „doba") odmieniają się w obu językach następujące rzeczowniki odnoszące się do czasu: ցերեկ <c^{c}erek> (wymowa w. orm. [cerek:], z. orm. [cereg]) „dzień" (w przeciwieństwie do nocy), gen. dat. w. orm. ցերեկվա(ն) <c^{c}erek-va(n)> [cerek:wa(n)], z. orm. ցերեկուան <c^{c}erek-owan> [ceregwan]; գիշեր <gišer> (wymowa w. orm. [giszer], z. orm. [k^{h}iszer]) „noc"; տարի <tari> (wymowa w. orm. [t:ari], z. orm. [dari]) „rok", gen.dat w. orm. տարվա(ն) <tar-va(n)> [t:arwa(n)], z. orm. տարուան <tar-owan> [darwan]; ամիս <amis> „miesiąc", gen.dat w. orm. ամսվա(ն) <ams-va(n)> [amyswa(n)], z. orm. ամսուան <ams-owan> [amyswan] obok ամսու <ams-ow> [amsu], por. Feydit: 155. Podobnie odmieniają się: շաբաթ <šabat^{c}> (wymowa w. i z. orm. [szap^{h}at^{h}]) „tydzień"; ժամ <žam> „godzina"; ժամանակ <žamanak> (w. orm. [żamanak:], z. orm. [żamanag]) „czas"; ամառ <amaŕ> „lato", gen.dat w. orm. ամառվա(ն) <amaŕ-va(n)> lub ամռան <amŕ-an>, z. orm. ամառուան <amaŕ-owan> [amarrwan]; ձմեռ <jmeŕ> „zima", wymowa w. orm. [dz(y)merr], z. orm. [c(y)merr], gen. dat. w. orm. ձմեռվա(ն) <jmeŕ-va(n)> [dz(y)merrwa(n)] lub ձմռան <jmŕ-an> [dzymrran], z. orm. ձմեռուան <jmeŕ-owan> [c(y)merrwan]. Ponadto do omawianej deklinacji należy z. orm. rzeczownik ապեն <aten> (wymowa: [aden]) „czas" nie występujący w języku w. orm.

Formy niektórych przysłówków również nawiązują do deklinacji rzeczowników z genetiwem-datiwem na *-va(n)*. Należą tu takie wyrazy, jak np. երեկ <erek> (pisownia w. orm., wymowa: [jerek:]) „wczoraj; dzień wczorajszy", gen. dat. երեկվա(ն) <erek-va(n)> , abl. երեկվանից <erek-van-ic^{c}> [jerek:wanic] „od wczoraj", pisownia z. orm. երէկ <erêk> (wymowa: [jereg]); վաղը <vałə> (wymowa w. i z. orm.: [waghy]) „jutro; dzień jutrzejszy", gen. dat. w. orm. վաղվա(ն) <vał-va(n)> [waghwa(n)], abl. վաղվանից <vał-van-ic^{c}> [waghwanic] „od jutra". Do omawianej deklinacji nawiązują także niektóre przysłówki typowe dla języka z. orm., np. հիմակուընէ <himakowənê> [himagwyne] „(począwszy) od teraz" (od przysłówka հիմա <hima> „teraz"), por. Feydit: 217.

Rzeczownik օր <ôr> „dzień" wchodzi w skład dwóch wyrazów złożonych, które również mogą się odmieniać według omawianych tu wzorów. Są to: այսօր <ays-ôr> (pisownia i wymowa wspólna dla w. i z. orm.) „dzisiaj; dzień dzisiejszy" (dosłownie: „ten-dzień; tego-dnia"), gen. dat. w. orm. այսօրվա(ն) <ays-ôr-va(n)>, z. orm. այսօրուան <ays-ôr-owan> [ajsorwan] oraz կեսօր <kes-ôr> (pisownia w. orm., wymowa: [k:esor] = z. orm. կէսօր <kês-ôr> [gesor]) „południe" (pora dnia, godzina 12.00). Podobnie odmienia się także rzeczownik կեսգիշեր <kes-gišer> (pisownia w. orm., wymowa: [k:ezgiszer] = z. orm. կէսգիշեր <kês-gišer> [gesk^{h}iszer]) „północ" (godzina 24.00).

Dwa ostatnie wyrazy użyte w funkcji okolicznikowej przyjmują w języku w. orm. w datiwie końcówkę <-i>: կեսօրին <kes-ôr-i-n> „w południe", կեսգիշերին <kes-gišer-i-n> „o północy" (końcowe *-n* to „rodzajnik" określony, p. niżej paragraf poświęcony kategorii określoności, 1.3.).

Rzeczownik օր <ôr> „dzień" występuje w obu językach n. orm. często (z postponowanym „rodzajnikiem" określonym *-ə*) jako apozycja po nazwach dni tygodnia, np. կիրակի օրը <kiraki ôr-ə> „niedziela", երկուշաբթի օրը <erkow-šabt^{c}-i ôr-ə> „poniedziałek" ... ուրբաթ օրը <owrbat^{c} ôr-ə> (wymowa w. i z. orm. jednakowa: [urp^{h}at^{h} ory]) „piątek". Zwłaszcza dotyczy to nazwy „soboty" շաբաթ օրը <šabat^{c} ôr-ə> (wymowa wspólna w. i z. orm.: [szap^{h}at^{h} ory]), dla odróżnienia od wyrazu շաբաթ <šabat^{c}> [szap^{h}at^{h}], który sam oznacza nie „sobotę" lecz „tydzień". W grupach tych przez przypadki odmienia się tylko apozycja օրը <ôr-ə>.

Do deklinacji *-va(n)* należy także rzeczownik առավոտ <aṙavot> (pisownia w. orm., wymowa: [arrawot:]) „poranek", z. orm. առաւոտ <aṙawôt> [arrawod] lub առտու <aṙtow> [arrdu], gen. dat. առտուան <aṙtowan> [arrdwan], por. Feydit: 155. W języku w. orm. jest ponadto używana forma przysłówkowa առավոտյան <aṙavotyan> [arrawot:jan] „rano", analogiczna do երեկոյան <erekoyan> [jerek:ojan] „wieczorem" (od rzeczownika երեկո <ereko> „wieczór").

Na koniec, do omawianej deklinacji może należeć także rzeczownik մահ <mah> śmierć" z gen. dat. մահվան <mah-van> (pisownia wschodnia) lub մահի <mah-i> (Min.: 102).

1.2.10. Deklinacja „wewnętrzna" *-a-*

Należące tu rzeczowniki kończą się wprawdzie w gen. dat. sg. na *-an*, a więc podobnie jak wyrazy należące do deklinacji z gan.dat. na *-va(n)*, omówionej w poprzednim paragrafie, jednakże sytuacja jest tu inna. Teraz chodzi bowiem o rzeczowniki, które tworzą gen. dat. przez dodanie zakończenia *-an* nie do pełnej formy nominatiwu (formy „słownikowej" będącej tematem odmiany, jak w poprzedniej deklinacji), lecz do formy nominatiwu skróconej o *-un* <-own>, będące charakterystycznym zakończeniem wszystkich należących tu rzeczowników.

Ponieważ spółgłoska *-n* jest obecna zarówno na końcu formy nom. acc. jak i gen. dat., faktycznym wykładnikiem przypadków zależnych (gen. dat.) jest w tym typie deklinacyjnym sama tylko samogłoska <a> poprzedzająca końcowe *-n* (patrz przykłady odmiany niżej). Stąd termin „deklinacja wewnętrzna" (*déclinaison intérieure*, za ormiańskim terminem tradycyjnym ներդրական հոլովում <nerdrakan holovowm>), używany np. przez M. Minassiana w jego gramatyce języka wschodnioormiańskiego (str. 103). Można by tu ewentualnie użyć terminu „przegłos" (nom. acc. *-un*, gen. dat. *-an*).

W opisach tego języka występuje też jednak czasem termin „deklinacja *-yan*" (np. u Sevaka: 268, który rzeczowniki գուն <town> „dom" i շուն <šown> „pies" przesuwa do deklinacji *-an*), nie uwzględniający różnicy strukturalnej, o której była mowa wyżej (różnica tematów). Podobnie opisy języka z. orm. też zwykle ujmują oba typy odmiany w jednej jednostce, np. F. Feydit w swym podręczniku do nauki języka zachodnioormiańskiego wszystkie rzeczowniki, o których jest mowa w poprzednich (poczynając od 1.2.6.) i niniejszym paragrafie, wyłączając tylko wyrazy związane z czasem o formach gen. dat. na <-owan> opisywane jako nieregularne, określa wspólnym terminem *quatrième déclinaison* (str. 92 n.n., 101).

Najliczniejszą grupę wyrazów należących do omawianej tu deklinacji „wewnętrznej" *-a-* stanowią rzeczowniki abstrakcyjne utworzone przy pomocy sufiksu <-owt^{c}iwn> (w z. orm. pisowni klasycznej, wymowa: [-ut^{h}jun]), który w gen. dat. sg. przybiera postać, tak jak w *grabarze*, <-owt^{c}ean> [-ut^{h}jan]. Pisownia w. orm. stosuje odpowiednio zapisy „fonetyczne": <-owt^{c}yown> i <-owt^{c}yan>. Archaizmem tej odmiany jest również forma ins. sg. przejęta z *grabaru* (końcówka <-amb>). Jest ona w języku w. orm. używana częściej niż regularna forma z końcówką <-ov> typową dla innych deklinacji. W języku z. orm. ins. sg. na <-ov> nie jest używany w tej deklinacji.

Formy locatiwu na *-um* (w języku w. orm.) występują stosunkowo rzadko w tym typie deklinacyjnym, ponieważ chodzi tu z reguły o abstracta, a locativus w. orm. ma znaczenie zwykle bardzo konkretne (p. niżej), znaczy tyle co „wewnątrz". W znaczeniach przenośnych bywa używana w obu językach konstrukcja opisowa: genetivus rzeczownika + postpozycja մեջ <mej> (pisownia w. orm.) = մէջ <mêj> (pisownia z. orm.) „w" (wymowa wspólna: [mecz]).

Przykład odmiany (wersja w. orm.):

l. poj.

nom. acc.	ազատութիւն <azat-owt^{c}yown> [azat:ut^{h}jun] „wolność"
gen. dat.	ազատութեան <azat-owt^{c}yan> [azat:ut^{h}jan]
abl.	ազատութենից <azat-owt^{c}yown-ic^{c}> [azat:ut^{h}junic]
ins.	ազատութեամբ <azat-owt^{c}yamb> [azat:ut^{h}jamb] lub
	ազատութիւնով <azat-owt^{c}yown-ov> [azat:ut^{h}junow]
loc.	(ազատութեան մեջ <azat-owt^{c}yan mej> [azat:ut^{h}jan mecz])

Rzeczownik ten (nie używany w liczbie mnogiej) jest derywatem od przymiotnika pochodzenia irańskiego ազատ <azat> „wolny". W wersji z. orm. odmienia się następująco (ortografia klasyczna; abl. na <-ê>):

l. poj.

nom. acc.	ազատութիւն <azat-owt^{c}iwn> [azadut^{h}jun]
gen. dat.	ազատութեան <azat-owt^{c}ean> [azadut^{h}jan]
abl.	ազատութենէ <azat-owt^{c}en-ê> [azadut^{h}ene]
ins.	ազատութեամբ <azat-owt^{c}eamb> [azadut^{h}jamp^{h}]

Te abstracta, które nabrały niekiedy bardziej konkretnego znaczenia (np. w. orm. նախադասութիւն <naxadasowt^{c}yown> [nachadasut^{h}jun] „zdanie" jako termin gramatyczny, starożytna kalka greckiego *πρόταξις*), mogą w języku w. orm. tworzyć locativus na *-um* i, oczywiście, mają także formy l. mn. (regularne, z sufiksem <-ner>, po którym w gen. dat. stoi końcówka najczęstszego typu deklinacyjnego *-i*): նախադասութիւնում <naxadasowt^{c}yown-owm> [nachadasut^{h}junum] „w zdaniu", նախադասութիւնների <naxadasowt^{c}yown-ner-i> „zdań, zdaniom", por. Min.: 104.

Natomiast w języku z. orm. używane są niekiedy klasyczne formy gen. dat. pl. (syntetycznego, bez aglutynacji), np. գիտութեանց <git-owt^{c}ean-c^{c}> [k^{h}idut^{h}janc] „nauk, naukom" od գիտութիւն <git-owt^{c}iwn> [k^{h}idut^{h}jun] „nauka, wiedza" (Feydit: 102), bez sufiksu l. mn. <-ner>.

Prócz rzeczowników abstrakcyjnych z sufiksem st. i z. orm. <-owt^{c}iwn> = w. orm. <-owt^{c}yown> (w nom. acc. sg.) do deklinacji „wewnętrznej" *-a-* należy kilka wyrazów zakończonych w nom. acc. sg. na st. i z. orm. <-iwn> [-jun] = w. orm. <-yown> [-jun] oraz <-own> [-un], np. (wersja w. orm. według Minassiana: 104):

l. poj.

nom. acc.	արիւն <aryown> [arjun] „krew"
gen.	արեան <aryan> [arjan], rzadziej արիւնի <aryown-i> [arjuni]
dat.	արեան(ը) <aryan-(ə)> [arjan(y)], rzadziej արիւնին <aryown-i-n> [arjunin], por. następny rozdział (1.3.) o kategorii określoności
abl.	արիւնից <aryown-ic^{c}> [arjunic]
ins.	արիւնով <aryown-ov> [arjunow]

Locativus i przypadki l. mn. tego rzeczownika nie są używane. Natomiast odmieniający się podobnie rzeczownik w. orm. անկիւն <ankyown> [ank:jun] „kąt, róg" ma formy: locativu անկիւնում <ankyown-owm> [ank:junum] „w kącie, w rogu" i liczby mnogiej անկիւններ <ankyown-ner> itd. (Min.: 104).

W języku z. orm. rzeczowniki tego typu odmieniają się następująco (Feydit: 101):

l. poj.

nom. acc.	արիւն <ariwn> [arjun]
gen. dat.	արեան <arean> [arjan]
abl.	արիւնէ <ariwn-ê> [arjune]
ins.	արիւնով <ariwn-ov> [arjunow]

Podobnie (w języku w. orm.) odmieniają się rzeczowniki: ձյուն <jyown> [dzjun] „śnieg", սյուն <syown> [sjun] „kolumna, słup", տուն <town> [t:un] „dom", շուն <šown> [szun] „pies". Formy gen. dat.: ձյան <jyan> [dzjan], սյան <syan> [sjan], տան <tan> [t:an], շան <šan> [szan]. Rzeczownik տուն <town> wykazuje, podobnie jak wiele innych (poza deklinacjami z gen. dat. na *-i*, *-u*), wahania w temacie ablatiwu. Może nim być mianowicie forma nom. acc. (następuje wówczas redukcja *u>ə*) lub gen. dat. W funkcji locatiwu sg. występuje tu dativus (zawsze wówczas zaopatrywany w postponowany „rodzajnik" określony <-ə>, por. następny rozdział) տանը <tan-ə> [t:any] lub konstrukcja opisowa: genetivus + postpozycja <mej>: տան մեջ <tan mej> [t:an mecz] „w domu". Pełny paradygmat wygląda zatem następująco (wersja w. orm.):

l. poj.

nom. acc.	տուն <town> [t:un] „dom"
gen. dat.	տան <tan> [t:an]
abl.	տնից <tn-ic^{c}> [t:ynic] lub տանից <tan-ic^{c}> [t:anic]
ins.	տնով <tn-ov> [t:ynow]

l. mn.

nom. acc.	տներ <tn-er> [t:yner]
gen. dat.	տների <tn-er-i> [t:yneri]
abl.	տներից <tn-er-ic^{c}> [t:yneric]
ins.	տներով <tn-er-ov> [t:ynerow]
loc.	տներում <tn-er-owm> [t:ynerum]

Natomiast w języku z. orm. analogiczne do w. orm., archaiczne formy gen. dat. sg. (z zachowaną pisownią klasyczną) ձեան <jean> [cjan], սեան <sean> [sjan], տան <tan> [dan], շան <šan> [szan] są używane rzadziej niż nowe formy wzorowane na ekspansywnym modelu deklinacyjnym z gen. dat. sg. na <-i>: ձիւնի <jiwn-i> [cjuni], սիւնի <siwn-i> [sjuni], տունի <town-i> [duni], շունի <šown-i> [szuni], por. Feydit: 94, 101; Sargsyan: 194.

Pewną specyfikę wykazuje (w obu językach) odmiana rzeczownika անուն <anown> [anun] „imię". Mianowicie samogłoska *-u-* poprzedzająca końcowe *-n* nie jest tu po prostu zastępowana przez *-a-* (jak w pozostałych rzeczownikach

omawianej deklinacji), lecz zachowuje się w postaci spółgłoski *-v-* (w języku z. orm. pisanej podobnie jak w *grabarze* przez <-ow->). W języku w. orm. w narzędniku bywa fakultatywnie używana forma st. orm. <anowamb> w pisowni „fonetycznej" (p. niżej).

Paradygmat w wersji w. orm. (Min.: 104):

l. poj.

nom. acc.	անուն <anown> [anun] „imię"
gen. dat.	անվան <anvan> [anwan]
abl.	անունից <anown-ic^{c}> [anunic]
ins.	անունով <anown-ov> [anunow] lub անվամբ <anvamb> [anwamb]
loc.	(անվան մեջ <anvan mej> [anwan mecz])

l. mn.

nom. acc.	անուններ <anown-ner> [anunner]
gen. dat.	անունների <anown-ner-i> [anunneri] itd.

Wersja z. orm.:

l. poj.

nom. acc.	անուն <anown> [anun]
gen. dat.	անուան <anowan> [anwan]
abl.	անունէ <anown-ê> [anune]
ins.	անունով <anown-ov> [anunow]

l. mn.

nom. acc.	անուններ <anown-ner> [anunner]
gen. dat.	անուններու <anown-ner-ow> [anunneru] itd.

Obok dawnego gen. dat. sg. անուան <anowan> pojawia się w języku z. orm. także nowa forma անունի <anown-i> [anuni] utworzona przez analogię do dominującego typu deklinacyjnego z gen. dat. sg. na <-i> (Feydit: 94).

1.2.11. Deklinacja „wewnętrzna" *-o*

Należą tu trzy ważne rzeczowniki oznaczające członków rodziny: հայր <hayr> [hajr] „ojciec", մայր <mayr> [majr] „matka" i եղբայր <ełbayr> (wymowa w. orm. [jechp:ajr], z. orm. [jechp^{h}ajr]) „brat" (w mianowniku l. poj. pisownia jest identyczna w obu językach i równa staroormiańskiej). W gen. dat. (a we w. orm. także w acc.) liczby pojedynczej sekwencję <-ay-> rzeczowniki te zastępują przez *-o-* („przegłos") pisane w języku z. orm. tradycyjnie przez łacińskie o (w transliteracji: <ô>, a we w. orm. „fonetycznie" przez ո <o>.

Odmiana w wersji wschodniej na przykładzie rzeczownika <mayr>:

l. poj.

nom.	Մայր <mayr> [majr] „matka"
gen. dat. acc.	Մոր <mor>
abl.	Մորից <mor-ic^{c}> [moric]
ins.	Մորով <mor-ov> [morow]

Locatiwu rzeczowniki oznaczające osoby nie mają. Znaczenie „w matce" oddawane jest w języku w. orm. (a także w z. orm.) przy pomocy konstrukcji łączącej genetivus z postpozycją <mej> (z. orm. <mêj>) [mecz], a więc: Մոր Մեջ <mor mej> [mor mecz]. Pisownia z. orm.: Մօր Մէջ<môr mêj> przy tej samej wymowie.

Odmiana tego samego rzeczownika w wersji z. orm.:

l. poj.

nom. acc.	Մայր <mayr> [majr]
gen. dat.	Մօր <môr> [mor]
abl.	Մօրմէ <môr-m-ê> [morme]
ins.	Մօրմով <môr-m-ov> [mormow]

W abl. i ins. mamy tu *-m-* analogiczne do niektórych form zaimkowych.

W l. mn. rzeczowniki, o których mowa, odmieniają się regularnie: w. orm. gen. dat. acc. pl. Մայրերի <mayr-er-i> [majreri], z. orm. gen. dat. pl. Մայրերու <mayr-er-ow> [majreru].

Analogicznie odmieniają się composita zawierające, jako drugi człon, jeden z wymienionych wyżej rzeczowników, np. w. orm. հորեղբայր <hor-ełbayr> [horechp:ajr] = z. orm. հօրեղբայր <hôr-ełbayr> [horechp^{h}ajr] „stryj" (dosłownie: „ojca-brat"), gen. dat. acc. sg. w. orm. հորեղբոր <hor-ełbor> [horechp:or] = gen. dat. sg. z. orm. հօրեղբօր <hôr-ełbôr> [horechp^{h}or]. Drugi przykład: կնքամայր <knk^{c}-a-mayr> „matka chrzestna" (pisownia wspólna dla obu języków), rzeczownik złożony z pierwiastka czasownika կնքել <knk^{c}el> „chrzcić" (derywat od: կնիք <knik^{c}> „pieczęć") i rzeczownika Մայր <mayr> „matka", ma gen. dat. acc. sg. w. orm. կնքամոր <knk^{c}-a-mor> [k:ynk^{h}amor] i gen. dat. sg. z. orm. կնքամօր <knk^{c}-a-môr> [gynk^{h}amor].

1.2.12. Archaiczne formy fleksyjne liczby pojedynczej

Deklinacja z gen. dat. sg. na <-o(y)> częściowo się zachowuje, choć w niewielkim zakresie, zwłaszcza w języku z. orm. Jest kontynuacją st. orm. odmiany tematów na *-o* (p. wyżej, str. 57) i wykazuje jeszcze czasem stare alternacje wokaliczne (samogłoskowe), np. (formy z. orm. według Feydita: 80):

l. poj.

nom. acc.	սէր <sêr> [ser] „miłość”
gen. dat.	սիրոյ <sir-oy> [siro]
abl.	սէրէ <sêr-ê> [sere]
ins.	սիրով <sir-ov> [sirow]

Podobnie archaicznie odmienia się ten wyraz w języku w. orm. (z pisownią uproszczoną, według Minassiana: 98):

l. poj.

nom. acc.	սեր <ser>
gen. dat.	սիրո <sir-o>
abl.	սիրուց <sir-owc^{c}> [siruc]
ins.	սիրով <sir-ov> [sirow]

Forma instrumentalu սիրով <sir-ov> używana jest w obu językach w sensie przysłówkowym „chętnie”. Dativus z postponowanym „rodzajnikiem” określonym *-n* (p. nast. rozdział) występuje w archaizującym zwrocie (w. orm.) հայրենիքի սիրու(յ)ն <hayrenik^{c}-i sir-ow(y)n> [hajrenik^{h}i siru(j)n] „z miłości do ojczyzny” (dokładniej: „dla miłości ojczyzny”), por. Min.: 98. Komentarz: <hayrenik^{c}-i> gen. sg. rzeczownika հայրենիք <hayrenik^{c}> „ojczyzna”, սիրույն <sirowyn> [sirujn] zapis „fonetyczny” tradycyjnej wymowy st. orm. formy gen. dat. sg. սիրոյ <sir-oy> od սէր <sêr> „miłość” z „rodzajnikiem” określonym 3 osoby (pierwotnie zaimkiem wskazującym): սիրոյն <sir-oy-n>.

W języku w. orm. występuje też archaiczna forma genetiwu rzeczownika սուգ <sowg> [suk^{h}] „żałoba” w grupie wyrazowej սգո հանդես <sg-o handes> [syk^{h}o handes] „ceremonia żałobna” (dosłownie: „... żałoby”). Pisownia klasyczna, zachowana w języku z. orm., miała postać սգոյ հանդէս <sgoy handês> (wymowa z. orm. : [syk^{h}o hant^{h}es]). W niektórych zwrotach język w. orm. zachowuje także st. orm. formy gen. dat. (w wymowie tradycyjnej) հուսո <hows-o> [huso], պատվո <patv-o> [p:at:wo] rzeczowników հույս <howys> [hujs] „nadzieja”, պատիվ <pativ> [p:at:iw] „zaszczyt, honor” w *grabarze* (i języku z. orm.) pisanych: յոյս <yoys>, պատիւ <patiw>, por. Sevak: 127. Formy gen. dat. sg. w oryginalnej pisowni st. orm. wyglądały następująco: յուսոյ <yows-oy>, պատուոյ <patow-oy>.

Do archaicznej deklinacji *-o* należy również wyraz Աստված <Astvac> „Bóg”, pisownia w. orm., wymowa: [Astwac], z. i st. orm. Աստուած <Astowac>, wymowa z. orm. [Astwadz]. Rzeczownik ten wykazuje nietypową redukcję drugiej samogłoski *-a-*. Archaiczna w. orm. forma gen. dat. acc. to: Աստուծո <Astowc-o> [Ast:uco], por. Łaribyan: 325; z. orm. Աստուծոյ <Astowc-oy> pokrywa się z klasyczną, ale wymawia się oczywiście „z przesuwką” [Astudzo]. W języku w. orm. używana jest także nowsza forma gen. dat. acc. Աստծու

<Astc-ow> [Ast:(y)c:u] należąca do deklinacji *-u* (Min.: 97). Formy abl. i ins. to: w. orm. Աստծուց <Astc-owc^{c}> [Ast(y)c:uc], Աստծով <Astc-ov> [Ast(y)c:ow] (Min.: 97); z. orm. Աստուծմէ <Astowc-m-ê> [Astudzme], Աստուծմով <Astowc-m-ov> [Astudzmow] (Feydit: 80).

Wyłącznie w języku z. orm. używane są ponadto formy gen. dat. na <-oy> [-o] niektórych nazw geograficznych, np. Կոստանդնուպոլիս <Kostandnowpolis>, wymowa [Gostant^{h}nubolis], „Konstantynopol" ma gen. dat. Կոստանդնուպոլսոյ <Kostandnowpols-oy> [Gostant^{h}nubolso]. W języku potocznym zachodni Ormianie mówią krócej: Պոլիս <Polis> [Bolis], gen. dat. Պոլսոյ <Pols-oy> [Bolso], por. Feydit: 78-79. Podobnie się odmieniają (w języku z. orm.) nazwy geograficzne zakończone w nom. acc. na *-a*, np. Ասիա <Asi-a> „Azja", gen. dat. Ասիոյ <Asi-oy> [Asio] (trzy sylaby: A-si-o) obok nowszej formy Ասիայի <Asia-y-i>, por. Feydit: 79; Սուրիա <Sowr-ia> [Suri-a] „Syria", gen. dat. Սուրիոյ <Sowri-oy> [Suri-o]; Ռումինիա <Rowmini-a> „Rumunia", gen. dat. Ռումինիոյ <Rowmini-oy> [Rrumini-o].

Jako archaizmy w literaturze z. orm. z początków XX w. przytrafiały się st. orm. formy gen. dat. na <-oy> takich rzeczowników jak np. որդի <ordi> [wort^{h}i] „syn", ջուր <jowr> [czur] „woda", թիւ <t^{c}iw> [t^{h}iw] „liczba". Odpowiednie formy gen. dat. sg. były wówczas pisane jak w *grabarze*: որդւոյ <ordw-oy>, ջրոյ <jr-oy>, թուոյ <t^{c}ow-oy> i wymawiane: [wort^{h}wo], [cz(y)ro], [t^{h}(y)wo], por. Feydit: 78-79. Dzisiaj dominują formy z gen. dat. na *-i*: որդիի <ordi-i> [wort^{h}ii], ջուրի <jowr-i> [czuri], թիւի <t^{c}iw-i> [t^{h}iwi].

Sporadycznie przytrafiają się obecnie genetiwy na <-a> (w pisowni z. orm. notowane tradycyjnie przez <-ay>) w niektórych nazwach geograficznych, np. w. orm. Սեւանա լիճը <Sewana lič-ə> [Sewana licz:y] „jezioro Sewan" (dosłownie: „... Sewanu") = z. orm. Սեւանայ լիճը <Sewanay lič-ə> [Sewana lidży]; w. orm. Գեղամա լեռնաշղթա <Gełam-a leṙnašłt^{c}a> [Geghama lerrnaszychta] „łańcuch górski Geghama" (od imienia jednego z legendarnych potomków protoplasty narodu ormiańskiego Hajka, w mianowniku: Գեղամ <Gełam> [Gegham]). Owo <-a(y)> było st. orm. końcówką gen. dat. występującą w odmianie imion własnych należących do tematów rzeczownikowych na *-a* (p. wyżej II D.1.5.1.2., str. 60).

Ponadto w obu językach współczesnych używane są dość liczne skostniałe formy fleksyjne pochodzące z *grabaru* (zapożyczenia literackie): pojedyncze wyrazy lub całe grupy wyrazowe, np. postpozycja w. orm. շնորհիվ <šnorhiv> [sz(y)noriw] „dzięki" (występująca po rzeczownikach lub zaimkach w genetiwie) jest faktycznie skostniałą formą ins. sg. st. orm. rzeczownika շնորհ <šnorh> „dar, łaska" należącego do martwej już obecnie odmiany tematów na *-i* (pisownia klasyczna instrumentalu sg.: շնորհիւ <šnorhiw>).

1.2.13. Archaiczne formy fleksyjne liczby mnogiej

O niektórych była już mowa wyżej (np. przy odmianie rzeczownika Մարդ <mard> „człowiek, mężczyzna" w l. mn.; końcówka gen. dat. pl. <-anc^{c}> rzeczowników z. orm. z sufiksami <-owt^{c}iwn> i <-owm>). Można tu jeszcze dorzucić wzór odmiany rzeczowników pochodzących od imion osobowych z archaicznym (st. orm.) sufiksem l. mn. <-k^{c}>. Odmieniają się one podobnie do nieregularnej w. orm. formy l. mn. rzeczownika կին <kin> „kobieta", p. wyżej, str. 238.

Przykład z języka w. orm.: Վարդանանք <Vardan-ank^{c}> „Wartanidzi" (Wartan Mamikonian, przywódca powstania antyperskiego z połowy V w., i jego towarzysze), por. Minassian: 106:

l. poj.	
nom.	Վարդանանք <Vardan-ank^{c}> [Wart^{h}anank^{h}] „Wartanidzi"
gen. dat. acc.	Վարդանանց <Vardan-anc^{c}> [Wart^{h}ananc]
abl.	Վարդանանցից <Vardan-anc^{c}-ic^{c}> [Wart^{h}anancic]
ins.	Վարդանանցով <Vardan-anc^{c}-ov> [Wart^{h}anancow]
loc.	(Վարդանանց մեջ <Vardan-anc^{c}mej> [Wart^{h}ananc mecz])

Podobnie odmieniają się (bez locatiwu) collectiva pochodzące od imion osobowych zakończone nie tylko na <-ank^{c}> (jak: Վարդանանք <Vardan-ank^{c}) ale także na: <-enk^{c}>, <-onk^{c}>, <-ownk^{c}> typu Գրիգորենք <Grigor-enk^{c}> „Grikor i jego rodzina", Գոգոնք <Gog-onk^{c}>, Վեդունք <Ved-ownk^{c}> [Wedunk^{h}], por. Sevak: 271, Minassian: 106.

Przykładem całego zwrotu przejętego z *grabaru* i zawierającego dawną formę rzeczownika w przypadku zależnym l. mn. jest wyrażenie przysłówkowe pisane w języku w. orm. „fonetycznie" համենայն դեպս <hamenayn deps> (wymowa: [hamenajn dep:ys]) „w każdym razie". Składa się ono ze st. orm. przyimka <i> „w" w wariancie <y-> występującym przed samogłoskami, zaimka zbiorowego ամենայն <amen-ayn> „każdy" i locatiwu pl. rzeczownika դէպ <dêp> „przypadek, zdarzenie" występującego często w *grabarze* w l. mn. դէպք <dêp-k^{c}> ze znaczeniem liczby pojedynczej. Język z. orm. zachowuje tu pisownię klasyczną յամենայն դէպս <yamenayn dêps> przy wymowie [hamenajn t^{h}ebys].

1.3. Kategoria określoności

1.3.1. Kategoria ta istniała już w *grabarze* (p. wyżej, str. 80). W szczegółach ma ona jednak obecnie nieco inny charakter. Wprawdzie istota rzeczy jest taka sama, jak w językach zach. europejskich (chodzi o wskazanie, że dany rzeczownik oznacza osobę lub rzecz itd. znaną mówiącemu i rozmówcy), ale częściowo (zwłaszcza w języku w. orm.) kategoria ta nakłada się na kategorię przypadka

i częściowo ją jakby uwydatnia, przy czym niekiedy dochodzi do zatarcia granicy między obu kategoriami (szczegóły niżej).

Wykładnikiem kategorii określoności rzeczownika (popularnie choć nieściśle zwanym „rodzajnikiem" określonym) jest, w obu językach n. orm., dodawany do rzeczownika (= postponowany) morfem o dwu postaciach zależnych od otoczenia fonetycznego:

-ը <-ə> w sąsiedztwie spółgłosek,
-ն <-n> w sąsiedztwie samogłosek,

np. մուկը <mowk-ə> „mysz" (konkretna, znana mówiącemu i rozmówcy, por. angielskie *the mouse*), wymowa w. orm. [muk:y], z. orm. [mugy], od rzeczownika մուկ <mowk> „mysz" (postać „słownikowa", ogólna i nieokreślona); կատուն <katow-n> „kot" (konkretny, znany mówiącemu i jego rozmówcy, por. ang. *the cat*), wymowa w. orm. [k:at:un], z. orm. [gadun] od rzeczownika կատու <katow> (postać „słownikowa", ogólna i nieokreślona).

Druga (rzadsza) postać <-n> występuje nie tylko po rzeczowniku zakończonym na samogłoskę (jak np. կատու <katow>, wymowa w. orm. [k:at:u], z. orm. [gadu]), ale także po rzeczowniku zakończonym na spółgłoskę lecz przed samogłoską następnego wyrazu. Np. wymieniony wyżej rzeczownik մուկ <mowk> „mysz" ma postać określoną մուկը <mowk-ə> w tzw. absolutnym wygłosie (gdy po nim następuje pauza) lub w sytuacji, gdy następujący po nim wyraz zaczyna się od spółgłoski, np. մուկը փախավ <mowk-ə pʿaxav> (pisownia w. orm., wymowa: [muk:y pʰachaw]) „mysz uciekła". Natomiast przed np. czasownikiem ընկավ <ənkav> (forma w. orm. o wymowie [ynk:aw]), zaczynającym się od samogłoski, „rodzajnik" określony po wyrazie մուկ <mowk> będzie miał, dla uniknięcia tzw. rozziewu (sąsiedztwa dwu samogłosek), postać <-n>: մուկն ընկավ <mowk-n ənkav> (wymowa w. orm. [muk:n ynk:aw]) „mysz wpadła". Podobnie będzie np. w połączeniu մուկն ու կատուն <mowk-n ow katow-n> (wymowa w. orm. [muk:n u k:at:un], z. orm. [mugn u gadun]) „mysz i kot" (określone), gdzie spójnikiem jest samogłoska /u/ pisana <ow>.

W powyższych przykładach wymowa postponowanego „rodzajnika" określonego <-n> przed następującą samogłoską jest „ciągła", tzn. samogłoska nie rozpoczyna się od tzw. zwarcia krtaniowego lecz stanowi integralną część sylaby, której pierwszym elementem jest owo *-n*. A więc np. podział na sylaby w wymienionych przykładach jest następujący: մուկն ընկավ <mowk-n ənkav>: /muk:/ + /nən/ + /k:av/; մուկն ու կատուն <mowk-n ow katow-n> : /muk:/ + /nu/ + /k:a/ + /t:un/. Jeżeli mówiący „przewiduje" przerwę pomiędzy wyrazami (zastanawiając się np. nad ich doborem), to „rodzajnik" określony po spółgłosce

będzie miał standardową postać <-ə> i dojdzie do rozziewu: [muk:y ... ynk:aw]. Analogicznie wygląda to zagadnienie w języku z. orm.

Unikanie rozziewu poprzez preferencję dla formy <-n> „rodzajnika" określonego nie zawsze jest obowiązkowe. Przed copulą i spójnikiem <ow> [u] – tak, jednakże w innych sytuacjach rozziew jest dopuszczalny, a dla języka mówionego wręcz typowy. Dotyczy to obu języków n. orm.

Charakterystyczne dla ormiańszczyzny (zwłaszcza wschodniej) jest pleonastyczne dodawanie „rodzajnika" określonego do imion własnych: nie tylko geograficznych (sporadycznie zdarza się to także w językach zach. europejskich, np. w angielskim *the Thames* „Tamiza", we francuskim *La Haye* „Haga", w niemieckim *die Schweiz* „Szwajcaria"), ale również osobowych. Chodzi tu jednak tylko o konkretne użycie danej nazwy w zdaniu, a nie w oderwaniu od zdania. Tak więc np. odpowiednikiem polskich form: *Armenia*, *Erywań* czy *Warszawa* będą w tekście ormiańskim (w funkcji podmiotu lub dopełnienia bliższego) formy: Հայաստանը <Hayastan-ə>, Երևանը <Erewan-ə> (wymowa: [Jerewany]), Վարշավան <Varšava-n> (pisownia w. orm., wymowa [Warszawan] z akcentem na przedostatniej sylabie). (W tym ostatnim przykładzie, po samogłosce, mamy „rodzajnik" w formie <-n>.) Natomiast poza tekstem, np. na mapach, będą wydrukowane formy bez „rodzajnika": Հայաստան <Hayastan>, Երևան <Erewan>, Վարշավա <Varšava>.

Podobnie jest z nazwami osobowymi. A więc np. w erywańskiej książce telefonicznej znajdziemy nazwiska w zapisie: Պետրոսյան <Petrosyan>, Գրիգորյան <Grigoryan>, Ամատունի <Amatowni>, Իվանով <Ivanov>, Օստրովսկի <Ostrovski>, Բարդինի <Bardini> wymawiane: [P:et:rosjan], [G(y)rik^{h}orjan], [Amat:uni], [Iwanof], [Ostrofski], [Bardini]. (Ormianie zachodni pisaliby: Պետրոսեան <Petrosean>, Գրիգորեան <Grigorean>, Իւանով <Iwanov>, Օսթրովսքի <Ost^{c}rovsk^{c}i>, Պարտինի <Partini> i wymawiali: [Bedrosjan], [K^{h}(y)rik^{h}orjan], [Amaduni], [Iwanow], [Ostrofski], [Bardini].) Natomiast użyte w zdaniu (w funkcji podmiotu, a w języku z. orm. także dopełnienia bliższego) nazwiska te będą zaopatrzone w „rodzajniki" określone: Պետրոսյանը <Petrosyan-ə> ... Ամատունին <Amatowni-n>, Իվանովը <Ivanov-ə>, Օստրովսկին <Ostrovski-n>, Բարդինին <Bardini-n> (wersja w. orm.).

Na koniec tych wstępnych wiadomości o n. orm. „rodzajniku" określonym należy dodać, iż może on stać po rzeczownikach zarówno w liczbie pojedynczej jak mnogiej.

1.3.2. (hist.) Historycznie obie postaci „rodzajnika" określonego -ը <-ə> i -ն <-n> wywodzą się z jednej st. orm. formy „rodzajnika" 3 osoby będącego pierwotnie sufigowanym zaimkiem wskazującym związanym z 3 osobą („ten, ta, to lub tamten, tamta, tamto przy nim, przy niej lub przy nich"). Forma ta składała się ze spółgłoski *-n* poprzedzanej, po spółgłosce kończącej rzeczownik, nieety-

mologiczną samogłoską zredukowaną *-ə* (nie zaznaczaną na piśmie). W epoce poklasycznej końcowe *-n* po spółgłosce odpadało (także wówczas, gdy było nie „rodzajnikiem" lecz samogłoską tematyczną, por. wyżej o w. orm. przymiotnikach ամռը<saṙə> „zimny", դառը <daṙə> „gorzki": s. 220). W związku z tym owa nieetymologiczna samogłoska zredukowana *-ə* uległa w tej pozycji fonologizacji i przejęła funkcję wykładnika kategorii określoności („rodzajnika"). Natomiast w sąsiedztwie samogłosek pierwotne *-n* zachowało się, stąd dziś druga postać „rodzajnika": *-n*.

1.3.3. Rzeczownik bez „rodzajnika" określonego może mieć znaczenie ogólne, nieokreślone. Taka sytuacja zachodzi m.in. wtedy, gdy rzeczownik (bez przydawki) występuje w zdaniu w funkcji orzecznika, np. Արամն աշակերտ է <Aram-n ašakert ê> (wymowa w. orm.: [Aramn aszak:ert: e]) „Aram jest uczniem". Po podmiocie wyrażonym imieniem własnym (Aram) „rodzajnik" określony (tu w formie <-n> przed copulą <ê> będącą samogłoską) jest obligatoryjny, natomiast użycie „rodzajnika" określonego po orzeczniku (ašakert „uczeń") jest możliwe (Արամն աշակերտն է Aram-n ašakert-n ê), ale oznaczałoby, że Aram jest tym konkretnym uczniem, o którym była już wcześniej mowa, a nie „uczniem w ogóle", por. angielski odpowiednik drugiego zdania: *Aram is <u>the</u> pupil* w przeciwieństwie do: *Aram is <u>a</u> pupil*, które odpowiadałoby pierwszemu zdaniu orm.

Dla uwypuklenia <u>nieokreśloności</u> rzeczownika ormiańskiego może być użyty tzw. „rodzajnik" nieokreślony, który w języku w. orm. ma postać մի <mi> i stoi <u>przed</u> rzeczownikiem, a w z. orm. մը <mə> (przed samogłoską մըն <mən> lub samo մ' <m>, w pisowni – z apostrofem na znak odpadnięcia końcowej sekwencji <-ən>) i stoi <u>po</u> rzeczowniku. W obu językach morfem ten jest traktowany jak odrębny wyraz i pisze się osobno. Jedna i druga forma kontynuuje st. orm. liczebnik główny մի <mi> „jeden", który już w *grabarze* mógł mieć wartość „rodzajnika" nieokreślonego (p. wyżej, str. 81). „Rodzajniki" մի <mi>, մը <mə> nie występują przy rzeczownikach w l. mn.

Rzeczownik jest zaopatrzony w „rodzajnik" nieokreślony np. wtedy, gdy występuje w funkcji orzecznika, ale posiada przy tym przydawkę. Przykłady: w. orm. Արամը մի լավ աշակերտ է <Aram-ə <u>mi</u> lav ašakert ê> „Aram jest dobrym uczniem", z. orm. Արամը լաւ աշակերտ մըն է <Aram-ə law ašakert <u>mən</u> ê>.

1.3.4. Istotną cechą ormiańskiej kategorii określoności jest jej częściowe „zawieszenie" (*neutralizacja*) *w niektórych funkcjach składniowych*. Zwłaszcza dotyczy to języka w. orm., w którym „rodzajnik" określony może być dodawany do rzeczownika w trzech przypadkach gramatycznych: w nominatiwie, datiwie i accusatiwie. Innymi słowy określoność rzeczownika jest wyrażana (w języku w. orm.) tylko wtedy, gdy pełni on w zdaniu funkcję podmiotu (rzadko orzeczni-

ka) lub dopełnienia: bliższego (w accusatiwie) względnie dalszego, jeśli stoi ono w datiwie. Przykład (w. orm.): ուսուցիչը գիրքը տվեց աշակերտին <owsowc^{c}ič^{c}-ə girk^{c}-ə tvec^{c} ašakert-i-n>, wymowa: [usuciczy girk^{h}y t:ywec aszak:ert:in] „nauczyciel książkę dał <tvec^{c}> uczniowi". Wszystkie rzeczowniki (<owsowc^{c}ič^{c}> „nauczyciel" w nom., <girk^{c}> „książka" w acc. i <ašakert> „uczeń" w dat. z końcówką <-i>) są tutaj zaopatrzone w postponowane „rodzajniki" określone (w postaci <-ə> po spółgłosce, <-n> po samogłosce) dla zaznaczenia, że zarówno „nauczyciel" jak i „uczeń" a także „książka" są znane uczestnikom dialogu, w którym zdanie powyższe zostało użyte.

Jeżeli natomiast rzeczownik występuje w zdaniu w. orm. w funkcji przydawki (w genetiwie) lub dopełnienia dalszego wyrażonego ablatiwem, instrumentalem czy locatiwem, względnie – w funkcji okolicznika w którymś z trzech ostatnich przypadków, to określoność nie jest wyrażona. Np. w grupie աշակերտի գիրքը <ašakert-i girk^{c}-ə> [aszak:ert:i girk^{h}y] wyraz <girk^{c}-ə> „książka" oznacza przedmiot znany (określony), natomiast jego przydawka dopełniaczowa <ašakert-i> „ucznia" nie zawiera informacji (podobnie jak w języku polskim), czy chodzi o konkretnego ucznia, czy o ucznia w ogóle, jakiegokolwiek.

W dialektach w. orm. „rodzajnik" określony może być dodawany także do rzeczownika w abl., ins. lub loc., przy czym przybiera wówczas tylko postać /-ə/, ponieważ końcówki owych przypadków kończą się na spółgłoskę (*-ic*, *-ov*, *-um*). Natomiast genetivus nie może się łączyć z „rodzajnikiem" określonym zarówno we wschodnioormiańskim języku literackim jak i we wschodnich dialektach. Stanowi to jedną z istotnych różnic między wschodnim obszarem języka ormiańskiego a zachodnim, gdzie użycie „rodzajnika" określonego jest po genetiwie (poza nielicznymi wyjątkami) najzupełniej możliwe, np. „książka (określona) ucznia (określonego)" to po z. orm. աշակերտին գիրքը <ašakert-i-n girk^{c}-ə> [aszagerdin k^{h}irk^{h}y], gdzie „rodzajnik" określony (w postaci <-n>) stoi po genetiwie <ašakert-i> „ucznia".

Zapowiedziane wyżej ograniczenie użycia „rodzajnika" określonego po genetiwie w języku z. orm. dotyczy archaicznych form gen. dat. pl. kończących się na <-c^{c}>. Podobnie jak w języku w. orm. (w tym wypadku chodzi o dat. i acc.), także i w z. orm. po końcówkach gen. dat. typu <-anc^{c}> (np. w. orm. կանանց <kananc^{c}> „kobietom", z. orm. գիտութեանց <gitowt^{c}eanc^{c}> „nauk, naukom") nie może stać „rodzajnik" określony <-ə>. W języku z. orm. genetiwy rzeczowników deklinacji <-an> i „wewnętrznej" <-a-> również nie przyjmują „rodzajnika" określonego (Feydit: 73, 96, 110). To samo dotyczy gen. dat. sg. deklinacji <-oj> (Feydit: 140). W zasadzie nie przyjmuje również „rodzajnika" określonego z. orm. instrumentalis (o wyjątkach pisze Feydit: 170-171). Ablativus może się w z. orm. łączyć z „rodzajnikiem" określonym, który ma wówczas postać <-n>, ponieważ końcówką abl. w języku z. orm. jest samogłoska <ê>.

Dla uporządkowania obrazu warto porównać paradygmaty odmiany rzeczownika określonego (uważanego za znany) w obu językach n. orm. Określoność nie zawsze jest wyrażona przez „rodzajnik". Tam, gdzie dany przypadek wyklucza użycie „rodzajnika" określonego, określoność rzeczownika wynika tylko z kontekstu.

Przykład odmiany najbardziej rozpowszechnionej deklinacji z gen. dat. na <-i> (**język w. orm.**). Por. paradygmat bez „rodzajnika" wyżej, str. 233.

l. poj.

nom. acc.	Մասը <mas-ə> [masy] „część" (określona, znana)
gen.	Մասի <mas-i>
dat.	Մասին <mas-i-n>
abl.	Մասից <mas-ic^{c}> [masic]
ins.	Մասով <mas-ov> [masow]
loc.	Մասում <mas-owm> [masum]

l. mn.

nom. acc.	Մասերը <mas-er-ə> [masery]
gen.	Մասերի <mas-er-i>
dat.	Մասերին <mas-er-i-n>
abl.	Մասերից <mas-er-ic^{c}> [maseric]
ins.	Մասերով <mas-er-ov> [maserow]
loc.	Մասերում <mas-er-owm> [maserum]

W **języku z. orm.**:

l. poj.

nom. acc.	Մասը <mas-ə> [masy]
gen. dat.	Մասին <mas-i-n>
abl.	Մասէն <mas-ê-n> [masen]
ins.	Մասով <mas-ov> [masow]

l. mn.

nom. acc.	Մասերը <mas-er-ə> [masery]
gen. dat.	Մասերուն <mas-er-ow-n> [maserun]
abl.	Մասերէն <mas-er-ê-n> [maseren]
ins.	Մասերով <mas-er-ov> [maserow]

1.3.5. (hist.) Przypomnijmy, że po samogłosce „rodzajnik" określony zachowuje dawną postać *-n*. Szczególnie często sytuacja ta zachodzi po końcówce (gen.)dat. najbardziej rozpowszechnionej we współczesnych językach n. orm. deklinacji *-i* (por. wyżej <ašakert-i-n> „uczniowi"). Ponieważ w języku w. orm., jak już zaznaczyliśmy wyżej, „rodzajnik" określony nie może stać po genetiwie, jego obecność po datiwie stała się nie tylko wykładnikiem określoności, ale

przejęła poniekąd częściowo funkcję wykładnika przypadka-datiwu, zawierała bowiem przez samo swoje istnienie informację, iż przy zbieżności formy przypadkowej z genetiwem nie o genetivus lecz o dativus w danym wypadku chodzi.

Fakt ten tłumaczy powstanie w języku w. orm. deklinacji z gen. dat. na *-va* (p. wyżej, s. 244) typu օր <ôr> „dzień", gen. dat. sg. օրվա <ôr-va>. Ponieważ pierwotnie końcówka gen. dat. miała tu postać *-van* (z „*n*" będącym pozostałością tematycznego „*n*" z epoki praormiańskiej i *grabaru*), doszło na terenie w. orm. do fałszywej reinterpretacji owego *-n* z końcówki *-van* jako „rodzajnika" określonego. W rezultacie powstała historycznie nieuzasadniona, pozbawiona końcowego *-n*, końcówka *-va* (*or-van* > *or-va*). Natomiast *-n* w formie datiwu nabrało wartości „rodzajnika" określonego, której pierwotnie nie posiadało.

O wahaniach w interpretowaniu przez Ormian wschodnich owego końcowego *-n* w deklinacji *-va* pisze G. Sewak w swej gramatyce (w b-grafii pod: Sevak) na str. 270: „Cechą charakterystyczną omawianej deklinacji jest to, że w genetiwie posiada morfem *va* lub *van*". W paradygmacie odmiany rzeczownika օր <ôr> G. Sewak podaje (na tej samej stronie) formy zarówno genetiwu jak i datiwu w postaci օրվա(ն) <ôr-va(n)>.

O dalszych związkach „rodzajnika" określonego *-ə/-n* z funkcjami przypadków będzie mowa w następnym rozdziale.

1.4. Funkcje składniowe przypadków

1.4.1. Nominativus

Nominativus (mianownik) jest przypadkiem, w którym stoi podmiot zdania, a także orzecznik w orzeczeniu imiennym, np. Արամն աշակերտ է <Aram-n ašakert ê> „Aram jest uczniem" (*Aram* – podmiot, *uczniem* – orzecznik, po polsku w narzędniku).

W analogicznej formie, która jest formą podstawową rzeczownika, neutralną składniowo (występującą np. w słownikach), reprezentującą dane pojęcie poza tekstem, stoi rzeczownik (nazwa pospolita = appellativum lub własna) używany w języku ormiańskim w funkcji „adresywnej" odpowiadającej polskiemu wołaczowi, np. (w. orm.) Արա՛մ, արի՛ <Aram, ari> „Aramie, chodź (tutaj)!". W takiej funkcji, gdy rzeczownik nie jest częścią zdania, a pełni jedynie funkcję sygnału przyciągającego uwagę rozmówcy, nie może on przyjmować „rodzajnika" określonego.

Nominativus może także występować w połączeniu z liczebnikami jako część składowa przydawki ilościowej, np. Մեկ լիտր կաթ <mek litr kat^{c}> „(jeden) litr mleka" (pisownia w. orm.). Rzeczownik <litr> traci w takim wypadku swą samodzielność pełniąc funkcję służebną w stosunku do liczebnika (staje się jednostką miary).

Za niezależny formalnie nominativus można uważać rzeczownik w funkcji tzw. **apozycji** tj. przydawki innego rzeczownika, przydawki typu „tożsamościo-

wego" (po polsku w tym samym przypadku co ów wyraz określany), np. ոսկի մարդ <oski mard> [woski mart^{h}] „człowiek złoto" (tj. człowiek dobry jak złoto), gdzie odmienia się tylko drugi człon <mard> „człowiek", a apozycja <oski> „złoto" jest nieodmienna (Min.: 289). Inne przykłady: զորավար Անդրա-նիկը <zoravar Andranik-ə> / Անդրանիկ զորավարը <Andranik zoravar-ə> „generał Andranik" (Min.: 290), Մասիս լեռը <Masis leŕ-ə> „góra Ararat". W obu wersjach odmienia się przez przypadki tylko drugi rzeczownik. Pierwszy uważany jest za apozycję i nie odmienia się.

Inną sytuacją, w której występuje w zdaniu nominativus niezależny (pendens), jest tzw. **konstrukcja absolutna**. Np. w zdaniu Վարդանը լռեց և մնաց մտախոհ ու ինքնամփոփ հայացքը հափակին <Vardan-ə lŕ-ec^{c} ew mn-ac^{c} mtaxoh ow ink^{c}n-amp^{c}op^{c} hayac^{c}k^{c}-ə hatak-i-n> „Wartan zamilkł i pozostał zamyślony i skupiony ze wzrokiem (wbitym) w podłogę" (Demirčyan I: 17), dosłownie: „wzrok w podłogę", rzeczownik <hayac^{c}k^{c}-ə> „(jego) wzrok" stoi w nominatiwie i jest luźno związany z resztą zdania. Można się tu dopatrywać równoważnika zdania o treści: „i miał wzrok wbity w podłogę".

1.4.2. Genetivus

Genetivus (dopełniacz) jest przypadkiem, którym wyrażana jest przydawka rzeczowna odpowiadająca na pytanie „czyj?" (po ormiańsku ո՞ւմ <owm> [um] od ո՞վ <ov> [ow] „kto?"), np. աշակերտի գիրքը <ašakert-i girk^{c}-ə> „książka ucznia" (<ašakert-i> gen. sg. od <ašakert> „uczeń"). Przydawka ta (dopełniaczowa) w obu współczesnych językach ormiańskich stoi zwykle przed rzeczownikiem, do którego się odnosi (a więc inaczej niż w *grabarze*). W języku poetyckim, albo w archaicznych zwrotach, zdarza się odwrotny szyk, np. գլուխ գործոց <glowx *gorc-oc^{c}*>, *wymowa w. orm. [g(y)luch gorc:oc], z. orm. [k^{h}(y)luch k^{h}ordzoc]*, „arcydzieło", dosłownie „głowa dzieł" (nie całkiem dokładna kalka z francuskiego *chef d'oeuvre*). W grupie tej, sformułowanej w języku st. orm., drugi wyraz <gorc-oc^{c}> to gen. pl. od <gorc> „dzieło, czyn" (Min.: 306). Wersja współczesna (w. orm.) miałaby postać: *<gorc-er-i glowx>.

Genetivus może też pełnić funkcję podmiotu logicznego w konstrukcjach czasownikowych zawierających imiesłów na <-ac> (p. niżej).

W języku w. orm. genetivus rzeczownika nie może przyjmować „rodzajnika" określonego (p. wyżej, str. 256). W języku z. orm. owszem, może (p. wyżej *ibid.*). Niekiedy następuje w związku z tym zróżnicowanie znaczeniowe: genetivus z „rodzajnikiem" oznacza konkretną osobę, a bez „rodzajnika" ma sens bardzo ogólny, zbliżony do funkcji przymiotnikowej, np. (z. orm.) մսավաճառին դանակը <msavačaŕ-i-n danak-ə> [mysawadżarrin t^{h}anagy] to „nóż (konkretny) rzeźnika (konkretnego)", gdzie <msavačaŕ-i-n> jest genetiwem rzeczownika złożonego <ms-a-vačaŕ> „rzeźnik" (<mis> „mięso" + spójka <-a> + <vačaŕ>

pierwiastek czasownika <vačaṙ-el> „sprzedawać") zaopatrzonym w „rodzajnik" określony <-n>. Natomiast Մսավաճառի դանակը <msavačaṙ-i danak-ə> (bez „rodzajnika" po pierwszym wyrazie) znaczyłoby „nóż (konkretny) rzeźnika (nieokreślonego)", czyli tyle co „nóż rzeźniczy".

Z genetiwem rzeczowników łączą się niektóre prepozycje i postpozycje, tworząc w ten sposób dopełnienia dalsze i okoliczniki (p. niżej).

1.4.3. Dativus

Dativus (celownik) jest przypadkiem, w którym stoją przede wszystkim dopełnienia dalsze różnych czasowników. Chodzi o takie dopełnienia (uzupełnienia treści czasownika), które w konstrukcji biernej oddającej to samo znaczenie zdania nie stają się jej (konstrukcji biernej) podmiotem (jak dopełnienia bliższe), lecz zachowują funkcję składniową dopełnienia (dalszego). Po polsku nieraz odpowiada im również dopełnienie w datiwie, jak np. w zdaniach, których orzeczeniem jest czasownika տալ <tal> (w. orm. [t:al.], z. orm. [dal]) „dawać" (por. przykład „nauczyciel książkę dał uczniowi" z poprzedniego rozdziału, str. 256), ale zdarza się, że polskie odpowiedniki są inne, w zależności od rekcji (składni rządu) danego czasownika. Np. w. orm. czasownik Մոտենալ <motenal> [mot:enal] = z. orm. Մօտենալ <môtenal> [modenal] „zbliżać się" wymaga uzupełnienia swej treści w datiwie: (w. orm.) Մոտեցանք սարին <motec^{c}ank^{c} sar-i-n> [mot:ecank^{h} sarin] „zbliżyliśmy się do góry" zawiera rzeczownik <sar> „góra" w datiwie (z „rodzajnikiem" określonym). Po polsku mamy tu dopełniacz poprzedzony przyimkiem „do".

Podobnie w. orm. czasownik Ծանոթանալ <canot^{c}anal> [c:anot^{h}anal] = z. orm. Ծանօթանալ <canôt^{c}anal> [dzanot^{h}anal] w znaczeniu „zapoznać się z czym" może się łączyć z datiwem, gdy jego polski odpowiednik wymaga dopełnienia w narzędniku poprzedzonym przyimkiem „z".

Ponadto dopełnienia (dalszego) w datiwie wymagają także pewne przymiotniki, których treść sama w sobie jest niepełna. Po polsku nie zawsze mamy wówczas dativus, np. orm. przymiotnik արժանի <aržani> „godny" wymaga po sobie rzeczownika w datiwie (Min.: 310), podczas gdy w języku polskim jego odpowiednik rządzi genetiwem (godny czego). Również orm. przymiotnik նման <nman> [nyman] „podobny" wymaga datiwu (Feydit: 169), a polski odpowiednik – dopełniacza poprzedzonego przyimkiem „do" (dawniej także celownika).

Ponadto ormiański dativus częściowo kontynuuje dawny locativus (który w *grabarze* zwykle pokrywał się z formami datiwu lub accusatiwu). W zdaniach, w których nie pełni on funkcji dopełnienia (dalszego), dativus odpowiada na pytania „gdzie?" (w. orm. որտե՞ղ <or-teł> [wort:egh], ո՞ւր <owr> [ur]; z. orm. <owr>) lub „kiedy?" (ե՞րբ <erb> [jerp^{h}]) i pełni funkcje okolicznków miejsca lub czasu, zarówno w sensie statycznym jak i dynamicznym. Ma wówczas zawsze po sobie „rodzajnik" określony. Np. w. orm. zdanie գիրքը դրեցի սեղանին

<girk^{c}-ə drec^{c}i seɫan-i-n> [girk^{h}y d(y)reci seghanin] (gdzie <girk^{c}-ə> to określony acc. sg. „książkę", <drec^{c}i> – czasownik „położyłem", a <seɫan-i-n> to określony dat. sg. od <seɫan> „stół") znaczy: „książkę położyłem na stół" (użycie dynamiczne, związane z ruchem). A գիրքը մնաց սեղանին <girk^{c}-ə mnac^{c} seɫan-i-n> (gdzie <mnac^{c}> wymawiane [m(y)nac] to czasownik „pozostał") znaczy: „książka pozostała na stole" (sens statyczny, związany nie z ruchem, lecz ze „znajdowaniem się, pozostawaniem").

Podobnie պատին <pat-i-n> (określony dat. sg. od պատ <pat> „ściana") może znaczyć „na ścianę" (np. „powiesić coś") lub: „na ścianie" (np. „wisieć"). Również դասին <das-i-n> (określony dat. sg. od դաս <das> „lekcja") to „na lekcję" lub „na lekcji".

Znaczenia „lokatywne" datiwu na ogół nie pokrywają się w języku w. orm. ze znaczeniem właściwego locatiwu na *-um* (lub odpowiadającej mu konstrukcji: genetivus + postpozycja <mêj> w języku z. orm). Locativus w języku w. orm. (p. niżej) raczej wyraża znajdowanie się „wewnątrz" czegoś. Jak widać w podanych wyżej przykładach, dativus w sensie „lokatywnym" raczej odpowiada polskiemu rzeczownikowi z przyimkiem „na" niż „w", ale istnieją przykłady użycia ormiańskiego datiwu w sensie odpowiadającym polskiemu „w", np. տանը <tan-ə> (wymowa w. orm. [t:any], z. orm. [dany]) czyli dativus sg. (określony) rzeczownika տուն <town> „dom" znaczy „w domu". Warto tu zaznaczyć, że rzeczownik ten nie ma w języku w. orm. locatiwu (językowi z. orm. przypadek ten jest w ogóle obcy).

Przykłady w. orm. okoliczników czasu wyrażonych datiwem: կեսօրին <kes-ôr-i-n> to „w południe" (od կեսօր <kes-ôr> „południe"); ամռանը <amṙan-ə> (nieregularny dat. sg. od ամառ <amaṙ> „lato" + „rodzajnik" określony <-ə>) to „latem"; ժամը հինգին <žam-ə hing-i-n> (<žam> „godzina" z „rodzajnikiem" określonym <-ə>, <hing-i-n> to dat. liczebnika <hing> „pięć") to „o godzinie piątej", հունվարին <hownvar-i-n> [hunwarin] to dat. (określony) nazwy miesiąca „styczeń" w znaczeniu „w styczniu" itd. Podobnie (nadal formy w. orm.): արձակուրդին <arjakowrd-i-n> [arcak:urt^{h}in] to „na urlopie, podczas wakacji", ճաշին <čaš-i-n> – „na obiedzie, podczas obiadu" (Min.: 313).

Rzadziej dativus może pełnić funkcję okolicznika celu. Stoi wówczas bez „rodzajnika" określonego (Min.: 314), np. (formy w. orm.) գալ (գնալ) աշխատանքի <gal (gnal) ašxatank^{c}-i> „przyjść (pójść) do pracy", գալ (գնալ) ջրի <gal (gnal) jr-i> [gal (gynal) dżyri] „przyjść (pójść) po wodę" itp. Ormiański dativus odpowiada również polskiemu przyimkowi „za" (plus accusativus) przy określaniu ceny, np. հազար դրամի <hazar dram-i> „za tysiąc dramów" (por. Min.: 314).

W języku z. orm. niektóre okoliczniki miejsca wyrażane w języku w. orm. przez dativus stoją w accusatiwie (p. niżej). Istnieją jednak sytuacje, gdzie język

z. orm. wykazuje dativus tam, gdzie wschodni Ormianie używają genetiwu (dla zaimków datiwu) z postpozycją <mot> w znaczeniu „do" (w odniesieniu do osób), np. z. orm. zdaniu ատամնաբուժին գնաց <atamnabowž-i-n gnac^{c}> [adamnap^{h}użin k^{h}(y)nac] „poszedł do dentysty" (gdzie pierwszy wyraz to określony dat. rzeczownika ատամնաբոյժ <atamnaboyž> [adamnap^{h}ujž] „dentysta" z rzadką dziś alternacją /uy/:/u/) odpowiada w. orm. zdanie ատամնաբույժի մոտ գնաց <atamnabowyž-i mot gnac^{c}> [at:amnabujži mot: g(y)nac], por. Feydit: 185, Łaribyan 1959:325.

Dativus występuje wreszcie w różnych zwrotach frazeologicznych, np. w. orm. գլխի ընկնել <glx-i ənknel> [gylchi ynk:nel] „zrozumieć, pojąć, domyślić się" (dosłownie: „głowie wpaść"); կարգի բերել <karg-i berel> [k:ark^{h}i berel] „doprowadzić do porządku" (dosłownie: „porządkowi przynieść") itp.

Z datiwem rzeczowników łączą się niektóre prepozycje i postpozycje, tworząc w ten sposób dopełnienia dalsze i okoliczniki (p. niżej).

1.4.4. Accusativus

Accusativus (biernik) jest przede wszystkim przypadkiem dopełnienia bliższego, tj. takiego uzupełnienia treści czasownika przechodniego, które w konstrukcji biernej oddającej to samo znaczenie staje się jej (konstrukcji biernej) podmiotem. W wymienionym wyżej (str. 256) zdaniu w. orm. ուսուցիչը գիրքը տվեց աշակերտին <owsowc^{c}ič^{c}-ə girk^{c}-ə tvec^{c} ašakert-i-n> „nauczyciel książkę dał uczniowi" dopełnieniem bliższym w acc. (tu równym nominatiwowi) jest wyraz <girk^{c}-ə> „książkę" (z „rodzajnikiem" określonym <-ə>), a dalszym – wyraz <ašakert-i-n> „uczniowi" (dat. od <ašakert> „uczeń").

W języku w. orm. accusativus rzeczowników oznaczających osoby jest równy datiwowi, np. ուսուցիչը տեսավ աշակերտին <owsowc^{c}ič^{c}-ə tesav ašakert-i-n> [usuciczy t:esaw aszak:ert:in] „nauczyciel zobaczył ucznia". W zdaniu tym ta sama forma <ašakert-i-n>, która w poprzednim zdaniu pełniła funkcję dopełnienia dalszego w datiwie („uczniowi"), wyraża dopełnienie bliższe („ucznia"). Stoi ono w accusatiwie równym datiwowi, tu zaopatrzonym w „rodzajnik" określony.

Natomiast w języku z. orm. rzeczowniki oznaczające osoby mają accusativus równy nominatiwowi. Przytoczone wyżej zdanie „nauczyciel zobaczył ucznia" brzmi w tym języku ուսուցիչը տեսաւ աշակերտը <owsowc^{c}ič^{c}-ə tesaw ašakert-ə> [usuciczy desaw aszagerdy] (z „rodzajnikiem" określonym <-ə> po spółgłosce).

Niekiedy w zdaniu mogą występować dwa accusatiwy, z których jeden tylko (według kryterium związanego z konstrukcją bierną, podanego na początku niniejszego paragrafu) jest dopełnieniem bliższym, a drugi – dalszym. Dzieje się tak w zdaniach, których orzeczeniem są czasowniki typu „uczynić (mianować) kogo kim" itp., np. (w. orm.) Պետրոսին վարիչ նշանակեցին <Petros-i-n varič^{c} nšanakec^{c}in> [P:et:rosin waricz nyszanak:ecin] „Petrosa mianowano (<nšanak-

ec^{c}in> dosłownie znaczy: „mianowali") dyrektorem (<varič^{c}>)", Min.: 300-301. Dopełnieniem bliższym jest w tym zdaniu rzeczownik <Petros-i-n> (acc. = dat. + „rodzajnik" określony <-n>) „Petrosa", a dalszym – <varič^{c}>, który, choć oznacza osobę, jednakże ma w tym wypadku accusativus równy nominatiwowi (w języku polskim występuje tu narzędnik).

Ponadto accusativus może w obu językach n. orm. pełnić niekiedy funkcje „lokatywne", związane z ruchem (w języku w. i z. orm.) a także znajdowaniem się w jakimś miejscu (w języku z. orm.). Po czasownikach ruchu accusativus (w obu językach) wyraża kierunek i odpowiada polskiemu rzeczownikowi w genetiwie poprzedzonemu przyimkiem „do" lub „na". Ormiański rzeczownik nie przyjmuje w takiej funkcji „rodzajnika" określonego, mimo że chodzi nieraz o obiekty określone, np. գնաց տուն <gnac^{c} town> „poszedł do domu" (dosłownie: „poszedł dom"), wymowa w. orm. [g(y)nac t:un], z. orm. [k^{h}(y)nac dun]; Մեկնեց Երևան <meknec^{c} (z. orm. Մեկնեցաւ meknec^{c}aw) Erewan> „wyjechał do Erywania", wymowa w. orm. [mek:nec Jerewan], z. orm. [megnecaw ...]; գնաց կայարան <gnac^{c} kayaran> „poszedł (pojechał) na stację", wymowa w. orm. [g(y)nac k:ajaran], z. orm. [k^{h}(y)nac gajaran].

Jeżeli rzeczownik wyrażający punkt docelowy ruchu ma przydawkę rzeczowną w dopełniaczu, to przyjmuje „rodzajnik" określony, np. (w. orm.) Պողոսի պարտէզը գնաց <Połos-i partez-ə gnac^{c}> [P:oghosi p:art.:ezy g(y)nac] „poszedł do ogrodu Poghosa (=Pawła)", gdzie <partez> „ogród" stoi w acc. = nom. z „rodzajnikiem" określonym <-ə>. Analogicznie wygląda sytuacja w zdaniu z. orm. Պօղոսին պարտէզը գնաց <Pôłos-i-n partêz-ə gnac^{c}> [Boghosin bardezy k^{h}(y)nac]. Imię Boghos stoi tu w genetiwie z „rodzajnikiem" określonym, co w języku w. orm. jest wykluczone, por. Feydit: 184.

Język z. orm. ponadto często stosuje (w związku z brakiem locatiwu) accusativus w funkcji okolicznika miejsca odpowiadającego na pytanie „gdzie?" Od poprzedniego zastosowania (wskazywanie kierunku) różni się formalnie tym, że wówczas obowiązkowo wymaga po sobie „rodzajnika" określonego, np. Սիրանոյշ պարտէզն է <Siranoyš partêz-n ê> [Siranujsz bardezn e] „Siranujsz jest w ogrodzie" (dosłownie: „... jest ogród"), Feydit: 185. W języku w. orm. również są możliwe takie konstrukcje, ale tylko w zabarwionym dialektalnie języku potocznym, np. Մենք գյուղն ենք մնում <menk^{c} gyowł-n enk^{c} mnowm> [menk^{h} gjughn enk^{h} m(y)num] „mieszkamy (dosłownie: pozostajemy) na wsi" (Min.: 301), gdzie rzeczownik <gyowł> „wieś" stoi w acc. = nom. z „rodzajnikiem" określonym <-n> przed następującą samogłoską i nie towarzyszy mu żadna prepozycja ani postpozycja. Język literacki (w. orm.) używa w takich wypadkach locatiwu: Մենք գյուղում ենք մնում <menk^{c} gyowł-owm enk^{c} mnowm>.

Nazwy własne w języku z. orm. mogą stać zarówno z „rodzajnikiem" określonym jak i bez niego (por. przykład z imieniem Սիրանոյշ <Siranoyš> [Siranujsz] w poprzednim akapicie). Inaczej jest w języku w. orm., gdzie w nomina-

tiwie, datiwie i accusatiwie użycie „rodzajnika" po imionach własnych jest normą. Natomiast nazwy własne w funkcji okolicznika miejsca w języku z. orm. stoją zawsze bez „rodzajnika" określonego, np. ընտանիքս Փարիզ հաստատուած է <ǝntanikᶜ-s Pᶜariz hastatowac ê> [yndanikʰys Pʰariz hastadwadz e] „moja rodzina osiedliła się w Paryżu" (Feydit: 185).

Powyższe zastosowania accusatiwu (jak również wcześniej omówione analogiczne użycia datiwu) są pozostałością po *grabarze*, w którym pierwotny locativus bardzo rzadko miał odrębne formy identyfikując się zwykle właśnie z datiwem lub accusatiwem (zjawisko synkretyzmu).

Accusativus w obu językach n. orm. może być także użyty do tworzenia tzw. okoliczników stopnia i miary, np. (w. orm.) մեկ ժամ խոսեց <mek žam xosecᶜ> [mek: žam chosec] „mówił (przez) godzinę". Rzeczownik <žam> „godzina" poprzedzony liczebnikiem <mek> „jeden" stoi tu w acc. sg. Odpowiednik z. orm. to: մէկ ժամ խօսեցաւ <mêk žam xôsecᶜaw> [meg żam chosecaw] (Feydit: 162). Podobnie w l. mn.: ժամեր <žam-er> może znaczyć „godzinami" a ամիսներ <amis-ner> „miesiącami" (Min.: 304). Obie formy to acc. pl.

Inny przykład (w. orm.): քանի՞ դրամ արժե մեկ լիտր կաթ <kᶜani dram arže mek litr katᶜ ?> [kʰani d(y)ram arże mek: lit:(y)r k:atʰ] „ile dramów kosztuje (jeden) litr mleka?" Funkcję okolicznika miary pełni tu rzeczownik <dram> (jednostka monetarna Republiki Armenii) w acc. sg. Natomiast rzeczownik <litr> jest tutaj nominatiwem użytym po liczebniku <mek> „jeden" i pełni wraz z nim funkcję przydawki ilościowej przed rzeczownikiem <katᶜ> „mleko", który w tym zdaniu jest podmiotem (w nominatiwie).

Dość często acc. rzeczownika występuje w obu językach n. orm. w funkcji okolicznika czasu, np. w zwrotach typu այս շաբաթ <ays šabatᶜ> (wymowa w. i z. orm. [ajs szapʰatʰ]) to – bez „rodzajnika" określonego (!) – okolicznik „w tym tygodniu" (dosłownie: „ten tydzień"); անցյալ շաբաթ <ancᶜyal (z. orm. անցեալ <ancᶜeal> jak w *grabarze*) šabatᶜ> [ancjal szapʰatʰ] – „w ubiegłym tygodniu"; w. orm. եկող շաբաթ <ekoł šabatᶜ> [jek:ogh szapʰatʰ] „w przyszłym tygodniu" (dosłownie: „przychodzący tydzień") = z. orm. գալ շաբաթ <gal šabatᶜ> [kʰał szapʰatʰ]. Grupa այս օր <ays ôr> „ten dzień" w znaczeniu „dzisiaj" jest już przysłówkiem i pisze się w obu językach łącznie այսօր <aysôr>.

1.4.5. Ablativus

Ablativus (termin łaciński bez rodzimego polskiego odpowiednika) przede wszystkim wyraża oddalanie się od jakiegoś punktu (lub stanu) w przestrzeni lub w czasie. W zdaniu pełni funkcje okoliczników lub dopełnień dalszych niektórych czasowników, np. w. orm. գալիս ենք Հայաստանից <galis enkᶜ Hayastan-icᶜ> [galis enkʰ Hajastanic] „przybywamy z Armenii" (okolicznik miejsca) = z. orm. Հայաստանէ կու գանք <Hayastan-ê kow gankᶜ> [Hajastane gu kʰankʰ]; z. orm. նամակը Փարիզէն դրկած է <namak-ə Pᶜariz-ê-n ṙkac ê>

[namagy P^{h}arizen ghyrgadz e] „list posłał z Paryża" (Feydit: 48). W tym drugim przykładzie po formie ablatiwu <P^{c}ariz-ê> stoi „rodzajnik" określony, w literackim języku w. orm. wykluczony po ablatiwie.

Dalsze przykłady użycia ablatiwu: w. orm. երեխան զարթնեց քնից <erexan zart^{c}nec^{c} k^{c}n-ic^{c}> [jerechan zart^{h}nec k^{h}(y)nic] „dziecko zbudziło się ze snu" (<erexa> „dziecko", <k^{c}own> [k^{h}un] „sen"); z. orm. երէկուընէ սկսեալ <erêk-owən-ê skseal> [jeregwyne (y)skysjal] „poczynając od wczoraj". W tym drugim przykładzie pierwszy wyraz jest abl. sg. rzeczownika երէկ <erêk> „dzień wczorajszy". Jeszcze jeden przykład okolicznika czasu z języka w. orm.: քաղաքն այն օրվանից կոչվում է Էջմիածին <k^{c}ałak^{c}-n ayn ôr-van-ic^{c} koč^{c}vowm ê Êjmiacin> [k^{h}aghak^{h}n ajn orwanic k:oczwum e Eczmiac:in] (Min.: 318) „miasto od owego dnia nazywa się Eczmiadzyn" (nazwa stolicy duchowej Armenii występuje dziś także w miejscowej wymowie dialektalnej z udźwięcznionym interwokalicznym *-c-*: [Eczmiadzin]. Uwaga! sekwencja [mia] jest dwusylabowa: [mi-a]).

Niektóre czasowniki wymagają po sobie dopełnienia dalszego w ablatiwie, np. w. orm. մեկից վախենալ <mek-ic^{c} vaxenal> [mek:ic wachenal] = z. orm. մէկէ մը վախնալ <mêk-ê mə vaxnal> [mege my wachnal] „bać się kogo" (dosłownie: od kogo); w. orm. մեկից մի բան գողանալ <mek-ic^{c} mi ban gołanal> [mek:ic mi ban goghanal] = z. orm. մէկէ մը բան մը գողնալ <mêk-ê mə ban mə gołnal> [mege my p^{h}an my k^{h}oghnal] „ukraść co komu" (dosłownie: od kogo). Por. także: po polsku „wziąć, złapać kogo za rękę" i w. orm. մեկին ձեռքից բռնել <mek-i-n jeṙk^{c}-ic^{c} bṙnel> [mek:in dzerrk^{h}ic byrrnel] = z. orm. մէկը ձեռքէն բռնել <mêk-ə jeṙk^{c}-ê-n bṙnel] [megy cerrk^{h}en p^{h}yrrnel], dosłownie: ...od (z) ręki.

Jednym z typów dopełnienia dalszego jest tzw. dopełnienie sprawcy występujące w zdaniach z konstrukcją bierną. Wyraża tzw. logiczny podmiot (agensa). W języku z. orm. stoi w ablatiwie, np. իր ծնողներէն կը սիրուէր <ir cnoł-ner-ê-n kə sirowêr> [ir dzynoghneren gy sirwer] (Feydit: 134) „był kochany przez swoich rodziców" (dosłownie: od ... rodziców, jak w staropolszczyźnie). Język w. orm. w takich wypadkach stosuje konstrukcję opisową: genetivus + postpozycja <kołmic^{c}> [k:oghmic], która z kolei sama jest etymologicznie ablatiwem rzeczownika <kołm> [k:oghm] „strona, bok". Wyżej cytowane zdanie ma w języku w. orm. postać: սիրվում էր իր ծնողների կողմից <sirvowm êr ir cnoł-ner-i kołmic^{c}> [sirwum er ir c:ynoghneri k:oghmic], dosłownie: „był kochany od (ze) strony swoich rodziców".

W ablatiwie stoi w obu językach n. orm. dopełnienie dalsze wyrażające obiekt, z którym dokonuje się porównania, w konstrukcjach odpowiadających polskiemu stopniowaniu przymiotników (p. niżej w rozdziale poświęconym przymiotnikowi oraz Feydit: 207, 234).

Ablativus może także wyrażać pojęcie części w stosunku do całości. Grupy takie mogą pełnić w zdaniu różne funkcje. Przykłady: (w. orm.) խմի՛ր այս գինուց <xmir ays gin-owc^{c}!> [chymir ajs ginuc] (Min.: 315) „napij się tego wina" (dosłownie: „z tego wina", <gin-owc^{c}> to abl. sg. rzeczownika <gini> „wino", <ays> – zaimek wskazujący „ten", nieodmienny w funkcji przydawki); z. orm. այս ծառերէն կտրեց <ays caṙ-er-ê-n ktrec^{c}> [ajs dzarreren gydrec] (Feydit: 234) „wyciął (kilka spośród) tych drzew", gdzie <caṙ-er-ê-n> to abl. pl. rzeczownika <caṙ> „drzewo" z „rodzajnikiem" określonym <-n>.

W powyższych przykładach rzeczowniki w ablatiwie, wraz z poprzedzającym je nieodmiennym zaimkiem wskazującym այս <ays> „ten (ta, to, ci, te)" pełni funkcję dopełnienia bliższego. Rzeczownik w ablatiwie może być jednak także przydawką, np. (z. orm.) բարեկամներէս շատերը <barekam-ner-ê-s šat-er-ə> [p^{h}aregamneres szadery] (Feydit: 234) „wielu moich przyjaciół", dosłownie: „liczni (przymiotnik użyty jako rzeczownik w l. mn. z „rodzajnikiem" określonym) z (= spośród) moich przyjaciół", gdzie <barekam-ner-ê-s> to abl. pl. rzeczownika <barekam> „przyjaciel" wraz z sufigowanym zaimkiem osobowym 1 osoby <-s> w znaczeniu dzierżawczym „mój".

Polskim odpowiednikiem ormiańskiego orzeczenia imiennego, w którego skład wchodzi (jako orzecznik) rzeczownik w abl. l. mn.. może być orzeczenie zawierające czasownik „należeć", np. w. orm. Արմենը մեր լավ ընկերներից է <Armen-ə mer lav ənker-ner-ic^{c} ê> [Armeny mer law ynk:erneric e] „Armen należy do naszych dobrych kolegów" tzn. „jest jednym z naszych ...", dosłownie: „Armen jest z naszych dobrych kolegów" (Maksudjan, Kirakosjan: 157).

Niektóre przydawki w ablatiwie wyrażają materię, z której coś jest zrobione, np. (w. orm.) սպիտակ մետաքսից շոր <spitak metak^{c}s-ic^{c} šor> [(y)spit:ak met:aksic szor] „suknia z białego jedwabiu" (por. Min.: 316). W grupie tej <spitak> „biały" to nieodmienny przymiotnik odnoszący się, jako przydawka, do rzeczownika <metak^{c}s-ic^{c}>, ablatiwu od <metak^{c}s> „jedwab" użytego tu w funkcji przydawki rzeczownika <šor> „strój, suknia". Przykład z. orm.: քարէ սեղան <k^{c}ar-ê selan> [k^{h}are seghan] „stół z kamienia (= kamienny)", Feydit: 247, gdzie <k^{c}ar-ê> to abl. sg. rzeczownika <k^{c}ar> „kamień".

Rzeczowniki oznaczające czas mogą w ablatiwie mieć znaczenie odpowiadające polskiemu rzeczownikowi w bierniku z poprzedzającym przyimkiem „za", np. (z. orm.) մեկ ամիսէն կը դառնամ <mêk amis-ê-n kə daṙnam> [meg amisen gy t^{h}arrnam] „wracam za (jeden) miesiąc" (Feydit: 216); w. orm. մի ժամից վերադառնում եմ <mi žam-ic^{c} veradaṙnowm em> [mi żamic weradarrnum em] „wracam za (jedną) godzinę" (Min.: 318).

Niektóre przymiotniki łączą się z rzeczownikiem w ablatiwie, który również wówczas pełni funkcję dopełnienia dalszego, np. (w. orm.) Արամից գոհ <Aram-ic^{c} goh> „zadowolony z Arama", միջոցներից գուրկ <mijoc^{c}-ner-ic^{c}

zowrk> [miczocneric zurk:] „pozbawiony środków"; z. orm. հացէ զուրկ <hac^{c}-ê zowrk> [hace zurg] „pozbawiony chleba" (Feydit: 249).

W języku z. orm. odpowiednikiem polskich okolicznków miejsca z przyimkiem „przez" (lub w narzędniku na pytanie „którędy?") są ablatiwy, np. Մարսիլիայէն ճամբորդեց <Marsiliay-ê-n čambordec^{c}> [Marsiliajen dżamp^{h}ort^{h}ec] „jechał (dosłownie: podróżował) przez Marsylię" (Feydit: 186). To samo zdanie mogłoby także oddawać sens: „... z Marsylii". Konkretne znaczenie zależy w takich wypadkach od kontekstu.

W języku w. orm. również można użyć w takim wypadku ablatiwu (prawdopodobnie pod wpływem języka tureckiego), np. տրամվայն այս փողոցից չի անցնում <tramvay-n ays p^{c}oloc^{c}-ic^{c} č^{c}i anc^{c}nowm> [t(y)ramwajn ajs p^{h}oghocic czi ancnum], Min.: 318, „tramwaj nie kursuje (dosłownie: nie przejeżdża) tą ulicą", gdzie <p^{c}oloc^{c}-ic^{c}> to abl. sg. rzeczownika <p^{c}oloc^{c}> [p^{h}oghoc] „ulica". Równie dobrze jednak wschodni Ormianie używają tu narzędnika: <p^{c}oloc^{c}-ov> [p^{h}oghocow] „ulicą".

Zdarza się, że rzeczownik w ablatiwie pełni funkcję okolicznika miejsca w sensie statycznym (nie na pytanie: „skąd?" czy „którędy?" lecz „gdzie?"), np. (z. orm.) գլուխէն վիրաւորուեցաւ <glowx-ê-n viraworowec^{c}aw> [k^{h}(y)luchen wiraworwecaw] „został ranny w głowę" (Feydit: 128).

Niekiedy ablativus wyraża okolicznik przyczyny, np. Նա ուրախութենից լաց էր լինում <na owraxowt^{c}yown-ic^{c} lac^{c} êr linowm> [na urachut^{h}junic lac er linum] „on(a) płakał(a) z radości", gdzie przyczynę wyraża ablativus rzeczownika <owraxowt^{c}yown> „radość". Przykład z. orm.: վախէն ցատքեց <vax-ê-n c^{c}atk^{c}ec^{c}> [wachen catk^{h}ec] „podskoczył ze strachu" (Feydit: 48) z ablatiwem rzeczownika <vax> „strach" zaopatrzonym w „rodzajnik" określony <-n>.

1.4.6. Instrumentalis

Instrumentalis (narzędnik) odpowiada z grubsza polskiemu narzędnikowi i w zdaniu pełni funkcje dopełnienia dalszego lub okolicznika, np. (w. orm.) կացնով փայտ ջարդել <kac^{c}n-ov p^{c}ayt ǰardel> [k:acnow p^{h}ajt: dżart^{h}el] „rąbać drwa (p^{c}ayt) siekierą" (Sevak: 264), gdzie <kac^{c}n-ov> to ins. sg. rzeczownika <kac^{c}in> „siekiera"; (z. orm.) ինքնաշարժով կը ճամբորդէ <ink^{c}našarž-ov kə čambordê> [ink^{h}naszarżow gy dżamp^{h}ort^{h}e] „jedzie (podróżuje) samochodem" (Feydit: 53), gdzie pierwszy wyraz to ins. sg. rzeczownika <ink^{c}našarž> „samochód" (złożenie z zaimka <ink^{c}n> „sam" i pierwiastka czasownika <šaržil> „poruszać się"). Taką samą rekcję jak w języku polskim (z dopełnieniem dalszym w narzędniku) mają także inne czasowniki, np. զոհանալ <gohanal>, wymowa w. orm. [gohanal], z. orm. [k^{h}ohanal], „zadowalać się" (po polsku: czym, po ormiańsku również: w. orm. մի բանով <mi ban-ov>, z. orm. բանով մը <ban-ov mə> [p^{h}anow my]).

Nieraz jednak rekcja jest inna w obu językach: polskim i ormiańskim (wschodnim i zachodnim), np. (w. orm.) այս տունը աղյուսով է շինված <ays town-ə ałyows-ov ê šinvac> [ajs t:uny aghjusow e szinwac:] (Min.: 318) „ten dom jest zbudowany z cegły" (po ormiańsku dosłownie: „cegłą", <ałyows-ov> to ins. sg. od <ałyows> [aghjus] „cegła"); podobnie w języku z. orm.: հացը ալիւրով կը շինուի <hacᶜ-ə aliwr-ov kə šinowi> [hacy aljurow gy szinwi] (Feydit: 247) „chleb (hacᶜ) jest robiony z mąki" (dosłownie: „mąką", <aliwr-ov> to ins. sg. rzeczownika <aliwr> [aljur] „mąka").

Towarzyszenie jest zwykle oddawane w obu językach n. orm. przez genetivus z postpozycją հետ <het> (Feydit: 249), choć i w jednym i w drugim przytrafia się w tej funkcji instrumentalis, np. (w. orm) բարեկամներով զբոսանքի գնացինք <barekam-ner-ov zbosankᶜ-i gnacᶜinkᶜ> [barek:amnerow (y)zbosankʰi g(y)nacinkʰ] „poszliśmy na spacer z przyjaciółmi" (Min.: 319), dosłownie „przyjaciółmi", bo pierwszy wyraz tego zdania to ins. pl. rzeczownika <barekam> „przyjaciel" (drugi to dat. sg. rzeczownika <zbosankᶜ> „spacer"). Równie dobrze można by jednak powiedzieć: բարեկամների հետ ... <barekam-ner-i het ...> (genetivus + postpozycja <het>).

Niektóre przymiotniki wymagają dopełnienia (dalszego) w instrumentalu, np. լի <li>, լեցուն <lecᶜown> (formy w. i z. orm.) = լիքը <likᶜə> „pełny" (ta ostatnia forma używana jest tylko w języku w. orm.). Po polsku mamy tu dopełniacz („pełny czego"). Z rzeczownikiem w narzędniku łączą się również ormiańskie przymiotniki: հարուստ <harowst> [harust] „bogaty" (po polsku: w co) i հղի <hłi> = z. orm. յղի <yłi> [hyghi] „brzemienny" (po polsku: w co), por. Min.: 319.

Czasem z kolei niektóre rzeczowniki w instrumentalu mają po ormiańsku wartość przymiotnikową i mogą pełnić funkcję przydawki lub orzecznika, np. po w. orm. można powiedzieć: ակնոցով մարդ <aknocᶜ-ov mard> [ak:nocow martʰ] „człowiek w okularach" (<aknocᶜ> „okulary"), choć istnieje także przymiotnik <aknocᶜavor> [ak:nocawor] o tym samym znaczeniu i można by równie dobrze powiedzieć: ակնոցավոր մարդ <aknocᶜavor mard>. Dalsze przykłady (dla obu języków: մսով ճաշ <ms-ov čaš> wymowa w. orm. [mysow cz:asz], z. orm. [... dżasz] „posiłek z mięsem, danie mięsne" (<mis> „mięso), սրերով պար <sr-er-ov par> wymowa w. orm. [syrerow p:ar], z. orm. [... bar] „taniec z szablami" (<sowr> [sur] „szabla"). Jako orzecznik (przykład w. orm.): մարդիկ դեռ ձմեռային վերարկուներով էին <mardik deŕ jmeŕayin verarkow-ner-ov êin> [martʰik: derr dzymerrajin werark:unerow ein] „ludzie byli jeszcze ubrani w zimowe płaszcze", dosłownie: „ludzie (mardik) jeszcze (deŕ) zimowymi (<jmeŕayin> – nieodmienny przymiotnik „zimowy") płaszczami (<verarkow> „płaszcz") byli", tj. „z zimowymi płaszczami". Wszystkie przykłady z tego akapitu zostały zaczerpnięte z gramatyki Minassiana (s. 319).

Nieraz rzeczownik w ins. odpowiada na pytanie „jak?" (w. orm. ինչպէ՞ս <inč^{c}pes>, z. orm. ի՞նչպէս <inč^{c}pês>) i pełni w zdaniu funkcję okolicznika sposobu zbliżając się do wartości znaczeniowej przysłówka, np. ոտքով <otk^{c}-ov> [wotk^{h}ow], ins. sg. rzeczownika <otk^{c}> „noga", znaczy tyle co „pieszo", a (w. orm.) զգուշութեամբ <zgowšowt^{c}yamb> [(y)zguszut^{h}jamb] (z. orm. <zgowšowt^{c}eamb> [(y)sk^{h}uszut^{h}jamp^{h}) to już prawie że przysłówek o znaczeniu „ostrożnie" (dosłownie: „ostrożnością": ins. sg. od w. orm. զգուշութիւն <zgowšowt^{c}yown> [(y)zguszut^{h}jun] = z. orm. զգուշութիւն <zgowšowt^{c}iwn> [(y)sk^{h}uszut^{h}jun] „ostrożność").

Polskiemu przysłówkowi „przypadkiem" dokładnie, pod względem formalnym (również narzędnik) odpowiada orm. պատահմամբ <patahmamb> (Min.: 320). Forma ta jest faktycznie instrumentalem rzeczownika պատահում <patahowm> (wymowa w. orm. [p:at:ahum], z. orm. [badahum]) „przypadek, traf".

Niekiedy narzędnik pełni funkcję okolicznika czasu, np. Տրդատի օրով <Trdat-i ôr-ov>, wymowa w. orm. [T:yrdat:i orow], z. orm. [Dyrdadi ...] „za czasów (króla) Tiridatesa" (Feydit: 216, por. Minassian: 320), dosłownie: „dniem Tiridatesa" (<ôr-ov> to ins. sg. od <ôr> „dzień"). Jako archaizm bywa w tej samej funkcji używany st. orm. ins. liczby mnogiej (w wersji średniowiecznej) tego samego rzeczownika: օրօք <ôrôk^{c}>, w pisowni w. orm. օրոք <ôrok^{c}> [orok^{h}]. Podobnie (formy współczesne): w. orm. լուսով <lowys-ov> [lujsow] „za dnia" (dosłownie: „światłem"), մթնով <mt^{c}n-ov> [myt^{h}now] „o zmroku" (por. մութ <mowt^{c}> [mut^{h}], st. orm. մութն <mowt^{c}n> „ciemność, mrok" i մթնել <mt^{c}nel> [myt^{h}nel] „ściemnić się").

Cenę (polskie „za" plus kwota) można po ormiańsku wyrażać albo datiwem (p. wyżej:1.1.4.3) albo instrumentalem: տասը դրամով <tasə dram-ov>, wymowa w. orm. [t:asy d(y)ramow], z. orm. [dasy t^{h}(y)ramow] to „za dziesięć dramów".

1.4.7. Locativus

Locativus (miejscownik) rzadko w *grabarze* mający odrębną formę z uwagi na daleko idący synkretyzm (zbieżność formalna locatiwu z datiwem lub accusatiwem), w języku z. orm. zanikł zupełnie jako odrębna kategoria. Funkcje „lokatywne" są w tym języku wyrażane datiwem, accusatiwem lub konstrukcjami opisowymi typu genetivus + postpozycja <mêj> „w".

Natomiast w języku w. orm. locativus umocnił się i rozpowszechnił dzięki rozszerzeniu na rzeczowniki zakresu użycia końcówki *-um* znanej w *grabarze* w deklinacji zaimkowej jako wspólna końcówka datiwu i locatiwu takich form jak np. zaimek względny որ <or> „który" i in. Obecnie większość rzeczowników w. orm. dysponuje odrębną formą locatiwu na *-um*. Nie posiadają jej jednak zwykle rzeczowniki abstrakcyjne oraz rzeczowniki oznaczające osoby. Czasem

locativus występuje tylko w l. mn., np. od rzeczownika abstrakcyjnego z sufiksem *-um* (różnym etymologicznie od końcówki locatiwu) տատանում <tatanowm> [t:at:anum] „kołysanie, wahanie" zamiast loc. sg. używa się konstrukcji opisowej analogicznej do z. orm. տատանման մեջ <tatanm-an mej> [t:at:anman mecz] „w wahaniu", natomiast w l. mn. forma locatiwu տատանումներում <tatanowm-ner-owm> [t:at:anumnerum] „w wahaniach" jest możliwa. Przyczyną braku miejscownika liczby pojedynczej jest tu zapewne tendencja do uniknięcia monotonnej sekwencji dwóch *-um* pod rząd. (*[t:at:anumum]), por. Sargsyan: 184, a więc względy eufoniczne.

Locativus (miejscownik) odpowiada na pytanie „gdzie?" (որտե՞ղ <or-teł> [wort:egh], ո՞ւր <owr> [ur]) i pełni w zdaniu funkcję okolicznika miejsca, np. ծնվեցի Երևանում <cnvec^{c}i Erewan-owm> [c:ynweci Jerewanum] „urodziłem się w Erywaniu". Może także odnosić się do rzeczowników związanych nie z miejscem a z czasem, trwaniem lub stanem, np. կյանքում <kyank^{c}-owm> [k:jank^{h}um] „w życiu" (od <kyank^{c}> „życie"). Występuje też czasem w sensie przenośnym, nie związanym ani z przestrzenią ani z czasem, np. իր ծախսերում չափավոր մարդ է <ir caxs-er-owm č^{c}ap^{c}avor mard ê> [ir c:achserum czap^{h}awor mart^{h} e] „w swych wydatkach jest człowiekiem umiarkowanym" (Min.: 322), gdzie <caxs-er-owm> to loc. pl. rzeczownika <caxs> „wydatek", <č^{c}ap^{c}avor> „umiarkowany", <mard> „człowiek".

A oto przypomnienie różnych form o znaczeniu „lokatywnym" z uwzględnieniem konstrukcji genetivus + postpozycja <mej> (z. orm. <mêj>). Pojęcie „w ogrodzie" można w języku w. orm. oddać nie tylko formą locatiwu պարտեզում <partez-owm> [p:art:ezum] ale także konstrukcją opisową պարտեզի մեջ <partez-i mej> [p:art:ezi mecz]. W języku z. orm. (gdzie locatiwu w ogóle nie ma) może tu wystąpić analogiczna konstrukcja opisowa պարտէզի մէջ <partêz-i mêj> [bardezi mecz] lub accusativus z „rodzajnikiem" określonym, por. podany wyżej (w paragrafie poświęconym accusatiwowi) przykład Սիրանոյշ պարտէզն է <Siranoyš partêz-n ê> [Siranujsz bardez-n e] „Siranujsz jest w ogrodzie".

Inne przykłady dopełnień dalszych i okoliczników znajdzie czytelnik niżej w rozdziale poświęconym przyimkom i postpozycjom, s. 437 i n..

2. Przymiotnik

2.1. W obu językach n. orm. przymiotnik w funkcjach typowych dla tej części mowy, a więc użyty jako przydawka bądź orzecznik, nie odmienia się przez przypadki, ani też nie przyjmuje sufiksów liczby mnogiej. W odróżnieniu od *grabaru* pozycja przymiotnika jako przydawki jest obecnie stała: zawsze poprzedza on rzeczownik, do którego się odnosi, np. ազատ երկիր <azat erkir>, wymowa w. orm. [azat: jerk:ir], z . orm. [azad jergir] „wolny (azat) kraj (erkir)", gen. sg. <azat erkr-i>, gen. pl. w. orm. <azat erkr-ner-i> [azat: jerk:yrneri],

z. orm. <azat erkir-ner-ow> [azad jergirneru] itd. Przykłady funkcji orzeczni-kowej: մեր երկիրն ազատ է <mer erkir-n azat ê>, wymowa w. orm. [mer jerk:irn azat: e], z. orm. [mer jergirn azad e] „nasz kraj jest wolny"; w. orm. մեր երկրներն ազատ են <mer erkr-ner-n azat en> [mer jerk:yrnern azat: en], z. orm. մեր երկիրներն ազատ են <mer erkir-ner-n azat en> [mer jergirnern azad en] „nasze kraje są wolne" (dosłownie: nasz kraje wolny są).

Podobnie jak w innych językach przymiotniki n. orm. mogą się substantywizować, tj. przejmować funkcje rzeczownikowe. Wówczas odmieniają się przez przypadki (według deklinacji z gen.dat sg. na *-i*) i mogą przybierać sufiksy liczby mnogiej a także „rodzajniki" i zaimki sufigowane, np. (w. orm.) հիվանդը կամաց կամաց լավանում է <hivand-ə kamac^{c} kamac^{c} lavan-owm ê> [hiwandy k:amac k:amac lawanum e] „chory stopniowo (powoli) zdrowieje (poprawia się)", gdzie przymiotnik <hivand> „chory" staje się rzeczownikiem dzięki dołączeniu „rodzajnika" określonego <-ə>. Przykład z. orm. այս պզտիկը ինչո՞ւ աղմուկ կ'ընէ <ays pztik-ə inč^{c}ow ałmowk k'ənê> [ajs byzdigy inczu aghmug gyne] „dlaczego ten mały hałasuje?", dosłownie: „robi hałas", Kurkjian: 85. Przymiotnik <pztik> [byzdig] „mały" jest tu użyty w znaczeniu „chłopiec" (albo „dziewczynka", czy w ogóle „dziecko"); <inč^{c}ow> „dlaczego", <ałmowk> „hałas". (Wyraz <pztik> nie występuje w języku w. orm.)

Wyraz շատ <šat>, przymiotnik o znaczeniu „liczny" lub przysłówek „bardzo, dużo", w znaczeniu przymiotnikowym może się substantywizować przyjmując sufiks l. mn. Po polsku odpowiada mu wówczas liczebnik nieokreślony „wiele, wielu", ewentualnie przymiotnik „liczny" w liczbie mnogiej („liczni, liczne"), np. (z. orm.) բարեկամներէս շատերը Փարիզ կ'աշխատին <barekamner-ê-s šat-er-ə P^{c}ariz k'ašxat-in> [p^{h}aregamneres szadery P^{h}ariz gaszchadin] „wielu (spośród) moich przyjaciół pracuje w Paryżu" (Feydit: 234). Odpowiednik w. orm.: իմ բարեկամներից շատերը Փարիզում են աշխատում <im barekamner-ic^{c} šat-er-ə P^{c}ariz-owm en ašxat-owm> [im barek:amneric szat:ery P^{h}arizum en aszchat:um]. Objaśnienia: <im> gen. sg. zaimka <es> „ja" w znaczeniu dzierżawczym „mój", w języku z. orm. mamy tu sufigowany zaimek wskazujący <-s>, p. niżej, str. 295 (o analogicznym znaczeniu) dodany do formy abl. pl. rzeczownika <barekam> „przyjaciel".

2.2. Pod względem słowotwórczym przymiotniki pierwotne nie różnią się formalnie od rzeczowników. Nic poza znaczeniem nie wskazuje na to, że np. wyraz w. orm. լավ <lav> jest przymiotnikiem (o znaczeniu „dobry"), a նավ <nav> – rzeczownikiem (znaczenie: „statek"). Podobnie jest z parą բարի <bari> „dobry" (przymiotnik) i գարի <gari> „jęczmień" (rzeczownik).

Natomiast przymiotniki derywowane (utworzone od innych części mowy) przy pomocy przyrostków słowotwórczych zwykle różnią się od rzeczowników

(p. niżej, Słowotwórstwo: sufiksacja, s. 452), np. wyraz ազգային <azgayin> to przymiotnik (o znaczeniu „narodowy"), bo ma sufiks typowo przymiotnikowy <-ayin> (odpowiednik polskiego: *-owy*), a w. orm. ազգություն <azgowt^{c}yown> = z. orm. ազգութիւն <azgowt^{c}iwn> to rzeczownik (znaczenie: „narodowość"), bo zawiera sufiks <-owt^{c}yown> = <-owt^{c}iwn> tworzący rzeczowniki abstrakcyjne (odpowiednik polskiego *-owość*).

2.3. Stopniowanie przymiotników

Podobnie jak w starożytności przymiotnik ormiański także dzisiaj ma słabo wykształconą kategorię stopnia. Bez jakiejkolwiek zmiany formalnej przymiotnik n. orm. może mieć znaczenie stopnia wyższego, jeżeli w zdaniu łączy się znaczeniowo z rzeczownikiem w ablatiwie, który wyraża obiekt porównania, np. (w. orm.) շունը կատվից մեծ է <šown-ə katv-ic^{c} mec ê> [szuny k:at:wic mec: e] „pies jest większy od kota". Przymiotnik <mec> „duży" znaczy tutaj „większy", bo poprzedza go wyraz <katv-ic^{c}> będący abl. sg. od <katow> „kot". W języku z. orm. jest podobnie, z tym, że konstrukcja tego typu, co przytoczony wyżej przykład w. orm., jest typowa raczej dla języka potocznego (Feydit: 208), np. քեզմէ մեծ է <k^{c}ez-m-ê mec ê> [k^{h}ezme medz e] „jest większy od ciebie" (dosłownie: „duży od ciebie"), gdzie <k^{c}ez-m-ê> to abl. zaimka osobowego <down> „ty".

2.3.1. Stopień wyższy (comparativus)

W obu językach znaczenie stopnia wyższego (comparatiwu) można wzmocnić stawiając przed przymiotnikiem przysłówek w. orm. ավելի <aveli> = z. orm. աւելի <aweli> o znaczeniu „bardziej". Dotyczy to zarówno użycia przymiotnika w funkcji 1. przydawki (przed rzeczownikiem) jak i 2. orzecznika (przed copulą, czyli łącznikiem), np. (1) ավելի (աւելի) մեծ տուն <aveli (aweli) mec town> „większy dom" (dosłownie: „bardziej duży dom"); (2) (w. orm.) շունը կատվից ավելի մեծ է <šown-ə katv-ic^{c} aveli mec ê> [szuny k:at:wic aweli mec: e] „pies jest większy od kota" (dosłownie: „bardziej duży od kota"), (z. orm.) Պետրոս ինձմէ աւելի մեծ է <Petros inc-m-ê aweli mec ê> [Bedros indzme aweli medz e] „Piotr jest większy ode mnie" (dosłownie: „bardziej duży"), Feydit: 206, 96, gdzie <inc-m-ê> to abl. zaimka osobowego <es> „ja". Synonimem przysłówka <aveli>, <aweli> należącym do podniosłego, archaizowanego stylu jest w. orm. առավել <arawel> = z. orm. առաւել <arawel> „bardziej".

Przy użyciu w comparatiwie (w funkcji orzecznika) przysłówka <aveli>, <aweli> możliwa jest także inna konstrukcja. Obiekt, z którym dokonuje się porównania, może stać w accusatiwie z poprzedzającą prepozycją <k^{c}an> „niż", ewentualnie w nominatiwie, jeśli po <k^{c}an> stoi jeszcze spójnik <t^{c}e> (z. orm. <t^{c}ê). Ów obiekt porównania (dopełnienie dalsze) stoi wówczas po (!) copuli, np. (w. orm.) շունը ավելի մեծ է քան (թե) կատուն <šown-ə aveli mec ê k^{c}an (t^{c}e)

katow-n> „pies jest większy niż kot". Przykład z. orm.: Պետրոս աւելի մեծ է քան զիս <Petros aweli mec ê k^{c}an z-is> „Piotr jest większy niż ja", gdzie <z-is> to acc. od <es> „ja" z archaicznym przyimkiem <z-> lub Պետրոս աւելի մեծ է քան թէ ես <Petros aweli mec ê k^{c}an t^{c}ê es> (Feydit: 206). W ostatnim przykładzie mamy do czynienia z elipsą (Feydit: 206): nominativus zaimka „ja" jest podmiotem zdania z domyślnym łącznikiem „jestem".

Obiektu porównania może w danym zdaniu nie być, jeśli jest on znany z konsytuacji lub z kontekstu (np. z poprzedniego zdania). Wówczas przysłówek <aveli>, <aweli> „bardziej" jest oczywiście konieczny, np. można powiedzieć (przykład w. orm.) այս տղաները ավելի խելոք են <ays tła-ner-ə aveli xelok^{c} en> „ci chłopcy są mądrzejsi" (dosłownie: „bardziej mądry"), jeśli z poprzedniego zdania lub z konsytuacji wiadomo jest, „od kogo" mianowicie „ci chłopcy są mądrzejsi" (por. Min.: 268).

Stopień wyższy może być wzmocniony przez przysłówek շատ <šat> „bardzo, o wiele", np. w. orm. շատ ավելի մեծ <šat aveli mec> „o wiele większy" (Min.: 119).

Stopniowanie „negatywne" dokonuje się przy pomocy przysłówków: պակաս <pakas>, w. orm. նվազ <nvaz> = z. orm. նուազ <nowaz> [nywaz], w. orm. ավելի քիչ <aveli k^{c}ič^{c}> = z. orm. աւելի քիչ <aweli k^{c}ič^{c}> „mniej", np. w. orm. նվազ բարի <nvaz bari> „mniej dobry" (o człowieku)", Min.: 120.

2.3.2. Stopień najwyższy (superlativus)

Stopień najwyższy tworzy się na kilka sposobów:

a) Przy pomocy prefiksu <amen-a-> związanego etymologicznie z zaimkiem ամեն <amen> „wszystek, każdy, wszelki", np. ամենամեծ <amen-a-mec> „największy". Rzeczownik, do którego się odnosi stojący przed nim przymiotnik w superlatiwie, przyjmuje „rodzajnik" określony (oczywiście w tych przypadkach, w których to jest możliwe), ponieważ istotą superlatiwu jest wyróżnienie (stąd określoność) jednego obiektu spośród wszystkich obiektów danej klasy na podstawie największego stopnia nasilenia jakiejś cechy. A więc np. ամենալայն փողոցը <amen-a-layn p^{c}ołoc^{c}-ə> [amenalajn p^{h}oghocy] „najszersza ulica", z „rodzajnikiem" określonym po rzeczowniku <p^{c}ołoc^{c}> „ulica".

Tak zbudowany superlativus w funkcji orzecznika ulega substantywizacji, tzn. jest traktowany jako rzeczownik i przybiera po sobie „rodzajnik" określony (przed samogłoskowym nagłosem łącznika zawsze w formie <-n>), np. (w. orm.) դեղձը խնձորից քաղցր է, բայց խաղողը ամենաքաղցրն է <dełj-ə xnjor-ic^{c} k^{c}ałc^{c}r ê, bayc^{c} xałoł-ə amen-a-k^{c}ałc^{c}r-n ê> [dechcy chyndzoric k^{h}achcr e, bajc chaghoghy amenak^{h}achc(y)rn e] „brzoskwinia jest słodsza od jabłka, lecz winogrona są najsłodsze", gdzie <dełj> to „brzoskwinia", <xnjor> „jabłko", <k^{c}ałc^{c}r> „słodki", <xałoł> „winogrona"; superlativus <amen-a-k^{c}ałc^{c}r> jest tu zaopatrzony w „rodzajnik" określony <-n>.

b) Stopień najwyższy można interpretować jako szczególny przypadek stopnia wyższego w odniesieniu do wszystkich pozostałych obiektów danej klasy: „największy" to inaczej: „większy od wszystkich pozostałych". W związku z tym sens superlatiwu można w obu językach n. orm. oddać także przez stopień równy w połączeniu z dopełnieniem dalszym wyrażonym zaimkiem ամեն <amen> lub բոլոր <bolor> (w znaczeniu „wszyscy, wszystkie") w ablatiwie, np. (w. orm.) ամենից շոգ <amen-ic^{c} šog> [amenic szok^{h}] „najgorętszy (o pogodzie, dniu itp.)" (Min.: 238), (z. orm.) ամենէն բարձր <amen-ê-n barjr> [amenen p^{h}arcyr] „najwyższy" (Feydit: 233), co dosłownie znaczy odpowiednio: „gorący (tj. gorętszy) od wszystkich", „wysoki (tj. wyższy) od wszystkich".

Przykład użycia takiej konstrukcji w zdaniu (jako przydawka orzecznika): (z. orm.) աշխարհիս ամենէն բարձր լեռը Էվրեստն է <ašxarh-i-s amen-ê-n barjr leŕ-ə Êvərest-n ê> „najwyższą górą świata jest Everest" (Feydit: 233). Pierwszy wyraz to <ašxarh> „świat" w genetiwie z sufigowanym zaimkiem wskazującym 1 osoby <-s>, p. niżej, str. 300, tu w znaczeniu: „ten".

W konstrukcji z <bolor> możliwe jest też użycie formy superlatiwu z przedrostkiem <amen-a->, np. (w. orm.) բոլոր մրգերից ամենաթթուն կիտրոնն է <bolor mrg-er-ic^{c} amen-a-t^{c}t^{c}ow-n kitron-n ê> [bolor myrk^{h}eric amenat^{h}yt^{h}un k:it:ronn e] „najkwaśniejszym owocem jest cytryna". Zaimek <bolor> „wszystek, wszyscy, wszystkie; cały" nie jest tu użyty samodzielnie lecz jako nieodmienna przydawka rzeczownika <mirg> „owoc", który stoi w abl. pl. (obiekt porównania); <amen-a-t^{c}t^{c}ow-n> to superlativus przymiotnika <t^{c}t^{c}ow> [t^{h}yt^{h}u] „kwaśny" z „rodzajnikiem" określonym <-n>.

Negatywny superlativus uzyskuje się przy pomocy przysłówka w. orm. ամենանվազ <amen-a-nvaz> = z. orm. ամենանուազ <amen-a-nowaz> [amenanywaz] „najmniej", np. (z. orm.) ամենանուազ աշխատասէրը Ժիրայրն է <amen-a-nowaz ašxatasêr-ə Zirayr-n ê> [amenanywaz aszchadasery Żirajrn e] „najmniej pracowity jest Żirajr" (Feydit: 233). Przymiotnik <ašxat-a-sêr>, złożony z pierwiastków czasowników <ašxat-el> „pracować" i <sir-el> „kochać", ulega tu substantywizacji i jest zaopatrzony w „rodzajnik" określony <-ə>.

c) W stylu literackim spotyka się również, w znaczeniu superlatiwu, archaiczne formy z sufiksem w. orm. <-a-gowyn> [-agujn] = z. orm. <-a-goyn> [-ak^{h}ujn]. W *grabarze* miały one znaczenie comparatiwu. Nie wszystkie przymiotniki (spośród tych, które podlegają stopniowaniu) posiadają takie formy jak np. (w. orm.) մեծագույն <mec-a-gowyn> [mec:agujn] „największy", նորագույն <nor-a-gowyn> [noragujn] „najnowszy", բարձրագույն <barjr-a-gowyn> [barcragujn] „najwyższy" (Min.: 120). O analogicznych formach z. orm. p. Sargsyan: 206.

Stopniują się tylko takie przymiotniki, które wyrażają cechę mogącą występować w różnym stopniu nasilenia (jak np. *duży*, *szeroki*, *ładny* itp.), a więc nie

takie jak np. ձախ <jax> w. orm. [dzach], z. orm. [cach] „lewy"; աջ <aj> [acz] „prawy", w. orm. փայտե <p^{c}ayte> „drewniany" itd.

3. Przysłówek

3.1. Wiadomości ogólne

Przysłówek ormiański nie musi się różnić formalnie od przymiotnika. Znaczna liczba przymiotników pierwotnych (bezsufiksalnych) bez jakiejkolwiek zmiany może być określeniem czasownika, a więc – przysłówkiem, np. w zdaniu (w. orm.) Նա լավ աշակերտ է <na lav ašakert ê> „on(a) jest dobrym uczniem" wyraz լավ <lav> jest przymiotnikiem, przydawką orzecznika <ašakert> „uczeń", natomiast w zdaniu (w. orm.) Նա լավ է աշխատում <na lav ê ašxat-owm> „on(a) dobrze pracuje" wyraz լավ <lav> uzupełnia treść orzeczenia <ašxat-owm ê> „pracuje" (tu w szyku odwróconym: <ê ašxat-owm>, a więc jest przysłówkiem (w funkcji składniowej okolicznika sposobu). Inaczej jest w języku polskim, gdzie przymiotnik „dobry" różni się formalnie od przysłówka „dobrze".

Przysłówki mogą być także określeniem przymiotnika lub innego przysłówka: շատ լավ <šat lav> (z. orm. <law>) to „bardzo dobry" lub „bardzo dobrze", gdzie pierwszy wyraz <šat> to przysłówek „bardzo" (może także znaczyć „dużo"), homonimiczny wobec przymiotnika <šat> „liczny", którego polskim odpowiednikiem może zresztą być także liczebnik nieokreślony „wiele, wielu". Przykłady: (w. orm.) շատ գրքեր ունեմ <šat grk^{c}-er own-em> [szat: gyrk^{h}er unem] „mam wiele (dużo) książek", gdzie <šat> to przymiotnik „liczny", przydawka rzeczownika <girk^{c}> „książka", tu w l. mn., podczas gdy w języku z. orm. użyto by tutaj l. poj., bo sens mnogości zawarty już jest w przymiotniku <šat>: շատ գիրք ունիմ <šat girk^{c} own-im> [szad k^{h}irk^{h} unim], por. Feydit: 32.

Natomiast w zdaniach: (w. orm.) հորաքույրս ինձ շատ է սիրում <horak^{c}owyr-s inj šat ê sir-owm> [horak^{h}ujrys indz szat: e sirum] = (z. orm.) հօրաքոյրս զիս շատ կը սիրէ <hôrak^{c}oyr-s z-is šat kə sir-ê> [horak^{h}ujrys zis szad gy sire] „moja ciocia bardzo mnie kocha" (Kurk.: 86) wyraz <šat> jest przysłówkiem o znaczeniu „bardzo" i odnosi się do orzeczenia „kocha" (w. orm. <ê sir-owm> lub <sir-owm ê>; z. orm. <kə sir-ê>). Komentarz: złożenie w. orm. <hor-a-k^{c}owyr> = z. orm. <hôr-a-k^{c}oyr> „ciocia" składa się z gen. sg. od <hayr> „ojciec" i rzeczownika w. orm. <k^{c}owyr> = z. orm. <k^{c}oyr> „siostra". Końcowe <-s> po tym wyrazie to sufigowany zaimek wskazujący 1 osoby (p. niżej, str. 295) o znaczeniu dzierżawczym („mój").

Istnieją także przysłówki nie mające identycznego formalnie odpowiednika wśród przymiotników, np. միշտ <mišt> „zawsze", w. orm. երբեք <erbek^{c}> = z. orm. երբէք <erbêk^{c}> [jerp^{h}ek^{h}] „nigdy", դուրս <dowrs> w. orm. [durs], z. orm. [t^{h}urs] „na zewnątrz", ներս <ners> „wewnątrz", հիմա <hima> „teraz", այժմ

<ayžm> „obecnie", առայժմ <aṙayžm> „na razie", դեռ <deṙ> „jeszcze", w. orm. արդեն <arden> [art^{h}en] = z. orm. արդէն <ardên> [art^{h}en] „już", միայն <miayn> „tylko", w. orm. երեկ <erek> [jerek:] = z. orm. երէկ <erêk> [jereg] „wczoraj", վաղը <vałə> [waghy] „jutro", w. i z. orm. վաղուց <vałowc^{c}> [waghuc] „od dawna", շուտ <šowt> „szybko; wcześnie", z. orm. կանուխ <kanowx> [ganuch] „wcześnie", ուշ <owš> [usz] „późno", քիչ <k^{c}ič^{c}> [k^{h}icz] „mało", w. orm. մի քիչ <mi k^{c}ič^{c}> = z. orm. քիչ մը <k^{c}ič^{c} mə> „trochę", w. orm. ներքև <nerk^{c}ew> „w dół", z. orm. վար <var> „w dół", վեր <ver> „w górę", առաջ <aṙaj> [arracz] „naprzód", ետ <et> w. orm. [jet:], z. orm. [jed] „do tyłu", w. orm. հազիվ <haziv> = z. orm. հազիւ <haziw> „zaledwie", անգամ <angam> [ank^{h}am] „nawet", w. orm. ավելի <aveli> = z. orm. աւելի <aweli> „bardziej", w. orm. բնավ <bnav> [bynaw] = z. orm. բնաւ <bnaw> [p^{h}ynaw] „bynajmniej, w ogóle (nie)", w. orm. գոնե <gone> = z. orm. գոնէ <gonê> [k^{h}one] „przynajmniej", w. orm. գուցե <gowc^{c}e> [guce] = z. orm. գուցէ <gowc^{c}ê> [k^{h}uce] „być może", թերևս <t^{c}erews> [t^{h}erewys] „być może", երևի <erewi> [jerewi] „chyba", w. orm. իրոք <irok^{c}> = z. orm. իրօք <irôk^{c}> „faktycznie, rzeczywiście", կամաց <kamac^{c}> w. orm. [k:amac], z. orm. [gamac] „powoli", w. orm. հիարկե <iharke> (z akcentem na przedostatniej sylabie, jako że wyraz ten jest kontynuacją st. orm. zdania ի հարկ է <i hark ê>, w którym <ê> jest nieakcentowaną copulą) „oczywiście", w. orm. գրեթե <gret^{c}e> = z. orm. գրեթէ <gret^{c}ê> [k^{h}(y)ret^{h}e] „prawie", w. orm. համարյա <hamarya> „prawie" (ze st. orm. համարե՛ա <hamarea!> „policz"), w. orm. հանկարծ <hankarc> [hank:arc:] = z. orm. յանկարծ <yankarc> [hangardz] „nagle", նախ <nax> [nach] „najpierw", w. orm. հետո <heto> = z. orm. յետոյ <yetoy> [hedo] „potem", w. orm. մանավանդ <manavand> [manawand] = z. orm. մանաւանդ <manawand> [manawant^{h}] „zwłaszcza", <masamb> „częściowo", w. orm. նույնիսկ <nowynisk> [nujnisk:] „nawet", միասին <miasin> „razem", վերջերս <verǰers> [werczerys] „ostatnio" itd. Wiele z powyższych przysłówków to skostniałe formy fleksyjne różnych st. orm. wyrazów, a niekiedy nawet całe zdania, jak np. w przypadku w. orm. հիարկե <iharke> „oczywiście".

3.2. Stopniowanie przysłówków

Stopniowanie przysłówków odbywa się analogicznie do stopniowania przymiotników. Sama forma podstawowa w sąsiedztwie ablatiwu rzeczownika może mieć znaczenie stopnia wyższego, np. (w. orm.) ձին էշից արագ է վազում <ji-n êš-ic^{c} arag ê vaz-owm> [dzin eszic arak^{h} e wazum] „koń biegnie szybciej od osła" (Min.: 317), gdzie <arag> to jednocześnie przymiotnik i przysłówek „szybki; szybko", a <ji-n> – rzeczownik <ji> „koń" zaopatrzony w „rodzajnik" określony <-n>, <êš-ic^{c}> abl. sg. rzeczownika <êš> „osioł", <ê vaz-owm> = <vaz-owm ê> „biegnie". Przykład z. orm. ես քեզմէ արագ կը քալեմ <es k^{c}ez-m-ê arag kə k^{c}al-em> [jes k^{h}ezme arak^{h} gy k^{h}alem] „ja idę (maszeruję) szybciej od ciebie" (Kurk.:170),

gdzie <es> [jes] to zaimek osobowy „ja", <k^{c}ez-m-ê> abl. zaimka osobowego <down> „ty", <kə k^{c}al-em> „idę, kroczę".

W obu zdaniach przed przysłówkiem <arag> użytym w znaczeniu stopnia wyższego może stać dodatkowo przysłówek w. orm. <aveli>, z. orm. <aweli> „bardziej". Podobnie jak w przypadku przymiotników możliwa jest też konstrukcja z <k^{c}an> „niż", a więc np. (w. orm.) ձին ավելի արագ է վազում քան (թե) էշը <ji-n aveli arag ê vaz-owm k^{c}an (t^{c}e) êš-ə> „koń biegnie szybciej niż osioł" itd.

W superlatiwie przysłówki dające się (w zależności od ich ogólnego znaczenia) stopniować przybierają, jak przymiotniki, prefiks <amen-a-> lub nie zmieniają w ogóle swej podstawowej formy, jeśli z obecnego w zdaniu ablatiwu rzeczownika i/lub zaimka nieokreślonego <amen>, <bolor> „wszyscy, wszystkie" jasno wynika, że chodzi o porównanie, np. (w. orm.) ամենադանդաղը Արամն է գրում <amen-a-dandał-ə Aram-n ê gr-owm> [amenadandaghy Aramn e g(y)rum] „najwolniej pisze Aram" (Min.: 242), gdzie superlativus od <dandał> „(po)wolny; wolno, powoli" jest zaopatrzony, podobnie jak w przypadku przymiotnika (w superlatiwie) w „rodzajnik" określony <-ə>.

To samo zdanie mogłoby mieć także inny szyk: Արամը ամենադանդաղն է գրում <Aram-ə amen-a-dandał-n ê gr-owm> lub Արամն է գրում ամենադանդաղը <Aram-n ê gr-owm amen-a-dandał-ə> albo konstrukcję z ablatiwem rzeczownika i/lub zaimka o znaczeniu „wszyscy, wszystkie" i podstawową formą przysłówka: Արամը ամենից (բոլորից) դանդաղ(ն) է գրում <Aram-ə amen-ic^{c} (lub: bolor-ic^{c}) dandał(-n) ê gr-owm> (Min.: 242). W tym samym zdaniu zamiast samego <bolor-ic^{c}> „od wszystkich" można by również użyć rzeczownika, np.: բոլոր աշակերտներից <bolor ašakert-ner-ic^{c}> „od (spośród) wszystkich uczniów".

4. Zaimek

4.1. Zaimki osobowe

Właściwe zaimki osobowe obejmują w językach ormiańskich (starożytnym i dwu współczesnych) formy dotyczące tylko bezpośrednich uczestników dialogu: nadawcy (tzw. pierwsza osoba: „ja" w liczbie pojedynczej i „my" – w mnogiej) oraz odbiorcy (tzw. druga osoba: „ty" w l. poj. i „wy" – w mnogiej). Wyrazami w sposób „egocentryczny" (E.j.o.: 598) nazywającymi wszystkie pozostałe byty (tzw. trzecia osoba) są zaimki wskazujące (typu polskich: „ten, tamten, ów"), które zatem uzupełniają zasób zaimków osobowych, występując w funkcji analogicznej do form o znaczeniu „ja, my; ty, wy". Podobną funkcję (zaimka osobowego trzeciej osoby) pełni w językach ormiańskich także zaimek intensyfiku-

jąco-zwrotny ինք(ն) <ink^{c}(n)> „on sam, ona sama", który zostanie omówiony niżej, po właściwych zaimkach osobowych.

Fleksja (odmiana) tych ostatnich jest bardziej archaiczna niż fleksja rzeczowników i częściowo odrębna od niej, jeśli chodzi o końcówki. Zaimki osobowe zachowują rozróżnienie form genetiwu i datiwu, a ponadto wykazują supletywizm: formy przypadków zależnych znacznie się różnią od nominatiwu (niektóre pochodzą od zupełnie różnych tematów).

W języku w. orm. biernik zaimków osobowych jest równy celownikowi (analogicznie do rzeczowników oznaczających osoby), natomiast język z. orm. zachowuje stan podobny do *grabaru* rozróżniając oba przypadki. W języku z. orm. występuje przy tym w niektórych osobach archaiczna *nota accusativi* (p. wyżej, cz. II, str. 145) <z->. Zaimki osobowe rzadko występują w formie locatiwu. Dotyczy to oczywiście tylko języka w. orm., jako że w z. orm. locatiwu w ogóle nie ma, a jego funkcje są pełnione przez połączenie genetiwu z postpozycją մէջ <mêj> „w".

Podobnie jak w *grabarze*, także we współczesnych językach ormiańskich genetivus zaimków osobowych pełni funkcję dzierżawczą (w 1 osobie sg. „mój", w 2 sg. – „twój" itd.). Ponadto może pełnić funkcję wykładnika agensa (wykonawcy czynności) w konstrukcjach z imiesłowem na <-ac>, p. niżej, s. 383.

Druga osoba l. mn. դուք <dowk^{c}>, w . orm. [duk^{h}], z. orm. [t^{h}uk^{h}], odnosi się nie tylko do rozmówców rzeczywiście „mnogich" (= „wy"), ale także – jako forma grzecznościowa – do jednego tylko rozmówcy, którego nie znamy na tyle blisko, by mu mówić „ty". Sytuacja jest zatem w językach orm. taka jak np. we francuskim czy rosyjskim, gdzie formą grzecznościową używaną w stosunku do (jednej) osoby, z którą rozmawiamy, jest – „wy". Tak więc ormiańskie դուք <dowk^{c}> może odpowiadać nie tylko polskiemu „wy" ale również polskim rzeczownikom „Pan, Pani, Panowie, Panie, Państwo".

Frekwencja (częstotliwość) użycia orm. zaimków osobowych jest podobna do tej, którą obserwujemy w języku polskim. Mianowicie ze względu na jednoznaczność czasownikowych końcówek osobowych, a także form łącznika (copuli) „jestem, jesteś" itd. zaimki osobowe w funkcji podmiotu są często opuszczane, ponieważ i bez nich wiadomo, kto jest podmiotem zdania. Wystarczy np. powiedzieć գիտեմ <git-em>, w. orm. [git:em], z. orm. [k^{h}idem] „wiem", bez zaimka ես <es> [jes] „ja", bo końcówka <-em> wskazuje właśnie na zaimek ես <es> jako (domyślny) podmiot zdania. Użycie w takich wypadkach zaimka osobowego ogranicza się do sytuacji, w których mówiącemu zależy na podkreśleniu, że chodzi o daną (pierwszą lub drugą) osobę (konstrukcja „emfatyczna"), np. ես գիտեմ <es git-em> „to ja (!) wiem".

Odmiana (właściwych) zaimków osobowych w języku w. orm. wygląda następująco:

1 os. l. poj.

nom.	ես <es> [jes] „ja"
gen.	իմ <im> „mój" (!)
dat. acc.	ինձ <inj> [indz] „mnie"
abl.	ինձ(ա)նից <inj(a)nic^{c}> [indz(a)nic] „ode mnie"
ins.	ինձ(ա)նով <inj(a)nov> [indz(a)now] „mną"
loc.	ինձ(ա)նում <inj(a)nowm> [indz(a)num] „we mnie"

2 os. l. poj.

nom.	դու <dow> [du] „ty"
gen.	քո <k^{c}o> [k^{h}o] „twój" (!)
dat. acc.	քեզ <k^{c}ez> [k^{h}ez] „tobie, ciebie"
abl.	քեզ(ա)նից <k^{c}ez(a)nic^{c}> [k^{h}ez(a)nic] „od ciebie"
ins.	քեզ(ա)նով <k^{c}ez(a)nov> [k^{h}ez(a)now] „tobą"
loc.	քեզ(ա)նում <k^{c}ez(a)nowm> [k^{h}ez(a)num] „w tobie"

1 os. l. mn.

nom.	մենք <menk^{c}> [menk^{h}] „my"
gen.	մեր <mer> „nasz" (!)
dat. acc.	մեզ <mez> „nam, nas"
abl.	մեզ(ա)նից <mez(a)nic^{c}> [mez(a)nic] „od nas"
ins.	մեզ(ա)նով <mez(a)nov> [mez(a)now] „nami"
loc.	մեզ(ա)նում <mez(a)nowm> [mez(a)num] „w nas"

2 os. l. mn.

nom.	դուք <dowk^{c}> [duk^{h}] „wy"
gen.	ձեր <jer> [dzer] „wasz" (!)
dat. acc.	ձեզ <jez> [dzez] „wam, was"
abl.	ձեզ(ա)նից <jez(a)nic^{c}> [dzez(a)nic] „od was"
ins.	ձեզ(ա)նով <jez(a)nov> [dzez(a)now] „wami"
loc.	ձեզ(ա)նում <jez(a)nowm> [dzez(a)num] „w was"

Przykłady: ես լեհ եմ, դու հայ es <es leh em, dow hay es> [jes leh em, du haj es] „ja jestem Polakiem (Polką), ty – Ormianinem (Ormianką)". Uwaga! Zaimek pierwszej osoby ես <es> „ja" jest pisany (w obu językach współczesnych) tak samo jak forma drugiej (!) osoby łącznika (copuli) „jesteś" (w powyższym przykładzie na końcu zdania, po wyrazie <hay>). Jednakże istnieje tu różnica w wymowie. Zaimek, jako forma samodzielna (akcentowana), jest wymawiany [jes], natomiast copula, jako enklityka (nieakcentowany morfem wymawiany łącznie z poprzedzającym wyrazem) po spółgłoskach nie ma „prejotacji" i wymawia się [es].

սիրում եմ քեզ և հիանում եմ քեզանով <sir-owm em k^{c}ez ew hian-owm em k^{c}ezanov> „kocham cię i zachwycam się tobą"; <sir-owm em> i <hian-owm em> to formy 1 osoby czasu teraźniejszego czasowników <sir-el> „kochać" i <hian-al>

„zachwycać się". W powyższym przykładzie użycie przypadków zaimka osobowego 2 osoby sg. <k^{c}ez>, <k^{c}ezanov> pokrywa się z polskim (biernik, narzędnik), ale nieraz czasowniki ormiańskie mają inną rekcję (składnię) niż polskie. Wówczas użycie przypadków jest w ormiańskim inne, np. չեմ վախենում ձեզանից <č^{c}-em vaxen-owm jezanic^{c}> [czem wachenum dzezanic] „nie boję się was" (dosłownie: „od was").

Odmiana (właściwych) zaimków osobowych w języku z. orm. wygląda następująco:

1 os. l. poj.

nom.	ես <es> [jes] „ja"
gen.	իմ <im> „mój" (!)
dat.	ինձի <inci> [indzi] lub ինձ <inj> [inc] „mnie"
acc.	զիս <z-is> „mnie"
abl.	ինձմէ <incmê> [indzme] „ode mnie"
ins.	ինձմով <incmov> [indzmow] „mną"

2 os. l. poj.

nom.	դու <dow> [t^{h}u] lub դուն <down> [t^{h}un] „ty"
gen.	քու <k^{c}ow> [k^{h}u] „twój" (!)
dat.	քեզի <k^{c}ezi> [k^{h}ezi] „tobie"
acc.	քեզ <k^{c}ez> [k^{h}ez] lub զքեզ <z-k^{c}ez> [ysk^{h}ez] „ciebie"
abl.	քեզմէ <k^{c}ezmê> [k^{h}ezme] „od ciebie"
ins.	քեզմով <k^{c}ezmov> [k^{h}ezmow] „tobą"

W potocznym języku z. orm. w funkcji accusatiwu może być użyty dativus. Dotyczy to nie tylko formy <inci>, np. ինձի կը սիրէ <inci kə sir-ê> [indzi gy sire] „kocha mnie" (Kurk.: 91), ale i pozostałych osób.

1 os. l. mn.

nom.	մենք <menk^{c}> [menk^{h}] „my"
gen.	մեր <mer> „nasz" (!)
dat.	մեզի <mezi> „nam"
acc.	մեզ <mez> lub զմեզ <z-mez> [yzmez] „nas"
abl.	մեզմէ <mezmê> [mezme] „od nas"
ins.	մեզմով <mezmov> [mezmow] „nami"

2 os. l. mn.

nom.	դուք <dowk^{c}> [t^{h}uk^{h}] „wy"
gen.	ձեր <jer> [cer] „wasz" (!)
dat.	ձեզի <jezi> [cezi] „wam"
acc.	ձեզ <jez> [cez] lub զձեզ <z-jez> [yscez] „was"
abl.	ձեզմէ <jezmê> [cezme] „od was"
ins.	ձեզմով <jezmov> [cezmow] „wami"

Oboczne formy <z-kᶜez>, <z-mez>, <z-jez> z *notą accusativi* <z-> są bardziej archaiczne. Jednakże w 1 osobie sg. <z-is> jest nadal jedyną od starożytności formą literacką.

Przykłady: ես կը մեկնիմ <es kə mekn-im> [jes gy megnim] „ja wyjeżdżam (odchodzę)"; դուն ես յանցաւորը <down es yancᶜawor-ə> [tʰun es hancawory] „(to) ty jesteś winowajcą" (Feydit: 97). Wyraz ես <es> [es] w drugim przykładzie jest copulą drugiej (!) osoby, a nie zaimkiem pierwszej (por. wyżej, s. 279).

W zwrocie շնորհակալ եմ <šnorhakal em> [sznoragal em] „dziękuję" (dosłownie: „jestem wdzięczny") zaimek ես <es> [jes] „ja" nie jest konieczny, bo forma łącznika եմ jednoznacznie implikuje ów zaimek.

հօրաքոյրս զիս շատ կը սիրէ <hôrakᶜoyr-s z-is šat kə sir-ê> [horakʰujrys zis szad gy sire] „moja ciocia bardzo mnie kocha" (Kurk.: 86). Zamiast literackiej formy <z-is> accusatiwu od <es> [jes] „ja" w z. orm. języku potocznym używa się formy datiwu <inci> [indzi], p. wyżej, s. 280.

Podobnie jak czasowniki w. orm. także z. orm. orzeczenia wymagają w zdaniu nieraz innego przypadka niż w języku polskim. Niekiedy istnieją różnice w rekcji czasowników pomiędzy dwoma *aszcharabarami*, np. polskiemu zdaniu *my z wami nie rozmawiamy* odpowiada z. orm. մենք ձեզի չենք խօսիր <menkᶜ jezi čᶜ-enkᶜ xôs-ir> [menkʰ cezi czenkʰ chosir] (Kurk.: 90) z datiwem-accusatiwem od <dowkᶜ> „wy" wobec w. orm. մենք չենք խոսում ձեզ հետ <menkᶜ čᶜ-enkᶜ xos-owm jez het> [menkʰ czenkʰ chosum dzez het:]. W zdaniu w. orm. mamy konstrukcję analityczną: dat. zaimka <dowkᶜ> „wy" + postpozycja <het> „z". Rekcja w. orm. odpowiada rosyjskiej (мы не разговариваем с вами) i polskiej, natomiast zdanie z. orm. przypomina francuskie: *nous ne vous parlons pas.*

Nauczyciele języka z. orm. informują, że coraz więcej uczniów popełnia „błędy" polegające na używaniu datiwu zaimków osobowych zamiast accusatiwu, por. Petirean: 27-28. To samo dotyczy także rzeczowników oznaczających osoby. Wygląda więc na to, że język z. orm. zmierza w tym zakresie w tym samym kierunku, co język w. orm., w którym już od dawna jest normą równość form datiwu i accusatiwu zarówno rzeczowników oznaczających osoby jak i zaimków osobowych.

4.2. Zaimek intensyfikująco-zwrotny ինքը <inkᶜə> (ինքն <inkᶜn>)

W funkcji zaimka osobowego trzeciej osoby język ormiański używał w starożytności i używa nadal do dzisiaj zaimków wskazujących սա <sa>, դա <da>, նա <na>; այս <ays>, այդ <ayd>, այն <ayn> (p. niżej, s. 287-291). Język z. orm. ma ponadto formę ան <an>. Oprócz tego jednak i w *grabarze*, i we współczesnych językach (i dialektach) ormiańskich, w funkcji zaimka osobowego występował i występuje także zaimek intensyfikująco-zwrotny, który w V w. miał postać ինքն <inkᶜn> (p. wyżej, str. 77) „on(a) sam(a)" (w sensie: „osobiście,

samodzielnie" a nie „samotnie, w pojedynkę"). Obecnie w obu *aszcharabarach* ma on w nom. sg. postać ինքը <ink^{c}ə> przed następującą spółgłoską (i w absolutnym wygłosie, tj. przed pauzą) lub ինքն <ink^{c}n> przed samogłoską następnego wyrazu, wymawianego w sposób ciągły wraz z zaimkiem).

Odmiana zaimka ինքը <ink^{c}ə> przez przypadki w języku w. orm. wygląda następująco (genetivus ma znaczenie dzierżawcze, locativus jest rzadko używany):

l. poj.		
	nom.	ինքը <ink^{c}ə> [ink^{h}y] lub ինքն <ink^{c}n> [ink^{h}n] „on sam, ona sama"
	gen.	իր <ir> „swój, swoja, swoje, swoi"
	dat. acc.	իրեն <iren> „sobie, siebie, się"
	abl.	իրենից <irenic^{c}> [irenic] „od siebie"
	loc.	իրենում <irenowm> [irenum] „w sobie"
l. mn.		
	nom.	իրենք <irenk^{c}> [irenk^{h}] „oni sami, one same"
	gen.	իրենց <irenc^{c}> [irenc] „swój, swoja, swoje, swoi"
	dat. acc.	իրենց <irenc^{c}> [irenc] „sobie, siebie, się"
	abl.	իրենցից <irenc^{c}ic^{c}> [irencic] „od siebie"
	ins.	իրենցում <irenc^{c}owm> [irencum] „w sobie"

W gen. sg. rzadko występuje także (w archaizującym stylu literackim) st. orm. forma յուր <yowr> [jur], w pisowni „fonetycznej" (Min.: 138) na miejscu oryginalnej իւր <iwr>.

Zaimek ինքը <ink^{c}ə> może stać jako apozycja (z sufigowanym zaimkiem wskazującym, p. niżej, s. 301) po odpowiednim zaimku osobowym lub po rzeczowniku, np. (formy w. orm.) ես ինքս <es ink^{c}-s> [jes ink^{h}ys] „ja sam(a)", դու ինքդ <dow ink^{c}d> [du ink^{h}yd] „ty sam(a)", նա ինքը <na ink^{c}ə> [na ink^{h}y] „on(a) sam(a)", նախագահն ինքը <naxagah-n ink^{c}ə> [nachagahn ink^{h}y] „sam prezydent"; մենք ինքներս <menk^{c} ink^{c}-ner-s> [menk^{h} ink^{h}nerys] „my sami (same)", դուք ինքներդ <dowk^{c} ink^{c}ner-d> [duk^{h} ink^{h}neryd] „wy sami (same)", նրանք ինքները <nrank^{c} ink^{c}-ner-ə> [n(y)rank^{h} ink^{h}nery] „oni sami, one same" (Min.: 139).

Przypadki zależne zaimka ինքը <ink^{c}ə> mają we w. orm. języku literackim wyłącznie znaczenie zwrotne związane z trzecią osobą („siebie, sobie, sobą"), tzn. odnoszą się do podmiotu zdania wyrażonego rzeczownikiem lub zaimkiem wskazującym trzeciej osoby, np. նա իրեն վատ է զգում <na iren vat ê zg-owm> [na iren wat: e zgum] „on(a) czuje się źle (<vat>)", gdzie zaimek <iren> (acc. sg. od <ink^{c}ə>) odpowiada polskiemu „się". Jednakże w języku potocznym bywają używane, pod wpływem dialektów, także bez znaczenia zwrotnego, w takim samym sensie jak przypadki zależne zaimka <na> „on, ona", tj. w odniesieniu do

osoby wymienionej w poprzednim zdaniu (lub jeszcze wcześniej). Podobnie wygląda sytuacja w języku z. orm., p. niżej.

Jeszcze jeden przykład (w. orm.): դա միայն իրենից է կախված <da miayn irenic^{c} ê kax-v-ac> [da miajn irenic e k:achwac:] „to zależy tylko od niego samego (od niej samej)". Komentarz: <da> zaimek wskazujący związany z drugą osobą „to (przy tobie, przy was)"; <miayn> „tylko"; <irenic^{c}> abl. sg. zaimka <ink^{c}ə>; <ê> copula „jest"; <kax-v-ac> participium perfecti strony biernej czasownika <kax-el> „wieszać" w znaczeniu „być zależnym" (pod wpływem rosyjskiego czasownika *зависеть*), p. niżej, s. 381.

W języku z. orm. zaimek ինքը <ink^{c}ə> odmienia się następująco (z dawną *notą accusativi* <z->):

l. poj.	
nom.	ինքը <ink^{c}ə> [ink^{h}y] lub ինքն <ink^{c}n> [ink^{h}n] „on sam, ona sama"
gen.	իր <ir> „swój, swoja, swoje, swoi"
dat.	իրեն <iren> „sobie"
acc.	զինքը <z-ink^{c}ə> [zink^{h}y] lub զինքն <z-ink^{c}n> [zink^{h}n] „siebie, się"
abl.	իրմէ <irmê> [irme] „od siebie"
ins.	իրմով <irmov> [irmow] „sobą"
l. mn.	
nom.	իրենք <irenk^{c}> [irenk^{h}] „oni sami, one same"
gen. dat.	իրենց <irenc^{c}> [irenc] „swój, swoja, swoje, swoi; sobie"
acc.	զիրենք <z-irenk^{c}> [zirenk^{c}] „siebie, się"
abl.	իրենցմէ <irenc^{c}mê> [irencme] „od siebie"
ins.	իրենցմով <irenc^{c}mov> [irencmow] „sobą"

Przykład: Պետրոս ինքը պատմեց ինծի <Petros ink^{c}ə patm-ec^{c} inci> [Bedros ink^{h}y badmec indzi] „Bedros (=Piotr) sam mi (<inci>) opowiedział" (Feydit: 117).

W języku z. orm. zaimek ինքը <ink^{c}ə>, występujący także w nowszej postaci ինք <ink^{c}> ma nie tylko znaczenie intensyfikujące i (w przypadkach zależnych) zwrotne, ale tworzy również ciekawą, mało jeszcze uświadamianą przez użytkowników, opozycję wobec zaimka osobowego ան <an> „on, ona, ono" (różnego od նա <na> i այն <ayn>, które należą do stylu bardziej oficjalnego). Zwrócił na to uwagę H. Kurkjian w swym podręczniku (p. bibliografia) na str. 111. Mianowicie zaimek ինք <ink^{c}> (tak u Kurkjiana) może być „zwykłym" (tj. pozbawionym funkcji intensyfikującej oraz zwrotnej) zaimkiem osobowym róż-

niącym się od ան <an> tym, że wskazuje osobę bliższą rozmówcom: „on, ona przy mnie, przy nas, przy tobie, przy was". Tak wynika z przykładów: ինք անոր ընկերն է <ink^{c} anor ənker-n ê> [ink^{h} anor yngern e] i ան իրեն ընկերն է <an iren ənker-n ê> [an iren yngern e]. Oba znaczą: „on jest jego kolegą", ale w pierwszym przykładzie chodzi o osobę (podmiot „on") bliższą (fizycznie) rozmówcom niż w drugim przykładzie. Wynika to z francuskich przekładów obu zdań (Kurkjian: 111). Pierwsze to: „il est son camarade (à l'autre)", a drugie: „il (l'autre) est son camarade (à lui)". (O odmianie zaimka <an> będzie mowa niżej, przy zaimkach wskazujących; występująca w pierwszym przykładzie forma <anor> to gen. sg. od <an> w znaczeniu dzierżawczym „jego, jej".)

Wymienione wyżej funkcje zaimków z. orm. ինք <ink^{c}> i ան <an> (nie rozróżniających, oczywiście, rodzaju) są dobrze ilustrowane przez następujący tekst (Kurk.: 110):

1. Ջարմիկս Արամը ընկեր մը ունի, անունը Հայկ։ 2. Արամը ինք տասնեօթը տարեկան է։ 3. Իր ընկերն ալ իրեն պէս տասնեօթը տարեկան է։ 4. Ան շատ թուխ է, ինք անոր պէս թուխ չէ։ 5. Իր մազերը շէկ են, իսկ անոր մազերը սև։

<1. Zarmik-s Aram-ə ənker mə own-i, anown-ə Hayk. 2. Aram-ə ink^{c} tasneôt^{c}ə tarekan ê. 3. Ir ənker-n al iren pês tasneôt^{c}ə tarekan ê. 4. An šat t^{c}owx ê, ink^{c} anor pês t^{c}owx č^{c}-ê. 5. Ir maz-er-ə šêk en, isk anor maz-er-ə sew.> Transkrypcja fonetyczna (ptp): [1. Zarmigys Aramy ynger my uni, anuny Hajg. 2. Aramy ink^{h} dasnjot^{h}y daregan e. 3. Ir yngern al iren bes dasnjot^{h}y daregan e. 4. An szad t^{h}uch e, ink^{h} anor bes t^{h}uch cze. 5. Ir mazery szeg en, isk anor mazery sew.].

Tłumaczenie: 1. „Mój kuzyn Aram ma kolegę, (który ma na) imię Hajg." 2. „Aram sam ma 17 lat." 3. Jego kolega ma, tak jak on (sam), 17 lat." 4. „Tamten (tzn. Hajg) jest bardzo smagły, ten (Aram) nie jest (tak) smagły jak tamten." 5. „Jego (tzn. Arama) włosy są jasne, a tamtego (tzn. Hajga) – czarne."

Komentarz: rzeczownik <zarmik> „kuzyn" jest zaopatrzony w sufigowany zaimek wskazujący 1 osoby <-s> o znaczeniu dzierżawczym „mój"; <Aram> imię własne z „rodzajnikiem" określonym <-ə>; <ənker> „kolega, towarzysz"; <mə> „rodzajnik" nieokreślony odnoszący się do poprzedzającego go rzeczownika <ənker>; <own-i> „ma"; <anown> „imię" + sufigowany zaimek wskazujący 3 osoby <-ə> tu w sensie dzierżawczym „jego", choć można tu także widzieć „rodzajnik" określony; <Hayk> imię własne (protoplasta narodu ormiańskiego). W drugim zdaniu zaimek <ink^{c}> ma znaczenie intensyfikujące: „Aram sam"; <tasneôt^{c}ə> liczebnik „siedemnaście"; <tarekan> przymiotnik „-letni" (od rzeczownika <tari> „rok"). W trzecim zdaniu <ir> to gen. zaimka <ink^{c}> w znaczeniu dzierżawczym (nie zwrotnym) „jego" i odnosi się do Arama, o którym najpierw była mowa (i który jest przez to „bliższy" narratorowi); <al> tu spójnik „i, a, też"; <iren> dat. od <ink^{c}> w znaczeniu intensyfikującym (chodzi o Arama);

<pês> postpozycja porównawcza „jak, podobnie do" wymagająca przed sobą datiwu (jest nim <iren>). W czwartym zdaniu zaimek osobowy <an> informuje, że chodzi o „dalszą" trzecią osobę (w tym wypadku o Hajga); <šat> „bardzo"; <t^{c}owx> „smagły"; <ê> „jest"; <ink^{c}> to znów Aram; <anor> gen. dat. (tu: dativus) zaimka <an>; <č^{c}-ê> forma zaprzeczona łącznika: „nie jest". W piątym zdaniu <ir> odnosi się do Arama (jako pierwszego, „bliższego" narratorowi); <maz-er-ə> nom. pl. rzeczownika <maz> „włos" z „rodzajnikiem" określonym <-ə>; <šêk> „jasny"; <en> 3 osoba pl. copuli (łącznika) „są"; <anor> gen. zaimka <an> odnoszącego się do „dalszego" bohatera opowiadania – Hajga; <sew> „czarny".

W języku z. orm. istnieją ponadto wzmocnione (emfatyczne) formy przypadków zależnych zaimka <ink^{c}ə>:

l. poj.	
gen.	ինքնիր <ink^{c}n-ir> [ink^{h}nir] „swój (własny), swoja (własna)" itd.
dat.	ինքնիրեն <ink^{c}n-iren> [ink^{h}niren] „samemu (samej) sobie"
acc.	ինքզինքը <ink^{c}-z-ink^{c}ə> lub ինքզինքն <ink^{c}-z-ink^{c}n> „samego (samą) siebie"
abl.	ինքնիրմէ <ink^{c}n-ir-m-ê> [ink^{c}nirme] „od samego (samej) siebie"
ins.	ինքնիրմով <ink^{c}n-ir-m-ov> [ink^{h}nirmow] „samym (samą) sobą"
l. mn.	
gen. dat.	իրենք իրենց <irenk^{c} irenc^{c}> [irenk^{h} irenc] „swój (własny), swoja (własna)" itd.
acc.	իրենք զիրենք <irenk^{c} z-irenk^{c}> „samych (same) siebie"
abl.	իրենք իրենցմէ <irenk^{c} irenc^{c}-m-ê> [irenk^{h} irencme] „od samych siebie"
ins.	իրենք իրենցմով <irenk^{c} irenc^{c}-m-ov> [irenk^{h} irencmow] „samymi sobą"

Przykład: Պետրոս ինքզինքը ջուր նետեց <Petros ink^{c}-z-ink^{c}ə jowr net-ec^{c}> [Bedros ink^{h}zink^{h}ə czur nedec] „Bedros (= Piotr) rzucił się (dosłownie: sam siebie) w wodę" (Feydit: 172). W zdaniu tym mogłaby również wystąpić podstawowa (nie-emfatyczna) forma zaimkowa <z-ink^{c}ə>. Język w. orm. nie zna form „emfatycznych" zaimka <ink^{c}ə> i dla oddania powyższej treści mógłby użyć formy podstawowej zaimka intensyfikująco-zwrotnego (w acc. sg.): Պետրոսը իրեն ջուրը նետեց<Petros-ə iren jowr-ə net-ec^{c}> [P:et:rosy iren dżury net:ec]. W obu językach istnieje także możliwość zastosowania w podobnych wypadkach

samej tylko strony biernej czasownika. Ma ona wówczas znaczenie zwrotne (p. niżej): z. orm. Պետրոս ջուր նետուեցաւ <Petros jowr net-ow-ec^{c}-aw> [Bedros czur nedwecaw] (por. Feydit: 171), co jest jednak konstrukcją dwuznaczną mogącą także oddawać sens: „Piotr został wrzucony w wodę". W języku w. orm. stosuje się tu raczej stronę bierną czasownika (bez zaimka <ink^{c}ə>), o ile oczywiście kontekst nie nasuwa wątpliwości, o jaką stronę chodzi: Պետրոսը ջուրը նետվեց <Petros-ə jowr-ə net-v-ec^{c}> [P:et:rosy dżury net:wec] „Piotr rzucił się w wodę" lub „Piotr został wrzucony w wodę".

Niekiedy grupie ormiańskiej (w. i z.) <ir> (w l. mn. <irenc^{c}>) + rzeczownik odpowiada w języku polskim nie zaimek dzierżawczy „swój", lecz zaimek zwrotny „sobie" (dativus) lub „siebie, się" (accusativus), np. (w. orm.) Սուրենը իր ձեռքերը լվաց <Sowren-ə ir jeŕk^{c}-er-ə lv-ac^{c}> [Sureny ir dzerrk^{h}ery l(y)wac] = (z. orm.) Սուրեն իր ձեռքերը լուաց <Sowren ir jeŕk^{c}-er-ə low-ac^{c}> [Suren ir cerrk^{h}ery l(y)wac] „Suren umył sobie ręce" (Feydit: 171), dosłownie: „... umył swoje ręce". Język z. orm. wykazuje tu czasem różnicę wobec języka w. orm., np. pierwszy używa raczej konstrukcji z dopełnieniem wyrażonym rzeczownikiem, a drugi – strony biernej czasownika (w znaczeniu zwrotnej): z. orm. Սուրեն իր երեսը ածիլեց <Sowren ir eres-ə acil-ec^{c}> [Suren ir jeresy adzilec] „Suren ogolił się" (dosłownie: ogolił swoją twarz) – w. orm. Սուրենը ածիլվեց <Sowren-ə acil-v-ec^{c}> [Sureny ac:ilwec] „Suren ogolił się" (dosłownie: został ogolony).

W odniesieniu do 1 i 2 osoby język ormiański (dawniej i obecnie) używa przypadków zależnych odpowiednich zaimków osobowych tam, gdzie po polsku występuje zaimek zwrotny *się*, np. w. orm. ես ինձ լավ եմ զգում <es inj lav em zg-owm> [jes indz law em (y)zgum] „czuję się dobrze" (dosłownie: ja czuję mnie dobrze), դու քեզ լավ ես զգում <dow k^{c}ez lav es zg-owm> [du k^{h}ez law es (y)zgum] „czujesz się dobrze" (dosłownie: ty czujesz ciebie dobrze). Tak więc w języku ormiańskim zaimek o znaczeniu zwrotnym (tj. informujący, że dopełnieniem jest w danym zdaniu ta sama osoba, zwierzę lub rzecz itp., co podmiot) występuje tylko w odniesieniu do trzeciej osoby (a także w odniesieniu do bezokolicznika), np. w. orm. նա իրեն լավ է զգում <na iren lav ê zg-owm> [na iren law e zgum] „on(a) się dobrze czuje", մայրը իրեն լավ է զգում <mayr-ə iren lav ê zg-owm> „matka dobrze się czuje", իրեն հիվանդ զգալ <iren hivand zg-al> „czuć się chorym".

4.3. Zaimki wskazujące samodzielne

Specyfiką języka ormiańskiego w całym jego rozwoju historycznym jest powiązanie zaimków wskazujących z kategorią osoby. Pod tym względem wykazuje on stare paralele indoeuropejskie (podobny system zaimków wskazujących

występował np. w łacinie) i jednocześnie typologiczne podobieństwo do tureckiego systemu wskazywania w powiązaniu z kategorią pierwszej (polskie „ja, my"), drugiej („ty, wy") i trzeciej osoby („on, ona, ono; oni, one"). Należy jednak przy tym zaznaczyć, że związek z osobą form 1 i 2 osoby zaciera się niekiedy i użytkownicy języka ormiańskiego już nie zawsze są świadomi tej zależności uważając, że seria zaimków 2 osoby odnosi się do obiektów leżących „nieco dalej" niż te, które są określane zaimkami 1 osoby, por. Kurkjian: 42, 127.

Związek z 1 osobą wykazują formy charakteryzujące się spółgłoską u <s>, związek z 2 osobą – formy ze spółgłoską դ <d>, związek z 3 osobą – formy ze spółgłoską ն <n>, por. wyżej, str. 80-81. Elementy te występują w kilku seriach zaimków.

Właściwe zaimki wskazujące (proste) tworzą dwie równoległe serie w powiązaniu z trzema osobami:

a) այս <ays> [ajs] „ten, ta, to przy mnie, przy nas" i սա <sa> – te same znaczenia

b) այդ <ayd> w. orm. [ajd], z. orm [ajt^{h}] „ten, ta, to przy tobie, przy was" i դա <da> w. orm. [da], z. orm. [t^{h}a] – te same znaczenia

c) այն <ayn> [ajn] „ten, ta, to przy nim, przy niej, przy nich; tamten, tamta, tamto" i նա <na> – te same znaczenia oraz: „on, ona, ono".

W języku w. orm. seria: սա <sa>, դա <da>, նա <na> pełni wyłącznie funkcję rzeczowną, tzn. może zastępować rzeczownik będąc w zdaniu np. samodzielnym podmiotem lub dopełnieniem. Przykład: սա ինչ է <sa inč^{c} ê ?> [sa incz e] „co to jest?" (= to przy mnie), gdzie <sa> = „to", <inč^{c}> = „co?", <ê> = „jest". W ten sposób zada pytanie osoba, przy której znajduje się dany przedmiot, np. osoba trzymająca go w ręce. Natomiast rozmówca o tę samą rzecz zapytałby: դա ինչ է <da inč^{c} ê ?> [da incz e] używając zaimka <da> (a nie <sa>) związanego z drugą osobą (gramatyczną), czyli: „co to (przy tobie) jest?"

Podobnie zdanie twierdzące: սա գիրք է <sa girk^{c} ê> [sa girk^{h} e] „to jest książka" oznacza, że chodzi o książkę znajdującą się przy osobie wygłaszającej to zdanie. Jej rozmówca o tej samej książce powiedziałby: դա գիրք է <da girk^{c} ê> „to (przy tobie) jest książka".

W tej funkcji (rzeczownej) zaimki wskazujące սա <sa>, դա <da>, նա <na> odmieniają się przez przypadki i mają odrębne formy dla l. poj. i mn. Zaimki սա <sa>, դա <da>, նա <na> nie mają nic wspólnego z rodzajem gramatycznym (polskie rozróżnienie: *ten*, *ta*, *to*), której to kategorii język ormiański (starożytny i oba współczesne) w ogóle nie zna, ani też z płcią osób czy zwierząt, które mogą oznaczać. Mogą się odnosić zarówno do osób, zwierząt jak i do rzeczy, przy czym do osób częściej stosuje się formę <na>, np. raczej նա աշակերտ է <na ašakert ê> [na aszak:ert: e] „on (ona) jest uczniem (uczennicą)" niż սա <sa (czy դա <da>) աշակերտ է ašakert ê>, choć nie brakuje przykładów użycia w odnie-

sieniu do osób tych właśnie form սա <sa>, դա <da>, np. սա դարձավ արդեն բոլորին <sa darj-av arden bolor-i-n> [sa darcaw art^{h}en bolorin] „ten (chodzi o rycerza wymienionego w poprzednim zdaniu) zwrócił się do wszystkich" (Demirčyan I: 9). Zaimek նա <na> w nom. i acc. (նրան <nran>) odnosi się tylko do osób. Do rzeczy stosuje się w tych przypadkach gramatycznych formę այն <ayn>, p. niżej, por. Parnasjan, Manukjan: 102.

Jak widać, zaimki wskazujące սա <sa>, դա <da>, նա <na> uzupełniają w języku w. orm. paradygmat zaimków osobowych (ես <es> „ja", դու <dow> „ty"; մենք <menk^{c}> „my", դուք <dowk^{c}> „wy") o formy odnoszące się do trzeciej osoby („on, ona, ono; oni, one" – osoby, zwierzęta i rzeczy).

To samo można powiedzieć o formach drugiej serii: այս <ays>, այդ <ayd>, այն <ayn> (chociaż w funkcji rzeczownej nie mogą się one odnosić do osób, p. Min.: 145), przy czym w odróżnieniu od սա <sa>, դա <da>, նա <na>, które są (w języku w. orm.) tylko zaimkami rzeczownymi (samodzielnymi), zaimki այս <ays>, այդ <ayd>, այն <ayn> mogą dodatkowo pełnić funkcję zwaną przymiotną, tzn. odnosić się do rzeczownika jako jego przydawka. Zaimki te stoją wówczas przed rzeczownikiem i nie odmieniają się przez przypadki. Nie mają też odrębnej formy l. mn. A więc np. այս ի՞նչ է <ays inč^{c} ê ?> znaczy to samo co սա ի՞նչ է <sa inč^{c} ê ?> „co to jest?" (p. wyżej), ale w այս գիրքը նոր է <ays girk^{c}-ə nor ê> „ta książka jest nowa" zaimek այս <ays> jest przydawką (co po polsku powoduje konieczność uzgodnienia formy przydawki z rzeczownikiem, do którego się ona odnosi, pod względem liczby, rodzaju i przypadka: *ta książka*, ale *tych książek* itd.). W przypadkach zależnych այս <ays> (i tak samo այդ <ayd>, այն <ayn>) pozostaje nieodmienne: այս գրքով <ays grk^{c}-ov> „tą książką" (dosłownie: ta książką), w. l. mn. այս գրքերը <ays grk^{c}-er-ə> „te książki", այս գրքերով <ays grk^{c}-er-ov> „tymi książkami" itd.

W tych przypadkach, które dopuszczają użycie postponowanego „rodzajnika" określonego <-ə/-n>, a więc w nom., dat. i acc., rzeczownik, przed którym stoi zaimek wskazujący (w funkcji przydawki) obowiązkowo przyjmuje ów „rodzajnik", a więc: այս գիրքը <ays girk^{c}-ə> (nom. acc. sg.) i այս գրքին <ays grk^{c}-i-n> (dat.). Reguła ta nie dotyczy okoliczników czasu, np. „tego roku (= w tym roku)" to այս տարի <ays tari> bez „rodzajnika" określonego po <tari> „rok".

Odmiana zaimków այս <ays>, այդ <ayd>, այն <ayn> w funkcji rzeczownej (samodzielnej) i սա <sa>, դա <da>, նա <na> jest wspólna, tzn. większość form pokrywa się. Historycznie formy przypadków zależnych są formami serii սա <sa>, դա <da>, նա <na>. Przykład odmiany pary այն <ayn> – նա <na> „ten, ta, to przy nim, przy niej, przy nich, tamten, tamta, tamto, on, ona, ono" itp. w języku w. orm.:

l. poj.

nom.	այն <ayn> [ajn], նա <na>
gen.	նրա <nra> [n(y)ra]
dat.	նրան <nran> [n(y)ran]
acc.	= nom. dla rzeczy, dat. dla osób
abl.	նրանից <nranic^{c}> [n(y)ranic]
ins.	նրանով <nranov> [n(y)ranow]
loc.	նրանում <nranowm> [n(y)ranum]

l. mn.

nom.	նրանք <nrank^{c}> [n(y)rank^{h}]
gen. dat.	նրանց <nranc^{c}> [n(y)ranc]
acc.	= nom. dla rzeczy, dat. dla osób
abl.	նրանցից <nranc^{c}ic^{c}> [n(y)rancic]
ins.	նրանցով <nranc^{c}ov> [n(y)rancow]
loc.	նրանցում <nranc^{c}owm> [n(y)rancum]

Analogicznie odmieniają się pary: այս <ays> – սա <sa> i այդ <ayd> – դա <da>. Tam, gdzie w powyższym paradygmacie stoi na początku spółgłoska „n", tam dla այս <ays> – սա <sa> wchodzi spółgłoska „s", a dla այդ <ayd> – դա <da> spółgłoska „d", np. nom. pl. սրանք <srank^{c}> [s(y)rank^{h}], դրանք <drank^{c}> [d(y)rank^{h}] itd.

W języku z. orm. system zaimków wskazujących różni się w wielu szczegółach od systemu w. orm. I tak, zaimki serii սա <sa>, դա <da> (wymowa [t^{h}a]), նա <na>, w przeciwieństwie do stanu języka w. orm., w którym mogą one być tylko zaimkami rzeczownymi (samodzielnymi), w języku z orm. mogą być ponadto zaimkami przymiotnymi (w funkcji przydawki) i wymieniać się w tej funkcji z այս <ays>, այդ <ayd> (wym. [ajt^{h}]), այն <ayn>, np. w podręczniku H. Kurkjiana (Kürkcziana) znajdujemy (s. 28) zdania typu: սա անիւը նոր է <sa aniw-ə nor ê> „to koło jest nowe", w których սա <sa> jest przydawką rzeczownika անիւ <aniw> „koło", choć autor ten informuje (na s. 29), że forma սա <sa> jest (w tej funkcji) mało używana. F. Feydit (s. 65) pisze, że formy սա <sa>, դա <da>, նա <na> są potoczne i w przykładach stylu literackiego podaje (s. 66) tylko przykład այս սեղանը <ays sełan-ə> [ajs seghany] „ten stół", a nie: սա սեղանը <sa sełan-ə>.

Język z. orm. posiada, prócz այս <ays>, այդ <ayd>, այն <ayn> i սա <sa>, դա <da>, նա <na> jeszcze trzecią serię rzeczownych (samodzielnych) zaimków wskazujących: ասիկա <asika> [asiga] (związany z 1 osobą), ատիկա <atika> [adiga] (związany z 2 osobą) z nieregularnym <t> [d] na miejscu oczekiwanego <d> [t^{h}] oraz անիկա <anika> [aniga] (związany z 3 osobą). Są to nowe formy pochodzenia dialektalnego. Występują tylko w nom. i acc. l. poj.

Oto zestaw form przypadkowych z. orm. rzeczownych (samodzielnych) zaimków wskazujących (Feydit: 181).

Zaimki związane z 1 osobą:

l. poj.	
nom.	այս <ays> [ajs], ասիկա <asika> [asiga], սա <sa>
acc.	զայս <z-ays> [zajs], ասիկա <asika> [asiga]
gen. dat.	ասոր <asor>
abl.	ասկէ <askê> [aske], ասկից <askic^{c}> [askic]
ins.	ասով <asov> [asow]
l. mn.	
nom.	ասոնք <asonk^{c}> [asonk^{h}]
acc.	ասոնք <asonk^{c}> [asonk^{c}], զասոնք <z-asonk^{c}> [zasonk^{h}]
gen. dat.	ասոնց <asonc^{c}> [asonc]
abl.	ասոնցմէ <asonc^{c}mê> [asoncme]
ins.	ասոնցմով <asonc^{c}mov> [asoncmow]

W formach tych zwraca uwagę pewien archaizm: zachowanie st. orm. przyimka <z-> w accusatiwie (tzw. *nota accusativi*, p. wyżej, str. 145), a także spółgłoska <k> w abl. sg. (wymawiana tu bezdźwięcznie po „s", ale dźwięcznie w formach związanych z 2 i 3 osobą, p. niżej). Prawdopodobnie pochodzi ona z jakiejś partykuły widocznej także w nom. acc. ասիկա <asi<u>k</u>a>.

Ciekawa jest również końcówka <-ic^{c}> dopuszczalna tu w ablatiwie, typowa dla języka w. orm., gdzie jest ogólną końcówką (także rzeczownikową). Jej użycie w języku z. orm. jest ograniczone do zaimków.

Zaimki związane z 2 osobą (Feydit: 182):

l. poj.	
nom.	այդ <ayd> [ajt^{h}], ատիկա <atika> [adiga], դա <da> [t^{h}a]
acc.	զայդ <z-ayd> [zajt^{h}], ատիկա <atika> [adiga]
gen. dat.	ատոր <ator> [ador]
abl.	ատկէ <atkê> [adge], ատկից <atkic^{c}> [adgic]
ins.	ատով <atov> [adow]
l. mn.	
nom. acc.	ատոնք <atonk^{c}> [adonk^{h}]
gen. dat.	ատոնց <atonc^{c}> [adonc]
abl.	ատոնցմէ <atonc^{c}mê> [adoncme]
ins.	ատոնցմով <atonc^{c}mov> [adoncmow]

Zaimki związane z 3 osobą:

l. poj.	
nom.	այն <ayn> [ajn], անիկա <anika> [aniga], նա <na>
acc.	զայն <z-ayn> [zajn], անիկա <anika> [aniga]
gen. dat.	անոր <anor>
abl.	անկէ <ankê> [ange], անկից <ankic^{c}> [angic]
ins.	անով <anov> [anow]
l. mn.	
nom. acc.	անոնք <anonk^{c}> [anonk^{h}]
gen. dat.	անոնց <anonc^{c}> [anonc]
abl.	անոնցմէ <anonc^{c}mê> [anoncme]
ins.	անոնցմով <anonc^{c}mov> [anoncmow]

W odróżnieniu od języka w. orm. język z. orm. (literacki) w odniesieniu do osób stosuje odrębną formę ան <an>, pochodzenia dialektalnego. Jest to ludowy odpowiednik literackiej formy այն <ayn>; w języku w. orm. odpowiada mu dialektalna nieliteracka (potoczna) forma էն <ên> [en]. Zaimek ten, uważany już za osobowy (a nie wskazujący, por. Feydit: 117, Kurkjian: 28, 103) odmienia się podobnie do այն <ayn>, z którego pochodzi, անիկա <anika> i նա <na> (Feydit: 117):

l. poj.	
nom.	ան <an> „on, ona, ono"
acc.	զայն <z-ayn> [zajn]
gen. dat.	անոր <anor>
abl.	անկէ <ankê> [ange]
ins.	անով <anov> [anow]
l. mn.	
nom.	անոնք <anonk^{c}> [anonk^{h}]
acc.	զանոնք <z-anonk^{c}> [zanonk^{h}]
gen. dat.	անոնց <anonc^{c}> [anonc]
abl.	անոնցմէ <anonc^{c}mê> [anoncme]
ins.	անոնցմով <anonc^{c}mov> [anoncmow]

W mówionym języku z. orm. forma acc. sg. զայն <z-ayn> używana jest w odniesieniu do rzeczy. Dla osób stosuje się formę acc. sg. zaimka intensyfikująco-zwrotnego ինք <ink^{c}> tj. զինք <z-ink^{c}>, p. Petirean: 27. Pozostałe formy przypadkowe (w tym nominatiwu) mogą się odnosić zarówno do osób jak i do rzeczy, por. przykład w opowiadaniu K. Zohraba zamieszczonym przez H. Kurkjiana w jego podręczniku (p. bibliografia) na s. 302.

W obu językach współczesnych, raczej w stylu literackim niż w potocznym, są jeszcze używane st. orm. intensyfikujące zaimki wskazujące (bez formy związanej z 2 osobą): w. orm. սույն <sowyn> = z. orm. սոյն <soyn> [sujn] oraz w. orm. նույն <nowyn> = z. orm. նոյն <noyn> [nujn]. Oba znaczą tyle co „ten sam, tenże", przy czym pierwszy odnosi się do osób czy obiektów bliższych, a drugi – do dalszych. Ich funkcją jest podkreślanie identyczności. Mogą występować w funkcji przydawki, np. w. orm. սույն նամակը <sowyn namak-ə> „niniejszy list" jak również samodzielnie (zaimek rzeczowny). W tym drugim przypadku przybierają „rodzajnik" określony: սո(ւ)յնը <so(w)yn-ə>, նո(ւ)յնը <now(y)n-ə>, np. (w. orm.) նույնը կարելի է ասել ... մասին <nowyn-ə kareli ê asel ... masin> „to samo można powiedzieć (<asel>) o ...". Istnieje także wzmocniona forma 3 osoby: w. orm. միևնույն <miewnowyn> = z. orm. միևնոյն <miewnoyn> [mijewnujn] „ten sam, tenże", dosłownie: „jeden i ten sam" (mi+ew+nowyn/noyn), np. w. orm. միևնույնն է <miewnowyn-n ê> „to (jest) to samo" (= „wszystko jedno"). Zaimek intensyfikujący նո(ւ)յն <no(w)yn> występuje także w niektórych zaimkowych formach złożonych (p. niżej) w funkcji identyfikującej.

4.3.1. Formy pochodne zaimków wskazujących

Charakterystyczne spółgłoski ս <s>, դ <d>, ն <n>, wiążące się z kategorią osoby, występują także w złożonych formach zaimków. Należą tu:

a) zaimki przymiotne (tj. występujące w zdaniu w funkcji składniowej takiej, jak przymiotnik, mianowicie jako przydawka): այսպիսի <ays-pis-i>, այդպիսի <ayd-pis-i>, այնպիսի <ayn-pis-i> „taki", wymowa w. orm. [ajsp:isi], [ajtp:isi], [ajnp:isi], z. orm. [ajspisi], [ajdbisi], [ajnbisi]. Forma intensyfikująca: w. orm. նույնպիսի <nowyn-pis-i> [nujnp:isi], z. orm. նոյնպիսի <noyn-pis-i> [nujnbisi] „taki sam".

b) zaimki liczebne (tj. występujące w funkcji analogicznej do liczebnika): այսքան <ays-k^{c}an>, այդքան <ayd-k^{c}an>, այնքան <ayn-k^{c}an> „tyle", wymowa w. i z. orm. [ajsk^{h}an], [ajtk^{h}an], [ajnk^{h}an]; այսչափ <ays-č^{c}ap^{c}>, այդչափ <ayd-č^{c}ap^{c}>, այնչափ <ayn-č^{c}ap^{c}> „tyle", wymowa w. i z. orm. [ajsczap^{h}], [ajtczap^{h}], [ajnczap^{h}]. Formy intensyfikujące: w. orm. նույնքան <nowyn-k^{c}an>, նույնչափ <nowyn-č^{c}ap^{c}> = z. orm. նոյնքան <noyn-k^{c}an>, նոյնչափ <noyn-č^{c}ap^{c}> „tyle samo, tyleż", wymowa w. i z. orm. [nujnk^{h}an], [nujnczap^{h}].

c) zaimki przysłowne występujące w funkcji okolicznika sposobu: w. orm. այսպես <ays-pes>, այդպես <ayd-pes>, այնպես <ayn-pes> „tak", wymowa: [ajsp:es], [ajtp:es], [ajnp:es] = z. orm. այսպէս <ays-pês> [ajspes], այդպէս <ayd-pês> [ajdbes], այնպէս <ayn-pês> [ajnbes]. Formy intensyfikujące: w. orm. նույնպես <nowyn-pes> [nujnp:es] = z. orm. նոյնպէս <noyn-pês> [nujnbes] „tyle samo". Potoczny język z. orm. zna ponadto formy: ասանկ <asank> [asang], ատանկ <atank> [adang], անանկ <anank> [anang] „tak", por. Kurkjian: 117, 361.

d) zaimki przysłowne występujące w funkcji okolicznika miejsca: այստեղ <ays-teł> „tu przy mnie, przy nas (ku mnie, ku nam)", այդտեղ <ayd-teł> „tu (tam) przy tobie, przy was (ku tobie, ku wam)", այնտեղ <ayn-teł> „tam, w tamtą stronę", wymowa w. orm. [ajst:egh], [ajtt:egh], [ajnt:egh], z. orm. [ajstegh], [ajddegh], [ajndegh]. *Formy te odpowiadają zarówno na pytanie „gdzie?" jak* i „dokąd?" Mają także formy pochodne, w których druga część składowa zaimka, տեղ <teł>, będąc etymologicznie rzeczownikiem o znaczeniu „miejsce", może przybierać również formy ablatiwu (na pytanie: skąd?): w. orm. այստեղից <ays-teł-ic^{c}> = z. orm. այստեղէն <ays-teł-ê-n> „stąd (ode mnie, od nas)", w. orm. այդտեղից <ayd-teł-ic^{c}> = z. orm. այդտեղէն <ayd-teł-ê-n> „stąd/stamtąd (od ciebie, od was)", w. orm. այնտեղից <ayn-teł-ic^{c}> = z. orm. այնտեղէն <ayn-teł-ê-n> „stamtąd" oraz, w języku w. orm., instrumentalu (na pytanie: którędy?): այստեղով <ays-teł-ov> „tędy", այդտեղով <ayd-teł-ov> „tędy/tamtędy (przy tobie, przy was), այնտեղով <ayn-teł-ov> „tamtędy".

W języku z. orm. formy ablatiwu od այստեղ <ays-teł> itd. mogą także odpowiadać na pytanie: którędy? Na pytanie „skąd?" odpowiadają również formy ablatiwu zaimków wskazujących, np. ասկէ <askê>, ասկից <askic^{c}> „stąd", dosłownie: „z tego" (domyślne: „miejsca"). Analogicznie: ատկէ <atkê>, ատկից <atkic^{c}> „stąd/stamtąd (przy tobie, przy was)", անկէ <ankê>, անկից <ankic^{c}> „stamtąd". Język ten dysponuje ponadto odrębnymi formami հոս <hos>, հոդ <hod> [hot^{h}], հոն <hon> będącymi potocznymi synonimami այստեղ <ays-teł>, այդտեղ <ayd-teł>, այնտեղ <ayn-teł>, por. Feydit: 188.

4.4. Zaimki wskazujące sufigowane

Zaimki wskazujące prócz pełnych, samodzielnych form miały już w języku st. orm. także niesamodzielne formy sufigowane, dodawane do poprzedzającego wyrazu (najczęściej rzeczownika ale nie tylko). Występowały one w postaci samych tylko spółgłosek powiązanych znaczeniowo z pierwszą osobą (zaimek ս <-s>), z drugą (zaimek դ <-d>) i trzecią (zaimek ն <-n>). Miały przy tym w *grabarze* wartość analogiczną do przedimków czy tzw. „rodzajników" określonych typu angielskiego *the*, francuskich *le*, *la* czy niemieckich *der*, *die*, *das*, jednakże wykazywały jednocześnie związek z kategorią osoby (p. wyżej, str. 80-81). Był to związek o charakterze przestrzennym: np. dodanie do rzeczownika spółgłoski ս <-s> oznaczało, że chodzi o określoną (znaną rozmówcom) osobę czy rzecz znajdujące się „przy mnie, przy nas", itd.

W okresie dzielącym *grabar* (V wiek) od powstania literackich języków nowoormiańskich (*aszcharabarów*) nastąpiła ewolucja znaczeniowa owych starożytnych zaimków („rodzajników") sufigowanych. Związek typu przestrzennego („ten przy mnie") stał się z czasem związkiem typu dzierżawczego: „ten przy mnie a więc mój" itd. w pozostałych osobach, przy czym forma związana z trzecią osobą (pierwotnie ն <-n>) poszła w ewolucji jeszcze dalej i w większości

wypadków, w obu językach współczesnych, wyraża po prostu określoność całkiem albo prawie całkiem nie związaną już z kategorią trzeciej osoby („on, ona, ono" itp.).

I tak więc np. ջուն <šown-s> w starożytności znaczyło „ten (określony, znany) pies przy mnie (niekoniecznie: mój)". Natomiast obecnie forma ta w obu językach ma znaczenie „mój pies", tzn. „pies, którego właścicielem jestem ja", bez względu na to, gdzie on się w danej chwili znajduje.

Po spółgłosce zaimki („rodzajniki") wskazujące ս <-s>, դ <-d>, ն <-n> były wówczas prawdopodobnie wymawiane z poprzedzającą samogłoską zredukowaną „ə" (w ptp „y") uniemożliwiającą powstanie grupy spółgłoskowej i uwypuklającą odrębność końcowego morfemu gramatycznego. Wymieniony wyżej przykład ջուն <šown-s> był zatem wymawiany [szunys]. Tylko po samogłosce owego „ə" nie było. To samo dotyczyło oczywiście także form դ <-d> i ն <-n>, przy czym w tym ostatnim przypadku po spółgłosce owo ն <-n> w epoce poklasycznej odpadło (podobnie do spółgłoski ն <-n> będącej sufiksem tematycznym dość licznej grupy rzeczowników, por. wyżej, str. 64) i funkcję gramatyczną przejęła owa samogłoska zredukowana „ə". Tylko w sąsiedztwie samogłosek (po lub przed) pierwotne ն <-n> zaimkowe zachowuje się (p. wyżej paragraf poświęcony kategorii określoności rzeczownika n. orm., s. 254-255).

W epoce poklasycznej (poczynając od V w.) nastąpiło istotne rozszczepienie funkcji: sufigowane zaimki wskazujące 1 i 2 osoby mają dziś (głównie, ale nie tylko) znaczenie dzierżawcze, natomiast zaimek 3 osoby pełni obecnie (również głównie, ale nie tylko) funkcję „rodzajnika" określonego neutralnego jeśli chodzi o osobę (typu przedimka *the* w języku angielskim).

Łącznie można wyróżnić aż cztery (wliczając archaizmy) funkcje zaimków sufigowanych ս <-s>, դ <-d>, ն/ը <-n/ə> we współczesnych językach literackich:

a) funkcja dzierżawcza
b) funkcja osobowa w znaczeniu zaimka osobowego – dopełnienia dalszego
c) funkcja wskazująca
d) funkcja osobowa w znaczeniu zaimka osobowego – podmiotu

O czterech funkcjach mówią również takie gramatyki jak np. G. Sewaka (b-grafia: Sevak, str. 278-281) i M. Minassiana (str. 159-167) dla języka w. orm., F. Feydita (*Manuel de langue arménienne*, passim) dla z. orm., a monografia porównawcza A. Sarksjana (w b-grafii: Sargsyan, str. 202-205) przedstawia materiał obu języków. Jednakże w niniejszym opracowaniu funkcje b). i c). są ujęte inaczej. Różnica dotyczy także terminologii. W niniejszej książce mowa jest o ս <-s>, դ <-d>, ն/ը <-n/-ə> jako o „sufigowanych zaimkach wskazujących", podczas gdy wymienione przed chwilą gramatyki (i bogaty w materiał przykładowy podręcznik F. Feydita) używają dla wymienionych czterech funkcji terminów

kojarzących się z polskim „przedimkiem" czy „rodzajnikiem": *l'article défini*, *l'article possessif*, *l'article personnel* i *l'article démonstratif* (Minassian i Feydit), po ormiańsku odpowiednio: որոշիչ/որոշող հոդ <orošič^{c}/orošoł hod>, սրացական հոդ <stac^{c}akan hod>, դիմորոշ հոդ <dimoroš hod>, ցուցական հոդ <c^{c}owc^{c}akan hod>. Wyraz հոդ <hod> odpowiadający francuskiemu terminowi *article* po z. orm. jest pisany tradycyjnie յօդ <yôd>; wymowa w. orm. [hod], z. orm. [hot^{h}]. Oto bliższa prezentacja materiału:

ad a) Jak już wspomniano, funkcja dzierżawcza (najczęstsza) występuje głównie w zaimkach ս <-s> i դ <-d>, wymowa w. orm. [-(y)d] (Parnasjan, Manukjan: 105), z. orm. [-(y)t^{h}], np. շունս <šown-s> [szunys] „mój pies", շունդ <šown-d>, wymowa w. orm. [szunyd], z. orm. [szunyt^{h}] „twój pies". Jeśli chodzi o liczbę mnogą posiadacza, to jej wyrażanie inaczej wygląda w języku w. orm. niż w języku z. orm. Ten drugi dysponuje bogatszą gamą środków formalnych, posiada bowiem jednoznaczne formy 1 i 2 osoby l. mn. posiadacza, odpowiednio նիս <ni-s>, նիդ <ni-d>, a nawet 3 os. l. mn. նին <ni-n>. Tak więc np. պարտէզնիս <partêz-ni-s> to po z. orm. (wymowa [bardeznis]) „nasz ogród" (obiekt w l. poj., posiadacz – w l. mn.), պարտէզնիդ <partêz-ni-d> [bardeznit^{h}] to „wasz ogród", a պարտէզնին <partêz-ni-n> [bardeznin] to „ich ogród", por. Feydit: 149. Tu wszystko jest jasne.

Nie ma również dwuznaczności, w języku z. orm., co do liczby (czy chodzi o mnogość obiektów czy posiadaczy) w odniesieniu do rzeczowników dwu- i więcej sylabowych (Feydit: 151). Tworzą one własną l. mn. (obiektu) przy pomocy regularnego sufiksu <-ner>, por. wyżej, str. 228, po którym następuje zaimek sufigowany o wyraźnie odrębnej formie, a więc np. „nasze ogrody" to պարտէզներնիս <partêz-ner-ni-s> (w odróżnieniu od: պարտէզներս <partêz-ner-s> „moje ogrody"); „wasze ogrody" to պարտէզներնիդ <partêz-ner-ni-d> (w odróżnieniu od: պարտէզներդ <partêz-ner-d „twoje ogrody"); „ich ogrody" to պարտէզներնին <partêz-ner-ni-n>, w odróżnieniu od formy պարտէզները <partêz-ner-ə>, która w odpowiednim kontekście może znaczyć „jego/jej ogrody", choć częściej ostatnia forma oznacza ogrody określone ale neutralne pod względem osoby, odpowiadające angielskiemu *the gardens*.

Natomiast w przypadku rzeczowników jednosylabowych zachodzi w języku z. orm. dwuznaczność, bowiem niezależnie od tego, czy rzeczownik ma znaczenie liczby pojedynczej czy mnogiej, przed zaimkiem sufigowanym oznaczającym liczbę mnogą posiadacza <ni-s>, <ni-d>, <ni-n> stoi sufiks l. mn. <-er>, znany z tworzenia l. mn. rzeczowników jednosylabowych. A więc np. forma տուներնիս <town-er-ni-s> [dunernis] od <town> „dom" jest dwuznaczna, może znaczyć zarówno „nasz dom" jak i „nasze domy" (Feydit: 151).

Dla uniknięcia wątpliwości, w przypadku gdyby także kontekst i konsytuacja nie były jednoznaczne, Ormianie zachodni (podobnie jak i w analogicznych

sytuacjach Ormianie wschodni) posługują się konstrukcją złożoną zawierającą nieodmienny zaimek dzierżawczy (historycznie genetivus zaimka osobowego) մեր <mer> „nasz", ձեր <jer> „wasz", անոնց <anonc^{c}> lub իրենց <irenc^{c}> „ich". Po rzeczowniku w liczbie pojedynczej lub mnogiej stoi wówczas obowiązkowo „rodzajnik" określony <-ə/-n>. Wówczas wszystko jest znów jednoznaczne: մեր տունը <mer town-ə> [mer duny] to tylko „nasz dom" (Feydit: 151).

Zaimek dzierżawczy (pochodzący z genetiwu zaimka osobowego) może w języku z. orm. występować także pleonastycznie przed rzeczownikiem (w l. poj. lub. mn.) dla wyrażenia posiadacza w l. poj., np. obok w zasadzie jednoznacznej krótszej konstrukcji շունս <šown-s> (por. jednakże funkcję **d**)) można powiedzieć (po z. orm.) także իմ շունս <im šown-s> [im szunys], por. Feydit: 125. Obie konstrukcje znaczą to samo: „mój pies". Analogicznie: քու շունդ <k^{c}ow šown-d> [k^{h}u szunyt^{h}] – „twój pies". Również: (իմ) շուներս <(im) šown-er-s> „moje psy", (քու) շուներդ <(k^{c}ow) šown-er-d> „twoje psy". F. Feydit stosuje dla takiego użycia zaimka sufigowanego terminu: *article auxiliaire du possessif* (str. 125).

Sufigowane zaimki wskazujące mogą być w języku z. orm. dodawane także do formy narzędnika, w przeciwieństwie do „rodzajnika" określonego, nie występującego w tej pozycji. Dotyczy to nie tylko 1 i 2 osoby: (դանակովս <danak-ov-s> to „moim nożem", դանակովդ <danak-ov-d> – „twoim nożem", od rzeczownika դանակ <danak> [t^{h}anag] „nóż"), ale i 3 osoby, w związku z czym końcowe <-ə> w դանակովը <danak-ov-ə> należy interpretować nie jako „rodzajnik" określony lecz jako sufigowany zaimek wskazujący 3 osoby o znaczeniu dzierżawczym: դանակովը <danak-ov-ə> [t^{h}anagowy] znaczy po z. orm. „jego/jej/swoim nożem" w przeciwieństwie do դանակով <danak-ov>, bez końcowego ը <-ə>, „nożem (określonym)" i դանակով մը <danak-ov mə> „nożem (nieokreślonym)", por. Feydit: 150.

Również w języku w. orm. sufigowane zaimki wskazujące 1 i 2 osoby mogą być dodawane do tych form przypadkowych, które nie przyjmują „rodzajnika" określonego (wykładnika kategorii określoności): do genetiwu, ablatiwu i instrumentalu, np. դանակովդ <danak-ov-d> [danak:owyd] „twoim nożem", ծնողներիս տունը <cnoł-ner-i-s town-ə> [c:ynoghneris t:uny] „dom moich rodziców".

A oto dalsze odrębności języka w. orm. (w stosunku do z. orm.) w zakresie stosowania sufigowanych zaimków wskazujących.

W przeciwieństwie do omówionych wyżej konstrukcji z. orm. typu իմ շունս <im šown-s> „mój pies" (gdzie osoba właściciela zaznaczona jest dwukrotnie: przez zaimek dzierżawczy <im> oraz przez zaimek sufigowany <-s>), w języku w. orm. użycie zaimka dzierżawczego wyklucza użycie zaimka sufigowanego tej

samej osoby, wymaga natomiast dodania do rzeczownika „rodzajnika" określonego, a więc po w. orm. „mój pies" to albo շունս <šown-s> albo իմ շունը <im šown-ə> a nie իմ շուս <im šown-s> jak po z. orm.. Podobnie: „twój pies" to po w. orm. շունդ <šown-d> albo քո շունը <k^{c}o šown-ə>; „jego/jej pies" (w przypadkach zależnych „swojego" itd.) to tylko նրա/իր շունը <nra/ir šown-ə>, ponieważ forma շունը <šown-ə> nie wiąże się już obecnie (tak jak w *grabarze* jej punkt wyjściowy շունն <šown-n>) z 3 osobą, lecz jest postacią określoną (= angielskie *the dog*). Patrz jednak niżej, koniec niniejszego paragrafu.

W 3 osobie można by się dopatrywać w owym końcowym <-ə> (շունը <šown-ə>) sufigowanego zaimka wskazującego 3 osoby (jak w z. orm. դանակովը <danak-ov-ə>), ale wobec obecności „rodzajnika" określonego w grupach: իմ շունը <im šown-ə>, քո շունը <k^{c}o šown-ə> nie ma powodów 3 osoby traktować inaczej.

Podobnie się zachowują rzeczowniki w l. mn. Po w. orm. „moje psy" to շներս <šn-er-s> [szynerys] (tu samogłoska „u" się redukuje) lub իմ շները <im šn-er-ə>; „twoje psy" to շներդ <šn-er-d> [szyneryd] lub քո շները <k^{c}o šn-er-ə> [k^{h}o szynery]; „ich (swoje) psy" to tylko նրանց (իրենց) շները <nranc^{c} (irenc^{c}) šn-er-ə> a nie samo շները <šn-er-ə>. Ta ostatnia forma oznacza psy (określone), nie związane z żadną osobą (angielskie *the dogs*).

Jeśli chodzi natomiast o liczbę mnogą posiadacza, to – jak już o tym była mowa wyżej – język w. orm. ma tutaj uboższe środki i przeważnie ucieka się do konstrukcji złożonych z zaimka dzierżawczego (tj. genetiwu zaimka osobowego) i rzeczownika zaopatrzonego w „rodzajnik" określony: մեր շունը <mer šown-ə> „nasz pies", մեր շները <mer šn-er-ə> „nasze psy", ձեր շունը <jer šown-ə> [dzer szuny] „wasz pies", ձեր շները <jer šn-er-ə> „wasze psy", նրանց (իրենց) շունը <nranc^{c} (irenc^{c}) šown-ə> „ich (swój) pies", նրանց (իրենց) շները <nranc^{c} (irenc^{c}) šn-er-ə> „ich (swoje) psy".

Istnieje wprawdzie w języku w. orm. możliwość wyrażenia powyższych treści (z posiadaczem w l. mn.) przy pomocy zaimków sufigowanych, ale dla rzeczowników wielosylabowych są to formy nieprecyzyjne, dwuznaczne. Mianowicie sufigowany zaimek wskazujący w funkcji dzierżawczej ma w l. mn. postaci <-ner-s> (1 osoba), <-ner-d> (2 osoba), <-ner-ə> (3 osoba). Formy te są jednoznaczne, jeśli chodzi o liczbę posiadacza, „nasz", „wasz", „ich (swój)", tylko wtedy, gdy zostają dołączane do rzeczowników jednosylabowych przybierających w l. mn. sufiks <-er> (a więc nie wchodzą tu w grę st. orm. tematy na <-n> typu մատ <mat> (st. orm. մատն <matn>) „palec" z l. mn. մատներ <matner>). Wówczas bowiem jest jasne, że kategoria liczby mnogiej odnosi się z pewnością do posiadacza, a tylko „przy okazji" – do obiektu, który już sam nie przyjmuje, jeśli ma stać w l. mn., sufiksu <-er>. A więc np. աչքներս <ač^{c}k^{c}-ner-s> [aczk^{h}nerys] to

w języku w. orm. „nasze oczy" (ewentualnie także „nasze oko", ale taka możliwość praktycznie nie wchodzi w grę), podczas gdy „moje oczy" (posiadacz w l. poj., obiekt – w l. mn.) to աչքերս <ačᶜkᶜ-er-s> [aczkʰerys]. W tego rodzaju przypadkach l. mn. posiadacza nie budzi wątpliwości, natomiast liczba obiektu nie jest oczywista.

Z drugiej strony rzeczowniki jednosylabowe przyjmujące w l. mn. sufiks <-ner> (jak np. մատ <mat> „palec"), a także rzeczowniki wielosylabowe, dają okazję do trójznaczności, np. w. orm. պարտեզներս <partez-ner-s> [p:art:eznerys] to zwykle „moje ogrody", ale teoretycznie mogłoby to też znaczyć „nasz ogród" i „nasze ogrody". W praktyce zatem dla posiadacza w l. mn. stosuje się (dla rzeczowników wielosylabowych i takich jak մատ <mat>) zaimek dzierżawczy (= genetivus osobowego) stojący przed rzeczownikiem zaopatrzonym w „rodzajnik" określony: մեր պարտեզը <mer partez-ə> „nasz ogród", մեր պարտեզները <mer partez-ner-ə> „nasze ogrody".

W praktyce nie ma dwuznaczności w przypadku dołączania (w języku w. orm.) sufigowanych zaimków wskazujących w formach l. mn. <-ner-s>, <-ner-d>, <-ner-ə> do bezokoliczników (zarówno jedno- jak i wielosylabowych). Bowiem bezokoliczniki nie występują same w l. mn. i stąd funkcja wymienionych sufiksów jest jednoznaczna: wskazuje na l. mn. posiadacza, np. գալներս <gal-ner-s> to tylko „nasze przyjście, nasz przyjazd" (od <gal> „przychodzić, przyjeżdżać"), a գնալներս <gnal-ner-d> (od <gnal> „iść, odchodzić, odjeżdżać") to „wasze pójście, wasz odjazd". Podobnie: կարդալները <kardal-ner-ə> to „ich czytanie" (od <kardal> [k:artʰal] „czytać"), por. Min.: 165.

Jeśli chodzi o 3 osobę, to w przypadku gdy kontekst nie pozostawia wątpliwości co do wzajemnych związków rzeczowników, morfem <-ə/-n> (po l. poj. lub mn. rzeczownika) może być interpretowany w obu językach współczesnych jako sufigowany zaimek wskazujący w funkcji dzierżawczej, np. (w. orm.) այս տղան մորն է նմանվում <ays tła-n mor-n ê nman-v-owm> [ajs t:yghan morn e nymanwum] „ten chłopiec przypomina matkę (= jest podobny do matki)" (Min.: 165), gdzie <mor-n> to dat. sg. rzeczownika <mayr> „matka" z omawianym dyskusyjnym morfemem <-ə> (tu w postaci <-n> przed następującą samogłoską <ê>). Morfem ten może być interpretowany jako zaimek o znaczeniu dzierżawczym, w tym wypadku „swój" („swoją matkę"). Pewną podstawę stanowi tu niewątpliwie używanie w obu językach współczesnych morfemu <-ə/-n> w znaczeniu zaimkowym po postpozycjach (patrz niżej ad c).). Ale interpretacja owego sufigowanego <-ə/-n> nie jest oczywista, por. polskie zdanie, w którym zaimek dzierżawczy nie jest konieczny z racji jasności kontekstu, czy francuskie zdanie *il s'est lavé les mains* „umył sobie ręce", odpowiadające zdaniu z. orm. ձեռքերը լուաց <jeŕkᶜer-ə lowacᶜ> [cerrkʰery l(y)wac] (Feydit: 150), które dosłownie znaczy „umył ręce (określone)" z morfemem <-ə> po l. mn. rzeczownika

<jeřkᶜ> „ręka". Owo sufigowane <-ə> można traktować jako wykładnik kategorii określoności („rodzajnik"). Za taką interpretacją opowiada się, przyznając rację M. Minassianowi (str. 165) rozważającemu cytowany wyżej przykład այս տղան մորն է նմանվում <ays tła-n mor-n ê nman-v-owm>, autor niniejszych słów. Inaczej widzi tę sprawę S. Abrahamian w pracy zbiorowej *Žamanakakicᶜ hayocᶜ lezow*, tom II, str. 114 (w b-grafii pod *Žamanakakicᶜ...*).

Podobne wątpliwości można mieć także w odniesieniu do materiału z. orm. Przykład F. Feydita (s. 150) տունը ծախեց <town-ə cax-ecᶜ> [duny dzachec] „sprzedał dom" zwykle znaczy „sprzedał swój dom". F. Feydit sufigowane <-ə> uważa tu za *article possessif*. W razie wątpliwości co do znaczenia można tę treść wzmocnić zaimkiem dzierżawczym <ir> (genetivus sg. zaimka <inkᶜə/inkᶜn>), gdy posiadaczem jest podmiot zdania (իր տունը ծախեց <ir town-ə cax-ecᶜ> „sprzedał swój, tj. własny, dom"), lub odwrotnie – jeśli chodzi o cudzą własność (posiadaczem nie jest podmiot zdania) – użyć zaimka dzierżawczego <anor> (gen. sg. od <an>) „jego/jej" czy <anoncᶜ> (gen. pl. od <an>) „ich": անոր (անոնց) տունը ծախեց <anor (anoncᶜ) town-ə cax-ecᶜ> „sprzedał jego/jej (ich) dom" (nie swój własny).

ad b) Sufigowane zaimki wskazujące mogą pełnić w obu *aszcharabarach* funkcję zaimka osobowego jako dopełnienia dalszego w połączeniu z różnymi postpozycjami. M. Minassian (s. 164) i F. Feydit (s. 258) niesłusznie, zdaniem autora niniejszej książki, widzą tu *article possessif*, ponieważ postpozycje są wyrazami pomocniczymi (nie samodzielnie znaczącymi), do których pojęcie „dzierżawczości" (fr. *possessif*) nie może mieć zastosowania. Oto np. w zdaniu w. orm. հետս արի՛ <het-s ari!> [het:ys ari] „chodź ze mną" (Min.: 164) sufigowany zaimek wskazujący 1 osoby <-s> dodany jest do postpozycji <het> „z (kim)", w tym wypadku zamiast pełnej formy datiwu zaimka osobowego ես <es> [jes] „ja" mającej postać ինձ <inj> [indz]. Postpozycja <het> stoi po rzeczownikach w genetiwie, lecz od poprzedzającego zaimka wymaga datiwu, tak więc podana w powyższym przykładzie konstrukcja հետս <het-s> jest równoznaczna z ինձ հետ <inj het>. Obie znaczą „ze mną". Jest to zatem dopełnienie (dalsze) do orzeczenia <ari> „chodź" (nieregularna forma imperatiwu czasownika <gal> „przychodzić"). Podobnie: հետներդ գնացէ՛ք <het-ner-ə gn-acᶜ-ekᶜ!> „idźcie z nimi" (Min.: 165); մոտս չունեմ <mot-s čᶜ-own-em> [mot:ys czunem] „nie mam przy sobie (dosłownie: przy mnie)".

Przykład z. orm. (Feydit: 258): ինչո՞ւ վրաս կը խնդաս <inčᶜow vra-s kə xnd-as ?> [inczu w(y)ras gy chyntʰas] „dlaczego śmiejesz się ze mnie ?" Odpowiednikiem polskiego dopełnienia dalszego „ze mnie" jest tutaj połączenie postpozycji <vra(y)> „na" (taką rekcję ma z. orm. czasownik <xnd-al> „śmiać się") z sufigowanym zaimkiem wskazującym 1 osoby <-s> (<inčᶜow> „dlaczego").

Zamiast <vra-s> można by także (po z. orm.) powiedzieć <im vra-s>, por. Kurkjian: 84. Podobnie մօտս չունիմ<môt-s č^{c}-own-im> [modys czunim] „nie mam przy sobie" (Feydit: 258), por. wyżej analogiczny przykład w. orm.

ad c) Sufigowane zaimki mogą wreszcie w szczątkowym zakresie i tylko w odniesieniu do 1 osoby (<-s>) pełnić swą pierwotną funkcję wskazującą (owo <-s> odpowiada etymologicznie polskiemu „ś" w archaicznym zwrocie „do siego roku"), np. աշխարհս <ašxarh-s> [aszcharys] znaczy zwykle nie „mój świat" lecz „ten świat". Przykład użycia tego zaimka (nazywanego przez F. Feydita i M. Minassiana *article démonstratif*) po genetiwie rzeczownika: աշխարհիս վրայ այսպէս է <ašxarh-i-s vray ayspês ê> [aszcharis w(y)ra ajspes e] „tak (już) jest na tym świecie" (postpozycja z. orm. <vray> = w. orm. <vra> wymaga genetiwu rzeczownika).

Ciekawy przykład występuje w podręczniku F. Feydita (s. 334): մարդս փկար է <mard-s tkar ê> [mart^{h}ys dygar e] „człowiek jest słaby". Rzeczownik <mard> „człowiek" jest tu zaopatrzony w sufigowany zaimek wskazujący 1 osoby <-s> w nieco innym sensie (po polsku nie tłumaczymy go przez „ten"). Chodzi tu mianowicie o luźny związek z 1 osobą typu „człowiek, którym i ja jestem". F. Feydit oddaje to po francusku słowami: *l'homme (que nous sommes) est faible.* Można się wahać, czy dany przykład nie jest właściwie ilustracją użycia zaimka wskazującego w funkcji zaimka osobowego jako podmiotu, p. niżej **ad d)**.

Zaimek, o którym mowa (<-s>), może oczywiście stać po rzeczowniku w l. mn., np. վերջիններս <verjin-ner-s> [werczinnerys] (Min.: 167) „ci ostatni" (tu substantywizowany przymiotnik վերջին <verjin> „ostatni" w l. mn.), w sensie „co dopiero wymienieni".

Szczególną pod względem znaczenia grupę form zawierających „wskazujące" <-s> stanowią rzeczowniki oznaczające czas, pełniące w zdaniu (w połączeniu z owym <-s>) funkcje okolicznków czasu, np. վերջերս <verj-er-s> [werczerys] „ostatnio" (acc. pl. rzeczownika <verj> „koniec" + sufigowany zaimek wskazujący 1 osoby <-s>); վերջին ժամանակներս <verjin žamanak-ner-s> „ostatnio, ostatnimi czasy" (<verjin> przymiotnik „ostatni", przydawka do rzeczownika <žamanak> „czas" stojącego tu w acc. pl. i zaopatrzonego w zaimek <-s>); վերջին օրերս <verjin ôr-er-s> „w ostatnich dniach" (<ôr> „dzień"); վերջին ամիսներս <verjin amis-ner-s> „w ostatnich miesiącach" (Min.: 314).

Przykład z. orm.: ամսուս քսանին կը մեկնի <ams-ow-s k^{c}san-i-n kə mekn-i> [amsus ksanin gy megni] „wyjeżdża (<kə mekn-i>) dwudziestego (dnia) tego miesiąca" (Feydit: 334). Sufigowany zaimek wskazujący <-s> dodany jest tu do genetiwu <ams-ow> rzeczownika <amis> „miesiąc", <k^{c}san-i-n> to dat. (w sensie lokatywnym) liczebnika głównego <k^{c}san> „dwadzieścia" zastępującego

liczebnik porządkowy քսաներորդ <k^{c}san-erord> „dwudziesty" (chodzi o kolejny dzień miesiąca).

ad d) Sufigowane zaimki wskazujące mogą pełnić (rzadko) w obu językach współczesnych funkcję zaimka osobowego jako podmiotu (w strukturze głębokiej). F. Feydit (s. 289-290) i M. Minassian (s. 165-166) mówią tutaj o *article personnel*. Chodzi o przykłady typu (w. orm.) երևանցիներս շոգին սովոր ենք <erewanc^{c}i-ner-s šog-i-n sovor enk^{c}> [jerewancinerys szok^{h}in sowor enk^{h}] „my, erywańczycy, jesteśmy przyzwyczajeni do upałów" (Sevak: 281). Pierwszy wyraz tego zdania to rzeczownik <erewanc^{c}i> „erywańczyk" w liczbie mnogiej (sufiks <-ner>) z sufigowanym zaimkiem wskazującym 1 osoby <-s>, który w tym wypadku znaczy tyle co „my" (a nie „nasz", jak w paragrafie ad a).) jako podmiot tkwiącego w strukturze głębokiej zdania podrzędnego *„my, którzy jesteśmy erywańczykami..." Pozostałe wyrazy zdania to: <šog-i-n> dat. sg. rzeczownika <šog> „upał, gorąco", <sovor> przymiotnik o znaczeniu „przyzwyczajony, nauczony", <enk^{c}> copula 1 os. l. mn. „jesteśmy".

Drugi podobny przykład: օդաչուներդ խիզախ մարդիք եք <ôdač^{c}ow-ner-d xizax mardik ek^{c}> [ot^{h}aczuneryd chizach mart^{h}ik: ek^{h}] „wy, lotnicy, jesteście śmiałymi ludźmi" (Sevak: 281). Rzeczownik <ôdač^{c}ow> „lotnik" stoi tu w l. mn. (sufiks <-ner>) i jest zaopatrzony w sufigowany zaimek wskazujący 2 osoby <-d> w znaczeniu, w tym wypadku, „wy" (<xizax> „dzielny").

W zdaniach tego typu zaimek osobowy w formie samodzielnej często stoi na pierwszym miejscu, a następujący po nim rzeczownik z sufigowanym zaimkiem wskazującym ma charakter apozycji (dopowiedzenia), np. ես՝ գերազանցիկս կօգնեմ նրան <es ՝ gerazanc^{c}ik-s k-ôgn-em nran> [jes gerazancik:ys k:ok^{h}nem n(y)ran] „ja, prymus, pomogę mu/jej" (Sevak: 281). Pierwszym wyrazem zdania jest tu zaimek osobowy <es> [jes] „ja", do którego nawiązuje, zgadzając się co do kategorii osoby, sufigowany zaimek wskazujący <-s> dodany do rzeczownika <gerazanc^{c}ik> „prymus, wyróżniający się" (<k-ôgn-em> „pomogę", <nran> „jemu/jej").

Podobnie, w stylu epistolarnym, pisze się w. orm. ես՝ ներքոսկրորոգյալս ...<es ՝nerk^{c}o-storogyal-s...>, z. orm. ես՝ ներքոսկրորոգեալս ... <es ՝nerk^{c}o-storogeal-s...> (wymowa w. i z. orm. [jes nerk^{h}ostorok^{h}jalys]) „ja, niżej podpisany..." (Min.: 166). Por. także: մենք հայերս <menk^{c} hay-er-s> [menk^{h} hajerys] „my, Ormianie"; w. orm. դուք քրիստոնյաներդ <dowk^{c} k^{c}ristonya-ner-d> [duk^{h} k^{h}(y)rist:onjaneryd] = z. orm. դուք քրիստոնեաներդ <dowk^{c} k^{c}riston-ea-ner-d> [t^{h}uk^{h} k^{h}(y)ristonjaneryt^{h}] „wy chrześcijanie" (Min.: 166).

Ta, stosunkowo rzadka, funkcja sufigowanych zaimków wskazujących występuje nieraz w kombinacjach z innymi zaimkami i liczebnikami, np. (ես) ինքս <(es) ink^{c}-s> [(jes) ink^{h}ys] „ja sam", w. orm. (դու) ինքդ <(dow) ink^{c}-d> = z. orm. <(down) ...> „ty sam", (մենք) բոլորս <(menk^{c}) bolor-s> w. orm. [(menk^{h}) bolo-

rys], z. orm. [... p^{h}olorys] = (մենք) ամենքս <(menk^{c}) amenk^{c}-s> [...amenk^{h}ys] „my wszyscy" itp. (Min.: 166); (մենք) չորսս <(menk^{c}) č^{c}ors-s> [(menk^{h}) czor-sys] „nas czworo (czterech, cztery)" (Sargsyan: 204).

Przykłady z. orm.: w zdaniu Մինակս ըրի <minak-s ər-i> [minagys yri] „zrobiłem to sam (w pojedynkę)" (Feydit: 290) mamy ów zaimek sufigowany (1 osoby <-s>) dodany do przymiotnika <minak> „samotny, pojedynczy"; w zdaniu երկուքնիդ ալ յանցաւոր էք <erkowk^{c}-ni-d al yanc^{c}awor ēk^{c}> [jerguk^{h}nit^{h} al hancawor ek^{h}] „wy obydwaj jesteście winni" (Feydit: 290) mamy sufigowany zaimek wskazujący 2 osoby l. mn. <-ni-d> dodany do liczebnika <erkow(k^{c})> „dwa(j)" oraz partykułę uogólniającą <al> (Feydit, s. 226, widzi tu przysłówek, a Kurkjian, s. 359, spójnik) wzmacniającą znaczenie liczebnika „dwa(j)", jak polski przedrostek *oby-* w *oby-dwaj*.

Przedstawiona tu funkcja zaimków sufigowanych wywodzi się prawdopodobnie z pierwotnej funkcji wskazującej (p. wyżej: ad c).): Մարդս <mard-s> „ten (tutaj) człowiek" tzn. „ja", co w odległy sposób przypomina polski zwrot *mówiący te słowa* = „ja".

4.5. Zaimki wzajemne

Zaimki wzajemne mają tylko formy przypadków zależnych, i łączą się z orzeczeniem w którejkolwiek z osób liczby mnogiej. W języku w. orm. są to: (w acc.) իրար <irar>, միմյանց <mimyanc^{c}>, մեկմեկու <mek-mek-ow>, մեկ-մեկի <mek-mek-i>, a w z. orm. իրար <irar> lub զիրար <z-irar> i մէկզմէկ <mêk-z-mêk>. Wszystkie znaczą „nawzajem, wzajemnie", np. (w. orm.) մենք իրար տեսնում ենք <menk^{c} irar tesn-owm enk^{c}> [menk^{h} irar t:esnum enk^{h}] „widzimy się nawzajem" (tzn. ja – ciebie, ty – mnie lub ja – was, ty – mnie; my – ciebie, ty – nas; my – was, wy – nas).

Pełne paradygmaty (prócz nominatiwu !) wyglądają następująco.

Język w. orm.:

gen. dat. acc.	իրար <irar>, միմյանց <mimyanc^{c}> [mimjanc], մեկմեկու <mek-mek-ow> [mek:mek:u], մեկմեկի <mek-mek-i> [mek:mek:i] „sobie/siebie/się nawzajem"
abl.	իրարից <irar-ic^{c}> [iraric], միմյանցից <mimyanc^{c}-ic^{c}> [mimjancic], մեկմեկուց <mek-mek-owc^{c}> [mek:mek:uc], մեկմեկից <mek-mek-ic^{c}> [mek:mek:ic] „od siebie nawzajem"
ins.	իրարով <irar-ov> [irarow], միմյանցով <mimyanc^{c}-ov> [mimjancow], մեկմեկով <mek-mek-ov> [mek:mek:ow] „sobą nawzajem".

W funkcji locatiwu („w sobie nawzajem") mogą być użyte konstrukcje z postpozycją <mej> [mecz] po formie gen., dat., acc: իրար մեջ <irar mej> itd. Odrębnej formy locatiwu na <-owm> zaimki wzajemne nie mają (Min.: 149).

Przykład datiwu: օգնեցե՛ք միմյանց <ôgn-ec^{c}-ek^{c} mimyanc^{c} !> [ok^{h}necek^{h} mimjanc] lub ... իրար <... irar> itd. „pomóżcie sobie nawzajem" (Min.: 149). Przykład ablatiwu: նրանք իրարից վախենում են <nrank^{c} irar-ic^{c} vaxen-owm en> [n(y)rank^{h} iraric wachenum en] „oni (one) boją się siebie nawzajem" (zamiast <irar-ic^{c}> może być oczywiście użyta forma <mimyanc^{c}-ic^{c}> itd.).

Język z. orm.:

gen. dat.	իրարու <irar-ow> [iraru], մէկմէկու <mêk-mêk-ow> [megmegu]
acc.	իրար <irar>, զիրար <z-irar>, մէկզմէկ <mêk-z-mêk> [megyzmeg]
abl.	իրարմէ <irar-m-ê> [irarme], մէկմէկէ <mêk-mêk-ê> [megmege]
ins.	իրարմով <irar-m-ov> [irarmow], մէկմէկով <mêk-mêk-ov> [megmegow].

Przykład datiwu: իրարու կը նմանին <irar-ow kə nman-in> [iraru gy nymanin] „oni/one są podobni/e do siebie nawzajem" (Feydit: 198). Przykład accusatiwu: Գուրգէն և Յովսէփ զիրար կ'ատեն <Gowrgên ew Yovsêp^{c} z-irar k'at-en> [K^{h}urk^{h}en jew Howsep^{h} zirar gaden] „Gurgen i Howsep (=Józef) nienawidzą się nawzajem" (Feydit: 198).

4.6. Zaimki pytajne i względne

Do najczęściej używanych zaimków pytajnych należą: ո՞վ <ov?> wymowa [ow] (!) a nie *[wow] „kto?"; ի՞նչ <inč^{c}?> [incz] „co?", przed rzeczownikiem „jaki?"; ո՞ր <or?> [wor] „który, którzy", ինչպիսի՞ <inč^{c}-pis-i?> w. orm. [inczp:isi], z. orm. [inczpisi] „jaki?"; w. orm. ինչպե՞ս <inč^{c}-pes?> [inczp:es] = z. orm. <inč^{c}-pês> [inczpes] „jak?"; ե՞րբ <erb?> [jerp^{h}] „kiedy?"; w. orm. երբվանի՞ց <erb-van-ic^{c}?> [jerp^{h}wanic] „od kiedy?"; որտե՞ղ <or-teł?> w. orm. [wort:egh], z. orm. [wordegh] „gdzie?"; ո՞ւր <owr?> [ur] „dokąd, gdzie?", w. orm. որտեղի՞ց <or-teł-ic^{c}?> [wort:eghic] „skąd?"; z. orm. ուրկէ՞ <owr-k-ê?> [urge] „skąd?"; քանի՞ <k^{c}ani?> „ile? ilu?"; ինչքա՞ն <inč^{c}-k^{c}an?> „ile?"; որչա՞փ <or-č^{c}ap^{c}?> [worczap^{h}] „ile?" Zaimek pytajny ո՞վ <ov?> ma w języku w. orm. formę l. mn. ովքե՞ր <ov-k^{c}-er ?> [ofk^{h}er].

W oryginalnej ortografii ormiańskiej znak zapytania (հարցական նշան <harc^{c}akan nšan>) ՞ stawia się nad literą oznaczającą samogłoskę w samym zaimku, a nie na końcu zdania, np. ո՞վ <o՞v> „kto?"

Przykłady: w. orm. ո՞վ է մնում <ov ê mn-owm?> [ow e m(y)num] „kto zostaje?" = z. orm. ո՞վ կը մնայ <ov kə mn-ay?> [ow gy m(y)na]; w. orm. ովքե՞ր կգան <ov-k^{c}-er k-ga-n?> [ofk^{h}er k:ygan] „kto (w l. mn.!) przyjdzie?" (uwaga! orzeczenie stoi również w l. mn.); w. orm. ո՞վ եք դուք <ôv ek^{c} dowk^{c}?> [ow ek^{h} duk^{h}] = z. orm. ո՞վ էք դուք <ôv êk^{c} dowk^{c}?> [ow ek^{h} t^{h}uk^{h}] „kim Pan(i) jest, kim Państwo są, kim jesteście?"; w. orm. ի՞նչ եղավ <inč^{c} eł-av> = z. orm. ...եղաւ <... eł-aw> [incz jeghaw] „co się stało?"; ո՞ր ուսանողը պատրաստ է <or owsanoł-ə patrast ê?> w. orm. [wor usanoghy p:at:rast: e], z. orm. [...badrast e] „który student jest gotów?"; w. orm. ի՞նչպես ես <inč^{c}-pês es?> [inczp:es es] = z. orm. ի՞նչպէս ես <inč^{c}pês es?> [inczpes es] „jak się masz?" (dosłownie: jak jesteś?); w. orm. ե՞րբ կգաս <erb k-ga-s?> [jerp^{h} k:ygas] „kiedy przyjdziesz?"; z. orm. ե՞րբ պիտի գաս <erb piti ga-s?> [jerp^{h} bidi k^{h}as] „kiedy przyjdziesz?"; w. orm. ո՞ւր ես գնում <owr es gn-owm?> [ur es g(y)num] „dokąd idziesz?"; z. orm. ո՞ւր կ'երթաս <owr k'ert^{c}-as?> [ur gert^{h}as] „dokąd idziesz?"; w. orm. որտեղի՞ց ես գալիս <or-teł-ic^{c} es gal-is?> [wort:eghic es galis] „skąd przychodzisz?"; z. orm. ո՞ւրկէ կու գաս <owr-k-ê kow ga-s?> [urge gu k^{h}as] „skąd przychodzisz?"; որտե՞ղ է կայարանը <or-teł ê kayaran-ə?> w. orm. [wort:egh e kajarany], z. orm. [wordegh e gajarany] „gdzie jest stacja?"; w. orm. քանի՞ զինվոր ունեք <k^{c}ani zinvor own-ek^{c}?> [k^{h}ani zinwor unek^{h}] = z. orm. ...զինուոր ունիք <... zinowor own-ik^{c}> [... unik^{h}] „ilu macie żołnierzy?", w. orm. որչա՞փ հաց ունեք <or-č^{c}ap^{c} hac^{c} own-ek^{c} ?> [worczap^{h} hac unek^{h}] „ile macie chleba?" (Ostatnie dwa przykłady z Min.: 153).

Niektóre spośród wymienionych zaimków mogą się odmieniać przez przypadki. Zaimek ո՞վ <ov ?> ma odmianę nieregularną.

W języku w. orm.

nom.	ո՞վ <ov ?> [ow] „kto?"
gen. dat. acc.	ո՞ւմ <owm ?> [um] „czyj? komu? kogo?"
abl.	ումի՞ց <owm-ic^{c} ?> [umic] „od kogo?"
ins.	ումո՞վ <owm-ov ?> [umow] „kim?"

Locativus nie jest używany, a w l. mn. zaimek ten ma tylko formę mianownika ովքե՞ր <ov-k^{c}-er ?> [ofk^{h}er].

W języku z. orm. zaimek ten brakujące formy uzupełnia formami zaimka ո՞ր <or> „który?" (p. niżej):

nom.	ո՞վ <ov ?> [ow] „kto?"
gen. dat.	որո՞ւ <or-ow ?> [woru] „czyj? komu?"
acc.	ո՞վ <ov ?> [ow] lub զո՞վ <z-ov ?> [zow] „kogo?"
abl.	որմէ՞ <or-m-ê ?> [worme]
ins.	որո՞վ <or-ov> [worow]

Przykłady: w. orm. ոՙւմ վճարեցիր <owm včar-ec^{c}-ir ?> [um wycz:arecir] „komu zapłaciłeś?"; z. orm. ոՙվ են այս մարդիկը <ov en ays mardik-ə> [ow en ajs mart^{h}igy] „kim są ci ludzie" (Feydit: 84). Język z. orm. nie zna formy l. mn. zaimka „kto?"

Zaimek հՙնչ <inč^{c} ?> odmienia się według deklinacji <-i>.

W języku w. orm.:

nom. acc.	հՙնչ <inč^{c} ?> [incz] „co?"
gen. dat.	հնչհՙ <inč^{c}-i ?> [inczi] „czego, czemu?"
abl.	հնչհՙց <inč^{c}-ic^{c} ?> [inczic] „z (od) czego?"
ins.	հնչոՙվ <inč^{c}-ov ?> [inczow] „czym?"
loc.	հնչոՙւմ <inč^{c}-owm ?> [inczum] „w czym?"

W charakterze przydawki o znaczeniu „jaki?" stojącej przed rzeczownikiem zaimek հՙնչ <inč^{c}> nie odmienia się, np. w. orm. հՙնչ գույնի է խոտը <inč^{c} gowyn-i ê xot-ə?> [incz gujni-j-e chot:y] „jakiego koloru jest trawa?" (<gowyn-i> to gen. rzeczownika <gowyn> „kolor, barwa").

Z. orm. zaimek հՙնչ <inč^{c} ?> częściowo jest uzupełniany we fleksji rzeczownikiem բան <ban> [p^{h}an] „rzecz":

nom. acc.	հՙնչ <inč^{c} ?> [incz] „co?"
gen.	հՙնչ բանի <inč^{c} bani ?> [incz p^{h}ani] „czego?" (dosłownie: jakiej rzeczy?)
dat.	հնչհՙ <inč^{c}-i ?> [inczi] lub հՙնչ բանի <inč^{c} ban-i ?> [incz p^{h}ani] „czemu"
abl.	հնչէՙ <inč^{c}-ê ?> [incze], հնչէՙն <inč^{c}-ê-n> [inczen] „z (od) czego?"
ins.	հնչոՙվ <inč^{c}-ov> [inczow] „czym?"

Przykład accusatiwu: w. orm. հՙնչ է նշանակում այս բառը <inč^{c} ê nšanak-owm ays bar-ə ?> [incz e nyszanak:um ajs barry] = z. orm. հՙնչ կը նշանակէ այս բառը <inč^{c} kə nšanak-ê ays bar-ə ?> [incz gy nyszanage ajs p^{h}arry] „co znaczy to słowo?"

Zaimek ոՙր <or> [wor] „który?" użyty samodzielnie (tj. w funkcji rzeczownej) w języku w. orm. odmienia się według deklinacji <-i>. Dla osób acc. = dat., dla rzeczy = nom.

l. poj.

nom.	ոՙր(ը) <or(ə) ?> [wor(y)] „który?"
gen.	որհՙ <or-i ?> [wori]
dat.	որհՙ <or-i ?> [wori] lub որհՙն <or-i-n> [worin]

acc.	ո՞ր(ը) <or(ə) ?> lub որի՞ն <or-i-n ?>
abl.	որի՞ց <or-ic^{c} ?> [woric]
ins.	որո՞վ <or-ov ?> [worow]
loc.	որո՞ւմ <or-owm ?> [worum]
l. mn.	
nom.	որո՞նք <oronk^{c} ?> [woronk^{h}] „którzy?"
gen. dat.	որո՞նց <oronc^{c} ?> [woronc]
acc.	որո՞նք <oronk^{c} ?> lub որո՞նց <oronc^{c} ?>
abl.	որո՞նցի՞ց <oronc^{c}-ic^{c} ?> [woroncic]
ins.	որո՞նցո՞վ <oronc^{c}-ov ?> [woroncow]
loc.	որո՞նցո՞ւմ <oronc^{c}-owm ?> [woroncum]

Przykład (w. orm.): ո՞ր՞ն ես ուզում <or-n es owz-owm ?> [worn es uzum] „który chcesz?" (gdy mowa o przedmiocie), որի՞ն տեսար <or-i-n tes-ar> [worin t:esar] „którego widziałeś?" (pytanie dotyczy osoby).

Odmiana tegoż zaimka w języku z. orm. odbywa się według deklinacji <-ow> [-u] z „rodzajnikiem" określonym we wszystkich przypadkach l. poj. prócz narzędnika:

l. poj.	
nom. acc.	որը <or-ə ?> [wory] „który?"
gen. dat.	որո՞ւն <or-ow-n ?> [worun]
abl.	որմէ՞ն <or-m-ê-n ?> [wormen]
ins.	որո՞վ <or-ov ?> [worow]
l. mn.	
nom. acc.	որո՞նք <oronk^{c} ?> [woronk^{h}] „którzy?"
gen. dat.	որո՞նց <oronc^{c} ?> [woronc]
abl.	որո՞նցմէ՞ <oronc^{c}-m-ê ?> [woroncme]
ins.	որո՞նցմո՞վ <oronc^{c}-m-ov ?> [woroncmow]

W funkcji przydawki, przed rzeczownikiem, zaimek ո՞ր <or> (w obu językach) nie odmienia się, np. w. orm. ո՞ր ընկերների հասցեները գիտես <or ənker-ner-i hasc^{c}e-nerə git-es ?> [wor ynk:erneri hascenery git:es] „których kolegów adresy znasz?" (<ənker> „kolega", <hasc^{c}e> „adres").

Zaimki pytajne mogą występować w zdaniach wykrzyknikowych, np. ի՛նչ աղմուկ <inč^{c} ałmowk !> [incz aghmug] „co za hałas!" (Kurk.: 131).

W oryginalnej ortografii ormiańskiej nad literą oznaczającą samogłoskę sylaby wymawianej z intonacją wykrzyknikową stawia się znak ՛ zwany երկար <erkar> (dosłownie: „długi") odpowiadający europejskiemu wykrzyknikowi umieszczonemu na końcu zdania, np. ի՛նչ <i՛nč^{c}> „co za...!"

Z niektórymi zaimkami pytajnymi pokrywają się formalnie tzw. zaimki względne, które łączą zdanie podrzędne z nadrzędnym. Podobnie jak w języku polskim dotyczy to np. zaimka որ <or> [wor] „który". I tak, w pojedynczym zdaniu w. orm. որի՞ն տեսար <or-i-n tes-ar ?> „którego widziałeś?" wyraz որի՞ն <or-i-n ?> (w acc. sg.) to zaimek pytajny, natomiast w zdaniu podrzędnym występującym w środku zdania złożonego այս մարդը, որին տեսար, կոչվում է Պետրոսյան <ays mard-ə, or-i-n tes-ar, koč^{c}-v-owm ê Petrosyan> [ajs mart^{h}y worin t:esar k:oczwum e P:et:rosjan] „ten człowiek, którego widziałeś, nazywa się Petrosjan" wyraz <or-i-n>, podobnie jak polski „którego", jest tzw. zaimkiem względnym, ponieważ nie wyraża treści pytajnej, a jedynie łączy zdanie podrzędne z nadrzędnym (ściślej: z jego częścią, mianowicie z grupą nominalną <ays mard-ə> „ten człowiek"). Forma przypadkowa zaimka względnego (tu acc. sg.) informuje, że rzeczownik przez owo zdanie podrzędne określany (<mard>) pełni w nim (poprzez „reprezentujący" go zaimek <or-i-n>) funkcję dopełnienia bliższego. Podmiotem zdania podrzędnego jest w powyższym przykładzie domyślny zaimek <dow> [du] „ty", a orzeczeniem <tes-ar> „widziałeś".

Przykład tego samego zaimka względnego w języku z. orm.: այն աշակերտները որոնք կ'աշխատին պիտի յաջողին <ayn ašakert-ner-ə oronk^{c} k'ašxat-in piti yajoł-in> [ajn aszagerdnery woronk^{h} gaszchadin bidi hadżoghin] „ci (owi) studenci, którzy pracują, odniosą sukces" (Feydit: 111). Zamiast nominatiwu l. mn. może tu być użyty nom. sg. որ <or> [wor], ponieważ nie wchodzi w grę nieporozumienie.

Podobnie jest z zaimkiem ով <ov> „kto". W zdaniu pojedynczym w. orm. ո՞վ գիտե <ov gite ?> [ow git:e] = z. orm. ո՞վ գիտէ <ov gitê ?> [ow k^{h}ide] „kto wie?" wyraz ten jest zaimkiem pytajnym, a w zdaniu w. orm. ով աշխատի, նա կուտի <ov ašxat-i, na k-owt-i> „kto będzie pracował, (ten) będzie jadł" (Min.: 153) jest zaimkiem względnym.

4.7. Zaimki określające

Dla jasności warto tu sobie przyswoić następujące pojęcia: zaimki rzeczowne to takie, które występują w zdaniu w funkcji analogicznej do rzeczownika, tzn. odmieniają się przez przypadki i samodzielnie mogą być np. podmiotem lub dopełnieniem; zaimki przymiotne są nieodmienne (w języku ormiańskim), niesamodzielne, stoją przed rzeczownikiem pełniąc funkcję jego przydawki. Kategorie te nawarstwiają się na inne kategorie zaimkowe, w szczególności także na omawiane tu zaimki określające, które stanowią bardzo heterogeniczną grupę zaimków, jeśli chodzi o znaczenie (E.j.o.: 608).

Oto przegląd zaimków rzeczownych w obrębie określających. W znaczeniu „wszystko" występują następujące formy: w. orm. ամենը <amen-ə> = z. orm. ամէնը <amên-ə>, w. orm. ամեն բան <amen ban> = z. orm. ամէն բան <amên ban> [amen p^{h}an], w. orm. ամեն ինչ <amen inč^{c}> = z. orm. ամէն ինչ <amên

inčᶜ>, բոլորը <bolor-ə> w. orm. [bolory], z. orm. [pʰolory], z. orm. բոլորն ալ <bolor-n al> [pʰolorn al], w. orm. ամբողջը <ambołj-ə> [ambochczy].

W znaczeniu „wszyscy, wszystkie" (w odniesieniu do ludzi) występują następujące formy: w. orm. ամենքը <amenkᶜ-ə>, z. or. ամէնքը <amênkᶜ-ə> lub ամէնքն ալ <amênkᶜ-n al>, w. orm. բոլորը <bolor-ə>.

Przykłady: w. orm. ամեն ինչ հասկացա <amen inčᶜ hask-acᶜ-a> [amen incz hask:aca] „wszystko zrozumiałem", բոլորը գիտեն <bolor-ə git-en> [bolory git:en] „wszyscy wiedzą"; z. orm. բոլորն ալ ունիմ <bolor-n al own-im> „mam wszystko" (Feydit: 226), ամէնքն ալ հոս են <amênkᶜ-n al hos en> „wszyscy są tutaj" (Feydit: 226).

Zaimki բոլորը <bolor-ə> i ամենքը <amenkᶜ-ə> „wszyscy" odmieniają się według deklinacji <-i>.

Oto przegląd zaimków przymiotnych zwanych określającymi. W znaczeniu „każdy" występuje w. orm. ամեն <amen>, z. orm. ամէն <amên>, np. w. orm. ամեն օր <amen ôr> = z. orm. ամէն օր <amên ôr> „każdy dzień" (także w znaczeniu przysłówkowym: „każdego dnia, codziennie". Język w. orm. zna ponadto rzadko już używaną (archaizm) formę յուրաքանչյուր <yowrakᶜančᶜyowr> [jurakʰanczjur] „każdy" zapożyczoną ze st. orm. իւրաքանչիւր <iwrakᶜančᶜiwr>. Drugim archaizmem używanym w języku w. orm. jest zaimek st. orm. <amenayn> „wszelki", stosowany np. w formułach życzeniowych typu: մաղթում ենք ձեզ ամենայն երջանկութիւն <małtᶜ-owm enkᶜ jez amenayn erǰankowtᶜyown> [machtʰum enkʰ dzez amenajn jerdżankutʰjun] „życzymy wam wszelkiego szczęścia".

W znaczeniu „cały" używana jest forma <bolor>, np. բոլոր քաղաքը <bolor kᶜałakᶜ-ə> „całe miasto". Takie znaczenie ma ten zaimek, jeśli stoi przed rzeczownikiem w l. poj. Synonimem բոլոր <bolor> w znaczeniu „cały" jest zaimek ամբողջ <ambołj> w. orm. [ambochcz], z. orm. [ampʰochcz].

Zaimek բոլոր <bolor> stojący przed rzeczownikiem w l. mn. odpowiada polskim formom „wszyscy, wszystkie" (zaimki przymiotne!), np. բոլոր ուսանողները <bolor owsanoł-nerə> w. orm. [bolor usanoghnery], z. orm. [pʰolor ...] „wszyscy studenci", բոլոր քաղաքները <bolor kᶜałakᶜ-ner-ə> [... kʰaghakʰnery] „wszystkie miasta".

W znaczeniu „(jakiś) inny" używane są formy այլ <ayl>, ուրիշ <owriš> [urisz], w znaczeniu „inny (pozostały)" – w. orm. մյուս <myows> = z. orm. միւս <miws> [mjus]. Ten ostatni, jako zaimek przymiotny, występuje przed rzeczownikiem w l. mn., np. w. orm. մյուս երկրները <myows erkr-ner-ə> [mjus jerk:yrnery] = z. orm. միւս երկիրները <miws erkir-ner-ə> [mjus jergirnery] „inne (pozostałe) kraje".

W znaczeniu rzeczownym „ten drugi" (z dwóch, por. ang. *the other*) używana jest forma w. orm. Մյուսը <myows-ə> = z. orm. Միւսը <miws-ə>.

4.8. Zaimki nieokreślone

Do rzeczownych należą w tej grupie: w. orm. ինչ-որ Մեկը <inč^{c}-or mek-ə> [incz wor mek:y] „ktoś", որևէ Մեկը <or-ew-ê mek-ə> [worjewe mek:y] „ktokolwiek", Մեկը <mek-ə> = z. orm. Մէկը <mêk-ə> [megy] „ktoś", w. orm. Մի բան <mi ban> = z. orm. բան Մը <ban mə> [p^{h}an my] „coś", w. orm. որևէ բան <or-ew-ê ban> [worjewe ban] „cokolwiek (dosłownie: jakakolwiek rzecz)", Մի ինչ-որ բան <mi inč^{c}-or ban> „coś", ոմանք <omank^{c}> [womank^{h}] „niektórzy", Մի քանիսը <mi k^{c}anis-ə> „kilku, kilka", ոչ ոք <oč^{c} ok^{c}> [wocz wok^{h}] „nikt", ոչինչ <oč^{c}inč^{c}> [woczincz] „nic"; do przysłownych (występujących w funkcjach składniowych przysłówka): որևէ տեղ <or-ew-ê teł> [worjewe t:egh] „gdzieś", w. orm. երբևիցե <erb-ew-ic^{c}e> [jerp^{h}jewice] „kiedykolwiek", w. orm. երբեք <erbek^{c}> [jerp^{h}ek^{h}] = z. orm. երբէք <erbêk^{c}> [jerp^{h}ek^{h}] „nigdy", w. orm. ոչ Մի տեղ <oč^{c} mi teł> [wocz mi t:egh] = z. orm. ոչ Մէկ տեղ <oč^{c} mêk teł> [wocz meg degh] „nigdzie". Jako podmiot form przeczących czasownika we w. orm. języku potocznym może być użyty rzeczownik Մարդ <mard> [mart^{h}] „człowiek" w znaczeniu zaimkowym. Odpowiada wówczas polskiemu „nikt", np. Մարդ չի եկել <mard č^{c}-i ek-el> [mart^{h} czi jek:el] „nikt nie przyszedł".

Język z. orm. w znaczeniu „ktoś" używa rzeczownika Մարդ <mard> [mart^{h}] „człowiek" bez jakiegokolwiek „rodzajnika" lub form: Մէկը <mêk-ə> [megy] (liczebnik „jeden" z „rodzajnikiem" określonym!). Do rzeczy odnosi się rzeczownik բան <ban> „rzecz" z ewentualnym „rodzajnikiem" nieokreślonym բան Մը <ban mə> [p^{h}an my] „coś". Formy przeczące: ոչ Մէկը <oč^{c} mêk-ə> „nikt", ոչ ոք <oč^{c} ok^{c}> „nikt", ոչ Մէկ բան <oč^{c} mêk ban> [wocz meg p^{h}an] „nic", ոչինչ <oč^{c}inč^{c}> [woczincz] „nic".

Do przymiotnych zaimków nieokreślonych należą: ինչ-որ <inč^{c}-or> [incz-wor] „jakiś", որևէ <or-ew-ê> [worjewe] „jakikolwiek", w. orm. ինչ էլ որ լինի <inč^{c} êl or lini> [incz el wor lini] „jakikolwiek", այսինչ <ays-inč^{c}> „taki a taki", որոշ <oroš> [worosz] „pewien", w. orm. ոչ Մի <oč^{c} mi> „żaden", z. orm. ոչ Մէկ <oč^{c} mêk> [wocz meg] „żaden".

W języku w. orm. (tylko) pod wpływem składni rosyjskiej stosuje się podwójne przeczenie (tak jak w języku polskim), np. ոչ ոք չի եկել <oč^{c} ok^{c} č^{c}-i ek-el> [wocz wok^{h} czi jek:el] „nikt nie przyszedł". Forma złożona չի եկել <č^{c}-i ek-el> to 3 osoba sg. perfecti czasownika nieregularnego գալ <gal> „przychodzić". Po z. orm. byłoby Մարդ եկած չէ <mard ek-ac č^{c}-ê> [mart^{h} jegadz cze], dosłownie: „człowiek (zaimkowo) nie przyszedł", por. Pařnasyan: 115.

5. Liczebnik

5.1. Liczebniki główne

„jeden" – w. orm. մեկ <mek> [mek:], z. orm. մէկ <mêk> [meg]
„dwa" – երկու <erkow> w. orm. [jerk:u], z. orm. [jergu]
„trzy" – երեք <erek^{c}> [jerek^{h}]
„cztery" – չորս <č^{c}ors> [czors]
„pięć" – հինգ <hing>, w. orm. <hing>, z. orm. <hink^{h}]
„sześć" – վեց <vec^{c}> [wec]
„siedem" – w. orm. յոթ <yot^{c}> [jot^{h}], z. orm. եօթը <eôt^{c}ə> [jot^{h}y]; końcowe <-ə> w formie z. orm. jest kontynuacją st. orm. wygłosowej spółgłoski tematycznej <-n>, paralela do rozwoju „rodzajnika" określonego
„osiem" – ութ <owt^{c}> [ut^{h}], w potocznym języku z. orm. występuje także forma ութը <owt^{c}ə> [ut^{h}y] z końcowym <-ə> analogicznym do եօթը <eôt^{c}ə>, bez uzasadnienia etymologicznego
„dziewięć" – ինը <inə> [iny], przed samogłoską czasem հնն<inn>
„dziesięć" – տասը <tasə> w. orm. [t:asy],
z. orm. [dasy], przed samogłoską czasem տասն <tasn>
„jedenaście" – w. orm. տասնմեկ <tasn-mek> [t:asnymek:],
z. orm. տասնումէկ <tasn-ow-mêk> [dasnumeg], gdzie <-ow-> jest spójnikiem „i"
„dwanaście" – տասներկու <tasn-erkow> w. orm. [t:asn(yj)erk:u],
z. orm. [dasnyjergu]
„trzynaście" – տասներեք <tasn-erek^{c}> w. orm. [t:asnerek^{h}],
z. orm. [dasnyjerek^{h}]
„czternaście" – տասնչորս <tasn-č^{c}ors> [t:asnyczors], z. orm. տասնուչորս <tasn-ow-č^{c}ors> [dasnuczors] ze spójnikiem <-ow->
„piętnaście" – w. orm. տասնհինգ <tasn-hing> [t:asnyhing],
z. orm. տասնըհինգ <tasnəhing> [dasnyhink^{h}]
„szesnaście" – w. orm. տասնվեց <tasn-vec^{c}> [t:asnywec],
z. orm. տասնըվեց <tasnəvec^{c}> [dasnywec]
„siedemnaście" – w. orm. տասնյոթ <tasn-yot^{c}> [t:asn(y)jot^{h}],
z. orm. տասնեօթը <tasn-eôtə> [dasn(y)jot^{h}y]
„osiemnaście" – տասնութ <tasn-owt^{c}> w. orm. [t:asnut^{h}], z. orm. [dasnut^{h}]
„dziewiętnaście" – տասնինը <tasn-inə> [t:asniny], z. orm. տասնըինը <tasnəinə> [dasnyiny].

W stylu nieco archaizowanym (zarówno w. orm. jak i z. orm.) przytrafiają się też formy z rodzimym spónikiem <-ew-> („u" jest pochodzenia irańskiego), np. „czternaście" – տասնև չորս <tasn-ew-č^{c}ors> w. orm. [t:asnefczors], z. orm. [dasnefczors], por. Min.: 123, Sevak: 248, Feydit: 31. Dziesiątki:

„dwadzieścia" – քսան <k^{c}san> [ksan]
„trzydzieści" – երեսուն <eresown> [jeresun]
„czterdzieści" – քառասուն <k^{c}arasown> [k^{h}arrasun]
„pięćdziesiąt" – w. orm. հիսուն <hisown> [hisun], z. orm. յիսուն <yisown> [hisun]
„sześćdziesiąt" – վաթսուն <vat^{c}sown> [watsun]
„siedemdziesiąt" – w. orm. յոթանասուն <yot^{c}anasown> [jot^{h}anasun], z. orm. եօթանասուն <eôt^{c}anasown> [jot^{h}anasun]
„osiemdziesiąt" – ութսուն <owt^{c}sown> [utsun]
„dziewięćdziesiąt" – w. orm. իննսուն <innsown> [innysun], z. orm. իննսուն <innəsown> [innysun]

Liczebniki złożone od 21 do 99, składające się z nazw dziesiątek i jednostek, łączą oba elementy bez spójnika i są pisane w obu językach łącznie, np. „dwadzieścia dwa" to քսաներկու <k^{c}san-erkow> w. orm. [ksan(y)jerk:u], z. orm. [ksan(y)jergu].

W setkach poszczególne człony są pisane osobno:

„sto" – w. orm. հարյուր <haryowr> [harjur], z. orm. հարիւր <hariwr> [harjur]
„dwieście" – w. orm. երկու հարյուր <erkow haryowr> [jerk:u harjur], z. orm. երկու հարիւր <erkow hariwr> [jergu harjur] itd.

„Tysiąc" to հազար <hazar>, a „milion" – միլիոն <milion> [mili-on]. Ich wielokrotności nie przyjmują sufiksu l. mn. <-ner>, a poszczególne elementy są pisane oddzielnie. Dla „jednego" tysiąca liczebnik w. orm. մեկ <mek> = z. orm. մէկ <mêk> „jeden" nie jest konieczny, np. w. orm. հազար յոթ հարյուր հիսունմեկ <hazar yot^{c} haryowr hisown-mek> [hazar jot^{h} harjur hisun mek:] = 1751 = z. orm. հազար եօթը հարիւր յիսունմէկ <hazar eôt^{c}ə hariwr yisown-mêk> [hazar jot^{h}y harjur hisun meg].

5.2. Składnia liczebników głównych

Liczebniki główne w funkcji przydawki stoją przed rzeczownikiem, do którego się odnoszą. Dla liczebników większych niż „jeden" sam rzeczownik na ogół nie przybiera sufiksu l. mn. (<-er>, <-ner>), jeśli jest nieokreślony, np. վեց ժամ սպասեցինք <vec^{c} žam spas-ec^{c}-ink^{c}> [wec žam spasecink^{h}] „sześć godzin czekaliśmy" (<žam> „godzina"). Sufiks l. mn. może występować w takim wy-

padku, gdy rzeczownik pełni w zdaniu funkcję podmiotu, np. (z. orm.) հինգ աշակերտներ ներկայ են <hing ašakert-ner nerkay en> [hink^{h} aszagerdner nergaj-en] „pięciu uczniów jest obecnych" (Feydit: 32). W funkcji dopełnienia (bliższego) rzeczownik nieokreślony nie przyjmuje, po liczebniku większym od „jednego", sufiksu l. mn., np. (w. orm.) ընդամենը յոթ աշակերտ ունի <əndamen-ə yot^{c} ašakert own-i> [ynt^{h}ameny jot^{h} aszak:ert: uni] „w sumie ma siedmiu uczniów" (podmiotem jest tu domyślny zaimek „on/ona"; <own-i> „ma").

Jeśli rzeczownik jest określony, to przybiera, po liczebnikach większych od „jednego", sufiks l. mn., np. (z. orm.) հինգ տետրակները <hing tetrak-ner-ə> [hink^{h} dedragnery] „pięć zeszytów".

Język ormiański, podobnie jak inne języki orientalne, stosuje niekiedy, w sąsiedztwie liczebników głównych, tzw. numerativa. Są to wyrazy pochodzenia rzeczownikowego, zastępujące rzeczownik w kontekście liczebnikowym. Do osób odnosi się numerativum հոգի <hogi> [hok^{h}i] znaczące, jako samodzielny rzeczownik, „dusza". Na pytanie (w. orm.) քանի՞ հոգի եք <k^{c}ani hogi ek^{c}?> (z. orm. <...êk^{c}>) [k^{h}ani hok^{h}i-j-ek^{h}] „ilu was jest?" (dosłownie: ile dusz jesteście?) można odpowiedzieć np. մենք չորս հոգի ենք <menk^{c} č^{c}ors hogi enk^{c}> [menk^{h} czors hok^{h}i-j-enk^{h}] „jest nas czworo, cztery osoby" (dosłownie: my jesteśmy cztery dusze).

Do rzeczy odnosi się numerativum հատ <hat> w. orm. [hat:], z. orm. [had] „sztuka", np. na pytanie w. orm. քանի՞ գիրք ունեք <k^{c}ani girk^{c} own-ek^{c}?> [k^{h}ani girk^{h} unek^{h}] „ile macie książek?" (<girk^{c}> „książka" w l. poj.!) można odpowiedzieć np.: երեք հատ ունենք <erek^{c} hat own-enk^{c}> [jerek^{h} hat: unenk^{h}] „mamy trzy sztuki" (sc. książek), z. orm. <... own-ik^{c}> ? ... <... own-ink^{c}>.

W pytaniach o godzinę występują „rodzajniki" określone: zarówno po zaimku pytajnym, który przybiera tu wariant քանիս <k^{c}anis> (kontynuacja st. orm. acc. pl.) a nie քանի <k^{c}ani>, jak i po liczebniku głównym, np. ժամը քանի՞սն է <žam-ə k^{c}anis-n ê ?> [żamy k^{h}anisn e] „która godzina?" (dosłownie: godzina ile jest?), ժամը երկուսն է <žam-ə erkows-n ê> w. orm. [żamy jerk:usn e], z. orm. [... jergusn e] „jest godzina druga" (dosłownie: „godzina dwa jest"). Liczebnik երկու <erkow> „dwa" występuje tu w archaicznej formie obocznej երկուս <erkows> kontynuującej st. orm. acc. pl.

W okolicznikach czasu liczebnik wyrażający np. godzinę lub datę stoi w datiwie: ժամը երկուսին <žam-ə erkows-i-n> w. orm. [żamy jerk:usin], z. orm. ...երկուքին <...erkowk^{c}-i-n> [jerguk^{h}in] „o godzinie drugiej" (oboczna forma z. orm. երկուք <erkowk^{c}> to st. orm. nom. pl.); w. orm. հունվարի յոթին <hownvar-i yot^{c}-i-n> [hunwari jot^{h}in], z. orm. յունուար եօթին <yownowar eôt^{c}-i-n> [hunwar jot^{h}in] „siódmego stycznia" (por. Feydit: 225). W języku w. orm. rzeczownik հունվար <hownvar> „styczeń" stoi tu w genetiwie, a w języku z. orm. w nominatiwie.

Przy datach rocznych w datiwie stoi rzeczownik w. orm. թվական <t^{c}vakan> [t^{h}ywak:an], z. orm. թուական <t^{c}owakan> [t^{h}ywagan] (derywat od w. orm. թիվ <t^{c}iv>, z. orm. թիւ <t^{c}iw> [t^{h}iw] „liczba" utworzony przy pomocy sufiksu przymiotnikowego <-akan>) o znaczeniu odpowiadającym polskiemu „rok", np. w. orm. երկու հազար թվականին <erkow hazar t^{c}vakan-i-n> [jerk:u hazar t^{h}ywak:anin] „w roku dwutysięcznym".

5.3. Liczebniki porządkowe

Podobnie jak w języku polskim, ormiański liczebnik porządkowy odpowiadający głównemu „jeden" tworzy się od innego pierwiastka. Dalsze liczebniki porządkowe w obu językach n. orm. powstają podobnie jak w *grabarze*, przy pomocy sufiksu <-e-rord> [-erort^{h}], który w liczebnikach od „dwóch" do „czterech" ma postać skróconą <-rord> dodawaną do również skróconych postaci liczebników głównych. I tak:

„pierwszy" – առաջին <arraj-in> [arraczin], forma utworzona od rzeczownika առաջ <arraj> „przód" (także przysłówek znaczący m.in. „do przodu")

„drugi" – երկրորդ <erk-rord> w. orm. [jerk:rort^{h}], z. orm. [jergrort^{h}]

„trzeci" – երրորդ <er-rord> [jer-rort^{h}] (Uwaga! następujące jeden po drugim dwa fonemy /r/, /r/ nie zlewają się w wielouderzeniowy fonem /ŕ/, lecz każdy z nich zachowuje odrębną, lekko frykatywną wymowę /r/)

„czwarty" – չորրորդ <č^{c}or-rord> [czor-rort^{h}], por. uwagę do poprzedniej formy

„piąty" – հինգերորդ <hing-e-rord> w. orm. [hingerort^{h}], z. orm. [hink^{h}erort^{h}] itd.

Liczebniki główne kończące się na <-ə> („siedem", „dziewięć" i „dziesięć") przed sufiksem <-e-rord> zachowują pierwotne, tematyczne <-n>, którego kontynuantem jest obecnie poza tym <-ə>. W przypadku liczebnika porządkowego „dziewiąty" jest to normą: իններորդ <inn-erord>, natomiast w pozostałych dwóch przypadkach obok form starszych w. orm. յոթներորդ <yot^{c}-n-e-rord>, z. orm. եօթներորդ <eôt^{c}-n-e-rord> „siódmy" i տասներորդ <tas-n-e-rord> „dziesiąty" istnieją także nowsze formy potoczne pomijające owo historyczne <-n->: w. orm. յոթերորդ <yot^{c}-e-rord> (Min. 129), z. orm. եօթերորդ <eôt^{c}-e-rord> (Kurk.: 197).

Pomiędzy dwoma *aszcharabarami* istnieje różnica, jeśli chodzi o tworzenie liczebników porządkowych „dwunasty", „trzynasty" i „czternasty". W języku w. orm. sufiks <-e-rord> jest dodawany do pełnych form liczebników głównych, a w języku z. orm. drugim członem są odpowiednio formy przejęte z liczby po-

jedynczej o znaczeniu „drugi", „trzeci", „czwarty" (Sargsyan: 209). Formy w. orm.: տասներկուերորդ <tasnerkow-erord> [t:asnerk:uerort^{h}], տասներեքերորդ <tasnerek^{c}-erord> [t:asnerek^{h}erort^{h}], տասնչորսերորդ <tasnč^{c}ors-erord> [t:asnyczorserort^{h}]; z. orm. տասնըերկրորդ <tasnə-erkrord> [dasnyjergrort^{h}], տասնըերրորդ <tasnə-errord> [dasnyjer-rort^{h}], տասնըչորրորդ <tasnə-č^{c}orrord> [dasnyczor-rort^{h}].

W liczebnikach złożonych sufiks „porządkowy" dodawany jest tylko do ostatniego członu, przy czym, jeśli jest nim liczebnik w. orm. մեկ <mek>, z. orm. մէկ <mêk> „jeden", to nie występuje tu forma առաջին <arajin> „pierwszy", lecz sufiks <-e-rord> dodawany jest do owego մեկ <mek> / մէկ <mêk>, np. w. orm. ութսուն մեկերորդ <owt^{c}sown mek-e-rord> [utsun mek:erort^{h}] „osiemdziesiąty pierwszy".

Liczebniki porządkowe, tak samo jak główne, stoją przed rzeczownikiem, do którego się odnoszą, np. վեցերորդ դաս <vec^{c}-e-rord das> „szósta lekcja".

Sufiks liczebników porządkowych może być także dodany do zaimka pytajnego քանի <k^{c}ani> „ile?" Forma քանիերո՞րդ <k^{c}ani-e-rord> znaczy: „który z kolei?"

Liczebniki porządkowe mają też znaczenie ułamkowe: երրորդ <er-rord> [jer-rort^{h}] „trzeci" może także znaczyć „jedna trzecia" (Feydit: 244).

5.4. Pozostałe formy liczebnikowe

a) Liczebniki ułamkowe tworzy się podobnie jak w języku polskim: licznikiem ułamka jest liczebnik główny, a mianownikiem – porządkowy, np. „cztery piąte" to չորս հինգերորդ <č^{c}ors hing-e-rord>. W znaczeniu „jednej drugiej" występuje zwykle rzeczownik w. orm. կես <kes> [k:es] = z. orm. կէս <kês> [ges] „połowa", a „jednej czwartej" – քառորդ <k^{c}arord> [k^{h}arrort^{h}] „ćwierć", używany także w znaczeniu „kwadrans (ćwierć godziny)".

Procenty w języku w. orm. wyraża się przy pomocy rzeczownika տոկոս <tokos> „procent", np. երեսուն տոկոս <eresown tokos> [jeresun t:ok:os] „trzydzieści procent". Natomiast w języku z. orm. istnieją tu dwie równorzędne konstrukcje: z użyciem datiwu liczebnika հարիւր <hariwr> „sto" stojącego przed liczebnikiem wyrażającym ilość procentów, np. հարիւրին հինգ <hariwr-i-n hing> [harjurin hink^{h}> „pięć procent" lub z liczebnikiem <hariwr> na drugim miejscu po st. orm. przyimku <ar>, np. հինգ առ հարիւր <hing ar hariwr>. Ta ostatnia konstrukcja jest kalką łacińskiego zwrotu *pro* (*centum*) lub tożsamego z nim francuskiego *pour cent*, por. Feydit: 163.

Niektóre rzeczowniki wyrażające liczbę np. w. orm. զույգ <zowyg> = z. orm. զոյգ <zoyg>, wymowa wspólna [zujk^{h}] „para" (tj. „dwa, dwie"), mają taką samą składnię jak liczebniki (jako przydawki ilościowe), np. w. orm. մի զույգ կոշիկ <mi zowyg košik> [mi zujk^{h} k:oszik:] = z. orm. զույգ մը կօշիկ <zoyg mə kôšik> [zujk^{h} my goszig] „para butów". W odróżnieniu od odpowied-

nika polskiego w obu językach n. orm. rzeczownik określany przez wyraz զույգ <zowyg> / զոյգ <zoyg> stoi w mianowniku liczby pojedynczej (dosłownie: para but). „Rodzajnik" nieokreślony <mi> (w. orm.), <mə> (z. orm.) ma w powyższym połączeniu wyrazów znaczenie takie jak liczebnik <mek> / <mêk> „jeden" (a nie: „pewien") i występuje zawsze , gdy chodzi o jedną tylko parę (w tym wypadku butów).

To samo dotyczy także funkcjonującego jak liczebnik wyrazu w. orm. <kes> [k:es] = z. orm. <kês> [ges] „pół", np. w. orm. կես կիլո շաքար <kes kilo šak^{c}ar> [k:es k:ilo szak^{h}ar] „pół kilo cukru", կես օր <kes ôr> „pół dnia", կես ժամ <kes žam> „pół godziny", z. orm. կէս շիշ մը <kês šiš mə> [ges szisz my] „pół butelki" (Feydit: 244). Ale <kes> / <kês> może mieć także wartość rzeczownika „połowa" i odpowiednią składnię, w tym wypadku analogiczną do polskiej, np. w. orm. աշխատանքի կեսը <ašxatank^{c}-i kes-ə> [aszchat:ank^{h}i k:esy] = z. orm. ...կէսը <... kês-ə> [aszchadank^{h}i gesy] „połowa roboty". Rzeczownik աշխատանք <ašxatank^{c}> „praca, robota" stoi tu, tak jak po polsku, w genetiwie.

Podobnie do konstrukcji z <kes> / <kês> jako liczebnikiem „pół" wyglądają inne przydawki ilościowe, np. երկու բաժակ ջուր <erkow bažak jowr> w. orm. [jerk:u bażak: dżur], z. orm. [jergu p^{h}ażag czur] „dwie szklanki wody". Rzeczownik ջուր <jowr> „woda" stoi tu w nominatiwie, bo jest uważany za wyraz określany, którego przydawką wyrażającą ilość są wyrazy երկու բաժակ <erkow bažak> „dwie szklanki". Por. także różnicę między składnią ormiańską a polską (jeśli chodzi o przydawkę ilościową) na przykładzie zdania w. orm. քանի՞ ռուբլի (= ի՞նչ) արժե մեկ կիլո միսը <k^{c}ani ṙowbli (lub: inč^{c}) arž-e mek kilo mis-ə?> [k^{h}ani rrubli (incz) arże mek: k:ilo misy] „ile rubli (lub: co) kosztuje (jedno) kilo mięsa?" (Min.: 305). Po ormiańsku „mięso" stoi w mianowniku, a po polsku rzeczownik ten formalnie jest przydawką jednostki miary „kilo(gram)".

Rzeczownik <kes> / <kês> „połowa" występuje w datiwie w okolicznikach czasu, np. „o godzinie wpół do dwunastej" to po w. orm. ժամը տասնմեկն անց կեսին <žam-ə tasn-mek-n anc^{c} kes-i-n> [żamy t:asnymek:nanc k:esin], z użyciem postpozycji անց <anc^{c}> „po", lub ժամը տասներկուսի կեսին <žamə tasn-erkow-s-i kes-i-n> [żamy t:asnerk:usi k:esin].

Rzeczowniki związane znaczeniowo z liczebnikami typu polskich „dwójka", „trójka" itd. tworzy się przy pomocy sufiksu w. orm. <-yak> = z. orm. <-eak> dodawanego niekiedy do obocznych form (tematów) liczebników głównych, np. w. orm. եռյակ <eṙ-yak> [jerrjak:] = z. orm. եռեակ <eṙ-eak> [jerrjag] „trójka", w. orm. քառյակ <k^{c}aṙ-yak> [k^{h}arrjak:] = z. orm. քառեակ <k^{c}aṙ-eak> [k^{h}arrjag] „czwórka" (por. քառորդ <k^{c}aṙ-ord> [k^{h}arrort^{h}] „ćwierć"), ale dalej regularnie: w. orm. հնգյակ <hng-yak> [hyngjak:] = z. orm. հնգեակ <hng-eak> [hynk^{h}jag]

„piątka" (z redukcją nieakcentowanego /i/) ...w. orm. տասնյակ <tasn-yak> = z. orm. տասնեակ <tasn-eak> „dziesiątka" itd. (Feydit: 158).

b) Liczebniki zbiorowe „podkreślające", że chodzi akurat o taką a nie inną liczbę, tworzy się przez dodanie do liczebnika głównego „rodzajnika" określonego, po którym stoi partykuła uogólniajaca էլ <êl> (w. orm.) = ալ <al> (z. orm.); obie są kontynuacją st. orm. zaimka այլ <ayl> „inny", np. w. orm. երեքն էլ <erek^{c}-n êl> [jerek^{h}n el] = z. orm. երեքն ալ <erek^{c}-n al> [... al] „(wszyscy) troje, (wszystkie) trzy". W znaczeniu „obaj, obie, oboje" język w. orm. używa dawnej formy acc. pl. երկուսն էլ <erkow-s-n êl> [jerk:usn el], a z. orm. – nominatiwu pl. երկուքն ալ <erkow-k^{c}-n al> [jerguk^{h}n al], por. Feydit: 226.

c) Liczebniki podziałowe (distributiva) tworzy się w języku w. orm. przy pomocy sufiksu <-akan>, np. մեկական <mek-akan> „po jednym", երկուական <erkow-akan> [jerk:uak:an] „po dwa" (Min.: 128): երեխաներին երեքական խնձոր տվեցին <erexa-ner-i-n erek^{c}-akan xnjor tv-ec^{c}-in> [jerechanerin jerek^{h}ak:an chyndzor t:ywecin] „dzieciom dano (dosłownie: dali) po trzy jabłka" (Min.: 291). W języku z. orm. w znaczeniu: „po jednym", „po dwa" itd. używane są formy reduplikowane liczebników głównych մէկ մէկ <mêk mêk> [meg meg] lub մէյմէկ <mêymêk> [mejmeg], երկերկու <erk-erkow> [jergergu] obok մէկական <mêk-akan> [megagan], երկուքական <erkow-k^{c}-akan> [jerguk^{h}agan].

d) Liczebniki mnożne (multiplicativa) tworzy się przy pomocy sufiksu <-patik>. Mają one znaczenie zarówno przymiotnikowe jak i przysłówkowe, np. եռապատիկ <eŕ-a-patik> w. orm. [jerrap:at:ik:], z. or. [jerrabadig] „potrójny, potrójnie", քառապատիկ <k^{c}aŕ-a-patik> „poczwórny, poczwórnie". W znaczeniu „podwójny, podwójnie, dwukrotnie" oprócz formy երկապատիկ <erk-patik> używane są też formy երկակի <erk-aki> i կրկնապատիկ <krkn-a-patik> w. orm. [k:yrk:nap:at:ik:], z. orm. [gyrgnabadig]. Ta druga pochodzi od przymiotnika կրկին <krkin> „podwójny" (podstawa derywatu czasownikowego: կրկնել <krkn-el> „powtarzać"). Sufiks <-aki> występujący w երկակի <erk-aki> pojawia się także w formie եզակի <ez-aki> w. orm. [jezak:i], z. orm. [jezagi] „pojedynczy".

e) Przymiotniki tworzy się od liczebników głównych przy pomocy sufiksu w. orm. <-avor>, z. orm. <-awor>, np. հազարավոր <hazar-avor> = <hazar-awor> [hazarawor] „tysięczny (w sensie: bardzo liczny)".

f) Liczebniki porządkowe występują w niektórych nazwach dni tygodnia (zwykle z dodatkiem rzeczownika օր <ôr> „dzień" i „rodzajnikiem" określonym <-ə>): երկուշաբթի (օրը) <erkow-šabt^{c}-i (ôr-ə)> „poniedziałek", երեքշաբթի <erek^{c}-šabt^{c}-i> „wtorek", չորեքշաբթի <č^{c}orek^{c}-šabt^{c}-i> „środa", հինգշաբթի

<hing-šabtᶜ-i> „czwartek". Pozostałe dni to: ուրբաթ օրը <owrbatᶜ ôr-ə> [urpʰatʰ ory] (w obu językach) „piątek", շաբաթ օրը <šabatᶜ ôr-ə> [szapʰatʰ ory] (w obu językach) „sobota", կիրակի օրը <kiraki ôr-ə> w. orm. [k:irak:i ory], z. orm. [giragi ory] „niedziela". Uwaga! samo շաբաթ <šabatᶜ> [szapʰatʰ] ma znaczenie „tydzień".

6. Czasownik

6.1. Czasownik n. orm. wykazuje kategorie gramatyczne znane już *grabarowi*: czasu, strony, trybu, liczby, osoby. Prócz form osobowych istnieją także, podobnie jak w starożytności, formy nieosobowe: bezokolicznik i imiesłowy. Kategorię strony gramatycy ormiańscy łączą z kategorią przechodniości stosując termin սեռ <seŕ>, dosłownie: „rodzaj, płeć". G. Sewak (Sevak) w swej gramatyce (s. 287-289) rozróżnia trzy „strony": 1 aktywną (ներգործական սեռ <nergorcakan seŕ>), tj. stronę czynną czasowników przechodnich typu „pisać", „kochać" itp., por. A. A. Abrahamyan: 517-525; 2. passywną (կրավորական սեռ <kravorakan seŕ>), tj. stronę bierną czasowników przechodnich, a więc: „być pisanym", „być kochanym" itp., por. A. A. Abrahamyan: 616-630 oraz 3. neutralną (չեզոք սեռ <čᶜezokᶜ seŕ>), tj. formy czasowników nieprzechodnich nie uczestniczących w opozycji *activum – passivum* typu „biegać", „spać" itp., por. A. A. Abrahamyan: 606-616.

Strony zwrotnej w językach ormiańskich nie ma. Zastępują ją częściowo formy strony biernej, p. niżej. Natomiast kauzatywność (rodzaj czynności opisany wyżej w odniesieniu do *grabaru*, p. str. 115, 137) jest nadal kategorią silnie zgramatykalizowaną, choć nie obejmuje wszystkich czasowników. Liczba trybów jest obecnie większa niż w *grabarze*. Prócz trybu oznajmującego (indicativus) w obu językach współczesnych występują odrębne formy trybu łączącego (subiunctivus), warunkowego (conditionalis) i rozkazującego (imperativus). Ponadto język w. orm. posiada odrębne formy trybu wyrażającego konieczność (termin łaciński: *modus necessitativus*). W języku polskim jego formom odpowiadają konstrukcje złożone składające się z czasowników modalnych i bezokolicznika typu „muszę powiedzieć", „powinienem powiedzieć" itp.

Jeśli chodzi o kategorię osoby, to formy 2 osoby l. mn. mogą się odnosić nie tylko do większej liczby rozmówców, lecz także do jednej osoby, z którą nie jesteśmy na „ty" (forma grzecznościowa analogiczna do rosyjskiego *вы* czy francuskiego *vous*).

Niektóre czasowniki ormiańskie wiążą się z kategorią iteratywności, tj. odnoszą się do czynności lub stanów powtarzających się (opozycja znana np. z polskich form typu „pisać" i „pisywać"), p. niżej.

Natomiast jeśli chodzi o ogólną charakterystykę strukturalną n. orm. systemu werbalnego (czasownikowego), to w porównaniu z *grabarem* system ten ma

nadal charakter fleksyjny (wszystkie końcówki osobowe są dobrze odróżniane, toteż występowanie w zdaniu podmiotów zaimkowych nie jest obligatoryjne), przy czym narasta tendencja do tworzenia czasów złożonych, zapoczątkowana już w *grabarze* (p. wyżej, str. 134). Np. gramatyka G. Sewaka (Sevak: 307-317) wymienia aż 58 czasów (łącznie we wszystkich trybach) języka w. orm., choć w praktyce liczba potocznie używanych czasów nie przekracza 16. Tendencja do tworzenia czasów złożonych przypomina tendencję do przechodzenia na typ analityczny (od syntetycznego, charakteryzującego się formami jednowyrazowymi), która jest widoczna od wieków w językach zachodniej Europy. Tendencja ta jest silniejsza w języku w. orm. niż w z. orm. (p. niżej, tworzenie czasu teraźniejszego i imperfectum).

Niektóre czasy są tworzone inaczej w każdym z dwu współczesnych języków, inne jednakowo, wreszcie istnieją także takie, które występują tylko w jednym z nich, a ponadto zdarza się, że te same formy pełnią inną funkcję w języku w. orm. a inną – w z. orm.

Poszczególne formy osobowe tworzy się, podobnie jak w *grabarze*, na podstawie dwóch tematów: czasu teraźniejszego (w skrócie: TT) i przeszłego (aorystu, w skrócie: TA). Język z. orm. zachował rozróżnienie wszystkich st. orm. koniugacji, tj. typów odmiany opartej na tematach zakończonych samogłoskami: *-e*, *-i*, *-a*, *-u*, którym odpowiadają cztery typy bezokoliczników: na *-el*, *-il*, *-al*, *-ul* (w *grabarze* epoki klasycznej pierwsze dwie koniugacje miały wspólne zakończenie infinitivu: *-el*). Natomiast język w. orm. zredukował liczbę koniugacji (i typów bezokoliczników) do dwóch: tematy na *-e* (bezokolicznik kończy się na *-el*) i tematy na *-a* (bezokolicznik kończy się na *-al*), przy czym pod względem ilościowym dominuje koniugacja *-e* (około 75 % wszystkich czasowników, Sargsyan: 214).

Liczne czasowniki, które w grabarze (i obecnie w języku z. orm.) należały (należą) do koniugacji *-u*, w języku w. orm. przeszły do dominującej koniugacji *-e*, por. np. z jednej strony st. orm. i z. orm. թողուլ <t^{c}oł-ow-l>, wymowa współczesna [t^{h}oghul], „pozwalać", z drugiej – w. orm. թողնել <t^{c}oł-n-e-l> [t^{h}oghnel]. Czasowniki st. orm. (i z. orm.) koniugacji *-i* w języku w. orm. również przeszły do koniugacji *-e*, np. z jednej strony mamy st. orm. խաւսել <xaws-el> „mówić" (1 os. sg. praesentis: խաւսիմ <xaws-i-m> „mówię") i z. orm. խօսիլ <xôs-i-l> „ts.", a z drugiej – w. orm. խոսել <xos-e-l>. W obu językach dość często zdarzały się także inne przypadki fluktuacji pomiędzy poszczególnymi typami tematów (koniugacjami), np. kontynuacją st. orm. czasownika անկանիմ <ank-an-i-m> (temat na *-i*) jest dziś z. orm. իյնալ <iyn-a-l> (temat na *-a*) i w. orm. ընկնել <ənkn-e-l> (temat na *-e*).

Charakterystyczną cechą n. orm. systemu czasownikowego jest przytrafiająca się w niektórych czasach swoista „asymetria" dzieląca formy twierdzące od

przeczących, które bywają tworzone w zupełnie inny sposób niż te pierwsze, mianowicie – przy pomocy specjalnych form nieodmiennych (imiesłowów).

Formy czasownikowe o znaczeniu pytającym różnią się od twierdzących tylko intonacją rosnącą. Zdania pytające zwane pytaniami o rozstrzygnięcie (po polsku z partykułą „czy?") mogą się różnić od twierdzących nie tylko intonacją, lecz również dodatkowo (nie obligatoryjnie) partykułami pytajnymi: w. orm. Մի՞թե <mi-t^{c}e> [mit^{h}e], արդյո՞ք <ardyok^{c}> [art^{h}jok^{h}] „czy, czyż, czyżby?" = z. orm. Մի՞թէ <mi-t^{c}ê>, արդեօ՞ք <ardeôk^{c}>.

W tekstach pisanych znak zapytania (հարցական նշան <harc^{c}akan nšan>) ՞ odpowiadający polskiemu pytajnikowi jest umieszczany nad literą odpowiadającą samogłosce sylaby wyróżniającej się intonacją pytajną. Dotyczy to również zaimków pytajnych w pytaniach zwanych „szczegółowymi" (wymagających uzupełnienia którejś z części zdania).

6.2 Copula w czasie teraźniejszym

Czasownik ten, nie posiadający formy bezokolicznika a tylko formy osobowe czasu teraźniejszego i imperfectum, służy do nadania rzeczownikowi lub przymiotnikowi (rzadziej przysłówkowi) funkcji orzecznika w zdaniu z orzeczeniem imiennym, odpowiadającym na pytanie „kim jest (lub był) podmiot?" ewentualnie „jaki jest (lub był) podmiot?"

Fonetycznie formy w. orm. i z. orm. nie różnią się od siebie. W czasie teraźniejszym brzmią one, po spółgłoskowym zakończeniu poprzedzającego wyrazu, następująco:

l. poj.	
1 os.	[em] „jestem"
2 os.	[es] „jesteś"
3 os.	[e] „jest"
l. mn.	
1 os.	[enk^{h}] „jesteśmy"
2 os.	[ek^{h}] „jesteście"
3 os.	[en] „są"

Różnice występują na piśmie: język z. orm. zachowuje ortografię nawiązującą do grabaru: l. poj. եմ , ես <es>, է <ê>; l. mn. ենք <enk^{c}>, էք <êk^{c}>, են <en>. Natomiast język w. orm. literę է <ê> zachowuje tylko w 3 os. sg., pisownię formy 2 os. pl. wyrównując do innych osób: „jesteście" to w pisowni w. orm. եք <ek^{c}>.

Uwaga! Formy 2 osoby sg. copulae ես <es> nie należy mylić z zaimkiem osobowym 1 os. sg. „ja". Na piśmie formy te wyglądają jednakowo, ale ich wymowa jest różna: zaimek wymawia się zawsze (!) [jes], podczas gdy przed co-

pulą „jesteś" łączące [j] występuje tylko po samogłosce (po spółgłosce zawsze: [es] !), p. przykłady niżej.

Copula jest enklityką, tj. morfemem nieakcentowanym, wymawianym łącznie z poprzedzającym wyrazem. Najczęściej stoi po orzeczniku. Wymowa copuli nie zależy od jej pisowni, tzn. występowanie na piśmie litery ե <e> lub է <ê> nie odgrywa tu żadnej roli. Np. po przymiotniku (czy rzeczowniku) zakończonym na spółgłoskę wymowa nagłosowej samogłoski copuli jest we wszystkich osobach jednakowa.

Przykłady w. orm.:

l. poj.

1 os.	ես սիրուն եմ <es sirown em> [jes sirun em] „ja jestem ładny(a)"
2 os.	դու սիրուն ես <dow sirown es> [du sirun es] „ty jesteś ładny(a)"
3 os.	նա սիրուն է <na sirown ê> [na sirun e] „on(a) jest ładny(a)"

l. mn.

1 os.	մենք սիրուն ենք <menk^{c} sirown enk^{c}> [menk^{h} sirun enk^{h}] „my jesteśmy ładni/e"
2 os.	դուք սիրուն եք <dowk^{c} sirown ek^{c}> [duk^{h} sirun ek^{h}] „wy jesteście ładni(e)"
3 os.	նրանք սիրուն են <nrank^{c} sirown en> [n(y)rank^{h} sirun en] „oni(e) są ładni(e)"

W języku z. orm. wymowa orzeczenia imiennego jest tu identyczna. Różnice dotyczą tylko form zaimkowych, które zresztą – z racji jednoznaczności form czasownikowych – nie muszą być w zdaniu obecne (dotyczy to obu języków).

Paradygmat z. orm.:

l. poj.

1 os.	ես սիրուն եմ <es sirown em> [jes sirun em]
2 os.	դուն սիրուն ես <down sirown es> [t^{h}un sirun es]
3 os.	ան սիրուն է <an sirown ê> [an sirun e]

l. mn.

1 os.	մենք սիրուն ենք <menk^{c} sirown enk^{c}> [menk^{h} sirun enk^{h}]
2 os.	դուք սիրուն էք <dowk^{c} sirown êk^{c}> [t^{h}uk^{h} sirun ek^{h}]
3 os.	անոնք սիրուն են <anonk^{c} sirown en> [anonk^{h} sirun en]

Jeżeli poprzedzający wyraz kończy się na samogłoskę, to przed formami copulae dla uniknięcia rozziewu (bezpośrednie sąsiedztwo dwu samogłosek) wymawia się spółgłoskę [j], również niezależnie od pisowni, tj. bez względu na to, czy dana forma copulae zaczyna się od litery ե <e> czy է <ê>, np. w. orm.

l. poj.

1 os.	ես պաշտոնյա եմ <es paštonya em> [jes p:aszt:onja-j-em] „ja jestem urzędnikiem"
2 os.	դու պաշտոնյա ես <dow paštonya es> [du p:aszt:onja-j-es] „ty jesteś urzędnikiem"
3 os.	նա պաշտոնյա է <na paštonya ê> [na p:aszt:onja-j-e] „on(a) jest urzędnikiem(czką)" itd.

W języku w. orm. owego łączącego [-j-] nie pisze się. W języku z. orm. zasadniczo też, ale tam sprawa wygląda nieco inaczej, ponieważ wyrazy kończące się w wymowie na samogłoskę *-a* lub *-o* zachowują w języku z. orm. pisownię klasyczną z końcowym, niemym dzisiaj w innych pozycjach, <-y>. A więc w powyższym przykładzie pisownia z. orm. (wymowa, jeśli chodzi o spółgłoski, oczywiście także) będzie inna:

l. poj.

1 os.	ես պաշտօնեայ եմ <es paštôneay em> [jes basztonja-j-em]
2 os.	դուն պաշտօնեայ ես <down paštôneay es> [t^{h}un basztonja-j-es]
3 os.	ան պաշտօնեայ է <an paštôneay ê> [an basztonja-j-e] itd.

Uwaga! Rzeczownik pisany պաշտօնեայ <paštôneay> jest w języku z. orm. w pozycji innej niż przed copulą, dokładniej: nie przed samogłoską, wymawiany [basztonja].

Formy przeczące copuli tworzy się przy pomocy partykuły przeczącej չ <č^{c}-> [cz-] będącej skróconą formą partykuły ոչ <oč^{c}> [wocz] „nie". Ta ostatnia jest używana tylko samodzielnie, nie przy czasowniku, np. przy przeczącej odpowiedzi na zdanie pytające. W pisowni w. orm.: l. poj. չեմ <č^{c}-em> [czem], չես <č^{c}-es> [czes], չէ <č^{c}-ê> [cze]; l. mn. չենք <č^{c}-enk^{c}> [czenk^{h}], չէք <č^{c}-ek^{c}> [czek^{h}], չեն <č^{c}-en> [czen]. Pisownia z. orm. różni się tylko w 2 os. pl.: չէք <č^{c}-êk^{c}> [czek^{h}] „nie jesteście". Przykład zdania: ես սիրուն չեմ <es sirown č^{c}-em> [jes sirun czem] „ja nie jestem ładny(a)".

Uwaga! W potocznym w. orm. języku stolicy Armenii Erywania 3 osoba sg. copulae ma, pod wpływem otaczającego dialektu ararackiego (zwanego także erywańskim), postać /a/, po samogłosce [-j-a]. Zamiast literackiej formy սիրուն է <sirown ê> [sirun e] „jest ładny(a)" potocznie mówi się w Erywaniu: [sirun a], por. Pisowicz 1990. Forma przecząca tejże osoby, rozpowszechniona także w literackich czasach złożonych, to w potocznym języku w. orm. չի <č^{c}-i> [czi] zamiast չէ <č^{c}-ê> [cze], np. „nie jest ładny(a)" to w Erywaniu: [sirun czi] wobec literackiego սիրուն չէ <sirown č^{c}-ê>. Natomiast forma literacka չէ <č^{c}-ê> jest tam w języku potocznym używana w takim znaczeniu jak literacka partykuła przecząca samodzielna ոչ <oč^{c}> [wocz] „nie".

Prócz funkcji łącznika w orzeczeniu imiennym copula odgrywa także ważną rolę w tworzeniu konstrukcji złożonych (głównie czasów). Bywa niekiedy także używana w znaczeniu „czasownika istnienia" (*verbum existentiae*), którymi zasadniczo są: w. orm. լինել <lin-e-l> = z. orm. ըլլալ <əll-a-l> „być" (w znaczeniu „istnieć, znajdować się" a nie „być kimś, jakimś"), p. niżej. Przykłady: w. orm. նա այստեղ է <na ays-teł ê> = z. orm. ան հոս է <an hos ê> „on(a) jest tutaj". Wymienione czasowniki w. orm. լինել <lin-e-l> i z. orm. ըլլալ <əll-a-l> mają także znaczenie iteratywne, tj. wyrażają powtarzanie się stanu (= polskie „bywać").

6.3. Imperfectum copulae

Tu formy w. orm. i z. orm. są identyczne nie tylko w wymowie ale i w pisowni. (Zróżnicowania form pod względem rodzaju gramatycznego ani tu, w czasowniku, ani nigdzie indziej w języku ormiańskim nie ma, toteż pod polskimi odpowiednikami w rodzaju męskim typu „był" należy rozumieć oczywiście także odpowiedniki rodzaju żeńskiego „była" i nijakiego „było".)

l. poj.

1 os.	էի <êi> [ei] „byłem"
2 os.	էիր <êir> [eir] „byłeś"
3 os.	էր <êr> [er] „był"

l. mn.

1 os.	էինք <êink^{c}> [eink^{h}] „byliśmy"
2 os.	էիք <êik^{c}> [eik^{h}] „byliście"
3 os.	էին <êin> [ein] „byli"

Wszystkie formy prócz jednosylabowej 3 osoby sg. wykazują tu rozziew, tj. bezpośrednie sąsiedztwo dwóch samogłosek (*e* + *i*) bez rozdzielającego je zwarcia krtaniowego, a więc np. „do rymu" z polskim dopełniaczem rzeczownika *knieja* (*kniei*), z akcentem, oczywiście, na ostatniej sylabie, tej składającej się z samej samogłoski „*i*".

Pomiędzy formami praesentis (tj. czasu teraźniejszego) copulae a formami imperfecti zachodzi daleko idący paralelizm: oba komplety form mają charakter enklityk. Wszystkie bez wyjątku formy imperfecti po spółgłoskach zaczynają się w wymowie od [e-], a więc np. „byłem ładny" to սիրուն էի <sirown êi> [sirun ei] itd. Natomiast po samogłoskach wymowa jest zróżnicowana. W 3 osobie sg. występuje nie notowana na piśmie spółgłoska łącząca [-j-], np. w. orm. պաշտոնյա էր <paštonya êr> [p:aszt:onja-j-er] = z. orm. պաշտօնեայ էր <paštôneay êr> [basztonja-j-er] „był urzędnikiem". W pozostałych osobach dochodzi do rozziewu: orzeczenia imienne w. orm. պաշտոնյա էի <paštonya êi> i z. orm. պաշտօնեայ էի <paštôneay êi> „byłem urzędnikiem" są wymawiane: [p:aszt:onja ei] i [basztonja ei] bez łączącej spółgłoski [-j-] między „*a*" i „*e*".

W formach przeczących pisownia początkowego է <ê> zachowuje się w formach imperfecti copulae bez zmian (w obu językach):

l. poj.
1 os. չէի <č^{c}-êi> [czei] „nie byłem"
2 os. չէիր <č^{c}-êir> [czeir] „nie byłeś"
3 os. չէր <č^{c}-êr> [czer] „nie był" itd.

6.4. Tryb oznajmujący (modus indicativus)

6.4.1. Czas teraźniejszy (praesens)

6.4.1.1. Czas teraźniejszy w języku zachodnioormiańskim

Czas ten bardziej archaiczny charakter ma w języku z. orm. Kontynuuje on tu syntetyczną strukturę st. orm. praesens, w którym do tematu czasu teraźniejszego (zakończonego na jedną z samogłosek: *-e*, *-i*, *-a*, *-u*, por. wyżej II 6.3.) dodawane były, podobnie jak w języku polskim, końcówki osobowe. Tak samo jest dzisiaj z tym, że przed owymi syntetycznymi (jednowyrazowymi) formami stoi obligatoryjnie (poza kilkoma wyjątkami) partykuła կը <kə> [gy] niejasnego pochodzenia. Prawdopodobnie wiąże się ona etymologicznie z czasownikiem st. orm. կամ <k-a-m> „jestem, istnieję" (p. wyżej, str. 140). Trudno tu o pewność, ponieważ na piśmie partykuła ta, w formie już mocno zredukowanej, pojawiła się późno (w języku średnioormiańskim poczynając od XI w.), jako że od początku V w., tj. od pisemnego zafiksowania języka st. orm., przez długie wieki pisano tylko klasycznym *grabarem*, w którym partykuły կը <kə> jeszcze nie było.

Co ciekawe, partykuła կը <kə> występuje tylko w formach twierdzących czasu teraźniejszego i imperfecti. Formy przeczące tworzone są inaczej, p. niżej.

Z wyjątkiem 3 osoby sg. końcówki praesentis są w języku z. orm. jednakowe dla wszystkich tematów czasownikowych i bardzo podobne do końcówek st. orm.: l. poj. 1 os. <-m>, 2 os. <-s>; l. mn. 1 os. <-nk^{c}>, 2 os. <-k^{c}>, 3 os. <-n>. Końcówki te są dodawane do tematu teraźniejszego (TT), który jest równy bezokolicznikowi czasownika pozbawionemu sufiksu <-l>. A oto przegląd wzorów odmiany czasu teraźniejszego dla poszczególnych koniugacji (typów tematycznych).

6.4.1.1.1. Tematy teraźniejsze na *-e* (z. orm.)

W 3 osobie sg. i 2 pl. samogłoska tematyczna *-e* przechodzi na piśmie w <ê>. W 3 os. sg. końcówki nie ma. Czasownik բերել <ber-e-l> [p^{h}erel] „przynosić", TT <ber-e->, w czasie teraźniejszym odmienia się następująco:

l. poj.
1 os. կը բերեմ <kə ber-e-m> [gy p^{h}erem] „przynoszę"
2 os. կը բերես <kə ber-e-s> [gy p^{h}eres]

3 os.	կը բերէ <kə ber-ê> [gy p^{h}ere]

l. mn.

1 os.	կը բերենք <kə ber-e-nk^{c}> [gy p^{h}erenk^{h}] „przynosimy"
2 os.	կը բերէք <kə ber-ê-k^{c}> [gy p^{h}erek^{h}]
3 os.	կը բերեն <kə ber-e-n> [gy p^{h}eren]

Por. wyżej odmianę tego czasownika w języku st. orm., str. 87.

Przykład z literatury pięknej: ձաղիկներէն հովը թերթեր կը թափէ <całikner-ê-n hov-ə t^{c}ert^{c}-er kə t^{c}ap^{c}-ê> [dzaghigneren howy t^{h}ert^{h}er gy t^{h}ap^{h}e] „wiatr strąca liście z drzew" (<t^{c}ap^{c}-e-l> „strącać"), z wiersza Misaka Medzarenca (Kurk.: 317).

Przed samogłoskami partykuła կը <kə> [gy] redukuje się do samej tylko spółgłoski կ <k> (w wymowie [g], w pisowni litera կ <k> z apostrofem: կ'), np. od ուզել <owz-e-l> „chcieć" odmiana praesentis przedstawia się następująco:

l. poj.

1 os.	կ'ուզեմ <k'owz-e-m> [guzem] „chcę"
2 os.	կ'ուզես <k'owz-e-s> [guzes]
3 os.	կ'ուզէ <k'owz-ê> [guze] itd.

Redukcja *kə* > *k'* dotyczy także nagłosowych „graficznych" samogłosek ե <e>, ո <o>, którym w wymowie odpowiada, poza praesens i imperfectum, [je-], [wo-]. Innymi słowy te pierwotne nagłosowe samogłoski nie wykazują protetycznych spółgłosek po partykule կը <kə>, która widocznie zlewała się w wymowie z owym samogłoskowym nagłosem czasownika już bardzo dawno, zanim doszło (w rozwoju historycznym) do pojawienia się spółgłosek protetycznych [j-] i [w-]. Od czasownika երգել <erg-e-l> [jerk^{h}el] „śpiewać" 1 os. sg. praesentis pisze się dziś w języku z. orm. կ'երգեմ <k'ergem> i wymawia [gerk^{h}em] „śpiewam", a od czasownika որոշել <oroš-e-l> „postanawiać" – կ'որոշեմ <k'orošem> [goroszem] „postanawiam", por. Feydit: 42. Analogicznie wygląda sytuacja w innych tematach (koniugacjach).

6.4.1.1.2. Tematy teraźniejsze na *-i* (z. orm.)

Bezokolicznik: խօսիլ <xôs-i-l> [chosil] „mówić", TT <xôs-i->, w 3 os. sg. brak końcówki.

l. poj.

1 os.	կը խօսիմ <kə xôs-i-m> [gy chosim] „mówię"
2 os.	կը խօսիս <kə xôs-i-s> [gy chosis]
3 os.	կը խօսի <kə xôs-i> [gy chosi]

l. mn.

1 os.	կը խօսինք <kə xôs-i-nk^{c}> [gy chosink^{h}] „mówimy"
2 os.	կը խօսիք <kə xôs-i-k^{c}> [gy chosik^{h}]
3 os.	կը խօսին <kə xôs-i-n> [gy chosin]

Przykład: երբ անտառ կը հասնինք՝ կը պտրինք <erb antar kə hasn-i-nk^{c} kə ptt-i-nk^{c}> [jerp^{h} andarr gy hasnink^{h}, gy byd(y)dink^{h}] „gdy dochodzimy (dojeżdżamy) do lasu, spacerujemy" (Kurk.: 77)

6.4.1.1.3. Tematy teraźniejsze na *-a* (z. orm.)

Bezokolicznik: աղալ <ał-a-l> [aghal] „mleć", TT <ał-a->, w 3 os. sg. końcówka historyczna (nie wymawiana !) <-y>.

l. poj.

1 os.	կ'աղամ <k'ał-a-m> [gagham] „mielę"
2 os.	կ'աղաս <k'ał-a-s> [gaghas]
3 os.	կ'աղայ <k'ał-a-y> [gagha]

l. mn.

1 os.	կ'աղանք <k'ał-a-nk^{c}> [gaghank^{h}] „mielemy"
2 os.	կ'աղաք <k'ał-a-k^{c}> [gaghak^{h}]
3 os.	կ'աղան <k'ał-a-n> [gaghan]

Trzy należące do tej koniugacji jednosylabowe czasowniki գալ <g-a-l> [k^{h}al] „przychodzić", տալ <t-a-l> [dal] „dawać" i լալ <l-a-l> „płakać" zamiast կը <kə> wykazują կու <kow> [gu], co jest najprawdopodobniej starszą formą tej samej partykuły (być może kontynuacja konstrukcji opisowych typu կայ ու գայ <kay ow gay> „jest i przychodzi"). W 1 os. sg. mamy odpowiednio կու գամ <kow g-a-m> [gu k^{h}am] „przychodzę", կու տամ <kow t-a-m> [gu dam] „daję", կու լամ <kow l-a-m> [gu lam] „płaczę".

Przykład: ամէն օր թերթ մը կը կարդամ <amên ôr t^{c}ert^{c} mə kə kard-a-m> [amen or t^{h}ert^{h} my gy gart^{h}am] „codziennie czytam gazetę".

6.4.1.1.4. Tematy teraźniejsze na *-u* (z. orm.)

Bezokolicznik: թողուլ <t^{c}oł-ow-l> [t^{h}oghul] „pozwalać, zostawiać", TT <t^{c}oł-ow->. W 3 os. sg. końcówki nie ma.

l. poj.

1 os.	կը թողում <kə t^{c}oł-ow-m> [gy t^{h}oghum] „pozwalam, zostawiam"
2 os.	կը թողուս <kə t^{c}oł-ow-s> [gy t^{h}oghus]
3 os.	կը թողու <kə t^{c}oł-ow> [gy t^{h}oghu]

l. mn.

1 os.	կը թողունք <kə t^{c}oł-ow-nk^{c}> [gy t^{h}oghunk^{h}] „pozwalamy, zostawiamy”
2 os.	կը թողուք <kə t^{c}oł-ow-k^{c}> [gy t^{h}oghuk^{h}]
3 os.	կը թողուն <kə t^{c}oł-ow-n> [gy t^{h}oghun]

Uwaga! Powyższy typ koniugacyjny zanika. Należy tu niewiele czasowników. Przedstawiony tutaj թողուլ <t^{c}oł-ow-l> bywa często zastępowany przez synonimy: peryfrazę թոյլ տալ <t^{c}oyl tal> [t^{h}ujl dal] w znaczeniu „pozwalać” (dosłownie: dawać pozwolenie) i ձգել <jg-e-l> [cyk^{h}el] „zostawiać, puszczać” (ten ostatni czasownik ma w języku w. orm. odwrotne znaczenie: „ciągnąć”), por. Feydit: 332.

Po powyższym przeglądzie z. orm. form czasu teraźniejszego warto na marginesie wspomnieć, iż w języku w. orm. istnieją analogiczne do z. orm. formy typu կը բերեմ <kə ber-e-m>, jednakże tam mają one inne znaczenie: wyrażają czas przyszły (trybu warunkowego).

6.4.1.1.5. Archaiczne formy czasu teraźniejszego

W wyjątkowych wypadkach język z. orm. (podobnie jak i w. orm.) zachował archaiczne formy syntetyczne czasu teraźniejszego bez partykuły կը <kə>. Dotyczy to następujących czasowników:

կրնալ <kr-n-a-l> [gyrnal] „móc”, praesens կրնամ <kr-n-a-m> [gyrnam] „mogę”... կրնայ <kr-n-ą-y> [gyrna] „może” itd. według wzoru koniugacji *-a*. Czasownik ten wymaga po sobie, tak jak w języku polskim, bezokolicznika drugiego czasownika, np. կրնամ խօսիլ <kr-n-a-m xôs-i-l> [gyrnam chosil] „mogę mówić”. Istnieje także starsza forma bezokolicznika կարենալ <kar-en-a-l> [garenal] „móc”.

ունենալ <own-en-a-l> [unenal] „miewać”. Bezokolicznik i pochodzące od niego formy regularne (z użyciem partykuły կը <kə>) zawierają tzw. sufiks inchoatywny (w tym wypadku <-en->), p. niżej, s. 347 i mają znaczenie iteratywne: կ'ունենամ <k'own-en-a-m> [gunenam] „miewam”, np. պզտիկները միշտ հարցումներ կ'ունենան <pztik-ner-ə mišt harc^{c}owm-ner k'own-en-a-n> [byzdignery miszt harcumner gunenan] „dzieci stale miewają (jakieś) pytania” (Kurk.: 114).

Natomiast w znaczeniu zwykłym, nie-iteratywnym, „mam” itd. używane są archaiczne formy proste o temacie zakończonym na *-i*, kontynuujące bez większych zmian formy st. orm.: ունիմ <own-i-m> [unim] „mam”, ունիս <own-i-s>, ունի <own-i>; ունինք <own-i-nk^{c}>, ունիք <own-i-k^{c}>, ունին <own-i-n>. Przykład: հաց ունի՞ս <hac^{c} own-i-s ?> [hac unis] „czy masz chleb?” – այո, ունիմ <ayo, own-i-m> [ajo, unim] „tak, mam”. Formy przeczące: չունիմ <č^{c}-own-i-m> [czunim] „nie mam”, չունիս <č^{c}-own-i-s> itd.

գիտնալ <git-n-a-l> [k^{h}idnal] „wiedzieć". Bezokolicznik i formy regularne czasu teraźniejszego mają, dzięki sufiksowi <-n->, znaczenie inchoatywne, p. wyżej, str. 106: կը գիտնամ <kə git-n-a-m> [gy k^{h}idnam] to „zaczynam wiedzieć" czyli „dowiaduję się". Niekiedy, podobnie jak ունենալ <own-en-a-l> „miewać", czasownik գիտնալ <git-n-a-l> ma znaczenie iteratywne „czasem wiem", „zdarza mi się wiedzieć", por. niżej przykład formy przeczącej.

Zwykłe, nie-iteratywne formy czasu teraźniejszego o znaczeniu „wiem" nie używają partykuły կը <kə> i kontynuują bez większych zmian odpowiednie formy st. orm. według koniugacji *-e*: գիտեմ <git-e-m> [k^{h}idem] „wiem", գիտես <git-e-s>, գիտէ <git-ê>; գիտենք <git-e-nk^{c}>, գիտէք <git-ê-k^{c}>, գիտեն <git-e-n>.

*կալ <k-a-l> „być, istnieć, znajdować się" to nie copula lecz tzw. *verbum existentiae* czyli „czasownik istnienia" występujący w zdaniu jako samodzielne orzeczenie czasownikowe, a nie część orzeczenia imiennego. Czasownik ten nie ma bezokolicznika (forma „z gwiazdką" to postać hipotetyczna) i odmienia się bez partykuły կը <kə> według tematów na *-a*: կամ <k-a-m> [gam] „jestem, istnieję", կաս <k-a-s>, կայ <k-a-y> [ga]; կանք <k-a-nk^{c}>, կաք <k-a-k^{c}>, կան <k-a-n>. Najczęściej używane są formy 3 osoby. Przykład: հոս սխալ մը կայ <hos sxal mə k-a-y> [hos sychal my ga] „tu jest (jakiś) błąd". Formy przeczące czasownik ten tworzy przez bezpośrednie dołączenie zredukowanej partykuły przeczącej չ <č^{c}-> do form osobowych, np. հոս ճամբայ չկայ <hos čambay č^{c}-k-a-y> [hos dżamp^{h}a czyga] „tutaj drogi nie ma".

կարծել <karc-e-l> [gardzel] „myśleć" odmienia się według tematów na *-e*, przy czym formy bez կը <kə> występują głównie w 1 i 2 osobie sg., np. կարծեմ որ հոս է <karc-e-m or hos ê> [gardzem wor hos e] „myślę, że tu jest" (Feydit: 42). Forma 2 osoby sg. jest w znacznym stopniu oderwana znaczeniowo od bezokolicznika կարծել <karc-e-l> „myśleć" i pełni w zdaniu funkcję zbliżoną do polskich konstrukcji „wydaje się, rzekłbyś (że)", np. ...անոր պէս հոգի մըն ալ ունէր կարծես <...anor pês hogi mən al own-êr karc-e-s> „i rzekłbyś (że) jak on miał duszę" (mowa jest o worku przyrównywanym do osoby); cytat z prozy Krikora Zohraba (Kurk.: 301). Objaśnienia: <anor pês> „jak on" (postpozycja <pês> „jak" po datiwie zaimka <an>), <al> spójnik enklityczny „i", <own-êr> 3 os. sg. imperfecti od <own-i-m> „mam", p. niżej.

ըլլալ <əll-a-l> „być, bywać" odmienia się wprawdzie regularnie, z partykułą կը <kə>, ale warto tu przytoczyć przykład jego użycia, bowiem, podobnie jak wspomniany wyżej czasownik ունենալ <own-en-a-l> „miewać", może on posiadać znaczenie iteratywne, np. պզտիկները շատ հետաքրքիր կ'ըլլան <pztik-ner-ə šat hetak^{c}rk^{c}ir k'əll-a-n> [byzdignery szad hedak^{h}yrk^{h}ir gyllan] „dzieci (malcy) bywają bardzo ciekawe" (Kurk.: 114). Czas teraźniejszy tego czasownika stanowi iteratywny odpowiednik copuli.

6.4.1.1.6. Formy przeczące czasu teraźniejszego w języku z. orm.

W przeciwieństwie do syntetycznych form twierdzących formy przeczące zachodnioormiański czas teraźniejszy tworzy w sposób analityczny. Wykładnikiem kategorii liczby i osoby jest wówczas copula, przed którą stoi zredukowana partykuła przecząca չ <č^{c}-> [cz-]. Sam czasownik natomiast stoi w nieodmiennej formie składającej się z tematu praesentis poszerzonego o spółgłoskę <-r> (o jej pochodzeniu będzie mowa niżej).

W 3 osobie sg. copula է <ê> pod wpływem poprzedzającej miękkiej spółgłoski չ <č^{c}-> zwęża się do postaci ի <i>: *č^{c}-ê > č^{c}i*. Uwaga! Jako łącznik (w orzeczeniu imiennym) forma չէ <č^{c}-ê> nie ulega zmianie (p. wyżej, s. 321). Tak więc odpowiednikami form twierdzących: կը բերեմ <kə ber-e-m> „przynoszę", կը բերես <kə ber-e-s> „przynosisz" itd. są:

l. poj.

1 os.	չեմ բերեր <č^{c}-em ber-e-r> [czem p^{h}erer] „nie przynoszę"
2 os.	չես բերեր <č^{c}-es ber-e-r> [czes p^{h}erer]
3 os.	չի բերեր <č^{c}-i ber-e-r> [czi p^{h}erer]

l. mn.

1 os.	չենք բերեր <č^{c}-enk^{c} ber-e-r> [czenk^{h} p^{h}erer] „nie przynosimy"
2 os.	չէք բերեր <č^{c}-êk^{c} ber-e-r> [czek^{h} p^{h}erer]
3 os.	չեն բերեր <č^{c}-en ber-e-r> [czen p^{h}erer]

Tak samo powstają formy przeczące pozostałych koniugacji: չեմ խօսիր <č^{c}-em xôs-i-r> [czem chosir] „nie mówię", չեմ աղար <č^{c}-em ał-a-r> [czem aghar] „nie mielę", չեմ թողուր <č^{c}-em t^{c}oł-ow-r> [czem t^{h}oghur] „nie pozwalam".

Przed czasownikami zaczynającymi się od samogłoski w 3 os. sg. następuje elizja (zanik) copuli zaznaczana w oryginalnym piśmie z. orm. apostrofem, np. od աշխատիլ <ašxat-i-l> [aszchadil] „pracować" forma twierdząca tej osoby to կ'աշխատի <k'ašxat-i> [gaszchadi] „pracuje", a przecząca: չ'աշխատիր <č^{c}'-ašxat-i-r> [czaszchadir] „nie pracuje". Podobnie: od երթալ <ert^{c}-a-l> [jert^{h}al] „iść, odchodzić" forma twierdząca 3 osoby sg. to կ'երթայ <k'ert^{c}-a-y> [gert^{h}a] „idzie", a przecząca – չ'երթար <č^{c}'ert^{c}-a-r> [czert^{h}ar] „nie idzie" (Feydit: 264).

Tylko czasowniki ունիմ <own-i-m> „mam" i կամ <k-a-m> „jestem, istnieję" (oba pozbawione form bezokolicznika) oraz, oczywiście, copula եմ , ես <es> itd. tworzą formy przeczące syntetycznie przy pomocy zredukowanej partykuły չ <č^{c}-> „nie". Pozostałe czasowniki zachowujące archaiczne formy twierdzące (bez partykuły կը <kə>) tworzą regularne, analityczne formy przeczące.

I tak: „mogę" to կրնամ <kr-n-a-m> [gyrnam], a „nie mogę" – չեմ կրնար <č^{c}-em kr-n-a-r> [czem gyrnar] itd.

ունենալ <own-en-a-l> w znaczeniu iteratywnym ma formy przeczące regularne typu չեմ ունենար <č^{c}-em own-en-a-r> [czem unenar] „nie miewam" itd., w odróżnieniu od չունիմ <č^{c}-own-i-m> [czunim] „nie mam" itd.

գիտեմ <git-e-m> „wiem" (czasownik nie posiadający bezokolicznika tak jak ունիմ <*own-i-m*>) ma formy przeczące: չեմ գիտեր <č^{c}-em git-e-r> [czem k^{h}ider] „nie wiem", չես գիտեր <č^{c}-es git-e-r> [czes k^{h}ider] „nie wiesz" itd. Pochodzący od tego samego pierwiastka czasownik inchoatywny գիտենալ <git-en-a-l> o znaczeniu rzeczywiście inchoatywnym (p. s. 327) lub iteratywnym ma regularną formę przeczącą, np. շատ անգամ անոր հարցումներուն պատասխանը չեմ գիտնար <šat angam anor harc^{c}owm-ner-ow-n patasxan-ə <u>č^{c}-em git-n-a-r</u>> [szad ank^{h}am anor harcumnerun badaschany czem k^{h}idnar] „bardzo często (dosłownie: wiele razy) <u>nie znam</u> (iteratywnie, wielokrotnie) odpowiedzi na jego pytania (dosłownie: „jego pytań" w gen. pl.)", Kurk.: 120.

կարծել <karc-e-l> „myśleć": կարծեմ <karc-e-m> „myślę", չեմ կարծեր <č^{c}-em karc-e-r> [czem gardzer] „nie myślę, nie sądzę".

Podobnie z. orm. czasownik ըլլալ <əll-a-l> „być, bywać", mający w praesens (a także imperfectum) znaczenie iteratywne: կ'ըլլամ <k'əll-a-m> [gyllam] „bywam", formy przeczące tworzy regularnie: չեմ ըլլար <č^{c}-em əll-a-r> [czem yllar] „nie bywam"...չ'ըլլար<č^{c}'əll-a-r> [czyllar] „nie bywa" itd.

Nieodmienna forma czasownikowa kończąca się na <-r> używana do tworzenia form przeczących praesentis (i imperfecti) jest zmodyfikowaną, poprzez zmianę końcowego *-l* > *-r*, formą infinitiwu: բերեր <ber-e-r> pochodzi z բերել <ber-e-l>, *խօսիր* <xôs-i-r> – z խօսիլ <xôs-i-l>, *աղար* <ał-a-r> – z աղալ <ał-a-l>, թողուր <t^{c}oł-ow-r> – z թողուլ <t^{c}oł-ow-l>. A cała konstrukcja przecząca jest kontynuacją dawnych peryfraz (wyrażeń opisowych): copula + przyimek ի <i> + locativus infinitivi (równy nominatiwowi, bo infinitiwy należały w *grabarze* do tematów rzeczownikowych na *-o*, które wykazywały taką właśnie formę locatiwu, p. wyżej: II D.1.5.1.1., str. 58), por. Feydit: 265.

O takim a nie innym pochodzeniu z. orm. form przeczących czasowników w czasie teraźniejszym (i imperfectum) świadczą odpowiednie formy czasowników jednosylabowych (w bezokoliczniku) տալ <t-a-l> [dal] „dawać", գալ <g-a-l> [k^{h}al] „przychodzić" i լալ <l-a-l> „płakać" (p. s. 325), które do dziś w literackim języku z. orm. zachowują st. orm. przyimek ի <i> odpowiadający w tym wypadku polskiemu „w". „Nie daję" to po z. orm. չեմ ի տար <č^{c}-em i t-a-r> [czem i dar], co pochodzi z dawnej konstrukcji opisowej (peryfrazy) *<č^{c}-em i t-a-l> „nie jestem w dawaniu". Tak samo „nie przychodzę" to չեմ ի գար <č^{c}-em i g-a-r> [czem i k^{h}ar], a „nie płaczę" – չեմ ի լար <č^{c}-em i l-a-r> [czem i lar]. Formy te jako wyjątkowe wychodzą z użycia na rzecz form regularnych չեմ տար <č^{c}-em t-a-r>, չեմ գար <č^{c}-em g-a-r>, չեմ լար <č^{c}-em l-a-r>. W 3 osobie sg. dochodzi do kontrakcji (ściągnięcia) form typu *<č^{c}-i i t-a-r> do չի տար <č^{c}-i t-a-r> [czi

Isfahanu), którym do niedawna mówili Ormianie przesiedleni do dawnej stolicy Persji Sefewidów na początku XVII w. Otóż w dialekcie tym praesens jednosylabowego czasownika *g^{h}ol* „przychodzić" (= st. orm. i w. orm. գալ <gal>) tworzy się przy pomocy nieodmiennej formy *g^{h}ol-man* zestawianej z copulą (w formach czasu teraźniejszego), por. Łaribyan 1953:257. Końcowe *-man* formy *g^{h}ol-man* przypomina st. orm. locativus rzeczowników abstrakcyjnych z sufiksem <-owmn> w nominatiwie sg. Zatem *g^{h}ol-man* mogło kiedyś znaczyć „w przychodzeniu", jeśli założyć, że we wczesnym etapie rozwoju dialektu nowodżulfijskiego istniała forma rzeczownika dewerbalnego **gal-umn*.

Nie bardzo jednak wiadomo, do czego był dodawany sufiks *-um* tworzący „imiesłów niedokonany" w dialektach ararackim i tyfliskim, z których wywodzi się w. orm. język literacki. Bowiem sam temat teraźniejszy (skrócony o samogłoskę tematyczną), który jest bazą „imiesłowu" na *-um*, nigdy nie był, o ile wiadomo, samodzielną formą nominalną przybierającą końcówki przypadkowe. M. Minassian (s. 181) wyprowadza współczesne praesens w. orm. z postulowanej konstrukcji wyjściowej typu * *i grel-um* (od գրել <gr-e-l> „pisać"), którą tłumaczy *dans l'écrire*.

Ponieważ dawnej samogłoski tematycznej nie ma w „imiesłowie niedokonanym", z którego tworzy się praesens i imperfectum, w czasach tych n. orm. przynależność tematyczna czasownika (widoczna m. in. w bezokoliczniku, który w języku w. orm. kończy się na <-e-l> lub <-a-l>) nie ma swego wykładnika.

Porównajmy paradygmaty odmiany w. orm. czasu teraźniejszego.

Przykład tematu na *-e* (bezokolicznik բերել <ber-e-l>):

l. poj.

1 os.	բերում եմ <ber-owm em> [berum em] „przynoszę"
2 os.	բերում ես <ber-owm es> [berum es]
3 os.	բերում է <ber-owm ê> [berum e]

l. mn.

1 os.	բերում ենք <ber-owm enk^c> [berum enk^h] „przynosimy"
2 os.	բերում եք <ber-owm ek^c> [berum ek^h]
3 os.	բերում են <ber-owm en> [berum en]

Analogicznie odmieniają się:

czasownik խոսել <xos-e-l> „mówić" (dawny temat na *-i*, por. st. orm. խաւսիմ <xaws-i-m> „mówię" i z. orm. կը խօսիմ <kə xôs-i-m> [gy chosim]) – խոսում եմ <xos-owm em> [chosum em] „mówię"

czasownik աղալ <ał-a-l> „mleć" (dawny temat na *-a*, por. st. orm. աղամ <ał-a-m> „mielę" i z. orm. կ'աղամ <k'ał-a-m> [gagham]) – աղում եմ <ał-owm em> [aghum em] „mielę"

czasownik թողնել <tᶜoł-n-e-l> [tʰoghnel] „zostawiać" (dawny temat na *-u*, por. st. orm. թողում <tᶜoł-ow-m> „zostawiam" i z. orm. կը թողում <kə tᶜoł-ow-m> [gy tʰoghum]) – թողնում եմ <tᶜoł-n-ow-m em> [tʰoghnum em] „zostawiam".

Jak wspomniano, kolejność obu członów (copula, „imiesłów") nie jest ustalona. Zamiast բերում եմ <ber-owm em> „przynoszę" równie dobrze można powiedzieć i napisać ...եմ բերում <...em ber-owm> [...em berum]. Taki szyk obu elementów występuje zwłaszcza wtedy, gdy bezpośrednio przed formą praesentis stoi wyraz, na który mówiący pragnie zwrócić szczególną uwagę słuchacza poprzez silniejszy akcent (wyróżnienie intonacyjne, konstrukcja „emfatyczna"). Tak więc w. orm. odpowiednikiem polskiego zdania „to ja (!) przynoszę ..." (z naciskiem na „ja") będzie ես եմ բերում <es em ber-owm...> [jes em berum...]. Przy takim „odwróconym" szyku copula jest wymawiana bez zwarcia krtaniowego przed „e", łącznie z poprzedzającym wyrazem.

Szyk „odwrócony" z copulą na pierwszym miejscu często występuje również w przypadku, gdy orzeczenie w praesens (to samo dotyczy imperfectum i innych czasów złożonych) stoi na końcu zdania, np. մեխը դնում ենք տրամվայի տակ՝ դանակ է դառնում <mex-ə dn-owm enkᶜ tramvay-i tak՝ danak ê dar-n-owm> [mechy d(y)num enkʰ t:(y)ramwaji t:ak:, danak: e darrnum] „gwóźdź kładziemy pod tramwaj, staje się nożem" (Z. Xalapᶜyan: 109). Objaśnienia: <mex> „gwóźdź", <d-n-e-l> „kłaść, położyć", <tak> postpozycja „pod" wymagająca genetiwu (w przypadku tym stoi rzeczownik <tramvay>), <danak> „nóż", <dar-n-a-l> „stawać się".

W przypadku równoległego wystąpienia kilku form czasu teraźniejszego obok siebie, copula nie musi być powtarzana. Jedna jej forma może „obsłużyć" kilka „imiesłowów niedokonanych" na <-owm>.

Szyk „odwrócony" występuje także w formach przeczących, które powstają przy użyciu zredukowanej partykuły չ <čᶜ-> [cz-] „nie" dodawanej do copuli. W 3 osobie sg. samogłoska է <ê> copuli (w funkcji czasownika posiłkowego) ulega zwężeniu w ի <i>: *čᶜ-ê* > *čᶜ-i*. Zmiana ta nie zachodzi w przypadku, gdy է <ê> jest łącznikiem w orzeczeniu imiennym lub samodzielnym czasownikiem (չէ <čᶜ-ê> [cze] „nie jest"). Tak więc odmiana czasownika բերել <ber-e-l> (i, analogicznie, przedstawionych wyżej innych przykładów) w formach przeczących wygląda w języku w. orm. następująco:

l. poj.

1 os.	չեմ բերում <čᶜ-em ber-owm> [czem berum] „nie przynoszę"
2 os.	չես բերում <čᶜ-es ber-owm> [czes berum]
3 os.	չի բերում <čᶜ-i ber-owm> [czi berum]

l. mn.

1 os.	չենք բերում <čᶜ-enkᶜ ber-owm> [czenkʰ berum] „nie przynosimy"
2 os.	չեք բերում <čᶜ-ekᶜ ber-owm> [czekʰ berum]
3 os.	չեն բերում <čᶜ-en ber-owm> [czen berum]

Powyższy model tworzenia czasu teraźniejszego obejmuje ogromną większość czasowników w. orm. Istnieją jednak pewne wyjątki. Pierwszą ich grupę stanowią trzy czasowniki jednosylabowe տալ <tal> „dawać", գալ <gal> „przychodzić" i լալ <lal> „płakać". (Ten ostatni wychodzi z użycia w języku mówionym ustępując miejsca czasownikowi złożonemu լաց լինել <lac^{c} linel> o tym samym znaczeniu.) Czas teraźniejszy tworzą one również w sposób analityczny (z użyciem copuli), jednakże zamiast „imiesłowu dokonanego" na <-owm>, którego nie posiadają w ogóle, używają formy charakteryzującej się dodaniem sufiksu <-lis> do tematu teraźniejszego (lub sufiksu <-is> do bezokolicznika, co na jedno wychodzi).

Formy te mają odpowiednio postaci: տալիս <t-a-l-is>, գալիս <g-a-l-is>, լալիս <l-a-l-is>. W odróżnieniu od form na <-owm>, które nie posiadają dziś samodzielnego znaczenia gramatycznego, formy na -lis można bez wahań określić terminem „imiesłów" (participium), ponieważ mogą one występować (choć dzieje się to stosunkowo rzadko) samodzielnie (nie w czasach złożonych, jakimi są w języku w. orm. praesens i imperfectum) w charakterze orzeczeń równoważników zdań podrzędnych (= polski imiesłów przysłówkowy na *-ąc*). Formy տալիս <talis>, գալիս <galis> , լալիս <lalis> mogą mieć zatem, odpowiednio, samodzielne znaczenie: „dając", „przychodząc", „płacząc", por. Jahowkyan 1974: 281-282, p. także niżej, 6.7.7.2., str. 406.

Paradygmat odmiany trzech jednosylabowych czasowników wygląda następująco (na przykładzie տալ <tal> „dawać"):

l. poj.

1 os.	տալիս եմ <t-a-l-is em> [t:alis em] „daję"
2 os.	տալիս ես <t-a-l-is es> [t:alis es]
3 os.	տալիս է <t-a-l-is ê> [t:alis e]

l. mn.

1 os.	տալիս ենք <t-a-l-is enk^{c}> [t:alis enk^{h}] „dajemy"
2 os.	տալիս եք <t-a-l-is ek^{c}> [t:alis ek^{h}]
3 os.	տալիս են <t-a-l-is en> [t:alis en]

Podobnie jak w przypadku form tworzonych przy pomocy „imiesłowu niedokonanego" na <-owm> tu również możliwy jest szyk „odwrócony": տալիս եմ <talis em> „daję" lub ...եմ տալիս <...em talis>, գալիս եմ <galis em> „przychodzę" lub ...եմ գալիս <...em galis>, լալիս եմ <lalis em> „płaczę" lub ...եմ լալիս <...em lalis>. Dotyczy to oczywiście także form przeczących, które mają tylko szyk „odwrócony": չեմ տալիս <č^{c}-em talis> [czem t:alis] „nie daję", չեմ գալիս <č^{c}-em galis> „nie przychodzę", չեմ լալիս <č^{c}-em lalis> „nie płaczę".

Indywidualne miejsce, jeśli chodzi o sposób tworzenia czasu teraźniejszego (i imperfectum) zajmuje w języku w. orm. czasownik կարողանալ <karołanal>

[k:aroghanal] „móc" (por. st. orm. կարեմ <kar-e-m> „mogę", z. orm. կրնամ <krnam> [gyrnam] „mogę"). Stosuje on konstrukcję analityczną (z copulą) przy użyciu imiesłowu przymiotnikowego na <-oł> [-ogh], który istniał już w grabarze (p. wyżej II D.6.5.4., str. 137).

Forma ta (participium praesentis) odpowiada polskiemu imiesłowowi przymiotnikowemu czynnemu na *-ący*. W *grabarze* była tworzona od tematu praesentis (po odrzuceniu samogłoski tematycznej) lub aoristi. W przypadku st. orm. czasownika կարեմ <kar-e-m> „mogę" mamy tu temat praesentis (bez *-e*): կարող <kar-oł> „mogący" (współczesna wymowa w. orm. [k:arogh]). Bezokolicznik w. orm. կարողանալ <kar-oł-an-a-l> „móc" został utworzony wtórnie właśnie na bazie tego imiesłowu na <-oł>. Odmiana tego czasownika w czasie teraźniejszym przebiega w języku w. orm. następująco:

l. poj.

1 os.	կարող եմ <kar-oł em>	[k:arogh em] „mogę"
2 os.	կարող ես <kar-oł es>	[k:arogh es]
3 os.	կարող է <kar-oł ê>	[k:arogh e]

l. mn.

1 os.	կարող ենք <kar-oł enk^{c}>	[k:arogh enk^{h}] „możemy"
2 os.	կարող եք <kar-oł ek^{c}>	[k:arogh ek^{h}]
3 os.	կարող են <kar-oł en>	[k:arogh en]

Szyk „odwrócony" ...եմ կարող <...em kar-oł> występuje także w formach przeczących: չեմ կարող <č^{c}-em kar-oł> [czem k:arogh] „nie mogę"... չի կարող <č^{c}-i kar-oł> [czi k:arogh] „nie może" itd.

Czasownik ten, podobnie jak w języku st. orm. i z. orm. (czy także polskim), jako tzw. czasownik modalny (nie mający samodzielnego znaczenia i wymagający uzupełnienia w postaci innego czasownika) we w. orm. języku literackim łączy się z bezokolicznikiem drugiego czasownika, np. կարող եմ ասել <kar-oł em asel> „mogę powiedzieć". Natomiast w zabarwionym dialektalnie potocznym języku Erywania (gdzie odmienia się w sposób syntetyczny: կարամ <kar-a-m> „mogę", կարաս <kar-a-s> „możesz" itd.) czasownik „móc" wymaga od drugiego czasownika form osobowych subiunctiwu (być może pod wpływem języka perskiego), np. կարամ ասեմ <kar-a-m as-e-m> „mogę powiedzieć". O tworzeniu subiunctiwu będzie mowa niżej.

Drugi czasownik modalny ուզել <owz-el> [uzel] = ուզենալ <owz-en-a-l> [uzenal] „chcieć" tworzy czas teraźniejszy analitycznie, przy pomocy „imiesłowu niedokonanego" na <-owm> od wariantu ուզել <owz-e-l> bez sufiksu (historycznie) inchoatywnego <-en->, a więc „chcę" to ուզում եմ <owz-owm em> [uzum em] itd. Oboczna forma, historycznie inchoatywna, ուզենալ <owz-en-a-l> uzupełnia paradygmat czasownika ուզել <owz-e-l> w subiunctiwie, conditionalu

(choć ուզել <owz-el> ma tu także swoje własne formy) i necessitatiwie (Min.: 216).

Czasownik powyższy, podobnie jak կարդալ <kar-oł-an-a-l> łączy się z bezokolicznikiem: ուզում եմ կարդալ <owz-owm em kard-a-l> [uzum em k:art^{h}al] „chcę czytać". Tak przynajmniej jest w języku literackim. Natomiast w zabarwionej dialektalnie potocznej ormiańszczyźnie Erywania mówi się ուզում եմ կարդամ <owz-owm em kard-a-m> [uzum em k:art^{h}am] z czasownikiem կարդալ <kard-a-l> „czytać" w 1 osobie sg. subiunctiwu (jak w języku perskim). Formy przeczące: չեմ ուզում <č^{c}-em owz-owm> [czem uzum] „nie chcę" itd.

W języku potocznym stolicy Armenii, Erywania, pod wpływem dialektu araratskiego, który odegrał ważną rolę, obok dialektu tyfliskiego, w tworzeniu współczesnego literackiego języka w. orm., w 3 osobie sg copula ma postać *a*, p. wyżej, str. 321. Dotyczy to także czasu teraźniejszego, w którym copula odgrywa rolę czasownika posiłkowego. Mówi się zatem powszechnie nie բերում է <ber-owm ê> [berum e] „przynosi", lecz *ber-um a*. Na piśmie jednak formy takie występują tylko wyjątkowo przy cytatach z języka potocznego.

Parę czasowników zachowuje w języku w. orm. (podobnie jak w z. orm.) archaiczne st. orm. proste, jednowyrazowe formy czasu teraźniejszego, tworzone syntetycznie przez dodanie końcówek osobowych do tematu praesentis. Należą tu:

ունենալ <own-en-a-l> „miewać". Bezokolicznik i pochodzące od niego formy regularne mają znaczenie iteratywne: ունենում եմ <own-en-owm em> [unenum em] to „miewam". Natomiast w znaczeniu zwykłym, nie-iteratywnym, „mam" itd. używane są archaiczne formy proste Zmieniony jest jednak (z wyjątkiem 3 osoby sg.) temat ze st. orm. <-i-> na <-e->. Paradygmat czasu teraźniejszego wygląda w języku w. orm. następująco:

l. poj.

1 os.	ունեմ <own-e-m> [unem] „mam"
2 os.	ունես <own-e-s> [unes]
3 os.	ունի <own-i> [uni]

l. mn.

1 os.	ունենք <own-enk^{c}> [unenk^{h}] „mamy"
2 os.	ունեք <own-ek^{c}> [unek^{h}]
3 os.	ունեն <own-e-n> [unen]

Formy przeczące: չունեմ <č^{c}-own-e-m> [czunem] „nie mam" itd.

գիտենալ <git-en-a-l>, rzadziej գիտել <git-e-l> „wiedzieć, znać, umieć". Czas teraźniejszy czasownik ten tworzy w sposób syntetyczny, podobnie jak w języku st. orm.:

l. poj.

1 os.	գիտեմ <git-e-m> [git:em] „wiem”
2 os.	գիտես <git-e-s> [git:es]
3 os.	գիտե <git-e> [git:e] lub գիտի <git-i> [git:i]

l. mn.

1 os.	գիտենք <git-e-nk^{c}> [git:enk^{h}]
2 os.	գիտեք <git-e-k^{c}> [git:ek^{h}]
3 os.	գիտեն <git-e-n> [git:en]

Formy przeczące: չգիտեմ <č^{c}-git-e-m> [czygit:em] „nie wiem”.

Formy trybów innych niż oznajmujący i rozkazujący (mianowicie: subiunctiwu, conditionalu i necessitatiwu) tworzy się tu od tematu teraźniejszego bezokolicznika գիտենալ <git-en-a-l>.

*կալ <k-a-l> „być, istnieć, znajdować się” (*verbum existentiae*). Czasownik ten ma formy proste czasu teraźniejszego, kontynuujące stan st. orm. Najczęściej używane są formy 3 osoby: կա <k-a> [k:a] „jest, znajduje się” i կան <k-a-n> [k:an] „są, znajdują się”. Formy przeczące: 3 os. sg. չկա <č^{c}-k-a> [cz(y)k:a], 3 os. pl. չկան <č^{c}-k-a-n> [cz(y)k:an] „nie ma”. Przykład potoczny: ի՞նչ կա, չկա <inč^{c} k-a, č^{c}-k-a ?> [incz k:a cz(y)k:a] „co słychać?” dosłownie: „co jest, czego nie ma?” (kalka tureckiego zwrotu o tym samym znaczeniu: *ne var ne yok?*).

կարծել <karc-e-l> „myśleć”. Czasownik ten prócz regularnych form կարծում եմ <karc-owm em> [k:arc:um em] „myślę” itd. ma archaiczne (st. orm.) formy syntetyczne: 1 os. sg. կարծեմ <karc-e-m> „myślę, wydaje mi się” i 2 os. sg. կարծես <karc-e-s> „rzekłbyś; wydaje się, że”, por. wyżej analogiczne formy z. orm. Forma przecząca: tylko analityczna չեմ կարծում <č^{c}-em karc-owm> [czem k:arc:um] „nie myślę, nie sądzę”.

հուսալ <hows-a-l> „mieć nadzieję”. Czasownik ten dysponuje tylko 1 os. sg. հուսամ <hows-a-m> [husam] „mam nadzieję” kontynuującą st. orm. formę յուսամ <yows-a-m> o tym samym znaczeniu (Min.: 215).

Natomiast czasownik արժել <arž-e-l> z wariantem արժենալ <arž-en-a-l> „być wartym, kosztować” występuje w formie syntetycznej głównie w 3 os. sg. արժե <arž-e> [arże] lub արժի <arž-i> [arżi] i 3 os. pl. արժեն <arž-e-n>, np. ի՞նչ արժե խաղողը <inč^{c} arž-e xałoł-ə ?> [incz arże chaghoghy] „ile (dosłownie: co) kosztują winogrona?” Czasownik ten w formie 3 os. sg. ma, w połączeniu z bezokolicznikiem drugiego czasownika, znaczenie „warto”, np. արժե կարդալ այս գիրքը <arž-e kard-a-l ays girk^{c}-ə> [arże k:art^{h}al ajs girk^{h}y] „warto przeczytać tę książkę”. Forma przecząca: չարժե <č^{c}-arž-e> [czarże] „nie warto”.

Nieregularny czasownik լինել <lin-e-l>, który uzupełnia brakujące czasy i tryby copuli (ta ma tylko praesens i imperfectum), ma znaczenie „być; stawać się" i występuje czasem w znaczeniu iteratywnym „bywać", np. ես այստեղ հաճախ եմ լինում <es ays-teł hačax em lin-owm> [jes ajstegh hacz:ach em linum] „ja tutaj często bywam". W praesens (i imperfectum) odmienia się regularnie. Występuje także w niektórych czasach super-złożonych (p. niżej).

W obu językach n. orm. czas teraźniejszy służy do wyrażania następujących znaczeń:

a) czynność lub stan związane z chwilą mówienia (przykłady p. wyżej, w. orm. i z. orm.). Język z. orm. dysponuje tu dodatkową formacją z morfemem *gor*, występującym w jednym z potocznych wariantów tego języka opartym na dialekcie stambulskim (p. wyżej, s. 330).

b) czynność lub stan w ujęciu ogólnym, nie związanym z chwilą mówienia, np. w przysłowiach lub zdaniach typu w. orm. երկիրը պտրտվում է արեգակի շուրջը <erkir-ə ptt-v-owm ê aregak-i šowrj-ə> [jerk:iry p:yt:yt:wum e aregak:i szurdży] „ziemia kręci się dookoła słońca".

c) czynność lub stan w przyszłości, np. վաղը կիրակի է <vał-ə kiraki ê> w. orm. [waghy k:irak:i-j-e], z. orm. [... giragi-j-e] „jutro jest (w znaczeniu: będzie) niedziela". Czas teraźniejszy w znaczeniu czasu przyszłego szczególnie często występuje w języku z. orm., zwłaszcza w zdaniach podrzędnych (p. niżej, str. 421); często także w przypadku, gdy odpowiedni okolicznik (lub zdanie okolicznikowe) informuje, że chodzi o przyszłość, np. գալ տարի նորէն հոն կ'ըլլամ <gal tari nor-ê-n hon k'əll-a-m> [k^{h}al dari noren hon gyllam] „w przyszłym roku znowu tam będę" (dosłownie: jestem), Feydit: 85. Objaśnienia: <gal> „przychodzić" tu w znaczeniu „przyszły", <tari> „rok" (w acc. sg.), nor-ê-n „znowu" (abl. od substantywizowanego przymiotnika <nor> „nowy" z „rodzajnikiem" określonym" <-n>), <hon> „tam", <k'əll-a-m> 1 os. sg. czasu teraźniejszego od <əll-a-l> „być".

d) czynność lub stan w przeszłości, np. w baśniach: (w. orm.) լինում է, յի լինում, մի թագավոր է լինում <lin-owm ê, č^{c}-i lin-owm, mi t^{c}agawor ê lin-owm> [linum e, czi linum, mi t^{h}ak^{h}awor e linum]. Jest to formuła początkowa odpowiadająca polskiej „był sobie raz król", znacząca dosłownie: „jest, nie jest, jest (pewien) król". Formuła ta przypomina tureckie *bir varmış bir yokmuş* czy perskie *yek-i bud yek-i na-bud* z tą różnicą, że w tych dwóch językach używa się w danej formule czasu przeszłego a nie teraźniejszego.

Od powyższej formuły należy odróżnić paralelne do polskiego ewentualne użycie czasu teraźniejszego dla „ożywienia" opisywanej akcji w przeszłości (uniwersalna figura stylistyczna).

6.4.2. Imperfectum (czas przeszły niedokonany)

W obu językach n. orm. czas ten wykazuje paralelizm w stosunku do czasu teraźniejszego: powstaje przy użyciu tematu praesentis. W języku z. orm. jest czasem tworzonym syntetycznie, we w. orm. – analitycznie.

6.4.2.1. Imperfectum zachodnioormiańskie

Imperfectum z. orm. różni się od praesens końcówkami osobowymi nawiązującymi do form imperfecti copulae i st. orm. imperfectum. Końcówki te wyglądają następująco: l. poj. 1 os. <-i>, 2 os. <-ir>, 3 os. <-r>; l. mn. 1 os. <-ink^{c}>, 2 os. <-ik^{c}>, 3 os. <-in>. Są one dodawane do tematu czasu teraźniejszego, przy czym tematy na *-i* odmieniają się tak jak tematy na *-e* ze zmianą (w porównaniu z najbardziej archaicznym grabarem) ortografii tematycznego <-e> w <-ê> pod wpływem form copulae pisanych w obu współczesnych językach przy pomocy litery է <ê>.

Oto paradygmat czasownika բերել <ber-e-l> „przynosić" (TT na *-e*) w z. orm. imperfectum.:

l. poj.

1 os.	կը բերէի <kə ber-ê-i> [gy p^{h}erei] „przynosiłem"
2 os.	կը բերէիր <kə ber-ê-ir> [gy p^{h}ereir]
3 os.	կը բերէր <kə ber-ê-r> [gy p^{h}erer]

l. mn.

1 os.	կը բերէինք <kə ber-ê-ink^{c}> [gy p^{h}ereink^{h}] „przynosiliśmy"
2 os.	կը բերէիք <kə ber-ê-ik^{c}> [gy p^{h}ereik^{h}]
3 os.	կը բերէին <kə ber-ê-in> [gy p^{h}erein]

Analogicznie wygląda odmiana czasowników o temacie teraźniejszym (TT) na *-i*, np. od խօսիլ <xôs-i-l> „mówić" (praesens: կը խօսիմ <kə xôs-i-m>) mamy:

l. poj.

1 os.	կը խօսէի <kə xôs-ê-i> [gy chosei] „mówiłem"
2 os.	կը խօսէիր <kə xôs-ê-ir> [gy choseir]
3 os.	կը խօսէր <kə xôs-ê-r> [gy choser]

l. mn.

1 os.	կը խօսէինք <kə xôs-ê-ink^{c}> [gy choseink^{h}] „mówiliśmy"
2 os.	կը խօսէիք <kə xôs-ê-ik^{c}> [gy choseik^{h}]
3 os.	կը խօսէին <kə xôs-ê-in> [gy chosein]

W formach imperfecti tematów na *-a* przed końcówkami (z wyjątkiem 3 os. sg.) pojawia się spółgłoska łącząca <-y->. Od աղալ <ał-a-l> „mleć" mamy:

l. poj.

1 os.	Կ'աղայի <k'ał-a-y-i> [gaghaji] „mełłem"
2 os.	Կ'աղայիր <k'ał-a-y-ir> [gaghajir]
3 os.	Կ'աղար <k'ał-a-r> [gaghar]

l. mn.

1 os.	Կ'աղայինք <k'ał-a-y-ink^{c}> [gaghajink^{h}] „mełliśmy"
2 os.	Կ'աղայիք <k'ał-a-y-ik^{c}> [gaghajik^{h}]
3 os.	Կ'աղային <k'ał-a-y-in> [gaghajin]

W imperfectum tematów na *-u* samogłoska /u/ nie przechodzi w spółgłoskę /v/ przed końcówkami samogłoskowymi wbrew ogólnej tendencji do unikania rozziewu (Feydit: 332). Od թողուլ <t^{c}oł-ow-l> [t^{h}oghul] „zostawiać, pozwalać" mamy imperfectum.:

l. poj.

1 os.	Կը թողուի <kə t^{c}oł-ow-i> [gy t^{h}oghui] „zostawiałem, pozwalałem"
2 os.	Կը թողուիր <kə t^{c}oł-ow-ir> [gy t^{h}oghuir]
3 os.	Կը թողուր <kə t^{c}oł-ow-r> [gy t^{h}oghur]

l. mn.

1 os.	Կը թողուինք <kə t^{c}oł-ow-ink^{c}> [gy t^{h}oghuink^{h}] „zostawialiśmy, pozwalaliśmy"
2 os.	Կը թողուիք <kə t^{c}oł-ow-ik^{c}> [gy t^{h}oghuik^{h}]
3 os.	Կը թողուին <kə t^{c}oł-ow-in> [gy t^{h}oghuin]

Formy przeczące imperfecti tworzy się w języku z. orm. analitycznie, równolegle do form przeczących czasu teraźniejszego. Pierwszym elementem tej konstrukcji złożonej jest zaprzeczona forma imperfecti copulae (przy pomocy partykuły չ <č^{c}->), drugim – temat praesentis poszerzony o spółgłoskę <-r>, por. wyżej, str. 328-329.

Formy przeczące imperfecti czasowników o temacie na *-e* mają w języku z. orm. następujący wygląd:

l. poj.

1 os.	Չէի բերեր <č^{c}-êi ber-e-r> [czei p^{h}erer] „nie przynosiłem"
2 os.	Չէիր բերեր <č^{c}-êir ber-e-r> [czeir p^{h}erer]
3 os.	Չէր բերեր <č^{c}-êr ber-e-r> [czer p^{h}erer]

l. mn.

1 os.	Չէինք բերեր <č^{c}-êink^{c} ber-e-r> [czeink^{h} p^{h}erer] „nie przynosiliśmy"
2 os.	Չէիք բերեր <č^{c}-êik^{c} ber-e-r> [czeik^{h} p^{h}erer]
3 os.	Չէին բերեր <č^{c}-êin ber-e-r> [czein p^{h}erer]

Natomiast tematy na *-i* wykazują tu pewne wahania. W starannym stylu literackim (por. Feydit: 265) preferuje się, za formami twierdzącymi, analogię do tematów na *-e*, np. չէի խօսեր <č^{c}-êi xôs-e-r> [czei choser] „nie mówiłem". Natomiast w języku potocznym dominuje forma na <-ir> używana w czasie teraźniejszym (չեմ խօսիր <č^{c}-em xôs-i-r> „nie mówię"), z pierwotną samogłoską tematyczną *-i*: չէի խօսիր <č^{c}-êi xôs-i-r> [czei chosir] „nie mówiłem" (Feydit: 265).

Formy przeczące pozostałych koniugacji: չէի աղար <č^{c}-êi ał-a-r> [czei aghar] „nie mełłem", չէի թողուր <č^{c}-êi t^{c}oł-ow-r> [czei t^{h}oghur] „nie zostawiałem, nie pozwalałem".

Czasowniki zachowujące archaiczne formy praesentis (p. wyżej) analogicznie (tzn. bez partykuły կը <kə>) tworzą także formy imperfecti:

կրնալ <kr-n-a-l> [gyrnal] „móc" – կրնայի <kr-n-a-y-i> [gyrnaji] „mogłem"... կրնար <krnar> [gyrnar] „mógł", չէի կրնար <č^{c}-êi kr-n-a-r> [czei gyrnar] „nie mogłem"

ունենալ <own-en-a-l> „miewać" – ունէի <own-êi> [unei] „miałem", չունէի <č^{c}-own-êi> [czunei] „nie miałem"

գիտնալ <git-n-a-l> „wiedzieć" – գիտէի <git-êi> [k^{h}idei] „wiedziałem", չէի գիտեր <č^{c}-êi git-e-r> [czei k^{h}ider] „nie wiedziałem"

*կալ <k-a-l> „być, istnieć, znajdować się" występuje najczęściej w 3 os. sg. կար <k-a-r> [gar] „był..." i 3 os. pl. կային <k-a-y-in> [gajin] „byli...". Formy przeczące: չկար <č^{c}-k-a-r> [czygar], չկային <č^{c}-k-a-y-in> [czygajin].

(Przykłady – p. niżej, str. 341)

6.4.2.2. Imperfectum wschodnioormiańskie

Imperfectum w. orm. również wykazuje paralele do czasu teraźniejszego. Po (lub przed) „imiesłowem" na <-owm> występuje forma imperfecti copulae, np. od բերել <ber-e-l> „przynosić":

l. poj.

1 os.	բերում էի <ber-owm êi> [berum ei] „przynosiłem"
2 os.	բերում էիր <ber-owm êir> [berum eir]
3 os.	բերում էր <ber-owm êr> [berum er]

l. mn.

1 os.	բերում էինք <ber-owm êink^{c}> [berum eink^{h}] „przynosiliśmy"
2 os.	բերում էիք <ber-owm êik^{c}> [berum eik^{h}]
3 os.	բերում էին <ber-owm êin> [berum ein]

Analogicznie odmieniają się inne czasowniki, np.:

խոսել <xos-e-l> „mówić" – խոսում էի <xos-owm êi> [chosum ei] „mówiłem"

աղալ <ał-a-l> „mleć" – աղում էի <ał-owm êi> [aghum ei] „mełłem"

թողնել <tᶜoł-n-e-l> „zostawiać" – թողնում էի <tᶜoł-n-owm êi> [tʰoghnum ei] „zostawiałem"

Możliwy jest również szyk „odwrócony": ...էի բերում <...êi ber-owm>, ...էի խոսում <...êi xos-owm>, ...էի աղում <...êi ał-owm>, ... էի թողնում <...êi tᶜoł-n-owm>, obligatoryjnie występujący w formach przeczących: չէի բերում <čᶜ-êi ber-owm>, չէի խոսում <čᶜ-êi xos-owm>, չէի աղում <čᶜ-êi ał-owm>, չէի թողնում <čᶜ-êi tᶜoł-n-owm>.

Paralelizm wobec praesens dotyczy także czasowników jednosylabowych:

տալ <t-a-l> „dawać" – տալիս էի <tal-is êi> lub ...էի տալիս <...êi tal-is> „dawałem", չէի տալիս <čᶜ-êi tal-is> „nie dawałem"

գալ <g-a-l> „przychodzić" – գալիս էի <gal-is êi> lub ...էի գալիս <...êi gal-is> „przychodziłem", չէի գալիս <čᶜ-êi gal-is> „nie przychodziłem"

լալ <l-a-l> „płakać" – լալիս էի <lal-is êi> lub ...էի լալիս <...êi lal-is> „płakałem", չէի լալիս <čᶜ-êi lal-is> „nie płakałem".

Czasowniki wykazujące w języku w. orm. inne nietypowe formy czasu teraźniejszego (p. wyżej) w imperfectum również zachowują się podobnie:

կարողանալ <kar-oł-an-a-l> „móc" – կարող էի <kar-oł êi> lub ...էի կարող <...êi kar-oł> „mogłem", չէի կարող <čᶜ-êi kar-oł> „nie mogłem"

ուզել <owz-e-l> lub ուզենալ <owz-en-a-l> „chcieć" – ուզում էի <owz-owm êi> lub ...էի ուզում <...êi owz-owm> „chciałem", չէի ուզում <čᶜ-êi owz-owm> „nie chciałem"

ունենալ <own-en-a-l> „miewać" – ունեի <own-ei> „miałem", չունեի <čᶜ-ownei> „nie miałem"

գիտենալ <git-en-a-l> „wiedzieć" – գիտեի <git-ei> „wiedziałem", չգիտեի <čᶜ-git-ei> „nie widziałem"

կա <ka> „jest, istnieje, znajduje się" – կար <ka-r> „był...", կային <ka-y-in> „byli...", չկար <čᶜ-ka-r> „nie był, nie było", չկային <čᶜ-ka-y-in> „nie byli, nie było"

արժել <arž-e-l> / արժենալ <arž-en-a-l> „kosztować, być wartym" – 3 os. sg. արժեր <arž-er>, 3 os. pl. արժեին <arž-ein>.

Imperfectum wyraża czynności lub stany przeszłe (nieraz powtarzające się) bez informacji o tym, czy dana czynność lub stan zostały zakończone.

Przykłady z. orm.: երէկ մեր ընկերները ծովն էին, կը պտրէին, կը լողային <erêk mer ənker-ner-ə cov-n êin, kə ptt-ê-in, kə loł-a-y-in> [jereg mer yngernery dzown ein, gy byd(y)dein, gy loghajin] „wczoraj nasi koledzy byli nad morzem, spacerowali, pływali" (Kurk.: 54); աղմուկը ... աւելի կը բարձրանար, կը հալածէր զիս <ałmowk-ə ... aweli kə barjr-an-a-r, kə halac-ê-r z-is> [aghmugy ... aweli gy pʰarcranar, gy haladzer zis] „hałas ... narastał (dosłownie: podnosił się), prześladował mnie" (z tekstu literackiego Zareha Worpuni'ego <Zareh Orbowni> cytowanego przez Kurkjiana: s. 309).

Przykłady w. orm.: ամռանը հանգստանում էի լեռներում <amṙ-an-ə hang-stan-owm êi leṙ-ner-owm> [amrrany hangyst:anum ei lerrnerum] „latem odpoczywałem w górach", անցյալում մարդիկ դանդաղ էին ճամբորդում <anc^{c}yal-owm mardik dandał êin čambord-owm> [ancjalum mart^{h}ik: dandagh ein cz:amp^{h}ort^{h}um] „w przeszłości ludzie podróżowali powoli", անցյալ շաբաթ ամեն օր գրադարան էի գնում <anc^{c}yal šabat^{c} amen ôr gradaran êi gn-owm> [ancjal szap^{h}at^{h} amen or g(y)radaran ei g(y)num] „w zeszłym tygodniu codziennie chodziłem do biblioteki", նրա մատները դողում էին <nra mat-ner-ə doł-owm êin> [n(y)ra mat:nery doghum ein] „jego palce drżały" (ostatni przykład za: Xalap^{c}yan: 109).

6.4.3. Zachodnioormiańskie formy czasów przyszłych

6.4.3.1. Futurum I

Czas ten ma strukturę podobną do czasu teraźniejszego. Końcówki osobowe są te same, jednakże partykuła stojąca przed formą osobową jest inna: պիտի <piti> [bidi]. Stanowi ona kontynuację tak samo pisanej w grabarze formy 3 osoby sg. defektywnego czasownika o znaczeniu „trzeba" występującego tylko w 3 osobie. A więc forma պիտի <piti> pierwotnie wyrażała konieczność (w tej samej funkcji występuje w języku w. orm. tworząc odrębny tryb – necessitativus, p. niżej). Z. orm. czas przyszły I nie wyraża aspektu. Po polsku odpowiadają mu zarówno formy czasu przyszłego czasowników dokonanych jak i niedokonanych.

Przykład odmiany w czasie przyszłym I czasownika <ber-e-l> „przynosić":

l. poj.

1 os.	պիտի բերեմ <piti ber-e-m> [bidi p^{h}erem]	„przyniosę, będę przynosił"
2 os.	պիտի բերես <piti ber-e-s> [bidi p^{h}eres]	
3 os.	պիտի բերէ <piti ber-ê> [bidi p^{h}ere]	

l. mn.

1 os.	պիտի բերենք <piti ber-e-nk^{c}> [bidi p^{h}erenk^{h}]	„przyniesiemy, będziemy przynosili"
2 os.	պիտի բերէք <piti ber-ê-k^{c}> [bidi p^{h}erek^{h}]	
3 os.	պիտի բերեն <piti ber-e-n> [bidi p^{h}eren]	

Analogicznie odmieniają się czasowniki pozostałych koniugacji:
խօսիլ <xôs-i-l> „mówić" – պիտի խօսիմ <piti xôs-i-m> itd.
աղալ <ał-a-l> „mleć" – պիտի աղամ <piti ał-a-m> itd.
թողուլ <t^{c}oł-ow-l> „zostawiać, pozwalać" – պիտի թողում <piti t^{c}oł-ow-m> itd.

Nieistniejące formy copuli w czasie przyszłym są uzupełniane przez czasownik ըլլալ <əll-a-l> „być, bywać, stawać się>: 1 os. sg. պիտի ըլլամ <piti əll-a-m> [bidi yllam], 2 os. sg. պիտի ըլլաս <piti əll-a-s> [bidi yllas] itd.

Od ունենալ <own-en-a-l> futurum I tworzy się regularnie: պիտի ունենամ <piti own-en-a-m>, պիտի ունենաս <piti own-en-a-s> itd. Formy te mają znaczenie zarówno nienacechowane (zwykłe „będę miał") jak i iteratywne: „będę miewał" itd.

Formy przeczące czasu przyszłego I tworzy się najczęściej przy pomocy zredukowanej partykuły przeczącej չ <č^{c}-> [cz-] wstawianej przed formą osobową odmienianego czasownika: պիտի չբերեմ <piti č^{c}-ber-e-m> [bidi cz(y)p^{h}erem] „nie przyniosę, nie będę przynosił (przynosić)". Możliwe jest także umieszczenie tej partykuły przed պիտի <piti>, co zwiększa kategoryczność wypowiedzi (konstrukcja emfatyczna): չպիտի բերեմ <č^{c}-piti ber-e-m> [czybidi p^{h}erem] „(na pewno) nie przyniosę, nie będę przynosił", Feydit: 270.

Przykłady użycia z. orm. futurum I: ե՞րբ պիտի գաս մեզի <erb piti g-a-s mezi?> [jerp^{h} bidi k^{h}as mezi] „kiedy do nas przyjdziesz?" (Kurk.: 125); տետրակներդ պիտի չտանիմ <tetrak-ner-d piti č^{c}-tan-i-m> [dedragneryt^{h} bidi czydanim] „nie zabiorę twoich zeszytów" (Kurk.: 125). Przykład literacki: պիտի չմոռնանք քեզի, երկիր իմ հայրենի <piti č^{c}-moṙ-n-a-nk^{c} k^{c}ezi, erkir im hayreni> [bidi cz(y)morrnank^{h} k^{h}ezi, jergir im hajreni] „nie zapomnimy cię, mój kraju ojczysty" (z tekstu paryskiego pisarza z. orm. Szawarsza Nartuni'ego, za Kurkjianem: 328).

Jak już o tym była mowa wyżej, w języku z. orm. częściej niż we w. orm. w znaczeniu czasu przyszłego może występować czas teraźniejszy.

6.4.3.2. Futurum II (z. orm.)

Czas ten jest tzw. czasem względnym typu francuskiego *futur antérieur*. Wyraża czynności lub stany przyszłe wcześniejsze od jakiegoś wskazanego momentu w przyszłości. Po polsku odpowiada mu czas przyszły czasowników dokonanych. Ormiański czas, o którym mowa, tworzy się na dwa sposoby. W każdym odmieniany czasownik stoi w formie participium perfecti na <-ac>, o którego tworzeniu będzie mowa niżej w związku z tematem przeszłym (aorystu) czasownika (s. 381-395). Po tym imiesłowie występuje futurum I czasownika posiłkowego ըլլալ <əll-a-l> „być, stawać się" lub jego czas teraźniejszy, w przypadku gdy z kontekstu wiadomo, że chodzi o przyszłość.

Czasownik բերել <ber-e-l> odmienia się w tym czasie następująco:

l.poj.

1 os. բերած պիտի ըլլամ <ber-ac piti əll-a-m> [p^{h}eradz bidi yllam] „przyniosę (wcześniej, zanim...)"

2 os. բերած պիտի ըլլաս <ber-ac piti əll-a-s> [p^{h}eradz bidi yllas] „przyniesiesz (wcześniej, zanim...)" itd.

Czasownik աղալ <ał-a-l> „mleć" ma tu następujące formy: աղացած պիտի ըլլամ <ał-ac^{c}-ac piti əll-a-m> [aghacadz bidi yllam] itd.

W formach przeczących czasownik posiłkowy partykułę przeczącą przyjmuje tuż przed formą osobową: բերած պիտի չըլլամ <ber-ac piti č^{c}-əll-a-m> [p^{h}eradz bidi czyllam].

Wariant futurum II z czasem teraźniejszym czasownika posiłkowego ըլլալ <əll-al>:

բերած կ'ըլլամ <ber-ac k'əll-a-m> [p^{h}eradz gyllam], աղացած կ'ըլլամ <ał-ac^{c}-ac k'əll-a-m> [aghacadz gyllam] itd.

Przykłady: ժամը իննին անկողին մտած պիտի ըլլայ <žam-ə inn-i-n ankołin mt-ac piti əll-a-y> [żamy innin angoghin mydadz bidi ylla] „przed godziną dziewiątą pójdzie spać" (dosłownie: „o godzinie dziewiątej wejdzie do łóżka"), z podręcznika Kurkjiana: 239. Objaśnienia: <inn-i-n> dat. liczebnika <inə/inn> „dziewięć" w znaczeniu okolicznikowym; <ankołin> „łóżko" (acc. sg. w znaczeniu kierunkowym); <mt-ac piti əll-a-y> 3 os. sg. futuri II czasownika inchoatywnego <mt-n-e-l> „wchodzić" o temacie aorystu (p. niżej, s. 349) <mt-> (**mut-*); Մինչև այն ատեն գրած կ'ըլլամ <minč^{c}ew ayn aten gr-ac k'əll-a-m> [minczew ajn aden k^{h}(y)radz gyllam] „napiszę do owego czasu" (tj.: przed owym czasem), Feydit: 85. W drugim zdaniu mamy imiesłów na <-ac> czasownika <gr-e-l> „pisać" utworzony od tematu czasu teraźniejszego.

6.4.4. Wschodnioormiańskie formy czasów przyszłych

6.4.4.1. Futurum I (w. orm.)

W. orm. czas przyszły jest, podobnie jak praesens i imperfectum, czasem złożonym, w którym wykładnikiem kategorii liczby i osoby jest copula, a członem leksykalnym jest dativus infinitiwu odmienianego czasownika. Warto tu przypomnieć, że bezokolicznik ormiański w swej funkcji rzeczownika odsłownego (nazwy czynności i stanów typu „pisanie, spanie") odmieniał się w *grabarze* przez przypadki (tylko w l. poj.) tak jak rzeczowniki o tematach na *-o*. Obecnie końcówką gen. dat. bezokoliczników jest <-ow> [u], p. s. 234-235.

Dosłowne znaczenie w. orm. konstrukcji wyrażającej czas przyszły można z grubsza oddać opisowo przez polskie zdania typu „jestem (mam się) ku pisaniu, ku spaniu" itp., a więc niejako „mam zamiar pisać, spać" itp.

Pomiędzy datiwem infinitiwu (z końcówką <-ow>) a początkową samogłoską copuli wymawia się (nie oddawaną na piśmie) spółgłoskę łączącą [-j-]. Oto jak wygląda w języku w. orm. czas przyszły I czasownika բերել <ber-e-l> „przynosić":

l. poj.

1 os.	բերելու եմ <ber-e-l-ow em> [berelu-j-em] „przyniosę, będę przynosił"
2 os.	բերելու ես <ber-e-l-ow es> [berelu-j-es]
3 os.	բերելու է <ber-e-l-ow ê> [berelu-j-e]

l. mn.

1 os.	բերելու ենք <ber-e-l-ow enkᶜ> [berelu-j-enkʰ] „przyniesiemy, będziemy przynosili"
2 os.	բերելու եք <ber-e-l-ow ekᶜ> [berelu-j-ekʰ]
3 os.	բերելու են <ber-e-l-ow en> [berelu-j-en]

Analogicznie odmieniają się czasowniki koniugacji *-a*, np. od աղալ <ał-a-l> „mleć": աղալու եմ <ał-al-ow em> [aghalu-j-em] „zmielę, będę mełł (mleć)" itd.

Tak jak w praesens i imperfectum również w czasie przyszłym (na tych samych zasadach, które zostały omówione wyżej (str. 332) w paragrafie poświęconym czasowi teraźniejszemu), możliwe jest ustawienie obu elementów składowych w odwrotnym szyku: ...եմ բերելու <...em ber-e-l-ow>, ...եմ աղալու <...em ał-a-l-ow> itd. Taki właśnie szyk mają również formy przeczące: չեմ բերելու <čᶜ-em ber-e-l-ow>, չեմ աղալու <čᶜ-em ał-a-l-ow> itd.

W. orm. czas przyszły nie wyraża aspektu, toteż jego polskimi odpowiednikami mogą być zarówno czasowniki dokonane jak i niedokonane (w czasie przyszłym). Jest używany głównie wtedy, gdy mówiący uważa, że dana czynność lub stan na pewno lub z dużą dozą prawdopodobieństwa nastąpi w przyszłości. Oto przykłady:

այս տարի գնալո՞ւ եք ամառանոց <ays tari gnal-ow ekᶜ amaṙanocᶜ?> [ajs t:ari g(y)nalu-j-ekʰ amarranoc] „czy pojedzie pan(i) w tym roku na letnisko (dosłownie: do letniska)?" – ոչ, այս ամառ քաղաքում եմ մնալու <očᶜ, ays amaṙ kᶜałakᶜ-owm em mnal-ow> [wocz, ajs amarr kʰaghakʰum em m(y)nalu] „nie, tego lata zostanę w mieście" (Min.: 278); այլևս չենք սպասելու <ayl-ew-s čᶜ-enkᶜ spasel-ow> [ajlewys czenkʰ (y)sp:aselu] „już (więcej) nie będziemy czekać"; սովորելու եմ հայերեն <sovorel-ow em hay-eren> [soworelu-j-em hajeren] „będę się uczył języka ormiańskiego (po ormiańsku)".

Ponieważ o przyszłości można mówić z mniejszą pewnością niż o teraźniejszości czy przeszłości, czas powyższy jest stosunkowo rzadko używany (Min.: 277). Polskiemu czasowi przyszłemu częściej odpowiada w języku w. orm. praesens conditionalu lub necessitatiwu (w zdaniach podrzędnych także subiunctiwu), por. niżej, str. 422 oraz, o czym już była mowa, – czas teraźniejszy.

W języku z. orm. istnieje podobna do opisanej wyżej konstrukcja opisowa z copulą i bezokolicznikiem w genetiwie (równym formalnie datiwowi), po którym stoi postpozycja վրայ <vray> [w(y)ra] o znaczeniu „na", np. գրելու վրայ եմ <grel-ow vray em> [kʰ(y)relu w(y)ra-j-em] dosłownie „jestem na pisaniu"

czyli: „mam zamiar (na)pisać", p. Feydit: 331. Konstrukcja ta nie ma jednak charakteru regularnego czasu, lecz pozostaje na poziomie zwrotu frazeologicznego. Por. także niżej, 6.7.7.5., s. 409.

6.4.4.2. Futurum II (w. orm.)

Podobnie jak język z. orm. także język w. orm. ma drugi jeszcze czas przyszły, jednakże różni się on od odpowiednika z. orm. nie tylko formą, ale i znaczeniem. Najpierw strona formalna. Czas, o którym mowa, różni się od opisanego w poprzednim paragrafie futurum I formą copulae. Stoi ona mianowicie w swej formie imperfecti:

l. poj.

1 os.	բերելու էի <ber-e-l-ow êi> [berelu ei] „miałem przynieść (przynosić)"
2 os.	բերելու էիր <ber-e-l-ow êir> [berelu eir]
3 os.	բերելու էր <ber-e-l-ow êr> [berelu-j-er]

l. mn.

1 os.	բերելու էինք <ber-e-l-ow êink^{c}> [berelu eink^{h}] „mieliśmy przynieść (przynosić)"
2 os.	բերելու էիք <ber-e-l-ow êik^{c}> [berelu eik^{h}]
3 os.	բերելու էին <ber-e-l-ow êin> [berelu ein]

Spółgłoska łącząca [-j-] występuje tu tylko w 3 osobie sg. Natomiast w pozostałych osobach dochodzi do rozziewu tj. bezpośredniego sąsiedztwa dwu różnych samogłosek (*u-e*).

Możliwy jest także, oczywiście, szyk odwrotny: ...էի բերելու <...êi berel-ow> itd., obligatoryjny w formach przeczących: չէի բերելու <č^{c}-êi berel-ow> „nie miałem przynieść (przynosić)".

Czas ten wyraża czynność lub stan, które faktycznie nie nastąpiły, lecz tylko miały, tj. powinny były, nastąpić (w formach przeczących – odwrotnie), np. Նա մեր դպրոցն էր այցելելու անցյալ շաբաթ, բայց չեկավ <na mer dproc^{c}-n êr ayc^{c}elel-ow anc^{c}yal šabat^{c}, bayc^{c} č^{c}-ek-av> [na mer dyp:rocn er ajcelelu ancjal szap^{h}at^{h}, bajc czek:aw] „on miał odwiedzić naszą szkołę w ubiegłym tygodniu, ale nie przyszedł" (Min.: 278). Komentarz: <na> zaimek osobowy „on, ona, ono"; <mer> gen. zaimka osobowego <menk^{c}> „my" w znaczeniu dzierżawczym „nasz"; <dproc^{c}-n> acc. sg. rzeczownika <dproc^{c}> „szkoła" z „rodzajnikiem" określonym w postaci <-n> przed następującą samogłoską; <êr ayc^{c}elel-ow> 3 os. sg. futuri II czasownika <ayc^{c}elel> „odwiedzać, odwiedzić"; <anc^{c}yal> „przeszły, ubiegły" (zapożyczenie z *grabaru*, gdzie forma ta jest imiesłowem perfecti czasownika <anc^{c}-an-e-m> „przechodzę, mijam"); <šabat^{c}> „tydzień" (tu w acc. sg. w znaczeniu okolicznika czasu); <č^{c}-ek-av> przecząca forma 3 osoby sg. czasu przeszłego prostego (aorystu), o którym będzie mowa niżej, nie-

regularnego czasownika <gal> „przychodzić" (temat przeszły <ek-> pochodzi od innego pierwiastka), por. s. 364.

Podobnie jak futurum I, także w. orm. futurum II nie wyraża aspektu.

6.4.5. Aoryst (czas przeszły prosty)

6.4.5.1. Ogólna charakterystyka

W przeciwieństwie do czasu teraźniejszego (i imperfectum), które są w obu językach n. orm. nowymi, w porównaniu z *grabarem*, formacjami, podstawowy czas przeszły określany w europejskich opracowaniach terminem greckiego pochodzenia „aoryst" (p. wyżej, s. 105) jest obecnie nadal tworzony niemal tak samo jak w starożytności. Jest to czas prosty (jednowyrazowy), oparty na temacie przeszłym czasownika (w skrócie: TA = temat aorystu), prawie zawsze różnym od tematu czasu teraźniejszego (TT). Dla jego określania można także używać łacińskiego terminu *praeteritum*.

Forma tematu aorystu zależy nie tyle od przynależności koniugacyjnej danego czasownika (por. wyżej bezokoliczniki w. orm. na: *-el*, *-al* i z. orm. na: *-el*, *-il*, *-al*, *-ul*), co raczej od jego struktury słowotwórczej. Chodzi tu mianowicie głównie o to, czy dany czasownik posiada w bezokoliczniku (i krótszym od niego o spółgłoskę *-l* temacie teraźniejszym) tzw. sufiks (przyrostek) inchoatywny (p. wyżej, str. 106), czy nie. Pewną specyfikę wykazują w aoryście czasowniki kauzatywne. Istnieją wreszcie czasowniki tworzące aoryst nieregularnie, m. in. przy użyciu całkiem innego rdzenia (pierwiastka) niż ten, który występuje w temacie teraźniejszym.

Temat aorystu jest nie tylko bazą tego właśnie czasu przeszłego (prostego), ale służy również do tworzenia innych form czasownikowych, m.in. imiesłowów wchodzących w skład czasów złożonych.

A oto szczegóły dotyczące budowy tematu aorystu. Zasadniczą rolę odgrywają tu tzw. „sufiksy inchoatywne". Chodzi o sufiksy słowotwórcze <-č^{c}>, <-n>, <-en>, <-an>, które, dodawane do pierwiastka (podstawowej części czasownika, rdzenia), nadawały kiedyś czasownikowi znaczenie zwane „inchoatywnym", tj. wyrażające rozpoczynanie jakiegoś procesu, stawanie się kimś (czymś), nabieranie jakiejś cechy przez podmiot.

Jako kategoria gramatyczna inchoatywność była żywotna w archaicznej epoce języka ormiańskiego. Już w *grabarze* pierwotne znaczenie inchoatywne czasowników posiadających wymienione sufiksy było zatarte. Jednakże w niektórych czasownikach jest ono jeszcze dzisiaj widoczne, np. w. orm. մեծանալ <mec-an-a-l> [mec:anal] = z. orm. մեծնալ <mec-n-a-l> [medznal]) znaczy „powiększać się, stawać się dużym". Czasownik ten jest derywatem od przymiotnika մեծ <mec> „duży".

Podobnie սպրկանալ <strk-an-a-l> w. orm. [(y)st:yrk:anal], z. orm. [(y)styrganal] to „st(aw)ać się niewolnikiem", od rzeczownika սպրուկ <strowk> „nie-

wolnik". Ale niekiedy znaczenie inchoatywne nie jest już odczuwane, np. czasownik w. orm. գողանալ <gol-an-a-l> [goghanal] = z. orm. գողնալ <gol-n-a-l> [k^{h}oghnal], derywowany od rzeczownika գող <gol> „złodziej" pierwotnie znaczył „st(aw)ać się złodziejem", ale już w *grabarze* był on czasownikiem przechodnim o znaczeniu „kraść".

Sufiksy zwane tradycyjnie inchoatywnymi wchodzą w skład tematu czasu teraźniejszego (TT), np. w. orm. մեծանալ <mec-an-a-l> „powiększać się, stawać się dużym" – TT <mec-an-a>, z. orm. նիհարնալ <nihar-n-a-l> „chudnąć" – TT <nihar-n-a-> (w. orm. odpowiednik նիհարել <nihar-e-l> nie ma sufiksu inchoatywnego), w. orm. փախչել <p^{c}ax-č^{c}-e-l> [p^{h}achczel] „uciekać" – TT <p^{c}ax-č^{c}-e-> = z. orm. փախչիլ <p^{c}ax-č^{c}-i-l> – TT <p^{c}ax-č^{c}-i> itd.

Natomiast w temacie czasu przeszłego zwanego aorystem (TA) sufiksy owe nie występują. Struktura tego tematu może być dwojaka: 1. prosta (sam pierwiastek) albo 2. złożona (pierwiastek poszerzony o sufiks <-c^{c}>). W pierwszym przypadku mówimy o pierwiastkowym temacie aorystu (inaczej: mocny TA), w drugim – o tzw. „cojowym" (po ormiańsku ցոյական <c^{c}oyakan>) od nazwy litery ց <c^{c}> (ցո <c^{c}o>), przy pomocy której omawiany sufiks jest notowany na piśmie. Tematy „cojowe" bywają także nazywane słabymi lub regularnymi (F. Feydit: 177 mówi o *thème passé normal en* ց). W przeciwieństwie do tematów teraźniejszych (wszystkie kończą się na samogłoskę) tematy aorystu kończą się na spółgłoskę (wygłos pierwiastka lub sufiks <-c^{c}>, przed którym stoją niekiedy samogłoski: <-e-> lub <-a->)

6.4.5.2. Temat pierwiastkowy aorystu

Temat pierwiastkowy aorystu posiadają czasowniki wykazujące w temacie teraźniejszym sufiksy inchoatywne <-č^{c}> i <-n>. Należą one w zasadzie do koniugacji *-e* oraz *-i* (z. orm.). Niektóre z czasowników koniugacji *-e* posiadających sufiks inchoatywny <-n> mają jednak w języku z. orm. formy oboczne koniugacji *-a* (tylko takie oboczne formy z bezokolicznikami na <-n-a-l> mają pierwiastkowy TA). W języku z. orm. te spośród czasowników zawierających sufiks <-n> w temacie teraźniejszym, które należą do koniugacji *-a*, mają (z wyjątkami w przypadku fluktuacji TT na *-e* i *-a*) „cojowy" temat aorystu.

Przykłady: w. orm. փախչել <p^{c}ax-č^{c}-e-l> = z. orm. փախչիլ <p^{c}ax-č^{c}-i-l> „uciekać" – TA <p^{c}ax->; w. orm. կորչել <kor-č^{c}-e-l> „znikać" – TA <kor-> (w języku z. orm. występuje tylko formacja passywna o tym samym znaczeniu: կորսուիլ <kor-s-ow-i-l> [goryswil], por. Feydit: 298, ma ona TA „cojowy" <kor-s-ow-ec^{c}->); w. orm. թռչել <t^{c}ŕ-č^{c}-e-l> = z. orm. թռչիլ <t^{c}ŕ-č^{c}-i-l> „lecieć, latać" – TA <t^{c}ŕ-> [t^{h}yrr-] (teoretycznie *<t^{c}iŕ->, ale przed końcówkami form osobowych nieakcentowane /i/ pierwiastka zawsze się redukuje); w. orm. անցնել <anc^{c}-n-e-l> = z. orm. անցնիլ <anc^{c}-n-i-l> „mijać, przechodzić" – TA <anc^{c}-> (uwaga! końcowe <-c^{c}> należy tu do pierwiastka, nie jest to zatem „cojowy"

TA); w. orm. տեսնել <tes-n-e-l> [t:esnel] = z. orm. տեսնել <tes-n-e-l> [desnel] lub տեսնալ <tes-n-a-l> [desnal] „widzieć" – TA <tes->; w. orm. գտնել <gt-n-e-l> [gyt:nel] = z. orm. գտնել <gt-n-e-l> [k^{h}ydnel] lub գտնալ <gt-n-a-l> „znajdywać" – TA <gt-> (teoretycznie *<git-> z redukcją *i* > *ə*); w. orm. մեռնել <meŕ-n-e-l> = z. orm. մեռնիլ <meŕ-n-i-l> „umierać" – TA <meŕ->; w. orm. մտնել <mt-n-e-l> [mytnel] = z. orm. մտնել <mt-n-e-l> [mydnel] lub մտնալ <mt-n-a-l> „wchodzić" – TA <mt-> (teoretycznie *<mowt-> z redukcją nieakcentowanego *u* > *ə* przed akcentowaną końcówką); z. orm. ծնանիլ <cn-an-i-l> [dzynanil] „rodzić się" (synonim częstszego: ծնիլ <cn-i-l>) – TA <cn-> (teoretycznie *<cin-> z redukcją /i/), temat ten obsługuje także formę ծնիլ <cn-i-l>. Odpowiednikiem tego ostatniego czasownika w języku w. orm. jest· ծնվել <cn-v-e-l> [c:ynwel] „rodzić się", formacja passywna (sufiks <-v->) o „cojowym" TA <cn-v-ec^{c}->.

Niekiedy występująca przed zakończeniem infinitiwu spółgłoska <-n-> nie jest sufiksem inchoatywnym, lecz należy do pierwiastka. Nie odpada więc w temacie aorystu. Tak jest np. w przypadku czasownika w. orm. մեկնել <mekn-e-l> [mek:nel] = z. orm. մեկնիլ <mekn-i-l> [megnil] „wyjeżdżać", który ma „cojowy" TA: <mekn-ec^{c}->. Również w մնալ <mn-a-l> „pozostawać" (i paru jeszcze innych czasownikach) spółgłoska <-n-> należy do pierwiastka, tak że TA w obu językach wygląda tu <mn-ac^{c}-> (temat „cojowy").

Inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku czasownika w. orm. սպանել <span-e-l> „zabijać". Kiedyś posiadał on sufiks inchoatywny, którego ślad mamy w z. orm. odpowiedniku սպաննել <span-n-e-l> (postać st. orm. սպանանել <span-an-e-l>). Jednakże w obu językach współczesnych czasownik ten ma obecnie „cojowy" TA: w. orm. <span-ec^{c}-> i z. orm. <span-n-ec^{c}->. Podobnie z. orm. czasownik հանգչիլ <hang-č^{c}-i-l> „wypoczywać" zachowuje się tak, jakby <-č^{c}-> nie było sufiksem (historycznie owszem) i tworzy „cojowy" TA <hang-č^{c}-ec^{c}-> (Feydit: 224). W języku w. orm. czasownik ten (հանգչել <hang-č^{c}-e-l>) jest używany tylko jako eufemistyczny synonim czasownika մեռնել <meŕ-n-e-l> „umierać" (por. napisy nagrobkowe w języku st. orm. ասր հանգչի ... <ast hang-č^{c}-i ...> „tu spoczywa ...") i wykazuje wahania, jeśli chodzi o TA: obok tematu pierwiastkowego (starszego) <hang-> występuje także nowszy temat „cojowy" <hang-č^{c}-ec^{c}->.

W języku z. orm. zdarzają się przypadki asymilacji sufiksu inchoatywnego <-n-> do poprzedzającej spółgłoski <-l->, co sprawia, że w temacie teraźniejszym nie jest on bezpośrednio widoczny. Przykład (z. orm.): ելլել <el-l-el> [jellel] „wychodzić" zamiast starszej formy ելնել <el-n-e-l> zachowanej we w. orm. (z wymową [jelnel]) jako kontynuacja st. orm. ելանել <el-an-e-l>. Temat aorystu w obu językach ma postać <el-> [jel-]. Analogiczna asymilacja zaszła także w z. orm. bezokoliczniku ըլլալ <əl-l-a-l>, który kontynuuje st. orm. լինել <linel> „być" (język w. orm. ma tu formę równą staroormiańskiej, przynajmniej w bezokoliczniku), jednakże czasownik ten ma nieregularny temat aorystu (p. niżej).

6.4.5.3. „Cojowy" (słaby) temat aorystu

Charakterystyczny dla „cojowych" tematów aorystu sufiks <-c^{c}> przeważnie poprzedzany jest samogłoską *-e-* lub *-a-*, tak że w praktyce pierwiastek czasownikowy zostaje w TA poszerzony o <-ec^{c}> lub <-ac^{c}>. Jedynie w języku z. orm. mamy niekiedy do czynienia z samym tylko <-c^{c}>, o czym będzie mowa niżej.

Temat „cojowy" aorystu mają zarówno czasowniki nie wykazujące w TT sufiksów inchoatywnych jak i te, które w taki sufiks (o postaciach: <-en-> lub <-an->) są zaopatrzone. Te pierwsze dodają w TA do pierwiastka (= infinitivus bez *-el*, *-il*, *-al*, *-ul*) morfem <-ec^{c}> lub <-ac^{c}> w zależności od typu koniugacyjnego, do którego dany czasownik należy. I tak odpowiednio czasowniki o bezokolicznikach na <-el> dodają do pierwiastka <-ec^{c}>, a te, których bezokolicznik kończy się na <-al> dodają <-ac^{c}>, np. գրել <gr-e-l> w. orm. [g(y)rel], z. orm. [k^{h}(y)rel] „pisać" – TA <gr-ec^{c}->; կարդալ <kard-a-l> w. orm. [k:art^{h}al], z. orm. [gart^{h}al] „czytać" – TA <kard-ac^{c}->. Z. orm. czasowniki o bezokolicznikach na <-il> mają TA taki sam, jak te z bezokolicznikami na <-el>, np. խօսիլ <xôs-il> „mówić" – TA <xôs-ec^{c}-> [chosec-]. Jedyny czasownik z. orm. bez sufiksu inchoatywnego w TT posiadający bezokolicznik na *-ul* թողուլ <t^{c}oł-owl> „pozwalać, zostawiać" ma „cojowy" TA z samogłoską /u/: <t^{c}oł-owc^{c}-> [t^{h}oghuc-] (Feydit: 333).

Wyjątkowo zdarza się, że czasownik nie wykazujący w czasie teraźniejszym sufiksu inchoatywnego ma temat pierwiastkowy, np. z. orm. նստիլ <nst-il> [nystil] „siadać" – TA <nst-> [nyst-] (teoretycznie *<nist->); բերել <ber-el> [p^{h}erel] „przynosić" – TA <ber-> [p^{h}er-]. Ten drugi czasownik w języku w. orm. ma regularny temat „cojowy" <ber-ec^{c}-> [berec-] z obocznym archaiczno-dialektalnym <ber->. Ponadto: z. orm. ըսել <əs-el> „powiedzieć" ma TA <əs->, ale w. orm. odpowiednik ասել <as-el> ma „cojowy" TA w dwu wariantach: <as-ec^{c}-> i <as-ac^{c}->.

Natomiast czasowniki wykazujące w TT sufiksy inchoatywne <-en-> lub <-an-> zastępują je w TA odpowiednio morfemami <-ec^{c}-> lub <-ac^{c}>, np. w. orm. մոտենալ <mot-en-al> [mot:enal] = z. orm. մօտենալ <môt-en-al> [modenal] „zbliżać się" – TA w. orm. <mot-ec^{c}-> [mot:ec-], z. orm. <môt-ec^{c}-> [modec-]; դկարանալ <tkar-an-al> w. orm. [t:yk:aranal], z. orm. [dygaranal] „słabnąć, stawać się słabym (<tkar>)" – TA <tkar-ac^{c}-> w. orm. [t:yk:arac-], z. orm. [dygarac-]. W języku z. orm. podobny (z sufiksem <-c^{c}> lecz bez poprzedzającej samogłoski) temat aorystu mają niektóre czasowniki koniugacji *-a* wykazujące w TT sufiks inchoatywny w postaci <-n->, np. նիհարնալ <nihar-n-al> „chudnąć" (od <nihar> „chudy") – TA <nihar-c^{c}->. Język w. orm. nie zna tego typu czasowników. W języku z. orm. są to czasowniki należące „bez wahań" do koniugacji *-a*, w przeciwieństwie do tych, które – jak գտնալ <gt-n-al> – są obocznymi formami częstszych postaci typu գտնել <gt-n-el> należących do koniugacji *-e*.

Czasowniki passywne (strona bierna, p. niżej) mają „cojowe" TA, np. w. orm. սիրվել <sir-v-el> „być kochanym" (od սիրել <sir-el> „kochać") – TA

<sir-v-ec^{c}-> [sirwec-]. O formach aorystu czasowników kauzatywnych będzie mowa niżej, s. 359.

6.4.5.4. Tworzenie form osobowych aorystu

6.4.5.4.1. Wiadomości ogólne

Formy osobowe aorystu, odpowiadającego najczęściej polskiemu czasowi przeszłemu czasowników dokonanych, powstają przez dodanie do tematu aorystu końcówek osobowych. Nie są one jednakowe dla wszystkich czasowników. Występują mianowicie dwa typy końcówek.

Pierwszy kontynuuje st. orm. końcówki strony czynnej (końcówki „aktywne") i zawiera samogłoskę /i/ (seria I): l. poj. 1 os. <-i>, 2 os. <-ir>, 3 os. -0 („zero" tj. brak końcówki); l. mn. 1 os. <-ink^{c}>, 2 os. <-ik^{c}>, 3 os. <-in>.

Drugi typ stanowi kontynuację st. orm. końcówek strony biernej (końcówki „passywne") i zawiera samogłoskę /a/ (seria II): l. poj. 1 os. w. orm. <-a>, z. orm. <-ay> [-a], 2 os. <-ar>, 3 os. w. orm. <-av> [-aw], z. orm. <-aw> [-aw]; l. mn. 1 os. <-ank^{c}>, 2 os. <-ak^{c}>, 3 os. <-an>.

W podanych wyżej nazwach końcówek terminy „aktywne" i „passywne" zostały ujęte w cudzysłowy, ponieważ chodzi tu o rozróżnienie historyczne, a nie aktualne. Końcówki te są mianowicie kontynuacją st. orm. końcówek, które w V w. faktycznie wiązały się z activum i passivum. Obecnie w obu językach n. orm. nie wiążą się już one z kategorią strony czynnej i biernej, która jest teraz tworzona w inny sposób niż w grabarze (p. niżej, s. 357). To, jakie końcówki dany czasownik przyjmuje w aoryście, zależy obecnie od jego struktury słowotwórczej i związanego z tym typu tematu aorystu.

W języku z. orm. odmiana czasownika w aoryście jest bardziej skomplikowana niż w języku w. orm. Niektóre czasowniki z. orm. wykazują przy tym mieszany charakter: 3 osoba l. poj. przyjmuje końcówkę historycznie „passywną", w pozostałych osobach występują końcówki historycznie „aktywne".

W języku w. orm. zasada wyboru odpowiedniej serii końcówek aorystu jest prosta: czasowniki nie posiadające w temacie teraźniejszym sufiksów inchoatywnych przyjmują końcówki serii I („aktywne"), natomiast czasowniki posiadające w TT sufiks inchoatywny przyjmują końcówki serii II („passywne"). Z drugiej strony, w języku z. orm. końcówki serii II są dodawane także do czasowników bez sufiksów inchoatywnych koniugacji *-i* (nie istniejącej w języku w. orm.). Niektóre czasowniki z. orm. wykazują ponadto odmianę mieszaną (p. niżej, s. 356).

6.4.5.4.2. Aoryst czasowników bez sufiksów inchoatywnych

Czasowniki bez sufiksów inchoatywnych (w czasie teraźniejszym, imperfectum i bezokoliczniku) należące do koniugacji *-e* i *-a* odmieniają się identycz-

nie w obu językach n. orm. (nie licząc, oczywiście, różnic fonetycznych). Oto przykłady form aorystu wspólnych graficznie.

Bezokolicznik գրել <gr-el> „pisać, napisać" (czasownik „nie-inchoatywny" koniugacji *-e*), temat aorystu „cojowy" <gr-ec^{c}->:

l. poj.
1 os. գրեցի <gr-ec^{c}-i> w. orm. [g(y)reci], z. orm. [k^{h}(y)reci] „napisałem"
2 os. գրեցիր <gr-ec^{c}-ir>
3 os. գրեց <gr-ec^{c}>
l. mn.
1 os. գրեցինք <gr-ec^{c}-ink^{c}> w. orm. [g(y)recink^{h}], z. orm. [k^{h}(y)recink^{h}] „napisaliśmy"
2 os. գրեցիք <gr-ec^{c}-ik^{c}>
3 os. գրեցին <gr-ec^{c}-in>

Bezokolicznik կարդալ <kard-al> „czytać, przeczytać" (czasownik „nie-inchoatywny" koniugacji *-a*), temat aorystu „cojowy" <kard-ac^{c}->:

l. poj.
1 os. կարդացի <kard-ac^{c}-i> w. orm. [k:art^{h}aci], z. orm. [gart^{h}aci] „przeczytałem"
2 os. կարդացիր <kard-ac^{c}-ir>
3 os. կարդաց <kard-ac^{c}>
l. mn.
1 os. կարդացինք <kard-ac^{c}-ink^{c}> w. orm. [k:art^{h}acink^{h}], z. orm. [gart^{h}acink^{h}] „przeczytaliśmy"
2 os. կարդացիք <kard-ac^{c}-ik^{c}>
3 os. կարդացին <kard-ac^{c}-in>

Jak wspomniano wyżej, w języku z. orm. te czasowniki koniugacji *-i*, nie istniejącej w języku w. orm., które nie posiadają w TT sufiksu inchoatywnego, mają w aoryście temat „cojowy" i końcówki „passywne" (!), np.:

bezokolicznik (z. orm.) խօսիլ <xôs-il> „mówić", TA <xôs-ec^{c}->

l. poj.
1 os. խօսեցայ <xôs-ec^{c}-ay> [choseca] „mówiłem"
2 os. խօսեցար <xôs-ec^{c}-ar> [chosecar]
3 os. խօսեցաւ <xôs-ec^{c}-aw> [chosecaw]
l. mn.
1 os. խօսեցանք <xôs-ec^{c}-ank^{c}> [chosecank^{h}]
2 os. խօսեցաք <xôs-ec^{c}-ak^{c}> [chosecak^{h}]
3 os. խօսեցան <xôs-ec^{c}-an> [chosecan]

Odpowiednik w. orm. należy do koniugacji *-e*: խոսել <xos-el> i odmienia się przy pomocy końcówek „aktywnych" (seria I), tj. tak jak np. przedstawiony wyżej czasownik գրել <gr-el> „pisać":

l. poj.
1 os. խոսեցի <xos-ec^{c}-i> [choseci] „mówiłem"
2 os. խոսեցիր <xos-ec^{c}-ir> [chosecir]
3 os. խոսեց <xos-ec^{c}> [chosec] itd.

6.4.5.4.3. Aoryst czasowników wykazujących sufiksy inchoatywne

A oto przykłady form osobowych aorystu czasowników wykazujących w bezokoliczniku i TT sufiksy inchoatywne. W temacie aorystu sufiks ów odpada (= temat pierwiastkowy), a końcówki są (poza nielicznymi wyjątkami w języku z. orm., p. niżej) – „passywne" (seria II).

Sufiks inchoatywny <č^{c}->, w. orm. փախչել <p^{c}ax-č^{c}-e-l> = z. orm. փախչիլ <p^{c}ax-č^{c}-i-l> „uciekać, uciec", TA pierwiastkowy <p^{c}ax->. Odmiana wspólna (fonetycznie) dla obu języków:

l. poj.
1 os. w. orm. փախա <p^{c}ax-a>
= z. orm. փախայ <p^{c}ax-ay> [p^{h}acha] „uciekłem"
2 os. փախար<p^{c}ax-ar> [p^{h}achar]
3 os. w. orm. փախավ <p^{c}ax-av>
= z. orm. փախաւ <p^{c}ax-aw> [p^{h}achaw]
l. mn.
1 os. փախանք <p^{c}ax-ank^{c}> [p^{h}achank^{h}] „uciekliśmy"
2 os. փախաք <p^{c}ax-ak^{c}> [p^{h}achak^{h}]
3 os. փախան <p^{c}ax-an> [p^{h}achan]

Sufiks inchoatywny <-n->, w. orm. տեսնել <tes-n-e-l> [t:esnel] = z. orm. տեսնել <tes-n-e-l> [desnel] lub տեսնալ <tes-n-a-l> [desnal] „widzieć, zobaczyć", TA pierwiastkowy <tes->:

l. poj.
1 os. w. orm. տեսա <tes-a> [t:esa]
= z. orm. տեսայ <tes-ay> [desa] „zobaczyłem"
2 os. տեսար <tes-ar> w. orm. [t:esar], z. orm. [desar]
3 os. w. orm. տեսավ <tes-av> [t:esaw]
= z. orm. տեսաւ <tes-aw> [desaw]

l. mn.

1 os.	տեսանք <tes-ank^{c}> w. orm. [t:esank^{h}], z. orm. [desank^{h}] „zobaczyliśmy”
2 os.	տեսաք <tes-ak^{c}> w. orm. [t:esak^{h}], z. orm. [desak^{h}]
3 os.	տեսան <tes-an> w. orm. [t:esan], z. orm. [desan]

Przykład na pierwiastkowy temat aorystu z samogłoską zredukowaną „ə”. Bezokolicznik w. orm. մտնել <mt-n-e-l> [mytnel] = z. orm. մտնել <mt-n-e-l> [mydnel] lub մտնալ <mt-n-a-l> „wchodzić, wejść”, TA <mt-> z samogłoską „ə” w następstwie redukcji pierwiastkowej samogłoski pierwotnej /u/ obecnej pod akcentem w spokrewnionym etymologicznie rzeczowniku մուտք <mowt-k^{c}> [mutk^{h}] „wejście”. Odmiana:

l. poj.

1 os.	w. orm. մտա <mt-a> [myt:a] = z. orm. մտայ <mt-ay> [myda] „wszedłem”
2 os.	մտար <mt-ar> w. orm. [myt:ar], z. orm. [mydar]
3 os.	w. orm. մտավ <mt-av> [myt:aw], z. orm. մտաւ <mt-aw> [mydaw]

l. mn.

1 os.	մտանք <mt-ank^{c}> w. orm. [myt:ank^{h}], z. orm. [mydank^{h}]
2 os.	մտաք <mt-ak^{c}> w. orm. [myt:ak^{h}], z. orm. [mydak^{h}]
3 os.	մտան <mt-an> w. orm. [myt:an], z. orm. [mydan]

Niektóre z. orm. czasowniki z sufiksem <-n-> mają faktycznie znaczenie inchoatywne: oznaczają stawanie się, nabieranie jakiejś cechy, np. նիհարնալ <nihar-n-a-l> „chudnąć, stawać się chudym” (od przymiotnika նիհար <nihar> „chudy”). Są paralelne znaczeniowo do czasowników z sufiksem <-an-> typu np. տկարանալ <tkar-an-a-l> [dygaranal] „słabnąć” (od przymiotnika տկար <tkar> „słaby”). Formy z <-n-> są nowsze, ludowe. Pochodzą z dialektów (zachodnich), w których redukcji ulegała nieakcentowana samogłoska /a/ sufiksu <-an->, np. նիհարնալ <nihar-n-a-l> pochodzi z wcześniejszej formy *<nihar-an-a-l>, tak jak z. orm. մեծնալ <mec-n-a-l> [medznal] „powiększać się, stawać się dużym” pochodzi z formy մեծանալ <mec-an-a-l> poświadczonej już w *grabarze* (NBHL, II: 239) i przejętej przez język w. orm. (tam wymowa: [mec:anal]). Formy z. orm. z <-an-> typu տկարանալ <tkar-an-a-l> są zapożyczeniami literackimi z *grabaru*. W języku w. orm. form inchoatywnych koniugacji *-a* z sufiksem w formie <-n-> nie ma, ponieważ śródgłosowa nieakcentowana samogłoska /a/ nie ulegała redukcji w dialektach wschodnich. Jest to właściwość tylko zachodnich dialektów.

W obu językach czasowniki tego typu (inchoatywne koniugacji *-a* z sufiksem <-n-> lub <-an->) mają „cojowy” temat aorystu i odmieniają się z końców-

kami „passywnymi" (seria II), np. z. orm. czasownik նիհարնալ <nihar-n-a-l>, TA <nihar-c^{c}->, ma następujące formy aorystu (Feydit: 178):

l. poj.
1 os. նիհարցայ <nihar-c^{c}-ay> [niharca] „schudłem"
2 os. նիհարցար <nihar-c^{c}-ar> [niharcar]
3 os. նիհարցաւ <nihar-c^{c}-aw> [niharcaw] itd.

(Uwaga historyczno-porównawcza. Zanikanie ormiańskich nosowych sufiksów inchoatywnych <-n->, <-an-> w temacie aorystu ma swą historyczną paralelę w języku polskim, w którym przyrostek nosowy *-n-* występujący w czasie teraźniejszym *chud-n-ę* również zanika w czasie przeszłym: *chud-ł-em*, *s-chud-ł-em*.)

Wspólne graficznie (z wyjątkiem 1 i 3 osoby l. poj.) są często w obu językach formy czasowników z sufiksem <-an->, np. od տկարանալ <tkar-an-a-l> „słabnąć", TA <tkar-ac^{c}->, formy aorystu wyglądają następująco:

l. poj.
1 os. w. orm. տկարացա <tkar-ac^{c}-a> [t:yk:araca]
= z. orm. տկարացայ <tkar-ac^{c}-ay> [dygaraca] „osłabłem"
2 os. տկարացար <tkar-ac^{c}-ar> w. orm. [t:yk:aracar],
z. orm. [dygaracar]
3 os. w. orm. տկարացավ <tkar-ac^{c}-av> [t:yk:aracaw]
= z. orm. տկարացաւ <tkar-ac^{c}-aw> [dygaracaw] itd.

Analogicznie odmienia się ważny znaczeniowo czasownik modalny w. orm. կարողանալ <kar-oł-an-a-l> = z. orm. կրնալ <kr-n-a-l> „móc". Pierwsze osoby l. poj. aorystu wyglądają odpowiednio: w języku w. orm. կարողացա <kar-oł-ac^{c}-a> [k:aroghaca], w języku z. orm. կրցայ <kr-c^{c}-ay> [gyrca] „mogłem". Forma w. orm. jest wtórna, utworzona od dawnego imiesłowu na <-oł>, por. s. 333-334; forma z. orm. kontynuuje bezpośrednio, choć z pewnymi zmianami, st. orm. formę կարացի <kar-ac^{c}-i> „mogłem".

Nie wszystkie czasowniki z sufiksem <-an-> mają znaczenie inchoatywne, a czasowniki takie jak np. ստանալ <st-an-a-l> należą wręcz do przechodnich (znaczenie tego przykładu: „otrzymywać, dostawać"). Końcówki są tu również „passywne", mimo aktywnego znaczenia gramatycznego (czasownik ստանալ <st-an-a-l> otwiera przy sobie miejsce dla dopełnienia bliższego w bierniku): w. orm. ստացա <st-ac^{c}-a> = z. orm. ստացայ <st-ac^{c}-ay> [(y)staca] „otrzymałem, dostałem".

Zdarza się, że w jednym z języków n. orm. jakiś czasownik występuje (w bezokoliczniku i TT) z sufiksem inchoatywnym, a w drugim – bez, np. zachodnioormiańskiemu քնանալ <k^{c}n-an-a-l> „spać" odpowiada w. orm. քնել

<k^{c}n-e-l> (por. քուն <k^{c}own> [k^{h}un] „sen") . I odwrotnie: w języku z. orm. mamy լուալ <low-a-l> [lywal], a we w. orm. լվանալ <lv-an-a-l> [lywanal] „myć". Czasownik w. orm. wykazuje tu w aoryście wyjątkowo końcówki „aktywne": լվացի <lv-ac^{c}-i> [lywaci] „umyłem" ... լվաց <lv-ac^{c}> [lywac] „umył" (Min.: 214).

Sufiks inchoatywny <-en->. Czasowniki posiadające ten sufiks w bezokoliczniku i temacie teraźniejszym tracą go w temacie aorystu przybierając przyrostek <-ec^{c}-> (temat „cojowy"). Przykład: w. orm. մոտենալ <mot-en-a-l> [mot:enal] = z. orm. մօտենալ <môt-en-a-l> [modenal] „zbliżać się, zbliżyć się", TA <mot-ec^{c}->, <môt-ec^{c}>, l. poj. 1 os. aorystu: w. orm. մոտեցա <mot-ec^{c}-a> [mot:eca] = z. orm. մօտեցայ <môt-ec^{c}-ay> [modeca] „zbliżyłem się" itd.

6.4.5.5. Odrębności zachodnioormiańskie w zakresie tworzenia form osobowych aorystu

Najważniejszą z tych odrębności jest mieszany charakter, jeśli chodzi o dobór końcówek, odmiany niektórych czasowników przez osoby. Zdarza się mianowicie, że czasownik z. orm. (zarówno z grupy inchoatywnych jak i nieinchoatywnych) przybiera końcówki „aktywne" (I serii) we wszystkich osobach z wyjątkiem 3 osoby l. poj., gdzie do tematu aorystu dodawana jest końcówka „passywna" <-aw>. Np. czasownik z sufiksem inchoatywnym <-n-> (w bezokoliczniku i TT) առնել <ar̄-n-e-l> „brać, wziąć", TA <ar̄->, TT <ar̄-n-e->, ma w języku z. orm. następującą odmianę aorystu:

l. poj.

1 os.	առի <ar̄-i> [arri] „wziąłem"
2 os.	առիր <ar̄-ir> [arrir]
3 os.	առաւ <ar̄-aw> [arraw]

l. mn.

1 os.	առինք <ar̄-ink^{c}> [arrink^{h}] „wzięliśmy"
2 os.	առիք <ar̄-ik^{c}> [arrik^{h}]
3 os.	առին <ar̄-in> [arrin]

Odpowiednik w. orm. o tej samej formie bezokolicznika i tych samych tematach praesentis i aoristi ma w aoryście odmianę regularną z końcówkami „passywnymi" (II seria) we wszystkich osobach:

l. poj.

1 os. առա <ar̄-a> [arra] „wziąłem"

2 os. առար <ar̄-ar> [arrar]

3 os. առավ <ar̄-av> [arraw] itd.

(Uwaga historyczna. Wymieniony czasownik n. orm. առնել <ar̄-n-e-l> „brać" jest, wbrew pozorom, kontynuacją st. orm. czasownika առնուլ <ar̄-n-ow-l> o tym samym znaczeniu. Natomiast st. orm.! czasownik առնել <ar̄-n-e-l> „robić, czynić" jest obecnie kontynuowany przez nieregularne czasowniki: w. orm. անել <anel> i z. orm. ընել <ənel>.)

Analogicznie do առնել <ar̄-n-e-l> „brać, wziąć" odmieniają się w aoryście z. orm. czasowniki պագնել <pag-n-e-l> [bak^{h}nel] „całować", թքնել <t^{c}k^{c}-n-e-l> [t^{h}yk^{h}nel] „pluć" i խածնել <xac-n-e-l> [chadznel] „gryźć" (Feydit: 231). Dotyczy to także z. orm. czasowników nie-inchoatywnych: բերել <ber-e-l> [p^{h}erel] „przynosić" i ըսել <əs-e-l> [ysel] „powiedzieć", które wyjątkowo wykazują pierwiastkowy temat aorystu. Ich pierwsze osoby (aorystu) mają postaci: բերի <ber-i> [p^{h}eri] „przyniosłem" i ըսի <əs-i> [ysi] „powiedziałem", a trzecie osoby: բերաւ <ber-aw> [p^{h}eraw] „przyniósł" i ըսաւ <əs-aw> [ysaw] „powiedział".

Natomiast w. orm. odpowiedniki ostatnich dwóch czasowników mają „cojowy" temat aorystu i końcówki „aktywne" we wszystkich osobach l. poj. i mn. Od բերել <ber-e-l> mamy w. orm. բերեցի <ber-ec^{c}-i> [bereci] „przyniosłem" i բերեց <ber-ec^{c}> [berec] „przyniósł", a od ասել <as-e-l> „powiedzieć" – ասեցի <as-ec^{c}-i> [aseci] lub ասացի <as-ac^{c}-i> [asaci] „powiedziałem" i ասեց <as-ec^{c}> [asec] lub ասաց <as-ac^{c}> [asac] „powiedział".

Jeśli chodzi o wcześniej wymienione z. orm. wyjątki, to w języku w. orm. czasownik պագնել <pag-n-e-l> [p:ak^{h}nel] jest dialektalną obocznością potocznej formy պաչել <pač^{c}-e-l> „całować". Synonimem literackim tego czasownika jest we w. orm. języku համբուրել <hambowr-e-l> [hamp^{h}urel]. Odpowiednik z. orm. թքնել <t^{c}k^{c}-n-e-l> ma w języku w. orm. bezokolicznik i TT bez sufiksu inchoatywnego: թքել <t^{c}k^{c}-e-l> [t^{h}yk^{h}el] „pluć". Czasownik խածնել <xac-n-e-l> „gryźć" występuje w języku w. orm. (1 os. sg. aoristi: խածա <xac-a> [chaca], 3 os. խածավ <xac-av> [chacaw]), ale jest rzadziej używany niż synonim կծել <kc-e-l> [k:yc:el].

W potocznym, zabarwionym dialektalnie języku w. orm. przytrafiają się niekiedy „mieszane" końcówki osobowe aorystu, takie jak w z. orm. czasowniku առնել <ar̄-n-e-l> „brać, wziąć". Dotyczy to np. czasownika անել <an-e-l> „robić" (p. niżej, 6.4.5.8., nieregularne formy aorystu, s. 362).

W sposób tak samo mieszany (z „passywną" końcówką tylko w 3 osobie l. poj.) odmienia się w aoryście z. orm. czasownik լալ <l-a-l> „płakać". W bezokoliczniku i TT nie wykazuje on sufiksu inchoatywnego i ma w związku z tym zgodnie z oczekiwaniem „cojowy" temat aorystu: <l-ac^{c}-> (podobnie jak <kard-ac^{c}-> od կարդալ <kard-a-l> „czytać"). Odmiana tego czasownika w aoryście (z. orm.) wygląda następująco (Feydit: 229):

l. poj.
1 os. լացի <l-ac^{c}-i> [laci] „(za)płakałem"
2 os. լացիր <l-ac^{c}-ir> [lacir]
3 os. լացաւ <l-ac^{c}-aw> [lacaw]
l. mn.
1 os. լացինք <l-ac^{c}-ink^{c}> [lacink^{h}] „(za)płakaliśmy"
2 os. լացիք <l-ac^{c}-ik^{c}> [lacik^{h}]
3 os. լացին <l-ac^{c}-in> [lacin]

Odpowiednik w. orm. (w bezokoliczniku również լալ <l-a-l>) w mniej starannym stylu potocznym odmienia się w aoryście podobnie jak w języku z. orm., z tym, że nie wykazuje on typowej dla języka z. orm. formy 3 osoby l. poj. z końcówką „passywną". Wschodnioormiańska forma tej osoby to լաց <l-ac^{c}> [lac], a więc – bez końcówki , tak jak կարդաց <kard-ac^{c}> od կարդալ<kard-a-l> „czytać".

Co ciekawe, istnieje jednak w języku w. orm. i to w starannym stylu literackim (Min.: 214) wtórna forma bezokolicznika լացել <lac^{c}-e-l> „płakać" utworzona od „cojowego" tematu aorystu. Od tego bezokolicznika odmiana aorystu zawiera zatem dwa <-c^{c}-> w całym paradygmacie:

l. poj.
1 os. լացեցի <lac^{c}-ec^{c}-i> [laceci] „(za)płakałem"
2 os. լացեցիր <lac^{c}-ec^{c}-ir> [lacecir]
3 os. լացեց <lac^{c}-ec^{c}> [lacec] itd.

Język w. orm. w znaczeniu „płakać" najczęściej jednak używa czasownika złożonego (dwuczłonowej formy opisowej, peryfrastycznej) լաց լինել <lac^{c} linel>. Pierwsza osoba l. poj. aorystu jest tu nieregularna: լաց եղա <lac^{c} eł-a> [lac jegha] „(za)płakałem", por. niżej, str. 365 (nieregularne formy aorystu).

6.4.5.6. Formy przeczące aorystu

Formy przeczące aorystu powstają przy pomocy partykuły չ <č^{c}-> „nie" poprzedzającej bezpośrednio formę osobową. Pisownia jest tu łączna w obu językach n. orm. Przed spółgłoską partykuła չ <č^{c}-> jest wymawiana z samogłoską zredukowaną „ə", np. չգրեցի <č^{c}-gr-ec^{c}-i> „nie napisałem": w. orm. [czy-g(y)reci], z. orm. [czy-k^{h}(y)reci]. Dotyczy to także sytuacji, w której czasownik rozpoczyna się od niepisanej spółgłoski /v/ przed nagłosowym ո <o->, np. չորոշեցի <č^{c}-oroš-ec^{c}-i> [czy-woroszeci] „nie określiłem" od որոշել <oroš-e-l> „określać". Natomiast przed samogłoskowym (faktycznie, nie tylko graficznie) nagłosem czasownika partykule przeczącej չ <č^{c}-> nie towarzyszy samogłoska zredukowana, np. w. orm. չարթնացա <č^{c}-art^{c}n-ac^{c}-a> [czart^{h}naca] „nie zbudziłem się" od արթնանալ <art^{c}n-an-a-l> „(z)budzić się" = z. orm. չարթնայ

<č^{c}-art^{c}n-c^{c}-ay> [czart^{h}ynca] od արթնանալ <art^{c}n-n-a-l>; չօգնեցի <č^{c}-ôgn-ec^{c}-i> [czok^{h}neci] „nie pomogłem" od օգնել <ôgn-e-l> „pomagać" (czasownik nieinchoatywny wymawiany jednakowo w obu językach).

6.4.5.7. Aoryst czasowników kauzatywnych

6.4.5.7.1. Wiadomości ogólne

Czasowniki zwane kauzatywnymi (nazwa ta pochodzi od łacińskiego rzeczownika *causa* „przyczyna, powód") wyrażają „powodowanie wykonania jakiejś czynności lub przyjęcia jakiegoś stanu przez istotę lub rzecz wymienioną w dopełnieniu" (E.j.o.: 75). Patrz także wyżej, str. 137. W obu językach n. orm. bezokoliczniki czasowników kauzatywnych (i, co za tym idzie, ich TT) charakteryzują się sufiksami <-c^{c}n->, <-ac^{c}n->, <-ec^{c}n-> dodawanymi do tematów teraźniejszych, przeszłych lub niekiedy do samego pierwiastka czasownikowego (podstawy derywacyjnej).

Wszystkie causativa ormiańskie należą do koniugacji *-e*. Przykłady wspólne (graficznie) dla obu języków: մտնել <mt-n-e-l> „wchodzić" – causativum մտցնել <mt-c^{c}n-e-l>[mytcnel] „wprowadzać"; տկարանալ <tkar-an-a-l> „słabnąć" – causativum տկարացնել <tkar-ac^{c}n-e-l> „osłabiać", wymowa w. orm. [t:yk:aracnel], z. orm. [dygaracnel]; իջնել <ij-n-e-l> [icznel] „schodzić, opadać" – causativum իջեցնել <ij-ec^{c}n-e-l> [iczecnel] „spuszczać". W języku z. orm. częściej niż we w. orm. sufiks kauzatywny występuje w postaci <-c^{c}n-> bez poprzedzającej samogłoski, np. od խմել <xm-e-l> [chymel] „pić" causativum w. orm. ma postać խմեցնել <xm-ec^{c}n-e-l> [chymecnel], a z. orm. – խմցնել <xm-c^{c}n-e-l> [chymcnel] „poić".

Jak widać z porównania ormiańskich i polskich odpowiedników kategoria causatiwów jest w językach ormiańskich silnie zgramatykalizowana, choć i tam istnieją kauzatywne konstrukcje opisowe (podobnie jak w języku polskim) składające się z bezokolicznika czasownika podstawowego i posiłkowego czasownika տալ <t-a-l> „dawać", np. բերել տալ <ber-e-l t-a-l> „kazać przynieść" (Min.: 220), նորոգել տալ <norog-e-l t-a-l> (wymowa նորոգել <norogel> [norok^{h}el] jednakowa w obu językach) „kazać naprawić, odnowić" (Feydit: 300), por. polski zwrot „dać do naprawy".

6.4.5.7.2. Aoryst czasowników kauzatywnych w języku z. orm.

Tworzenie tematu aorystu czasowników kauzatywnych (por. stan rzeczy w języku st. orm., wyżej, str. 115, 137), a także samych form osobowych owego czasu dla tej grupy czasowników, wygląda różnie w obu językach n. orm.

W języku zachodnioormiańskim temat aorystu czasowników kauzatywnych ma charakter „cojowy": tworzy się przez zastąpienie spółgłoski <-n-> wchodzącej w skład tematu teraźniejszego causatiwów (zakończenia: <-c^{c}n->, <-ec^{c}n->, <-ac^{c}n->) sufiksem <-owc^{c}-> [uc].

Przykład odmiany w aoryście kauzatywnego czasownika (z. orm.) ԹկարացնելՔ <tkar-ac^{c}n-e-l> [dygaracnel] „osłabiać", por. ԹկարանալՔ <tkar-an-a-l> „słabnąć" (od ԹկարՔ <tkar> „słaby"). Temat aorystu causativi: <tkar-ac^{c}-owc^{c}->. Formy osobowe aorystu causatiwów powstają zgodnie z oczekiwaniem przy pomocy końcówek „aktywnych" (seria I):

l. poj.

1 os.	ԹկարացուցիՔ <tkar-ac^{c}-owc^{c}-i> [dygaracuci] „osłabiłem"
2 os.	ԹկարացուցիրՔ <tkar-ac^{c}-owc^{c}-ir> [dygaracucir]
3 os.	ԹկարացուցՔ <tkar-ac^{c}-owc^{c}> [dygaracuc]

l. mn.

1 os.	ԹկարացուցինքՔ <tkar-ac^{c}-owc^{c}-ink^{c}> [dygaracucink^{h}] „osłabiliśmy"
2 os.	ԹկարացուցիքՔ <tkar-ac^{c}-owc^{c}-ik^{c}> [dygaracucik^{h}]
3 os.	ԹկարացուցինՔ <tkar-ac^{c}-owc^{c}-in> [dygaracucin]

Formalnie do causatiwów należą i analogicznie do nich się odmieniają takie często używane z. orm. czasowniki jak հարցնելՔ <harc^{c}nel> „pytać" i ցուցնելՔ <c^{c}owc^{c}nel> „pokazywać" (Feydit: 299): „zapytałem" to po z. orm. հարցուցիՔ <harc^{c}owc^{c}i> [harcuci], a „pokazałem" ցուցուցիՔ <c^{c}owc^{c}owc^{c}i> [cucuci].

Pewna anomalię wykazuje z. orm. czasownik kauzatywny անցնելՔ <anc^{c}nel> [ancynel] „przeprowadzić; sprawić, by ktoś przeszedł", utworzony nieregularnie, bo z odpadnięciem spółgłoski „c^{c}" należącej do sufiksu tworzącego causativum. Czasownik ten jest derywatem od tematu aorystu (pierwiastka) czasownika inchoatywnego անցնիլՔ <anc^{c}-n-i-l> „przechodzić, mijać", w którym spółgłoska „c^{c}" należy do pierwiatka (TA <anc^{c}->) . Zamiast *<anc^{c}-c^{c}n-e-l> mamy w causativum jedno tylko „c^{c}": անցնելՔ <anc^{c}nel>, przy czym wymowa jest tu trzysylabowa, z samogłoską zredukowaną między [c] a [n]: [ancynel], w przeciwieństwie do dwusylabowej wymowy czasownika podstawowego անցնիլՔ <anc^{c}-n-i-l> [ancnil], Feydit: 299. Niekiedy istotną tutaj samogłoskę zredukowaną zaznacza się na piśmie: անցընելՔ <anc^{c}ənel> (Kurk.:117), TA < anc^{c}-owc^{c}->.

W języku w. orm. odpowiednie causativum ma charakter opisowy (historycznie) i tworzy się od nowego bezokolicznika անցկացնելՔ <anc^{c}-kac^{c}nel> [anck:acnel] (o odmianie będzie mowa niżej), podczas gdy wschodnioormiańskie անցնելՔ <anc^{c}-n-e-l> odpowiada zachodnioormiańskiemu անցնիլՔ <anc^{c}-n-i-l> i znaczy „przechodzić, mijać".

6.4.5.7.3. Aoryst czasowników kauzatywnych w języku w. orm.

Temat aorystu czasowników kauzatywnych w języku w. orm. ma dwie postaci: krótszą (bez sufiksu <-ec^{c}->) i dłuższą (z sufiksem <-ec^{c}->. Obie powstają przez zastąpienie spółgłoski <-n-> wchodzącej w skład tematu teraźniejszego causatiwów (część zakończenia <-c^{c}n->, <-ec^{c}n->, <-ac^{c}n->) spółgłoską <-r->.

Np. od czasownika kauzatywnego տկարացնել <tkar-ac^{c}n-e-l> [t:yk:aracnel] „osłabiać" krótszy wariant tematu aorystu ma postać <tkar-ac^{c}r>, a dłuższy <tkar-ac^{c}r-ec^{c}>.

W 3 osobie l. poj. aorystu występuje tylko dłuższa postać TA: bez końcówki, podobnie jak w odmianie aorystu czasowników nie-inchoatywnych koniugacji *-e* typu գրել <gr-e-l> „pisać" – գրեց <gr-ec^{c}> „napisał". Natomiast w pozostałych osobach może występować temat krótki lub długi. Formy dłuższe charakterystyczne są dla mówionego języka w. orm.:

l. poj.
1 os. տկարացրեցի <tkar-ac^{c}r-ec^{c}-i> [t:yk:aracreci] „osłabiłem"
2 os. տկարացրեցիր <tkar-ac^{c}r-ec^{c}-ir> [t:yk:aracrecir]
3 os. տկարացրեց <tkar-ac^{c}r-ec^{c}> [t:yk:aracrec]
l. mn.
1 os. տկարացրեցինք <tkar-ac^{c}r-ec^{c}-ink^{c}> [t:yk:aracrecink^{h}] „osłabiliśmy"
2 os. տկարացրեցիք <tkar-ac^{c}r-ec^{c}-ik^{c}> [t:yk:aracrecik^{h}]
3 os. տկարացրեցին <tkar-ac^{c}r-ec^{c}-in> [t:yk:aracrecin]

Formy krótsze charakterystyczne są dla pisanego języka w. orm.:

l. poj.
1 os. տկարացրի <tkar-ac^{c}r-i> [t:yk:aracri] „osłabiłem"
2 os. տկարացրիր <tkar-ac^{c}r-ir> [t:yk:aracrir]
3 os. տկարացրեց <tkar-ac^{c}r-ec^{c}> [t:yk:aracrec]
l. mn.
1 os. տկարացրինք <tkar-ac^{c}r-ink^{c}> [t:yk:aracrink^{h}] „osłabiliśmy"
2 os. տկարացրիք <tkar-ac^{c}r-ik^{c}> [t:yk:aracrik^{h}]
3 os. տկարացրին <tkar-ac^{c}r-in> [t:yk:aracrin]

Analogicznie odmieniają się w aoryście w. orm. czasowniki հարցնել <harc^{c}nel> „pytać" i վերցնել <verc^{c}nel> „brać, wziąć", np. „zapytałem" to po w. orm. հարցրի <harc^{c}ri> lub հարցրեցի <harc^{c}rec^{c}i>, a „wziąłem, zabrałem" – վերցրի <verc^{c}ri> lub վերցրեցի <verc^{c}rec^{c}i>.

6.4.5.8. Nieregularne formy aorystu

Wśród nieregularnych tematów aorystu (w skrócie: TA) szczególne miejsce zajmują te, które powstają na bazie odrębnych pierwiastków (zjawisko supletywizmu). Mamy tu analogię do polskich form typu: czas teraźniejszy *idę* – czas przeszły *szedłem*. W poniższej liście czasowniki takie są umieszczone wśród innych, których nieregularność nie wiąże się z supletywizmem. Lista ta ułożona jest alfabetycznie według łacińskiej transliteracji form wschodnioormiańskich

(chyba że któryś czasownik występuje tylko w języku z. orm., co zostało zaznaczone, jak zwykle, skrótem z. orm.).

անել <an-e-l> „robić" – TA <ar-ec^{c}> plus końcówki „aktywne", a więc: „zrobiłem" to արեցի <ar-ec^{c}-i>. Odpowiednik z. orm. ընել <ən-e-l> ma TA <ər-> i końcówki mieszane (p. s. 356): ըրի <ər-i> „zrobiłem" ... ըրաւ <ər-a-w> „zrobił". W potocznym, zabarwionym dialektalnie języku w. orm. jest podobnie: l. poj. 1 os. արի <ar-i>, 2 os. արիր <ar-ir>, 3 os. արավ <ar-a-v> obok արեց <ar-ec^{c}>, l. mn. 1 os. արինք <ar-ink^{c}> itd., por. Min.: 210.

առնել <aṙ-n-e-l> „brać, wziąć" ma w języku z. orm. odmianę mieszaną (p. s. 356): առի <aṙ-i> „wziąłem" ... առաւ <aṙ-a-w> „wziął". W języku w. orm. odmiana jest tu regularna, z końcówkami tylko passywnymi: առա <aṙ-a> „wziąłem" itd.

ասել <as-e-l> „powiedzieć" wykazuje w języku w. orm. oboczność tematów aorystu: <as-ec^{c}> lub <as-ac^{c}> i końcówki, oczywiście, „aktywne". Natomiast odpowiednik z. orm. ըսել <əs-e-l> ma temat aorystu pierwiastkowy <əs-> i odmianę mieszaną: ըսի <əs-i> ... ըսաւ <əs-aw>.

բանալ <ban-a-l>, wymowa w. orm. [banal], z. orm. [p^{h}anal], „otwierać" ma w języku w. orm. następujące formy aorystu: l. poj. 1 os. բացի <bac^{c}-i>, 2 os. բացիր <bac^{c}-ir>, 3 os. բացեց <bac^{c}-ec^{c}>; l. mn. 1 os. բացինք <bac^{c}-ink^{c}>, 2 os. բացիք <bac^{c}-ik^{c}>, 3 os. բացին <bac^{c}-in>, Min.: 211. Natomiast w aoryście z. orm. odmienia się w sposób mieszany: բացի <bac^{c}-i> [p^{h}aci] „otworzyłem", ale բացաւ <bac^{c}-aw> [p^{h}acaw] „otworzył" (Feydit: 230). W języku w. orm. czasownik ten ma także wtórny synonim regularny բացել <bac^{c}-e-l>, a w języku potocznym jest zastępowany przez czasownik złożony (peryfrazę) բաց անել <bac^{c} an-e-l> (dosłownie: „uczynić, zrobić otwartym"), w której odmienia się człon անել <an-e-l>, p. wyżej.

բառնալ <baṙ-n-a-l> „ładować, obciążyć" ma TA <barj-ec^{c}> i odmienia się z końcówkami „aktywnymi" (I seria). W języku z. orm. jest rzadko używany (wymowa bezokolicznika [p^{h}arrnal]).

բերել <ber-e-l> „przynosić, przyprowadzać" w języku w. orm. ma TA „cojowy" <ber-ec^{c}> lub (w stylu potocznym, zabarwionym dialektalnie) pierwiastkowy <ber->. W obu przypadkach przyjmuje końcówki „aktywne": բերեցի <ber-ec^{c}-i> lub բերի <ber-i> „przyniosłem". W 3 osobie l. poj. tylko բերեց <ber-ec^{c}>. Natomiast w języku z. orm. czasownik ten wykazuje wyłącznie pierwiastkowy TA i odmianę mieszaną: բերի <ber-i> [p^{h}eri] „przyniosłem" ... բերաւ <ber-aw> [p^{h}eraw] „przyniósł".

z. orm. ծնիլ <cn-i-l> [dzynil] „rodzić się" ma TA <cn-> i końcówki „passywne": ծնայ <cn-ay> [dzyna] „urodziłem się". Język w. orm. ma tu formę strony biernej: ծնվել <cn-v-e-l> „rodzić się" z aorystem regularnym (końcówki „aktywne"): ծնվեցի <cn-v-ec^{c}-i> [c:ynweci] „urodziłem się" itd.

դարձնել <darj-n-e-l>, wymowa w. orm. [darcnel], z. orm. [t^{h}arcnel], „obracać; czynić (kogoś lub coś kimś lub czymś)" jest czasownikiem kauzatywnym (w stosunku do դառնալ <dar-n-a-l>, p. niżej) o temacie aorystu w. orm. <darj-r-> lub <darj-r-ec^{c}> i z. orm. <darj-owc^{c}>. Pierwsze osoby aorystu l. poj. mają postać: w. orm. դարձրի <darj-r-i> [darcri] lub <darj-r-e c^{c}-i>, z. orm. դարձուցի <darj-owc^{c}-i> [t^{h}arcuci] (Feydit: 300). Analogicznie (w obu językach) odmienia się czasownik z przedrostkiem: վերադարձնել <ver-a-darj-n-el> „zwracać, oddawać, odsyłać", wymowa w. orm. [weradarcnel], z. orm. [werat^{h}arcnel].

դառնալ <dar-n-a-l>, w. orm. [darrnal], z. orm. [t^{h}arrnal] „obracać się; stawać się; wracać" ma w obu językach TA <darj-> i końcówki „passywne": w. orm. դարձա <darj-a> [darca] = z. orm. դարձայ <darj-ay> [t^{h}arca] „stałem się". Język w. orm. używa czasem w stylu potocznym form dialektalnych z TA <dar-> (Min.: 212). Analogicznie (w obu językach) odmienia się czasownik z przedrostkiem վերադառնալ <ver-a-dar-n-a-l>, w. orm. [weradarrnal], z. orm. [werat^{h}arrnal] „wracać".

դնել <d-n-e-l>, w. orm. [d(y)nel], z. orm. [t^{h}(y)nel], „kłaść, położyć" ma w języku w. orm. dwa warianty TA. W stylu literackim używany jest temat <dr-ec^{c}> z końcówkami „aktywnymi": դրեցի <dr-ec^{c}-i> „położyłem". W stylu potocznym temat jest pierwiastkowy: teoretycznie *<dir->, przed końcówkami <dr->, np. դրի <dr-i> [d(y)ri] „położyłem". W 3 os. l. poj. w obu stylach mamy դրեց <dr-ec^{c}> „położył". Język z. orm. zna tu tylko temat pierwiastkowy i odmianę mieszaną: դրի <dr-i> [t^{h}(y)ri] „położyłem" ... դրաւ <dr-aw> [t^{h}(y)raw] „położył".

z. orm. ելլել <el-l-e-l> [jellel] „wychodzić" zawdzięcza swą formę asymilacji „l" do następującego sufiksu inchoatywnego <-n->, który dotąd występuje we w. orm. odpowiedniku ելնել <el-n-e-l> [jelnel]. Obie formy, starsza w. orm. i nowsza z. orm., kontynuują st. orm. ելանել <el-an-e-l> i mają taki sam jak w starożytności pierwiastkowy temat aorystu <el->, wymawiany obecnie [jel-]. Aoryst tego czasownika w obu językach przybiera końcówki „passywne": w. orm. ելա <el-a> = z. orm. ելայ <el-ay> [jela] „wyszedłem".

z. orm. երդնուլ <erd-n-ow-l> [jert^{h}nul] „przysięgać" nie dość, że należy do zanikającej koniugacji *-u*, to wykazuje ponadto anomalię w temacie aorystu, który kończy się tu wyjątkowo na <-ow> wymawiane przed „passywnymi" końcówkami aorystu spółgłoskowo jak </v/ (ptp: w). Pierwsza osoba l. poj. aorystu jest pisana երդուայ <erd-ow-ay> i wymawiana [jert^{h}(y)wa] „przysiągłem", Fey-

dit: 333. Formacja ta przypomina stronę bierną, którą oba języki n. orm. tworzą przy pomocy sufiksu w. orm. <-v->, z. orm. <-ow->. Nieregularny czasownik երդնուլ <erd-n-ow-l> jest w języku z. orm. wypierany przez regularny երդուըննալ <erd-owən-n-a-l> [jert^{h}wynnal] z pierwszą osobą l. poj. aorystu: երդուընցայ <erd-owən-c^{c}-ay> [jert^{h}wynca]. Wschodnioormiańskim odpowiednikiem tego czasownika jest երդվել <erd-v-e-l> [jert^{h}wel] z odmianą regularną analogiczną do czasowników biernych: երդվեցի <erd-v-ec^{c}-i> [jert^{h}weci] „przysiągłem".

z. orm. երթալ <ert^{c}-a-l> [jert^{h}al] „iść, odchodzić" ma supletywny TA w dwóch wariantach: <gn-ac^{c}> i <g-ac^{c}>. Formy osobowe aorystu wyglądają tu następująco (Feydit: 190):

l. poj.

1 os.	գացի <g-ac^{c}-i> [k^{h}aci] lub գնացի <gn-ac^{c}-i> [k^{h}(y)naci] „poszedłem"
2 os.	գացիր <g-ac^{c}-ir> [k^{h}acir] lub գնացիր <gn-ac^{c}-ir> [k^{h}(y)nacir]
3 os.	գնաց <gn-ac^{c}> [k^{h}(y)nac] (jedyna forma)

l. mn.

1 os.	գացինք <g-ac^{c}-ink^{c}> [k^{h}acink^{h}] lub գնացինք <gn-ac^{c}-ink^{c}> [k^{h}(y)nacink^{h}] „poszliśmy" itd.

W języku w. orm. czasownik երթալ <ert^{c}-a-l> ma zabarwienie dialektalne (z wymową: ert^{h}al, et^{h}al) i w języku literackim został zastąpiony przez գնալ <gn-a-l> (język z. orm. nie zna takiego bezokolicznika ani tematu teraźniejszego <gn-a->). Formy aorystu są w języku w. orm. regularne (analogiczne do odmiany czasownika կարդալ <kard-a-l> „czytać"): գնացի <gn-ac^{c}-i> [g(y)naci] „poszedłem" itd.

z. orm. ըլլալ <əllal> – p. w. orm. լինել <lin-e-l>

z. orm. ընել <ənel> – p. w. orm. անել <an-e-l>

z. orm. ըսել <əsel> – p. w. orm. ասել <as-e-l>

գալ <g-a-l>, w . orm. [gal], z. orm. [k^{h}al], „przychodzić" ma supletywny TA <ek->. Aoryst wygląda następująco:

l.poj.

1 os.	w. orm. եկա <ek-a> [jek:a] = z. orm. եկայ <ek-ay> [jega] „przyszedłem"
2 os.	w. orm. եկար <ek-ar> [jek:ar] = z. orm. եկար <ek-ar> [jegar]
3 os.	w. orm. եկավ <ek-av> [jek:aw] = z. orm. եկաւ <ek-aw> [jegaw]

l. mn.

1 os.	w. orm. եկանք <ek-ank^{c}> [jek:ank^{h}] = z. orm. եկանք <ek-ank^{c}> [jegank^{h}] „przyszliśmy" itd.

Czasownik ten wykazuje również anomalie w czasie teraźniejszym i imperfectum, p. wyżej, s. 325, 333 *passim*.

z. orm. Իյնալ <iy-n-a-l> [ijnal] „padać" ma TA <ink-> lub <ənk-> i końcówki „passywne". Pierwsza osoba aorystu: ինկայ <ink-ay> [inga] lub ընկայ <ənk-ay> [ynga] „upadłem" (Feydit: 204) itd. W języku w. orm. bezokolicznik (i temat teraźniejszy) jest bardziej archaiczny: ընկնել <ənk-n-e-l> [ynk:nel], por. st. orm. անկանել <ank-an-e-l> „padać", a aoryst ma (w języku w. orm.) regularną, jedną tylko postać: ընկա <ənk-a> [ynk:a] „upadłem" itd.

կենալ <ken-a-l>, w. orm. [k:enal], z. orm. [genal], jest czasownikiem o wielu znaczeniach, z których najważniejszymi są: (1) „stać"; (2) „zatrzymać się, stanąć"; (3) „pozostawać" (por. Malxaseanc^{c} II: 421; Froundjian: 229). Temat aorystu: <kec^{c}->, a w języku w. orm. także (częściej) <kac^{c}->. Odmienia się przy użyciu końcówek „passywnych", np. z. orm. կեցայ <kec^{c}-ay> [geca] „stanąłem, zatrzymałem się". W języku w. orm. częściej występuje w połączeniu z przysłówkiem <ver> „w górę" (czasownik złożony). Znaczy wówczas „wstawać, podnosić się", np. վեր կացա <ver kac^{c}-a> [wer k:aca] „wstałem" itd.

լալ <l-a-l> „płakać" ma w obu językach n. orm. „cojowy" temat aorystu: <l-a-c^{c}> i końcówki wyłącznie „aktywne" w języku w. orm., a mieszane (z 3 osobą sg. <lac^{c}-aw>) w języku z. orm., por. s. 358. Czasownik ten wykazuje również anomalie w czasie teraźniejszym i imperfectum, p. wyżej, pod: <g-a-l>.

լինել <lin-e-l> „być, bywać; stawać się" ma TA <eł-> i odmianę z końcówkami „passywnymi" (w obu językach):

l. poj.

1 os.	w. orm. եղա <eł-a>
	= z. orm. եղայ <eł-ay> [jegha] „byłem; stałem się"
3 os.	w. orm. եղավ <eł-av> = z. orm. եղաւ <eł-aw> [jeghaw] itd.

Forma 3 osoby sg. wymawiana z intonacją pytajną odpowiada, w stylu potocznym, polskiemu pytaniu: „zgoda?" Przecząca forma tejże osoby w języku z. orm. չեղաւ <č^{c}-eł-aw> [czeghaw] znaczy tyle co „nie udało się" (por. Feydit: 268).

W języku z. orm. bezokolicznik tego czasownika uległ dalszej ewolucji (w porównaniu ze st. orm. i w. orm. լինել <lin-e-l>) i ma obecnie postać ըլլալ <əllal>.

Czasownik powyższy w obu językach n. orm. uzupełnia paradygmat copuli եմ „jestem", ես <es> [es] „jesteś" itd., która ma tylko formy osobowe praesentis i imperfecti.

լվանալ <lv-an-a-l> [l(y)wanal] „myć" ma w języku w. orm. sufiks inchoatywny <-an-> i w związku z tym wykazuje TA <lv-ac^{c}>. Odmienia się jednak w aoryście wyjątkowo przy użyciu końcówek „aktywnych". Natomiast w języku

z. orm. czasownik ten ma bezokolicznik լուալ <low-al> [l(y)wal] i odmienia się w aoryście regularnie, w związku z czym paradygmat tego czasownika jest dla obu języków jednakowy. Różnice dotyczą tylko ortografii:

l. poj.
1 os. w. orm. լվացի <lv-ac^{c}-i>
= z. orm. լուացի <low-ac^{c}-i> [l(y)waci] „umyłem"
3 os. w. orm. լվաց <lv-ac^{c}> = z. orm. լուաց <low-ac^{c}> [l(y)wac] itd.

W znaczeniu zwrotnym „myć się" używane są formy passivum (p. niżej), którego bezokolicznik ma w języku w. orm. postać լվացվել <lv-ac^{c}-v-e-l> [l(y)wacwel], a w języku z. orm. լուացուիլ <low-ac^{c}-ow-i-l> [l(y)wacwil]. Formy te mają także, oczywiście, znaczenie bierne: „być mytym".

ուտել <owt-e-l>, w. orm. [ut:el], z. orm. [udel], „jeść", TA supletywny <ker->, końcówki „passywne". Odmiana w aoryście:

l. poj.
1 os. w. orm. կերա <ker-a> [k:era]
= z. orm. կերայ <ker-ay> [gera] „zjadłem"
3 os. w. orm. կերավ <ker-av> [k:eraw]
= z. orm. կերաւ <ker-aw> [geraw] itd.

տալ <t-a-l>, w. orm. [t:al], z. orm. [dal], „dawać" ma w języku w. orm. TA literacki <tv-ec^{c}> i potoczny <tv->, a w języku z. orm. tylko <tow->. Odmiana aorystu w języku w. orm. wygląda następująco:

l. poj.
1 os. տվեցի <tv-ec^{c}-i> [t:(y)weci] lub տվի <tv-i> [t:(y)wi] „dałem"
2 os. տվեցիր <tv-ec^{c}-ir> [t:(y)wecir] lub տվիր <tv-ir> [t:(y)wir]
3 os. տվեց <tv-ec^{c}> [t:(y)wec] (jedyna forma)
l. mn.
1 os. տվեցինք <tv-ec^{c}-ink^{c}> [t:(y)wecink^{h}] lub տվինք <tv-ink^{c}> [t:(y)wink^{h}] „daliśmy" itd.

W języku z. orm. odmiana տալ <t-a-l> ma charakter mieszany (w 3 osobie sg. końcówka „passywna"):

l. poj.
1 os. տուի <tow-i> [d(y)wi] „dałem"
2 os. տուիր <tow-ir> [d(y)wir]
3 os. տուաւ <tow-aw> [d(y)waw]
l. mn.
1 os. տուինք <tow-ink^{c}> [d(y)wink^{h}] „daliśmy" itd.

տանել <tan-e-l> [t:anel] = z. orm. տանիլ <tan-i-l> [danil] „zabierać, wynosić" ma TA <tar-> i końcówki „passywne" w języku w. orm., a mieszane – w języku z. orm. Odmiana:

l. poj.
1 os. w. orm. տարա <tar-a> [t:ara]
= z. orm. տարի <tar-i> [dari] „zabrałem, wyniosłem"
3 os. w. orm. տարավ <tar-av> [t:araw]
= z. orm. տարաւ <tar-aw> [daraw] itd.

թողնել <t^{c}oł-n-e-l> [t^{h}oghnel], z. orm. թողուլ <t^{c}oł-ow-l> [t^{h}oghul] „zostawiać; pozwalać" mają TA <t^{c}oł>. W literackim języku w. orm. czasownik ten w aoryście odmienia się przy użyciu tematu „cojowego", a w potocznym – pierwiastkowego (Min.: 214):

l. poj.
1 os. թողեցի <t^{c}oł-ec^{c}-i> [t^{h}ogheci] lub թողի <t^{c}oł-i> [t^{h}oghi] „zostawiłem; pozwoliłem"
3 os. թող <t^{c}oł-ec^{c}> [t^{h}oghec] (jedyna forma)
l. mn.
1 os. թողեցինք <t^{c}oł-ec^{c}-ink^{c}> [t^{h}oghecink^{h}] lub թողինք <t^{c}oł-ink^{c}> [t^{h}oghink^{h}] itd.

Natomiast w języku z. orm. czasownik ten (bez sufiksu inchoatywnego <-n-> w bezokoliczniku i TT) w aoryście odmienia się jak czasowniki kauzatywne:

l. poj.
1 os. թողուցի <t^{c}oł-owc^{c}-i> [t^{h}oghuci] „zostawiłem; pozwoliłem"
3 os. թողուց <t^{c}oł-owc^{c}> [t^{h}oghuc]
l. mn.
1 os. թողուցինք <t^{c}oł-owc^{c}-ink^{c}> [t^{h}oghucink^{h}] itd.

զարկել <zark-e-l> [zark:el] „uderzać" wykazuje w języku z. orm. sufiks inchoatywny w bezokoliczniku զարնել <zar-n-e-l> i temacie teraźniejszym <zar-n-e->. W języku w. orm. sufiks inchoatywny wykazuje oboczność tematów aorystu („cojowy" lub pierwiastkowy). Formy krótsze używane są w stylu potocznym.

Aoryst w. orm.:

l. poj.
1 os. զարկեցի <zark-ec^{c}-i> [zark:eci] lub զարկի <zark-i> [zark:i] „uderzyłem"
3 os. զարկեց <zark-ec^{c}> [zark:ec] (jedyna forma)

l. mn.

1 os. զարկեցինք <zark-ec^{c}-ink^{c}> [zark:ecink^{h}] lub զարկինք <zark-ink^{c}> [zark:ink^{h}] itd.

W języku z. orm. aoryst tego czasownika odmienia się w sposób mieszany:

l. poj.

1 os. զարկի <zark-i> [zargi] „uderzyłem"

2 os. զարկիր <zark-ir> [zargir]

3 os. զարկաւ <zark-aw> [zargaw]

l. mn.

1 os. զարկինք <zark-ink^{c}> [zargink^{h}] „uderzyliśmy"

2 os. զարկիք <zark-ik^{c}> [zargik^{h}]

3 os. զարկին <zark-in> [zargin]

W *grabarze* czasownik ten miał w bezokoliczniku i temacie teraźniejszym sufiks inchoatywny: զարկանել <zark-an-e-l>

6.4.5.9. Znaczenie aorystu

Aoryst jest w językach n. orm. czasem przeszłym o neutralnym charakterze, tzn. nie wyraża w zasadzie aspektu, choć najczęściej w języku polskim odpowiada mu aspekt dokonany czasownika (w czasie przeszłym), np. գրեցի <gr-ec^{c}-i> to raczej „napisałem" niż „pisałem". Niekiedy jednak polskim odpowiednikiem ormiańskiego aorystu jest polski czas przeszły czasownika niedokonanego, np. w. orm. խոսեցի <xos-ec^{c}-i> = z. orm. խօսեցայ <xôs-ec^{c}-ay> po polsku tłumaczy się przez „mówiłem" (inny przykład tego typu będzie podany niżej).

Typową sytuacją, w której występuje w językach n. orm. aoryst, są opowiadania informujące o szeregu wydarzeń, które następowały kolejno po sobie w przeszłości, nawet niezbyt odległej, np. (w. orm.) այսօր առավոտյան արթնացա ժամը յոթին, անմիջապես վեր կացա և լվացվեցի <ays-ôr arʿavotyan artʿn-acʿ-a žam-ə yotʿ-i-n, anmijapes ver kacʿ-a ew lvacʿ-v-ecʿ-i> [ajsor arra-wot:jan artʿnaca żamy jotʿin, anmiczap:es wer k:aca jew l(y)wacweci] „dzisiaj rano zbudziłem się o godzinie siódmej, natychmiast wstałem i umyłem się". W zdaniu powyższym mamy trzy formy 1 osoby sg. aorystu czasowników: <artʿn-an-a-l> „budzić się", <ver ken-a-l> „wstawać" (nieregularny czasownik złożony) i <lvacʿ-v-e-l> „myć się" (passivum od <lvanal>, tu w znaczeniu zwrotnym). Po polsku odpowiadają im formy czasu przeszłego czasowników dokonanych: „zbudzić się", „wstać", „umyć się". Komentarz do pozostałych wyrazów: <ays-ôr> „dzisiaj"; <arʿavotyan> „rano"; <žam-ə> rzeczownik <žam> „godzina" z „rodzajnikiem" określonym <-ə>; <yotʿ-i-n> liczebnik <yotʿ> „siedem" w datiwie (w znaczeniu lokatywnym); <anmijapes> „bezpośrednio, od razu"; <ew> „i".

Przykład aorystu z tekstu z. orm. երէկ (իրիկունը) ժամը տասին փակեցի գիրքերս ... հագուստս հանեցի և մտայ անկողին <erêk (irikown-ə) žam-ə tas-i-n p^{c}ak-ec^{c}-i girk^{c}-er-s ... hagowst-s han-ec^{c}-i ew mt-ay ankołin> [jereg (iriguny) żamy dasin p^{h}ageci k^{h}irk^{h}erys ... hak^{h}ustys haneci jew myda angoghin] „wczoraj (wieczorem) o godzinie dziesiątej zamknąłem (moje) książki, zdjąłem ubranie i wszedłem do łóżka" (Kurk.: 150). Mamy tu trzy formy 1 osoby sg. aorystu czasowników <p^{c}ak-e-l> „zamykać", <han-e-l> „zdejmować" i <mt-n-e-l> „wchodzić". Po polsku odpowiadają im formy czasu przeszłego czasowników dokonanych: „zamknąć", „zdjąć" i „wejść". Komentarz do pozostałych wyrazów: <erêk> „wczoraj"; <irikown-ə> rzeczownik o znaczeniu „wieczór" w acc. sg. (= nom. sg.) w znaczeniu okolicznika czasu „wieczorem" (<-ə> „rodzajnik" określony); <žam-ə tas-i-n> por. objaśnienie do zdania w. orm. w poprzednim akapicie, tutaj liczebnikiem jest <tasə> „dziesięć"; <girk^{c}-er-s> acc. pl. rzeczownika <girk^{c}> „książka" z sufigowanym zaimkiem dzierżawczym 1 osoby <-s> (w języku z. orm. samogłoska /i/ nie redukuje się tu mimo zmiany miejsca akcentu w l. mn.); <hagowst> „ubranie" w acc. sg. z zaimkiem <-s> „mój"; <ankołin> „łóżko", acc. sg. wyrażający kierunek po czasowniku ruchu <mt-n-e-l> „wchodzić (do)".

A oto zapowiedziany wyżej przykład nietypowej odpowiedniości: orm. aoryst – polski czas przeszły czasownika niedokonanego, (z. orm.) Մանկութեանս ատեն մայրս գեղեցիկ օրօրներով զիս քնացուց <mankowt^{c}ean-s aten mayr-s gełec^{c}ik ôrôr-ner-ov z-is k^{c}n-ac^{c}-owc^{c}> [mangut^{h}janys aden majrys k^{h}eghecig ornerow zis k^{h}(y)nacuc] „w czasie mego dzieciństwa (moja) matka usypiała mnie pięknymi kołysankami" (Feydit: 300). W zdaniu tym odpowiednikiem formy <k^{c}n-ac^{c}-owc^{c}> będącej 3 osobą sg. aorystu czasownika kauzatywnego <k^{c}n-ac^{c}n-e-l> „usypiać" (od <k^{c}n-an-a-l> „spać, zasypiać") jest polska forma niedokonana czasu przeszłego: „usypiała" (a nie „uśpiła"). Komentarz do pozostałych wyrazów: <mankowt^{c}ean-s> gen. sg. rzeczownika abstrakcyjnego <mankowt^{c}iwn> [mangut^{h}jun] „dzieciństwo" (utworzonego od <manowk> „dziecko") z sufigowanym zaimkiem dzierżawczym 1 osoby <-s>; <aten> „czas", tu jako postpozycja „w czasie" (w języku w. orm. wyraz ten nie występuje); <mayr-s> „matka" z zaimkiem dzierżawczym <-s> „mój"; <gełec^{c}ik> „piękny"; <ôrôr-ner-ov> ins. pl. rzeczownika <ôrôr> „kołysanka"; <z-is> acc. zaimka osobowego <es> [jes] „ja".

6.5. Tryb rozkazujący (modus imperativus)

Tryb rozkazujący ma w językach ormiańskich tylko formy 2 osoby liczby pojedynczej i mnogiej. Dla wydawania poleceń w pozostałych osobach używa się form odrębnego trybu zależnego, subiunctiwu (p. niżej). Podobnie jak w języku st. orm. także i obecnie istnieje, choć się stopniowo zaciera, różnica formalna między formami pozytywnymi wyrażającymi polecenie, nakaz, a formami

negatywnymi wyrażającymi zakaz (z partykułą przeczącą մի <mi> „nie"). Pierwsze są niekiedy związane z tematem aorystu, drugie – z tematem teraźniejszym.

W języku w. orm. istnieje ponadto różnica pomiędzy archaicznymi formami literackimi, które stopniowo wychodzą z użycia, a formami potocznymi pochodzenia dialektalnego.

Formy 2 osoby l. poj.

Czasowniki bez sufiksów inchoatywnych tworzą 2 osobę imperatiwu od tematu teraźniejszego skróconego o samogłoskę tematyczną przez dodanie końcówek <-ir> (koniugacja *-e*) lub <-a> (koniugacja *-a*) w języku w. orm. oraz końcówek <-ê> (koniugacje *-e*, *-i*) lub <-a> (koniugacja *-a*) w języku z. orm. Przykłady: w. orm. գրի՛ր <gr-ir> [g(y)rir!] = z. orm. գրէ՛ <gr-ê!> [k^{h}(y)re] (od <gr-e-l> „pisać") „pisz!"; w. orm. խոսի՛ր <xos-ir!> [chosir] (od խոսել <xos-e-l>) = z. orm. խօսէ՛ <xôs-ê!> [chose] (od խօսիլ <xôs-i-l>) „mów!"; կարդա՛ <kard-a!> w. orm. [k:art^{h}a], z. orm. [gart^{h}a] „czytaj!" (od կարդալ <kard-a-l> „czytać").

W potocznym języku w. orm. zamiast końcówki <-ir> występuje samo <-i>: գրի՛ <gr-i!> „pisz !", խոսի՛ <xos-i!> „mów !" (Ž.H.X.L.: 201-202).

Czasowniki z sufiksami inchoatywnymi w bezokoliczniku i temacie teraźniejszym w obu językach tworzą 2 osobę sg. imperatiwu od tematu aorystu przez dodanie końcówki <-ir> (w potocznym języku w. orm. <-i>). Przykłady: փախի՛ր <p^{c}ax-ir!> [p^{h}achir] „uciekaj!" (od w. orm. փախչել <p^{c}ax-č^{c}-e-l> = z. orm. փախչիլ <p^{c}ax-č^{c}-i-l> „uciekać"); մտի՛ր <mt-ir!> w. orm. [myt:ir], z. orm. [mydir] „wejdź!" (od մտնել <mt-n-e-l> „wchodzić"); z. orm. նիհարցի՛ր <nihar-c^{c}-ir!> „schudnij!" (od նիհարնալ <nihar-n-a-l>); տկարացի՛ր <tkar-ac^{c}-ir!> w. orm. [t:yk:aracir], z. orm. [dygaracir] „osłabnij!" (od տկարանալ <tkar-an-a-l>); w. orm. մոտեցի՛ր <mot-ec^{c}-ir!> [mot:ecir] (od մոտենալ <mot-en-a-l> = z. orm. մօտեցի՛ր <môt-ec^{c}-ir!> [modecir] (od մօտենալ <môt-en-a-l>) „zbliż się!".

Formy 2 osoby l. mn.

Tu wszystkie formy są tworzone od tematu aorystu z dodaniem końcówki w. orm. <-ek^{c}> = z. orm. <-êk^{c}> (wymowa jednakowa [-ek^{h}]), np. w. orm. գրեցե՛ք <gr-ec^{c}-ek^{c}!> [g(y)recek^{h}] = z. orm. գրեցէ՛ք <gr-ec^{c}-êk^{c} !> [k^{h}(y)recek^{h}] „piszcie!"; w. orm. խոսեցե՛ք <xos-ec^{c}-ek^{c}!> = z. orm. խօսեցէ՛ք <xôs-ec^{c}-êk^{c}!> [chosecek^{h}] „mówcie!"; w. orm. կարդացե՛ք <kard-ac^{c}-ek^{c}!> [k:art^{h}acek^{h}] = z. orm. կարդացէ՛ք <kard-ac^{c}-êk^{c}!> [gart^{h}acek^{h}] „czytajcie!"; w. orm. փախե՛ք <p^{c}ax-ek^{c}!> = z. orm. փախէ՛ք <p^{c}ax-êk^{c}!> [p^{h}achek^{h}] „uciekajcie!"; w. orm. մտե՛ք <mt-ek^{c}!> [myt:ek^{h}] = z. orm. մտէ՛ք <mt-êk^{c}!> [mydek^{h}] „wejdźcie!"; z. orm. նիհարցէ՛ք <nihar-c^{c}-êk^{c}!> „schudnijcie!"; w. orm. տկարացե՛ք <tkar-ac^{c}-ek^{c}!> [t:yk:aracek^{h}] = z. orm. տկարացէ՛ք <tkar-ac^{c}-êk^{c}!> [dygaracek^{h}] „osłabnijcie!"; w. orm. մոտեցե՛ք <mot-ec^{c}-ek^{c}!> [mot:ecek^{h}] = z. orm. մօտեցէ՛ք <môt-ec^{c}-êk^{c}!> [modecek^{h}] „zbliżcie się!".

W potocznym języku w. orm. czasowniki koniugacji *-e* bez sufiksów inchoatywnych w TT tworzą 2 osobę l. mn. imperatiwu od TT przy pomocy końcówki

<-ek^{c}>, a więc pokrywają się z formami subiunctiwu (p. niżej), np. zamiast գրեցե՛ք <gr-ec^{c}-ek^{c}!> „piszcie!" w języku potocznym mówi się գրե՛ք <gr-ek^{c}!> [g(y)rek^{h}], por. Ž. H. X. L.: 203, np. ընդունե՛ք իմ խորին վշտակցումը <əndown-ek^{c} im xorin vštakc^{c}owm-ə!> [ynt^{h}unek^{h} im chorin wyszt:ak:cumy] „przyjmijcie (wyrazy) mojego głębokiego współczucia!" (Eggenstein-Harutunian: 196). W zdaniu tym (potoczna formuła kondolencyjna) mamy taką właśnie skróconą postać imperatiwu ընդունե՛ք <əndown-ek^{c} !> zamiast oficjalnej, pełnej formy ընդունեցե՛ք <əndown-ec^{c}-ek^{c}!> (od ընդունել <əndown-e-l> „przyjmować").

Causativa w języku w. orm. tworzą imperativus przy pomocy krótszego TA na <-c^{c}r->, do którego w l. poj. dochodzi końcówka <-ow> [-u], a w l. mn. <-ek^{c}>, np. od մոտեցնել <mot-ec^{c}n-e-l> „przybliżać" – մոտեցրո՛ւ <mot-ec^{c}r-ow!> [mot:ecru] „przybliż!", մոտեցրե՛ք <mot-ec^{c}r-ek^{c}!> [mot:ecrek^{h}] „przybliżcie!". W języku z. orm. spółgłoska <c^{c}> z sufiksu <-owc^{c}-> tworzącego TA causatiwów zostaje zastąpiona przez <r> w 2 os. l. poj., np. od մօտեցնել <môt-ec^{c}n-e-l> – մօտեցո՛ւր <môt-ec^{c}-owr!> [modecur] „przybliż !". W 2 os. l. mn. końcówka <-êk^{c}> dochodzi do tematu aorystu bez jego modyfikacji: մօտեցուցէ՛ք <môt-ec^{c}-owc^{c}-êk^{c}!> [modecucek^{h}] „przybliżcie !".

6.5.1. Nieregularne formy imperatiwu

W 2 osobie sg. występuje tu zwykle sam pierwiastek (= TA), do którego w l. mn. dodawana jest końcówka w. orm. <-ek^{c}> = z. orm. <-êk^{c}>. Tak np. od առնել <aṙ-n-e-l> „brać" mamy ա՛ռ <aṙ!> „bierz!, weź!", w. orm. առե՛ք <aṙ-ek^{c}!> = z. orm. առէ՛ք <aṙ-êk^{c}!> „bierzcie!, weźcie!"; od բերել <ber-e-l> „przynosić" – բե՛ր <ber!> w. orm. [ber], z. orm. [p^{h}er] „przynieś!", w. orm. բերե՛ք <ber-ek^{c}!> = z. orm. բերէ՛ք <ber-êk^{c}!> „przynieście!"; od դնել <d-n-e-l> „kłaść" – դի՛ր <dir!> w. orm. [dir], z. orm. [t^{h}ir] „połóż!", w. orm. դրե՛ք <dr-ek^{c}!> [d(y)rek^{h}] = z. orm. դրէ՛ք <dr-êk^{c}!> [t^{h}(y)rek^{h}] „połóżcie"; od w. orm. ելնել <el-n-e-l> [jelnel] = z. orm. ելլել <el-l-e-l> [jellel] „wychodzić" – ել <el!> [jel] lub ելի՛ր <el-ir!> [jelir] „wyjdź!", w. orm. ելե՛ք <el-ek^{c}!> [jelek^{h}] = z. orm. ելէ՛ք <el-êk^{c}!> [jelek^{h}] „wyjdźcie!"; od ուտել <owt-e-l> „jeść" – կե՛ր <ker!> w. orm. [k:er], z. orm. [ger] „jedz!"; od z. orm. պագնել <pag-n-e-l> „całować" – պա՛գ<pag!> [bak^{h}] „pocałuj!"; od w. orm. տանել <tan-e-l> = z. orm. տանիլ <tan-i-l> „wynosić, zabierać" – տա՛ր <tar!> w. orm. [t:ar], z. orm. [dar] „zabierz!, wynieś!"; od տեսնել <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć" – տե՛ս <tes!> w. orm. [t:es], z. orm. [des] „zobacz!"; od z. orm. թքնել <t^{c}k^{c}-n-e-l> [t^{h}yk^{h}nel] „pluć" – թո՛ւք <t^{c}owk^{c}!> [t^{h}uk^{h}] „spluń!" (pod akcentem „wraca" samogłoska pierwiastkowa /u/), թքէ՛ք <t^{c}k^{c}-êk^{c}!> [t^{h}yk^{h}ek^{h}] „spluńcie!"; od w. orm. թողնել <t^{c}oł-n-e-l> = z. orm. թողուլ <t^{c}oł-ow-l> „zostawiać, pozwalać" – թո՛ղ <t^{c}oł!> [t^{h}ogh] „zostaw!, pozwól!". Forma ta w połączeniu z subiunctiwem w 3 osobie odpowiada polskiemu „niech(aj)!". W 2 osobie l. mn. język z. orm. prócz formy թողէ՛ք <t^{c}oł-êk^{c}!> zna także formę թողուցէ՛ք <t^{c}oł-owc^{c}-êk^{c}!> [t^{h}oghucek^{h}], por. Feydit: 333. I dalej:

od w. orm. զարկել <zark-e-l> = z. orm. զարնել <zar-n-el> „uderzać" – զա՛րկ <zark!> w. orm. [zark:], z. orm. [zarg] „uderz".

Formy 2 osoby sg. imperatiwu zakończone na spółgłoskę <c^{c}>, do której w l. mn. dochodzi końcówka w. orm. <-ek^{c}> = z. orm <-êk^{c}>, mają następujące czasowniki: բանալ <ban-a-l> „otwierać" – բա՛ց <bac^{c}!> w. orm. [bac], z. orm. [p^{h}ac] „otwórz!"; կենալ <ken-a-l> – w. orm. կա՛ց <kac^{c}> [k:ac] w czasowniku złożonym վեր կենալ <ver ken-a-l> „wstawać": վե՛ր կաց <ver kac^{c}!> [wer k:ac] „wstań!". W języku z. orm. czasownik ten ma w 2 osobie l. poj. imperatiwu końcówkę <-ir>: կեցի՛ր <kec^{c}-ir!> [gecir], co znaczy: „stań!, zatrzymaj się!", w l. mn. կեցէ՛ք <kec^{c}-êk^{c}!> [gecek^{h}] „stańcie, zatrzymajcie się". Również od լալ <l-a-l> „płakać" imperativus 2 osoby l. poj. w obu językach kończy się na <c^{c}>: լաց <l-a-c^{c}!> [lac] „płacz!".

Imperativus z końcówką <-ir> w 2 osobie sg. oraz <-ek^{c}>, <êk^{c}> w 2 os. l. mn. mają następujące czasowniki nieregularne: w. orm. բառնալ <bar-n-a-l> „ładować" – բարձի՛ր <barj-ir!> [barcir] „ładuj!", w l. mn. բարձե՛ք <barj-ek^{c}!>; podobne formy mają դառնալ <dar-n-a-l> „stawać się" (w języku z. orm. także „obracać", „wracać") i վերադառնալ <ver-a-dar-n-a-l> „wracać" – վերադարձի՛ր <ver-a-darj-ir!> w. orm. [weradarcir], z. orm. [werat^{h}arcir] „wróć!"; z. orm. երդնուլ <erd-n-ow-l> [jert^{h}nul] „przysięgać" – երդուի՛ր <erd-ow-ir!> [jert^{h}wir] „przysięgnij!"; z. orm. իյնալ <iyn-a-l> „padać" – ինկի՛ր <ink-ir!> [ingir] lub ընկի՛ր <ənk-ir!> [yngir] „padnij !" (w języku w. orm. jest to regularny czasownik inchoatywny ընկնել <ənk-n-e-l> z imperatiwem 2 os. sg. ընկի՛ր <ənk-ir!>, potocznie ընկի՛ <ənk-i!> [ynk:i]); w. orm. լինել <lin-e-l> = z. orm. ըլլալ <əl-l-a-l> „być, stawać się" – եղի՛ր <eł-ir!> [jeghir] „bądź!, stań się!".

Wahania form imperatiwu wykazują z. orm. czasowniki նստիլ <nst-i-l> „siadać" i սկսիլ <sks-i-l> „zaczynać". Pierwszy ma w 2 os. sg. նստի՛ր <nst-ir!> [nystir] lub նստէ՛ <nst-ê!> [nyste] „usiądź!" i նստէ՛ք <nst-êk^{c}!> [nystek^{h}] lub նստեցէ՛ք <nst-ec^{c}-êk^{c}!> [nystecek^{h}] w 2 os. l. mn. Podobnie „zacznij!" to po z. orm. սկսի՛ր <sks-ir!> [yskysir] lub սկսէ՛ <sks-ê!> [yskyse], a „zacznijcie!" – սկսէ՛ք <sks-êk^{c}!> lub սկսեցէ՛ք <sks-ec^{c}-êk^{c}>, Feydit: 224.

Końcówkę <-a> mają w 2 osobie l. poj. imperatiwu następujące czasowniki nieregularne: w. orm. անել <an-e-l> „robić" – արա՛ <ar-a!> „zrób !", արե՛ք <ar-ek^{c}!> [arek^{h}] „zróbcie!" (język z. orm. ma tu bezokolicznik ընել <ən-e-l> i imperatiwy ըրէ՛ <ər-ê!> [yre], ըրէ՛ք <ər-êk^{c}!> [yrek^{h}]); w. orm. ասել <as-e-l> „powiedzieć" – ասա՛ <as-a!> „powiedz!", ասացե՛ք <as-ac^{c}-ek^{c}!> „powiedzcie!" (z. orm. ըսել <əs-e-l>, ըսէ՛ <əs-ê!>, ըսէ՛ք <əs-êk^{c}!>); z. orm. երթալ <ert^{c}-a-l> [jert^{h}al] „iść, odchodzić" – գնա՛ <gn-a!> [k^{h}(y)na] „idź!", գացէ՛ք <g-ac^{c}-êk^{c}!> [k^{h}acek^{h}] lub գնացէ՛ք <gn-ac^{c}-êk^{c}!> [k^{h}(y)nacek^{h}] „idźcie!" (w języku w. orm.

jest to czasownik regularny z bezokolicznikiem գնալ <gn-a-l> i imperatiwami գնա՛ <gn-a!>, գնացե՛ք <gn-ac^{c}-ek^{c}!>, bezokolicznik երթալ <ert^{c}-a-l> ma tam zabarwienie dialektalne).

Wschodnioormiański czasownik լվանալ <lv-an-a-l> „myć" ma 2 osobę sg. imperatiwu լվա՛ <lv-a!> [l(y)wa] „myj !" i 2 os. pl. լվացե՛ք <lv-ac^{c}-ek^{c}!>. Analogiczne formy imperatiwu ma z. orm. odpowiednik լուալ <low-a-l> [l(y)wal] „myć": լուա՛ <low-a!>, լուացէ՛ք <low-ac^{c}-êk^{c}!> [l(y)wacek^{c}]. Czasownik passywny o znaczeniu także zwrotnym w. orm. լվացվել <lv-ac^{c}-v-e-l> [l(y)wacwel] = z. orm. լուացուիլ <low-ac^{c}-ow-i-l> [l(y)wacwil] „myć się, być mytym" ma regularne formy imperatiwu: w. orm. լվացվի՛ր <lv-ac^{c}-v-ir!>, լվացվեցե՛ք <lv-ac^{c}-v-ec^{c}-ek^{c}!>, potocznie: լվացվի՛ <lvac^{c}vi!>, լվացվե՛ք <lvac^{c}vek^{c}>. Formy z. orm. imperatiwu to լուացուէ՛ <low-ac^{c}-ow-ê!> [l(y)wacwe] „umyj się!", լուացուեցէ՛ք <low-ac^{c}-ow-ec^{c}-êk^{c}!> [l(y)wacwecek^{h}] „umyjcie się!".

Nietypowe formy imperatiwu mają następujące czasowniki nieregularne: գալ <g-a-l> „przychodzić" – w. orm. literackie ե՛կ <ek!> [jek:] „przyjdź!, chodź (tutaj)!", եկե՛ք <ek-ek^{c}!> [jek:ek^{h}] „przyjdźcie!, chodźcie (tutaj)!", potoczne արի՛ <ar-i!>, արե՛ք <ar-ek^{c}!> (pierwotnie արի՛ <ar-i!> znaczyło „wstań!", por. st. orm. յառնեմ <yaṙ-n-e-m> „wstaję"). Język z. orm. ma odpowiednie formy imperatiwu: 2 os. sg. եկո՛ւր <ek-owr!> [jegur], 2 os. pl. եկէ՛ք <ek-êk^{c}!> [jegek^{h}]; տալ <t-a-l> „dawać" – տո՛ւր <towr> w. orm. [t:ur], z. orm. [dur] „daj!", w. orm. տվե՛ք <tv-ek^{c}!> [t:ywek^{h}] = z. orm. տուէ՛ք <tow-êk^{c}!> [dywek^{h}] „dajcie!".

Nieregularny czasownik kauzatywny դարձնել <darj-n-e-l> w. orm. [darcnel], z. orm [t^{h}arcnel] „obrócić; uczynić (kogoś czymś)" ma w języku w. orm. imperativus 2 os. sg. դարձրո՛ւ <darj-r-ow!> [darcru] i 2 os. pl. դարձրե՛ք <darj-r-ek^{c}!> [darcrek^{h}]. Odpowiednie formy z. orm. mają postać: դարձո՛ւր <darj-owr!> [t^{h}arcur] (2 os. sg.) i դարձուցէ՛ք <darj-owc^{c}-êk^{c} !> [t^{h}arcucek^{h}] (2 os. pl.), Feydit: 300.

Strona bierna (p. niżej, passivum), charakteryzująca się sufiksem <-v-> (w języku z. orm. pisanym <-ow->) ma formy imperatiwu analogiczne do przedstawionych wyżej form strony czynnej, np. od սիրել <sir-e-l> „kochać" – w. orm. սիրվել <sir-v-e-l> „być kochanym" i 2 os. sg. imperativi: սիրվի՛ր <sir-v-ir!>, 2 os. pl. սիրվեցե՛ք <sir-v-ec^{c}-ek^{c}!> [sirwecek^{h}], Minassian: 229. Formy z. orm.: bezokolicznik սիրուիլ <sir-ow-i-l> [sirwil], 2 os. sg. imperativi: սիրուէ՛ <sir-ow-ê!> [sirwe], 2 os. pl. սիրուեցէ՛ք <sir-ow-ec^{c}-êk^{c}!> [sirwecek^{h}], Feydit: 133. Por. także wyżej przykład strony biernej czasownika w. orm. լվանալ <lv-an-a-l> = z. orm. լուալ <low-a-l> „myć".

6.5.2. Formy przeczące trybu rozkazującego (prohibitivus)

W zasadzie są one tworzone od tematu teraźniejszego, choć stopniowo wchodzą w użycie (zwłaszcza w języku w. orm.) formy analogiczne do pozytywnego imperatiwu (form wyrażających polecenie, rozkaz), tworzonego częściowo na podstawie tematu aorystu (p. wyżej). W 2 osobie l. mn. dominuje temat teraźniejszy. Partykułą przeczącą w prohibitiwie (imperatiwie wyrażającym zakaz) jest մի <mi>.

W języku w. orm. formy prohibitiwu 2 osoby sg. czasowników nieinchoatywnych różnią się od odpowiednich form aktywnych tylko obecnością partykuły przeczącej. I tak: գրի՛ր <gr-ir!> „pisz !" – մի՛ գրիր <mi gr-ir!> „nie pisz!" (w języku potocznym zamiast գրիր <gr-ir> mówi się w obu przypadkach գրի <gr-i>); կարդա՛ <kard-a!> „czytaj!" – մի՛ կարդա <mi kard-a!> [mi k:art^{h}a] „nie czytaj!". W l. mn. w. orm. stylu literackiego (uroczystego) jest jednak widoczna różnica tematów: գրեցե՛ք <gr-ec^{c}-ek^{c}!> „piszcie!" (potocznie: գրե՛ք <gr-ek^{c}!>) ale մի՛ գրեք <mi gr-ek^{c}!> „nie piszcie!"; կարդացե՛ք <kard-ac^{c}-ek^{c}!> [k:art^{h}acek^{h}] „czytajcie!" ale մի՛ կարդաք <mi kard-ak^{c}!> „nie czytajcie!". W języku potocznym są także używane formy z wykładnikiem l. mn. <-k^{c}> dodanym bezpośrednio do partykuły przeczącej: մի՛ք գրի <mi-k^{c} gr-i!> „nie piszcie!", մի՛ք կարդա <mi-k^{c} kard-a!> „nie czytajcie!" (Min.: 237).

W języku z. orm. formy prohibitiwu czasowników zarówno inchoatywnych jak i nie-inchoatywnych powstają na bazie form używanych do wyrażania przeczenia w czasie teraźniejszym (p. wyżej, s. 328, chodzi o bezokoliczniki, w których końcowe <-l> zastąpiono przez <-r>). Por. np. գրէ՛ <gr-ê!> [k^{h}(y)re] „pisz" – մի՛ գրեր <mi gr-e-r!> [mi k^{h}(y)rer] „nie pisz"; խօսէ՛ <xôs-ê!> [chose] „mów!" – մի՛ խօսիր <mi xôs-i-r!> [mi chosir] „nie mów!"; կարդա՛ <kard-a!> [gart^{h}a] „czytaj!" – մի՛ կարդար <mi kard-a-r> [mi gart^{h}ar] „nie czytaj". W liczbie mnogiej: po partykule przeczącej մի <mi> stoją formy subiunctiwu (por. niżej): գրեցէ՛ք <gr-ec^{c}-êk^{c}!> [k^{h}(y)recek^{h}] „piszcie!" – մի՛ գրէք <mi gr-êk^{c}!> [mi k^{h}(y)rek^{h}] „nie piszcie"; խօսեցէ՛ք <xôs-ec^{c}-êk^{c}!> [chosecek^{h}] „mówcie!" – մի՛ խօսիք <mi xôs-ik^{c}!> „nie mówcie!"; կարդացէ՛ք <kard-ac^{c}-êk^{c}!> [gart^{h}acek^{h}] „czytajcie!" – մի՛ կարդաք <mi kard-ak^{c}!> [mi gart^{h}ak^{h}] „nie czytajcie!".

Przykłady prohibitiwu z. orm. czasowników inchoatywnych: od մտնել <mt-n-e-l> „wchodzić" – մտի՛ր <mt-ir!> [mydir] „wejdź" ale մի՛ մտներ <mi mt-n-e-r!> [mi mydner] „nie wchodź!", մտէ՛ք <mt-êk^{c}!> [mydek^{h}] „wejdźcie!" ale մի՛ մտնէք <mi mt-n-êk^{c}!> [mi mydnek^{h}] „nie wchodźcie!" (Kurk.: 353); od արթննալ <art^{c}n-n-a-l> [art^{h}ynnal] „budzić się" (derywat od przymiotnika արթուն <art^{c}own> [art^{h}un] „czuwający, nie śpiący") mamy արթնցի՛ր <art^{c}n-c^{c}-ir!> [art^{h}yncir] „zbudź się!" ale մի՛ արթննար <mi art^{c}n-n-a-r!> [mi art^{h}ynnar] „nie budź się!".

W języku w. orm. obok form prohibitiwu opartych na TT czasowników inchoatywnych (paralela do stanu z. orm.) istnieją także nowsze formy oparte na

analogii do imperatiwu pozytywnego, np. od մտնել <mt-n-e-l> „wchodzić" rozkaz „wejdź" brzmi w stylu uroczystym մտի'ր <mt-ir!> [myt:ir], potocznie մտի' <mt-i!> [myt:i], a zakaz (w stylu oficjalnym) մի' մտնիր <mi mt-n-ir!> albo մի' մտիր <mi mt-ir!>, por. Min.: 235-236, potocznie: մի' մտի <mi mt-i!>. Podobnie jest w causatiwach: od վախեցնել <vax-ec^{c}n-e-l> „przestraszyć" (por. վախենալ <vax-en-a-l> „bać się") 2 osoba sg. imperatiwu pozytywnego (rozkaz) brzmi w języku w. orm. վախեցրո'ւ <vax-ec^{c}r-ow!> [wachecru], a ta sama osoba prohibitiwu (zakaz): մի' վախեցնիր <mi vax-ec^{c}n-ir!> [mi wachecnir] lub մի' վախեցրու <mi vax-ec^{c}r-ow!> [mi wachecru] „nie przestraszaj", por. Min.: 236.

Przykład prohibitiwu czasownika kauzatywnego w języku z. orm.: od նստիլ <nst-i-l> „siedzieć, siadać" – նստեցնել <nst-ec^{c}n-e-l> [nystecnel] „posadzić" – 2 osoba sg. imperatiwu pozytywnego նստեցո'ւր <nst-ec^{c}-owr!> [nystecur] „posadź!", negatywnego (prohibitivus) – մի' նստեցներ <mi nst-ec^{c}n-e-r !> [mi nystecner] „nie sadzaj!", por. Kurk.: 352.

W czasownikach nieregularnych panuje ta sama zasada: prohibitivus tworzy się od tematu teraźniejszego, np. od w. orm. լինել <linel> = z. orm. ըլլալ <əllal> „być, stawać się" w obu językach mamy եղի'ր <eł-ir!> [jeghir] „bądź!", ale w. orm. մի' լինիր <mi lin-ir!> i z. orm. մի' ըլլար <mi əll-a-r!> [mi yllar] „nie bądź!" (Min.: 238, Kurk.: 356). W języku w. orm. możliwa jest także forma մի' եղիր <mi eł-ir!> [mi jeghir] utworzona pod wpływem formy pozytywnej opartej na nieregularnym temacie aorystu <eł->.

Przykłady literackie: (w. orm.) Մարդի'կ գտիր, անե'լ տուր։ Գործը մի' վերցնի մենակ քո վրա։ Բայց հսկի'ր, հսկե'լ տուր, ստուգի'ր, ստուգե'լ տուր։ Հոգինե'րը հանիր։ <Mard-ik gt-ir, anel towr! Gorc-ə mi verc^{c}n-i menak k^{c}o vra! Bayc^{c} hsk-ir, hskel towr, stowg-ir, stowg-el towr! Hogi-ner-ə han-ir!> „Znajdź ludzi, każ (dosłownie: daj) robić! Nie bierz sprawy samotnie na siebie (dosłownie: na ciebie)! Ale pilnuj, każ pilnować, sprawdzaj, każ sprawdzać! Wyrwij (z nich) dusze!" (Demirčyan I: 343). Przykład ten jest jednocześnie ilustracją użycia opisowych form kauzatywnych (czasownik <tal> „dawać" w znaczeniu „kazać", por. wyżej, str. 359). (z. orm.) քակէ', հոս բան կայ <k^{c}ak-ê, hos ban kay!> [k^{h}age, hos p^{h}an ga] „rozwiąż, tu coś jest!" (z noweli Awedisa Aharoniana, której fragment publikuje H. Kurkjian w swym podręczniku, s. 274); քիչ մը դրամ դրկեցէ'ք <k^{c}ič^{c} mə dram łrk-ec^{c}-êk^{c}!> [k^{h}icz my t^{h}(y)ram ghyrgecek^{c}] „przyślijcie trochę pieniędzy!" (z powieści Jerwanta Odiana, za Kurkjianem, op. cit. s. 288).

6.6. Strona bierna (passivum)

Forma strony biernej (passivum) czasownika wskazuje na fakt „odbierania" czynności przez podmiot zdania, w którym owa forma pełni funkcję orzeczenia, a nie „wykonywania" owej czynności, jak to się dzieje w przypadku, gdy orzeczenie stoi w stronie czynnej (activum). Np. (w. i z. orm.) Արամը թարգմանեց նամակը <Aram-ə t^{c}argman-ec^{c} namak-ə>, wymowa w. orm. [Aramy t^{h}ark^{h}manec

namak:y], z. orm. [... namagy] „Aram (podmiot – wykonawca czynności) przetłumaczył (orzeczenie w stronie czynnej) list (dopełnienie bliższe)" oraz w. orm. նամակը թարգմանվեց <namak-ə t^{c}argman-v-ec^{c}> = z. orm. նամակը թարգմանուեցաւ <namak-ə t^{c}argman-ow-ec^{c}-aw> „list (podmiot – odbiorca czynności) został przetłumaczony (orzeczenie w stronie biernej)".

W przeciwieństwie do języka polskiego (i wielu innych języków) w ormiańskim strona bierna (passivum) nie ma charakteru konstrukcji złożonej i nie posługuje się żadnym imiesłowem. Od strony czynnej różni się zatem nie tyle strukturalnie, co raczej słowotwórczo (bezokoliczniki bierne są często umieszczane w ormiańskich słownikach jak odrębne leksemy).

Cechą passivum jest sufiks <-v-> w języku w. orm. i tak samo wymawiany (ptp: [w]) sufiks z. orm. zachowujący pisownię klasyczną <-ow-> (tj. „u" wymawiane spółgłoskowo jak polskie „w" przed następującą samogłoską). Sufiks ten jest dodawany do tematu teraźniejszego lub do tematu aorystu czasownika i od takiej podstawy tworzy się wszystkie formy czasownika biernego (osobowe i nieosobowe) łącznie z bezokolicznikiem. W języku w. orm. bezokolicznik ten zawsze kończy się na <-e-l>, np. od սիրել <sir-e-l> „kochać" – սիրվել <sir-v-e-l> [sirwel] „być kochanym", a w języku z. orm. – na <-i-l>: od սիրել <sir-e-l> – սիրուիլ <sir-ow-i-l> [sirwil] „być kochanym". Czasowniki koniugacji *-a* tworzą passivum dodając (w bezokoliczniku) <-v-e-l> (w. orm.), <-ow-i-l> (z. orm.) do tematu aorystu, np. կարդալ <kard-a-l> „czytać" – w. orm. կարդացվել <kard-ac^{c}-v-e-l> [k:art^{h}acwel] = z. orm. կարդացուիլ <kard-ac^{c}-ow-i-l> [gart^{h}acwil] „być czytanym".

Zachodnioormiańskie czasowniki koniugacji *-i* tworzą passivum tak samo jak czasowniki koniugacji *-e*, tj. od tematu teraźniejszego, np. խօսիլ <xôs-i-l> „mówić> – խօսուիլ <xôs-ow-i-l> [choswil] „być mówionym" (np. o języku w sensie „być używanym").

Czasowniki inchoatywne zakończone w bezokoliczniku na <n-e-l> tworzą passivum najczęściej od tematu teraźniejszego, np. տեսնել <tes-n-e-l> w. orm. [t:esnel], z. orm. [desnel] „widzieć, zobaczyć" ma passivum w. orm. տեսնվել <tes-n-v-e-l> [t:esnywel] = z. orm. տեսնուիլ <tes-n-ow-i-l> [desnywil] „być widzianym, zostać zobaczonym"; գտնել <gt-n-e-l> w. orm. [gytnel], z. orm. [k^{h}ydnel] „znajdować, znaleźć" – passivum w. orm. գտնվել <gt-n-v-e-l> [gytnywel] = z. orm. գտնուիլ <gt-n-ow-i-l> [k^{h}ydnywil] „znajdować się, zostać znalezionym". Ale np. z. orm. czasownik խածնել <xac-n-e-l> [chadznel] „gryźć" tworzy passivum wyjątkowo od tematu aorystu (pierwiastkowego): խածուիլ <xac-ow-i-l> [chadzwil] „być gryzionym, zostać ugryzionym" (Feydit: 255).

Należący do koniugacji *-i* z. orm. czasownik հագնիլ <hag-n-i-l> [hak^{h}nil] „ubierać się (także: w znaczeniu przechodnim: nakładać, o ubraniu)" ma również passivum tworzone od tematu aorystu: հագուիլ <hag-ow-i-l> [hak^{h}wil], ale for-

ma ta ma w praktyce to samo znaczenie zwrotne co czasownik podstawowy հագնիլ <hag-n-i-l>, a więc nie tyle „być ubieranym" co raczej „ubierać się", Feydit: 254. W języku w. orm. mamy czasownik przechodni հագնել <hag-n-e-l> [hak^{h}nel] „nakładać (ubranie)" o TA <hag-> [hak^{h}-] i odpowiednie passivum utworzone od TT հագնվել <hag-n-v-e-l> [hak^{h}nywel] o znaczeniu zwrotnym „ubierać się". W znaczeniu „ubierać kogo" język w. orm. stosuje formę kauzatywną հագցնել <hag-c^{c}n-e-l> [hak^{h}cnel]. Takiej samej formy a także synonimicznej հագուեցնել <hag-ow-ec^{c}n-e-l> [hak^{h}wecnel] „ubierać (kogo)" używa język z. orm.

Czasowniki inchoatywne koniugacji *-a* oraz nieregularne tworzą formy passywne z reguły od tematu aorystu, np. w. orm. գողանալ <goł-an-a-l> [goghanal] „kraść" – passivum գողացվել <goł-ac^{c}-v-e-l> [goghacwel] = z. orm. գողնալ <goł-*n*-a-l> [k^{h}oghnal] „kraść" – passivum գողցիլ <goł-c^{c}-ow-i-l> [k^{h}oghycwil]; w. orm. մոռանալ <moŕ-an-a-l> „zapominać" – passivum մոռացվել <moŕ-ac^{c}-v-e-l> [morracwel] = z. orm. մոռնալ <moŕ-n-a-l> „zapominać" – passivum մոռցուիլ <moŕ-c^{c}-ow-i-l>.

Od z. orm. ճանչնալ <čanč^{c}-n-a-l> [dżancznal] „znać" bezokolicznik bierny ma postać ճանչցուիլ <čanč^{c}-c^{c}-ow-i-l> [dżanczcywil]. W języku w. orm. czasownik ten nie ma charakteru inchoatywnego (chodzi oczywiście o stronę formalną: obecność sufiksu <-n-> w TT) i tworzy passivum od tematu teraźniejszego: ճանաչել <čanač^{c}-e-l> [cz:anaczel] „znać" – passivum ճանաչվել <čanač^{c}-v-e-l> [cz:anaczwel]. Zachodnioormiański czasownik o podobnym znaczeniu գիտնալ <git-n-a-l> [k^{h}idnal] „wiedzieć" ma infinitivus passivi գիտցուիլ <git-c^{c}-ow-i-l> [k^{h}idycwil], por. Feydit: 254. Odpowiednik w. orm. գիտենալ <git-en-a-l> nie tworzy strony biernej. Formy passywne tworzy jego synonim իմանալ <im-an-a-l> „wiedzieć" – passivum իմացվել <im-ac^{c}-v-e-l> „stać się wiadomym".

Przykład strony biernej czasowników nieregularnych (od TA): w. orm. անել <anel> „robić" – passivum արվել <ar-v-e-l> „być robionym" = z. orm. ընել <ənel> – ըրուիլ <ər-ow-i-l>; դնել <dnel> „kłaść" – passivum w. orm. դրվել <dr-v-e-l> [dyrwel], z. orm. դրուիլ <dr-ow-i-l> [t^{h}yrwil]; w. orm. տանել <tanel> = z. orm. տանիլ <tanil> „zabierać, wynosić" – passivum w. orm. տարվել <tar-v-e-l> [t:arwel], z. orm. տարուիլ <tar-ow-i-l> [darwil]; w. orm. ասել <asel> = z. orm. ըսել <əsel> „powiedzieć" – passivum w. orm. ասվել <as-v-e-l>, z. orm. ըսուիլ <əs-ow-i-l> [yswil]; տալ <tal> „dawać" – passivum w. orm. տրվել <tr-v-e-l> [t:yrwel], z. orm. տրուիլ <tr-ow-i-l> [dyrwil]; բանալ <banal> „otwierać" – passivum w. orm. բացվել <bac^{c}-v-e-l>, z. orm. բացուիլ <bac^{c}-ow-i-l> [p^{h}acwil].

Wahanie wykazuje czasownik ուտել <owtel> „jeść", który ma zarówno passivum od TT jak i od TA: w. orm. bezokolicznik ուտվել <owt-v-e-l> [ut:wel] i TT passivi <owt-v-e>, ale w aoryście (3 osoba sg.) կերվեց <ker-v-ec^{c}> [k:erwec] = z. or. կերուեցաւ <ker-ow-ec^{c}-aw> [gerwecaw] „został zjedzony".

Formy strony biernej czasowników kauzatywnych powstają przez zastąpienie spółgłoski „n" w sufiksie <-cⁿ-> spółgłoską <-v-> (w z. orm. pisowni <-ow->), np. w. orm. մոտեցնել <mot-ecⁿ-e-l> „zbliżać, przybliżać" (od մոտենալ <mot-en-a-l> „zbliżać się") – passivum մոտեցվել <mot-ecᶜ-v-e-l> [mot:ecwel] „zostać przybliżonym". Analogicznie w języku z. orm. մօտեցնել <môt-ecⁿ-e-l> – passivum մօտեցուիլ <môt-ecᶜ-ow-i-l> [modecwil].

Formy osobowe strony biernej są w języku w. orm. tworzone dokładnie tak jak formy strony czynnej czasowników nie-inchoatywnych koniugacji *-e* (typu <gr-e-l> „pisać"), tj. przy pomocy końcówek historycznie „aktywnych". Oto przegląd form passywnych w przedstawionych dotąd czasach (1 osoba sg.) na przykładzie czasownika տեսնվել <tes-n-v-e-l> „być widzianym, zostać zobaczonym" (od տեսնել <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć"):

praesens – տեսնվում եմ <tes-n-v-owm em> [t:esnywum em] „jestem widziany"

imperfectum – տեսնվում էի <tes-n-v-owm êi> [t:esnywum ei] „byłem widziany"

futurum I – տեսնվելու եմ <tes-n-v-e-l-ow em> [t:esnywelu-j-em] „będę widziany, zostanę zobaczony"

futurum II – տեսնվելու էի <tes-n-v-e-l-ow êi> [t:esnywelu ei] „miałem być widzianym, miałem zostać zobaczonym"

aoryst տեսնվեցի <tes-n-v-ecᶜ-i> [t:esnyweci] „zostałem zobaczony" (por. տեսա <tes-a> „zobaczyłem").

Formy przeczące: չեմ տեսնվում <čᶜ-em tes-n-v-owm> [czem t:esnywum] „nie jestem widziany" itd.

չտեսնվեցի <čᶜ-tes-n-v-ecᶜ-i> [czyt:esnyweci] „nie zostałem zobaczony".

W języku z. orm. formy osobowe strony biernej są tworzone analogicznie do odmiany czasowników nie-inchoatywnych koniugacji *-i*, a więc z końcówkami historycznie „passywnymi" w aoryście, np. տեսնուիլ <tes-n-ow-i-l> [desnywil] „być widzianym, zostać zobaczonym" odmienia się w passivum tak jak czasownik խօսիլ <xôs-i-l> (w activum i passivum):

praesens – կը տեսնուիմ <kə tes-n-ow-i-m> [gy desnywim] „jestem widziany"

imperfectum – կը տեսնուէի <kə tes-n-ow-êi> [gy desnywei] „byłem widziany"

futurum – պիտի տեսնուիմ <piti tes-n-ow-i-m> [bidi desnywim] „będę widziany, zostanę zobaczony"

aoryst – տեսնուեցայ <tes-n-ow-ecᶜ-ay> [desnyweca] „zostałem zobaczony".

Formy przeczące: չեմ տեսնուեր <čᶜ-em tes-n-ow-e-r> [czem desnywer] „nie jestem widziany" ewentualnie չեմ տեսնուիր <čᶜ-em tes-n-ow-i-r> [czem desny-

wir] itd.; չտեսնուեցայ <č^{c}-tes-n-ow-ec^{c}-ay> [czydesnyweca] „nie zostałem zobaczony".

6.6.1. Znaczenie form passywnych

Podstawową funkcją ormiańskiego passivum jest wyrażanie bierności (p. wyżej, początek rozdziału o stronie biernej), ale kategoria ta ma szersze znaczenie, bowiem może także wyrażać zwrotność.

Język polski prócz strony biernej (np. „być mytym") posiada także stronę zwrotną („myć się"), w której podmiot zdania wykonuje czynność odnoszącą się do niego samego. Natomiast język ormiański jest pozbawiony strony zwrotnej jako kategorii gramatycznej. W znaczeniu zwrotnym mogą być używane formy strony biernej, np. od czasownika w. orm. լվանալ <lv-an-a-l> = z. orm. լուալ <low-a-l> „myć" passivum w. orm. լվացվել <lv-ac^{c}-v-e-l> [l(y)wacwel] i z. orm. լուացուիլ <low-ac^{c}-ow-i-l> [l(y)wacwil] znaczy nie tylko „być mytym", ale również „myć się" (p. wyżej). W języku polskim też zresztą zdarzają się podobne wahania (strona zwrotna w znaczeniu biernej), por. np w. orm. zdanie ինչպե՞ս է գրվում այս բառը <inč^{c}pes ê gr-v-owm ays bar-ə?> [inczp:es e gyrwum ajs barry] „jak się pisze (tj.: jak jest pisane) to słowo?"

W języku w. orm. istnieje cały szereg czasowników z sufiksem passywnym <-v->, którym w języku polskim odpowiada czasownik zwrotny, a niekiedy zwykły nieprzechodni czy czasem nawet przechodni (!), np. զբաղվել <zbał-v-e-l> [(y)zbaghwel] „zajmować się (czym)", սխալվել <sxal-v-e-l> [s(y)chalwel] „mylić się", բնակվել <bnak-v-e-l> „mieszkać", հարձակվել <harjak-v-e-l> [hardzak:wel] „atakować" (po ormiańsku jest to czasownik nieprzechodni wymagający dopełnienia w genetiwie z postpozycją վրա <vra> „na", por. polskie „napadać na").

W języku z. orm. czasownikom powyższym odpowiadają czasowniki koniugacji *-i* (wszystkie są nieprzechodnie) bez sufiksu passywnego: զբաղիլ <zbał-i-l> [(y)sp^{h}aghil], սխալիլ <sxal-il> [s(y)chalil], բնակիլ <bnak-i-l> [p^{h}ynagil], յարձակիլ <yarjak-i-l> [harcagil].

Czasem w samym języku w. orm. obserwujemy wahania. W znaczeniu „zgadzać się (wyrażać zgodę)" występuje zarówno czasownik համաձայնել <ham-a-jayn-e-l> (derywat od rzeczownika ձայն <jayn> [dzajn] „głos") jak i jego passywny odpowiednik համաձայնվել <ham-a-jayn-v-e-l> [hamadzajnwel], Min.: 226.

Niekiedy w. orm. czasownikowi biernemu o znaczeniu zwrotnym w języku z. orm. odpowiada konstrukcja z dopełnieniem bliższym wyrażonym rzeczownikiem, np. w. orm. թրաշվել <t^{c}raš-v-e-l> [t^{h}(y)raszwel] „golić się" (lub <acil-v-e-l> – z. orm. իր երեսը ածիլել <ir eres-ə acil-e-l> [ir jeresy adzilel], dosłownie „golić swoją twarz".

Polskiej stronie zwrotnej odpowiada czasem w języku w. orm. konstrukcja z zaimkiem osobowym w accusatiwie (dla 3 osoby używane są wówczas formy: w l. poj. իրեն <iren>, w l. mn. իրենց <irenc^{c}> „się, siebie"), np. ես ինձ լավ եմ զգում <es inj lav em zg-owm> [jes indz law em (y)zgum] „czuję się dobrze" (dosłownie: ja czuję mnie dobrze)... նա իրեն լավ է զգում <na iren lav ê zg-owm> [na iren law e zgum] „on(a) się czuje dobrze". Istnieje także forma passywna o znaczeniu wyłącznie biernym: զգացվել <zg-ac^{c}-v-e-l> „być odczuwanym". W z. orm. odpowiednikach polskiej strony zwrotnej występuje nieraz konstrukcja z zaimkiem ինքզինք <ink^{c}-z-ink^{c}> „sam siebie" (p. wyżej, str. 285).

Formy strony biernej są tworzone oczywiście przede wszystkim od czasowników przechodnich (wymagających dopełnienia w bierniku), ale sporadycznie przytrafiają się także formy passywne od czasowników nieprzechodnich. Mają one znaczenie nieosobowe, choć formalnie są to formy 3 osoby l. poj. Przykład w. orm. այստեղ չի նստվի <ays-teł č^{c}-i nst-v-i> [ajst:egh czi nyst:wi] „tutaj się nie siada" (Min.: 225). Mamy tu stronę bierną (w czasie teraźniejszym conditionalu(!), p. niżej, str. 423) czasownika նստել <nst-e-l> „siadać". Przykład z. orm. այսպես ո՞ւր կ'երթըցուի <ays-pês owr k'ert^{c}-əc^{c}-ow-i ?> [ajspes ur gert^{h}ycwi] „dokąd (<owr>) się tak (<ayspês>) idzie (będzie szło)?" (Feydit: 255). W zdaniu tym występuje strona bierna (w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego) nieprzechodniego czasownika երթալ <ert^{c}-a-l> „iść".

6.7. Imiesłowy (participia)

6.7.1. Wiadomości ogólne

Imiesłowy (participia) są nieosobowymi formami czasownika, zastępującymi niekiedy zdania podrzędne, np. po polsku *człowiek idący* to ten (człowiek), „który idzie". We współczesnych językach ormiańskich występuje kilka participiów związanych z czasem 1. przeszłym (participia perfecti na <-ac> i w. orm. <-el> = z. orm. <-er>), 2. teraźniejszym (participia praesentis na <-oł> i <-lis>) oraz 3. przyszłym (participium futuri na <-lik^{c}>). Te pierwsze dokładniej można by określić terminem „participia uprzednie", te drugie – „participia współczesne", a trzecie – „participia następcze" (E.j.o.: 384).

Część imiesłowów może pełnić funkcje składniowe analogiczne do przymiotnika, tj. być określeniem rzeczownika (funkcja atrybutywna w pozycji adnominalnej). Niektóre z kolei (niekiedy pod tą samą formą) są określeniami czasownika (funkcja przysłówkowa, adwerbalna). Mogą wreszcie pewne imiesłowy wchodzić w skład orzeczenia: łączą się z copulą tworząc czasy złożone. Do takich imiesłowów należał omówiony wyżej (str. 330) imiesłów w. orm. na <-owm>. Jest także możliwa substantywizacja niektórych participiów, tj. przejmowanie przez nie funkcji rzeczownikowej.

6.7.2. Participium perfecti na <-ac>

Imiesłów (participium) na <-ac>, o którego różnych znaczeniach będzie mowa niżej (z grubsza odpowiada on polskiemu imiesłowowi przeszłemu), tworzy się przez dodanie sufiksu <-ac> w. orm. [-ac:], z. orm. [-adz] do tematu teraźniejszego czasowników nie-inchoatywnych (i jednocześnie nie-kauzatywnych) koniugacji *-e* (w języku z. orm. także *-i*) lub do tematu aorystu wszystkich pozostałych czasowników.

Przykłady: od գրել <gr-e-l> „pisać" – գրած <gr-ac> w. orm. [g(y)rac:], z. orm. [k^{h}(y)radz] „napisany" (ale także: „ten, który napisał"); od կարդալ <kard-a-l> „czytać" – կարդացած <kard-ac^{c}-ac> w. orm. [k:art^{h}acac:], z. orm. [gart^{h}acadz] „przeczytany" (ale także: „ten, który przeczytał"); od տեսնել <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć" – տեսած <tes-ac> w. orm. [t:esac:], z. orm. [desadz] „zobaczony" (ale także: „ten, który zobaczył"); od w. orm. փախչել <p^{c}ax-č^{c}-e-l> = z. orm. փախչիլ <p^{c}ax-č^{c}-i-l> „uciekać" – փախած <p^{c}ax-ac> w. orm. [p^{h}achac:], z. orm. [p^{h}achadz] „ten, który uciekł; zbiegły"; od մտնել <mt-n-e-l> „wchodzić" – մտած <mt-ac> w. orm. [myt:ac:], z. orm. [mydadz] „ten, który wszedł"; od z. orm. նիհարնալ <nihar-n-a-l> „chudnąć" – նիհարցած <nihar-c^{c}-ac> [niharcadz] „ten, który schudł; wychudły"; od տկարանալ <tkar-an-a-l> „słabnąć" – տկարացած <tkar-ac^{c}-ac> w. orm. [t:yk:aracac:], z. orm. [dygaracadz] „ten, który osłabł; osłabły"; od գալ <g-a-l> „przychodzić" – եկած <ek-ac> w. orm. [jek:ac:], z. orm. [jegadz] „ten, który przyszedł; przybyły", od w. orm. թողնել <t^{c}oł-n-e-l> = z. orm. թողուլ <t^{c}oł-ow-l> „zostawiać, pozwalać" – թողած <t^{c}oł-ac> w. orm. [t^{h}oghac:], z. orm. [t^{h}oghadz] „zostawiony". W języku z. orm. ostatni czasownik zna także formę թողուցած <t^{c}oł-owc^{c}-ac> [t^{h}oghucadz], Feydit: 333, przy czym obie, krótsza i dłuższa, mogą mieć także znaczenie: „ten, który zostawił (lub: pozwolił)".

Formy przeczące imiesłowu na <-ac> są tworzone przy pomocy prefigowanej partykuły չ <č^{c}->, np. չկարդացած <č^{c}-kard-ac^{c}-ac> w. orm. [czyk:art^{h}acac:], z. orm. [czygart^{h}acadz] „nie przeczytany".

Participia na <-ac> czasowników kauzatywnych wyglądają następująco: forma w. orm. od կարդալ <kard-a-l> „czytać", causativum կարդացնել <kard-ac^{c}n-e-l>, – participium (o znaczeniu tylko aktywnym) կարդացրած <kard-ac^{c}r-ac> [k:art^{h}acrac:] „ten, który kazał (komuś) czytać; sprawił, że ktoś czytał, przeczytał" (Min.: 222); odpowiednia forma z. orm. կարդացուցած <kard-ac^{c}-owc^{c}-ac> [gart^{h}acucadz].

Imiesłowy na <-ac> utworzone od czasowników pasywnych (p. wyżej, 6.6.) z sufiksem w. orm. <-v->, z. orm. <-ow-> mają oczywiście znaczenie tylko bierne, np. w. orm. գրված <gr-v-ac> [gyrwac:] = z. orm. գրուած <gr-ow-ac> [k^{h}yrwadz] znaczy wyłącznie „napisany". Poprzedzający <-v->, <-ow-> ewentualny sufiks inchoatywny nie wpływa na fakt, że participium na <-ac> takiego czasownika tworzy się od jego tematu teraźniejszego, co jest normą przy czasownikach passywnych, np. w. orm. առնված <ar̄-n-v-ac> [arrnywac:] „wzięty, zabrany" od

առնվել <ar-n-v-e-l> (passivum od առնել <ar-n-e-l> „brać"). Forma przecząca (w. orm.) չտեսնված <č^{c}-tes-n-v-ac> będąca imiesłowem biernym od տեսնել <tes-n-e-l> „widzieć" ma znaczenie niemal czysto przymiotnikowe „niewidziany (niespotykany, niezwykły)". W czasownikach nieregularnych przytrafiają się formy imiesłowów biernych utworzone od tematu aorystu, np. (z. orm.) կերուած <ker-ow-ac> [gerwadz] „zjedzony", od supletywnego tematu aorystu czasownika ուտել <owt-e-l> [udel] „jeść", Feydit: 256.

6.7.2.1. Znaczenia i funkcje participium perfecti na <-ac>

Imiesłów ten ma wiele funkcji, z których część jest wynikiem wpływu języka tureckiego (i jego konstrukcji z użyciem participium na *-dik*). Wchodzą tu w grę wszystkie funkcje participialne wymienione wyżej w drugim akapicie paragrafu 6.7.1., s. 380, wprowadzającego w zagadnienie ormiańskich participiów. Ogólnie *można powiedzieć, że ormiańskie participium na <-ac> wyraża stan będący wynikiem czynności, która miała miejsce wcześniej (najczęściej w przeszłości ale niekiedy także w przyszłości), lub rezultat takiej czynności. Chodzi o stan, który wciąż trwa (trwał, będzie trwał), por. Min.: 198.*

a) Funkcja przymiotnikowa – imiesłów na <-ac> jako określenie rzeczownika (przydawka)

Tak jak przymiotnik, imiesłów w funkcji przydawki stoi przed rzeczownikiem i nie odmienia się przez przypadki ani też nie zna kategorii liczby, np. (w ortografii w. orm.) գրված նամակներով <gr-v-ac namak-ner-ov> to „napi[illegible] nymi listami"; przykład z. orm. պատրաստուած նախաճաշին <patrast-ow-ac naxačaš-i-n> [badrastwadz nachadżaszin] „na przygotowane śniadanie", gdzie պատրաստուած <patrast-ow-ac> to participium perfecti czasownika passywnego պատրաստուիլ <patrast-ow-i-l> „zostać przygotowanym", a նախաճաշին <naxačaš-i-n> to dat. sg. rzeczownika նախաճաշ <naxačaš> „śniadanie".

Takie użycie participium na <-ac> zbliża go znaczeniowo do przymiotnika, np. we w. orm. grupie wyrazowej ավերված քուն <aver-v-ac town> „zrujnowany dom" (od ավերվել <aver-v-e-l> „zostać zrujnowanym") imiesłów na <-ac> jest słabo kojarzony z czasownikiem i raczej oznacza cechę.

Przykłady imiesłowów na <-ac> od czasowników nieprzechodnich (które nie mają strony biernej): w. orm. քնած երեխա <k^{c}n-ac erexa> [k^{h}(y)nac: jerecha] „dziecko, które zasnęło (i śpi) = śpiące dziecko", por. քնել <k^{c}n-e-l> „spać, zasypiać"; z. orm. յոգնած գլուխ yogn-ac głowx> [hok^{h}nadz k^{h}(y)luch] „zmęczona głowa (= głowa, która się zmęczyła)", Kurk.: 216, por. յոգնիլ <yogn-i-l> [hok^{h}nil] „zmęczyć się". Podobnie: փախած մարդ <p^{c}ax-ac mard> w. orm. [p^{h}achac: mart^{h}], z. orm. [p^{h}achadz mart^{h}] to „człowiek, który uciekł (zbiegły)" od w. orm. փախչել <p^{c}ax-č^{c}-e-l> = z. orm. փախչիլ <p^{c}ax-č^{c}-i-l> „uciekać".

Przed imiesłowem może stać odnoszący się do niego okolicznik lub dopełnienie, np. տուն մտած մարդ <town mt-ac mard> to „człowiek, który wszedł do

domu", gdzie մտած <mt-ac> to participium perfecti czasownika մտնել <mt-n-e-l> „wchodzić", a տուն <town> to rzeczownik „dom" w acc. sg. oznaczającym kierunek („do domu").

W grupach tego rodzaju określany przez imiesłów rzeczownik jest w strukturze głębokiej podmiotem zdania, którego orzeczenie zostało zastąpione w strukturze powierzchniowej imiesłowem, np. cytowana grupa w. orm. քնած երեխա <k^{c}n-ac erexa> „śpiące dziecko" (nie w sensie „senne" lecz „takie, które zasnęło i śpi") zastępuje, bez formy osobowej czasownika, zdanie podrzędne *(մի) երեխա, որ քնեց <(mi) erexa, or k^{c}n-ec^{c}> „(jakieś) dziecko, które zasnęło". W zdaniu podrzędnym որ քնեց <or k^{c}n-ec^{c}> podmiotem jest rzeczownik „dziecko" reprezentowany przez zaimek względny որ <or> „który" w mianowniku l. poj.

Od czasowników przechodnich również tworzy się analogiczne formy, które mogą mieć znaczenie zarówno czynne (rzadziej) jak i bierne, np. w. orm. շատ կարդացած մարդ <šat kard-ac^{c}-ac mard> [szat k:art^{h}acac: mart^{h}] to „człowiek, który dużo czytał". Imiesłów na <-ac> od կարդալ <kard-a-l> „czytać" ma tutaj znaczenie czynne (i posiada dopełnienie bliższe շատ <šat> „dużo", w domyśle: „tekstów, książek itp."), podobnie (choć nie dokładnie) do polskiej formy „oczytany" w grupie „człowiek oczytany" nawiązującej do imiesłowu biernego (!), por. „czytana książka". Ale կարդացած գիրք <kard-ac^{c}-ac girk^{c}> to „przeczytana książka".

Jak widać na przykładzie cytowanej grupy շատ կարդացած մարդ <šat kard-ac^{c}-ac mard>, imiesłów na <-ac> o znaczeniu aktywnym (od czasowników przechodnich) może mieć swoje własne dopełnienie. Oto przykład z. orm. գինի խմած մարդը գուարթ կ'ըլլայ <gini xm-ac mard-ə zowart^{c} k'əll-a-y> [k^{h}ini chymadz mart^{h}y zwart^{h} gylla] „człowiek, który się napił wina, bywa wesoły" (Feydit: 351). Komentarz: <gini> „wino" tu w acc. sg. jako dopełnienie bliższe imiesłowu perfecti <xm-ac> czasownika <xm-e-l> „pić"; <mard-ə> „człowiek" z „rodzajnikiem" określonym <-ə> tu w sensie: „taki"; <zowart^{c}> „wesoły"; <k'əll-a-y> 3 os. czasu teraźniejszego czasownika <əllal> „być, bywać, stawać się" w znaczeniu iteratywnym („bywa").

b) Przed imiesłowami na <-ac> utworzonymi od czasowników przechodnich może występować sprawca czynności (tzw. agens) w genetiwie, np. իմ սիրած եղբայրը <im sir-ac ełbayr-ə> w. orm. [im sirac: jechp:ajry], z. orm. [im siradz jechp^{h}ajry] to (na razie w przybliżeniu) „mój ukochany brat", gdzie սիրած <sir-ac> to participium perfecti czasownika սիրել <sir-e-l> „kochać" (bez! sufiksu biernego <-v->/<-ow->). Samo սիրած եղբայրը <sir-ac ełbayr-ə> mogłoby także, po accusatiwie rzeczownika lub zaimka (w funkcji dopełnienia bliższego), mieć znaczenie czynne, np. w. orm. ինձ սիրած եղբայրը <inj sir-ac ełbayr-ə> [indz sirac: jechp:ajry] to „brat (określony), który mnie pokochał" (<inj> dat. acc. od

<es> [jes] „ja"). Jednakże obecność genetiwu <im> (tegoż zaimka 1 osoby sg. <es>) w grupie իմ սիրած եղբայրը <im sir-ac ełbayr-ə> sprawia, że imiesłów na <-ac> nabiera znaczenia biernego i nie wymaga już sufiksu passywnego <-v-> (z. orm. <-ow->). Tak więc grupa wyrazowa իմ սիրած եղբայրը <im sir-ac ełbayr-ə> znaczy właściwie „przeze mnie ukochany brat", a nie „mój ukochany brat", jak to tylko wstępnie, w przybliżeniu, podano na początku niniejszego akapitu.

Zamiast genetiwu zaimka osobowego może być użyty związany z daną osobą zaimek sufigowany, np. z. orm. սորված դասս <sorv-ac das-s> [sorwadz t^{h}asys] „lekcja, której się nauczyłem" (Feydit: 351) = իմ սորված դասը <im sorv-ac das-ə> [im sorwadz t^{h}asy]. Uwaga! Participium սորված <sorv-ac> od czasownika z. orm. սորվիլ <sorv-i-l> [sorwil] „uczyć się" nie zawiera sufiksu passywnego, który zresztą w języku z. orm. byłby pisany przez <-ow->. Czasownik ten ma nietypową ortografię (zamiast oczekiwanej *սորուիլ <sorowil>), ponieważ nawiązuje ona do podstawy etymologicznej, jakim był tutaj st. orm. przymiotnik սովոր <sovor> „przyzwyczajony, nawykły (do czego)" (w grabarze litera ւ <w> po literze ո <o> miała wraz z nią wartość /u/, toteż dla zaznaczenia wymowy [o + v/w] stosowano litery ով <ov>). W języku z. orm. nastąpiła metateza (i redukcja): * *sovoril* > *sorvil* սորվիլ z zachowaniem w pisowni litery վ <v> wbrew zwykłemu notowaniu /v/ po spółgłosce przez grupę liter ու <ow>. Język w. orm. wykazuje bardziej archaiczną formę tego czasownika: սովորել <sovor-e-l> „uczyć się".

Genetivus zaimka osobowego ma najczęściej znaczenie dzierżawcze („mój", „twój" itd.). Jednakże w konstrukcjach z participium na <-ac> przypadek ten ma inne, nie-dzierżawcze znaczenie: wyraża mianowicie agensa (sprawcę czynności). Możemy się o tym przekonać zapoznawszy się z grupami, w których przed imiesłowem na <-ac> (czasownika przechodniego) stoi genetivus rzeczownika (!), np. աշակերտի գրած նամակ <ašakert-i gr-ac namak> w. orm. [aszak:ert:i g(y)rac: namak:], z. orm [aszagerdi k^{h}(y)radz namag] to „list napisany przez ucznia", dosłownie: *„ucznia (dopełniacz) napisany list". Jak widać genetivus może także wyrażać dopełnienie dalsze sprawcy.

c) Trójczłonowa konstrukcja rzeczownik (lub zaimek) w genetiwie + participium na <-ac> + rzeczownik jest konstrukcją pozbawioną formy osobowej czasownika zastępującą zdanie podrzędne (przydawkowe) dwojakiego typu: 1. z konstrukcją czynną, np. w. orm. նամակը, որ մի աշակերտ գրեց <namak-ə, or mi ašakert gr-ec^{c}> [namak:y wor mi aszak:ert: g(y)rec] = z. orm. նամակը զոր աշակերտ մը գրեց <namak-ə z-or ašakert mə gr-ec^{c}> [namagy zor aszagerd my k^{h}(y)rec] „list, który (*biernik*) pewien uczeń napisał", lub 2. z konstrukcją bierną, np.: w. orm. նամակը, որ գրվեց մի աշակերտի կողմից <namak-ə, or gr-v-ec^{c} mi ašakert-i kołm-ic^{c}> [namak:y wor gyrwec mi aszak:ert:i k:oghmic] = z. orm.

նամակը որ գրուեցաւ աշակերտէ մը <namak-ə or gr-ow-ec^{c}-aw ašakert-ê mə> [namagy wor k^{h}yrwecaw aszagerde my] „list, który został napisany przez pewnego ucznia".

Rzeczownik określany przez grupę: rzeczownik (lub zaimek) w genetiwie + participium na <-ac> pełni w odpowiadających tej grupie zdaniach ze struktury głębokiej funkcje podmiotu (w konstrukcji passywnej) lub dopełnienia bliższego (w konstrukcji aktywnej, w której agens, w powyższym przykładzie աշակերտ <ašakert> „uczeń" jest podmiotem). Przy orzeczeniach wyrażonych formami osobowymi czasownika dopełnienie dalsze sprawcy w języku z. orm. stoi w ablatiwie (przypominając staropolszczyznę, por. kolędowe „od proroków ogłoszony"). Natomiast w języku w. orm. mamy konstrukcję bardziej strukturalnie podobną do polskiej współczesnej z przyimkiem „przez", któremu po wschodnioormiańsku odpowiada postpozycja կողմից <kołm-ic^{c}> będąca formalnie ablatiwem rzeczownika կողմ <kołm> „strona, bok, kierunek". Stoi ona po rzeczowniku (lub zaimku) w genetiwie.

Przykład zaprzeczonej formy imiesłowowej: (w. orm.) իր չգործած հանցանքի համար պատժվեց <ir č^{c}-gorc-ac hanc^{c}ank^{c}-i hamar patž-v-ec^{c}> [ir czygorc:ac: hancank^{h}i hamar p:at:yżwec] „został ukarany za nie popełnione przez siebie przestępstwo" (Min.: 325). Komentarz: <ir> gen. sg. zaimka intensyfikująco-zwrotnego <ink^{c}ə> „on(a) sam(a)"; <č^{c}-gorc-ac> zaprzeczona forma participium perfecti czasownika <gorc-e-l> „czynić, tu: popełnić"; <hanc^{c}ank^{c}> „przestępstwo", tu w gen. sg. przed postpozycją <hamar> „dla, z powodu"; <patž-v-ec^{c}> 3 os. sg. aorystu czasownika biernego <patž-v-e-l> „zostać ukaranym", por. <patž-e-l> „karać", <patiž> „kara".

Przykład z. orm.: սպասուած նամակը <spas-ow-ac namak-ə> [(y)spaswadz namagy] „oczekiwany list" z imiesłowem na <-ac> czasownika <spas-ow-i-l> „być oczekiwanym" (bierny odpowiednik bezokolicznika czynnego սպասել <spas-e-l> „czekać"). Forma bierna (sufiks <-ow->) jest tu konieczna dla uniknięcia wątpliwości co do strony, bowiem przed imiesłowem nie stoi żadne dopełnienie. Mamy je natomiast (dopełnienie dalsze sprawcy w genetiwie) w przykładach Արայի սպասած նամակը <Ara-y-i-n spas-ac namak-ə> [Arajin (y)spasadz namagy] „list oczekiwany przez Arę" oraz իմ սպասած նամակը <im spas-ac namak-ə> „list oczekiwany przeze mnie" (Kurk.: 223). W związku z tym participium na <-ac> w dwu ostatnich przykładach stoi bez wykładnika strony biernej <-ow-> [w], który nie jest już konieczny wobec wcześniej podanej informacji o tym, kto jest agensem (sprawcą, wykonawcą czynności).

Kolejny przykład: (z. orm.) ան կը տեսնէ գիւղացիներուն կտրած ծառերը <an kə tes-n-ê giwłac^{c}i-ner-ow-n ktr-ac caṙ-er-ə> [an gy desne k^{h}jughacinerun gydradz dzarrery] „on(a) widzi ścięte przez chłopów drzewa" (przykład z podręcznika F. Feydita). Komentarz: <an> zaimek osobowy „on(a)"; <kə tes-n-ê> 3

osoba sg. czasu teraźniejszego czasownika <tes-n-e-l> „widzieć"; <giwłac^{c}i> „chłop, wieśniak", tu gen. pl. w funkcji dopełnienia dalszego sprawcy (agens); <ktr-ac> participium perfecti czasownika <ktr-e-l> „ciąć, ścinać"; <caŕ-er-ə> acc. pl. rzeczownika <caŕ> „drzewo" z „rodzajnikiem" określonym <-ə>, dopełnienie bliższe orzeczenia <kə tes-n-ê> „widzi".

d) Przedstawione wyżej konstrukcje participialne mają swoje mniej lub więcej dokładne paralele w innych językach i.e. Jednakże w obu współczesnych językach ormiańskich rozwinęły się ponadto konstrukcje nietypowe dla języków i.e., wzorowane na tureckich (participium na *-dik*). Chodzi mianowicie o sytuacje, w których grupa rzeczownik (lub zaimek) w genetiwie + participium na <-ac> czasownika nieprzechodniego (!) odpowiada, w strukturze głębokiej, zdaniu podrzędnemu, w którym określany przez ową grupę rzeczownik pełni funkcję nie podmiotu czy dopełnienia bliższego, lecz okolicznika. Po polsku mamy wówczas zdanie przydawkowe z zaimkiem względnym „który" w innym przypadku niż mianownik czy biernik.

Np. w konstrukcji իմ նստած աթոռը <im nst-ac at^{c}oŕ-ə> w. orm. [im nystac: at^{h}orry], z. orm. [im nystadz ...] „krzesło, na którym siedzę" (dosłownie: przeze mnie „siedziane" krzesło), wzorowanej (choć nie w każdym szczególe) na tureckiej *benim oturduğum iskemle*, rzeczownik աթոռը <at^{c}oŕ-ə> „krzesło" pełni funkcję okolicznika (miejsca) w zdaniu podrzędnym przydawkowym: w. orm. (աթոռը) որի վրա նստեցի <(at^{c}oŕ-ə) or-i vra nst-ec^{c}-i> [(at^{h}orry) wori wra nyst:eci] = z. orm. (աթոռը) որի վրայ նստայ <(at^{c}oŕ-ə) or-i vray nst-ay> [... nysta] „(krzesło), na którym usiadłem". Por. także w. orm. շտկեց նստած տեղում <štk-ec^{c} nst-ac teł-owm> „wyprostował się w miejscu, na którym usiadł" (Demirčyan I: 154). Tu wobec jednoznaczności osoby (domyślne: „on") agensa w genetiwie nie ma.

Dalsze przykłady tego typu: (w. orm.) իմ գնացած քաղաքները դու չես տեսնի <im gn-ac^{c}-ac k^{c}ałak^{c}-ner-ə dow č^{c}-es tes-n-i> „ty nie zobaczysz miast, do których jeździłem" (Min.: 285), dosłownie: (miast) przeze mnie „jeżdżonych". Komentarz: <gn-ac^{c}-ac> participium perfecti nieprzechodniego (jak wyżej <nst-e-l>/ <nst-i-l> „siedzieć") czasownika <gn-a-l> „chodzić, jeździć"; <k^{c}ałak^{c}> „miasto", tu w acc. pl. z „rodzajnikiem" określonym <-ə>; <dow> „ty"; <č^{c}-es tes-n-i> 2 osoba sg. przeczącej formy conditionalu I wyrażającego czas przyszły z odcieniem warunkowym (p. niżej). (w. orm.) անձրև չեկած գավառներում խոտը չորացել է <anjrew č^{c}-ek-ac gavaŕ-ner-owm xot-ə č^{c}or-ac^{c}-el ê> [andzrew czek:ac: gawarrnerum chot:y czoracel e] „w prowincjach, w których nie spadł (dosłownie: nie przyszedł) deszcz, trawa wyschła" (Min.: 325). Komentarz: <anjrew> „deszcz"; <č^{c}-ek-ac> zaprzeczone participium perfecti nieregularnego czasownika <gal> „przychodzić" (temat aorystu: <ek->); <gavaŕ> „prowincja",

tu w loc. pl.; <xot> „trawa", <č^{c}or-ac^{c}-el ê> 3 osoba sg. perfecti (na <-el>) czasownika inchoatywnego <č^{c}or-an-a-l> „schnąć" (od przymiotnika <č^{c}or> „suchy").

Przykłady z. orm.: գացած գիւղս <gac^{c}-ac giwł-s> [k^{h}acadz k^{h}jughys] = իմ գացած գիւղը <im gac^{c}-ac^{c} giwł-ə> „wieś, do której poszedłem". Komentarz: <gac^{c}-ac> nieregularne participium perfecti czasownika <ert^{c}-a-l> „iść, chodzić, jechać"; <giwł> „wieś". Analogicznie: ծնած գեղս <cn-ac teł-s> [dzynadz deghys] „miejsce, w którym się urodziłem" z participium perfecti od ծնիլ <cn-i-l> „urodzić się"; չկերած օրս <č^{c}-ker-ac ôr-s> [czygeradz orys] „dzień, w którym (nic) nie jadłem", gdzie <č^{c}-ker-ac> to nieregularne participium perfecti czasownika <owt-e-l> „jeść" w formie zaprzeczonej; ազատ եղած օրը կը պտիի <azat eł-ac ôr-ək ptt-i> [azad jeghadz ory gy byddi] „w dniu, w którym jest wolny, spaceruje" z nieregularnym participum perfecti <eł-ac> czasownika <əllal> „być". Wszystkie przykłady z tego akapitu pochodzą z podręcznika F. Feydita (str. 352-353). Agensa wyrażają w nich zaimki sufigowane.

W języku z. orm. szczególnie często (pod wpływem tureckim) występują konstrukcje zawierające participium na <-ac> przed rzeczownikiem ատեն <aten> [aden] „czas" (nie występującym w języku w. orm.) użytym w funkcji okolicznikowej typu „w czasie gdy ..." Przykłady (z podręcznika F. Feydita, s. 353): Փարիզ հասած ատենդ <P^{c}ariz has-ac aten-d> [P^{h}ariz hasadz adenyt^{h}] „(w czasie) gdy dojechałeś do Paryża"; հիւանդ եղած ատենդ <hiwand eł-ac aten-d> [hiwant^{h} jeghadz ...] „(w czasie) gdy byłeś chory (<hiwand>)". W tej samej funkcji może także występować rzeczownik ժամանակ <žamanak> [żamanag] „czas" a w podobnej: միջոց <mijoc^{c}> [miczoc] (wyraz o wielu znaczeniach, m. in. „środek, przestrzeń, odcinek (czasu)") w datiwie z odpowiednim zaimkiem sufigowanym, np. իրմէ բաժնուած միջոցիս <irmê bažn-ow-ac mijoc^{c}-i-s> [irme p^{h}ażnywadz miczocis] „w momencie, w którym się z nim (nią) rozstałem" (Feydit: 355). Komentarz: <irmê> abl. sg. zaimka intensyfikująco-zwrotnego <ink^{c}ə> występującego często w znaczeniu zwykłego zaimka osobowego „on(a)", p. wyżej, s. 282; <bažn-ow-ac> participium perfecti czasownika passywnego <bažn-ow-i-l> odpowiadającego polskiemu zwrotnemu „rozstać się" (dosłownie: „zostać oddzielonym, odłączonym".

e) W konstrukcjach wymienionych w poprzednim paragrafie participium na <-ac> stało przed rzeczownikiem jako jego przydawka. Forma ta może jednak także stać w innych pozycjach zdania. Czasem bywa to tzw. określenie predykatywne (por. Encyklopedia języka polskiego, s. 265, hasło „Predykacja"), tj. forma typu przymiotnikowego (tu imiesłów o znaczeniu przymiotnikowym) związana wprawdzie znaczeniowo z rzeczownikiem (lub zaimkiem), ale bezpośrednio wchodząca w skład grupy orzeczenia (predykatu), związana zatem z czasownikiem (tzw. participium coniunctum, por. E.j.o.: 384-385).

Przyjrzyjmy się np. następującemu zdaniu w. orm. (Min.: 285): ի՞նչ ես անում կիրակի օրը տանը փակված <inč^{c} es an-owm kiraki ôr-ə tan-ə p^{c}ak-v-ac?> [incz es anum k:irak:i ory t:any p^{h}ak:wac:] „co robisz, zamknięty w niedzielę w domu?" (= „będąc zamkniętym"). Słówka: <inč^{c}> „co"; <es an-owm> 2 os. sg. praesentis czasownika <an-ə-l> „robić"; <kiraki ôr-ə> „niedziela", tu w acc.sg. w znaczeniu okolicznikowym „w niedzielę"; <tan-ə> dat. sg. rzeczownika <town> „dom" w znaczeniu lokatywnym (okolicznikowym) „w domu"; <p^{c}ak-v-ac> participium perfecti czasownika biernego <p^{c}ak-v-e-l> „być (zostać) zamkniętym" (od <p^{c}ak-e-l> „zamykać").

Imiesłów <p^{c}ak-v-ac> „zamknięty" odnosi się wprawdzie do podmiotu zdania (domyślny zaimek osobowy <dow> „ty"), ale nie jako jego przydawka, lecz wyraz związany składniowo z orzeczeniem <es an-owm> (= <an-owm es>) „robisz" jako jego okolicznik czasu (= gdy jesteś zamknięty). Wyraz <tan-ə> „w domu" (dat. sg. w znaczeniu lokatywnym) jest tu z kolei okolicznikiem miejsca zależnym od participium <p^{c}ak-v-ac>, które, jako forma czasownikowa, choć użyta w funkcji przymiotnikowej, zachowuje pewne cechy składniowe czasownika mogąc posiadać swoje własne okoliczniki. Okolicznik <kiraki ôr-ə> „w niedzielę" można łączyć zarówno z orzeczeniem <es an-owm> „robisz" jak i z imiesłowem <p^{c}ak-v-ac> będącym powierzchniowym nieosobowym odpowiednikiem tkwiącego w strukturze głębokiej zdania podrzędnego „gdy jesteś zamknięty".

Oto przykłady participium coniunctum (określenie predykatywne) z literatury w. orm.: սևացած նայում էր Դենշապուհը <sew-ac^{c}ac nay-owm êr Denšap-uh-ə> [sewacac: najum er Denszap:uhy] „Denszapuh patrzył poczerniały" (Demirčyan II: 182). Imiesłów <sew-ac^{c}-ac> został utworzony od czasownika inchoatywnego <sew-an-a-l> „czernieć, stawać się czarnym (<sew>)"; <nay-owm êr> 3 os. sg. imperfecti czasownika <nay-e-l> „patrzeć". Խորենի հայրիկը շատ հոգնած վերադարձավ տուն <Xoren-i hayrik-ə šat hogn-ac ver-a-darj-av town> [Choreni hajrik:y szat: hok^{h}nac: weradarcaw t:un] „tatuś Chorena wrócił do domu bardzo zmęczony" (Lisic^{c}yan: 125). Forma <ver-a-darj-av> to 3 os. sg. aorystu nieregularnego czasownika <ver-a-dar-n-a-l> „wracać".

W powyższych zdaniach imiesłów na <-ac> odnosił się do podmiotu zdania. Może on jednak wiązać się znaczeniowo równie dobrze z dopełnieniem bliższym. Tak jest np. w zdaniu z. orm. գինքը փոսի մը մէջ ինկած գտան <z-ink^{c}-ə p^{c}os-i mə mêj ink-ac gt-an> [zink^{h}y p^{h}osi my mecz ingadz k^{h}ydan] „znaleziono go (dosłownie: znaleźli) leżącego w rowie" (Feydit: 351). Słówka: <z-ink^{c}-ə> acc. sg. zaimka identyfikująco-zwrotnego (w znaczeniu osobowego: „on, ona"); <p^{c}os> „rów", tu w gen. sg. przed postpozycją <mêj> „w"; <mə> postponowany „rodzajnik" nieokreślony; <ink-ac> participium perfecti nieregularnego (w języku z. orm.) czasownika <iyn-a-l> o znaczeniu „padać", a więc dokładnie forma

ta znaczy „(ten), który wpadł"; <gt-an> 3 os. pl. aorystu czasownika <gt-n-e-l> „znaleźć" w sensie zbliżonym do nieosobowego („znaleziono").

W przykładzie powyższym participium <ink-ac>, które tu z braku w języku polskim imiesłowu przeszłego czynnego przetłumaczyłem, upraszczając, przez „leżący" (choć lepsza byłaby nie używana forma **wpadły*, analogiczna do szczątkowej formy participialnej „upadły" ze zwrotu „upadły anioł"), odnosi się oczywiście do osoby określonej w omawianym zdaniu przy pomocy zaimka <ink^{c}ə>, jednakże składniowo ściślej jest owo participium związane z orzeczeniem <gt-an> „znaleźli" (w sensie „znaleziono", bo podmiot zdania nie jest tu bliżej znany). Grupa <p^{c}os-i mə mêj> „w rowie" jest okolicznikiem odnoszącym się przede wszystkim do imiesłowu <ink-ac> będącego w powyższym zdaniu określeniem predykatywnym, podobnym do w. orm. <p^{c}ak-v-ac> w jednym z poprzednich akapitów.

Ponieważ w języku polskim niewiele już jest form szczątkowych dawnych imiesłowów przeszłych czynnych (takich jak w grupach: „ubiegły tydzień", „zeszły miesiąc", „były dyrektor" czy wspomniany wyżej „upadły anioł"), często polskimi odpowiednikami konstrukcji ormiańskich z imiesłowem na <-ac> są konstrukcje zawierające imiesłów przysłówkowy uprzedni zakończony na *-wszy*, *-łszy*. Tak będzie np. w przypadku zdania, które (co stosunkowo rzadko się zdarza) jednakowo wygląda w obu językach n. orm.: Վենետիկ հասած՝ բոլոր պալատները այցելեց <Venetik has-ac՝ bolor palat-ner-ə ayc^{c}el-ec^{c}> „przybywszy do Wenecji, zwiedził wszystkie pałace" (Feydit: 350). Wymowa tylko będzie tu różna: w. orm. [Wenet:ik: hasac: bolor p:alat:nery ajcelec], z. orm. [Wenedig hasadz p^{h}olor baladnery ...]. Komentarz: <has-ac> participium perfecti czasownika w. orm. <has-n-e-l> = z. orm. <has-n-i-l> „przybyć, dojechać, osiągnąć"; <bolor> „wszystkie"; <palat> „pałac", tu w acc. pl. z „rodzajnikiem" określonym; <ayc^{c}el-ec^{c}> 3 osoba sg. aorystu czasownika <ayc^{c}el-e-l> „zwiedzać, odwiedzać".

Zdanie powyższe jest w gruncie rzeczy podobne do omawianego wcześniej zdania ի՞նչ ես անում ... փակված <inč^{c} es an-owm ... p^{c}ak-v-ac>. Po polsku również można by je ewentualnie oddać przez niezbyt zręczne stylistycznie zdanie: „przybyły do Wenecji, zwiedził wszystkie pałace", por. francuskie tłumaczenie F. Feydita: „Arrivé à Venise, il visita tous les palais" (s. 350). Ale dla języka ormiańskiego nie widać powodu, by dopatrywać się tu jakiejś odmiennej jakości.

Jeszcze inny przykład z. orm. ես ինքս չտեսած՝ պիտի չհաւատամ <es ink^{c}-s č^{c}-tes-ac՝ piti č^{c}-hawat-a-m> [jes ink^{h}ys czydesadz bidi cz(y)hawadam] „nie zobaczywszy sam, nie uwierzę" (Feydit: 350). Słówka: <es> [jes] „ja"; <ink^{c}-s> zaimek identyfikująco-zwrotny z sufigowanym 1 osoby „ja sam"; <č^{c}-tes-ac> participium perfecti czasownika <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć" z partykułą przeczącą <č^{c}-> „nie"; <piti č^{c}-hawat-a-m> zaprzeczona (przy pomocy partykuły <č^{c}->) forma 1 osoby sg. czasu przyszłego od <hawat-a-l> „(u)wierzyć".

W polskim tłumaczeniu tego zdania zamiast równoważnika z imiesłowem przysłówkowym na *-wszy* można by również użyć pełnego zdania podrzędnego: „dopóki sam nie zobaczę, nie uwierzę". Tu równie dobrze brzmi po polsku jedna jak druga wersja. Natomiast tylko pełne zdanie podrzędne (z osobową formą czasownika) może być polskim odpowiednikiem ormiańskich konstrukcji z imiesłowem na <-ac>, których podmiot jest różny od podmiotu całego zdania (tzw. konstrukcja absolutna, participium absolutum, por. E.j.o.: 384-385).

Oto przykład w. orm.: անձրև չեկած գուն վերադառնանք <anjrew č^{c}-ek-ac town ver-a-dar-n-ank^{c}> [andzrew czek:ac: t:un weradarrnank^{h}] „wracajmy do domu, zanim spadnie (dosłownie: przyjdzie) deszcz" (Min.: 285). Słówka: <anjrew> „deszcz"; <č^{c}-ek-ac> zaprzeczona forma participium perfecti czasownika nieregularnego <gal> „przychodzić"; <town> „dom" (accusativus kierunku); <ver-a-dar-n-ank^{c}> 1 osoba pl. subiunctiwu czasownika <ver-a-dar-n-a-l> „wracać" (p. niżej, 6.8.1., s. 411). Podmiotem równoważnika zdania podrzędnego <anjrew č^{c}-ek-ac> jest tu rzeczownik <anjrew> „deszcz", natomiast podmiotem całego zdania jest domyślny zaimek osobowy 1 osoby l. mn. <menk^{c}> „my".

Albo (w. orm.): ես չասած մի՛ գնա <es č^{c}-as-ac, mi gn-a!> [jes czasac: mi g(y)na] „dopóki (ja) nie powiem, (ty) nie idź!" (Min.: 285). Komentarz: <es> [jes] zaimek osobowy „ja", tu podmiot imiesłowowego równoważnika zdania podrzędnego, którego orzeczeniem jest zaprzeczone participium perfecti <č^{c}-as-ac> czasownika <as-e-l> „powiedzieć"; <mi gn-a> 2 osoba imperatiwu zaprzeczonego (przy pomocy partykuły prohibitywnej <mi> „nie") czasownika <gn-a-l> „iść, odchodzić". Podmiotem całego zdania (po polsku głównego) jest domyślny zaimek osobowy 2 osoby sg. <dow> „ty", orzeczeniem <mi gn-a> „nie idź".

Niekiedy polskim odpowiednikiem ormiańskiego participium perfecti na <-ac> jest imiesłów przysłówkowy współczesny na *-ąc*, np. w zdaniu w. orm. Մեչքի վրա պառկած մի՛ կարդա <mejk^{c}-i vra park-ac mi kard-a!> [meczk^{h}i w(y)ra p:arrk:ac: mi k:art^{h}a] „nie czytaj leżąc na plecach!" (= będąc leżącym). Imiesłów <park-ac> od czasownika <park-e-l> „położyć się, leżeć" znaczy dokładnie „(ten), który się położył" (czyli „leżący"). Pozostałe słówka: <mejk^{c}> „plecy", tu w gen. przed postpozycją <vra> „na"; <mi kard-a> 2 osoba sg. prohibitiwu (zaprzeczonego imperatiwu) czasownika <kard-a-l> „czytać".

Participium na <-ac> w swej funkcji typu przymiotnikowego może także wchodzić w skład czasów złożonych: perfectum i plusquamperfectum, o czym p. niżej, s. 391-396.

f) Podobnie jak przymiotniki (a także inne części mowy) imiesłów na <-ac> może się substantywizować (historycznie wywodzi się z formacji rzeczownikowej, por. wyżej, s. 162, st. orm. sufiks rzeczownikowy <-ac>, <-owac>, który nazywał rezultaty czynności), tj. występować w roli rzeczownika. Może wówczas, tak jak rzeczownik, odmieniać się przez przypadki i przyjmować sufiks

l. mn. <-ner>, np. w. orm. թեթև վիրավորվածները արագ բուժվեցին <t^{c}et^{c}ew viravor-v-ac-ner-ə arag bowž-v-ec^{c}-in> [t^{h}et^{h}ew wiraworwac:nery arak^{h} bužwecin] „lekko ranieni (ranni) szybko się wyleczyli (zostali wyleczeni)" (Min.: 262). Mamy tu participium perfecti czasownika passywnego <viravor-v-e-l> „zostać raniọnym" w mianowniku liczby mnogiej. Ostatni wyraz zdania to 3 osoba pl. aorystu czasownika passywnego <bowž-v-e-l> „zostać wyleczonym".

Przykłady z. orm. (z podręcznika Feydita, s. 351): մեզի պատմեց պատահածը <mezi patm-ec^{c} patah-ac-ə> [mezi badmec badahadzy] „opowiedział nam to, co się zdarzyło". Komentarz: <mezi> dat. od <menk^{c}> „my"; <patm-ec^{c}> 3 osoba sg. aorystu czasownika <patm-e-l> „opowiadać"; <patah-ac-ə> participium perfecti czasownika <patah-e-l> „wydarzyć się" w znaczeniu rzeczownikowym „to, co się wydarzyło; zdarzenie" z „rodzajnikiem" określonym <-ə>; եղածը եղած է <eł-ac-ə eł-ac ê> [jeghadzy jeghadz e] „to, co się stało, to się (już) stało" (i się nie „odstanie"). W powiedzeniu tym pierwsze <eł-ac> (participium perfecti od <əllal> „być, stać się") jest już rzeczownikiem (co poznać po „rodzajniku" określonym <-ə>). Natomiast drugie jest częścią składową czasu złożonego *perfectum*, o którym będzie mowa niżej, w znaczeniu formy osobowej „stało się".

6.7.3. Perfectum na <-ac> (perfectum I)

Jak wspomniano wyżej, participium na <-ac> prócz pełnienia funkcji typu przymiotnikowego i przysłówkowego może także, w połączeniu z copulą, pełnić funkcje typu orzecznikowego (jako tzw. participium praedicativum, por. E.j.o.: 384). Chodzi konkretnie o sytuacje, w których participium na <-ac> służy do tworzenia czasów złożonych, przede wszystkim czasu przeszłego zwanego perfectum (stąd nazwa samego imiesłowu: participium perfecti). Sprawa ta nie budzi wątpliwości w odniesieniu do języka z. orm. Natomiast co do sytuacji panującej w tym zakresie w języku w. orm. opinie armenistów są podzielone, por. Min.: 117.

Zacznijmy w związku z tym analizę materiału od języka z. orm. Otóż istnieją wszelkie powody do uważania połączeń typu participium na <-ac> + copula (w czasie teraźniejszym) za konstrukcję już zgramatykalizowaną, za czas w sensie kategorii czasownikowej analogicznej do czasu teraźniejszego czy aorystu. Mianowicie konstrukcję tę mogą tworzyć niemal wszystkie czasowniki (brakuje go tylko czasownikom defektywnym takim jak np. sama copula, czasownik կայ <kay> [ga] „jest, istnieje" itp.). Inaczej jest w języku w. orm., w którym konstrukcje omawianego typu występują tylko w odniesieniu do mocno ograniczonej liczby czasowników.

Ponadto zwraca uwagę fakt, że szyk participium + copula jest w z. orm. formach twierdzących nieodwracalny. Wreszcie, z. orm. formy tego typu utworzone od czasowników przechodnich mają znaczenie czynne. Nie wyrażają one

cechy, toteż imiesłowu na <-ac> nie da się wówczas interpretować jako orzecznika w orzeczeniu imiennym (typu „...jest napisane"). Najwyraźniej chodzi w takich konstrukcjach o czynność (z naciskiem na jej rezultat a nie sam przebieg). Np. w zdaniu z. orm. Արամը նամակ մը գրած է <Aram-ə namak mə gr-ac ê> [Aramy namag my k^{h}(y)radz e] „Aram napisał list" forma złożona <gr-ac ê>, od czasownika <gr-e-l> „pisać", pełni niewątpliwie, wobec wystąpienia w tym zdaniu dopełnienia bliższego w bierniku (<namak mə> „list" z „rodzajnikiem" nieokreślonym), funkcję orzeczenia werbalnego (czasownikowego), odpowiadającego na pytanie „co zrobił Aram?", a nie orzeczenia nominalnego (imiennego) informującego o tym, „jaki jest Aram".

Oto pełny paradygmat odmiany z. orm. czasownika գրել <gr-e-l> [k^{h}(y)rel] „pisać" w perfectum.:

l. poj.

1 os.	գրած եմ <gr-ac em> [k^{h}(y)radz em] „napisałem"
2 os.	գրած ես <gr-ac es> [k^{h}(y)radz es]
3 os.	գրած է <gr-ac ê> [k^{h}(y)radz e]

l. mn.

1 os.	գրած ենք <gr-ac enk^{c}> [k^{h}(y)radz enk^{h}] „napisaliśmy"
2 os.	գրած էք <gr-ac êk^{c}> [k^{h}(y)radz ek^{h}]
3 os.	գրած են<gr-ac en> [k^{h}(y)radz en]

Przykład, w którym participium perfecti jest utworzone od tematu aorystu: կարդալ <kard-a-l> [gart^{h}al] „czytać" – 1 os. sg. կարդացած եմ <kard-ac^{c}-ac em> [gart^{h}acadz em] „przeczytałem" itd. Od czasownika kauzatywnego: մօտեցնել <môt-ec^{c}n-e-l> [modecnel] „przybliżać" – մօտեցուցած եմ <môt-ec^{c}-owc^{c}-ac em> [modecucadz em] „przybliżyłem" itd. Od czasownika passywnego: սիրուիլ <sir-ow-i-l> [sirwil] „być (zostać) (po)kochanym" – սիրուած եմ <sir-ow-ac em> [sirwadz em] „zostałem pokochany" itd.

Formy przeczące tworzy się przy pomocy partykuły չ <č^{c}-> „nie" stawianej przed copulą. Szyk jest zwykle odwrotny niż w formach twierdzących, a więc np. չեմ գրած <č^{c}-em gr-ac> [czem k^{h}(y)radz] „nie napisałem" itd. Możliwy jest jednak także szyk: գրած չեմ <gr-ac č^{c}-em>.

Pod względem znaczenia perfectum różni się od aorystu naciskiem na stan wynikający z danej czynności lub jej rezultat. Aoryst natomiast skupia uwagę na samej czynności, a przy tym jest bardziej określony w czasie niż perfectum (Feydit: 309, por. Kurk.: 232). Tak więc nieraz w tej samej sytuacji mógłby być użyty zarówno jeden czas jak i drugi. Weźmy np. zdanie z podręcznika języka z. orm. H. Kurkjiana (s. 350): Մեսրոպ Մաշտոցը գրած է հայկական այբուբենը <Mesrop Maštoc^{c}-ə gt-ac ê haykakan aybowben-ə> [Mesrob Masztocy k^{h}ydadz e hajgagan ajp^{h}up^{h}eny] „Mesrop Masztoc wynalazł alfabet ormiański". Zostało tu

użyte perfectum czasownika <gt-n-e-l> „znajdywać", m. in. dlatego, że czas owego odkrycia nie jest tu podany. Gdyby w zdaniu tym wystąpiła konkretna data opracowania przez Mesropa Masztoca alfabetu ormiańskiego, czy bodaj przybliżone określenie czasu typu „na początku V wieku" itp., mógłby tu zostać użyty inny czas: prosty, aoryst.

Użycie perfectum zawiera informację, iż autor powyższego zdania chciał podkreślić trwanie **rezultatu** pracy Mesropa Masztoca, a nie sam fakt odbycia się w przeszłości owej czynności. Zdanie Մ. Մ. գտած է հայկական այբուբենը <M. M. gt-ac ê haykakan aybowben-ə> zawiera zatem dodatkowo, prócz informacji „M.M. wynalazł alfabet ormiański", informację w rodzaju: „... i oto ten alfabet istnieje teraz do naszej dyspozycji". Okoliczność, kiedy ten alfabet powstał, schodzi tu na dalszy plan.

Jak widać z powyższego przykładu, perfectum z. orm. może się odnosić do odległej nawet przeszłości. Ale bywa też odwrotnie. Jego odpowiednikiem może być niekiedy po polsku wręcz czas teraźniejszy, np. w zdaniu (z. orm.) Վահէն հիմա տէր դարձած է այդ ալպոմին <Vahê-n hima têr darj-ac ê ayd alpom-i-n> [Wahen hima der t^{h}arcadz e ajt^{h} albomin] „Wahe jest teraz (dosłownie: teraz stał się) właścicielem tego albumu" (Kurk.: 230). Forma złożona <darj-ac ê> jest 3 osobą sg. perfecti czasownika nieregularnego <dar-n-a-l> „stawać się". Została ona użyta w zdaniu odnoszącym się wyraźnie do teraźniejszości (świadczy o tym obecność przysłówka <hima> „teraz") dla wyrażenia aktualnego w chwili mówienia rezultatu procesu stawania się (czasownik <dar-n-a-l> znaczy „stawać się"). Rzeczownik <têr> „pan" oznacza w tym zdaniu „właściciela" i pełni funkcję składniową orzecznika.

Zachodnioormiańskiemu perfectum odpowiada najczęściej polski czas przeszły czasownika dokonanego, ale bywa także inaczej. Przyjrzyjmy się np. zdaniu: Մանկութեանս, շատ սիրած եմ քարտէսներ դիտել և գծել ... երեւակայութիւնս հաճախ զիս տարած է Գոլոմպոսի երեւէն <mankowt^{c}eans, šat sir-ac em k^{c}artês-ner dit-el ew gc-el ... erewakayowt^{c}iwn-s yačax z-is tar-ac ê Golompos-i etew-ê-n...> [mangut^{h}janys szad siradz em k^{h}ardesner t^{h}idel jew k^{h}ydzel ... jerewagajut^{h}junys hadžach zis daradz e K^{h}olombosi jedewen...] „w dzieciństwie bardzo lubiłem oglądać i rysować mapy ... wyobraźnia często wiodła (wodziła) mnie śladem Kolumba" (Kurk.: 230). Odpowiednikami z. orm. perfectum czasowników <sir-e-l> „kochać, tu: lubić" i <tan-e-l> [danel] „zabierać, wynosić, tu: wieść" są w powyższym przykładzie polskie formy czasu przeszłego czasowników niedokonanych (!). Wynika to nie tylko z kontekstu, ale również z użytego w drugim zdaniu przysłówka <yačax> [hadžach] „często", który wyraźnie wskazuje na wielokrotność, ciągłość, a więc niedokonaność czynności „wodzenia".

Perfectum z. orm. czasowników biernych z sufiksem <-ow-> może mieć polskie odpowiedniki w postaci orzeczeń imiennych, np. w zdaniu (ալպոմին) առաջին էջին վրայ աշխարհի քարտէսը գծուած է <(alpom-i-n) arajin êj-i-n

vray ašxarh-i k^{c}artês-ə gc-ow-ac ê> [(albomin) arraczin eczin w(y)ra aszchari k^{h}ardesy k^{h}ycwadz e] „na pierwszej stronie (albumu) narysowana jest (nakreślona) mapa świata" (Kurk.: 230), choć dosłownie <gc-ow-ac ê> znaczy raczej „została narysowana, nakreślona" (tak można tę formę złożoną interpretować na podstawie analizy paralelnych form aktywnych).

Istnienie perfectum tworzonego przy pomocy participium na <-ac> (prócz innego, tworzonego przy pomocy participium na <-el>, p. niżej) w języku wschodnioormiańskim jest problematyczne (por. Min.: 117, 198, 285). Bowiem występowanie konstrukcji typu participium na <-ac> + copula jest tam w zasadzie ograniczone do czasowników nieprzechodnich wyrażających stan i raczej przypomina użycie przymiotnika w roli orzecznika jako części orzeczenia imiennego. Weźmy np. w. orm. krótkie zdanie հոգնած եմ <hogn-ac em> [hok^{h}nac: em] „jestem zmęczony". Imiesłów <hogn-ac> od czasownika <hogn-e-l> „zmęczyć się" ma tu znaczenie bliskie przymiotnikowemu, tak że konstrukcja <hogn-ac em> raczej opisuje stan w teraźniejszości (cechę podmiotu przy pytaniu o to, jaki on jest), bez wyraźnego związku z jakimkolwiek procesem przeszłym. Podobnie jest ze zdaniem (w. orm.) հարբած եմ <harb-ac em> [harp^{h}ac: em] „jestem pijany". Forma <harb-ac> „pijany" to raczej przymiotnik, którego związek z czasownikiem <harb-e-l> [harp^{h}el] „upić się, upijać się" jest już mocno zatarty.

W związku z powyższym niektórzy armeniści (np. M. Minassian: 285, a za nim także autor niniejszej gramatyki) nie uważają w. orm. konstrukcji typu հոգնած եմ <hogn-ac em> „jestem zmęczony" (patrz również niżej dalsze przykłady) za czas gramatyczny, a jedynie za realizacje orzeczenia imiennego, w którym orzecznikiem jest ów imiesłów w znaczeniu wyraźnie przymiotnikowym. Są jednak językoznawcy, którzy w formach tego typu widzą czas gramatyczny (być może pod wpływem tradycji z. orm.) i określają go terminem հարակատար <harakatar> (w pisowni klasycznej: յարակատար <yarakatar>), który A. Gharibian (w b-grafii: Łaribyan) po rosyjsku oddaje przez *результативное прошедшее время* (Łaribyan 1960: 120), por. także użyty w tym samym znaczeniu termin հարակատար ներկա <harakatar nerka> w słowniku armenistycznym H. Petrosjana (Petrosyan: 534), a wcześniej np. przez G. Sewaka (Sevak: 305).

Dodatkowego omówienia, ze względu na polskie odpowiedniki, wymagają formy pochodzące od czasowników w. orm. կանգնել <kangn-e-l> „stawać", նստել <nst-e-l> „siadać" i պառկել <parǩ-e-l> „kłaść się". W zasadzie oznaczają one **proces** a nie stan, tzn. mają charakter dynamiczny a nie statyczny. I tak np. w. orm. forma պառկում եմ <parǩ-owm em> [p:arrk:um em] znaczy „kładę się", a պառկեցի <parǩ-ec^{c}-i> [p:arrk:eci] (aoryst) – „położyłem się". Natomiast participium na <-ac> wyraża przede wszystkim **stan** będący wynikiem jakiegoś wcześniejszego procesu (Min.: 198). W języku polskim używamy w tym znaczeniu odrębnych leksemów: „stać", „siedzieć", „leżeć". W związku z tym polskimi odpowiednikami w. orm. (a także z. orm.) form կանգնած եմ <kangn-ac em>

[k:angnac: em], z. orm. [gank^{h}nadz em] (od bezokolicznika <kangn-i-l>), նստած եմ <nst-ac em> [nyst:ac: em], z. orm. [nystadz em] (od bezokolicznika <nst-i-l>) i պառկած եմ <parḱ-ac em> [p:arrk:ac: em], z. orm. [barrgadz em] (od bezokolicznika <parḱ-i-l>) będą odpowiednio orzeczenia czasownikowe (nie imienne): „stoję", „siedzę", „leżę".

Participium na <-ac> od czasowników przechodnich (!) występuje jednak wyjątkowo w języku w. orm. jako część składowa niektórych rzadko używanych czasów złożonych. Np. M. Minassian w swej gramatyce (s. 231) podaje przykład արի՛, մորդ տեսած կ'ինես <ari, mor-d tes-ac k-lin-es> [ari, moryd t:esac: k:ylines] „chodź (tutaj), zobaczysz mamę". Z tłumaczenia francuskiego („Viens, tu auras vu ta mère") wynika, że czas ten, który można by określić jako conditionalis złożony (p. niżej), wyraża czynność przyszłą uważaną za dokonaną lub uprzednią w stosunku do innej czynności czy też określonego momentu w przyszłości. Participium perfecti <tes-ac> od <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć" nigdy nie występuje w języku w. orm. w połączeniu z formami czasu teraźniejszego copuli, ponieważ jest to czasownik przechodni.

W języku z. orm. participium na <-ac> również występuje w czasie o podobnym znaczeniu a także w innych. Chodzi tu o futurum II (F. Feydit: 86 używa terminu *futur antérieur*), w którym participium odmienianego czasownika stoi przed czasem przyszłym (lub teraźniejszym) czasownika posiłkowego ըլլալ <əllal> „być", p. wyżej, s. 343. Przez osoby odmienia się tylko ten właśnie, posiłkowy, czasownik, np. od գրել <gr-e-l> „pisać" odpowiednie formy osobowe mają w tym czasie następującą postać: 1 osoba sg. գրած պիտի ըլլամ <gr-ac piti əll-a-m> [k^{h}(y)radz bidi yllam], 2 osoba sg. գրած պիտի ըլլաս <gr-ac piti əll-a-s> itd. (Feydit: 86) lub odpowiednio գրած կ'ըլլամ <gr-ac k'əll-a-m> [k^{h}(y)radz gyllam], գրած կ'ըլլաս <gr-ac k'əll-a-s> itd., np. հինգ օրէն կարդացած կ'ըլլաս <hing ôr-ê-n kard-ac^{c}-ac k'əll-a-s> [hink^{h} oren gart^{h}acadz gyllas] „za pięć dni przeczytasz" (Feydit: 310), tj. przed upływem pięciu dni (chodzi o podkreślenie uprzedniości). Forma ablatiwu rzeczownika <ôr> „dzień" ma tu znaczenie okolicznika czasu (po polsku „za" przed określeniem czasu).

6.7.4. Plusquamperfectum na <-ac> (plusquamperfectum I)

Podobnie jak perfectum na <-ac> istnienie tego czasu nie budzi wątpliwości tylko w odniesieniu do języka z. orm. Składa się on z participium na <-ac> i form imperfectum copulae. A więc np. od գրել <gr-e-l> „pisać" formy plusquamperfecti wyglądają następująco:

l. poj.

1 os.	գրած էի <gr-ac êi> [k^{h}(y)radz ei] „(na)pisałem był (wcześniej)"
2 os.	գրած էիր <gr-ac êir> [k^{h}(y)radz eir]
3 os.	գրած էր <gr-ac êr> [k^{h}(y)radz er]

l. mn.

1 os.	գրած էինք <gr-ac êink^{c}> [k^{h}(y)radz eink^{h}] „(na)pisaliśmy byli (wcześniej)"
2 os.	գրած էիք <gr-ac êik^{c}> [k^{h}(y)radz eik^{h}]
3 os.	գրած էին <gr-ac êin> [k^{h}(y)radz ein]

Formy przeczące tworzy się analogicznie do perfectum.: չէի գրած <č^{c}-êi gr-ac> [czei k^{h}(y)radz] „nie (na)pisałem był (wcześniej)" itd. lub գրած չէի <gr-ac č^{c}-êi> [k^{h}(y)radz czei].

Plusquamperfectum (inaczej: czas zaprzeszły) jest czasem względnym: wyraża czynności, które miały miejsce przed inną przeszłą czynnością lub przed określonym momentem w przeszłości. Przykład (z. orm.): արդէն լմնցուցած էր երբ որ հասանք <ardên lmn-c^{c}-owc^{c}-ac êr erb or has-ank^{c}> [art^{h}en lymyncucadz er jerp^{h} wor hasank^{h}] „już skończył (był), kiedy przybyliśmy" (Feydit: 309). Użyty tu czasownik kauzatywny <lmn-c^{c}n-e-l> [lymyncnel] „kończyć" nie występuje w języku w. orm. Pozostałe słówka to: <ardên> „już", <erb or> spójnik czasowy „gdy, kiedy"; <has-ank^{c}> 1 osoba pl. aorystu czasownika <has-n-i-l> „dotrzeć, dojechać, przybyć".

W języku w. orm. istnieją analogiczne formy, ale wyłącznie od nielicznych czasowników nieprzechodnich, o których była mowa wyżej (str. 394). Niektórzy armeniści (por. wyżej, str. 394, o wątpliwościach na temat w. orm. perfectum na <-ac>) uważają konstrukcje typu հոգնած էի <hogn-ac êi> „byłem zmęczony" itd. za czas zwany հարակատար անցեալ <harakatar anc^{c}yal> (w pisowni klasycznej: յարակատար անցեալ <yarakatar anc^{c}eal>), co A. Gharibian oddaje po rosyjsku przez *результативное (время) в отношении прошедшего времени* (Łaribyan 1960: 120, por. Sevak: 305).

Formy կանգնած էի <kangn-ac êi>, նստած էի <nst-ac êi>, պառկած էի <park-ac êi> itd. oznaczają w obu językach n. orm. stany w przeszłości: „stałem", „siedziałem", „leżałem". Odpowiednie czynności (zachowania) przeszłe wyrażane są przy pomocy aorystu lub imperfectum.: w. orm. նստեցի <nst-ec^{c}-i> [nyst:eci] = z. orm. նստայ <nst-ay> [nysta] to „usiadłem", a w. orm. նստում էի <nst-owm êi> [nyst:um ei] = z. orm. կը նստէի <kə nst-êi> [gy nystei] to „siadałem" itd.

6.7.5. Perfectum na <-el>/<-er> (perfectum II)

W obu językach współczesnych istnieje jeszcze czas kontynuujący st. orm. perfectum (p. wyżej, str. 134). Stanowi on paralelę wobec perfectum (z. orm.) na <-ac>. O różnicy znaczeniowej będzie mowa niżej. Najpierw strona formalna. Czas, o którym mowa, jest czasem złożonym. Prócz form praesentis copulae w jego skład wchodzi participium zakończone na <-el> w języku w. orm., a na <-er> w języku z. orm. Tworzy się ono analogicznie do participium na

<-ac>, tzn. przez dodanie sufiksu <-el>/<-er> dokładnie do tych samych tematów (praesentis lub aoristi), co w przypadku imiesłowu na <-ac>, p. wyżej, str. 381.

W języku w. orm. omawiane participium nie różni się od bezokolicznika w przypadku czasowników nie-inchoatywnych koniugacji *-e*, np. գրել <gr-el> to zarówno bezokolicznik „pisać" jak i participium na <-el> używane w perfectum.: գրել եմ <gr-el em> to „napisałem". Ta druga forma kontynuuje st. orm. participium գրեալ <gr-eal>, podczas gdy bezokolicznik w *grabarze* miał również, tak jak dzisiaj, postać գրել <gr-e-l>.

Natomiast w języku z. orm. participium perfecti na <-er> pokrywa się formalnie z tzw. „formą na <-r>" służącą do tworzenia form zaprzeczonych praesentis i imperfecti (p. wyżej, s. 328-329). Dotyczy to również tylko z. orm. czasowników nie-inchoatywnych koniugacji *-e*. W związku z tym, dla uniknięcia dwuznaczności, nie używa się w języku z. orm. form zaprzeczonych perfecti na <-er> dla tych czasowników, zastępując je formami (zaprzeczonymi) perfecti na <-ac>, np. չեմ գրեր <č^{c}-em gr-e-r> [czem k^{h}(y)rer] to tylko czas teraźniejszy „nie piszę". Jako zaprzeczone perfectum może być użyta wyłącznie forma չեմ գրած <č^{c}-em gr-ac> [czem k^{h}(y)radz], por. Feydit: 266.

W przeciwieństwie do participium na <-ac>, które poza uczestniczeniem w tworzeniu perfectum I pełni liczne funkcje typu przymiotnikowego, imiesłów na <-el>/<-er> jest używany wyłącznie do tworzenia perfectum II. Jest to zatem tzw. participium praedicativum. Szczątkowo występuje również w wyrazie մեռել <meř-el> „zmarły", który poza użyciem w ramach perfectum II (նա մեռել է <na meř-el ê> „on zmarł", od w. orm. bezokolicznika <meř-n-e-l> „umierać") pełni także funkcję rzeczownikową „(człowiek) zmarły". Jest to kontynuacja st. orm. formy participialnej մեռեալ <meř-eal> od czasownika մեռանիմ <meř-an-i-m> „umieram".

Oto paradygmat odmiany czasownika գրել <gr-e-l> w perfectum II w języku wschodnioormiańskim:

l. poj.

1 os.	գրել եմ <gr-el em>	[g(y)rel em] „napisałem"
2 os.	գրել ես <gr-el es>	[g(y)rel es]
3 os.	գրել է <gr-el ê>	[g(y)rel e]

l. mn.

1 os.	գրել ենք <gr-el enk^{c}>	[g(y)rel enk^{h}] „napisaliśmy"
2 os.	գրել եք <gr-el ek^{c}>	[g(y)rel ek^{h}]
3 os.	գրել են <gr-el en>	[g(y)rel en]

Od czasownika կարդալ <kard-a-l> „czytać":

l. poj.

1 os.	կարդացել եմ	<kard-ac^{c}-el em> [k:art^{h}acel em] „przeczytałem"
2 os.	կարդացել ես	<kard-ac^{c}-el es> [k:art^{h}acel es]
3 os.	կարդացել է	<kard-ac^{c}-el ê> [k:art^{h}acel e]

l. mn.

1 os.	կարդացել ենք	<kard-ac^{c}-el enk^{c}> [k:art^{h}acel enk^{h}] „przeczytaliśmy"
2 os.	կարդացել եք	<kard-ac^{c}-el ek^{c}> [k:art^{h}acel ek^{h}]
3 os.	կարդացել են	<kard-ac^{c}-el en> [k:art^{h}acel en]

Od czasownika inchoatywnego տեսնել <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć" – տեսել եմ <tes-el em> [t:esel em] „zobaczyłem", od kauzatywnego մոտեցնել <mot-ec^{c}n-e-l> „przybliżać" – մոտեցրել եմ <mot-ec^{c}r-el em> [mot:ecrel em] „przybliżyłem", od passywnego սիրվել եմ <sir-v-e-l> „być, zostać (po)kochanym" – սիրվել եմ <sir-v-el em> „zostałem pokochany".

Możliwy jest również szyk odwrócony z copulą na pierwszym miejscu wymawianą łącznie z poprzedzającym wyrazem (por. wyżej, str. 332: <...em gr-el>, <...em kard-ac^{c}-el> itd., podobnie do polskich form potocznych: *-em napisał* w zdaniach typu *już-em napisał.*

Formy przeczące tworzy się przy pomocy partykuły չ <č^{c}-> „nie" towarzyszącej copuli wyprzedzającej w tym wypadku imiesłów: չեմ գրել <č^{c}-em gr-el> [czem g(y)rel] itd. „nie napisałem". W 3 osobie sg. copula ulega zwężeniu: mamy nie *<č^{c}-ê gr-el> lecz չի գրել <č^{c}-i gr-el> [czi g(y)rel], analogicznie do praesens: չի գրում <č^{c}-i gr-owm> [czi g(y)rum] „nie pisze".

W potocznym języku ormiańskim Erywania pod wpływem dialektu ararackiego 3 osoba sg. perfecti na <-el> ma postać գրել ա <gr-el a> [g(y)rel a], a w szyku odwróconym (także w formach przeczących) w absolutnym wygłosie (tj. przed pauzą) końcowe <-l> imiesłowu zanika: [na-j-a g(y)re] „(to) on napisał", [czem g(y)re] „nie napisałem" itd.

W języku zachodnioormiańskim szyk jest sztywny: copula (w formach twierdzących) stoi zawsze po imiesłowie. Od գրել <gr-e-l> perfectum II ma w tym języku następującą postać:

l. poj.

1 os.	գրեր եմ	<gr-er em> [k^{h}(y)rer em] „napisałem"
2 os.	գրեր ես	<gr-er es> [k^{h}(y)rer es]
3 os.	գրեր է	<gr-er ê> [k^{h}(y)rer e]

l. mn.

1 os.	գրեր ենք	<gr-er enk^{c}> [k^{h}(y)rer enk^{h}] „napisaliśmy"
2 os.	գրեր էք	<gr-er êk^{c}> [k^{h}(y)rer ek^{h}]
3 os.	գրեր են	<gr-er en> [k^{h}(y)rer en]

Od կարդալ <kard-a-l>:

l. poj.

1 os.	կարդացեր եմ <kard-ac^{c}-er em> [gart^{h}acer em] „przeczytałem”
2 os.	կարդացեր ես <kard-ac^{c}-er es> [gart^{h}acer es]
3 os.	կարդացեր է <kard-ac^{c}-er ê> [gart^{h}acer e]

l. mn.

1 os.	կարդացեր ենք <kard-ac^{c}-er enk^{c}> [gart^{h}acer enk^{h}] „przeczytaliśmy”
2 os.	կարդացեր էք <kard-ac^{c}-er êk^{c}> [gart^{h}acer ek^{h}]
3 os.	կարդացեր են <kard-ac^{c}-er en> [gart^{h}acer en]

Od czasownika inchoatywnego տեսնել <tes-n-e-l> – տեսեր եմ <tes-er em> [deser em] „zobaczyłem”, od kauzatywnego մօտեցնել <môt-ec^{c}n-e-l> – մօտեցուցեր եմ <môt-ec^{c}-owc^{c}-er em> [modecucer em] „przybliżyłem”, od passywnego սիրուիլ <sir-ow-i-l> – սիրուեր եմ <sir-ow-er em> [sirwer em] „zostałem pokochany” itd.

W formach przeczących copula z partykułą չ <č^{c}-> stoi zwykle na pierwszym miejscu, np. չեմ կարդացեր <č^{c}-em kard-ac^{c}-er> [czem gart^{h}acer] „nie przeczytałem”. Uwaga! Jak już o tym była mowa wyżej, czasowniki nieinchoatywne koniugacji *-e* nie tworzą w języku z. orm. form negatywnych perfecti na <-er>, ponieważ formy typu չեմ գրեր <č^{c}-em gr-e-r> [czem k^{h}(y)rer] są wykorzystywane tylko jako formy przeczące czasu teraźniejszego: „nie piszę” (Feydit: 266).

6.7.5.1. Znaczenie perfectum II na <-el>/<-er>

Podstawowe znaczenia perfectum na <-el>/<-er> pokrywają się ze znaczeniami perfectum na <-ac>, p. wyżej. Różnica istnieje na płaszczyźnie kategorii czasownikowej zasadniczo obcej językom i.e., choć znanej np. językowi bułgarskiemu. Chodzi mianowicie o podanie formalnej informacji (w samej formie perfecti), czy mówiący był bezpośrednim świadkiem opisywanych wydarzeń, czy też wie o nich jedynie z relacji innych osób. Można tu mówić o kategorii „audytywności” (dla faktów znanych „ze słyszenia”) lub kategorii „nie-świadka”. Formy takie bywają uważane za odrębny tryb – imperceptivus (E.j.o.: 219).

Kategoria ta jest wyraźnie rozwinięta w językach tureckich i prawdopodobnie pod ich wpływem pojawiła się także w obu językach n. orm., choć nie zawsze jest przez samych Ormian dobrze uświadamiana i w gramatykach uwzględniana, por. co o tym pisze F. Feydit: 364.

Kategoria, o której mowa, nie jest jednak w językach n. orm. wyraźnie i konsekwentnie rozwinięta. Przyczyną są tu pewne względy „technicznej” niemal natury. Chodzi o wpływ czynników psychologicznych, w jakich się odbywa dialog. Jeśli mianowicie jedna osoba zadaje drugiej pytanie dotyczące spraw,

których sama nie była świadkiem, to użycie perfectum II jest w pełni uzasadnione (choć można też w danej sytuacji użyć aorystu). A więc np. w języku w. orm. w pytaniu „czy on do ciebie przyszedł?" winno zostać użyte perfectum II (Նա քեզ մոտ եկե՞լ է <na k^{c}ez mot ek-el ê ?> [na k^{h}ez mot: jek:el e]), bo oczywiście pytający nie był świadkiem tego wydarzenia (skoro pyta). Osoba zapytana w przypadku odpowiedzi twierdzącej winna raczej użyć aorystu (այո, եկավ <ayo, ek-av> [ajo jek:aw]) „tak, przyszedł", bo przecież zapewne widziała przychodzącego gościa. I tak bywa. Jednakże pod wpływem użytej w pytaniu (w sposób uzasadniony) formy perfecti, która się niejako sama narzuca pytanemu podpowiadając mu mechanicznie formę odpowiedzi, bardzo często się zdarza, że zagadnięty odpowie: այո, եկել է <ayo, ek-el ê>, podobnie jak pytający. (W użytym przykładzie chodzi o formy czasów przeszłych nieregularnego czasownika գալ <gal> „przychodzić" o supletywnym temacie aorystu <ek->.)

Podobnie formy 1 osoby sg. perfecti II, których teoretycznie powinno brakować, bo przecież niemal zawsze dana osoba jest w oczywisty sposób sama świadkiem tego, co robiła, rozpowszechniają się przez analogię do pytań zawierających formy 2 osoby.

Wahania co do użycia czasu mogą też odczuwać użytkownicy języka ormiańskiego, gdy mówią np. o swym własnym urodzeniu. O fakcie tym wszyscy wiedzą wprawdzie w sposób naturalny niejako, ale przecież inaczej niż o wydarzeniach, których byli świadomymi świadkami. Można zatem równie dobrze powiedzieć (po w. orm.): ես ծնվեցի ... թվականին <es cn-v-ec^{c}-i ... t^{c}vakan-i-n> [jes c:ynweci ... t^{h}ywak:anin] „(ja) urodziłem się w roku ..." z formą aorystu czasownika biernego ծնվել <cn-v-e-l> „urodzić się" jak i ես ծնվել եմ ...<es cn-v-el em ...> [jes c:ynwel em] używając perfectum II.

Tak więc np. w. orm. zdania ոչ մեկը չի եկել <oč^{c} mek-ə č^{c}-i ek-el> [wocz mek:y czi jek:el] „nikt (żaden) nie przyszedł" czy ամենքը գնացել են <amenk^{c}-ə gn-ac^{c}-el en> [amenk^{h}hy g(y)nacel en] „wszyscy poszli" (Min.: 261, 265) sugerują, że osoba wygłaszająca te sądy nie bierze na siebie pełnej odpowiedzialności za pewność przekazywanych informacji. Ze zdań tych wynika, że mówiący nie był w miejscu, w którym mógłby być świadkiem wydarzenia z drugiego zdania, czy też „braku wydarzenia" z pierwszego zdania (chodzi o przykłady z początku niniejszego akapitu).

Zdanie z. orm. գրեր է <gr-er ê> [k^{h}(y)rer e] „napisał" F. Feydit (s. 364) uzupełnia komentarzem: *il a écrit (je n'en suis pas sûr, je le sais par ouï-dire)* „(on) napisał (nie jestem tego pewien, wiem o tym tylko ze słyszenia)".

Nie zawsze jednak znaczenie „audytywne" jest w perfectum II widoczne (w związku z zasygnalizowanym wyżej wpływem mechanizmu analogii działającego w warunkach dialogu). Np. we w. orm. zdaniu բոլորս եկել ենք <bolor-s ek-el enk^{c}> [[bolorys jek:el enk^{h}] „wszyscy przyszliśmy" mówiący nie może mieć wątpliwości co do prawdziwości zdania, bo przecież sam był jednym z tych,

którzy przyszli. Nie czuje się również „audytywności" w utartym zwrocie odpowiadającym polskiemu „witajcie": (w. orm.) բարի եք եկել <bari ek^{c} ek-el> [bari-j-ek^{h} ek:el], dosłownie „dobrze przyszliście".

W języku w. orm., zarówno pisanym jak i mówionym, perfectum na <-el> jest czasem bardzo często używanym i nieraz zastępującym aoryst. Natomiast w języku z. orm. perfectum na <-er> jest stosunkowo rzadko używane i nieraz zastępowane przez perfectum na <-ac>, por. Feydit: 364.

Audytywność (kategoria „nie-świadka") niezbyt wyraźnie kojarzona przez Ormian zachodnich z perfectum na <-er> bywa w języku z. orm. uwypuklana przez dodanie do perfectum na <-ac> imiesłowu na <-er> czasownika ըլլալ <əllal> „być, stawać się" w postaci եղեր <eł-er> [jegher], utworzonej od nieregularnego tematu aorystu tego czasownika <eł->. Tak więc treść typu: „(on) napisał, jak się wydaje (o ile mi wiadomo)" bywa przez Ormian zachodnich oddawana przy pomocy konstrukcji գրած է եղեր <gr-ac ê eł-er> [k^{h}(y)radz e jegher] (Feydit: 364). Co ciekawe, imiesłów եղեր <eł-er> nabierając cech partykuły bywa dodawany także do innych czasów (nawet do futurum) w znaczeniu przysłówkowym typu „chyba" (wyrażającym niepewność), np. պիտի գայ եղեր <piti ga-y eł-er> [bidi k^{h}a jegher] „chyba przyjdzie" (Feydit: 364).

6.7.6. Plusquamperfectum II na <-el>/<-er>

Czas ten różni się od perfectum na <-el>/<-er> formami copulae, która stoi tu w imperfectum. Paradygmat wschodnioormiański od գրել <gr-e-l> „pisać":

l. poj.

1 os.	գրել էի <gr-el êi> [g(y)rel ei] „(na)pisałem był (wcześniej)"
2 os.	գրել էիր <gr-el êir> [g(y)rel eir]
3 os.	գրել էր <gr-el êr> [g(y)rel er]

l. mn.

1 os.	գրել էինք <gr-el êink^{c}> [g(y)rel eink^{h}] „(na)pisaliśmy byli (wcześniej)"
2 os.	գրել էիք <gr-el êik^{c}> [g(y)rel eik^{h}]
3 os.	գրել էին <gr-el êin> [g(y)rel ein]

Analogicznie wyglądają formy plusquamperfecti II innych czasowników, np. od կարդալ <kard-a-l> „czytać" – կարդացել էի <kard-ac^{c}-el êi> [k:art^{h}acel ei] „(prze)czytałem był (wcześniej)" itd. Szyk elementów tego czasu złożonego może być w języku w. orm. odwrócony: <...êi gr-el> itd. Formy przeczące są również paralelne do odpowiednich form perfecti: չէի գրել <č^{c}-êi gr-el> [czei g(y)rel] „nie (na)pisałem był (wcześniej)" itd.

W języku z. orm. czas ten nie występuje. Jedynym czasem zaprzeszłym jest tam pulsquamperfectum na <-ac>, którego z kolei nie ma w języku w. orm.

Poniższy przykład w. orm. wskazuje na uprzedniość czynności wyrażonej przez plusquamperfectum w stosunku do innej czynności przeszłej: դու այն ժամանակ ես զանգահարել, երբ ես դուրս էի եկել <dow ayn žamanak es zangahar-el, erb es dowrs êi ek-el> [du ajn żamanak es zangaharel, jerp^{h} jes durs ei jek:el] „ty wtedy zadzwoniłeś, kiedy ja wyszedłem (był)" (Min.: 277), tj. wtedy, kiedy mnie już nie było, bo wyszedłem wcześniej. Objaśnienia: <dow> „ty"; <ayn žamanak> „ów czas" (acc. w funkcji okolicznikowej „wtedy"); <es zangahar-el> 2 osoba sg. perfecti od <zang-a-har-e-l> „dzwonić, telefonować" (<zang> „dzwonek") z szykiem odwróconym (= zangahar-el es); <erb> spójnik „gdy"; <es> [jes] „ja"; <dowrs êi ek-el> 1 os. sg. plusquamperfecti czasownika złożonego <dowrs gal> „wychodzić" (<dowrs> znaczy „na zewnątrz", <gal> „przychodzić", por. angielskie *to come out*).

Czynność przeszła późniejsza od tej, którą wyraża plusquamperfectum, może być oddawana inną formą niż osobowa, np. bezokolicznikiem użytym w funkcji rzeczownika odsłownego (nazwy czynności): (w. orm.) նախքան այս գիրքը կարդալը այդ մասին չէինք մտածել <nax-k^{c}an ays girk^{c}-ə kard-a-l-ə ayd masin č^{c}-êink^{c} mtac-el> [nachk^{h}an ajs girk^{h}y k:art^{h}aly ajd masin czeink^{h} myt:ac:el] „przed przeczytaniem tej książki nie myśleliśmy o tym" (Min.: 277). Objaśnienia: <nax-k^{c}an> prepozycja „przed" <ays girk^{c}-ə> „ta książka" w acc. (a więc dokładniej: tę książkę) jako dopełnienie bliższe do <kard-a-l-ə> „czytać" (bezokolicznik w funkcji rzeczownikowej „czytanie" z „rodzajnikiem" określonym); <ayd masin> „o tym", zaimek wskazujący związany z 2 osobą <ayd> w formie nieodmiennej przed postpozycją <masin> „o"; <č^{c}-êink^{c} mtac-el> 1 os. pl. plusquamperfecti czasownika <mtac-el> „myśleć" (imiesłów na <-el> równy bezokolicznikowi) w formie zaprzeczonej przy pomocy partykuły <č^{c}-> „nie".

6.7.7. Pozostałe participia

6.7.7.1. Participium praesentis na <-oł> [-ogh]

Imiesłów ten powstaje przez dodanie sufiksu <-oł> wymawianego [-ogh] do tematu teraźniejszego (skróconego o samogłoskę tematyczną) czasowników nieinchoatywnych koniugacji *-e* (w języku z. orm. także koniugacji *-i*) i czasowników inchoatywnych o pierwiastkowym (mocnym) temacie aorystu, np. od գրել <gr-e-l> „pisać" – գրող <gr-oł> w. orm. [g(y)rogh], z. orm. [k^{h}(y)rogh] „piszący"; od w. orm. խոսել <xos-e-l> „mówić" – խոսող <xos-oł> [chosogh] „mówiący", z. orm. խօսիլ <xôs-i-l> – խօսող <xôs-oł>; od տեսնել <tes-n-e-l> „widzieć" – տեսնող <tes-n-oł> w. orm. [t:esnogh], z. orm. [desnogh] „widzący". To samo dotyczy causatiwów: w. orm. մոտեցնել <mot-ec^{c}n-e-l> „przybliżać" – մոտեցնող <mot-ec^{c}n-oł> [mot:ecnogh] „przybliżający", z. orm. մօտեցնել <môt-ec^{c}n-e-l> – մօտեցնող <môt-ec^{c}n-oł> [modecnogh].

Natomiast w przypadku czasowników nie-inchoatywnych koniugacji *-a* oraz inchoatywnych o „cojowym" (słabym) temacie aorystu omawiane participium

tworzy się od tematu aorystu, np. od կարդալ <kard-a-l> „czytać" – կարդացող <kard-ac^{c}-oł> w. orm. [k:art^{h}acogh], z. orm. [gart^{h}acogh] „czytający"; od w. orm. մոտենալ <mot-en-a-l> „zbliżać się" – մոտեցող <mot-ec^{c}-oł> [mot:ecogh] „zbliżający się", z. orm. մօտենալ <môt-en-a-l> – մօտեցող <môt-ec^{c}-oł> [modecogh].

W czasownikach nieregularnych bywa różnie. Od tematu praesentis (bez samogłoski tematycznej) tworzy omawiany imiesłów np. czasownik w. orm. անել <an-e-l> = z. orm. ընել <ən-e-l> „robić" – odpowiednio անող <an-oł> [anogh], ընող <ən-oł> [ynogh] „robiący". Ale czasownik գալ <g-a-l> „przychodzić" używa w tym celu tematu aorystu: եկող <ek-oł> w. orm. [jek:ogh], z. orm. [jegogh] „przychodzący".

Jak widać z tłumaczenia powyższych przykładów, ormiańskiemu imiesłowowi na <-oł> odpowiada polski imiesłów przymiotnikowy czynny na *-ący*. Taka odpowiedniość występuje w przypadku czasowników przechodnich w stronie czynnej i nieprzechodnich. Jednakże dla imiesłowów na <-oł> utworzonych od czasowników biernych (z sufiksami w. orm. <-v->, z. orm. <-ow->) polskimi odpowiednikami są imiesłowy przymiotnikowe bierne zakończone na *-ny*, *-ty* od czasowników niedokonanych, np. od w. orm. գրվել <gr-v-e-l> [gyrwel] i z. orm. գրուիլ <gr-ow-i-l> [k^{h}yrwil] „być pisanym" participium w. orm. գրվող <gr-v-oł> [gyrwogh] = z. orm. գրուող <gr-ow-oł> [k^{h}yrwogh] ma znaczenie „pisany" (czy dokładniej: „będący pisanym").

W odróżnieniu od imiesłowów na <-ac> i <-el>/<-er> participium praesentis na <-oł> nie tworzy czasów i ma znaczenie wyłącznie przymiotnikowe oraz, rzadziej, rzeczownikowe (na zasadzie substantywizacji przymiotników), np. երգող թռչուն <erg-oł t^{c}řč^{c}own> [jerk^{h}ogh t^{h}yrrczun] (wymowa wspólna dla obu języków) „śpiewający ptak" (od երգել <erg-e-l> „śpiewać").

Język w. orm. wyjątkowo, w jednym wypadku, używa odziedziczonej z grabaru formy կարող <kar-oł> [k:arogh] „mogący" w połączeniu z copulą (w praesens i w imperfectum) dla tworzenia form odpowiadających formom osobowym polskiego czasownika „móc": կարող եմ <kar-oł em> [k:arogh em] to „mogę", a կարող էի <kar-oł êi> [k:arogh ei] „mogłem". Utworzony wtórnie od tej formy bezokolicznik կարողանալ <kar-oł-an-a-l> [k:aroghanal] „móc" tworzy czas teraźniejszy, ale ma on znaczenie iteratywne (wyraża wielokrotność „bycia w stanie zrobienia czegoś"). Forma կարողանում եմ <kar-oł-an-owm em> [k:aroghanum em] to mniej więcej tyle co: „czasem mogę, czasem potrafię".

Niekiedy (zwłaszcza w języku potocznym) przytrafiają się konstrukcje predykatywne z użyciem participium na <-oł> wzorowane na tureckich czasach progresywnych, podkreślających związek czynności z chwilą mówienia lub z określonym momentem w przeszłości, np. (w. orm.) դու չէի՞ր Անգղում որդուդ թաղողը <dow č^{c}-êir Angł-owm ordow-d t^{c}ał-oł-ə ?> [du czeir Angghum wort^{h}ud t^{h}aghoghy] „czy to nie ty chowałeś (grzebałeś) swego syna w Angygh?" (Demir-

čyan II: 207), dosłownie: „czy nie byłeś grzebiącym?" Mamy tu participium na <-oł> czasownika <tᶜał-e-l> „chować, grzebać" w połączeniu z zaprzeczoną copulą 2 os. sg. imperfecti. Forma <ordow-d> to acc. sg. rzeczownika <ordi> „syn" z sufigowanym zaimkiem 2 osoby <-d> w znaczeniu dzierżawczym.

W języku z. orm. czasownik „móc" brzmi կրնալ <kr-n-al> [gyrnal] i tworzy archaiczny praesens bez partykuły կը <kə> [gy]: կրնամ <kr-n-a-m> [gyrnam] „mogę". Grabar miał tu կարեմ <kar-e-m> „mogę" bez sufiksu inchoatywnego <-n->, który w języku z. orm. pojawił się przez analogię do innych czasowników.

Czasowniki przechodnie zachowują swą rekcję (wymaganie dopełnienia w bierniku) także w formie participium na <-oł>, np. z. orm. ճշմարտութիւնը սիրող մարդ մը <čšmartowtᶜiwn-ə sir-oł mard mə> [dżyszmardutʰjuny sirogh martʰ my] „(pewien) człowiek kochający prawdę" (Feydit: 141). Pierwszy wyraz o znaczeniu „prawda" stoi tu w acc. sg. równym nom. sg. (z „rodzajnikiem" określonym <-ə>). Por. także formę <ordow-d> w cytowanym wyżej przykładzie z Demircziana.

Substantywizacja participium na <-oł> może być okazjonalna albo trwała (leksykalizacja). W pierwszym przypadku jej wykładnikiem jest „rodzajnik" określony. Oto przykład w. orm. ամենադանդաղ գրողը Արամն է <amen-a-dandał gr-oł-ə Aram-n ê> [amenadandagh g(y)roghy Aramn e] „najwolniej piszącym jest Aram" (Min.: 243). Przykład z. orm. վերջին խնդացողը լաւ պիտի խնդայ <verjin xnd-acᶜ-oł-ə law piti xnd-a-y> [werczin chyntʰacoghy law bidi chyntʰa] „ostatni śmiejący się (sc. człowiek) będzie się dobrze śmiał" (Feydit: 141), por. polskie przysłowie „ten się dobrze śmieje, kto się ostatni śmieje". Objaśnienia: <verjin> „ostatni"; <xnd-acᶜ-oł-ə> substantywizowany przez „rodzajnik" określony<-ə> imiesłów na <-oł> czasownika <xnd-a-l> „śmiać się"; <law> „dobry, dobrze"; <piti xnd-a-y> 3 osoba sg. futuri od <xnd-a-l>.

Jeszcze jeden przykład w. orm.: Մի՛ խանգարեք դաս սովորողներին <mi xangar-ekᶜ das sovor-oł-ner-i-n> [mi changarekʰ das soworoghnerin] „nie przeszkadzajcie uczącym się lekcji" (Min.: 287). Imiesłów na <-oł> czasownika սովորել <sovor-e-l> „uczyć się" stoi tu w dat. pl. z „rodzajnikiem" określonym zastępując rzeczownik „dzieciom" lub „uczniom" itp.

Imiesłowy na <-oł> są szczególnie często używane w języku mówionym (w. orm. i z. orm.). Można się tu dopatrywać wpływu języka tureckiego. Przykład z. orm. դո՞ւն էիր երգողը <down êir erg-oł-ə?> [tʰun eir jerkʰoghy] „czy to ty śpiewałeś?" (dosłownie: „byłeś śpiewającym"), Feydit: 141; ինձի այս գրքերը ղրկողը մեծ գիտուն մըն է <inci ays grkᶜ-er-ə łrk-oł-ə mec gitown mən ê> [indzi ajs kʰyrkʰery ghyrgoghy medz kʰidun myn e] „tym, który mi te książki przysyła, jest pewien wielki uczony" (Feydit: 141). Grupa ինձի այս գրքերը ղրկողը <inci ays grkᶜ-er-ə łrk-oł-ə> znaczy dosłownie „przysyłający mi te książki". Objaśnienia: <inci> dat. zaimka osobowego <es> [jes] „ja"; <ays grkᶜ-er-ə> „te książki"

(acc. pl. z „rodzajnikiem" określonym); <łrk-oł-ə> participium praesentis na <-oł> czasownika <łrk-e-l> [ghyrgel] „posyłać" z „rodzajnikiem" określonym; <gitown> „uczony" z postponowanym „rodzajnikiem" nieokreślonym w formie <mən> przed copulą <ê> „jest".

Niekiedy substantywizacja participium na <-oł> ma charakter trwały i nie wiąże się z użyciem „rodzajnika" określonego. Np. forma գրող <gr-oł> znaczy nie tylko „piszący" ale również „pisarz" (głównie w języku w. orm.). W tym drugim znaczeniu mamy do czynienia z odrębną jednostką leksykalną. Uwaga! Rzeczownik գրող <gr-oł> [g(y)rogh] ma także znaczenie „diabeł".

6.7.7.2. Wschodnioormiańskie participium praesentis na <-l-is>

Forma ta powstaje przez dodanie zakończenia <-is> do infinitivu, np. od գրել <gr-e-l> „pisać" – գրելիս <grel-is>, od կարդալ <kard-a-l> „czytać" – կարդալիս <kardal-is>. Pełni wyłącznie funkcję predykatywną wchodząc w skład złożonych konstrukcji czasowych albo pełniąc funkcję orzeczenia w imiesłowowych równoważnikach zdań. Tym właśnie różni się od participium na <-oł> dzieląc z nim znaczenie czynne zbliżone do tego, które mają polskie imiesłowy przymiotnikowe na *-ący*. Trzy czasowniki: գալ <gal> „przychodzić", տալ <tal> „dawać" i լալ <lal> „płakać" tworzą czas teraźniejszy i imperfectum zestawiając participium na <-l-is> z copulą praesentis lub imperfecti (p. wyżej): գալիս եմ <gal-is em> to „przychodzę", a գալիս էի <gal-is êi> „przychodziłem" itd.

Istnieją dialekty w. orm. (przede wszystkim artwiński, używany pierwotnie w rejonie miasta Artvin w płn. wschodniej Turcji), które tylko w ten sposób tworzą praesens i imperfectum ogółu czasowników (por. Pisowicz 1986: 394-395) i nie znają participium na *-um* służącego do tworzenia tych czasów w większości dialektów w. orm. i we wschodnioormiańskim języku literackim.

Prócz wyjątkowego zastosowania przy czasownikach գալ <gal>, տալ <tal>, լալ <lal> participium na <-l-is> występuje w niektórych, rzadko zresztą używanych, czasach złożonych, dla których w związku z tym brakuje odpowiednich terminów gramatycznych. Chodzi tu o połączenia participium na <-l-is> wyrażającego równoczesność jakiegoś procesu z innym (Min.: 198) z różnymi czasami czasownika posiłkowego լինել <linel> „być". Czasy te wyrażają powtarzanie się jednocześnie zachodzących czynności (Min.: 230). Ilustracją niech będzie zdanie złożone ամեն անգամ, որ նրան այցելում եմ, նա աշխատելիս է լինում <amen angam, or nran ayc^{c}el-owm em, na <u>ašxatel-is ê lin-owm</u>> [amen ank^{h}am, wor n(y)ran ajcelum em, na aszchat:elis e linum] „ilekroć go odwiedzam, on <u>pracuje</u>" (Min.: 230). Komentarz: <amen> „każdy"; <angam> „raz" (w acc. sg. w znaczeniu okolicznika czasu: „za każdym razem"); <or> spójnik „jak", „gdy" mający także inne znaczenia (pochodzi od zaimka pytajno-względnego <or> „który"); <nran> acc. sg. zaimka <na> „on, ona"; <ayc^{c}el-owm em> *1* osoba sg. praesentis czasownika <ayc^{c}el-e-l> „odwiedzać"; <ašxatel-is> participium na

<-l-is> czasownika <ašxat-e-l> „pracować". W zdaniu powyższym mogłyby wystąpić, w obu członach, także inne czasy, np. imperfectum (<... ašxatel-is êr lin-owm>).

Takie praesens super-compositum może także występować w tekstach literackich, np. w baśniach i legendach. Wyraża wówczas audytywność (kategorię „nie-świadka"), por. wyżej, perfectum na <-el>/<-er>. Oto przykład: թագավորը շատ է սիրելիս լինում իր միակ աղջկանը <t^{c}agavor-ə šat ê sirel-is lin-owm ir miak ałjkan-ə> [t^{h}ak^{h}awory szat: e sirelis linum ir miak: achczk:any] „król bardzo kocha (w sensie: kochał) swą jedyną córkę" (Min.: 231).

Przykład z powieści *Vardanank^{c}*: Մեծ Տիկինը պատմում էր Վարդանի մանկությունից: Ինչպես մի անգամ նախիրը տուն գալու ժամանակ ինը տարեկան Վարդանը ավանակ նստած մտնելիս է լինում գյուղ <Mec Tikin-ə patm-owm êr Vardan-i mankowt^{c}yown-ic^{c}. Inč^{c}pes mi angam naxir-ə town galow žamanak inə tarekan Vardan-ə avanak nst-ac mtnel-is ê lin-owm gyowł> [Mec: T:ik:iny p:atmum er Wart^{h}ani mank:ut^{h}junic. Inczp:es mi ank^{h}am nachiry t:un galu żamanak: iny t:arek:an Wart^{h}any awanak: nyst:ac mytnelis e linum gjugh] „Starsza Pani opowiadała (o wydarzeniu) z dzieciństwa Wartana. (O tym) jak pewnego razu, gdy stado szło do domu, dziewięcioletni Wartan siedząc na ośle wjeżdża do wsi" (Demirčyan II: 216).

Participium na <-l-is> może ponadto pełnić funkcję orzeczenia imiesłowowego równoważnika zdania (konstrukcji o wartości zdania podrzędnego pozbawionej jednak formy osobowej czasownika), np. դպրոց գնալիս այս փողոցից եմ անցնում <dproc^{c} gnal-is ays p^{c}oloc^{c}-ic^{c} em anc^{c}n-owm> [dyp:roc g(y)nalis ajs p^{h}oghocic em ancnum] „idąc do szkoły, przechodzę przez tę ulicę" (Min.: 286). Participium <gnal-is> utworzone od bezokolicznika <gn-a-l> „iść" w sytuacji, gdy nie jest częścią czasu złożonego (tzn. gdy nie towarzyszy mu copula i imiesłów <lin-owm> od <lin-e-l> „być"), ma tu znaczenie orzeczenia grupy <dpr-oc^{c} gnal-is>, która jest równoważnikiem zdania podrzędnego czasu *երբ որ դպրոց եմ գնում <erb or dproc^{c} em gn-owm> [jerp^{h} wor dyp:roc em g(y)num] „gdy idę do szkoły". Polskim odpowiednikiem ormiańskiego imiesłowu na <-l-is> jest w takich wypadkach imiesłów przysłówkowy współczesny na *-ąc*. Objaśnienia do pozostałych wyrazów: <p^{c}oloc^{c}-ic^{c}> abl. sg. rzeczownika <p^{c}oloc^{c}> „ulica" w znaczeniu „przez ulicę", por. wyżej, s. 267); <em anc^{c}n-owm> (= <anc^{c}n-owm em>) 1 osoba sg. czasu teraźniejszego od <anc^{c}-n-e-l> „przechodzić".

W powyższym przykładzie podmiot równoważnika i całego zdania jest wspólny (zaimek ես <es> [jes] „ja"). Zdarza się jednak (choć rzadziej), że podmioty obu składowych części zdania są różne, np. նրան ձերբակալել են հաց գողանալիս <nran jerbakal-el en hac^{c} goł-an-a-l-is> [n(y)ran dzerbakalel en hac goghanalis] „aresztowano go, gdy kradł chleb" (ewentualnie: kradnącego chleb), Min.: 286. Podmiotem imiesłowowego równoważnika <hac^{c} goł-an-a-l-is> jest osoba, która przy orzeczeniu wyrażonym formą 3 osoby pl. <jerbakal-el en> od

czasownika <jerbakal-e-l> „aresztować" pełni funkcję dopełnienia bliższego i jest reprezentowana przez zaimek <nran> (acc. sg. od <na> „on, ona"). Podmiotem orzeczenia <jerbakal-el en> (w perfectum na <-el>) jest domyślny zaimek osobowy 3 osoby pl. od <na> – <nrank^{c}> „oni, one". Jego brak w zdaniu wskazuje tu na zbliżony do nieosobowego charakter tego czasownika (po polsku odpowiada mu nieosobowa forma *aresztowano*), choć formalnie jest to forma osobowa („aresztowali"). W zdaniu tym orzeczenie równoważnika <goł-an-a-l-is> (bezokolicznik: <goł-an-a-l> „kraść") ma swoje dopełnienie bliższe w acc. (= nom.) sg. <hac^{c}> „chleb".

Użycie participium na <-l-is> w imiesłowowych równoważnikach zdań jest charakterystyczne raczej dla starannego języka literackiego niż dla potocznego, podobnie zresztą jak użycie imiesłowu na *-ąc* w języku polskim.

Participium na <-l-is> kontynuuje prawdopodobnie loc. pl. st. orm. przymiotników odczasownikowych na <-li>, por. wyżej, str. 137 (imiesłów przyszły II). W języku z. orm. nie występuje.

6.7.7.3. Participium futuri na <-l-ik^{c}> (gerundivum)

Forma ta tworzy się przez dodanie zakończenia <-ik^{c}> do infinitiwu. Nie pełni funkcji predykatywnej (nie wchodzi w skład czasów złożonych), lecz jedynie przymiotnikową (atrybutywną). Ma znaczenie imiesłowu przyszłego (participium futuri) głównie strony biernej z odcieniem powinności. Przypomina łacińskie gerundivum znane np. z polskich zapożyczeń typu *legenda* o pierwotnym znaczeniu „rzeczy, które winny zostać przeczytane". A więc np. կարդալիք <kardal-ik^{c}> od կարդալ <kard-a-l> „czytać" ma znaczenie przymiotnikowe „mający zostać przeczytanym" (łacińskie *legendus*). W związku z biernym charakterem tej formy użycie sufiksu passivum <-v->/<-ow-> nie jest w takich przypadkach konieczne, choć się przytrafia, np. w zdaniu w. orm. այստեղ կառուցվելիք շենքը շատ բարձր է լինելու <ays-teł kaŕowc^{c}-v-e-l-ik^{c} šenk^{c}-ə šat barjr ê linelow> [ajst:egh k:arrucwelik^{h} szenk^{h}y szat: barcr e linelu] „budynek, który ma tutaj zostać zbudowany, będzie bardzo wysoki" (Min.: 286). Imiesłów <kaŕowc^{c}-v-e-l-ik^{c}> od czasownika biernego <kaŕowc^{c}-v-e-l> „być budowanym" (forma czynna: <kaŕowc^{c}-e-l> „budować") pełni tu funkcję przydawki, której sens można by oddać po polsku przyciężką konstrukcją „mający być zbudowanym", zastępowanej zwykle zdaniem podrzędnym. Objaśnienia do pozostałych wyrazów: <ays-teł> „tutaj" (dosłownie: to miejsce); <šenk^{c}> „budynek" z „rodzajnikiem" określonym <-ə>; <šat> „bardzo"; <barjr> „wysoki"; <ê linel-ow> = <linel-ow ê> 3 osoba sg. futuri od <lin-e-l> „być".

Polskimi odpowiednikami takich imiesłowów przyszłych na <-l-ik^{c}> prócz zdań podrzędnych mogą być także rzeczowniki odsłowne w dopełniaczu z przyimkiem „do", np. w. i z. orm. սորվելիք դասը <sorvel-ik^{c} das-ə> [sorwelik^{h} dasy/ t^{h}asy] „lekcja (określona), której się trzeba nauczyć" albo „lekcja do nauczenia

się" (uwaga! սորվելիք <sorvel-ik^{c}> nie jest formą bierną, choć ma tu bierne znaczenie, por. wyżej, str. 384).

Ewentualny wykonawca czynności (agens) może być wymieniony w takich konstrukcjach. Stoi wówczas w genetiwie, tak jak w analogicznych konstrukcjach z imiesłowem perfecti na <-ac>, p. wyżej, s. 384-385. Przykład z. orm. աշակերտներուն սորվելիք դասը <ašakert-ner-ow-n sorvel-ik^{c} das-ə> [aszagerdnerun sorwelik^{h} t^{h}asy] „lekcja, której się mają nauczyć uczniowie" (Feydit: 339). Pierwszy wyraz to gen. pl. rzeczownika աշակերտ <ašakert> „uczeń". Zamiast rzeczownika w funkcji agensa może też wystąpić zaimek: w genetiwie przed imiesłowem lub w postaci sufigowanej po rzeczowniku określanym przez imiesłów: „lekcja, której ja się mam nauczyć" to w obu językach n. orm. իմ սորվելիք դասը <im sorvel-ik^{c} das-ə> lub սորվելիք դասս <sorvel-ik^{c} das-s>. Przykład z. orm.: այցելելիք տեղերնիս <ayc^{c}elel-ik^{c} teł-er-ni-s> [ajcelelik^{h} deghernis] to „miejsca, które mamy odwiedzić" (Feydit: 339).

W powyższych przykładach użyte były formy participium na <-l-ik^{c}> czasowników przechodnich. Jest to zrozumiałe, bowiem imiesłów ten ma przede wszystkim znaczenie bierne. Jednakże pod wpływem tureckim rozpowszechniło się używanie imiesłowów na <-l-ik^{c}> także w odniesieniu do czasowników nieprzechodnich. Formy takie zastepują zdania podrzędne przydawkowe, w których *rzeczownik* określany przez imiesłów pełni funkcję okolicznika. Przykłady z. orm.: կենալիք տեղդ ասիկա չէ <kenal-ik^{c} teł-d asika č^{c}-ê> [genalik^{h} deghyt^{h} asiga cze] „to (tutaj) nie jest miejsce, w którym masz się zatrzymać" (Feydit: 339), inaczej: „nie powinieneś się tutaj zatrzymać". Objaśnienia: <kenal-ik^{c}> participium futuri nieprzechodniego czasownika <ken-a-l> „zatrzymać się"; <teł-d> rzeczownik <teł> „miejsce" z sufigowanym zaimkiem 2 osoby <-d> wskazującym podmiot <dow> „ty" imiesłowowego równoważnika podrzędnego (w strukturze głębokiej) zdania, którego orzeczeniem jest (w strukturze powierzchniowej) <kenal-ik^{c}>.

Wykładnika osoby może w podobnych wypadkach brakować, jeśli jest nią *podmiot zdania*, np. w z. orm. նստելիք տեղ չունիմ <nstel-ik^{c} teł č^{c}-own-i-m> [nystelik^{h} degh czunim] „nie mam miejsca, na którym mógłbym usiąść (= do siedzenia)", Feydit: 342.

Participium na <-l-ik^{c}> może się substantywizować, np. w zdaniu w. orm. այսօր անելիք չունեմ <ays-ôr anel-ik^{c} č^{c}-own-e-m> [ajsor anelik^{h} czunem] „dzisiaj nie mam nic do zrobienia" (Min.: 286) imiesłów անելիք <anel-ik^{c}> od անել <an-e-l> „robić" ma znaczenie rzeczownikowe „coś (rzecz, czynność) do zrobienia, do wykonania". Przykład z. orm. ըլլալիքը թող ըլլայ <əllal-ik^{c}-ə t^{c}oł əll-ay> [yllalik^{h}y t^{h}ogh ylla] „niech się stanie to, co się ma stać" (Feydit: 343). Pierwszy wyraz to participium na <-l-ik^{c}> czasownika ըլլալ <əll-a-l> „być, stawać się" w znaczeniu rzeczownikowym „to, co się ma stać", co jest formalnie uwidocz-

nione przez „rodzajnik" określony <-ə>. Ostatni wyraz <əll-ay> to 3 osoba sg. subiunctiwu (p. niżej) tegoż czasownika z partykułą <t^{c}oł> odpowiadającą polskiemu „niech".

Przykładem pełnej leksykalizacji substantywizowanego participium na <-l-ik^{c}> są rzeczowniki takie jak np. w. orm. խաղալիք <xałal-ik^{c}> [chaghalik^{h}] „zabawka" (etymologicznie: coś do zabawy), por. Min.: 199, w. i z. orm. ուտելիք <owtel-ik^{c}> „jedzenie, żywność (coś do jedzenia)"; ըմպելիք <əmpel-ik^{c}> „napój (coś do picia)", por. Feydit: 166.

Participium futuri na <-l-ik^{c}> jest kontynuacją nominativu pl. st. orm. przymiotnika odsłownego (= imiesłów przyszły II) na <-li>, p. wyżej, str. 137, a także następny paragraf.

6.7.7.4. Przymiotniki odsłowne na <-l-i>

Są one kontynuacją (p. wyżej, str. 137) st. orm. form o tym samym wówczas co dziś znaczeniu, bliskim participium na <-l-ik^{c}> omówionemu w poprzednim paragrafie. Powstają przez dodanie do bezokolicznika sufiksu <-i>. Przykłady: w. orm. հարգելի <hargel-i> [hargeli] = z. orm. յարգելի <yargel-i> [hark^{h}eli] „szanowny" od w. orm. հարգել <harg-e-l> [hargel] = z. orm. յարգել <yarg-e-l> [hark^{h}el] „szanować"; z przedrostkiem „prywatywnym" (pozbawiającym) անըմբռնելի <an-əmbṙnel-i>, w . orm. [anymbyrrneli], z. orm. [anymp^{h}yrrneli], „niezrozumiały" od ըմբռնել <əmbṙn-e-l> „rozumieć, pojmować". Formy tego typu są już luźno związane z czasownikiem i należą do przymiotników.

6.7.7.5. Participium futuri na <-ow> [-u]

Niektóre gramatyki (Min.: 182, Feydit: 165) historyczny dativus infinitiwu używany do tworzenia (wraz z copulą) wschodnioormiańskiego futurum i zachodnioormiańskich konstrukcji peryfrastycznych (opisowych) wyrażających, jak pisze F. Feydit (s. 165) „une convenance ou une faible obligation", uważają za formę imiesłowową, por. սիրելու եմ <sirel-ow em> = w. orm. „będę kochał" i z. orm. „powinienem kochać". Dativus infinitiwu wyraża ponadto, w obu językach n. orm., okolicznik celu, np. եկանք թանգարանը այցելելու <ek-ank^{c} t^{c}angaran-ə ayc^{c}elel-ow> w. orm. [jek:ank^{h} t^{h}angarany ajcelelu], z. orm. [jegank^{h} t^{h}ank^{h}arany ...] „przyszliśmy zwiedzić muzeum" (= aby zwiedzić, dla zwiedzenia).

6.8. Tryb łączący (modus subiunctivus)

6.8.1. Subiunctivus praesentis

Odpowiednikiem st. orm. coniunctiwu jako trybu zależnego, różnego z jednej strony od indicatiwu (trybu oznajmującego), a z drugiej – od imperatiwu (trybu rozkazującego), jest w obu językach n. orm., posiadający dwa czasy proste i dwa złożone, subiunctivus. Materialnie czasy proste subiunctiwu stanowią kontynuację dwóch st. orm. czasów indicatiwu (!), co wytwarza sytu-

ację strukturalnie nietypową: tryb zależny, jakim jest subiunctivus, jest formalnie prostszy niż większość czasów nienacechowanego, podstawowego trybu oznajmującego.

O różnych odcieniach znaczeniowych subiunctiwu będzie mowa niżej, po paradygmatach, których prezentacja jest o tyle prosta, że bazą dla tworzenia form osobowych tego trybu jest temat teraźniejszy czasownika. Sprawa obecności lub braku sufiksów „inchoatywnych", komplikująca tworzenie tematów aorystu, nie gra więc tutaj żadnej roli. Do tematu teraźniejszego (bezokolicznik bez <-l>) w subiunctiwie praesentis dochodzą następujące końcówki: w l. poj. 1 osoba <-m>, 2 os. <-s>, 3 os. 0 (brak spółgłoski); w l. mn. 1 os. <-nk^{c}>, 2 os. <-k^{c}>, 3 os. <-n>. W języku w. orm. w 3 osobie sg. koniugacji *-e* samogłoska tematyczna zmienia się w <-i>, a w z. orm. – w <-ê>.

Jeśli chodzi o język z. orm., to praktycznie bardzo użytecznym będzie stwierdzenie, że subiunctivus praesentis wygląda jak czas teraźniejszy trybu oznajmującego bez partykuły կը <kə>, a subiunctivus imperfecti – jak imperfectum indicativi bez կը <kə>, por. wyżej, 6.4.1.1. i 6.4.2.1. (s. 323 i 338).

Subiunctivus praesentis czasownika գրել <gr-e-l> (TT na <-e>) w języku wschodnioormiańskim:

l. poj.

1 os.	գրեմ <gr-e-m>	[g(y)rem] „żebym pisał"
2 os.	գրես <gr-e-s>	[g(y)res]
3 os.	գրի <gr-i>	[g(y)ri]

l. mn.

1 os.	գրենք <gr-e-nk^{c}>	[g(y)renk^{h}] „żebyśmy pisali"
2 os.	գրեք <gr-e-k^{c}>	[g(y)rek^{h}]
3 os.	գրեն <gr-e-n>	[g(y)ren]

W języku zachodnioormiańskim zakończenia tej koniugacji (typu tematycznego) pokrywają się dokładnie z czasem teraźniejszym copuli (łącznie z pisownią է <ê> w 3 os. sg. i 2 os. pl.):

l. poj.

1 os.	գրեմ <gr-e-m>	[k^{h}(y)rem] „żebym pisał"
2 os.	գրես <gr-e-s>	[k^{h}(y)res]
3 os.	գրէ <gr-ê>	[k^{h}(y)re]

l. mn.

1 os.	գրենք <gr-e-nk^{c}>	[k^{h}(y)renk^{h}] „żebyśmy pisali"
2 os.	գրէք <gr-ê-k^{c}>	[k^{h}(y)rek^{h}]
3 os.	գրեն <gr-e-n>	[k^{h}(y)ren]

Analogicznie wygląda odmiana czasowników inchoatywnych i kauzatywnych, np. od ւրեսնել <tes-n-e-l> „widzieć", w. orm. մոտեցնել <mot-ec^{c}n-e-l> = z. orm. մօտեցնել <môt-ec^{c}n-e-l> „przybliżać" formy 1 osoby sg. subiunctivi praesentis wyglądają następująco: ւրեսնեմ <tes-n-e-m> w. orm. [t:esnem], z. orm. [desnem] „żebym widział"; w. orm. մոտեցնեմ <mot-ec^{c}n-e-m> [mot:ecnem] = z. orm. մօտեցնեմ <môt-ec^{c}n-e-m> [modecnem] „żebym przybliżał" itd.

Części czasowników w. orm. koniugacji *-e* odpowiadają w języku z. orm. czasowniki koniugacji *-i*. Ich odmiana w subiunctiwie praesentis przedstawia się (w języku z. orm.), na przykładzie czasownika խօսիլ <xôs-i-l> (= w. orm. խոսել <xos-e-l>) „mówić", następująco:

l. poj.
1 os. խօսիմ <xôs-i-m> [chosim] „żebym mówił"
2 os. խօսիս <xôs-i-s> [chosis]
3 os. խօսի <xôs-i> [chosi]
l. mn.
1 os. խօսինք <xôs-i-nk^{c}> [chosink^{h}] „żebyśmy mówili"
2 os. խօսիք <xôs-i-k^{c}> [chosik^{h}]
3 os. խօսին <xôs-i-n> [chosin]

Tak samo wygląda odmiana z. orm. czasownika inchoatywnego koniugacji *-i* փախչիլ <p^{c}ax-č^{c}-i-l> „uciekać": փախչիմ <p^{c}ax-č^{c}-i-m> „żebym uciekał".

Paradygmat subiunctiwu praesentis <u>w. orm.</u> czasownika կարդալ <kard-a-l> „czytać" (temat teraźniejszy na *-a*):

l. poj.
1 os. կարդամ <kard-a-m> [k:art^{h}am] „żebym czytał"
2 os. կարդաս <kard-a-s> [k:art^{h}as]
3 os. կարդա <kard-a> [k:art^{h}a]
l. mn.
1 os. կարդանք <kard-a-nk^{c}> [k:art^{h}ank^{h}] „żebyśmy czytali"
2 os. կարդաք <kard-a-k^{c}> [k:art^{h}ak^{h}]
3 os. կարդան <kard-a-n> [k:art^{h}an]

W języku <u>z. orm.</u> w 3 osobie sg. zachowuje się w pisowni nie wymawiana litera <-y> (końcówka „graficzna"), kontynuacja stanu st. orm.: կարդայ <kard-a-y> [gart^{h}a] „żeby czytał". Pozostałe osoby są na piśmie takie same jak w języku w. orm. Różnice w powyższym przykładzie sprowadzają się do wymowy: z. orm. 1 os. sg. կարդամ <kard-a-m> [gart^{h}am] „żebym czytał" itd.

Analogicznie odmieniają się czasowniki inchoatywne koniugacji *-a*, np. w. orm. մոտենալ <mot-en-a-l> „zbliżać się" – 1 osoba sg. subiunctivi praesen-

tis: մոտենամ <mot-en-a-m> [mot:enam] „żebym się zbliżał". W języku z. orm. մօտենալ <môt-en-a-l> – մօտենամ <môt-en-a-m> [modenam] itd.

Jeden z nielicznych z. orm. czasowników szczątkowej koniugacji *-u* թողուլ <t^{c}oł-ow-l> [t^{h}oghul] „pozwalać, zostawiać" nie wykazuje form subiunctiwu i jest zastępowany w tym trybie przez peryfrazę թոյլ տալ <t^{c}oyl t-a-l> [t^{h}ujl dal] „dawać pozwolenie" lub synonim ձգել <jg-e-l> [cyk^{h}el] w znaczeniu „zostawiać, puszczać", por. Feydit: 332-333. Uwaga! W języku w. orm. czasownik ձգել <jg-e-l> (wymowa w. orm. [dzyk^{h}el]) ma całkiem inne znaczenie („ciągnąć"), co bywa przedmiotem nieporozumień w kontaktach językowych Ormian wschodnich z zachodnimi.

6.8.2. Subiunctivus imperfecti

Subiunctivus imperfecti tworzy się od tego samego tematu (TT) przez dodanie końcówek nawiązujących do form imperfecti copulae. Dla języka z. orm. czas ten różni się od indicatiwu imperfecti tylko brakiem partykuły կը <kə>. Przykład odmiany w. orm. czasownika գրել <gr-e-l>:

l. poj.
- 1 os. գրեի <gr-e-i> [g(y)rei] „żebym pisał (w przeszłości)"
- 2 os. գրեիր <gr-e-ir> [g(y)reir]
- 3 os. գրեր <gr-e-r> [g(y)rer]

l. mn.
- 1 os. գրեինք <gr-e-ink^{c}> [g(y)reink^{h}] „żebyśmy pisali (w przeszłości)"
- 2 os. գրեիք <gr-e-ik^{c}> [g(y)reik^{h}]
- 3 os. գրեին <gr-e-in> [g(y)rein]

Język z. orm. zachowuje tradycyjną (choć po-klasyczną) pisownię z է <ê> we wszystkich osobach:

l. poj.
- 1 os. գրէի <gr-êi> [k^{h}(y)rei] „żebym pisał (w przeszłości)"
- 2 os. գրէիր <gr-êir> [k^{h}(y)reir]
- 3 os. գրէր <gr-êr> [k^{h}(y)rer]

l. mn.
- 1 os. գրէինք <gr-êink^{c}> [k^{h}(y)reink^{h}] „żebyśmy pisali (w przeszłości)"
- 2 os. գրէիք <gr-êik^{c}> [k^{h}(y)reik^{h}]
- 3 os. գրէին <gr-êin> [k^{h}(y)rein]

Analogicznie odmieniają się czasowniki inchoatywne i kauzatywne: w. orm. դեսնեի <tes-n-e-i> [t:esnei] = z. orm. դեսնէի <tes-n-êi> [desnei] „żebym wi-

dział (w przeszłości)"; w. orm. մոտեցնեի <mot-ec^{c}n-e-i> [mot:ecnei] = z. orm. մօտեցնէի <môt-ec^{c}n-êi> [modecnei] „żebym przybliżał (w przeszłości)" jak również z. orm. czasowniki koniugacji *-i*, np. խօսիլ <xôs-i-l> „mówić":

l. poj.

1 os.	խօսէի <xôs-êi> [chosei] „żebym mówił (w przeszłości)"
2 os.	խօսէիր <xôs-êir [choseir]
3 os.	խօսէր <xôs-êr> [choser]

l. mn.

1 os.	խօսէինք <xôs-êink^{c}> [choseink^{h}] „żebyśmy mówili (w przeszłości)"
2 os.	խօսէիք <xôs-êik^{c}> [choseik^{h}]
3 os.	խօսէին <xôs-êin> [chosein]

Odpowiednie formy w. orm. różnią się tylko ortografią: խոսեի <xos-ei> itd. z literami ո <o>, ե <e> we wszystkich osobach (bezokolicznik w. orm.: խոսել <xos-e-l>).

Tak samo odmieniają się w subiunctiwie imperfecti z. orm. czasowniki inchoatywne koniugacji *-i*, np. փախչիլ <p^{c}ax-č^{c}-i-l> „uciekać" – փախչէի <p^{c}ax-č^{c}-êi> [p^{h}achczei] „żebym uciekał (w przeszłości)".

W koniugacji *-a* przed wszystkimi końcówkami osobowymi (l. poj. 1 os. <-i>, 2 os. <-ir>, 3 os. <-r>; l. mn. 1 os. <-ink^{c}>, 2 os. <-ik^{c}>, 3 os. <-in>) po TT występuje spółgłoska łącząca <-y->, której brakuje tylko w 3 osobie sg. Na piśmie w obu językach paradygmat subiunctiwu imperfecti tej koniugacji wygląda jednakowo. Różnice sprowadzają się do wymowy. Dla կարդալ <kard-a-l> „czytać" mamy:

l. poj.

1 os.	կարդայի <kard-a-y-i> w. orm. [k:art^{h}aji], z. orm. [gart^{h}aji] „żebym czytał (w przeszłości)"
2 os.	կարդայիր <kard-a-y-ir> w. orm. [k:art^{h}ajir], z. orm. [gart^{h}ajir]
3 os.	կարդար <kard-a-r> w. orm. [k:art^{h}ar], z. orm. [gart^{h}ar]

l. mn.

1 os.	կարդայինք <kard-a-y-ink^{c}> w. orm. [k:art^{h}ajink^{h}], z. orm. [gart^{h}ajink^{h}]
2 os.	կարդայիք <kard-a-y-ik^{c}> w. orm. [k:art^{h}ajik^{h}], z. orm. [gart^{h}ajik^{h}]
3 os.	կարդային <kard-a-y-in> w. orm. [k:art^{h}ajin], z. orm. [gart^{h}ajin]

Analogicznie odmieniają się czasowniki inchoatywne koniugacji *-a*, np. od w. orm. մոտենալ <mot-en-a-l> „zbliżać się" mamy: 1 os. մոտենայի <mot-en-a-y-i>, 2 os. մոտենայիր <mot-en-a-y-ir> itd. Formy z. orm. różnią się w tym wypadku

pisownią z o <ô>: Մօդենայի <môt-en-a-y-i>, Մօդենայիր <môt-en-a-y-ir> itd. i, oczywiście, wymową ([modenaji], [modenajir] itd.).

Czasowniki passywne odmieniają się w subiunctiwie praesentis tak jak czasowniki koniugacji *-e* w języku w. orm. i tak jak czasowniki koniugacji *-i* w języku z. orm., np. od w. orm. սիրվել <sir-v-e-l> „być kochanym" mamy սիրվեմ <sir-v-e-m> „żebym był kochany", od z. orm. սիրուիլ <sir-ow-i-l> – սիրուիմ <sir-ow-i-m> [sirwim].

Natomiast w subiunctiwie imperfecti (czasowników passywnych) w obu językach odmiana przebiega według wzoru koniugacji *-e* (z różnicą tylko graficzną): w. orm. սիրվեի <sir-v-e-i> „żebym był kochany (w przeszłości)" = z. orm. սիրուէի <sir-ow-êi> z jednakową w obu językach wymową [sirwei].

Czasowniki nieregularne tworzą subiunctivus regularnie (od TT). Jedynie niektóre czasowniki defektywne nie posiadają w ogóle form subiunctiwu. Np. copula, mająca tylko praesens i imperfectum indicativi, posługuje się – dla tworzenia form subiunctiwu – czasownikiem լինել <lin-e-l> (w języku w. orm.) lub ըլլալ <əll-a-l> (w języku z. orm.) o znaczeniu „być (także: stawać się)". To samo dotyczy czasowników „wiedzieć" i „mieć", które mają w obu językach n. orm. czas teraźniejszy (trybu oznajmującego) archaiczny, prosty: գիտեմ <git-e-m> „wiem"; w. orm. ունեմ <own-e-m> = z. orm. ունիմ <own-i-m> „mam". Oba tworzą subiunctivus (teraźniejszy i przeszły) od TT bezokolicznków w. orm. գիտենալ <git-en-a-l> [git:enal] i z. orm. գիտնալ <git-n-a-l> [k^{h}idnal] „wiedzieć" oraz ունենալ <own-en-a-l> [unenal] „mieć", np. „żebym miał" to w obu językach n. orm. ունենամ <own-en-a-m> [unenam].

Podobnie w. i z. orm. czasownik ուզել <owz-e-l> [uzel] „chcieć" tworzy subiunctivus od TT bezokolicznika ուզենալ <owz-en-a-l> o tym samym znaczeniu (por. Feydit: 366, Min.: 216). W języku z. orm. może być także użyty w tym celu czasownik կամենալ <kam-en-a-l> [gamenal] „pragnąć". Również z. orm. czasownik կրնալ <kr-n-a-l> [gyrnal] „móc" (z indicatiwem praesentis կրնամ <kr-n-a-m> [gyrnam] „mogę") do tworzenia subiunctiwu korzysta z TT synonimicznego bezokolicznika կարենալ <kar-en-a-l> [garenal], por. Feydit: 366. Język w. orm. ma tu կարողանալ <kar-oł-an-a-l> [k:aroghanal] „móc" i կարողանամ <kar-oł-an-a-m> [k:aroghanam] „żebym mógł".

Formy przeczące subiunctiwu tworzy się przy pomocy partykuły չ <č^{c}-> [cz-], przed spółgłoską wymawianą z samogłoską zredukowaną „ə", np. չգրեմ <č^{c}-gr-e-m> w. orm. [czyg(y)rem], z. orm. [czyk^{h}(y)rem] „żebym nie pisał".

6.8.3. Zastosowania subiunctiwu (trybu łączącego)

Istotą subiunctiwu jest wyrażanie czynności lub stanów, które nie odbywają się (w jakimkolwiek czasie) w rzeczywistości, lecz przebiegają (przebiegały, będą przebiegać) jedynie potencjalnie: w myśli człowieka, jego wyobraźni, jego woli (w pragnieniu, zamiarze lub odwrotnie: w obawie). Sami Ormianie tryb ten

określają terminem ըղձական եղանակ <əljakan ełanak> (w. orm. [yghdzak:an jeghanak:], z. orm. [ychcagan jeghanag]) „tryb życzący", co jest pewnym uproszczeniem jednak, bo może on równie dobrze wyrażać nie tylko czynności (stany) pozostające w związku z czyimś życzeniem, ale również – z obawą.

Polskim odpowiednikiem ormiańskiego subiunctiwu jest najczęściej tzw. tryb łączący (E.j.o.: 568) zwany także zależnym, a nie tryb przypuszczający czyli warunkowy (ten tylko wyjątkowo). O różnicy między polskim trybem łączącym (zależnym) typu „żebym pisał" a przypuszczającym (warunkowym) typu „pisałbym" p. Encyklopedia języka polskiego, s. 309, hasło: Składniowa funkcja trybu. A więc, jak to już zostało podane przy paradygmatach, գրեմ <gr-e-m> to nie „pisałbym", lecz: „żebym pisał". A to nie to samo. Zdarza się także, że odpowiednikiem ormiańskiego subiunctiwu (praesentis) jest w języku polskim tryb oznajmujący czasu przyszłego. Dzieje się tak np. w niektórych zdaniach warunkowych, p. niżej, s. 416 i n., 424-425.

Ze stwierdzenia powyższego wynika, iż ormiański subiunctivus jest przede wszystkim trybem występującym w zdaniach złożonych, ściślej – w ich członach podrzędnych. Jest to zatem tryb zależny (łączący), w którym dana czynność (lub stan) jest podporządkowana innej czynności lub stanowi (aktowi woli itp.). Nawet jeśli subiunctivus występuje w zdaniach pojedynczych, to jest on jednak zwykle zależny od domyślnego, nie wypowiedzianego, zdania nadrzędnego (por. Min.: 278).

Subiunctivus praesentis może się odnosić do teraźniejszości i przyszłości, jak i do przeszłości, a subiunctivus imperfecti – do przeszłości, rzadziej do teraźniejszości lub przyszłości (np. w marzeniach). Oba języki n. orm. mają jeszcze ponadto dwa czasy złożone subiunctiwu, o których będzie mowa niżej.

Typową sytuacją użycia subiunctiwu jest zdanie podrzędne zależne od takiego nadrzędnego, w którym występują czasowniki związane z wolą typu: chcieć, pragnąć, życzyć (sobie lub komuś), prosić, kazać, polecać, zabraniać czy też związane z innymi emocjami, np. obawiać się itp. lub stanami umysłu, np. wyobrażać sobie, myśleć, przypuszczać itp. Spójnikiem wprowadzającym zdanie podrzędne jest najczęściej որ <or> [wor] „że(by)". Pochodzi on od zaimka względnego որ <or> [wor] „który", por. wyżej, str. 305.

Przykłady: w. orm. խնդրում եմ, որ ինձ օգնես <xndr-owm em, or inj ôgn-e-s> [chynt^{h}rum em wor indz ok^{h}nes] = z. orm. <kə xndr-e-m or inci ôgn-e-s> [gy chynt^{h}rem wor indzi ok^{h}nes] „proszę, żebyś mi pomógł". Objaśnienia: <xndr-e-l> „prosić", tu w formach 1 osoby sg. czasu teraźniejszego (indicativi); <or> spójnik „że(by)"; w. orm. <inj> = z. orm. <inci> dat. zaimka osobowego <es> [jes] „ja"; <ôgn-e-s> 2 osoba sg. subiunctiwu praesentis od <ôgn-e-l> „pomagać" = „żebyś pomógł".

W. orm. ուզում եմ, որ այսպես մնաս <owz-owm em, or ays-teł mn-a-s> [uzum em wor ajst:egh m(y)nas] = z. orm. կ'ուզեմ որ հոս մնաս <k'owz-e-m or

hos mn-a-s> [guzem wor hos m(y)nas] „chcę, żebyś tu został". Ostatni wyraz jest 2 osobą subiunctiwu praesentis od մնալ <mn-a-l> „pozostawać"; w. orm. մաղթում ենք ձեզ, որ երջանիկ լինեք <małtᶜ-owm enkᶜ jez, or erǰanik lin-e-kᶜ> [machtʰum enkʰ dzez wor jerdżanik: linekʰ] = z. orm. կը մաղթենք ձեզի որ երջանիկ ըլլաք <kə małtᶜ-e-nkᶜ jezi or erǰanik əll-a-kᶜ> [gy machtʰenkʰ cezi wor jerczanig yllakʰ] „życzymy wam, żebyście byli szczęśliwi". Objaśnienia: <małtᶜ-e-l> „życzyć"; w. orm. <jez> = z. orm. <jezi> dat. zaimka osobowego <dowkᶜ> „wy"; <erǰanik> „szczęśliwy"; w. orm. <lin-e-kᶜ> = z. orm. <əll-a-kᶜ> – 2 osoba pl. subiunctivi praesentis od w. orm. <lin-e-l> = z. orm. <əll-a-l> „być, stawać się".

W. orm. հրամայում եմ քեզ, որ ինձ չխանգարես <hramay-owm em kᶜez, or inj čᶜ-xangar-e-s> [h(y)ramajum em kʰez wor indz czychangares] = z. orm. կը հրամայեմ քեզի որ ինձի չխանգարես <kə hramay-e-m kᶜezi or inci čᶜ-xangar-e-s> [gy h(y)ramajem kʰezi wor indzi czychankʰares] „nakazuję ci, abyś mi nie przeszkadzał", gdzie <hramay-e-l> to „rozkazywać", a <xangar-e-l> „przeszkadzać".

W. orm. վախենում եմ, մի գուցե նա մեռնի <vax-en-owm em, mi gowcᶜe na meŕ-n-i> [wachenum em mi guce na merrni] „obawiam się, (że) (być może) umrze". Objaśnienia: w. orm. <vax-en-a-l> = z. orm. <vax-n-a-l> „obawiać się"; <meŕ-n-i> 3 osoba sg. subiunctivi praesentis czasownika w. orm. <meŕ-n-e-l> = z. orm. <meŕ-n-i-l> „umierać". W zdaniu tym odpowiednikiem ormiańskiego subiunctiwu jest w języku polskim tryb oznajmujący.

6.8.4. Równie często subiunctivus występuje w zdaniach warunkowych w przypadku, gdy chodzi o czynności lub stany nie rzeczywiste lecz tylko możliwe, przewidywane (w myśli mówiącego), np. w. orm. եթե նրան տեսնես, ասա՛, որ այստեղ գա <etᶜe nran tes-n-e-s, as-a, or ays-teł ga> [jetʰe n(y)ran t:esnes asa wor ajst:egh ga] = z. orm. եթէ զինքը տեսնես, ըսէ՛ որ հոս գայ <etᶜê z-inkᶜə tes-n-e-s, əs-ê or hos ga-y> [jetʰe zinkʰhy desnes yse wor hos kʰa] „jeżeli go zobaczysz, powiedz, żeby tu przyszedł". Objaśnienia: w. orm. <etᶜe> = z. orm. <etᶜê> spójnik warunkowy „jeżeli, gdyby"; w. orm. <nran> acc. sg. zaimka <na> „on(a)"; z. orm. <z-inkᶜə> acc. sg. zaimka intensyfikująco-zwrotnego <inkᶜə>, który w odniesieniu do osób uzupełnia paradygmat zaimka <an> „on, ona, ono"; <tes-n-e-s> 2 osoba sg. subiunctiwu praesentis czasownika <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć"; w. orm. <as-a> = z. orm. <əs-ê> 2 osoba sg. imperativi od w. orm. <as-e-l> = z. orm. <əs-e-l> „powiedzieć"; w. orm. <ays-teł> = z. orm. <hos> „tutaj"; w. orm. <ga> = z. orm. <ga-y> 3 osoba sg. subiunctivi praesentis od <gal> „przychodzić". W zdaniu tym „zobaczenie" nie jest pewne, a jedynie możliwe, stąd ormiański subiunctivus praesentis, któremu po spójniku <etᶜe>/ <etᶜê> w języku polskim odpowiada czas przyszły trybu oznajmującego.

W języku ormiańskim użycie indicatiwu futuri po spójniku <etᶜe>/<etᶜê> jest wykluczone.

W tzw. okresach warunkowych z warunkiem możliwym w zdaniu nadrzędnym w odniesieniu do przyszłości stoi w języku w. orm. najczęściej conditionalis praesentis (p. niżej, str. 422), ewentualnie imperativus (jak w przykładzie z poprzedniego akapitu), a w języku z. orm. czas teraźniejszy indicatiwu ze znaczeniem przyszłym (ewentualnie imperativus), np. (z. orm.) եթէ մօտէն նայիս, կը տեսնես որ ... <etᶜê môt-ê-n nay-i-s, kə tes-n-e-s or ...> [jetʰe moden najis gy desnes wor ...] „jeżeli z bliska spojrzysz, to zobaczysz, że ..." (Kurk.: 250). Objaśnienia: <môt-ê-n> „z bliska", por. postpozycję <môt>; <nay-i-s> 2 osoba sg. subiunctivi praesentis od <nay-i-l> „patrzeć, spojrzeć"; <kə tes-n-e-s> 2 os. sg. czasu teraźniejszego (trybu oznajmującego) czasownika <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć" w znaczeniu czasu przyszłego.

W podobnych sytuacjach w języku z. orm. można także użyć konstrukcji z datiwem infinitiwu i subiunctiwem (praesentis) czasownika posiłkowego ըլլալ <əllal> „być", np. եթէ Փարիզ գալու ըլլաք՝ մեզի հրամմեցէ՛ք <etᶜê Pᶜariz gal-ow əll-a-kᶜ՝ mezi hrammecᶜêkᶜ!> [jetʰe Pʰariz kʰalu yllakʰ mezi h(y)rammecekʰ] „jeżeli przyjedziecie (gdybyście mieli przyjechać) do Paryża, to odwiedźcie nas" (Feydit: 311). Objaśnienia: <gal-ow> dativus bezokolicznika <gal> „przychodzić, przyjeżdżać"; <əll-a-kᶜ> 2 osoba pl. subiunctiwu praesentis czasownika posiłkowego <əllal> „być"; <mezi> dat. zaimka osobowego <menkᶜ> „my"; <hrammecᶜêk> skrócona forma potoczna 2 osoby pl. imperatiwu czasownika <hramay-e-l> „rozkazywać" (w pełnej formie: <hramay-ecᶜ-êkᶜ>). W języku w. orm. odpowiada jej jeszcze bardziej „starta" od częstego używania forma grzecznościowa <hamecᶜekᶜ> [hamecekʰ] „proszę" (pierwotnie: „rozkazujcie"). W powyższym przykładzie forma <hrammecᶜ-êkᶜ>, której po polsku najczęściej odpowiada „proszę" (np. przy zachęcaniu do wejścia), jest grzecznościowym synonimem czasownika <aycᶜel-e-l> „odwiedzać (także: zwiedzać)" wymagającym dopełnienia w datiwie (pierwotne znaczenie <hramay-ecᶜ-êkᶜ mezi> to „rozkazujcie nam").

Natomiast w zdaniach z warunkiem zwanym rzeczywistym, tj. najbliższym pewności, w zdaniu podrzędnym może stać indicativus praesentis, np. z. orm. եթէ իսկապէս կ'ուզես, քեզի կու տամ <etᶜê iskapês k'owz-e-s, kᶜezi kow t-a-m> [jetʰe iskabes guzes kʰezi gu dam] „jeżeli (skoro) naprawdę chcesz, daję ci" (Feydit: 311). Objaśnienia: <k'owz-e-s> 2 os. sg. praesentis indicativi od <owz-e-l> „chcieć" z partykułą <kə> zredukowaną do samego <k> [g] przed następującą samogłoską, inaczej niż w czasie teraźniejszym jednosylabowego czasownika <tal> „dawać" (na końcu zdania, w 1 osobie sg.), gdzie partykuła <kə> zachowuje archaiczną formę <kow> [gu]; <kᶜezi> dat. zaimka osobowego <down> „ty".

6.8.5. Subiunctiwu używa się także w zdaniach okolicznikowych czasu odnoszących się do przyszłości, mimo wysokiego stopnia prawdopodobieństwa (czy nawet pewności) zaistnienia danej sytuacji. Oto przykład w. orm.: երբ ամառ գա, չեմ աշխատելու <erb amar ga, č^{c}-em ašxatel-ow> [jerp^{h} amarr ga czem aszchat:elu] „gdy przyjdzie lato, nie będę pracował" (Min.: 279). Objaśnienia: <erb> spójnik czasowy „gdy"; <amar> „lato"; <ga> 3 osoba sg. subiunctiwu praesentis czasownika <gal> „przychodzić"; <č^{c}-em ašxatel-ow> 1 osoba sg. czasu przyszłego (trybu oznajmującego) czasownika <ašxat-e-l> „pracować" w formie przeczącej.

Przykład z. orm.: երբ մեծնայ կը փոխուի <erb mec-n-a-y kə p^{c}ox-ow-i> [jerp^{h} medzna gy p^{h}ochwi] „gdy dorośnie, zmieni się" (Kurk.: 243). Mamy tu po spójniku <erb> 3 osobę sg. subiunctiwu praesentis od <mec-n-a-l> „stawać się dużym (<mec>), rosnąć" i tę samą osobę praesentis indicativi (w znaczeniu czasu przyszłego) czasownika passywnego (o znaczeniu zwrotnym) <p^{c}ox-ow-i-l> „być zmienianym, zmieniać się" (od <p^{c}ox-e-l> „zmieniać").

Subiunctiwu (ze spójnikiem <or> lub bez) używa się również w konstrukcji z predykatywem w. orm. պետք է <petk^{c} ê> [p:etk^{h} e] = z. orm. պէտք է <pêtk^{c} ê> [betk^{h} e] „trzeba" wyrażającym konieczność: w. orm. պետք է (որ) գրեմ <petk^{c} ê (or) gr-e-m> = z. orm. պէտք է ... <pêtk^{c} ê ...> „trzeba, żebym pisał (powinienem pisać)".

Subiunctivus stoi nie tylko po spójniku որ <or> (w znaczeniu „żeby, ażeby, by"), lecz także po innych, np. w. orm. որպեսզի <or-pes-zi> [worp:es-zi] = z. orm. որպէսզի <or-pês-zi> [worbes-zi] „ażeby", w. orm. միայն թե <miayn t^{c}e> = z. orm. միայն թէ <miayn t^{c}ê> „byle tylko" i in.

Zdarza się także, zwłaszcza w języku mówionym, w którym rola konsytuacji jest duża, bezspójnikowe połączenie zdania podrzędnego zawierającego subiunctivus ze zdaniem nadrzędnym, np. w. orm. հասնի ասենք դա <hasn-i as-enk^{c} t-a> [hasni asenk^{h} t:a] „(jak) dojedzie, (to) powiedzmy (mu), żeby dał" (Demirčyan II: 162). Chodzi o rozkaz, który miał zostać wydany. Komentarz: <has-n-i> 3 osoba sg. subiunctiwu praesentis od <has-n-e-l> „dochodzić, dojeżdżać, docierać"; <as-e-nk^{c}> 1 os. pl. tego samego czasu od <as-e-l> „powiedzieć" (por. niżej paragraf 6.8.7. o subiunctiwie w zdaniu pojedynczym); <t-a> 3 osoba tegoż czasu od <t-a-l> „dawać".

6.8.6. W odniesieniu do przeszłości używa się (w sytuacjach analogicznych do wyżej wymienionych) subiunctiwu imperfecti, choć niekonsekwentnie (może być także subiunctivus praesentis). Jako przykład sytuacji, w której (przynajmniej w języku z. orm.) zasada „następstwa czasów" obowiązuje, H. Kurkjian (s. 248) wymienia konstrukcję z պէտք էր <pêtk^{c} êr> „trzeba było" (gdzie էր <êr> to imperfectum copulae), np. z. orm. պէտք էր որ Վահէն մեր հետ դանէինք <pêtk^{c} êr or Vahê-n mer het tan-êink^{c}> [betk^{h} er wor Wahen mer hed daneink^{h}]

„mieliśmy zabrać ze sobą Wahego" (Kurk.: 246), dosłownie: „trzeba było, byśmy zabrali (w przeszłości)..." Forma <tan-êink^{c}> to 1 osoba pl. subiunctivi imperfecti. Ale ten sam autor podaje przy tym jako równorzędne możliwości przykłady z czasownikiem ուզել <owz-e-l> „chcieć" w zdaniu nadrzędnym: ուզեց որ Մաման մնայ <owz-ec^{c} or mama-n mn-a-y> [uzec wor maman m(y)na] i <owz-ec^{c} or mama-n mn-a-r> [... m(y)nar] „chciał, żeby mama została" (Kurk.: 248). Mamy tu do wyboru dwie formy 3 osoby sg. subiunctiwu: praesentis <mn-a-y> [m(y)na] i imperfecti <mn-a-r>. Czasownik <owz-e-l> stoi w powyższych zdaniach w 3 osobie aorystu: <owz-ec^{c}> [uzec].

Bardziej natomiast istotne jest użycie subiunctiwu imperfecti w zdaniach warunkowych. Mianowicie po spójniku w. orm. եթե <et^{c}e> = z. orm. եթէ <et^{c}ê> [jet^{h}e], który wówczas znaczy „gdyby", czas ten wyraża tzw. warunek nierzeczywisty (o ile subiunctivus praesentis wyrażał warunek możliwy), np. w. orm. եթե թագավոր լինեի ... <et^{c}e t^{c}agavor lin-e-i ...> [jet^{h}e t^{h}ak^{h}awor linei...] = z. orm. եթէ թագաւոր ըլլայի ... <et^{c}ê t^{c}agawor əll-ay-i ...> [... yllaji] znaczy „gdybym był królem ..." W zdaniu nadrzędnym stoi wówczas conditionalis imperfecti, czas, o którym będzie mowa niżej.

Przykład bezspójnikowego połączenia zdania podrzędnego zawierającego subiunctivus imperfecti ze zdaniem nadrzędnym: քիչ մնաց ... փախչեր <k^{c}ič^{c} mn-ac^{c} ... p^{c}ax-č^{c}-e-r> [k^{h}icz m(y)nac ... p^{h}achczer] „mało brakowało (dosłownie: mało pozostało) ... żeby uciekł" (Demirčyan I: 145).

Na uwagę zasługuje wyraz երանի <erani> [jerani], który pierwotnie znaczył „błogosławiony, szczęśliwy". Obecnie jest używany raczej jako partykuła życząca typu polskiego „oby". W połączeniu z subiunctiwem praesentis wyraża życzenie lub nadzieję, np. z. orm. երանի գայ <erani ga-y> [jerani k^{h}a] „oby przyszedł", երանի չերթայ <erani č^{c}-ert^{c}-a-y> [jerani czert^{h}a] „oby nie odchodził (teraz lub w przyszłości)", Kurk.: 248. Natomiast w odniesieniu do przeszłości, w połączeniu z subiunctiwem imperfecti, երանի <erani> wyraża żal, że coś nie nastąpiło, np. z. orm. երանի ձեզի յիշեցնէի <erani jezi yiš-ec^{c}n-êi> [jerani cezi hiszecnei] „obym wam był przypomniał" (Kurk.: 248), co można by lepiej oddać po polsku zdaniem „szkoda, że wam nie przypomniałem", bo taki właściwie sens zdanie to wyraża.

6.8.7. W zdaniu pojedynczym subiunctivus praesentis w 1 i 3 osobie uzupełnia nie istniejące w tych osobach formy trybu rozkazującego, np. z. orm. երթա՛նք <ert^{c}-a-nk^{c}> [jert^{h}ank^{h}] „chodźmy!" od nieregularnego czasownika երթալ <ert^{c}-a-l> [jert^{h}al] „iść, odchodzić". Forma ta w języku w. orm. ma charakter potoczny, prawie dialektalny (obok bardziej literackiej formy գնա՛նք <gn-a-nk^{c}> od bezokolicznika գնալ <gn-a-l> o tym samym znaczeniu), natomiast w języku z. orm. jest jedyną formą 1 osoby pl. subiunctiwu praesentis.

W 3 osobie formę subiunctiwu praesentis poprzedza zwykle partykuła թո՛ղ <t^{c}oł!> [t^{h}ogh] „niech!" będąca historycznie 2 osobą imperatiwu czasownika w. orm. թողնել <t^{c}oł-n-e-l> [t^{h}oghnel] = z. orm. թողուլ <t^{c}oł-ow-l> [t^{h}oghul] „pozwalać, zostawiać" (por. podobne pochodzenie polskich partykuł „niech!", „niechaj!"), np. w. orm. թո՛ղ ասի <t^{c}oł as-i!> [t^{h}ogh asi] = z. orm. թո՛ղ ըսէ <t^{c}oł əs-ê!> [... yse] „niech powie!", od w. orm. ասել <as-e-l> = z. orm. ըսել <əs-e-l> „powiedzieć"; w 3 osobie l. mn. odpowiednio: w. orm. թո՛ղ ասեն <t^{c}oł as-e-n!> = z. orm. թո՛ղ ըսեն <t^{c}oł əs-e-n!>.

Subiunctivus praesentis występuje w życzeniach a także w złorzeczeniach, np. w. orm. երջանիկ լինե՛ս <erjanik lin-e-s!> [jerdżanik: lines] „obyś był szczęśliwy!", z. orm. ողջ ըլլա՛ս <ołj əll-a-s!> [wochcz yllas] „obyś był zdrowy (cały)!"; քո տունը քանդվի՛ <k^{c}o town-ə k^{c}and-v-i!> [k^{h}o t:uny k^{h}andwi] „oby twój dom się zawalił!" (Přošyan *Hac^{c}i xndir*, za Mnac^{c}akanyan'em, s. 290, p. Źródła przykładów, s. 480). W ostatnim przykładzie forma <k^{c}and-v-i> to 3 osoba sg. subiunctiwu praesentis passywnego czasownika <k^{c}and-v-e-l> „zostać zniszczonym, zawalić się".

W 2 osobie sg. subiunctivus praesentis ma wartość złagodzonego imperatiwu, np. w. orm. չասե՛ս, որ ես այստեղ եմ <č^{c}-as-e-s, or es ays-teł em!> [czases wor jes ajst:egh em] „żebyś nie mówił (= nie mów), że ja tu jestem!" (Min.: 279). W 2 osobie l. mn. forma subiunctiwu praesentis również może zastępować odpowiednią formę imperatiwu, a w języku w. orm. subiunctivus praesentis stopniowo wypiera, w mowie potocznej, tryb rozkazujący. Powszechnie mówi się np. նստե՛ք <nst-ek^{c}!> [nyst:ek^{h}] „usiądźcie!, proszę usiąść!" zamiast imperatiwu նստեցե՛ք <nst-ec^{c}-ek^{c}!> [nystecek^{h}] (od նստել <nst-e-l> „siadać").

Subiunctivus imperfecti w zdaniu pojedynczym bywa używany dla wyrażenia nierealnych życzeń albo, skądinąd, pretensji czy pouczeń poniewczasie. W obu wypadkach forma subiunctiwu zostaje przy tym wyróżniona intonacyjnie, co ma na piśmie odzwierciedlenie w postaci znaku zwanego երկար <erkar> (dosłownie: „długi") lub բացականչական շեշտ <bac^{c}akanč^{c}akan šešt> („akcent wykrzyknikowy") umieszczanego nad samogłoską ostatniej (tj. akcentowanej) sylaby wyrazu. Oto przykłady (w. orm.) z gramatyki M. Minassiana (s. 279): թռչեի՛ մտքով տուն <t^{c}ř-č^{c}-e-i mtk^{c}-ov town> [t^{h}yrrczei mytk^{h}ow t:un] „poleciałbym myślą do domu!". Objaśnienia: <t^{c}ř-č^{c}-e-i> 1 osoba sg. subiunctiwu imperfecti czasownika <t^{c}ř-č^{c}-e-l> „lecieć"; <mtk^{c}-ov> ins. sg. rzeczownika <mitk^{c}> „myśl"; <town> „dom", tu w acc. sg. wyrażającym kierunek. Drugi przykład (w. orm.): գնայի՛ր, ո՞վ էր քեզ արգելում <gn-a-y-ir, ov êr k^{c}ez argel-ow-m> [g(y)najir, ow er k^{h}ez ark^{h}elum] „powinieneś był pójść (albo lepiej: trzeba ci było pójść), kto ci zabraniał?" (Min.: 279). Objaśnienia: <gn-a-y-ir> 2 osoba sg. subiunctiwu imperfecti czasownika <gn-a-l> „iść, odchodzić"; <ov> „kto"; <êr ... argel-owm> 3 osoba sg. indicativi imperfecti czasownika <argel-e-l> „zabra-

niać", pomiędzy copulą a participium na <-owm> stoi dat. zaimka osobowego <dow> „ty".

6.8.8. W zdaniach pytajnych formy subiunctiwu odnoszą się do powinności i mają intonację rosnącą, oddawaną na piśmie znakiem zapytania հարցական նշան <harc^{c}akan nšan> o kształcie °, np. կարդա՞մ <kard-a-m?> w. orm. [k:art^{h}am], z. orm. [gart^{h}am] „czy mam czytać?" Podobnie w odniesieniu do przeszłości: (w. orm.) ի՞նչ անեի. պապժեի՞ նրան, թե՞ ներեի <inč^{c} an-e-i: patž-e-i nran, t^{c}e ner-e-i ?> [incz anei, p:at:żei n(y)ran t^{h}e nerei] „co miałem zrobić? ukarać go czy (mu) przebaczyć?" (Min.: 279). Objaśnienia: <inč^{c}> „co"; <an-e-i>, <pat-ž-e-i>, <ner-e-i> 1 osoby sg. subiunctiwu imperfecti czasowników: <an-e-l> „robić", <patž-e-l> „karać" (por. <patiž> „kara") i <ner-e-l> „przebaczać"; <nran> acc. zaimka <na> „on, ona"; <t^{c}e> spójnik „czy".

6.8.9. W obu językach n. orm. poza wymienionymi wyżej dwoma czasami prostymi subiunctiwu występują jeszcze, choć rzadziej, dwa czasy złożone tego trybu: subiunctivus perfecti i subiunctivus plusquamperfecti. W obu odmieniany czasownik stoi w formie participium perfecti na <-ac>, a jako czasownik posiłkowy występuje w. orm. լինել <lin-e-l> = z. orm. ըլլալ <əll-a-l> „być" w formach osobowych subiunctiwu praesentis (dla subiunctiwu perfecti) lub subiunctiwu imperfecti (dla subiunctiwu plusquamperfecti). Formy takie podkreślają dokonany charakter czasownika.

Przykład z. orm. subiunctiwu perfecti: երբ որ կարդացած ըլլաս, ինծի եր կը բերես <erb or kard-ac^{c}-ac əll-a-s, inci et kə ber-e-s> [jerp^{h} gart^{h}acadz yllas, indzi jed gy p^{h}eres] „gdy przeczytasz, oddasz mi (dosłownie: przyniesiesz z powrotem)" (Feydit: 310). Objaśnienia: <erb> spójnik „gdy" często wymagający po sobie subiunctiwu; <kard-ac^{c}-ac əll-a-s> 2 osoba sg. subiunctiwu perfecti; <inci> dat. zaimka <es> [jes] „ja"; <et> przysłówek o znaczeniu „wstecz, do tyłu", tutaj część składowa czasownika złożonego (peryfrazy) <et ber-e-l> „oddawać, zwracać" (samo <ber-e-l> znaczy „przynosić") w 2 osobie indicatiwu praesentis w znaczeniu czasu przyszłego.

Przykład z. orm. subiunctiwu plusquamperfecti: երանի Վահէն հեծս բերած ըլլայի <erani Vahê-n het-s ber-ac əll-a-y-i> [jerani Wahen hedys p^{h}eradz yllaji] „obym był przyprowadził ze sobą Wahego", tj. „szkoda, że nie przyprowadziłem ..." (Kurk.: 247). Objaśnienia: <erani> partykuła „oby" (por. wyżej); <het-s> postpozycja <het> „z, wraz z" z zaimkiem sufigowanym 1 osoby <-s>, por. s. 443; <ber-ac əll-a-y-i> 1 os. sg. subiunctiwu plusquamperfecti czasownika <ber-e-l>, tu w znaczeniu „przyprowadzić".

Przykład w. orm. subiunctiwu plusquamperfecti (forma przecząca): երանի այսօր գնացած չլինեի <erani ays-ôr gn-ac^{c}-ac č^{c}-lin-e-i> [jerani ajsor g(y)nacac: czylinei] „obym nie był poszedł dzisiaj", tj. „szkoda, że poszedłem dzisiaj" (Pař-

nasyan 1986: 108). Co ciekawe, użyty tu czasownik <gn-a-l> „iść, odchodzić" nie występuje (w języku w. orm.) w formie participium na <-ac> w połączeniu z copulą (nie ma tam form typu *<gn-ac^{c}-ac em> paralelnych do <kangn-ac em > „stoję").

6.9. Tryb warunkowy (modus conditionalis)

6.9.1. Wiadomości ogólne

Tryb ten, znaczeniowo związany z warunkowością, jest tworzony w różny sposób w obu językach n. orm. W języku zachodnim ma dwa czasy: imperfectum i plusquamperfectum, a w języku wschodnim – aż cztery: praesens, imperfectum, perfectum i plusquamperfectum, przy czym te dwa ostatnie są rzadko używane.

6.9.2. Conditionalis praesentis w języku wschodnioormiańskim

W języku wschodnioormiańskim praesens i imperfectum conditionalu różnią się od odpowiednich czasów subiunctiwu obecnością partykuły *kə*, znanej z języka z. orm., lecz tutaj pisanej łącznie z czasownikiem (przez samo tylko կ <k>) i wymawianej, oczywiście, zgodnie ze stanem konsonantyzmu w. orm., tj. bezdźwięcznie. W związku z powyższym warto sobie zdać sprawę, że w. orm. conditionalis praesentis pod względem formalnym odpowiada z. orm. czasowi teraźniejszemu trybu oznajmującego. Znaczenie w. orm. conditionalu praesentis jest bliskie indicatiwowi (trybowi oznajmującemu) i w praktyce odpowiada polskiemu czasowi przyszłemu (!) czasowników dokonanych z lekkim odcieniem warunkowym. A więc np. forma w. orm. կգրեմ <k-gr-e-m> [k:yg(y)rem] znaczy tyle co polskie „napiszę" z domyślnym (nieraz całkiem słabo) warunkiem („jeżeli ..."), który w praktyce można postawić w odniesieniu do każdej niemal czynności przyszłej (jako że przyszłość jest z natury rzeczy mniej pewna i oczywista niż teraźniejszość czy przeszłość).

Oto pełny paradygmat w. orm. conditionalu praesentis czasownika գրել <gr-e-l> „pisać":

l. poj.

1 os.	կգրեմ <k-gr-e-m> [k:yg(y)rem] „napiszę (jeżeli ...)"
2 os.	կգրես <k-gr-e-s> [k:yg(y)res]
3 os.	կգրի <k-gr-i> [k:yg(y)ri]

l. mn.

1 os.	կգրենք <k-gr-e-nk^{c}> [k:yg(y)renk^{h}] „napiszemy (jeżeli ...)"
2 os.	կգրեք <k-gr-e-k^{c}> [k:yg(y)rek^{h}]
3 os.	կգրեն <k-gr-e-n> [k:yg(y)ren]

To samo dla czasownika կարդալ <kard-a-l> „czytać":

l. poj.

1 os.	կկարդամ <k-kard-a-m>	[k:yk:art^{h}am] „przeczytam (jeżeli ...)"
2 os.	կկարդաս <k-kard-a-s>	[k:yk:art^{h}as]
3 os.	կկարդա <k-kard-a>	[k:yk:art^{h}a]

l. mn.

1 os.	կկարդանք <k-kard-a-nk^{c}>	[k:yk:art^{h}ank^{h}] „przeczytamy (jeżeli ...)"
2 os.	կկարդաք <k-kard-a-k^{c}>	[k:yk:art^{h}ak^{h}]
3 os.	կկարդան <k-kard-a-n>	[k:yk:art^{h}an]

Różnica w ortografii w stosunku do z. orm. praesens indicativi (prócz tej, że tam zaznacza się na piśmie samogłoskę zredukowaną, która występuje w partykule *kə* przed spółgłoskami i że partykułę tę pisze się w języku z. orm. osobno) jest jeszcze taka, że przed czasownikami zaczynającymi się od samogłoski w ortografii w. orm. nie stosuje się apostrofu, por. z. orm. կ'ուտեմ <k'owt-e-m> [gudem] „jem" i w. orm. կուտեմ <k-owt-e-m> (z kreskami tylko w transliteracji) [k:ut:em] „zjem (jeżeli ...)".

6.9.2.1. Formy zaprzeczone conditionalu praesentis w języku w. orm.

Zaskakuje sposób tworzenia form zaprzeczonych conditionalu (w języku w. orm.). Wykazują one asymetrię w stosunku do form twierdzących, jako że składają się z zaprzeczonej copuli i nieodmiennego participium „negatywnego" (po ormiańsku ժխտական դերբայ <žxtakan derbay>), które dla koniugacji *-e* wygląda jak 3 osoba sg. subiunctivi praesentis (temat teraźniejszy, w którym samogłoskę tematyczną *-e* zastąpiono przez *-i*), a dla koniugacji *-a* równa się tematowi teraźniejszemu, np. odpowiednio: od գրել <gr-e-l> – գրի <gr-i>, od կարդալ <kard-a-l> – կարդա <kard-a>. W conditionalu praesentis copula (stale na pierwszym miejscu) stoi oczywiście w formie czasu teraźniejszego. Pełny paradygmat form przeczących od գրել <gr-e-l> wygląda w conditionalu praesentis (w. orm.) następująco:

l. poj.

1 os.	չեմ գրի <č^{c}-em gr-i>	[czem g(y)ri] „nie napiszę (jeżeli ...)"
2 os.	չես գրի <č^{c}-es gr-i>	[czes g(y)ri]
3 os.	չի գրի <č^{c}-i gr-i>	[czi g(y)ri]

l. mn.

1 os.	չենք գրի <č^{c}-enk^{c} gr-i>	[czenk^{h} g(y)ri] „nie napiszemy (jeżeli ...)"
2 os.	չեք գրի <č^{c}-ek^{c} gr-i>	[czek^{h} g(y)ri]
3 os.	չեն գրի <č^{c}-en gr-i>	[czen g(y)ri]

Podobnie od կարդալ <kard-a-l>:

l. poj.

1 os.	չեմ կարդա <č^{c}-em kard-a> [czem k:art^{h}a] „nie przeczytam (jeżeli ...)"
2 os.	չես կարդա <č^{c}-es kard-a> [czes k:art^{h}a]
3 os.	չի կարդա <č^{c}-i kard-a> [czi k:art^{h}a]

l. mn.

1 os.	չենք կարդա <č^{c}-enk^{c} kard-a> [czenk^{h} k:art^{h}a] „nie przeczytamy (jeżeli ...)"
2 os.	չեք կարդա <č^{c}-ek^{c} kard-a> [czek^{h} k:art^{h}a]
3 os.	չեն կարդա <č^{c}-en kard-a> [czen k:art^{h}a]

Podobnie jak w innych czasach złożonych w 3 osobie sg. samogłoska է <ê> zwęża się po partykule przeczącej w ի <i>.

Historycznie owo „participium" używane w zaprzeczonych formach conditionalu jest skróconą o końcowe <-l> formą bezokolicznika, a cała konstrukcja zawierała kiedyś prawdopodobnie przyimek (st. orm.) <i>, podobnie do konstrukcji typu չեմ ի տար <č^{c}-em i t-a-r> [czem i dar] „nie daję" używanej w języku z. orm. dla form przeczących indicatiwu praesentis trzech czasowników jednosylabowych <gal>, <tal>, <lal>, p. wyżej, str. 329.

6.9.2.2. Znaczenie w. orm. conditionalu praesentis

Wracając do spraw znaczenia tego czasu dodajmy (za Minassianem: 280), że różnica między futurum indicativi (p. wyżej, str. 344) a conditionalem praesentis jest niewielka i że w praktyce czasy te mogą być nieraz stosowane wymiennie, bez odczuwalnej różnicy znaczenia. Ale np. w okresach warunkowych, a więc w sytuacji, gdy warunek (możliwy, prawdopodobny) jest jasno wyrażony, w odniesieniu do przyszłości używa się tylko conditionalu (praesentis), a nie czasu przyszłego trybu oznajmującego (= dativus infinitiwu + praesens copulae), który wyraża przyszłość bez uzależniania jej od jakichkolwiek warunków.

Przykład użycia conditionalu praesentis w zdaniu warunkowym: եթե սպասես, միասին կգնանք <et^{c}e spas-e-s, miasin k-gn-a-nk^{c}> [jet^{h}e sp:ases, mi-asin k:yg(y)nank^{h}] „jeżeli zaczekasz, pójdziemy razem". Objaśnienia: <et^{c}e> „jeżeli"; <spas-e-s> 2 osoba subiunctiwu praesentis od <spas-e-l> „czekać"; <miasin> „razem"; <k-gn-a-nk^{c}> 1 osoba pl. conditionalu praesentis czasownika <gn-a-l> „iść, odchodzić". Drugi przykład (z formą przeczącą conditionalu): եթե ուշանաս, ինձ չես տեսնի <et^{c}e owš-an-a-s, inj č^{c}-es tes-n-i> „jeżeli się spóźnisz, (to) mnie nie zobaczysz". Objaśnienia: <owš-an-a-s> 2 os. subiunctiwu praesentis czasownika <owš-an-a-l> „spóźniać się" (od <owš> „późny, późno"); <inj> acc. zaimka osobowego <es> [jes] „ja"; <č^{c}-es tes-n-i> 2 osoba sg. conditionalu praesentis od <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć" (forma zaprzeczona).

Zdanie podrzędne (warunkowe) może stać równie dobrze na drugim miejscu, np. մենք շատ ուրախ կլինենք, եթե դուք այցելեք մեզ <menk^{c} šat owrax k-lin-e-nk^{c}, et^{c}e dowk^{c} ayc^{c}el-ek^{c} mez> [menk^{h} szat: urach k:ylinenk^{h}, jet^{h}e dowk^{h} ajcelek^{h} mez] „będziemy bardzo radzi, jeśli pan(i) nas odwiedzi" (Eggenstein-Harutunian: 178). Objaśnienia: <menk^{c}> „my"; <šat> „bardzo"; <owrax> „radosny"; <k-lin-e-nk^{c}> 1 osoba pl. conditionalu praesentis od <lin-e-l> „być"; <dowk^{c}> „wy"; <ayc^{c}el-ek^{c}> 2 os. pl. subiunctiwu praesentis czasownika <ayc^{c}el-e-l> „odwiedzać"; <mez> dat. od <menk^{c}> „my".

Przykład użycia conditionalu praesentis (wciąż chodzi wyłącznie o język w. orm.) w znaczeniu czasu przyszłego w zdaniu pojedynczym nie zawierającym warunku: վաղը քեզ կհրավիրեմ ճաշի <val-ə k^{c}ez k-hravir-e-m čaš-i> [waghy k^{h}ez k:yh(y)rawirem cz:aszi] „jutro zaproszę cię na obiad". Słówka: <val-ə> „jutro"; <k^{c}ez> acc. zaimka osobowego <dow> „ty"; <k-hravir-e-m> 1 osoba conditionalu praesentis czasownika <hravir-e-l> „zapraszać"; <čaš> „posiłek, obiad", tu w datiwie sg.

Podobnie jak subiunctivus praesentis również conditionalis praesentis może wyrażać polecenie w łagodniejszej formie niż tryb rozkazujący, np. հիմա պոմս կառնես <hima toms k-ař-n-e-s> [hima t:oms k:arrnes] „teraz kupisz bilet" (w sensie: „kup"). Objaśnienia: <hima> „teraz", <toms> „bilet" (acc. sg.); <k-ař-n-e-s> 2 osoba sg. conditionalu praesentis czasownika <ař-n-e-l>, który przede wszystkim znaczy „brać", ale w języku potocznym często zastępuje literacki czasownik <gn-e-l> „kupować, nabywać".

6.9.2.3. Wschodnioormiański conditionalis imperfecti

W. orm. conditionalis imperfecti tworzy się przez umieszczenie przed formami subiunctiwu imperfecti partykuły կ <k> na takich samych warunkach jak w conditionalu praesentis. Pod względem formalnym czas ten pokrywa się zatem (pomijając ortografię) z z. orm. indicatiwem imperfecti. Pod względem znaczenia (szczegóły i przykłady niżej) **odpowiada polskiemu trybowi przypuszczającemu (warunkowemu)**.

Oto paradygmat tego czasu dla czasownika koniugacji *-e* na przykładzie գրել <gr-e-l> „pisać":

l. poj.

1 os.	կգրեի <k-gr-e-i> [k:yg(y)rei] „napisałbym"
2 os.	կգրեիր <k-gr-e-ir> [k:yg(y)reir]
3 os.	կգրեր <k-gr-e-r> [k:yg(y)rer]

l. mn.

1 os.	կգրեինք <k-gr-e-ink^{c}> [k:yg(y)reink^{h}] „napisalibyśmy"
2 os.	կգրեիք <k-gr-e-ik^{c}> [k:yg(y)reik^{c}]
3 os.	կգրեին <k-gr-e-in> [k:yg(y)rein]

Dla czasowników koniugacji *-a* formy conditionalu imperfecti przedstawiają się w języku w. orm. następująco (na przykładzie կարդալ <kard-a-l> „czytać"):

l. poj.

1 os.	կկարդայի <k-kard-a-y-i>	[k:yk:art^{h}aji] „przeczytałbym"
2 os.	կկարդայիր <k-kard-a-y-ir>	[k:yk:art^{h}ajir]
3 os.	կկարդար <k-kard-a-r>	[k:yk:art^{h}ar]

l. mn.

1 os.	կկարդայինք <k-kard-a-y-ink^{c}>	[k:yk:art^{h}ajink^{h}] „przeczytalibyśmy"
2 os.	կկարդայիք <k-kard-a-y-ik^{c}>	[k:yk:art^{h}ajik^{h}]
3 os.	կկարդային <k-kard-a-y-in>	[k:yk:art^{h}ajin]

Formy zaprzeczone tworzy się przy pomocy tego samego nieodmiennego participium „negatywnego" (dawny bezokolicznik), które występowało w conditionalu praesentis. Jednakże poprzedzająca je copula z partykułą չ <č^{c}-> „nie" stoi, oczywiście, w formach imperfecti. Od գրել <gr-e-l> mamy zatem:

l. poj.

1 os.	չէի գրի <č^{c}-êi gr-i>	[czei g(y)ri] „nie napisałbym"
2 os.	չէիր գրի <č^{c}-êir gr-i>	[czeir g(y)ri]
3 os.	չէր գրի <č^{c}-êr gr-i>	[czer g(y)ri]

l. mn.

1 os.	չէինք գրի <č^{c}-êink^{c} gr-i>	[czeink^{h} g(y)ri] „nie napisalibyśmy"
2 os.	չէիք գրի <č^{c}-êik^{c} gr-i>	[czeik^{h} g(y)ri]
3 os.	չէին գրի <č^{c}-êin gr-i>	[czein g(y)ri]

Od կարդալ <kard-a-l> odpowiednio:

l. poj.

1 os.	չէի կարդա <č^{c}-êi kard-a>	[czei k:art^{h}a] „nie przeczytałbym"
2 os.	չէիր կարդա <č^{c}-êir kard-a>	[czeir k:art^{h}a]
3 os.	չէր կարդա <č^{c}-êr kard-a>	[czer k:art^{h}a]

l. mn.

1 os.	չէինք կարդա <č^{c}-êink^{c} kard-a>	[czeink^{h} k:art^{h}a] „nie przeczytalibyśmy"
2 os.	չէիք կարդա <č^{c}-êik^{c} kard-a>	[czeik^{h} k:art^{h}a]
3 os.	չէին կարդա <č^{c}-êin kard-a>	[czein k:art^{h}a]

6.9.2.4. Znaczenie w. orm. conditionalu imperfecti

Conditionalis imperfecti występuje zarówno w zdaniach pojedynczych jak i w złożonych. W obu przypadkach jest wyraźnie trybem zależnym (warunkowym) kontrastującym z trybem oznajmującym. I tak np. odpowiednikami polskiego „napiszę" mogą być w języku w. orm. co najmniej dwie formy (o trzeciej będzie jeszcze mowa w następnym rozdziale): 1. futurum indicativi (od գրել <gr-e-l> „pisać" – գրելու եմ <gr-e-l-ow em> „napiszę, będę pisał") bez sugerowania jakichkolwiek warunków, 2. conditionalis praesentis (կգրեմ <k-gr-e-m> „napiszę") z lekkim odcieniem warunkowości. Natomiast կգրեի <k-gr-e-i> to tylko „napisałbym" z wyraźną informacją, że wchodzi tu w grę jakiś warunek.

Oto przykład użycia conditionalu praesentis w zdaniu pojedynczym:

Կուզենայի այցելել այս թանգարանը <k-owz-en-a-y-i ayc^{c}el-e-l ays t^{c}angaran-ə> [k:uzenaji ajcelel ajs t^{h}angarany] „chciałbym zwiedzić to muzeum". Mamy tu formę 1 osoby sg. conditionalu imperfecti czasownika <owz-en-a-l> „chcieć" wspomagającego czasownik <owz-e-l> o tym samym znaczeniu w tworzeniu brakujących form. Od tego czasownika zależy bezokolicznik <ayc^{c}el-e-l> „odwiedzać; zwiedzać".

Conditionalis imperfecti występuje także w zdaniach podrzędnie złożonych w członie nadrzędnym. Typową sytuacją jest tu tzw. okres warunkowy nierzeczywisty, w którym czas ten wyraża czynności lub stany rozważane przez mówiącego tylko teoretycznie, bez szansy na ich realizację, np. Եթե թագավոր լինեի, այստեղ մի քաղաք կհիմնեի <et^{c}e t^{c}agavor lin-e-i, ays-teł mi k^{c}ałak^{c} k-himn-e-i> [jet^{h}e t^{h}ak^{h}awor linei, ajst:egh mi k^{h}aghak^{h} k:yhimnei] „gdybym był królem, założyłbym tu miasto". Objaśnienia: <et^{c}e> spójnik „jeżeli, jeśli", przed subiunctiwem imperfecti (w tym wypadku <lin-e-i> od <lin-e-l> „być, stawać się") ma znaczenie „gdyby"; <t^{c}agavor> „król" (nom. sg. w funkcji orzecznika); <ays-teł> „tutaj"; <mi k^{c}ałak^{c}> „miasto" w acc. sg. z poprzedzającym „rodzajnikiem" nieokreślonym; <k-himn-e-i> 1 osoba sg. conditionalu imperfecti czasownika <himn-e-l> „zakładać".

Jeszcze jeden przykład, tym razem z formą przeczącą conditionalu: Եթե քո տեղը լինեի, այդպես չէի վարվի <et^{c}e k^{c}o teł-ə lin-e-i, ayd-pes č^{c}-êi var-v-i> [jet^{h}e k^{h}o t:eghy lin-e-i, ajtp:es czei warwi] „gdybym był na twoim miejscu, to bym się tak (jak ty) nie zachował". Objaśnienia: <k^{c}o> „twój" (gen. zaimka <dow> „ty"); <teł-ə> acc. sg. rzeczownika <teł> „miejsce" z „rodzajnikiem" *określonym* <-ə> *w znaczeniu lokatywnym „na miejscu"*; <ayd-pes> *zaimek* „tak" związany z 2 osobą dzięki spółgłosce <-d>; <č^{c}-êi var-v-i> 1 osoba sg. formy przeczącej conditionalu imperfecti czasownika <var-v-e-l> „zachowywać się, postępować" (passivum od <var-e-l> „kierować, prowadzić").

Conditionalis ma ponadto w języku w. orm. rzadko używane czasy złożone: perfectum i plusquamperfectum. Główny czasownik stoi w nich w formie parti-

cipium perfecti (dotyczy to także czasowników przechodnich), a czasownik posiłkowy լինել <lin-e-l> odmienia się przez osoby w formach conditionalu praesentis lub imperfecti. Przykład conditionalu perfecti: արի՛, մորդ տեսած կլինես <ari, mor-d tes-ac k-lin-e-s> [ari, moryd t:esac: k:ylines] „chodź, zobaczysz swoją (dosłownie: twoją) matkę" (Min.: 231). Objaśnienia: <ari> nieregularna forma 2 osoby imperatiwu czasownika <gal> „przychodzić"; <mor-d> acc. sg. rzeczownika <mayr> „matka" z sufigowanym zaimkiem 2 osoby <-d> w znaczeniu dzierżawczym; <tes-ac k-lin-e-s> 2 osoba sg. conditionalu perfecti czasownika <tes-n-e-l> „widzieć, zobaczyć" w znaczeniu czasu przyszłego z podkreśloną dokonanością.

6.9.3. Conditionalis w języku zachodnioormiańskim

Conditionalis w języku zachodnioormiańskim ma tylko dwa czasy: imperfectum i plusquamperfectum. Terminy tu użyte różnią się od tych, które stosuje w swym podręczniku F. Feydit (s. 87 passim): *conditionnel présent* i *conditionnel passé*. Ich struktura bywa przy tym bardziej skomplikowana, bowiem oba czasy wykazują niekiedy oboczności formalne.

6.9.3.1. Zachodnioormiański conditionalis imperfecti

I tak conditionalis imperfecti (o znaczeniu przede wszystkim warunkowym, a więc podobnym do odpowiedniego czasu w. orm., p. wyżej) składa się z form subiunctiwu imperfecti odmienianego czasownika poprzedzonych nieodmienną partykułą պիտի <piti> [bidi] znaną z futurum indicativi (por. wyżej, str. 342). Tak więc np. od գրել <gr-e-l> „pisać" conditionalis imperfecti ma w języku z. orm. następujący paradygmat:

l. poj.
1 os. պիտի գրէի <piti gr-êi> [bidi k^{h}(y)rei] „napisałbym"
2 os. պիտի գրէիր <piti gr-êir> [bidi k^{h}(y)reir]
3 os. պիտի գրէր <piti gr-êr> [bidi k^{h}(y)rer]
l. mn.
1 os. պիտի գրէինք <piti gr-êink^{c}> [bidi k^{h}(y)reink^{h}] „napisalibyśmy"
2 os. պիտի գրէիք <piti gr-êik^{c}> [bidi k^{h}(y)reik^{h}]
3 os. պիտի գրէին <piti gr-êin> [bidi k^{h}(y)rein]

Formy przeczące tworzy się przy pomocy partykuły չ <č^{c}-> „nie" poprzedzającej bezpośrednio formę osobową odmienianego czasownika: պիտի չգրէի <piti č^{c}-gr-êi> [bidi czyk^{h}(y)rei] „nie napisałbym".

Przykład zdania warunkowego z conditionalem imperfecti: եթէ հարուստ ըլլայի, շատ պիտի ճամբորդէի <et^{c}ê harowst əll-a-y-i, šat piti čambord-êi> [jet^{h}e harust yllaji, szad bidi dżamp^{h}ort^{h}ei] „gdybym był bogaty, podróżowałbym wiele" (Feydit: 87). Komentarz: <et^{c}ê> „jeżeli, gdyby"; <harowst> „bogaty";

<əll-a-y-i> 1 os. sg. subiunctiwu imperfecti; <šat> „dużo, wiele"; <piti čambord-êi> 1 os. sg. conditionalu imperfecti czasownika <čambord-e-l> „podróżować".

Czas ten może także wystąpić (w poniższym przykładzie na końcu zdania) w zdaniach niezależnych, np. եթէ մեռած է, ափիկա ըսել է որ գինք սպաննած են, բնաւ ինքզինք պիտի չսպաննէր ինքը <et^{c}ê meř-ac ê, atika əs-e-l ê or z-ink^{c} span-n-ac en; bnaw ink^{c}-z-ink^{c} piti č^{c}-span-n-êr ink^{c}ə> [jet^{h}e merradz e, adiga ysel e wor zink^{h} yspannadz en, p^{h}ynaw ink^{h}zink^{h} bidi czyspanner ink^{h}y] „jeżeli umarł (jest martwy), to znaczy, że go zabito (zabili); z pewnością sam siebie by nie zabił" (Kurk.: 350). Komentarz: <meř-ac ê> 3 osoba sg. perfecti (indicativi) czasownika <meř-n-i-l> „umierać" ewentualnie orzeczenie imienne, w którym <meř-ac> można traktować przymiotnikowo („martwy"); <atika> zaimek wskazujący związany z 2 osobą (p. wyżej, s. 290) „to"; <əs-e-l ê> frazeologizm o znaczeniu „(to) jest" (dosłownie: powiedzieć jest); <or> spójnik hipotaktyczny, tu odpowiadający polskiemu „że"; <z-ink^{c}> acc. sg. zaimka intensyfikująco-zwrotnego w funkcji zaimka osobowego 3 osoby; <span-n-ac en> 3 os. pl. perfecti na <-ac> czasownika <span-n-e-l> „zabijać"; <bnaw> „bynajmniej", tu w sensie „z pewnością"; <ink^{c}-z-ink^{c}> wzmocniona forma („samego siebie") accusatiwu sg. zaimka intensyfikująco-zwrotnego <ink^{c}/ink^{c}ə> „on (sam), ona (sama)"; <piti č^{c}-span-n-êr> 3 os. sg. conditionalu imperfecti od <span-n-e-l>.

6.9.3.2. Zachodnioormiański conditionalis plusquamperfecti

Conditionalis plusquamperfecti składa się (w języku z. orm.) z participium perfecti na <-ac> odmienianego czasownika oraz conditionalu imperfecti czasownika posiłkowego ըլլալ <əll-a-l> „być, stawać się". Typową formą omawianego tu czasu od գրել <gr-e-l> „pisać" jest, w 1 osobie sg., գրած պիտի ըլլայի <gr-ac piti əll-a-y-i> [k^{h}(y)radz bidi yllaji].

Conditionalis plusquamperfecti wyraża, podobnie jak conditionalis imperfecti, czynności lub stany w ujęciu warunkowym, jednakże podkreśla uprzedniość danej czynności (lub stanu) lub jej dokonaność. Przykład: եթէ այս պատմութիւնը իրաւ ըլլար, արդէն հասած պիտի ըլլայինք մեր նպատակին <et^{c}ê ays patmowt^{c}iwn-ə iraw əll-a-r, ardên has-ac piti əll-a-y-ink^{c} mer npatak-i-n> [jet^{h}e ajs badmut^{h}juny iraw yllar, art^{h}en hasadz bidi yllajink^{h} mer nybadagin] „gdyby ta historia była prawdziwa, to byśmy już osiągnęli nasz cel" (Kurk.: 350). Komentarz: <patmowt^{c}iwn> „historia" (rzeczownik abstrakcyjny od <patm-e-l> „opowiadać"); <iraw> „prawdziwy"; <əll-a-r> 3 osoba sg. subiunctivi imperfecti od <əll-a-l> „być, stawać się"; <arden> „już"; <has-ac piti əll-a-y-ink^{c}> 1 osoba pl. conditionalu plusquamperfecti czasownika <has-n-i-l> „dojść, osiągnąć" (z dopełnieniem dalszym w datiwie); <mer> „nasz" (gen. od <menk^{h}> „my"); <npatak-i-n> dat. sg. rzeczownika <npatak> „cel" z „rodzajnikiem" określonym <-n>, dopełnienie dalsze czasownika <has-n-i-l>. Użyty tu czas (condi-

tionalis plusquamperfecti) podkreśla dokonaność procesu „osiągania celu" zasugerowaną przysłówkiem <arden> „już".

6.9.3.3. Formy oboczne zachodnioormiańskiego conditionalu

Sprawa form z. orm. conditionalu komplikuje się przez możliwość zastąpienia partykuły պիտի <piti> partykułą կը <kə>, co utożsamia takie formy conditionalu z formami trybu oznajmującego (imperfecti) lub subiunctiwu, por. Feydit: 310, 312. Oto przykład: եթէ գիտնայի որ ձեզի հաճելի կ'ըլլար՝ ձեզի կու տայի <et^{c}ê git-na-y-i or jezi hačeli k-əll-a-r` jezi kow t-a-y-i> [jet^{h}e k^{h}idnaji wor cezi hadżeli gyllar, cezi gu daji] „gdybym wiedział, że to panu sprawi przyjemność (będzie miłe), to bym (to) panu dał" (Feydit: 312). Komentarz: <git-n-a-y-i> 1 os. sg. subiunctiwu imperfecti od <git-n-a-l> „wiedzieć"; <or> „że"; <jezi> dat. od <dowk^{c}> „wy"; <hačeli> „miły, przyjemny"; <k-əll-a-r> 3 osoba sg. conditionalu imperfecti (równoznaczna z <piti əll-a-r>) czasownika <əll-a-l> „być" w funkcji czasu „przyszłego w przeszłości" (p. niżej), forma ta pokrywa się z indicatiwem imperfecti tegoż czasownika; to samo dotyczy formy <kow t-a-y-i>, która jest 1 osobą sg. conditionalu imperfecti czasownika <t-a-l> „dawać" z wyjątkową nieregularną formą partykuły <kə>, por. wyżej, str. 325.

Przykład zastąpienia partykuły պիտի <piti> partykułą կը <kə> w conditionalu plusquamperfecti: եթէ գրել ուզէի, արդէն գրած կ'ըլլայի <et^{c}ê gr-e-l owzêi, ardên gr-ac k'əll-a-y-i> [jet^{h}e k^{h}(y)rel uzei, art^{h}en k^{h}(y)radz gyllaji] „gdybym chciał napisać, to bym już napisał" (Feydit: 87). Forma <gr-ac k'əll-a-y-i> zastępuje 1 osobę sg. conditionalu plusquamperfecti <gr-ac piti əll-a-y-i>.

W formach przeczących partykuła չ <č^{c}-> „nie" eliminuje կը <kə> i pisze się, jak zwykle, łącznie z czasownikiem (por. ostatni wyraz poniższego przykładu), np. եթէ Մեսրոպ Մաշտոց գրած չըլլար մեր այբուբենը, հիմա հայ ժողովուրդը հաւանաբար գոյութիւն չունենար <et^{c}ê Mesrop Maštoc^{c} gt-ac č^{c}-əll-a-r mer aybowben-ə, hima hay žołovowrd-ə hawanabar goyowt^{c}iwn č^{c}-own-en-a-r> [jet^{h}e Mesrob Masztoc k^{h}ydadz czyllar mer ajp^{h}up^{h}eny, hima haj żoghowurt^{h}y hawanap^{h}ar k^{h}ojut^{h}jun czunenar] „gdyby Mesrop Masztoc nie wynalazł naszego alfabetu, to teraz naród ormiański prawdopodobnie by nie istniał", dosłownie: „nie miałby istnienia" (Kurk.: 266). Komentarz: <gt-ac č^{c}-əll-a-r> 3 osoba zaprzeczonej formy subiunctiwu imperfecti czasownika <gt-n-e-l> „znaleźć, tu: wynaleźć"; <mer> „nasz" (gen. od <menk^{c}> „my"); <ayb-ow-ben> „alfabet" (nazwy dwu pierwszych liter połączone spójnikiem <ow>); <hima> „teraz, obecnie"; <hay> „ormiański" (forma taka sama jak rzeczownik o znaczeniu „Ormianin"); <žołovowrd> „naród"; <hawanabar> „prawdopodobnie"; <goyowt^{c}iwn> „istnienie" (por. wyżej, str. 90 st. orm. czasownik defektywny <go-y> „istnieje"); <č^{c}-own-en-a-r> 3 osoba sg. conditionalu imperfecti czasownika <own-en-a-l> „mieć, miewać", forma zaprzeczona odpowiadająca twierdzącej <k'own-en-a-r> w za-

stępstwie za <piti č^{c}-own-en-a-r>. Forma <č^{c}-own-en-a-r> pokrywa się z (zaprzeczoną) formą subiunctiwu imperfecti. W praktyce nie dochodzi jednak do nieporozumień, ponieważ struktura okresów warunkowych jednoznacznie otwiera miejsce dla subiunctiwu po spójniku <et^{c}ê> „jeżeli, gdyby" oraz – dla conditionalu (w okresie nierzeczywistym) w zdaniu nadrzędnym.

6.9.3.4. Conditionalis imperfecti w języku zachodnioormiańskim

Conditionalis imperfecti ma w języku z. orm. także znaczenie czasu względnego: przyszłego z „punktu widzenia" przeszłości. W tym wypadku chodzi o znaczenie trybu oznajmującego. Ilustracją niech będzie tu para zdań równoległych (Feydit: 88). W pierwszym zdanie nadrzędne stoi w czasie teraźniejszym, podrzędne – w przyszłym: կը գրէ որ պիտի սպասէ <kə gr-ê or piti spas-ê> [gy k^{h}(y)re wor bidi spase] „pisze, że będzie czekał". W drugim zdaniu po imperfectum (indicativi) czasownika գրել <gr-e-l> „pisać" mamy conditionalis imperfecti (a po polsku czas przyszły, tak samo jak w pierwszym przykładzie): կը գրէր որ պիտի սպասէր <kə gr-êr or piti spas-êr> [gy k^{h}(y)rer wor bidi spaser] „pisał, że będzie czekał". Forma պիտի սպասէր <piti spas-êr> nie znaczy tu „czekałby" (jak to miałoby miejsce np. w zdaniu warunkowym), lecz ma znaczenie trybu oznajmującego. W tym swoistym „następstwie czasów" mamy, być może, do czynienia z wpływem języka francuskiego, w którym odpowiedni czas trybu warunkowego (*conditionnel présent*) ma również zastosowanie jako czas względny (*futur dans le passé = futur du passé*).

6.10. Tryb koniecznościowy (modus necessitativus)

Ten nietypowy tryb (termin francuski: *mode obligatoire*), którego funkcją podstawową jest wyrażanie konieczności (po łacinie: *necessitas*), występuje tylko w języku w. orm. Ma dwa czasy: praesens i imperfectum. Tworzy się przez zestawienie partykuły պիտի <piti> [p:it:i], znanej także językowi z. orm., z subiunctiwem: praesentis i imperfecti.

6.10.1. Necessitativus praesentis

Oto paradygmat odmiany w czasie teraźniejszym necessitatiwu dla czasownika գրել <gr-e-l> „pisać" (koniugacja *-e*):

l. poj.

1 os.	պիտի գրեմ <piti gr-e-m> [p:it:i g(y)rem] „powinienem (muszę) pisać"
2 os.	պիտի գրես <piti gr-e-s> [p:it:i g(y)res]
3 os.	պիտի գրի <piti gr-i> [p:it:i g(y)ri]

l. mn.

1 os.	պիտի գրենք<piti gr-e-nk^{c}> [p:it:i g(y)renk^{h}] „powinniśmy (musimy) pisać”
2 os.	պիտի գրեք <piti gr-e-k^{c}> [p:it:i g(y)rek^{h}]
3 os.	պիտի գրեն <piti gr-e-n> [p:it:i g(y)ren]

Analogicznie wygląda odmiana w tym czasie czasownika կարդալ <kard-a-l> „czytać” (koniugacja *-a*): պիտի կարդամ <piti kard-a-m> [p:it:i k:art^{h}am] „powinienem (muszę) czytać” itd. W formach przeczących partykuła չ <č^{c}-> „nie” jest umieszczana przed partykułą պիտի <piti>, a więc inaczej niż w języku z. orm.: չպիտի գրեմ <č^{c}-piti gr-e-m> [czyp:it:i g(y)rem] „nie powinienem pisać” itd.

Partykuła պիտի <piti> jest kontynuacją tak samo pisanej w *grabarze* formy osobowej o znaczeniu „trzeba” (słownik NBHL, II: 651, podaje łacińskie odpowiedniki tej formy: *oportet*, *opus est*). W języku z. orm. stała się ona wykładnikiem czasu przyszłego trybu oznajmującego (występuje także w z. orm. conditionalu imperfecti, por. wyżej). Tam պիտի գրեմ <piti gr-e-m> (wymawiane [bidi k^{h}(y)rem]) znaczy tylko „będę pisał” (lub „napiszę”), bez odcienia konieczności. W obu językach istnieje też konstrukcja w. orm. պետք է <petk^{c} ê> [p:etk^{h} e] = z. orm. պէտք է <pêtk^{c} ê> [betk^{h} e] o znaczeniu „trzeba”, która może się łączyć z subiunctiwem, p. wyżej, str. 418. W. orm. forma պիտի գրեմ <piti gr-e-m> ma mniej więcej to samo znaczenie co պետք է (որ) գրեմ <petk^{c} ê (or) gr-e-m> [p:etk^{h} e (wor) g(y)rem] „trzeba, żebym pisał”, jednak z racji skostnienia formy պիտի <piti>, która jest dzisiaj nieodmienną partykułą, konstrukcję պիտի գրեմ <piti gr-e-m> uważa się w języku w. orm. za odrębny tryb (հարկադրական եղանակ <harkadrakan ełanak>).

Forma, o której mowa, jest nieraz bardzo bliska znaczeniowo zwykłemu futurum (indicativi), por. Min.: 282, tak że w praktyce wschodni Ormianie posługują się niekiedy zamiennie aż trzema formami dla wyrażenia czynności przyszłej: գրելու եմ <gr-e-l-ow em> „będę pisał / napiszę” to prawie to samo co կգրեմ <k-gr-e-m> i պիտի գրեմ <piti gr-e-m>. Niemniej jednak w sytuacji, w której wyrażenie konieczności jest pożądane, używa się necessitatiwu a nie pozostałych form, np. դու շատ բանում պիտի օգնես նրանց <dow šat ban-owm piti ôgn-e-s nranc^{c}> [du szat: banum p:it:i ok^{h}nes n(y)ranc] „musisz im w wielu sprawach pomóc” (Min.: 282). Objaśnienia: <dow> „ty”; <šat> „bardzo, tu: „wiele”; <ban-owm> loc. sg. od <ban> „rzecz”; <piti ôgn-e-s> 2 osoba sg. necessitativi praesentis od <ôgn-e-l> „pomagać”; <nranc^{c}> dat. zaimka <nrank^{c}> „oni, one” (l. mn. od <na>).

Oto przykład zdania, w którym necessitativus nie różni się znaczeniem od czasu przyszłego trybu oznajmującego: քանի կա այդ անմար ջահը, հայ ժողովուրդը պիտի ապրի <k^{c}ani ka ayd an-mar jah-ə, hay žołovowrd-ə piti apr-i>

[k^{h}ani k:a ajd anmar dżahy, haj żoghowurt^{h}y p:it:i ap:ri] „dopóki istnieje ta niegasnąca pochodnia, naród ormiański będzie żył" (Demirčyan II: 147). Komentarz: <k^{c}ani> tu: spójnik czasowy „dopóki"; <ka> 3 os. sg. defektywnego czasownika istnienia (*verbum existentiae*); <ayd> zaimek wskazujący związany z drugą osobą (w tym przykładzie związek ten jest słabo wyczuwalny); <an-mar> przymiotnik zawierający pierwiastek czasownika <mar-e-l> „gasić, gasnąć" poprzedzony prefiksem prywatywnym („pozbawiającym") <an-> nadającym przymiotnikom znaczenie odwrotne w stosunku do podstawy derywacyjnej; <jah> „pochodnia, światło" z „rodzajnikiem" określonym <-ə>; <hay> „ormiański"; <żołovowrd> „naród"; <piti apr-i> 3 osoba sg. necessitativi praesentis od <apr-e-l> „żyć" w znaczeniu zwykłego czasu przyszłego.

6.10.2. Necessitativus imperfecti

O ile pomiędzy w. orm. necessitatiwem praesentis a z. orm. futurum indicativi różnica znaczeniowa jest niewielka, to w przypadku necessitatiwu imperfecti jest inaczej. Jego forma (partykuła պիտի <piti> plus subiunctivus imperfecti) pokrywa się wprawdzie z z. orm. conditionalem imperfecti, ale znaczenie jest inne. W. orm. czas, o którym mowa, wyraża konieczność w przeszłości (ewentualnie przyszłość „z punktu widzenia" przeszłości), natomiast z. orm. odpowiednik jest trybem warunkowym.

Oto paradygmat necessitatiwu imperfecti w. orm. czasownika գրել <gr-e-l> „pisać":

l. poj.		
	1 os.	պիտի գրեի <piti gr-e-i> [p:it:i g(y)rei] „powinienem był pisać, miałem pisać"
	2 os.	պիտի գրեիր <piti gr-e-ir> [p:it:i g(y)reir]
	3 os.	պիտի գրեր <piti gr-e-r> [p:it:i g(y)rer]
l. mn.		
	1 os.	պիտի գրեինք <piti gr-e-ink^{c}> [p:it:i g(y)reink^{h}] „powinniśmy byli pisać, mieliśmy pisać"
	2 os.	պիտի գրեիք <piti gr-e-ik^{c}> [p:it:i g(y)reik^{h}]
	3 os.	պիտի գրեին <piti gr-e-in> [p:it:i g(y)rein]

Podobnie: պիտի կարդայի <piti kard-a-y-i> [p:it:i k:art^{h}aji] „powinienem był czytać, miałem czytać" itd. Formy przeczące: չպիտի գրեի <č^{c}-piti gr-e-i>, չպիտի կարդայի <č^{c}-piti kard-a-y-i> itd.

Dla przypomnienia różnicy między obu językami: z. orm. formy պիտի գրէի <piti gr-êi> [bidi k^{h}(y)rei], պիտի կարդայի <piti kard-a-y-i> [bidi gart^{h}aji] znaczą: „pisałbym", „czytałbym".

Przykład (w. orm. necessitatiwu): պիտի ավելի բարձր խոսեիր, նա չլսեց քեզ <piti aveli barjr xos-e-ir, na č^{c}-ls-ec^{c} k^{c}ez> [p:it:i aweli barcyr choseir, na

czylysec k^{h}ez] „powinieneś był głośniej mówić, on cię nie słyszał" (Min.: 282). Komentarz: <piti xos-e-ir> 2 osoba sg. necessitativi imperfecti czasownika <xos-e-l> „mówić", partykuła <piti> jest tu oddzielona od formy osobowej <xos-e-ir> przysłówkiem <barjr> „wysoko, tu: głośno" w stopniu wyższym, p. wyżej, str. 277; <na> zaimek „on(a)"; <č^{c}-ls-ec^{c}> 3 osoba sg. aorystu czasownika <ls-e-l> „słyszeć" (forma zaprzeczona); <k^{c}ez> acc. zaimka osobowego <dow> „ty".

6.11. Funkcje składniowe bezokolicznika

Jak już o tym była mowa wyżej (str. 318), bezokolicznik z. orm. charakteryzuje się zakończeniami *-el*, *-il*, *-al*, *-ul*, natomiast w języku w. orm. obraz ten jest uproszczony: bezokoliczniki mogą się tam kończyć tylko na *-el*, *-al*. Nie mają infinitiwu: copula (p. wyżej, str. 319) oraz czasownik <ka> (z. orm. <kay>) „jest, znajduje się, istnieje" (Min.: 168).

Bezokolicznik ormiański może pełnić zarówno funkcję czysto czasownikową, jako forma nieosobowa stanowiąca uzupełnienie znaczeniowe innych czasowników (w tym modalnych o znaczeniach typu „chcieć", „móc"), bądź też ulega substantywizacji, co znajduje wyraz formalny w przyjmowaniu sufigowanego „rodzajnika" określonego a także przez możliwość występowania w formach przypadków zależnych (według deklinacji z genetiwem na *-u*).

Oto przykłady użycia bezokolicznika w funkcji czasownikowej: w. orm. սկսեց թերթեր կարդալ <sks-ec^{c} t^{c}ert^{c}-er kard-al> [(y)sk(y)sec t^{h}ert^{h}er k:art^{h}al] „zaczął czytać gazety"; z. orm. սկսաւ պոռալ <sks-aw poŕ-al> [(y)sk(y)saw borral] „zaczął krzyczeć" (Feydit: 126); լավ թամբ կարել գիտեմ <lav t^{c}amb kar-el git-em> „umiem (git-em) szyć (kar-el) dobre siodła (dosłownie: siodło)", Demirčyan II: 435; w. orm. ուզում եմ կարդալ այս գիրքը <owz-owm em kard-al ays girk^{c}-ə> [uzum em k:art^{h}al ajs girk^{h}y] „chcę przeczytać tę książkę" (<owz-el> „chcieć"); z. orm. նամակ մը գրել կ'ուզեմ <namak mə gr-el k-owz-em> „chcę napisać list" (Feydit: 126); w. orm. սիրում եմ պարել <sir-owm em par-el> [sirum em p:arel] „lubię tańczyć" (<sir-el „kochać", „lubić").

Jak widać z powyższych przykładów, czasownik w bezokoliczniku zachowuje tu składnię charakterystyczną dla form osobowych: dopełnienie bliższe stoi w accusatiwie (<ays girk^{c}-ə> w jednym z przykładów). Sam infinitivus w konstrukcjach tego typu może być interpretowany również jako accusativus (bez „rodzajnika" określonego), por. Feydit: 147. Użyty w funkcji rzeczownikowej bezokolicznik ormiański znaczeniowo odpowiada polskiemu rzeczownikowi odsłownemu (nazwie czynności zakończonej sufiksami „-nie" lub „-cie" typu: „jedzenie", „picie"), np. w. orm. ծխելը արգելված է <cx-el-ə argel-v-ac ê> [c:ychely ark^{h}elwac: e] „palenie jest wzbronione". W zdaniu tym bezokolicznik <cx-el> „palić (papierosy), dymić" zaopatrzony jest w „rodzajnik" określony, co nadaje mu znaczenie rzeczownikowe. W tym wypadku mamy do czynienia z nominatiwem w funkcji podmiotu. Analogicznie można potraktować konstruk-

cje, w których zwroty modalne typu „można; należy, trzeba" itp. poprzedzają bezokolicznik bez „rodzajnika" określonego. Chodzi o takie zwroty jak: կարելի է <kareli ê> „można" (dosłownie: „jest możliwe"), w. orm. պետք է <petk^{c} ê> = z. orm. պէտք է <pêtk^{c} ê> „trzeba" (dosłownie: „jest potrzeba") i inne, np. w. orm. դժվար է ասել <džvar ê asel> [dyżwar e asel] = z. orm. դժուար է ըսել <džowar ê əsel> [t^{h}yszwar e ysel] „trudno (jest) powiedzieć".

Oto przegląd znaczeń dalszych form przypadkowych bezokolicznika (używane są tylko formy liczby pojedynczej).

Genetivus przytrafia się m.in. w okolicznikach przed postpozycjami (p. niżej 7.3.), np. w. orm. ճաշելու ժամանակ <čaš-el-ow žamanak> [cz:aszelu żamanak:] „podczas jedzenia (obiadu)" od <čaš-el> „jeść (obiad)"; z. orm. աշխատելու միջոցին <ašxat-el-ow mijoc^{c}-i-n> [aszchadelu miczocin] „w trakcie pracy (pracowania)" od <ašxat-il> [aszchadil] „pracować". Funkcję okolicznikową genetivus infinitivi może pełnić także po przyimku <arańc^{c}> „bez", np. w. orm. առանց քնելու <arańc^{c} k^{c}n-el-ow> = z. orm. առանց քնանալու <arańc^{c} k^{c}n-an-al-ow> „bez spania, bez snu, nie śpiąc" (od <k^{c}n-el> = <k^{c}n-an-al> „spać").

Genetivus bezokolicznika może także pełnić funkcję przydawki określającej następujący po niej rzeczownik: w. orm. պայքարելու ձևը <payk^{c}ar-el-ow jew-ə> [p:ajk^{h}arelu dzewy] „sposób walki (walczenia)" od <payk^{c}ar-el> „walczyć". Przykład z. orm. վէպ գրելու արուեստը <vêp gr-el-ow arowest-ə> [web k^{h}(y)relu arwesty] „sztuka pisania powieści (<vêp>)", Feydit: 126. Niekiedy ormiańskiemu genetiwowi bezokolicznika odpowiada polski rzeczownik odsłowny z przyimkiem „do", np. z. orm. սուրճ խմելու գաւաթ մը <sowrč xm-el-ow gawat^{c} mə> [surdż ch(y)melu k^{h}awat^{h} my] „filiżanka (<gawat^{c}>) do picia kawy (<sowrč>)", Feydit: 331.

Bezokolicznik w datiwie występuje we w. orm. formach czasu przyszłego (p. wyżej, str. 344) oraz w zbliżonych znaczeniowo analogicznych formach z. orm., np. բերելու եմ <ber-el-ow em> to po w. orm. (wymowa: [berelu-j-em]) „przyniosę, będę przynosił", a po z. orm. (wymowa: [p^{h}erelu-j-em]) mniej więcej „powinienem przynieść".

Ponadto dativus infinitivi często występuje w funkcji okolicznika celu, np. w. orm. եկա քեզ տեսնելու <ek-a k^{c}ez tesn-el-ow> [jek:a k^{h}ez t:esnelu] = z. orm. եկայ ... <ek-ay ...> [jega ...] „przyszedłem cię zobaczyć". Zachowuje się wówczas składnia charakterystyczna dla form osobowych. Gramatyki zachodnioormiańskie używają czasem dla określenia tej konstrukcji łacińskiego terminu *supinum*, np. Feydit: 127 (խաղալու վազեց <xał-al-ow vaz-ec^{c}> [chaghalu wazec] „pobiegł się bawić").

W połączeniu z postpozycją <peṣ> (z. orm. <pês>) „jak" dativus bezokolicznika pełni funkcję orzeczenia równoważnika zdania czasowego. Konstrukcja ta jest charakterystyczna dla języka potocznego i wyraża bezpośrednie następ-

stwo dwu czynności, np. (w. orm.) տեսնելուն պես հասկացավ <tesn-el-ow-n pes haskac^{c}-av> [t:esnelun p:es hask:acaw] „skoro (jak) tylko zobaczył, zrozumiał" (<tesn-el> „zobaczyć", <haskan-al> „zrozumieć").

Możliwa jest także konstrukcja absolutna tego typu, tj. konstrukcja z dwoma różnymi podmiotami, np. w. orm. ամառը գալուն պես դասերը դադարում են <amaṙ-ə gal-ow-n pes das-er-ə dadar-owm en> [amarry galun p:es dasery dat^{h}a-rum en] „skoro tylko nastaje (przychodzi) lato, lekcje kończą się (ustają)", Min.: 325-326. W języku z. orm. występuje także podobna konstrukcja bez postpozycji <pês>, np. վերադառնալուս ինձի կը յանձնես <veradaṙn-al-ow-s inci kə yanjn-es> [werat^{h}arrnalus indzi gy hancnes] „oddasz mi, gdy (jak) wrócę" (Feydit: 214). Po bezokoliczniku <veradaṙn-aḷ> „wracać" w datiwie stoi tu zaimek sufigowany 1. osoby <-s> w funkcji wykładnika agensa.

Dativus infinitivi może również pełnić funkcję dopełnienia dalszego, np. w. orm. քո գալուն ենք սպասում <k^{c}o gal-ow-n enk^{c} spas-owm> [k^{h}o galun enk^{h} sp:asum] „oczekujemy twego przyjścia" (Min.: 326), gdzie <gal> „przychodzić", tu: „przyjście"; <spas-el> „czekać" wymaga dopełnienia w datiwie. Przykład z. orm.: ըսելու կը վախնամ <əs-el-ow kə vaxn-am> [yselu gy wachnam] „boję się powiedzieć" (Feydit: 291). Czasownik <vaxn-al> „bać się" wymaga w języku z. orm. ablatiwu rzeczownika lub zaimka lecz datiwu bezokolicznika (Feydit: 290).

Przykład bezokolicznika w accusatiwie: (z. orm.) եկած ըլլալս գիտէի՞ր <ek-ac əll-al-s git-êir?> [jegadz yllalys k^{h}ideir?] „czy wiedziałeś, że przyszedłem?" Polskiemu zdaniu podrzędnemu odpowiada tu (za pierwowzorem tureckim, który konstrukcja z. orm. kalkuje) substantywizowany bezokolicznik złożony z zaimkiem sufigowanym 1. osoby: <ek-ac əll-al-s> to dosłownie: „moje bycie przybyłym". Por. turecki odpowiednik: *gelmiş olduğumu biliyor muydun?*

Instrumentalis infinitivi pełni funkcję orzeczenia równoważnika zdania czasowego. Jest to bardzo często używana konstrukcja, której w podniosłym w. orm. języku literackim odpowiada participium na <-lis> (p. wyżej, str. 406). Polskim odpowiednikiem ormiańskiego bezokolicznika w narzędniku jest imiesłów przysłówkowy współczesny (na „-ąc"), rzadziej – uprzedni (na „-wszy", „-łszy"), np. w. orm. մտնելով ամրոցը՝ Գադիշոն տեղեկացավ, որ ... <mtn-el-ov amroc^{c}-ə Gadišo-n tełekac^{c}-av, or ...> [myt:nelow amrocy Gadiszon t:eghek:acaw wor ...] „wchodząc (lub: wszedłszy) do twierdzy, Gadiszo dowiedział się, że ..." (Demirčyan II: 411). Przykład z. orm.: երգելով եկաւ <erg-el-ov ek-aw> [jerk^{h}elow jegaw] „przyszedł śpiewając" (Feydit: 331).

W połączeniu z niektórymi postpozycjami ablativus infinitivi tworzy okoliczniki czasu, np. w. orm. աշխատելուց հետո հանգստանում ենք <ašxat-el-owc^{c} heto hangstan-owm enk^{c}> [aszchat:eluc het:o hangyst:anum enk^{h}] „po pracy (po pracowaniu) odpoczywamy"; z. orm. աշխատելէն ետք <ašxatel-ê-n etk^{c}> [aszchadelen jetk^{h}] „po pracy (po pracowaniu)".

Locativus bezokolicznika nie jest używany (Min.: 91).

Formy przeczące infinitiwu tworzone są przy pomocy prefigowanej partykuły չ <č^{c}->, np. Մոռանալ ամեն ինչ, ամենևին Մոռանալ, չսիրել, չխորհել, չափսոսալ, հեռանալ ... <moŕan-al amen inč^{c}, amenewin moŕan-al, č^{c}-sir-el, č^{c}-xorh-el, č^{c}-ap^{c}sos-al, heŕan-al> [morranal amen incz, amenewin morranal, czysirel, czychorel, czap^{h}sosal, herranal] „zapomnieć wszystko, całkowicie zapomnieć, nie kochać, nie myśleć, nie żałować, oddalić się ..." (z wiersza Wahana Teriana, za Minassianem: 273).

7. Przyimki i postpozycje

7.1. Wiadomości ogólne

Podstawowe funkcje, jakie rzeczownik i zaimki rzeczowne mogą pełnić w zdaniu, wiążą się z kategorią przypadka. Wiele innych funkcji (część dopełnień dalszych oraz okoliczniki) wiąże się z kategorią przypadka w połączeniu z przyimkami lub postpozycjami. Przyimki poprzedzają rzeczownik (lub zaimek rzeczowny), a postpozycje stoją po nim. Jedne i drugie łączą się z rzeczownikiem w określonej formie przypadkowej, niekiedy mogą to być różne formy. Niektóre przyimki i postpozycje wymagają innego przypadka od rzeczownika, a innego od zastępującego rzeczownik zaimka.

7.2. Przyimki

Przyimków jest we współczesnych językach ormiańskich niewiele. Kontynuują one odpowiednie przyimki st. orm., a niekiedy mają charakter złożony zawierając prócz dawnego przyimka dodatkowe elementy. Oto przegląd najważniejszych form prostych i złożonych (= wyrażeń przyimkowych).

Genetiwu rzeczownika wymagają następujące przyimki:

առանց <aŕanc^{c}> „bez", np. առանց դավանանքի <aŕanc^{c} davanank^{c}-i> „bez dogmatu" (tak brzmi tytuł ormiańskiego przekładu znanej powieści H. Sienkiewicza). Wraz z następującym bezokolicznikiem (w genetiwie) przyimek ten tworzy konstrukcje, którym po polsku odpowiadają imiesłowowe równoważniki zdań, np. (z. orm.) փնտռեցի ... առանց հեռանալու պատուհանէն <p^{c}ntŕ-ec^{c}-i ... aŕanc^{c} heŕanal-ow patowhan-ê-n> [p^{h}yndrreci ... arranc herranalu baduhanen] „szukałem ... nie oddalając się od okna", dosłownie: „bez oddalania się ...", cytat z: Z(areh) Orbowni [Worp^{h}uni] *Yačaxank^{c}* [Hadżachank^{h}] „Obsesja", według Kurk.: 309.

w. orm. ըստ <əst> „według" (w z. orm. z dat.), por. Min.: 251

w. orm. հօգուտ <hôgowt> [hok^{h}ut:] = z. orm. յօգուտ <yôgowt> [hok^{h}ud] „na korzyść"

ի հեճուկս <i hečowk-s>, w. orm. [i hecz:uk:ys], z. orm. [i hedżugys] „pomimo" (wyrażenie to, przejęte z *grabaru*, jest używane tylko w archaizowanym stylu)
ի նշան <i nšan> „na znak"
w. orm. համաձայն <hamajayn> [hamadzajn] „zgodnie z, według"

Datiwu rzeczownika wymagają następujące przyimki:
w. orm. հակառակ <hakaŕak> [hak:arrak:] „przeciwko, pomimo"
z. orm. փոխանակ <p^{c}oxanak> „zamiast", np. փոխանակ աշխատելու <p^{c}oxanak ašxatel-ow> [p^{h}ochanag aszchadelu] „zamiast pracować" (dosłownie: zamiast pracowania), Feydit: 124
z. orm. ըստ <əst> „według" (Feydit: 124)

Datiwu zaimka wymagają następujące przyimki:
առանց <aŕanc^{c}> „bez", np. w. orm. առանց քեզ <aŕanc^{c} k^{c}ez> = z. orm. առանց քեզի <aŕanc^{c} k^{c}ezi> „bez ciebie"
ըստ <əst> „według"
w. orm. հակառակ <hakaŕak> „przeciwko, pomimo"
w. orm. հօգուտ <hôgowt> = z. orm. յօգուտ <yôgowt> „na korzyść"
w. orm. դեպի <depi> „do, ku" (Min.: 251)

Accusatiwu rzeczownika wymagają następujące przyimki:
մինչև <minč^{c}ew> „aż do"
w. orm. դեպի <depi> [dep:i] = z. orm. դէպի <dêpi>, դէպ ի <dêp i> [t^{h}ebi] „ku, w stronę", np. z. orm. դէպ ի ծովը <dêp i cov-ə> [t^{h}ebi dzowy] „ku morzu" (Feydit: 124). M. Minassian (250) uważa, że przyimek ten wymaga nominatiwu, ponieważ „ku Aramowi" to po w. orm. դեպի Արամը <depi Aram-ə> a nie *<depi Aram-i-n> (w języku w. orm. rzeczowniki oznaczające osoby mają acc. = dat.). Można to jednak interpretować inaczej: po przyimku դեպի <depi> rzeczowniki oznaczające osoby mają acc. = nom., jak pozostałe rzeczowniki.
շուրջ <šowrj> [szurcz] „około, w przybliżeniu"

Ablatiwu rzeczownika i zaimka wymagają przyimki:
բացի <bac^{c}i>, w. orm. [baci], z. orm. [p^{h}aci] „oprócz"
w. orm. անկախ <ankax> [ank:ach] „niezależnie od"

Ponadto z różnymi przypadkami we w. orm. (według M. Minassiana: 251) a z acc. w z. orm. (Feydit: 124) może się łączyć przyimek
իբրև <ibrew> [ip^{h}rew] „jak", np. z. orm. իբրև որդի մը <ibrew ordi mə> [ip^{h}rew wort^{h}i my] „jak syn(a)", Feydit: 124.

7.3. Postpozycje

Niektóre postpozycje są kontynuacją st. orm. prepozycji (por. wyżej, str. 158). Większość jednak pochodzi od rzeczowników (często w przypadkach zależnych) i powstała już w nowoormiańskim okresie. Od pierwiastka czasownika անցնել <anc^{c}-n-e-l> „przechodzić, mijać" pochodzi w. orm. postpozycja անց <anc^{c}> „po" występująca po liczebnikach oznaczających godziny (zaopatrzonych w „rodzajnik" określony), np. ժամը հինգն անց կեսին <žam-ə hing-n anc^{c} kes-i-n> „o godzinie wpół do szóstej". Komentarz: <žam> „godzina" z „rodzajnikiem" określonym w formie <-ə> w sąsiedztwie spółgłosek; <hing> liczebnik „pięć" z „rodzajnikiem" określonym w formie <-n> przed następującą samogłoską; <anc^{c}> postpozycja „po"; <kes-i-n> dat. sg. rzeczownika <kes> „połowa" z „rodzajnikiem" określonym <-n> po samogłosce.

Oto przegląd najczęściej używanych postpozycji:

Genetiwu wymagają:

առաջ <arraj> [arracz] „przed" (tu w odniesieniu do miejsca), np. w. orm. փոստատարը կանգնած էր դռան առաջ <p^{c}ostatar-ə kangn-ac êr dṙ-an arraj> [p^{h}ost:at:ary k:angnac: er d(y)rran arracz] „listonosz stał przed drzwiami" (Min.: 333)

առջև <arǰew> [arrczew] „przed" (w odniesieniu do miejsca), np. w. orm. տան առջև <tan arǰew> [t:an arrczew] = z. orm. տունի առջև <town-i arǰew> [duni ...] „przed domem"; իմ առջև <im arǰew> „przede mną"

w. orm. մեջ <mej> = z. orm. մէջ <mêj> [mecz] „w", postpozycja zastępująca w języku z. orm. stale, a we w. orm. dość często, locativus, np. w. orm. պահարանի մեջ <paharan-i mej> [p:aharani mecz] = պահարանում <paharan-owm> [p:aharanum] „w szafie" = z. orm. պահարանի մէջ <paharan-i mêj> [baharani mecz] „w szafie" (w języku z. orm. locatiwu nie ma)

միջև <mijew> [miczew] „(po)między"

ետև <etew>, w. orm. [jet:ew], z. orm. [jedew], „za (z tyłu)", np. w. orm. տան ետև <tan etew> [t:an jet:ew] = z. orm. տունի ետև <town-i etew> [duni jedew] „za domem"

w. orm. վրա <vra> = z. orm. վրայ <vray> [w(y)ra] „na" (ze st. orm. prepozycji ի վերայ <i veray>)

տակ <tak>, w. orm. [t:ak:], z. orm. [dag], „pod"

շուրջ <šowrǰ> [szurcz] „wokół, dookoła"

տեղ <teł>, w. orm. [t:egh], z. orm. [degh], „zamiast"

w. orm. դեմ <dem> „przeciw(ko)"

դիմաց <dimac^{c}>, w. orm. [dimac], z. orm. [t^{h}imac], „naprzeciw"

z. orm. քով <k^{c}ov> [k^{h}ow] „obok, do, ku". W języku w. orm. postpozycja ta ma zabarwienie dialektalne.

մասին <masin> „o (kim, czym)", np. Հայաստանի մասին <Hayastan-i masin> „o Armenii". Zaimki osobowe stoją wyjątkowo przed tą postpozycją, np. w. orm. քո մասին <k^{c}o masin> „o tobie". Język z. orm. ma tu քու մասիդ <k^{c}ow masid> [k^{h}u masit^{h}] (Kurk.: 106), ponieważ postpozycja ta pochodzi od rzeczownika մաս <mas> „część". Zachodni Ormianie końcowe <-n> formy մասին <masin> (gen. dat. sg. st. orm. rzeczownika մասն <masn> „część" ze spółgłoską „n" należącą do tematu !) zinterpretowali jako zaimek sufigowany 3 osoby i w konstrukcji odnoszącej się do 2 osoby zastąpili je formą <-d>.

հետ <het>, w. orm. [het:], z. orm. [hed], „z (kim, czym)". W języku w. orm. zaimki osobowe wykazują tu dativus (dla 1 i 2 osoby), np. մեզ հետ <mez het> „z nami", a w z. orm. – gen.: մեր հետ <mer het>

w. orm. կողմից <kołmic^{c}> [k:oghmic] „przez" (po dopełnieniu sprawcy w zdaniu z orzeczeniem w stronie biernej)

w. orm. առիթով <ařit^{c}ov> lub առթիվ <ařt^{c}-iv> = z. orm. առթիւ <ařt^{c}-iw> „z okazji". Pierwsza postać jest współczesną, a druga – staroormiańską formą instrumentalu rzeczownika առիթ <ařit^{c}> „okazja"

w. orm. շնորհիվ <šnorhiv> = z. orm. շնորհիւ <šnorhiw> [sznoriw] „dzięki (czemu)"

պատճառով <patčařov>, w. orm. [p:atcz:arrow], z. orm. [baddżarrow], „z powodu" (ins. sg. rzeczownika պատճառ <patčař> „powód, przyczyna")

անունով <anown-ov> [anunow] „w imieniu"

w. orm. բացառությամբ <bac^{c}ařowt^{c}yamb> [bacarrut^{h}jamb] „z wyjątkiem"

w. orm. կապակցությամբ <kapakc^{c}owt^{c}yamb> [k:ap:ak:cut^{h}jamb] „w związku z"

ժամանակ <žamanak> „w czasie, podczas"

z. orm. ատեն <aten> [aden] „w czasie, podczas"

w. orm. կողքին <kołk^{c}in> [k:ochk^{h}in] „obok"

w. orm. փոխանակ <p^{c}oxanak>, փոխարեն <p^{c}oxaren>, z. orm. փոխարէն <p^{c}oxarên> „zamiast"

w. orm. հետևանքով <hetewank^{c}ov> „w następstwie"

w. orm. հիման վրա <himan vra> „na podstawie"

w. orm. օգտին <ôgtin> [ok^{h}t:in] „na korzyść" (dat. sg. rzeczownika օգուտ <ôgowt> „korzyść")

Z genetiwem rzeczowników ale z datiwem zaimków 1 i 2 osoby łączą się w języku w. orm. (częściowo także w z. orm.) następujące postpozycje:

համար <hamar> „dla". Ta często używana postpozycja po infinitiwie tworzy okoliczniki celu, np. պարելու համար <parel-ow hamar> „dla tańczenia, aby tańczyć"

w. orm. մոտ <mot> [mot:] = z. orm. մօտ <môt> [mod] „u, przy" w odniesieniu do osób wyraża także kierunek „do", np. w. orm. ինձ մոտ եկավ <inj mot ek-av> [indz mot: jek:aw] „przyszedł do mnie", ինձ մոտ է <inj mot ê> „jest u mnie"

w. orm. հանդեպ <handep> [handep:] = z. orm. հանդէպ <handêp> [hant^{h}eb] „wobec, w stosunku do"

w. orm. պես <pes> [p:es] = z. orm. պէս <pês> [bes] „jak" (przy porównaniach). Postpozycja ta, użyta po datiwie infinitiwu nadaje mu znaczenie orzeczenia równoważnika zdania okolicznikowego czasu, np. w. orm. ամառը գալուն պես դասերը դադարում են <amaŕ-ə gal-ow-n pes das-er-ə dadar-owm en> [amarry galun p:es dasery dat^{h}arum en] „gdy lato przychodzi, lekcje się kończą" (Min.: 325-326). Por. podobną funkcję (spójnikową) polskiego *jak* w języku potocznym (*jak lato przyjdzie ...*)

նման <nman> [n(y)man] „jak, podobnie do"

w. orm. վերաբերյալ <veraberyal> [weraberjal] = z. orm. վերաբերեալ <verabereal> [werap^{h}erjal] „w stosunku do"

նկատմամբ <nkatmamb>, w. orm. [nyk:at:mamb], z. orm. [nygadmamp^{h}], „w stosunku do"

համեմատ <hamemat> „zgodnie z, według"

համաձայն <hamajayn>, w. orm. [hamadzajn], z. orm. [hamacajn], „zgodnie z, według"

Z datiwem rzeczowników łączą się:

w. orm. կից <kic^{c}> „wespół z, wraz z"

w. orm. հակառակ <hakaŕak> „wbrew, na przekór"

w. orm. զուգընթաց <zowg-ənt^{c}ac^{c}> [zuk^{h}ynt^{h}ac] „równolegle do"

w. orm. ընդառաջ <ənd-aŕaj> [ynt^{h}arracz] „naprzeciw, na spotkanie z"

Z accusatiwem rzeczowników łączą się:

առաջ <aŕaj> [arracz] „przed" (w odniesieniu do czasu), „temu", np. w. orm. երկու տարի առաջ <erkow tari aŕaj> [jerk:u t:ari arracz] „dwa lata temu"

ի վար <i var> „z (np. góry), w dół (np. rzeki)"

ի վեր <i ver> „w górę"

z. orm. ետք <etk^{c}> [jetk^{h}] „za, po", w odniesieniu do czasu, np. տարի մը ետք <tari mə etk^{c}> [dari my jetk^{h}] „za rok, po roku"

Z ablatiwem łączą się następujące postpozycje:

առաջ <aŕaj> [arracz] „przed" (w odniesieniu do czasu), np. w. orm. քնելուց առաջ <k^{c}nel-owc^{c} aŕaj> [k^{h}(y)neluc arracz] „przed spaniem" (pierwszy wyraz to abl. bezokolicznika քնել <k^{c}n-e-l> „spać"), z. orm. ճաշէն առաջ <čaš-ê-n aŕaj> [dżaszen arracz] „przed posiłkiem"

բացի <bac^{c}i>, w. orm. [baci], z. orm. [p^{h}aci], „oprócz"
w. orm. հետո <heto> [het:o] = z. orm. յետոյ <yetoy> [hedo] „po" (w odniesieniu do czasu), np. w. orm. ճաշելուց հետո <čašel-owc^{c} heto> [cz:aszeluc het:o] „po (z)jedzeniu (obiadu)", gdzie pierwszy wyraz to abl. bezokolicznika ճաշել <čaš-e-l> „spożywać (obiad)"
դուրս <dowrs>, w. orm. [durs], z. orm. [t^{h}urs], „poza, na zewnątrz"
ներս <ners> „do (wewnątrz)"
ետև <etew> „wstecz, do tyłu, za"
զատ <zat> „oprócz"
w. orm. սկսած <sksac> [(y)sk:(y)sac:] = z. orm. սկսեալ <skseal> [(y)sk(y)sjal] „poczynając od"
z. orm. ի վեր <i ver> „od" (w odniesieniu do czasu), np. երեսուն տարիներէ ի վեր <eresown tari-ner-ê i ver> [jeresun darinere i wer] „od trzydziestu lat"
վեր <ver> „w górę"
վար <var> „w dół"
z. orm. ետք <etk^{c}> [jetk^{h}] „po" (w odniesieniu do czasu), np. քսան տարիներէ ետք <k^{c}san tari-ner-ê etk^{c}> [ksan darinere jetk^{h}] „po dwudziestu latach"
z. orm. վերջ <verǰ> [wercz] „po" (w odniesieniu do czasu), por. rzeczownik վերջ <verǰ> „koniec"

Z instrumentalem łączy się:
հանդերձ <handerj>, w. orm. [handerc], z. orm. [hant^{h}erc], „wraz z, razem z"

Zdarza się, że któryś z wymienionych wyżej wyrazów występuje bądź to jako przyimek, bądź to jako postpozycja, np. հակառակ <hakařak>, համաձայն <hamajayn>, անկախ <ankax>, ետև <etew>, ետք <etk^{c}>.

Ponadto istnieją formy pochodne postpozycji powstałe przy użyciu końcówek przypadków zależnych rzeczownika, np.

w. orm. վերևից <verew-ic^{c}> „znad", վերևում <verew-owm> „nad" (od przysłówka վերև <verew> „w górę, w górze");

w. orm. վրայից <vra-y-ic^{c}> = z. orm. վրայէն <vray-ê-n> „z (powierzchni)", np. w. orm. սեղանի վրայից <sełan-i vra-y-ic^{c}> [seghani w(y)rajic] = z. orm. ...վրայէն <... vray-ê-n> [... w(y)rajen] „ze stołu";

w. orm. տակից <tak-ic^{c}> [t:ak:ic] = z. orm. տակէն <tak-ê-n> [dagen] „spod"

W połączeniu z zaimkami osobowymi niektóre postpozycje wykazują paralelne konstrukcje z (1) użyciem zaimka w formie przypadka zależnego (przed postpozycją) lub (2) z odpowiednim zaimkiem w formie sufigowanej. W tej drugiej sytuacji postpozycja staje się faktycznie przyimkiem, a zaimek ma charakter enklityki, np. „ze mną" można po w. orm. wyrazić przez ինձ հետ <inj het> [indz het:] z datiwem ինձ <inj> zaimka ես <es> [jes] „ja" lub przez հետս <het-s>

[het:ys] z zaimkiem sufigowanym 1 osoby <-s>. Podobnie jest w języku z. orm., np. քովս եկո՛ւր <k^{c}ov-s ek-owr!> [k^{h}owys jegur] lub իմ քովս եկո՛ւր <im k^{c}ov-s ek-owr!> „przyjdź do mnie!" (Feydit: 259), մօտս չունիմ <môt-s č^{c}-own-i-m> [modys czunim] „nie mam przy sobie" (Feydit: 258), dosłownie: ... przy mnie.

W 3 osobie forma zaimka sufigowanego pokrywa się w takich wypadkach z „rodzajnikiem" określonym, który, jak wiemy (p. wyżej, 1.3.2., str. 254), pochodzi od form zaimkowych.

Tak więc np. w języku w. orm. połączenia postpozycji հետ <het> z sufigowanymi zaimkami osobowymi wyglądają następująco:

l. poj.

1 os. հետս <het-s> [het:ys] „ze mną" (= ինձ հետ <inj het>)
2 os. հետդ <het-d> [het:yd] „z tobą" (= քեզ հետ <k^{c}ez het>)
3 os. հետը <het-ə> [het:y] „z nim, z nią" (= նրա հետ <nra het>)

l. mn.

1 os. հետներս <het-ner-s> [het:nerys] „z nami" (= մեզ հետ <mez het>)
2 os. հետներդ <het-ner-d> [het:neryd] „z wami" (= ձեզ հետ <jez het>)
3 os. հետները <het-ner-ə> [het:nery] „z nimi" (= նրանց հետ <nranc^{c} het>)

W języku z. orm. mamy odpowiednio:

l. poj.

1 os. հետս <het-s> [hedys] „ze mną" (= ինձի հետ <inci het>)
2 os. հետդ <het-d> [hedyt^{h}] „z tobą" (= քեզի հետ <k^{c}ezi het>)
3 os. հետը <het-ə> [hedy] „z nim, z nią" (= անոր, իրեն հետ <anor, iren het>)

l. mn.

1 os. հետերնիս <het-er-ni-s> [hedernis] „z nami" (= մեզի հետ <mezi het> lub մեր հետ <mer het>)
2 os. հետերնիդ <het-er-ni-d> [hedernit^{h}] „z wami" (= ձեզի հետ <jezi het> lub ձեր հետ <jer het>)
3 os. հետերնին <het-er-ni-n> [hedernin] „z nimi" (= անոնց, իրենց հետ <anonc^{c}, irenc^{c} het>)

Por. Min.: 253, Feydit: 258-259, Kurk.: 186 (passim) oraz wyżej o մասին <masin>. Podobne konstrukcje mogą tworzyć postpozycje մոտ/մօտ <mot>/<môt>, վրա/վրայ <vra>/<vray>, պակ <tak>, առջև <arǰew>, երև <etew>, մեջ/մէջ<mej>/<mêj>, շուրջ <šowrǰ>, քով <k^{c}ov>.

8. Spójniki

8.1. Spójniki można ogólnie podzielić na: (1) te, które łączą wyrazy w zdaniu bez jakiejkolwiek hierarchii syntaktycznej (spójniki współrzędne, parataktyczne) oraz (2) te, które łączą całe zdania (konstrukcje zawierające formę osobową czasownika) w ten sposób, że jedno jest składniowo uzależnione od drugiego (spójniki podrzędne, hipotaktyczne). Pierwsze mogą być użyte także do łączenia zdań w tzw. zdania współrzędnie złożone.

Spójniki mają strukturę prostą (bez wewnętrznego podziału etymologicznego), albo złożoną, gdy składają się z kilku morfemów, pisanych razem lub osobno. Niektóre z nich zawierają w sobie wyraźnie inne części mowy (np. rzeczowniki), toteż niekiedy bardziej celowe wydaje się używanie w takich sytuacjach terminu „wyrażenie spójnikowe".

8.2. Spójniki współrzędne

Spójniki współrzędne można podzielić na następujące grupy:

łączne (kopulatywne), np. և <ew> [jew] „i"; ու <ow> [u] „i". Pierwszy z nich jest rodzimy (spokrewniony z greckim *epi*), drugi – pochodzenia irańskiego. Podobne znaczenie mają նաև <naew> [najew] „także, również" oraz enklityka (wyraz niesamodzielny, wymawiany wraz z poprzedzającym) w. orm. էլ <êl>, z. orm. ալ <al> „też", kontynuująca st. orm. zaimek այլ <ayl> „inny" (przejęty także w tej postaci, na zasadzie zapożyczenia, i z tym samym znaczeniem przez oba *aszcharabary*). Po wyrazie łączonym z poprzednim może także czasem stać spójnik եւս <ews> [jewys] „także". Złożony charakter ma spójnik w. orm. ինչպես նաև <inč^{c}pes naew> [inczp:es najew] = z. orm. ինչպէս նաև <inč^{c}pês naew> „jak również", którego pierwszy element jest etymologicznie zaimkiem. Do współrzędnego łączenia wyrazów i zdań służą także pary spójników przedzielone wyrazem (jednym lub wieloma) łączonym z drugim: և ... և <ew> ... <ew> „i ... i"; w. orm. թե ... թե <t^{c}e ... t^{c}e> = z. orm. թէ ... թէ <t^{c}ê ... t^{c}ê> [t^{h}e ... t^{h}e] „i ... i"; w. orm. էլ ... էլ <êl ... êl> „i ... i". Należą tu również tzw. spójniki zestawione (niejednorodne) typu: w. orm. ինչպես ... այնպես էլ <inč^{c}pes ... aynpes êl> = z. orm. ինչպէս ... այնպէս ալ <inč^{c}pês ... aynpês al> „zarówno ... jak i"; zamiast <aynpes/aynpês> może w powyższym przypadku stać także w. orm. նույնպես <nowynpes> [nujnp:es] = z. orm. նոյնպէս <noynpês> [nujnbes] „tak samo".

przeciwstawne (adwersatywne): բայց <bayc^{c}> w. orm. [bajc], z. orm. [p^{h}ajc] „lecz, ale"; այլ <ayl> „lecz, ale"; իսկ <isk> „a, lecz"; այլև <aylew> [ajlew] „ale także"; սակայն <sakayn> w orm. [sak:ajn], z.orm. [sagajn] „jednak(że)"; w. orm. այնուամենայնիվ <aynowamenayniv> [ajnuamenajniw] „niemniej jed-

nak" (ze st. orm. grupy այնու ամենայնիւ <aynow amenayniw> „tym wszystkim"). Należącym tu spójnikiem zestawionym jest ոչ միայն ... այլ նաև <oč^{c} miayn ... ayl naew> [wocz miajn ... ajl najew] „nie tylko ... lecz także".

rozłączne (alternatywne): կամ <kam> w. orm. [k:am], z. orm. [gam] „albo"; կամ ... կամ <kam ... kam> „albo ... albo"; z. orm. ըլլայ ... ըլլայ <əllay ... əllay> [ylla ... ylla] „bądź ... bądź" (ըլլայ <əllay> to 3 os. sg. subiunctiwu czasownika ըլլալ <əllal> „być"), w. orm. թե <t^{c}e> = z. orm. թէ <t^{c}ê> „czy", np. w. orm. վաղ թե ուշ կհասնես նպատակիդ <val t^{c}e owš k-has-n-es npatak-i-d> [wagh t^{h}e usz k:yhasnes nyp:at:ak:id] „wcześniej czy później osiągniesz swój cel" (dosłownie: wcześnie czy późno ...), Min. 335; ոչ ... ոչ էլ/ալ<oč^{c} ... oč^{c} êl/al> [wocz ... wocz el/al] „ani ... ani".

wynikowe (konsekutywne): (հ)ապա <(h)apa> w. orm. [(h)ap:a], z. orm. [(h)aba] „zatem"; ուրեմն <owremn> [uremyn] „zatem, więc"; ուստի <owsti> [usti] „zatem, więc"; որով <orov> [worow] „toteż" (dosłownie: „którym"); հետևաբար <hetewabar> w. orm. [het:ewabar], z. orm. [hedewap^{h}ar] „w rezultacie"; այն է <ayn ê> „toteż", այսինքն <aysink^{c}n> [ajsink^{h}yn] „to jest", z. orm. ըսել է <əsel ê> [ysel e] „to jest".

8.3. Spójniki podrzędne

Ogólnym spójnikiem hipotaktycznym zapowiadającym zdanie podrzędne jest w. orm. թէ <t^{c}e> = z. orm. թէ <t^{c}ê> [t^{h}e].W języku polskim najczęściej brakuje mu odpowiednika. Spójnik <t^{c}e>/<t^{c}ê> jest używany przed tzw. zdaniami podrzędnymi pytajno-zależnymi, w których zwykle występuje wyraz pytajny (najczęściej zaimek). Jedyną funkcją spójnika <t^{c}e>/<t^{c}ê> jest w podobnych przypadkach informowanie, iż następujące zdanie składowe zdania złożonego jest zdaniem podrzędnym, podporządkowanym składniowo zdaniu nadrzędnemu (głównemu), np. (z. orm.) չեմ գիտեր թէ ո՞ւր պիտի երթամ այս ամառը <č^{c}-em git-e-r t^{c}ê owr piti ert^{c}-a-m ays amaṙ-ə> [czem k^{h}ider t^{h}e ur bidi jert^{h}am ajs amarry] „nie wiem, dokąd wyjadę tego lata" (Feydit: 323). Odpowiednikiem polskiego „dokąd" jest tutaj <owr>, natomiast <t^{c}ê> nie ma w tym wypadku polskiego odpowiednika.

Podobnie jest w przypadku zdania typu (z. orm.) այլևս չեմ յիշեր թէ ասիկա է թէ միւսը <aylews č^{c}-em yiš-e-r t^{c}ê asika ê t^{c}ê miws-ə> [ajlewys czem hiszer t^{h}e asiga-j-e t^{h}e mjusy] „już nie pamiętam, czy (to) jest ten czy też (ten) drugi" (Feydit: 323). Polskie zdanie podrzędne jest tu wprowadzane spójnikiem hipotaktycznym „czy", który, wbrew pozorom, nie jest odpowiednikiem ormiańskiego spójnika hipotaktycznego <t^{c}e>/<t^{c}ê> (por. przykład z poprzedniego akapitu). Jedyną funkcją tego ostatniego w zdaniu ormiańskim jest i tutaj zapowiadanie zdania podrzędnego, które w tym wypadku pełni funkcję dopełnienia w stosunku

do zdania nadrzędnego (z orzeczeniem <č^{c}-em yiš-e-r>) bez wyrazu pytajnego. Wyróżnia się ono jedynie intonacją pytajną. Drugie <t^{c}ê> (przed zaimkiem <miws-ə>) to spójnik parataktyczny (współrzędny) odpowiadający analogicznemu polskiemu spójnikowi „czy".

Użycie spójnika <t^{c}e>/<t^{c}ê> przed zdaniem pytajno-zależnym nie jest obowiązkowe. Oto przykład (w. orm.): գիտես՝ ինչ կա մեջը <git-e-s՝ inč^{c} ka mej-ə> [git:es incz k:a meczy] „czy wiesz, co jest w środku (tego)?" Komentarz: <git-e-s> 2 os. sg. czasu teraźniejszego czasownika <git-e-m> „wiem"; <inč^{c}> zaimek pytajny „co?"; <ka> 3 os. sg. czasownika defektywnego o znaczeniu „jest, znajduje się"; <mej-ə> postpozycja <mej> „w" z zaimkiem sufigowanym 3 osoby, por. wyżej, str. 443.

Spójnik <t^{c}e>/<t^{c}ê> stoi także przed tzw. mową wprost, tj. przed dosłownym cytatem czyjejś wypowiedzi, np. (z. orm.) ինձի հարցուց թէ՝ վաղը կրնամ երթալ <inji harc^{c}-owc^{c} t^{c}ê՝ vaġ-ə krn-a-m ert^{c}-a-l> [indzi harcuc t^{h}e ·waghy gyi-nam jert^{h}al] „zapytał mnie: czy mogę jutro pojechać?" (Feydit: 358). Graficznym odpowiednikiem ormiańskiego spójnika jest wówczas w polskim tekście pisanym dwukropek.

Niekiedy polskim odpowiednikiem spójnika <t^{c}e>/<t^{c}ê> jest „że", np. (z. orm.) ինձի կը պատասխանէ թէ մարդ չկայ <inci kə patasxan-ê t^{c}ê mard č^{c}-kay> [indzi gy badaschane t^{h}e mart^{h} czyga] „(on, ona) odpowiada mi, że nikogo nie ma" (Feydit: 359). W zdaniu tym spójnik <t^{c}ê> jest synonimem spójnika <or> (p. niżej). Objaśnienie: rzeczownik <mard> „człowiek" ma tu znaczenie bliskie zaimkowemu: „ktoś".

Drugim ważnym spójnikiem hipotaktycznym jest որ <or> [wor] pochodzący od zaimka względnego որ <or> [wor] „który". Od tego ostatniego spójnik różni się tym, że nie może się odmieniać przez przypadki ani przybierać „rodzajnika" określonego. Znaczenia spójnika որ <or> są różne, co częściowo zależy od trybu czasownika będącego orzeczeniem zdania podrzędnego. Jeśli jest nim indicativus, to spójnik որ <or> znaczy „że", a jeśli subiunctivus, to polskim odpowiednikiem ormiańskiego որ <or> jest „żeby", np. (w. orm.) տեսնում եմ, որ եղանակը լավ է <tes-n-owm em, or eġanak-ə lav ê> [t:esnum em, wor jeghanak:y law e] „widzę, że pogoda jest ładna"; չեմ ուզում, որ վաճառես մեր տունը <č^{c}-em owz-owm, or vačaŕ-e-s mer town-ə> [czem uzum wor wacz:arres mer t:uny] „nie chcę, żebyś sprzedał nasz dom."

Spójnik որ <or> miewa także inne zastosowania. Może np. wprowadzać zdania okolicznikowe czasu (= polskie: „gdy"): z. orm. անմիջապէս, որ սենեակս կը մտնէի, ... ձախ ականջիս մէջ կը վերսկսէր նոյն յամառ աղմուկը, որ քառասուն ձև կը փոխէր <anmijapês, or seneak-s kə mtn-êi, ... jax akanj-is mêj

kə ver-sks-êr noyn yamaŕ ałmowk-ə, or k^{c}aŕasown jew kə p^{c}ox-êr> [anmiczabes wor senjagys gy mydnei ... cach aganczis mecz werysk(y)ser nujn hamarr aghmugy wor k^{h}arrasun cew gy p^{h}ocher] „natychmiast, gdy wchodziłem do mego pokoju, ... w moim lewym uchu rozpoczynał się (ponownie) ten sam uparty szum, który zmieniał się na czterdzieści sposobów", cytat z: Zareh Orbowni [... Worp^{h}uni] *Yačaxank^{c}* [Hadżachank^{h}] (= „Obsesja"), według Kurk.: 309. Komentarz: tylko pierwsze <or> jest spójnikiem (tutaj czasowym: „gdy"); drugie <or> to zaimek względny „który" odnoszący się do rzeczownika <ałmowk> „szum, hałas".

Inne, liczne spójniki podrzędne służą do wprowadzania różnego typu zdań okolicznikowych, tj. pełniących funkcję okolicznika w stosunku do zdania nadrzędnego. Oto ich przegląd:

Spójniki wprowadzające zdania czasowe (tj. okolicznikowe czasu):
երբ <erb> [jerp^{h}], երբ որ <erb or> [jerp^{h} wor] „gdy"
մինչ <minč^{c}>, մինչև <minč^{c}ew> [minczew] „dopóki"
մինչդեռ <minč^{c}-deŕ> „w czasie gdy"
նախքան <nax-k^{c}an> „zanim"
w. orm. հենց որ <henc^{c} or> [henc wor] „skoro tylko, gdy tylko"

Zdania celowe są wprowadzane przez spójniki: որ <or> „żeby", w. orm. որպեսզի <or-pes-zi> [worp:es-zi] = z. orm. որպէսզի <or-pês-zi> [worbes-zi] „ażeby". *Orzeczenie zdania podrzędnego stoi wtedy w subiunctiwie.*

Spójniki wprowadzające zdania przyczynowe to: որովհետև <orov-hetew> w. orm. [worowhet:ew], z. orm. [worowhedew] „ponieważ; dlatego, że"; քանզի <k^{c}an-zi> „ponieważ; dlatego, że"; քանի որ <k^{c}ani or> [k^{h}ani wor] „jako że"; z. orm. վասն զի <vasn zi> [wasyn zi] „ponieważ; dlatego, że"; w. orm. (նա)Մանավանդ որ <(na)manavand or> [(na)manawand wor] = z. orm. Մանաւանդ որ <manawand or> [manawant^{h} wor] „zwłaszcza dlatego, że".

Spójniki wprowadzające zdania skutkowe: w. orm. այնպես որ <ayn-pes or> [ajnp:es wor] = z. orm. այնպէս որ <ayn-pês or> [ajnbes ...] „tak ... że" (z indicatiwem w zdaniu podrzędnym).

Spójniki wprowadzające zdania przyzwalające: w. orm. թեև <t^{c}eew> = z. orm. թէեւ <t^{c}êew> [t^{h}ejew] „chociaż"; w. orm. թեպետ <t^{c}e-pet> [t^{h}ep:et:] = z. orm. թէպէտ <t^{c}ê-pêt> [t^{h}ebed] „chociaż"; w. orm. թեկուզ <t^{c}ekowz> [t^{h}ek:uz] = z. orm. թէկուզ <t^{c}êkowz> [t^{h}eguz] „choćby nawet; nawet gdyby"; z. orm. հակառակ որ <hakaŕak or> [hagarrag wor] „mimo, że"; w. orm. չնայած (որ)

<č^{c}-nay-ac (or)> [czynajac: (wor)] „chociaż; niezależnie od tego, czy; bez względu na to, że" (kalka rosyjskiego: *несмотря на то, что*).

Spójniki wprowadzające zdania porównawcze: w. orm. իբր թե <ibr t^{c}e> = z. orm. ... թէ <... t^{c}ê> [ip^{h}yr t^{h}e] „jak gdyby"; w. orm. potoczne ոնց որ <onc^{c} or> [wonc wor] „jak gdyby"; ասես թե/թէ <ases t^{c}e/t^{c}ê> „jak gdyby" (pierwszy element to skostniała st. orm. forma czasownikowa „powiadasz"); կարծես <karces> w. orm. [k:arc:es], z. orm. [gardzes] „jak gdyby" (skostniała forma czasownikowa „myślisz"); քան <k^{c}an> „(raczej) niż".

Spójniki wprowadzające zdania warunkowe: w. orm. եթե <et^{c}e> = z. orm. եթէ <et^{c}ê> [jet^{h}e] „jeżeli" (przed subiunctiwem ewentualnie przed indicatiwem praesentis) lub „gdyby" (przed indicatiwem imperfecti), „skoro"; w. orm. թե որ <t^{c}e or> = z. orm. թէ որ <t^{c}ê or> [t^{h}e wor] „jeżeli"; w. orm. թե չէ <t^{c}e č^{c}-ê> = z. orm. թէ չէ <t^{c}ê č^{c}-ê> [t^{h}e cze] „jeśli nie" (= w przeciwnym razie); w. orm. potoczne դե որ <de or> [de wor] „skoro".

Inne spójniki wprowadzające zdania okolicznikowe: միայն թե/թէ<miayn t^{c}e/t^{c}ê> [miajn t^{h}e] „byleby tylko"; փոխանակ <p^{c}oxanak> w. orm. [p^{h}ochanak:], z. orm. [p^{h}ochanag] „zamiast tego, żeby"; w. orm. նայած (թե) <nay-ac (t^{c}e)> [najac: (t^{h}e)] „w zależności od tego, czy" (kalka rosyjskiego: *смотря* ...).

Spójniki współrzędne nawiązujące do poprzedzających je podrzędnych mogą niekiedy stać na początku zdania nadrzędnego, np. w zdaniach warunkowych: w. orm. եթե <et^{c}e> = z. orm. եթէ <et^{c}ê> [jet^{h}e] „jeżeli" (plus zdanie podrzędne) ... ապա <apa> w. orm. [ap:a], z. orm. [aba] „to" (plus zdanie nadrzędne); w. orm. թեև <t^{c}eew> = z. orm. թէեւ <t^{c}êew> [t^{h}ejew] „chociaż" (plus zdanie podrzędne) ... սակայն <sakayn> w. orm. [sak:ajn], z. orm. [sagajn] „(to) jednak" itp.

G. MORFOLOGIA – SŁOWOTWÓRSTWO

(pisownia w wersji w. orm., chyba że zaznaczono wersję z. orm.)

1. Wiadomości ogólne

Podobnie jak w grabarze, także i we współczesnych językach ormiańskich głównymi środkami tworzenia nowych wyrazów (poszerzania zasobu leksykalnego) są: sufiksacja (dodawanie przyrostków do wyrazów) oraz kompozycja (łączenie odrębnych wyrazów w nowe, złożone). Nieco mniej rozwinięta jest prefiksacja (dodawanie do wyrazów przedrostków modyfikujących ich znaczenie), a najmniej – transpozycja (przenoszenie wyrazów z jednej części mowy do drugiej bez jakichkolwiek zmian formalnych, np. substantywizacja przymiotników).

Wymienione środki słowotwórcze mogą się ze sobą kombinować, np. do wyrazu złożonego (zawierającego dwa pierwiastki) może być dodany prefiks lub sufiks. Przykład: սփյուռքահայություն <sp^{c}yowṙ-k^{c}-a-hay-owt^{c}yown> [(y)sp^{h}-jurrk^{h}ahajut^{h}jun] „diaspora ormiańska; Ormianie w rozproszeniu poza granicami swej historycznej ojczyzny". Mamy tu dwa pierwiastki (leksemy): սփյուռ <sp^{c}yowṙ> „rozproszony, rozrzucony" (przymiotnik) ze st. orm. sufiksem l. mn. <-k^{c}>, który z przymiotnika tego czyni rzeczownik o znaczeniu „diaspora, rozproszenie", oraz հայ <hay> „Ormianin" połączone tzw. spójką <-a-> i zaopatrzone w sufiks tworzący rzeczowniki o znaczeniu abstrakcyjnym (podobny znaczeniowo do polskiego przyrostka „*-stwo*") <-owt^{c}yown>.

Niektóre z podanych niżej przykładów pochodzą z gramatyki M. Minassiana (str. 50-68) i podręcznika F. Feydita (str. 291-293 passim), p. bibliografia.

2. Prefiksacja

Najstarszą grupę prefiksów stanowią tzw. przedrostki „prywatywne", oznaczające brak jakiejś cechy, zaprzeczenie treści wyrazu, do którego ów prefiks jest dodawany (tzw. podstawa derywacji). Należą tu następujące prefiksy:

<an->, np. անհասկանալի <an-haskanali> „niezrozumiały" od հասկանալի <haskanali> „zrozumiały" (przymiotnik utworzony od czasownika հասկանալ <hask-an-a-l> „rozumieć"); անամոթ <an-amot^{c}> „bezwstydny" od ամոթ <amot^{c}> „wstyd"

<ap(a)-> (sufiks prawdopodobnie irańskiego pochodzenia, Greppin: 295), np. ապերջանիկ <ap-erǰanik> „nieszczęśliwy" od երջանիկ <erǰanik> „szczęśli-

wy"; ապապետրականացում <apa-petakanac^{c}owm> „denacjonalizacja" od պետական <pet-akan> „państwowy" (skąd: <petakan-ac^{c}-owm> „upaństwowienie")

<č^{c}->, np. չաստված <č^{c}-astvac> „bożek, idol" od <Astvac> „Bóg"

<t->, np. տգեղ <t-geł> „brzydki, niełady" od pierwiastka występującego w przymiotniku գեղեցիկ <gełec^{c}ik> „piękny"

<dž-> (sufiks pochodzenia irańskiego), np. դժբախտ <dž-baxt> w. orm. [dyżbacht:], z. orm. [t^{h}yszpacht] „nieszczęśliwy" od բախտ <baxt> „szczęście". W języku z. orm. sufiks ten występuje także w wariancie <tž->, np. w. orm. դժգույն <dž-gowyn> [dyżgujn], z. orm. տժգոյն <tž-goyn> [dyszkujn] „bezbarwny" od w. orm. գույն <gowyn> [gujn] = z. orm. գոյն <goyn> [k^{h}ujn] „barwa".

Większość prefiksów stanowi kontynuację przedrostków wprowadzonych przez ormiańskich autorów i tłumaczy tzw. szkoły hellenofilskiej (po V w., por. wyżej, s. 167-168). Wyrazy utworzone z ich pomocą były dosłownymi tłumaczeniami (tzw. kalkami) wyrazów greckich. Obecnie są to najczęściej zapożyczenia z *grabaru*. Należą tu następujące prefiksy:

<andr->, np. Անդրկովկաս <Andr-kovkas> w. orm. [Andyrk:ofk:as], z. orm. [Ant^{h}yrgowgas] „Zakaukazie" (tu chodzi o kalkę z języka rosyjskiego!). Prefiks ten odpowiada łacińskiemu *trans-* i polskiemu *za-* (por. *Za-olzie*).

<art(a)->, np. արտասահման <arta-sahman> „zagranica" od սահման <sahman> „granica", արտասանել <art-asanel> „wymawiać, artykułować" (spokrewnione z czasownikiem ասել <asel> „powiedzieć")

<bac^{c}(a)->, np. բացատրել <bac^{c}-a-trel> „objaśniać, tłumaczyć" od nieregularnego imperatiwu տո՛ւր <towr!> „daj !" czasownika տալ <tal> „dawać"

<bał->, np. բաղդատել <bał-datel> w. orm. [baghdat:el], z. orm. [p^{h}achtadel] „porównywać" od <datel> „sądzić"

<der->, np. դերբայ <der-bay> w. orm. [derbaj], z. orm. [t^{h}erp^{h}aj] „imiesłów" od բայ <bay> „czasownik"

<ent^{c}(a)->, np. ենթադրել <ent^{c}-a-drel> „przypuszczać" od nieregularnego imperatiwu դի՛ր <dir !> „połóż !" (i tematu aorystu) czasownika դնել <dnel> „kłaść"

<ənd->, np. ընդհանուր <ənd-hanowr> [ynt^{h}hanur] „ogólny" (հանուր <hanowr> także znaczy „ogólny")

<ger(a)->, np. գերադասել <ger-a-dasel> „woleć, przedkładać" od դասել <dasel> „umieszczać (coś, kogoś w jakiejś grupie, klasie); odnosić (co do czego)"

<hak(a)->, np. հակադրություն <hak-a-drowt^{c}yown> „przeciwieństwo" od nieregularnego imperatiwu դի՛ր <dir!> „połóż!" czasownika դնել <dnel> „kłaść" z dodatkiem przyrostka abstraktów <-owt^{c}yown>

<ham(a)->, prefiks pochodzenia irańskiego, odpowiada polskiemu przedrostkowi „wszech-", np. համալսարան <ham-a-ls-aran> „uniwersytet, wszechnica", od pierwiastka czasownika լսել <lsel> „słuchać" (z sufiksem <-aran>)

<har(a)->, np. հարադրել <har-a-drel> „zestawiać (dla porównania"), por. wyżej ենթադրել <ent^{c}-a-drel>

<heł(a)->, np. հեղափոխություն <heł-a-p^{c}ox-owt^{c}yown> „rewolucja", od փոխել <p^{c}oxel> „zmieniać", pisownia z. orm. յեղափոխութիւն <yeł-a-p^{c}ox-owt^{c}iwn> przy tej samej wymowie [heghap^{h}ochut^{h}jun]

<mak(a)->, np. մականուն <mak-anown>, znaczenie w. orm. „pseudonim", z. orm. „nazwisko"

<nax(a)->, np. նախագահ <nax-a-gah> „przewodniczący, prezydent"

<ner->, np. ներմուծել <ner-mowcel> „importować"

<par->, np. պարունակել <par-ownakel> „zawierać"

<p^{c}ox(a)->, np. փոխհարաբերություններ <p^{c}ox-hara-ber-owt^{c}yown-ner> „wzajemne stosunki" od pierwiastka czasownika բերել <berel> „przynosić" z drugim jeszcze prefiksem <har(a)->, por. wyżej

<tar->, np. տարբերություն <tar-ber-owt^{c}yown> „różnica" (z sufiksem abstraktów <-owt^{c}yown>)

<tram(a)->, np. տրամաբանություն <tram-a-ban-owt^{c}yown> „logika"

<ver(a)->, np. վերադառնալ <ver-a-darnal> „wracać" od դառնալ <darnal> „obracać się, stawać się"

Prefiks <amen(a)-> pochodzący od zaimka ամեն <amen> „każdy, wszystek" uległ gramatykalizacji i służy do tworzenia stopnia najwyższego przymiotników, p. wyżej, s. 273.

3. Sufiksacja

Wiele sufiksów n. orm. jest kontynuacją dawnych, znanych już w *grabarze* (p. s. 161 i n.). Niektóre tworzą rzeczowniki, inne przymiotniki lub przysłówki. Są także sufiksy czasownikowe. Te ostatnie są zwykle związane z odrębnością fleksyjną, toteż zostały już omówione wyżej w rozdziale poświęconym czasownikowi (inchoativa, causativa). Nie są natomiast związane z różnicami morfologicznymi czasowniki oznaczające czynności lub stany powtarzające się, tzw. iterativa. Przed sufiksem infinitiwu a po pierwiastku wykazują one sufiksy: <-ŕ->, <-k->, <-t->, <-ot->, <-at-> (Feydit: 365). Przykłady: z. orm. թոթուըպել <t^{c}ot^{c}-ow-ət-e-l> [t^{h}ot^{h}wydel] „potrząsać (wielokrotnie)" od թոթուել <t^{c}ot^{c}ow-e-l> [t^{h}ot^{h}wel] „potrząsnąć (jednorazowo)"; w. orm. ցատկոտել <c^{c}atk-ot-e-l> [cat:k:ot:el] „podskakiwać" od ցատկել <c^{c}atk-e-l> „skakać".

3.1. Sufiksy tworzące rzeczowniki

<-ac> kontynuuje st. orm. sufiks <-ac>, który obecnie tworzy participia perfecti (p. s. 381). Rzadkie dziś znaczenie rzeczownikowe zachowało się w paru wyrazach, np. w արարած <arar-ac> „stworzenie (akt); żywa istota; człowiek" (pierwsze ze znaczeń jest już archaizmem) od nieregularnego tematu aorystu <arar-> st. orm. czasownika առնեմ <aŕ-n-e-m> „robię, czynię" (obecnie w. orm. անել <anel>, z. orm. ընել <ənel> „robić, czynić"); կոտորած <kotor-ac> „rzeź, masakra" od czasownika կոտորել <kotorel> „wycinać, wyrzynać"

<-aco>, np. w. orm. պահածո <pah-aco> [p:ahac:o] = z. orm. պահածոյ <pah-acoy> [bahadzo] „konserwa" od czasownika պահել <pahel> „trzymać, przechowywać"

<-acow>, np. ժողովածու <żołov-acow> w. orm. [żoghowac:u], z. orm. [żoghowadzu] „zbiór" (np. artykułów) od ժողովել <żołovel> „zbierać"

<-ac^{c}ow> odnosi się do przyszłości, np. հարսնացու <harsn-ac^{c}ow> „narzeczona", tj. ta, która się stanie հարս <hars> czyli „panną młodą" (ten drugi termin jest stosowany również po ślubie przez rodzinę małżonka poślubionej kobiety). Postać st. orm. tego rzeczownika zawierała tematyczne <-n>: հարսն <harsn>. Analogiczną strukturę ma rzeczownik փեսայացու <p^{c}esay-ac^{c}ow> „narzeczony", czyli przyszły փեսա <p^{c}esa>, st. orm. i z. orm. փեսայ <p^{c}esay> „pan młody; małżonek w stosunku do rodziny żony".

<-ac^{c}-owm> to blok dwóch sufiksów, z których jeden nawiązuje do kauzatywności, a drugi nadaje znaczenie abstrakcyjne, np. ազգայնացում <azg-ayn-ac^{c}-owm> „nacjonalizacja", w. orm. սովետականացում <sovet-akan-ac^{c}-owm>

„sowietyzacja (włączenie do ZSRR)". W obu przykładach mamy nagromadzenie sufiksów, bowiem ów podwójny sufiks <-ac^{c}-owm> został tu dodany do przymiotników utworzonych przy pomocy sufiksów: <-akan> i <-ayin>, p. niżej.

<-ak> sufiks deminutywny, tworzący zdrobnienia, np. փնակ <tn-ak> „domek" od փուն <town> „dom"; նավակ <nav-ak> „łódka" od նավ <nav> „statek". Niekiedy w sensie ironicznym, np. <imast-ak> „mędrek, mądrala" (Min.: 53) od իմաստուն <imast-own> „mądry". Od pierwiastków czasownikowych tworzy tzw. *nomina agentis* (nazwy zawodów) i inne rzeczowniki, np. պահակ <pah-ak> „stróż, dozorca" od պահել <pahel> „chronić, pilnować, trzymać, przechowywać" (por. wyżej pod sufiksem <-aco>). Por. także: <-ik>, <-owk>, <-owyk>.

<-an> tworzy nazwy narzędzi (*nomina instrumenti*), np. խթան <xt^{c}-an> „ostroga", խցան <xc^{c}-an> „korek, zatyczka". Może także oznaczać miejsca (*nomina loci*), np. կայան <kay-an> „miejsce postoju", od czasownika կա <ka> „jest, istnieje", m.in. w złożeniu օդանավակայան <ôd-a-nav-a-kay-an> w. orm. [ot^{h}anawak:ajan] „lotnisko", gdzie օդանավ <ôd-a-nav> to „samolot" (złożenie z օդ <ôd> „powietrze" i նավ <nav> „statek")

<-anak>, np. հաղթանակ <hałt^{c}-anak> w. orm [hacht^{h}anak:] = z. orm. յաղթանակ <yałt^{c}anak> [hachtanag] „zwycięstwo" od հաղթել <hałt^{c}el> „zwyciężać"; եղանակ <eł-anak> w. orm. [jeghanak:] od nieregularnego tematu aorystu <eł-> czasownika w. orm. լինել <linel> = z. orm. ըլլալ <əllal> „być, stawać się". Ten drugi przykład ma wiele znaczeń: „sposób; pogoda; pora roku; melodia; tryb (gramatyczny)"

<-ank^{c}> wyraża nazwy stanów lub rezultaty czynności, np. մաղթանք <małt^{c}-ank^{c}> [macht^{h}ank^{h}] „życzenie" od մաղթել <małt^{c}el> „życzyć"

<-ank^{c}> tworzy nazwy grup ludzi pochodzące od imion własnych, np. Վարդանանք <Vardan-ank^{c}>, wymowa w. orm. i z. orm. [Wart^{h}anank^{h}], „Wartan i jego ludzie, Wartanidzi" (towarzysze broni Wartana Mamikoniana, przywódcy antyperskiego powstania z połowy V w.), por. <-enk^{c}>, <-onk^{c}>

<-aran> tworzy *nomina loci*, np. կայարան <kay-aran> „stacja (kolejowa)", por. wyżej կայան <kay-an>; ճաշարան <čaš-aran> „restauracja, jadłodajnia" od ճաշ <čaš> „posiłek"; թանգարան <t^{c}ang-aran> „muzeum" od przymiotnika թանգ <t^{c}ang> „drogi, cenny"; պատրիարքարան <patriark^{c}-aran> „siedziba (i urząd) patriarchy"; z. orm. վարժարան <varž-aran> „szkoła" od przymiotnika վարժ <varž> „wprawiony, wyćwiczony". Niekiedy w sensie specjalnym, np. բառարան <bař-aran> „słownik" od բառ <bař> „słowo"

<-aren> p. <-eren>

<-astan> sufiks pochodzenia irańskiego, tworzy nazwy krajów, np. Հայաստան <Hay-astan> „Armenia"; Լեհաստան <Leh-astan> „Polska" a także miejsc, np. քարաստան <k^{c}ar-astan> „teren kamienisty, pełny kamieni" (poetycki epitet Armenii) od քար <k^{c}ar> „kamień"; Մենաստան <men-astan> „pustelnia"

<(a)c^{c}i> sufiks tworzący nazwy mieszkańców, np. երևանցի <erewan-c^{c}i> [jerewanci] „erywańczyk", կրակովցի <krakov-c^{c}i> „krakowianin", w. orm. գյուղացի <gyowł-ac^{c}i> [gjughaci] = z. orm. գիւղացի <giwł-ac^{c}i> [k^{h}jughaci] „chłop, mieszkaniec wsi, wieśniak" od w. orm. գյուղ <gyowł> = z. orm. գիւղ <giwł> „wieś". Por. także przydomek urodzonego w Zamościu w 1584 r. autora „Zapisków podróżnych" Symeona: Լեհացի <Leh-ac^{c}i> „Polak" (w spolszczonej wersji: Lehacy).

z. orm. <-eak> p. <-yak>

z. orm. <-ean(c^{c})> p. <-yan(c^{c})>

z. orm. <-eay> p. <-ya>

<-ec^{c}i> wariant sufiksu <-(a)c^{c}i>, np. Փարպեցի <P^{c}arp-ec^{c}i> „mieszkaniec wsi P^{c}arpi" (przydomek starożytnego historiografa Łazarza (Ղազար <Łazar>, wt Ghazar) z P^{c}arpi

<-ełen> [-eghen] oznacza towary ujęte zbiorowo, np. բանջարեղեն <banjarełen> [bandżareghen] = z. orm. բանջարեղէն <banjarełên> [p^{h}anczareghen] „jarzyny"; w. orm. բուլկեղեն <bowlk-ełen> „pieczywo" od rosyjskiego zapożyczenia բուլկի <bowlki> [bulki] „bułka"

<-eni> nazwy drzew, np. խնձորենի <xnjor-eni> „jabłoń" od խնձոր <xnjor> w. orm. [chyndzor], z. orm. [chyncor]

<-enk^{c}> nazwy grup ludzi pochodzące od imion własnych, np. Տիգրանենք <Tigran-enk^{c}> „rodzina (ludzie) Tigrana", forma ludowa kontynuująca dawny nom. pl. Տիգրանեանք <Tigran-ean-k^{c}>, por. sufiks <-yanc^{c}>

<-eren>, pisownia z. orm. <-erên>, nazwy języków i odpowiednie przysłówki, np. հայերեն <hay-eren> „język ormiański, po ormiańsku"; լեհերեն <leh-eren> „język polski, po polsku"; վրացերեն <vrac^{c}-eren> „język gruziński, po gruzińsku"; հունարեն <hown-aren>, z. orm. յունարէն<yown-arên> [hunaren] „język grecki, po grecku" od w. orm. հույն <howyn> = z. orm. յոյն <yoyn> [hujn] „Grek", od nazwy greckiego plemienia Jonów

<-ič^{c}> *nomina agentis* i *instrumenti*, np. ուսուցիչ <owsowc^{c}-ič^{c}> [usucicz] „nauczyciel" od st. orm. causativum ուսուցանեմ <ows-owc^{c}-an-e-m> „uczę"; գրիչ <gr-ič^{c}> „pióro, długopis" od գրել <grel> „pisać". Neologizm z. orm. համակարգիչ <ham-a-karg-ič^{c}> [hamagark^{h}icz] „komputer" od rzeczownika z prefiksem համակարգ <ham-a-karg> „system".

<-ik> sufiks tworzący zdrobnienia, np. մայրիկ <mayr-ik> „mamusia", por. <-ak>, <-owk>

<-ik^{c}>, np. ընթրիք <ənt^{c}r-ik^{c}> „kolacja"; ընտանիք <əntan-ik^{c}> „rodzina"

z. orm. <-iwn> p. <-yown>

<-k^{c}> st. orm. sufiks l. mn., dziś zatracił swe pierwotne znaczenie gramatyczne. Np. wyrazy ձեռք <jeŕ-k^{c}> w. orm. [dzerŕk^{h}], z. orm. [cerŕk^{h}] „ręka", ոտք <ot-k^{c}> [wotk^{h}] „noga" mają obecnie znaczenie liczby pojedynczej i końcowe <-k^{c}> nie jest w nich odczuwane jako przyrostek. Sufiks ten występuje w licznych rzeczownikach typu: շենք <šen-k^{c}> „budynek, budowla" od pierwiastka czasownika շինել <šinel> „budować" czy կշեռք <kšeŕ-k^{c}> „waga" od czasownika կշռել <kšŕel> „ważyć". Wyraz գնացք <gn-ac^{c}-k^{c}> utworzony od tematu aorystu czasownika գնալ <gnal> „iść, jechać", znaczący pierwotnie tyle co „chód, przebieg" obecnie w obu językach n. orm. oznacza „pociąg".

<(a)kic^{c}> odpowiednik polskiego przedrostka „współ-", np. սենյակակից <senyak-a-kic^{c}> „współmieszkaniec" od rzeczownika սենյակ <senyak> „pokój"; դաշնակից <dašn-a-kic^{c}> „sojusznik" od դաշինք <dašink^{c}> „sojusz", por. st. orm. դաշն <dašn> „umowa" (gen. sg. դաշին <dašin>). Utworzone od tego wyrazu abstractum w. orm. դաշնակցություն <dašnakc^{c}-owt^{c}yown> [dasznak:cut^{h}jun] = z. orm. դաշնակցութիւն <dašnakc^{c}-owt^{c}iwn> [t^{h}asznakcut^{h}jun] jest nazwą znanej ormiańskiej partii narodowej, która rządziła Armenią w krótkim okresie niepodległości lat 1918-1920.

<-mownk^{c}> nazwy czynności (*nomina actionis*), np. զբաղմունք <zbał-mownk^{c}> w. orm. [(y)zbaghmunk^{h}], z. orm. [(y)spaghmunk^{h}] „zajęcie" od w. orm. զբաղվել <zbał-v-el> = z. orm. զբաղիլ <zbał-il> „zajmować się". Sufiks ten jest kontynuacją st. orm. końcówki fleksyjnej nom. pl. rzeczowników odsłownych (nazw czynności) zakończonych w nom. sg. na <-owmn> (obecnie: <-owm>).

<(a)noc^{c}> tworzy *nomina loci*, np. հիվանդանոց <hivand-a-noc^{c}> „szpital" od հիվանդ <hivand> „chory"; հյուրանոց <hyowr-a-noc^{c}> „hotel" od հյուր <hyowr> „gość" (kalka rosyjskiego *гостиница*); z. orm. գերեզմանոց <gerezman-oc^{c}> [k^{h}erezmanoc] „cmentarz". Należą tu również części garderoby, np. գոգնոց

<gog-noc^{c}> „fartuch". Sufiks ten tworzy także nazwy jednostek pieniężnych, np. w. orm. քսանկոպեկանոց <k^{c}san-kopek-a-noc^{c}> „moneta 20-kopiejkowa"

<-oc^{c}> *nomina instrumenti* itp., np. սղոց <sł-oc^{c}> [syghoc] „piła"; սփռոց <sp^{c}ŕ-oc^{c}> [(y)sp^{h}yrroc] „obrus"; ձեռնոց <jeŕn-oc> w. orm. [dzerrnoc], z. orm. [cerrnoc] „rękawiczka" od st. orm. ձեռն <jeŕn> „ręka"; także rzeczowniki dźwiękonaśladowcze (onomatopeje) np. փսփսոց <p^{c}sp^{c}s-oc^{c}> [p^{h}ysp^{h}ysoc] „szept", jak również *nomina loci*, np. դպրոց <dpr-oc^{c}> w. orm. [dyp:roc], z. orm. [t^{h}ybroc] „szkoła" od st. orm. դպիր <dpir> „pisarz, skryba"

<-onk^{c}> nazwy grup ludzi, np. քոնոնք <k^{c}o-n-onk^{c}> „twoi (ludzie)" od gen. zaimka osobowego դու <dow> „ty"

<-ord> [-ort^{h}] *nomina agentis*, nazwy osób, np. որսորդ <ors-ord> „myśliwy" od որս <ors> „polowanie", վարորդ <var-ord> „kierowca" od վարել <varel> „kierować, prowadzić"

z. orm. <-owac(k^{c})> p. <-vac(k^{c})>

<-owč^{c}>, np. z. orm. տեսուչ <tes-owč^{c}> [desucz] „dyrektor" od pierwiastka czasownika տեսնել <tes-n-el> „widzieć", tu w znaczeniu: „doglądać"

<-owhi> tworzy rzeczowniki oznaczające kobiety (rodzaju gramatycznego w języku ormiańskim nie ma !), np. դերասանուհի <derasan-owhi> „aktorka" od դերասան <derasan> „aktor", իշխանուհի <išxan-owhi> „księżna" od իշխան <išxan> „książę". W wyrazie թագուհի <t^{c}ag-owhi> [t^{h}ak^{h}uhi] „królowa" odpadł przymiotnikowy sufiks <-avor> (st. orm. i z. orm. <-awor>) występujący w rzeczowniku թագավոր <t^{c}ag-avor> [t^{h}ak^{h}awor] „król". Sufiks <-owhi> tworzy także żeńskie imiona własne, np. Վարդուհի <Vard-owhi> [Wart^{h}uhi] od վարդ <vard> [wart^{h}] „róża" oraz żeńskie nazwy narodowości, np. հայուհի <hay-owhi> [hajuhi] „Ormianka". Nazwy tego typu (<hay-owhi>) są jednak używane tylko w przypadku wątpliwości, o jaką osobę chodzi. Gdzie tylko to jest jasne, tam wystarczy forma bez sufiksu <-owhi>, np. zdanie „jestem Ormianką" brzmi przeważnie ես հայ եմ <es hay em> [jes haj em], tak jakby je wypowiedział mężczyzna. Etnonim հայ <hay> i inne odnoszą się zarówno do mężczyzn jak i do kobiet.

<-owk> sufiks deminutywny (por. <-ak>, <-ik>), np. արջուկ <arǰ-owk> w. orm. [arczuk:], z. orm. [arczug] „niedźwiadek" od արջ <arǰ> „niedźwiedź". Niekiedy znaczenie rzeczownika zaopatrzonego w ten sufiks nie wiąże się ze zdrobnieniem, np. արդուկ <ard-owk> w. orm. [art^{h}uk:], z. orm. [art^{h}ug] „żelazko" od rzeczownika արդ <ard> o pierwotnym znaczeniu „ład, porządek".

<-owm> tworzy *nomina actionis*, kontynuacja st. orm. sufiksu <-owmn>, p. wyżej, s. 65, np. զեկուցում <zekowc^{c}-owm> w. orm. [zek:ucum], z. orm. [zegucum] „odczyt, referat, prelekcja"

<-own> stary sufiks widoczny w takich rzeczownikach jak np. թռչուն <t^{c}ŕč^{c}-own> [t^{h}yrrczun] „ptak" od թռչել <t^{c}ŕč^{c}el> „latać" i անասուն <an-as-own> [anasun] „zwierzę" od pierwiastka czasownika ասել <asel> „powiedzieć, mówić" z prefiksem prywatywnym <an->, dosłownie: niemowa (Feydit: 240)

<-ownd>, np. ծնունդ <cn-ownd> w. orm. [c:ynund], z. orm. [dzynunt^{h}] „urodzenie (się)"

<-owni> sufiks nazwisk niektórych rodów arystokratycznych pochodzenia urartyjskiego, np. Ամապունի <Amat-owni>, Արծրունի <Arcr-owni>, Բագրատունի <Bagrat-owni> itd.

<-owrd> [-urt^{h}], np. ժողովուրդ <žołov-owrd> [żoghowurt^{h}] „lud, zgromadzenie" od czasownika ժողովել <žołovel> „gromadzić"

<-owst> tworzy rzeczowniki odczasownikowe, np. գալուստ <gal-owst> „przybycie" od գալ <gal> „przychodzić, przybywać"; հագուստ <hag-owst> [hak^{h}ust] „ubranie, odzież" od pierwiastka czasownika w. orm. հագնվել <hagnvel> [hak^{h}nywel] = z. orm. հագուիլ <hagowil> [hak^{h}wil] „ubierać się"

<-owt> oznacza obfitujące w coś miejsca, np. ավազուտ <avaz-owt> „miejsce piaszczyste" od ավազ <avaz> „piasek"

w. orm. <-owt^{c}yown> = z. orm. <owt^{c}iwn> [-ut^{h}jun], bardzo produktywny sufiks tworzący rzeczowniki abstrakcyjne, np. w. orm. պետությունն <petowt^{c}yown> [p:et:ut^{h}jun] = z. orm. պետութիւն <petowt^{c}iwn> [bedut^{h}jun] „państwo" od պետ <pet> „władca, przywódca, naczelnik", w. orm. եղբայրություն <ełbayr-owt^{c}yown> [jechp:ajrut^{h}jun] „braterstwo" od եղբայր <ełbayr> „brat". Niekiedy znaczenie jest konkretne i wiąże się ze zbiorowością, np. բազմություն <bazm-owt^{c}yown> „tłum" od st. orm. przymiotnika բազում <bazowm> „liczny".

w. orm. <-owyk> [-ujk:] = z. orm. <-oyk> [-ujg], np. w. orm. գրքույկ<grk^{c}-owyk> [gyrk^{h}ujk:] = z. orm. գրքոյկ <grk^{c}-oyk> [k^{h}yrk^{h}ujg] „książeczka" od գիրք <girk^{c}> „książka"

w. orm. <-owyt^{c}> = z. orm. <-oyt^{c}> [-ujt^{h}] rzadki już obecnie sufiks rzeczowników odsłownych (odczasownikowych), np. w. orm. ձանձրույթ <janjr-owyt^{c}> [dzandzrujt^{h}] = z. orm. ձանձրոյթ <janjr-oyt^{c}> [cancrujt^{h}] „nuda" od czasownika ձանձրանալ <janjranal> „nudzić się"

<-pan> sufiks pochodzenia irańskiego, tworzy nazwy zawodów, np. ջաղացպան <jałac^{c}-pan> w. orm. [dżaghacp:an], z. orm. [czaghacpan] „młynarz" od ջաղաց <jałac^{c}> „młyn" (zamiast rzadszego ջրաղաց <jr-ałac^{c}> od ջուր <jowr> „woda" i tematu aorystu czasownika աղալ <ałal> [aghal] „mleć"); պարտիզպան <partiz-pan> „ogrodnik" od w. orm. պարտեզ <partez> [p:art:ez] = z. orm. պարտէզ <partêz> [bardez] „ogród"

w. orm. <-vac> = z. orm. <-owac> wariant sufiksu <-ac> z sufiksem strony biernej <-v-> (z. orm. <-ow->), np. հարված <har-vac> „uderzenie, strzał (piłką)" itp. od nieregularnego tematu aorystu <har-> st. orm. czasownika հարկանեմ <har-k-an-e-m> „uderzam"

w. orm. <-vac-k^{c}> = z. orm. <-owac-k^{c}> sufiks pochodzący od poprzedniego (<-vac>) przez dodanie st. orm. sufiksu l. mn. <-k^{c}>. Znaczenie l. mn. jest dziś zatarte, np. w. orm. պատմվածք <patm-vac-k^{c}> [p:at:m(y)wac:k^{h}] = z. orm. պատմուածք <patm-owac-k^{c}> [badm(y)wack^{h}] „opowiadanie"; w. orm. խոսվածք <xos-vac-k^{c}> „gwara" od խոսել <xosel> „mówić", odpowiednik z. orm. խօսուածք <xôs-owac-k^{c}> ma znaczenie „sposób mówienia" (Feydit: 222)

w. orm. <-ya> = z. orm. <-eay> sufiks tworzący pierwotnie przymiotniki (p.niżej). Niektóre z nich mają dziś znaczenie rzeczownikowe, np. w. orm. քրիստոնյա <k^{c}riston-ya> = z. orm. քրիստոնեայ <k^{c}riston-eay> „chrześcijański; chrześcijanin"

w. orm. <-yak> = z. orm. <-eak> sufiks dodawany do liczebników, np. տասնյակ <tasn-yak> „dziesiątka"

w. orm. <-yan> = z. orm. <-ean> najbardziej rozpowszechniony sufiks tworzący nazwiska Ormian, pochodzenia irańskiego (por. perskie nazwiska typu: Hamidyân, Bolandyân) lub rodzimego (z końcówki genetiwu niektórych rzeczowników, por. Tum.: 135). np. w. orm. Պողոսյան <Połos-yan> [P:oghos-jan] od imienia Պողոս <Połos> „Paweł" = z. orm. Պօղոսեան <Pôłos-ean> [Boghosjan], por. popularne nazwisko polskich Ormian *Bohosiewicz* (= *Pawłowicz) nie będące paralelą do ukraińskich nazwisk typu *Bohomolec*, w których pierwszy człon odnosi się do wyrazu *Boh* „Bóg". Por. niżej pod sufiksami przymiotnikowymi. Rzeczownikami mogą być takie formy jak np. w. orm. Մխիթարյան <mxit^{c}ar-yan> = z. orm. Մխիթարեան <mxit^{c}ar-ean> [mychit^{h}arjan] „mechitar(z)ysta, członek ormiańskiego zakonu katolickiego, opartego na regule św. Benedykta, którego założycielem był Mechitar (Mychitar) z Sebastii (Մխիթար Սեբաստացի <Mxit^{c}ar Sebastac^{c}i>); z. orm. աջակողմեան <aj-a-kołm-ean> [aczagoghmjan] „prawicowiec", ձախակողմեան <jax-a-kołm-ean> [cachagoghmjan] „lewicowiec" od złożeń zawierających przymiotniki աջ <aj> [acz]

„prawy", ձախ <jax> w. orm. [dzach], z. orm. [cach] „lewy" i rzeczownik կողմ <kołm> w. orm. [k:oghm], z. orm. [goghm] „strona, bok" (Feydit: 240)

w. orm. <-yanc^{c}> = z. orm. <-eanc^{c}> oboczna, rzadsza postać sufiksu <-yan>/ <-ean> pochodząca od jego formy gen. pl., np. nazwisko w. orm. Ղուկասյանց <Łowkas-yanc^{c}> [Ghuk:asjanc] = z. orm. Ղուկասեանց <Łowkas-eanc^{c}> [Ghugasjanc] od imienia Ղուկաս <Łowkas> „Łukasz"

w. orm. <-yown> = z. orm. <-iwn> tworzy nazwy dźwięków, także onomatopeiczne, np. w. orm. հնչյուն <hnč^{c}-yown> = z. orm. հնչիւն <hnč^{c}-iwn> [hynczjun] „dźwięk" od czasownika հնչել <hnč^{c}el> [hynczel] „brzmieć, dźwięczeć"

3.2. Sufiksy tworzące przymiotniki

Wiele z tych form może mieć także znaczenie rzeczownikowe (na zasadzie tzw. transpozycji, w tym wypadku substantywizacji), podobnie jak np. w prostym, bezsufiksalnym wyrazie հիվանդ <hivand> „chory", który może być zarówno przymiotnikiem, jak i wtórnie rzeczownikiem o znaczeniu „chory człowiek". Rzadziej się zdarza, że przymiotnik utworzony przy pomocy sufiksu ma znaczenie przysłówkowe (ponieważ istnieją odrębne sufiksy przysłówkowe), p. niżej pod <-aki> wśród rzadszych sufiksów przymiotnikowych.

Do najczęściej używanych sufiksów przymiotnikowych należą:

<-akan>, np. հայկական <hayk-akan> „ormiański" od imienia legendarnego protoplasty narodu – Hayka (Hajka), a nie od etnonimu հայ <hay> „Ormianin" (oba wyrazy są ze sobą zapewne spokrewnione, ale ich związek etymologiczny nie jest jasny); պատմական <patm-akan> „historyczny" od pierwiastka czasownika պատմել <patm-el> „opowiadać" itd. Niektóre z tych form mają znaczenie rzeczownikowe, np. վաճառական <vačaŕ-akan> „kupiec". Sufiks ten został zapożyczony z języków irańskich, np. cytowany przykład <vačaŕ-akan> jest starożytnym zapożyczeniem irańskim, którego współczesnym odpowiednikiem jest nowoperski rzeczownik *bâzar-gân* „kupiec" (por. polski wyraz *bazar* zapożyczony z perskiego *bâzâr* „targowisko; handel" za pośrednictwem innych języków). Po wygłosowej samogłosce <-i> podstawy derywacji następuje kontrakcja: *i* + *akan* > *-ekan*, np. w przymiotniku տարեկան <tarekan> „-letni" utworzonym od rzeczownika տարի <tari> „rok". Odpowiednikiem polskiego zdania „mam dwadzieścia lat" jest ormiańskie ես քսան տարեկան եմ <es k^{c}san tarekan em>, dosłownie: „(ja) jestem dwudziestoletni".

<-ayin>, np. լեռնային <leŕn-ayin> „górski" od լեռն <leŕn>, dawnej postaci rzeczownika լեր<leŕ> „góra" (st. orm. լեառն <leaŕn>. Przymiotnik ten występuje w nazwie geograficznej Լեռնային Ղարաբաղ <Leŕn-ayin Łara-bał> [Lerrnajin Gharabagh] „Górski Karabach" (lepiej niż: „Górny K.", jak to się często

w Polsce pisze). Drugi wyraz to złożenie z turecko-azerbejdżańskiego *kara/gara* „czarny" i perskiego *bâgh* „ogród". Dalsze przykłady użycia tego bardzo produktywnego sufiksu to: w. orm. ատոմային <atom-ayin> „atomowy"; միջազգային <mij-azg-ayin> w. orm. [miczazgajin], z. orm. [miczaskajin] „międzynarodowy" , od w. orm. մեջ <mej> = z. orm. մէջ <mêj> „w, wewnątrz" i ազգ <azg> „naród"; քաղաքային <k^{c}ałak^{c}-ayin> [k^{h}aghak^{h}ajin] „miejski" od քաղաք <k^{c}ałak^{c}> „miasto".

Ciekawe były losy przymiotnika խորհրդային <xorhrd-ayin> [choryrt^{h}ajin] „radziecki" utworzonego przy pomocy omawianego tu sufiksu od rzeczownika խորհուրդ <xorh-owrd> [chorurt^{h}] „rada" (zawierającego, skądinąd, sufiks rzeczownikowy <-owrd> dodany do pierwiastka czasownika խորհել <xorh-el> „myśleć"). Otóż przymiotnik ten został w okresie sowieckim wyrugowany, jako rodzimy (!), i zastąpiony odgórnie narzuconym przymiotnikiem սովետական <sovet-akan> utworzonym przy pomocy równie produktywnego (p. wyżej) sufiksu <-akan> od rusycyzmu սովետ <sovet> „rada". Dopiero po manifestacjach (antytureckich!), do jakich doszło w Erywaniu w 1965 r. w związku z 50-leciem masakry Ormian w Turcji z czasów I wojny światowej, władze wprowadziły ponownie do oficjalnego obiegu starą formę խորհրդային <xorhrd-ayin>, która przedtem była używana tylko przez Ormian na emigracji. A więc wartość „polityczna" ormiańskich synonimów խորհրդային <xorhrd-ayin> i սովետական <sovet-akan> była odwrotna niż w przypadku odpowiedniej polskiej pary: *radziecki* i *sowiecki*.

<-e>, np. փայտե <p^{c}ayt-e> „drewniany" od փայտ <p^{c}ayt> „drewno"; ոսկե <osk-e> „złoty" od ոսկի <oski> „złoto", p. także <-ya>

z. orm. <-ea> p. <-ya>

z. orm. <-ean> p. <-yan>

<-(a)vor> = z. orm. <-(a)wor>, np. թունավոր <t^{c}own-avor> „trujący" od թույն <t^{c}owyn> [t^{h}ujn] „trucizna"; գունավոր <gown-avor> „kolorowy" od գույն <gowyn> [gujn] „kolor, barwa". Przykład substantywizacji: w. orm. զինվոր <zin-vor> = z. orm. զինուոր <zin-owor> „żołnierz", kiedyś „zbrojny" od w. orm. զենք <zen-k^{c}> = z. orm. զէնք <zên-k^{c}> „broń" (por. զինել <zin-el> „zbroić").

<-ya> archaiczna postać sufiksu <-e>, np. երկաթյա <erkat^{c}-ya> „żelazny" od երկաթ <erkat^{c}> „żelazo" obok nowszej formy երկաթե <erkat^{c}-e>

<-yan>, np. արևելյան <arew-el-yan> „wschodni" od rzeczownika złożonego արևելք <arew-el-k^{c}> „wschód"; երևանյան <erewan-yan> [jerewanjan] „erywański"; w. orm. կանտյան <kant-yan> „kantowski" od nazwiska *Kant*

(Min.: 58). Wiele z tych przymiotników stało się rzeczownikami, p. wyżej sufiks rzeczownikowy <-yan> używany przede wszystkim w nazwiskach.

Do rzadziej używanych sufiksów przymiotnikowych należą:

<-ak> tworzący formy zdrobniałe, np. կլորակ <klor-ak> „okrąglutki" od կլոր <klor> „okrągły"

<-aki>, np. ուղղակի <owł-aki> w. orm. [ughghak:i], z. orm. [ughghagi] „prosty" od przymiotnika ուղիղ <owłił> [ughigh] o tym samym znaczeniu. Forma ուղղակի <owł-aki> ma także znaczenie przysłówkowe: „po prostu"

<-ani>, np. բազմակողմանի <bazm-a-kołm-ani> od złożenia ze st. orm. բազում <bazowm> „liczny" i n. orm. կողմ <kołm> (kontynuacja st. orm. կողմն <kołmn>) „bok, strona"

<-avown> odpowiada polskiemu *-awy*, np. կարմրավուն <karmr-avown> „czerwonawy" od կարմիր <karmir> „czerwony"

z. orm. <-ea> p. <-ya>

z. orm. <-eal> p. <-yal>

<-eł>, np. ուժեղ <owž-eł> [użegh] „silny" od ուժ <owž> [uż] „siła"; ձայնեղ <jayn-eł> „dźwięczny" (o spółgłosce) od ձայն <jayn> w. orm. [dzajn] = z. orm. [cajn] „głos"

<-ełen>, np. հրեղեն <hr-ełen> = z. orm. հրեղէն <hr-ełên> [h(y)reghen] „ognisty, płomienny" od st. orm. հուր <howr> [hur] „ogień" (obecnie częściej jest używany synonim tego rzeczownika: կրակ <krak>)

<-eni>, np. մայրենի <mayr-eni> „macierzysty" od մայր <mayr> „matka". Jako przydawka rzeczownika լեզու <lezow> [lezu] „język" odpowiada polskiemu „ojczysty". Dawna forma l. mn. analogicznego przymiotnika հայրենի <hayr-eni> „ojcowski, ojczysty" (od հայր <hayr> „ojciec") ma dzisiaj znaczenie „ojczyzna": հայրենիք <hayr-eni-k^{c}>.

<-(a)gin>, np. ցավագին <c^{c}av-agin> „bolesny, smutny, żałosny" od ցավ <c^{c}av> „ból" (sufiks pochodzenia irańskiego)

<-ič^{c}>, np. գրավիչ <grav-ič^{c}> „pociągający" od գրավել <grav-el> „przyciągać, pociągać". Od tego sufiksu wywodzą się liczne formy rzeczownikowe na <-ič^{c}>, por. wyżej.

<-ik> tworzy, podobnie jak w przypadku rzeczowników, formy zdrobniałe, choć nie tylko, np. փոքրիկ <p^{c}ok^{c}r-ik> „malutki" od փոքր <p^{c}ok^{c}r> „mały", ale թափանցիկ <t^{c}ap^{c}anc^{c}-ik> „przeźroczysty" (od թափանցել <t^{c}ap^{c}anc^{c}el> „przenikać")

<-in>, np. խորին <xor-in> „głęboki" (w sensie przenośnym, np. o uczuciach) od synonimicznego przymiotnika prostego խոր <xor>

<-k-ot> sufiks pochodny wobec <-ot>, np. վախկոտ <vax-k-ot> „tchórzliwy" od վախ <vax> „strach"

<-lik>, np. թմբլիկ <t^{c}mb-lik> „pulchniutki" od rzeczownika թումբ <t^{c}owmb> „wał, wybrzuszenie, wypukłość"

<-ot>, np. արյունոտ <aryown-ot> „krwawy" od արյուն <aryown> „krew"

<-owk> tworzy formy zdrobniałe, np. տաքուկ <tak^{c}-owk> „cieplutki" od տաք <tak^{c}> „ciepły"; սևուկ <sew-owk> „czarniutki" od սև <sew> „czarny"

<-own>, np. հոսուն <hos-own> „płynny, płynący, ciekły" od հոսել <hosel> „płynąć, ciec"; խոսուն <xos-own> „rozmowny" od խոսել <xosel> „mówić"

<-(a)vet>, np. շահավետ <šah-avet> „korzystny" od rzeczownika շահ <šah> „korzyść, zysk"

<-ya>, np. w. orm. օտարերկրյա <ôtar-erkr-ya> [ot:arjerk(y)rja] „cudzoziemski" od złożenia zawierającego przymiotnik օտար <ôtar> „obcy, cudzy" i rzeczownik երկիր <erkir> „ziemia"

<-yal> st. orm. sufiks participialny <-eal>, z którego się rozwinęły n. orm. sufiksy participiów perfecti: w. orm. <-el> = z. orm. <-er> (p. wyżej, str. 397). Występuje w nielicznych zapożyczeniach z *grabaru*, np. հետևյալ <hetew-yal> „następujący", կատարյալ <katar-yal> „doskonały"

Niektóre sufiksy przymiotnikowego typu uległy gramatykalizacji, np. dodawane do bezokoliczników sufiksy <-i>, <-ik^{c}> tworzą, odpowiednio, przymiotniki odczasownikowe i participia futuri (p. wyżej, str. 407-409). Sufiks w. orm. <-(a)gowyn> = z. orm. <-(a)goyn> tworzy stopień najwyższy przymiotników, p. wyżej, str. 274 a <-(e)rord> – liczebniki porządkowe (p. wyżej, str. 313).

3.3. Sufiksy tworzące przysłówki

<-(a)bar>, np. համեստաբար <hamest-abar> „skromnie" od przymiotnika համեստ <hamest> „skromny"; բարեբախտաբար <barebaxt-abar> „szczęśliwie, na szczęście" od złożenia zawierającego przymiotnik բարի <bari> „dobry" i rzeczownik բախտ <baxt> „szczęście". Odwrotne znaczenie ma przysłówek դժբախտաբար <dž-baxt-abar> [dyżbacht:abar] „nieszczęśliwie, niestety", w którym podstawa derywacyjna – rzeczownik բախտ <baxt> – poprzedzona jest prefiksem prywatywnym <dž->.

<-aren> lub <-eren> odnosi się do języków, p. wyżej (sufiks rzeczownikowy), np. հունարեն <hown-aren> „po grecku", հայերեն <hay-eren> „po ormiańsku", քրդերեն <k^{c}rd-eren> „po kurdyjsku", թրքերեն <t^{c}rk^{c}-eren> [t^{h}yrk^{h}eren] „po turecku". W ostatnich dwu przykładach redukcji ulega samogłoska /u/ wyrazów podstawowych: քուրդ <k^{c}owrd> „Kurd", թուրք <t^{c}owrk^{c}> „Turek".

<-ic^{c}s> [-icys] wyraża wielokrotność, np. բազմիցս <bazm-ic^{c}s> w. orm. [bazmicys], z. orm. [p^{h}azmicys] „wielokrotnie" od st. orm. przymiotnika բազում <bazowm> „liczny"; երիցս <eric^{c}s> [jericys] „trzykrotnie" od երեք <erek^{c}> „trzy"

<-oren> = z. orm. <-ôrên>, w. orm. ակտիվորեն <aktiv-oren> „aktywnie"; ազնվորեն <aznv-oren> [aznyworen] „szlachetnie" od ազնիվ <azniv> „szlachetny" obok synonimu ազնվաբար <aznv-abar>

<-ovin>, np. ամբողջովին <ambołj-ovin> w. orm. [ambochczowin], z. orm. [amp^{h}ochczowin] „całkowicie, zupełnie" od przymiotnika ամբողջ <ambołj> „cały"

<-owc^{c}> tworzy przysłówki odpowiadające na pytanie „od kiedy?", np. վաղուց <vał-owc^{c}> [waghuc] „od dawna" (por. վաղ <vał> „wczesny", վաղը <vał-ə> „jutro"); մանկուց <mank-owc^{c}> „od dziecka, od dzieciństwa" (por. մանուկ <manowk> „dziecko"). Sufiks ten występuje także w języku z. orm. (np. w przypadku formy վաղուց <vał-owc^{c}>), który nie zna w. orm. końcówki ablatiwu sg. <-owc^{c}> deklinacji <-ow>, p. wyżej, str. 235.

<-owst> st. orm. sufiks występujący rzadko w takich formach jak np. ներքուստ <nerk^{c}-owst> „od wewnątrz"; հեռուստ <heŕ-owst> „z daleka" (por. հեռու <heŕow> „daleki, daleko"). Ten drugi wyraz występuje w neologizmach: w. orm. հեռուստացույց <heŕ-owst-a-c^{c}owyc^{c}> [herrust:acujc] „telewizor", հեռուստատեսություն <heŕ-owst-a-tes-owt^{c}yown> [herrust:at:esut^{h}jun] „telewizja"

<-(a)patik> wyraża, podobnie jak st. orm. sufiks <-ic^{c}s>, wielokrotność, np. եռապատիկ <eŕ-apatik> w. orm. [jerrap:at:ik:], z. orm. [jerrabadig] „trzykrotnie". Forma ta ma także znaczenie przymiotnikowe: „trzykrotny, potrójny"

<-(a)pes> = z. orm. <-(a)pês>, np. w. orm. առանձնապես <aŕanjn-apes> [arrandznap:es] = z. orm. առանձնապէս <aŕanjn-apês> [arrancnabes] „szczególnie" od առանձին <aŕanjin> „odrębny, szczególny"; w. orm. նյութապես <nyowt^{c}-apes> [njut^{h}ap:es] = z. orm. նիւթապէս <niwt^{c}-apês> [njut^{h}abes] „materialnie" od w. orm. նյութ <nyowt^{c}> = z. orm. նիւթ <niwt^{c}> [njut^{h}] „materia".

4. Kompozycja

(pisownia w wersji w. orm., chyba że zaznaczono wersję z. orm.)

4.1. Kompozycja polega na połączeniu dwu (czasem nawet większej liczby) samodzielnych wyrazów, lub pierwiastków czasownikowych, w jeden wyraz, z jednym tylko akcentem głównym (na ostatniej sylabie). Elementem (morfemem) łączącym bywa najczęściej samogłoska <-a->, tzw. spójka. Ten środek tworzenia nowych wyrazów był już bardzo rozpowszechniony w *grabarze* i nadal jest ogromnie produktywny. Liczne composita (wyrazy złożone, złożenia), stare i nowe, są używane nawet w potocznej ormiańszczyźnie, choć – oczywiście – główną domeną tak utworzonych neologizmów jest terminologia naukowa i techniczna.

Kompozycja najczęściej służy do tworzenia rzeczowników i przymiotników, ale nie jest obca także czasownikom.

Związki znaczeniowe zachodzące między elementami składowymi złożeń są dość skomplikowane. Z reguły wykazują one paralele w stosunku do związków zachodzących między odrębnymi wyrazami jako częściami zdania, por. wyżej o złożeniach w *grabarze*, p. s. 169-172.

Composita można poklasyfikować z różnych punktów widzenia.

4.2. Ze względu na sposób połączenia wyróżniamy złożenia bezspójkowe (w których elementy składowe sąsiadują ze sobą bezpośrednio) i spójkowe, tj. takie, w których istnieje odrębny morfem łączący poszczególne elementy (spójka). Do pierwszych należą np. wyrazy typu արևմուտք <arew-mowtk^{c}> „zachód" (strona świata). Składa się on z rzeczowników արև <arew> „słońce" i մուտք <mowtk^{c}> „wejście" (sc. pod horyzont). Ten drugi jest utworzony od pierwiastka czasownika մտնել <mt-n-el> „wchodzić" przy pomocy dawnego sufiksu l. mn. <-k^{c}>. Inny przykład: z. orm. հաւկիթ <haw-kit^{c}> [hawgit^{h}] „jajko" = հաւ <haw> „kura" + կիթ <kit^{c}> „nabiał".

W roli czystej spójki występuje samogłoska <-a-> (odpowiednik polskiego *-o-* w takich wyrazach jak np. *list-o-nosz*), rzadziej – wtórnie – spójniki և <ew>

i ոև <ow> o znaczeniu „i". Takich złożeń, spójkowych, jest najwięcej. Przykład: գլխացավ <glx-a-c^{c}av> „ból głowy" = գլուխ <glowx> „głowa" + spójka <-a-> + ցավ <c^{c}av> „ból" (po polsku mielibyśmy „kalkując" **głow-o-ból*).

Jeśli pierwszy element złożenia kończy się na samogłoskę <-i->, to zlewa się ona z następującą spójką <-a-> w <-e->, np. շոգենավ <šogenav> [szok^{h}enaw] „parostatek" = շոգի <šogi> „para" + spójka <-a-> + նավ <nav> „statek".

4.3. Ze względu na wzajemny stosunek składniowy obu członów dzielimy złożenia na kopulatywne i determinatywne. W pierwszych oba człony są równorzędne, tj. żaden z nich nie określa drugiego. Odnoszą się do siebie tak jak jednorodne części zdania połączone spójnikiem typu „i" lub zdania współrzędnie złożone. Przykład: առևտուր <ar̀-ew-towr> „handel". Wyraz ten składa się z pierwiastków czasownikowych występujących w bezokolicznikach առնել <ar̀-n-el> „brać" i տալ <t-al> „dawać" połączonych spójnikiem և <ew> w roli spójki.

Zdarzają się też złożenia kopulatywne powstałe w rezultacie reduplikacji, tj. powtórzenia tego samego leksemu. Do takich należy np. bezspójkowe złożenie տեսակ-տեսակ <tesak-tesak> „różnego rodzaju, rozmaity". Składa się ono z powtórzonego rzeczownika տեսակ <tesak> „rodzaj", przy czym całość ma znaczenie przymiotnikowe.

Specyficzne dla różnych języków Bliskiego Wschodu (np. tureckiego i perskiego) są tzw. wyrazy-echa, występujące także w językach n. orm. Występują one przede wszystkim w języku mówionym i stanowią swego rodzaju wykładnik stylu familiarnego, poufałego. Formalnie są to złożenia kopulatywne, w których drugi człon jest powtórzeniem pierwszego (stąd termin „wyraz-echo"), ale niedokładnym. Najczęściej pierwsza spółgłoska zostaje zastąpiona przez <m->, np. սուտ-մուտ <sowt-mowt> „bzdury; bzdurny". Jest to ekspresywny derywat od սուտ <sowt> „kłamstwo" (wyraz մուտ <mowt> nie istnieje).

Jeśli wyraz podstawowy zaczyna się od samogłoski, to w „echu" dodawane jest w nagłosie <m->, np. ավել-մավել <avel-mavel> „miotła (ավել <avel>) itp. przedmioty". W wyrazie-echu wokalizm jest czasem zmieniony, np. մանր-մունր <manr-mownr> [manyr-munyr] „drobniutki", od մանր <manr> „drobny". Element zbliżony do „echa" może także stać na pierwszym miejscu, np. կաս-կարմիր <kas-karmir> „całkiem czerwony", od կարմիր <karmir> „czerwony" (Min.: 63).

4.4. W znacznie liczniejszych złożeniach determinatywnych jeden człon określa drugi i jest mu tym samym podporządkowany składniowo, np. w rzeczowniku złożonym դասագիրք <das-a-girk^{c}> „podręcznik" członem określanym (niejako „ważniejszym") jest գիրք <girk^{c}> „książka". Pierwszy wyraz, rzeczownik դաս <das> „lekcja" pełni funkcję podrzędną. Odnosi się do członu գիրք <girk^{c}> „książka" podobnie do przymiotnika określającego rzeczownik i zawęża

jego znaczenie: դասագիրք <das-a-girkᶜ> to nie każda książka, a tylko taka, która jest związana z „lekcją" („lekcyjna"), używana na lekcji. Człony określane stoją w obu językach n. orm. (podobnie jak w st. orm.) na ostatnim miejscu.

Zależność pierwszego członu (określającego) od drugiego (określanego) może mieć charakter nie tylko przymiotnikowego typu, jak w powyższym przykładzie, ale także innego charakteru, który przypomina np. stosunek dopełnienia bliższego do orzeczenia, np. ժամացույց <žam-a-cᶜowycᶜ> [żamacujc] „zegar" (dosłownie: **godzin-o-wskaz*, tj. „wskazujący godzinę"), a nawet okolicznika miejsca w stosunku do orzeczenia, np. Փարիզաբնակ <Pᶜariz-a-bnak> „zamieszkały w Paryżu". W podobnie zbudowanym złożeniu հայաբնակ <hay-a-bnak> „zamieszkały przez Ormian" pierwszy wyraz określa następujący po nim pierwiastek czasownika բնակել <bnak-el> „zamieszkiwać" w sposób analogiczny do dopełnienia dalszego (sprawcy, agensa).

W obrębie złożeń determinatywnych można wyróżnić tzw. złożenia endocentryczne i egzocentryczne. W pierwszych treść całości mieści się w treści członu określanego, np. w podanym wyżej przykładzie դասագիրք <das-a-girkᶜ> „podręcznik" zakres znaczeniowy tego wyrazu mieści się w zakresie znaczeniowym wyrazu „książka". Innymi słowy „podręcznik" to owszem „książka", tyle że nie każda, a jedynie taka, która jest używana do nauki („na lekcji").

Inaczej przedstawia się np. znaczenie wyrazu սևամորթ <sew-a-mortᶜ>. Składa się on z przymiotnika սև <sew> „czarny", spójki <-a-> i rzeczownika մորթ <mortᶜ> „skóra", jednakże nie oznacza bynajmniej „czarnej skóry", a – człowieka, który „ma czarną skórę". Polskim odpowiednikiem ormiańskiego սևամորթ <sew-a-mortᶜ> jest „czarnoskóry". Zakres znaczeniowy tego wyrazu leży poza jego obu członami (chodzi o człowieka, a nie skórę), stąd nazwa tego typu wyrazów: złożenia egzocentryczne (grecki przedrostek *egzo-* znaczy „na zewnątrz", a *endo-* „wewnątrz").

Większość tego typu złożeń wyraża cechę posiadaną prez osobę, zwierzę lub rzecz nie wymienione w samym złożeniu. Takie composita noszą nazwę posesywnych. Istnieją jednak także złożenia egzocentryczne nie posesywne, np. հայատառ <hay-a-taṙ> to „napisany ormiańskimi literami" (տառ <taṙ> „litera") albo z. orm. յանկարծամահ <yankarc-a-mah> [hangardzamah] „zmarły nagłą śmiercią" (Feydit: 278), gdzie poszczególnymi elementami złożenia są: przymiotnik յանկարծ <yankarc> [hangardz] „nagły" i rzeczownik մահ <mah> „śmierć".

4.5. W skład złożeń mogą wchodzić różne elementy: samodzielne wyrazy należące do różnych części mowy (rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki, zaimki, liczebniki), a także pierwiastki czasownikowe nie występujące w tekstach samodzielnie, będące pewną abstrakcją. Oto przykłady różnych kombinacji części mowy w złożeniach:

rzeczownik + rzeczownik, np. երկաթուղի <erkatᶜ-owłi> „kolej żelazna" – երկաթ <erkatᶜ> „żelazo" + ուղի <owłi> [ughi] „droga" (złożenie bezspójkowe). Mogą w tym typie być użyte m.in. imiona własne, np. Ամերիկահայ <Amerika-hay> „Ormianin z Ameryki"; Պոլսահայ <Pols-a-hay> „Ormianin ze Stambułu" (Պոլիս <Polis> to skrót pełnej ormiańskiej nazwy dawnej stolicy Turcji Կոստանդնուպոլիս <Kostandnowpolis> „Konstantynopol"); Լեհահայ <leh-a-hay> „Ormianin z Polski, polski Ormianin" (por. Լեհաստան <Lehastan> „Polska").

przymiotnik + rzeczownik, np. ուղղափառ <owłł-a-pᶜař> [ughghapʰarr] „prawosławny" – ուղիղ <owłił> „prosty" + spójka <-a-> + փառ <pᶜař>. Drugi element (pochodzenia irańskiego) we współczesnych językach orm. występuje tylko z dawnym sufiksem l. mn. փառք <pᶜař-kᶜ> „chwała". Całość jest dawną kalką greckiego przymiotnika *orthodoksos*.

liczebnik + rzeczownik (+ sufiks), np. տասնամյակ <tasn-am-yak> „dziesięciolecie", od liczebnika տասը <tasə> / տասն <tasn> „dziesięć" i rzeczownika (st. orm.) ամ <am> „rok" (+ sufiks <-yak>, w ortografii z. orm. <-eak>). Tu należą także nazwy większości dni tygodnia: երկուշաբթի օրը <erkow-šabtᶜ-i ôr-ə> „poniedziałek", երեքշաբթի օրը <erekᶜ-šabtᶜ-i ôr-ə> „wtorek", չորեքշաբթի օրը <čᶜorekᶜ-šabtᶜ-i ôr-ə> „środa", հինգշաբթի օրը <hing-šabtᶜ-i ôr-ə> „czwartek". W złożeniach tych po liczebnikach երկու <erkow> „dwa", երեք <erekᶜ> „trzy", չորեք <čᶜorekᶜ> „cztery" (starsza forma, analogiczna do երեք <erekᶜ> „trzy", wobec współczesnej չորս <čᶜors>), հինգ <hing> „pięć" stoi bez spójki rzeczownik շաբաթ <šabatᶜ> [szapʰatʰ] „tydzień" w formie zredukowanej <šabtᶜ-> z dawną końcówką genetiwu <-i>. Do tych compositów dodaje się zwykle rzeczownik օր <ôr> „dzień" z „rodzajnikiem" określonym <-ə>.

4.6. Pierwiastki czasownikowe stoją w złożeniach determinatywnych na ostatnim miejscu i pełnią różnorodne funkcje. Najczęściej jest to funkcja analogiczna do imiesłowu czynnego, np. մսավաճառ <ms-a-vačař> to „(rzeźnik) sprzedający mięso" od միս <mis> „mięso" i վաճառել <vačař-el> „sprzedawać". Należy tu m.in. seria rzeczowników oznaczających specjalistów, znawców różnych dziedzin, np. աստղագետ <astł-a-get> „astronom", արևելագետ <arewel-a-get> „orientalista". Członem określanym jest w tych wyrazach <-get> (język z. orm. zachowuje tu ortografię klasyczną <-gêt>), pierwiastek czasownika գիտեմ <git-e-m> „wiem, znam", który tu odpowiada polskiemu elementowi *-znawca* w takich wyrazach jak np. *rzeczoznawca* itp. Początkowe elementy określające owo <-get> to w pierwszym z przykładów rzeczownik աստղ <astł> „gwiazda", a w drugim արևելք <arew-el-kᶜ> „wschód" (pozbawiony dawnego sufiksu l. mn. <-kᶜ>. Ten ostatni wyraz sam jest złożeniem (bezspójkowym) zawierającym rzeczownik արև <arew> „słońce" i pierwiastek czasownika ելնել <el-n-el>

„wychodzić" (tu w sensie: „wychodzić w górę, wznosić się"), por. st. orm. ելանեմ <el-an-e-m>.

Zdarza się jednak, że ów człon czasownikowy ma znaczenie bierne (oczywiście dotyczy to czasowników przechodnich). Oto np. z jednej strony w wyrazie պատմագիր <patm-a-gir> „historyk" pierwiastek գիր <gir> czasownika գրել <gr-el> „pisać" ma znaczenie czynne („piszący"), ale w wyrazie w. orm. անձնագիր <anjn-a-gir> [andznagir] „dowód osobisty" jest odwrotnie. Element գիր <gir> znaczy tu tyle co „pismo, dokument, coś napisanego", a więc ma znaczenie bierne (passywne). Pierwszy element wyrazu անձնագիր <anjn-a-gir> to dawna forma rzeczownika անձ <anj> „osoba". Natomiast pierwszym elementem wcześniejszego przykładu պատմագիր <patm-a-gir> „historyk" jest pierwiastek պատում <patowm> czasownika պատմել <patm-el> „opowiadać".

Pierwiastek czasownikowy ma niekiedy w złożeniach znaczenie rzeczownika odsłownego (nazwy czynności), np. w երկրաշարժ <erkr-a-šarž> „trzęsienie ziemi", gdzie pierwszy element to երկիր <erkir> „ziemia", a drugi – pierwiastek czasownika շարժել <šarž-el> „ruszać" (dawniej: „ruszać się"). W podobnym neologizmie ինքնաշարժ <ink^{c}n-a-šarž> „samochód" pierwiastek շարժ <šarž> ma znaczenie analogiczne do imiesłowu czynnego (p. wyżej) „poruszający się", natomiast ինքն <ink^{c}n> to zaimek intensyfikująco-zwrotny „sam".

Przed pierwiastkami czasownikowymi mogą również stać przysłówki, np. հեռախոս <heř-a-xos> „telefon": հեռու <heřow> „daleko" + spójka <-a-> + pierwiastek czasownika խոսել <xos-el> „mówić"; հեռուստացույց <heřowst-a-c^{c}owyc^{c}> [herrust:acujc] „telewizor": հեռուստ <heřowst> „z daleka" + spójka <-a-> + pierwiastek st. orm. czasownika ցուցանեմ <c^{c}owc^{c}-an-e-m> „pokazuję".

Elementem czasownikowym bywa niekiedy dawny temat aorystu, np. w starym złożeniu օտարատյաց <ôtar-atyac^{c}> (pisownia z. orm. օտարատեաց <ôtar-ateac^{c}>) „ksenofob". Pierwszy element to przymiotnik (substantywizowany) օտար <ôtar> „obcy; cudzoziemiec", a drugi – st. orm. temat aorystu (nieregularny) czasownika ատեմ <at-e-m> / ատեամ <at-ea-m> „nienawidzę".

Wchodzące w skład złożeń rzeczowniki mogą niekiedy występować w formie przypadka zależnego, np. հորեղբայր <hor-ełbayr> [horechp:ajr] „stryj", dosłownie „ojca-brat", gdzie հոր <hor> (pisownia z. orm. հօր <hôr>) to dopełniacz rzeczownika հայր <hayr> „ojciec". Zdarzają się też czasem archaiczne, st. orm. formy przypadkowe, np. w կենսագրություն <kens-a-gr-owt^{c}yown> „biografia" pierwszy element to st. orm. accusativus pl. rzeczownika կեանք <keank^{c}> „życie" (plurale tantum) ze zredukowanym w sylabie nieakcentowanej wokalizmem *<keans-> – <kens->.

Niekiedy się zdarza, że compositum występuje tylko albo głównie w połączeniu z jakimś sufiksem. Tak się rzecz ma np. z wyrazem կառավարություն <kař-a-var-owt^{c}yown> „rząd (władza)". Istnieje czasownik կառավարել <kař-a-var-el> „rządzić", ale we współczesnej ormiańszczyźnie nie jest już używany st.

orm. rzeczownik złożony կառավար <kaŕ-a-var> „woźnica (rydwanu bojowego)". Pierwszy element tego złożenia to stare zapożyczenie z łacińskiego *carrus* „wóz ciężarowy", a drugi – pierwiastek czasownika վարել <var-el> „prowadzić".

4.7. Composita czasownikowe

W językach ormiańskich istnieją czasowniki derywowane od compositów nominalnych (niekiedy tylko potencjalnych) zawierających spójkę <-a->. Należą do koniugacji <-e->. Oto przykłady:

ուսումնասիրել <owsowmn-a-sir-el> „badać, studiować". Elementami składowymi są tu: rzeczownik odsłowny (w postaci st. orm., z zachowaniem tematycznego <-n>) ուսումն <owsowmn> „nauka, studia" (od st. orm. czasownika inchoatywnego ուսանիմ <ows-an-i-m> „uczę się") oraz pierwiastek czasownika սիրել <sir-el> „kochać, lubić".

գնդակահարել <gndak-a-har-el> „rozstrzeliwać"; գնդակ <gnd-ak> to „pocisk" (derywat od գունդ <gownd> „kula" z sufiksem <-ak>) a <har-> to pierwiastek (temat aorystu) nieregularnego czasownika st. orm. հարկանեմ <har-k-an-e-m> „uderzam"

ռմբակոծել <ŕmb-a-koc-el> „bombardować"; ռումբ <ŕowmb> „bomba", կոծ <koc> – pierwiastek czasownika կոծել <koc-el> „bić, uderzać"

կատարելագործել <katarel-a-gorc-el> „doskonalić". Pierwszy element to st. orm. participium perfecti կատարեալ <katar-eal> czasownika կատարեմ <katar-e-m> „dokonuję, wykonuję", a drugi – pierwiastek czasownika գործել <gorc-el> „czynić". Istnieje także forma passywna կատարելագործվել <katarel-a-gorc-v-el> o znaczeniu biernym „być doskonalonym" lub zwrotnym „doskonalić się". Podstawa derywacyjna tego czasownika w postaci przymiotnika złożonego կատարելագործ <katarel-a-gorc> o znaczeniu „dokonujący" istniała w *grabarze* (który znał już także compositum czasownikowe կատարելագործեմ <katarel-a-gorc-e-m>), ale we współczesnej ormiańszczyźnie nie występuje.

4.8. Czasowniki złożone

Oprócz przedstawionych wyżej compositów czasownikowych istnieją w językach n. orm. (zwłaszcza we w. orm.) mniej zespolone konstrukcje werbalne, które można by nazwać czasownikami złożonymi. Pochodzą one z luźnych konstrukcji opisowych (peryfraz), porównywalnych częściowo np. z polskim frazeologizmem (idiomem) „okazać pomoc" mającym to samo znaczenie co czasownik prosty „pomóc". Mają one wspólne, jednolite znaczenie mimo, że składają się z dwu wyrazów.

Pierwszy człon takich czasowników złożonych to jakiś element nominalny (nieraz nie występujący już samodzielnie we współczesnym języku), pierwiastek czasownikowy lub przysłówek. Drugim członem jest jeden z często używanych

czasowników, np. գալ <gal> „przychodzić", տալ <tal> „dawać" itp., który w znacznym stopniu traci swe etymologiczne znaczenie i służy przede wszystkim do umieszczenia całości w kategoriach werbalnych. To ten właśnie człon odmienia się przez osoby, liczby itd. Oto przykłady w. orm.:

Ման գալ <man gal> jako czasownik nieprzechodni znaczy „przechadzać się, spacerować", a jako czasownik przechodni – „szukać". Pierwszy element Ման <man> nie występuje samodzielnie i wzięty abstrakcyjnie, bez członu werbalnego գալ <gal> „przychodzić", jest znaczeniowo niejasny.

Կանգ առնել <kang arnel> „zatrzymać się". Pierwszy element to pierwiastek czasownika Կանգ <kangnel> „stawać, zatrzymywać się", a drugi to czasownik o znaczeniu podstawowym „brać". Od tego czasownika złożonego drogą transpozycji (tj. bez żadnych morfemów słowotwórczych) utworzono neologizm Կանգառ <kang-ar> [k:angarr] „przystanek" (autobusowy, tramwajowy).

ցույց տալ <c^{c}owyc^{c} tal> [cujc t:al] „pokazywać". Ta forma złożona wyparła w języku w. orm. pierwotny czasownik st. orm. ցուցանեմ <c^{c}owc^{c}-an-e-m> „pokazuję". Język z. orm. zachował formę jednowyrazową ցուցնել <c^{c}owc^{c}-n-el> [cucnel] „pokazywać".

լաց լինել <lac^{c} linel> „płakać". To złożenie, składające się z rzeczownika լաց <lac^{c}> „płacz" (lub identycznie wyglądającego tematu aorystu czasownika լալ <lal>) i czasownika լինել <linel> „być, stawać się", wypiera w języku w. orm. pierwotny czasownik prosty լալ <lal> „płakać".

դուր գալ <dowr gal> [dur gal] „podobać się" zawiera wyraz դուր <dowr> nie występujący w języku w. orm. samodzielnie (poza derywatem դուրեկան <dowr-ekan> „miły, przyjemny") i գալ <gal> „przychodzić".

ետ տալ <et tal> [jet: t:al] „oddać, zwrócić". Tu znaczenie jest bardziej przejrzyste i oba człony zachowują większą samodzielność niż w poprzednich przykładach. Pierwszy element to przysłówek ետ <et> „wstecz, do tyłu", a drugi – czasownik տալ <tal> „dawać".

W czasach złożonych czasowniki te mają stale szyk odwrócony: copula poprzedza participium, np. od Ման գալ <man gal> 1 osoba l. poj. czasu teraźniejszego to Ման եմ գալիս <man em gal-is> „spaceruję (albo: szukam)" itp.

Odpowiednikiem nominalnym czasowników złożonych są tzw. zestawienia czyli skostniałe luźne grupy o charakterze kopulatywnym zawierające spójnik ու <ow> [u]. Przykład: սար ու ձոր <sar ow jor> w. orm. [sar u dzor], z. orm. [... cor] „góry i doliny" (dosłownie: „góra i wąwóz"). Grupy tego typu są częściowo traktowane jak jeden wyraz, co przejawia się w tym, że w odmianie przez przypadki końcówki fleksyjne przyjmuje tylko drugi element.

H. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA SŁOWNICTWA NOWOORMIAŃSKIEGO

Podobnie jak gramatyka, tak samo i słownictwo n. orm. stanowi kompromis pomiędzy *grabarem* a żywymi dialektami współczesnymi. Tworząc oba języki literackie w XIX w. Ormianie zastąpili liczne dialektalne zapożyczenia z języków muzułmańskiego Bliskiego Wschodu (arabskiego, perskiego i tureckiego) zapożyczeniami z języka st. orm. (*grabaru*), które zresztą bynajmniej nie w całości były rodzime indoeuropejskie.

Np. dialektalny czasownik քֆրել <k^{c}frel> [k^{h}yfrel] „przeklinać", zapożyczony z arabskiego *kufr* „bezbożność, bluźnierstwo" (za pośrednictwem tureckim), zastąpiono st. orm. հայհոյել <hayhoyel> „przeklinać, bluźnić". Na miejsce dialektalnego rzeczownika perskiego pochodzenia փանջարա <p^{c}anjara> „okno" (obecnego nadal w literackim języku gruzińskim) wprowadzono „*grabaryzmy*" (zapożyczenia z języka st. orm.): պատուհան <patowhan> i <lowsamowt>. Te composita utworzone zostały z elementów: <pat> „ściana", <han-> pierwiastek czasownika <hanel> „wyjmować", w. orm. <lowys> = z. i st. orm. <loys> [lujs] „światło", <mowt-> pierwiastek czasownika <mtnel> „wchodzić".

Rodzime wyrazy dialektalne pozostawiano często bez zmian, np. z. orm. իյնալ <iynal> = w. orm. ընկնել <ənknel> „padać" (oba kontynuują st. orm. անկանել <ankanel>), albo zmodyfikowano tak, by były bliższe formom *grabaru*. Np. w dialekcie ararackim (w. orm.) na miejscu st. orm. լինիմ <linim> „jestem, staję się" mamy ըլնեմ <əlnem> (obecnie jest to forma subiunctiwu „żebym był"), ale w literackim języku w. orm. przywrócono formę zbliżoną do st. orm.: լինեմ <linem> „żebym był". *Język z. orm. (literacki) pozostał przy dialektalnej formie* ըլլամ <əllam>.

Oba języki n. orm. wykazują niekiedy dla tych samych znaczeń odrębne leksemy. Czasem jeden język kontynuuje formę znaną już w *grabarze*, a drugi ma wyraz inny, nie notowany w tekstach st. orm., a czasem jest odwrotnie.

Oto przykłady odrębności w. orm.:

պռոշ <pṙoš> [p:yrrosz] „warga" – z. orm. շրթունք <šrt^{c}ownk^{c}> [szyrt^{h}unk^{h}], por. st. orm. շուրթն <šowrt^{c}n> „warga", pl. շրթունք <šrt^{c}own-k^{c}>

փկլոր <tklor> [t:yk:lor] „nagi" – z. orm. մերկ <merk> [merg], por. st. orm. մերկ <merk> „nagi"

հերթ <hert^{c}> „szereg, kolejność" – z. orm. կարգ <karg> [gark^{h}], por. st. orm. կարգ <karg> ts.

Oto przykłady odrębności z. orm.:

ակռայ <akŕay> [agrra] „ząb" – w. orm. ատամ <atam>, por. st. orm. ատամն <atamn>

աղէկ <ałêk> [agheg] „dobry" – w. orm. լավ <lav>, por. st. orm. լաւ <law>

աղուոր <ałowor> [aghwor] „ładny" – z. orm. սիրուն <sirown>, por. st. orm. սիրուն <sirown>

գէշ <gêš> [k^{h}esz] „zły" – w. orm. վատ <vat> [wat:], por. st. orm. վատ <vat>

գոց <goc^{c}> [k^{h}oc] „zamknięty" – w. orm. փակ <p^{c}ak>, por. st. orm. փակ <p^{c}ak>

պաղ <pał> [bagh] „zimny" – w. orm. ցուրտ <c^{c}owrt> [curt:], por. st. orm. ցուրտ <c^{c}owrt>

պզտիկ <pztik> [byzdig] „mały" – w. orm. փոքր <p^{c}ok^{c}r> [p^{h}ok^{h}yr], por. st. orm. փոքր <p^{c}ok^{c}r>

սուղ <sowł> [sugh] „drogi" – w. orm. թանկ <t^{c}ank> [t^{h}ank:], por. st. orm. թանկ <t^{c}ank>

լմնցնել <lmnc^{c}nel> [łymyncnel] „kończyć" – w. orm. վերջացնել <verjac^{c}nel> [werczacnel], por. st. orm. վերջացուցանեմ <verja-c^{c}owc^{c}-an-e-m> „powstrzymuję, odwołuję".

Niekiedy znaczenie tych samych etymologicznie wyrazów różni się i to czasem znacznie. Najbardziej znany jest obu stronom, choćby z licznych anegdot, czasownik ձգել <jgel>, który w języku w. orm. (wymowa: [dzyk^{h}el]) znaczy „ciągnąć (ku sobie)", a w języku z. orm. (wymowa: [cyk^{h}el]) odwrotnie: „puścić". Powodem nieporozumień bywa także np. rzeczownik մականուն <mak-anown>, który w języku w. orm. znaczy „pseudonim", a w z. orm. – „nazwisko". Podobnie: w. orm. վայրկյան <vayrkyan> [wajrk:jan] to „sekunda", a z. orm. վայրկեան <vayrkean> [wajrgjan] – „minuta".

Inną zupełnie sprawą są różnice fonetyczne, które również bywają przyczyną nieporozumień w werbalnych kontaktach między Ormianami wschodnimi i zachodnimi. Oto np. wyrazy pisane գին <gin> „cena" i կին <kin> „kobieta" mają w obu językach niemal odwrotną wymowę: „cena" to w wymowie wschodniej [gin], w zachodniej [k^{h}in]; „kobieta" odpowiednio: [k:in] i [gin].

Różnice leksykalne zachodzą także w obrębie neologizmów, które nieraz powstały w obu językach niezależnie od siebie. Np. wschodni Ormianie dla „telewizora" ukuli rodzimy termin հեռուստացույց <heŕowst-a-c^{c}owyc^{c}> [herrust:acujc] (p. wyżej), a zachodni – հեռատեսիլ <heŕ-a-tesil> [herradesil]. Podobnie „telefon" to po w. orm. հեռախոս <heŕ-a-xos> [herrachos], a po z. orm. հեռաձայն <heŕ-a-jayn> [herracajn] itp.

Tendencje purystyczne są silniejsze w języku z. orm. Jest to zrozumiałe: języka tego używają Ormianie rozproszeni w różnych krajach, gdzie dominują inne języki. Stąd większa troska zachodnich Ormian o powstrzymanie procesów asymilacyjnych i wypływająca stąd tendencja do zwiększania leksykalnego „dystansu" między językiem ojczystym a językiem urzędowym kraju zamieszkania.

Ormianie wschodni, żyjący w swej ojczyźnie (Republika Armeńska na Zakaukaziu) w większym i bardziej zwartym skupisku (z 3 mln. mieszkańców republiki prawie 100 % to Ormianie), są mniej wrażliwi pod tym względem i prócz licznych potocznych rusycyzmów, będących pozostałością po przynależności tego terytorium do Rosji a potem do ZSRR, używają na piśmie wielu tzw. „internacjonalizmów" (opartych głównie na wyrazach łacińskich i greckich) zaczerpniętych poprzez język rosyjski.

Ormianie zachodni utworzyli własne słowa nawet dla takich pojęć jak „socjalistyczny" (ընկերվարական <ənker-var-akan> [yngerwaragan] od ընկեր <ənker> „towarzysz" i pierwiastka czasownika վարել <varel> „prowadzić, kierować") czy „komunista": համայնավար <hamayn-a-var> od համայնք <hamayn-k^{c}> „gmina, komuna" i wspomnianego czasownika վարել <varel>, p. Sargsyan: 151. Rodzime wyrazy wprowadzili Ormianie zachodni także dla „kina" շարժանկար (<šarž-a-nkar> [szarżanygar], dosłownie: „ruch-o-obraz") i „radia" (ձայնասփիւռ <jayn-a-sp^{c}iwṙ> [cajnasp^{h}jurr], dosłownie „rozprzestrzeniacz głosu").

W prasie i poradnikach poprawnościowych emigracyjni nauczyciele języka ormiańskiego stale zamieszczają rubryki typu: „nie mów ..., lecz ..." proponując różne wyrazy rodzime, dawniej używane a obecnie wypierane przez zapożyczenia (głównie angielskie, a dawniej tureckie i francuskie), albo tworząc neologizmy. Oto parę przykładów z podręcznika B. Bediriana (w bibliografii pod: Petirean): „nie mów բիժամա <bižama> (tj. [piżama]) lecz գիշերազգեստ <gišer-a-zgest> [k^{h}iszerask^{h}est] (dosłownie: „strój nocny"), nie mów *bus* (w oryginalnej pisowni angielskiej) lecz հանրակառք <hanr-a-kaṙk^{c}> [hanragarrk^{h}] (dosłownie: „publiczny wóz")" itp. (Petirean: 127, 129). Według A. Sarksjana (Sargsyan: 152) ostatni z tych przykładów ma znaczyć „tramwaj", więc pewnie w krajach innych niż USA takie ma on właśnie znaczenie.

Część z tych neologizmów pozostaje na papierze, bo też są one z pewnością nieraz przesadnie purystyczne i mało potrzebne. Trudno faktycznie wymagać, by dzieci w ormiańskich szkołach na *kangura* w zoo mówiły ագեւազ <agewaz> [ak^{h}ewaz], bo tak każą mówić rodzimi puryści (por. Sargsyan: 150). Pięknie wygląda i brzmi z. orm. wyraz կենսանիւթ <kens-a-niwt^{c}> [gensanjut^{h}], od acc. rzeczownika st. orm. կեանք <kean-k^{c}> „życie" i նիւթ <niwt^{c}> „materia", ale można wątpić, czy wyprze on w potocznym języku zachodnich Ormian międzynarodową „witaminę". Ormianie wschodni nie mają w takich wypadkach obiekcji i używają „internacjonalizmów" w wersji zapożyczonej z języka rosyjskiego: կենգուրու <kengowrow> [k:enguru] i վիտամին <vitamin> [wit:amin].

Pomijając jednak ekscesy z. orm. purystów językowych trzeba stwierdzić, że zachodni Ormianie są zwykle, z racji większego zagrożenia asymilacją, bardziej wrażliwi na nowe zapożyczenia i często oceniają negatywnie łatwość, z jaką wschodni Ormianie czerpią wyrazy „międzynarodowe" z języka rosyjskiego. Razi np. nie tylko purystów z. orm. używanie przez Ormian wschodnich takich słów jak np. rusycyzm շախմատ <šaxmat> „szachy" zamiast wyrazu ճապրակ <čatrak>, który zresztą jest również zapożyczeniem (z języka średnioperskiego, dokąd przywędrował z Indii), tyle że bardzo starym i odczuwanym przez nie znających jego etymologii Ormian jako wyraz rodzimy (por. Minassian: 7).

Trzeba z drugiej strony przyznać, że Ormianie wschodni z szacunkiem odnoszą się do tej z. orm. dbałości o czystość języka i często czerpią od swych rodaków z emigracji informacje o starych, zapomnianych w Armenii, wyrazach rodzimych.

Zapożyczeń z języka rosyjskiego (pomijając „internacjonalizmy") jest we wschodniej ormiańszczyźnie stosunkowo niewiele i zwykle dotyczą one realiów rosyjskich, np. ցար <c^{c}ar> „car", տայգա <tayga> „tajga", օկրուգ <ôkrowg> „okręg (jednostka administracyjna)" itp. Pochodzą one z rosyjskich wyrazów: *царь*, *тайга*, *округ*.

W języku w. orm. pojawiło się jednak sporo kalk (dosłownych tłumaczeń) z języka rosyjskiego, np. հանրակացարան <hanr-a-kac^{c}-aran> [hanrak:acaran] „dom akademicki" (z rosyjskiego *общежитие*). Przykładem kalki znaczeniowej, tj. rozszerzenia znaczenia wyrazu pod obcym wpływem jest przymiotnik խուլ <xowl> [chul] „głuchy", który we w. orm. terminologii fonetycznej znaczy „bezdźwięczny" (w odniesieniu do spółgłoski), bo po rosyjsku w znaczeniu „spółgłoski bezdźwięcznej" używa się grupy *глухой согласный*.

Na koniec trzeba wspomnieć o wzajemnym przenikaniu się obu języków ormiańskich. Po 1945 r. znaczna liczba Ormian zachodnich (do 200 tys. osób!), głównie z Bliskiego Wschodu i Grecji, ale także z Francji, osiedliła się w sowieckiej Armenii, a z drugiej strony liczne publikacje erywańskie (książka była tania w ZSRR) były wysyłane, nieraz bezpłatnie w ramach ideologicznej propagandy, za granicę. Stąd wzajemne wpływy. Wyrazy typowo z. orm. używane są czasem w samej Armenii i odwrotnie, pod wpływem literackiego języka w. orm., który jest językiem urzędowym Republiki Armeńskiej i wykładowym w wyższych uczelniach tego kraju, wiele wyrazów typowo w. orm. przedostaje się do środowisk emigracyjnych.

Przykładem wpływu z. orm. na język w. orm. jest nazwa Japonii, która w Armenii brzmi Ճապոնիա <čaponia> [cz:ap:onia]. Widać tu jako pierwowzór włoską formę *Giappone* (litera ճ <č> służy w języku z. orm. do notowania dźwięcznej afrykaty [dž]). Znaczna część w. orm. nazw geograficznych pochodzi jednak z wersji rosyjskiej, np. nazwy krajów: Իսպանիա <Ispania> „Hiszpania", Գերմանիա <Germania> „Niemcy" itd.

BIBLIOGRAFIA

Abrahamyan A. A., *Grabari jeŕnark* (= Podręcznik *grabaru*), wyd. II, Erevan 1958

Abrahamyan A. A., *Bayə žamanakakicᶜ hayerenowm, girkᶜ I* (= Czasownik we współczesnym języku ormiańskim, księga I), Erevan 1962

(Ačaŕyan H.) Adjarian H., *Les explosives de l'ancien arménien étudiées dans les dialectes modernes*, „Revue internationale de Rhinologie, Otologie, Laryngologie et Phonétique expérimentale", Paris 1899, s. 1-15

Ačaŕyan H., *Hayocᶜ lezvi patmowtᶜyown* (= Historia języka ormiańskiego), cz. I Erevan 1940, cz. II Erevan 1951

Ačaŕyan H., *Hayeren armatakan baŕaran* (= Ormiański słownik pierwiastkowy, tj. etymologiczny), tomy I-IV, Erevan 1971-1979

Adjarian – p. Ačaŕyan

Aŕakᶜelyan V., *Žamanakakicᶜ hayereni hnčᶜyownabanowtᶜyown* (= Fonetyka współczesnego języka ormiańskiego), Erevan 1955

Bałdasaryan-Tᶜapᶜalcᶜyan S. H., *Mšo barbaŕə* (= Dialekt Muszu), Erevan 1958

Crystal D., *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 1987

Džaukjan – p. J̌ahowkyan

Eggenstein-Harutunian M., *Lehrbuch der armenischen Sprache*, wyd. II, Hamburg 1997

Encyklopedia języka polskiego (pod red. Stanisława Urbańczyka), Wrocław-Warszawa-Kraków 1991

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (pod red. Kazimierza Polańskiego), Wrocław-Warszawa-Kraków 1993

Feydit F., *Manuel de langue arménienne*, wyd. II, Paris 1969

Froundjian D., *Armenisch-Deutsches Wörterbuch*, München 1952

Godel R., *An Introduction to the Study of Classical Armenian*, Wiesbaden 1975

Greppin J. A. C., *An Etymological Dictionary of the Indo-European Components of Armenian* (litera <a>), w czasopiśmie „Bazmavep. Revue d'études

arméniennes fondée en 1843", vol. CXLI, No 1-4, 1983, Saint-Lazare, Venise

Hanusz J., *O języku Ormian polskich,* cz. I: *Wyrazy zebrane w Kutach nad Czeremoszem*, Kraków 1886, cz. II: *Głosownia gwary ormiańskiej w Kutach*, Kraków 1888

Hübschmann H., *Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen,* „Kuhn's Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung" 23, 1875

Hübschmann H., *Armenische Grammatik, I. Teil: Armenische Etymologie*, Leipzig 1897, reprint 1972

Iszchanian R., *Książka ormiańska w latach 1512-1920*, (z ormiańskiego przełożył A. Pisowicz), Wrocław 1994

(J̌ahowkyan) Džaukjan G., *Očerki po istorii dopis'mennogo perioda armjanskogo jazyka*, Erevan 1967

J̌ahowkyan G., *Hayerenə ew pʿṙyowgerenə* (= Ormiański a frygijski), „Patmabanasirakan handes" (Istoriko-filologičeskij žurnal), 1968 (3), Erevan

J̌ahowkyan G., *Hayerenə ew hndevropakan hin lezownerə* (= Ormiański a starożytne języki indoeuropejskie), Erevan 1970

J̌ahowkyan G., *Žamanakakicʿ hayereni tesowtʿyan himownkʿnerə* (= Podstawy teorii współczesnego języka ormiańskiego), Erevan 1974

(J̌ahowkyan) Džaukjan G., *Indoevropejskaja fonema *b i voprosy rekonstrukcii indoeuropejskogo konsonantizma*, „Voprosy Jazykoznanija" 5, Moskva 1982, str. 59-67

J̌ahowkyan G., *Hayocʿ lezvi patmowtʿyown. Naxagrayin žamanakašrjan* (= Historia języka ormiańskiego. Okres przedpiśmienny), Erevan 1987

Jensen H., *Altarmenische Grammatik*, Heidelberg 1959

Job M., *Zum Lautwandel im Armenischen: Probleme einer relativen Chronologie*, „Kuryłowicz Memorial Volume, Part One", Cracow 1995, s. 291-311

Karst J., *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen*, Strassburg 1901

Khachaturian A. – p. Xačʿatryan A.

Klingenschmitt G., *Das altarmenische Verbum*, Wiesbaden 1982

Kortlandt F., *Notes on Armenian historical phonology: I-II*, „Studia Caucasica" 3 (1976), 4 (1978)

Kortlandt F., *The making of a puzzle*, „Annual of Armenian Linguistics" 1989, s. 43-52

Kurkjian H., *Manuel pratique de la langue arménienne*, Beyrouth-Paris 1970

Lang D. M., *Armenia kolebka cywilizacji*, Warszawa 1975

Łaribyan A., *Hay barbaṙagitowtʿyown* (= Dialektologia ormiańska), Erevan 1953

Łaribyan, *Kratkij kurs armjanskogo jazyka*, III wydanie, Erevan 1959

Łaribyan A., Paris G., *Hayocʿ lezvi kʿerakanowtʿyan, owłłagrowtʿyan ew ketadrowtʿyan owłłecʿowycʿ* (= Przewodnik po gramatyce, ortografii i interpunkcji języka ormiańskiego), Erevan 1957

Maksudjan L., Kirakosjan M., *Samoučitel' armjanskogo jazyka*, Erevan 1999

Malxaseancʿ S., *Hayerên bacʿatrakan baṙaran* (= Słownik „objaśnieniowy" języka ormiańskiego), tomy I-IV, Erewan 1944-1945

Meillet A., *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*, wyd. II, Vienne 1936

Minassian M., *Grammaire d'arménien oriental*, Delmar N.Y. 1980

Movsessian P. L., *Armenische Grammatik*, Wien 1959

Nor baṙgirkʿ haykazean lezowi (= Nowy słownik języka ormiańskiego), praca zbiorowa, tom I-II, Venetik (Wenecja) 1836-37 (reprint Erevan 1979-81), w skrócie: NBHL

Paṙnasyan N., *Naxadasowtʿyan kʿerakanakan kargerə žamanakakicʿ hayerenowm* (= Kategorie gramatyczne zdania we współczesnym języku ormiańskim), Erevan 1986

Parnasjan N., Manukjan Z., *Samoučitel' armjanskogo jazyka*, Erevan 1990

Petirean P., *Ekêkʿ čišd xôsinkʿ ow grenkʿ*, Poston (Boston) 1993

Petrosyan H., *Hayerenagitakan baṙaran* (= Słownik armenistyczny), Erevan 1987

Pisowicz A., *Le développement du consonantisme arménien*, Wrocław...Gdańsk 1976 (a)

Pisowicz A., *Matériaux pour servir à la recherche du consonantisme arménien*, „Folia Orientalia" XVII, 1976 (b)

Pisowicz A., *O polskiej transkrypcji wyrazów ormiańskich*, „Przegląd Orientalistyczny" 1979 (2), s. 158-162

Pisowicz A., *Język ormiański*, „Języki indoeuropejskie" (pod red. Leszka Bednarczuka), t. I, Warszawa 1986, s. 341-396

Pisowicz A., *Objections d'un arménologue contre la théorie glottale*, „Folia Orientalia" XXV, 1988, s. 213-225

Pisowicz A., *Les traits distinctifs des consonnes occlusives et affriquées de l'arménien classique*, „Folia Orientalia" XXVII, 1990, s. 189-198

Pisowicz A., *Consonant shifts in Armenian dialects during the post-classical period revisited*, „Armenian Perspectives. 10th Anniversary Conference of the Association Internationale des Etudes Arméniennes. School of Oriental and African Studies, London" (edited by Nicholas Awde), Curzon, Richmond, UK, 1997, s. 215-230

Pisowicz A. *Polish names of Armenians: Ormiańczyk...Kabzan*, „Studia Etymologica Cracoviensia", vol. 5, Kraków 2000, s. 91-95

Pisowicz A., Grigoryan V., *Hayataṙ leheren vaveragrerə* (ze streszczeniem francuskim pt.: „Documents polonais usant de l'alphabet arménien"), „Banber Matenadarani" (Vestnik Matenadarana) VII, Erevan 1964, s. 225-236

Ritter R.-P., *Introducción al Armenio Antiguo*, Madrid 1996

Russell J. R., *Zoroastrianism in Armenia*, „Harvard Iranian Studies", vol. V, 1987

Sargsyan A., *Arevelahay ev arevmtahay grakan lezowner* (= Wschodnioormiański i zachodnioormiański język literacki), Erevan 1985

Schmitt R., *Grammatik des Klassisch-Armenischen mit sprachvergleichenden Erläuterungen*, Innsbruck 1981

Sevak G., *Žamanakakicʿ hayocʿ lezvi dasənt'acʿ* (= Kurs współczesnego języka ormiańskiego), Erevan 1955

Solta G. R., *Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen*, Wien 1960

Stempel R., *Zur Vertretung der drei indogermanischen Gutturalreihen im Armenischen*, „Historische Sprachforschung" 107 (1994), s. 298-309

Trubiecki N., *Podstawy fonologii*, Warszawa 1970

Tryjarski E., *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*, „Rocznik Orientalistyczny" XXIII, 2 (1960), s. 7-55

Tumanjan E., *Drevnearmjanskij jazyk*, Moskva 1971

Urbańczyk S., *Polszczyzna Ormian lwowskich*, „Festschrift für Herbert Brauer zum 65. Geburtstag am 14. April 1986", Köln-Wien 1986

Vaux B., *The Phonology of Armenian*, Oxford 1998

Weitenberg J. J. S., *Aspekte der relativen Chronologie des Klassisch-Armenischen*, „Rekonstruktion und relative Chronologie. Akten der VIII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft-Leiden, 31. August – 4. September 1987", Innsbruck 1992, str. 137-149

(Xač^{c}atryan A.) Khachaturian A., *The nature of voiced aspirated stops and affricates in Armenian dialects*, „Annual of Armenian Linguistics" 1983, s. 57-62

Xač^{c}atryan A., *Žamanakakic^{c} hayereni hnč^{c}owyt^{c}abanowt^{c}yown* (= Fonologia współczesnego języka ormiańskiego), Erevan 1988

Zabrocki L., *Usilnienie i lenicja w językach indoeuropejskich i w ugrofińskim*, Poznań 1951

Zakrzewska-Dubasowa M., *Historia Armenii*, wyd. II, Wrocław...Kraków 1990

Žamanakakic^{c} hayeren xosakc^{c}akan lezown (= Współczesny potoczny język ormiański), praca zbiorowa, Erevan 1981 (w skrócie: Ž. H. X. L.)

Žamanakakic^{c} hayoc^{c} lezow (= Współczesny język ormiański), praca zbiorowa w trzech tomach, Erevan 1974-79 (w skrócie: Ž. H. L.)

ŹRÓDŁA PRZYKŁADÓW

Cytaty z tekstów staroormiańskich (prócz tych, które autor sam wybrał ze st. orm. przekładu *Nowego Testamentu*) pochodzą z różnych opracowań, co w tekście niniejszej pracy każdorazowo zostało zaznaczone. Niektóre pochodzą z książki A. Mnacakaniana (Mnac^{c}akanyan) pt. *Hay grakanowt^{c}yan k^{c}restomatia* (= Wypisy z literatury ormiańskiej) wydanej w Erywaniu (Erevan) w 1970 r. W szczególności chodzi o cytaty z takich utworów jak:

Agat^{c}angełos, *Patmowt^{c}iwn Hayoc^{c}* (= Historia Armenii)

Ełiše (Elizeusz), *Vasn Vardana ew paterazmin hayoc^{c}* (= O Wartanie i wojnie ormiańskiej)

Eznik Kołbac^{c}i (Jeznik z Kochpu), *Ełc ałandoc^{c}* (Obalenie herezyj)

Koriwn (Korjun), *Vark^{c} Maštoc^{c}i* (= Żywot Masztoca)

Movsês Xorenac^{c}i (Mojżesz z Chorenu), *Patmowt^{c}iwn Hayoc^{c}* (= Historia Armenii)

P^{c}awstos Bowzandac^{c}i (Faustus Bizantyńczyk), *Patmowt^{c}iwn Hayoc^{c}* (= Historia Armenii)

Cytaty ze współczesnej literatury wschodnioormiańskiej pochodzą z następujących utworów:

Demirčyan D., *Vardanank^{c}* (= Wartanidzi), tom I-II w dziełach zebranych D. Demircziana, opublikowanych w Erywaniu (Erevan) w 1956-57 r.

Lisic^{c}yan S., *Całkak^{c}ał* (= Wybór utworów), Erevan 1969

Prošyan P., *Hac^{c}i xndir* (= Sprawa chleba). Powieść ta (tu wykorzystano jej fragment z wypisów A. Mnacakaniana, p. wyżej) została wydana po polsku pt. „Dla chleba".

Xalap^{c}yan Z., *Orteł êir, mard Astowco?* (= Gdzie byłeś, Boży człowieku?), Erevan 1983 (polski przekład tej powieści ukazał się pod tytułem „Rok, rok, rok..." z nazwiskiem autora zapisanym według transkrypcji rosyjskiej jako: Chałafian)

Cytaty z autorów zachodnioormiańskich zostały zaczerpnięte z krótkich wypisów zamieszczonych przez H. Kurkjiana (Kürkcziana) w jego podręczniku (p. bibliografia). Chodzi o takich autorów jak: K. Zohrab, H. Baronian, J. Odian i Z. Worpuni.